

201200630

Secretariaat Ministerraad
Ministerie van Algemene Zaken

> Retouradres Postbus 20001 2500 EA Den Haag

Aan de informateurs
H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Kabinet Minister-President

Binnenhof 19
2513 AA Den Haag
Postbus 20001
2500 EA Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Onze referentie
3116847

Datum 22 oktober 2012
Betreft Beantwoording minister van BuZ (201200370)

Geachte heren Kamp en Bos,

Bijgaand treft u aan de beantwoording van de minister van Buitenlandse Zaken,
de heer Rosenthal, op uw verzoek d.d. 5 oktober 2012 (kenmerk 201200370).

DE MINISTER-PRESIDENT,
Minister van Algemene Zaken,

Mark Rutte

Minister van Buitenlandse Zaken

Drs. M. Rutte
Minister-President en
Minister van Algemene Zaken
Den Haag

Den Haag, 18 oktober 2012

Zeer geachte heer Rutte,

Hierbij bied ik u aan, ter doorgeleiding aan de informateurs, de antwoorden op hun vragen van 24 september jl. met betrekking tot begrippen voor ontwikkelingslanden en over het begrip 'volkenrechtelijke mandaat' in het kader van crisisbeheersingsoperaties.

1. Zijn er verschillen tussen de begrippen 'ontwikkelingslanden', 'zich ontwikkelende landen' en 'landen met de laagste inkomens' en zo ja, welke?

Er zijn diverse begrippen in zwang bij met name de Verenigde Naties, Wereldbank en OESO/DAC. Deze worden vervolgens -al dan niet vrij vertaald- gebruikt. Landen worden gerangschikt naar inkomen per hoofd van de bevolking (*Lower Income Countries*, etc.) en naar mate van ontwikkeling op meerdere terreinen (*Least Developed Countries*, etc.). Binnen deze categorisering zijn er ook weer verschillende meetmethoden. Bijvoorbeeld bij inkomen per hoofd van de bevolking: je kan het BNP delen door totaal aantal inwoners, maar het is ook mogelijk te kijken naar koopkracht-pariteit. Er zijn dus veel lijstjes in omloop.

De VN kent landen op verzoek de titel Minst Ontwikkeld Land (LDC) toe mits het aan een aantal criteria voldoet. Daarmee ontstaan inspanningsverplichtingen voor donoren, maar ook terughoudendheid van investeerders.

De Wereldbank deelt landen in naar inkomen per hoofd van de bevolking: *Lower Income Countries*, *Lower Middle Income Countries*, *Upper Middle Income Countries* en *High Income Countries*. Hiermee samen hangt de mate

en aard van concessionele financiering die de Wereldbank deze landen verstrekt.

Meest gezaghebbend is de lijst van landen die door de OESO wordt gehanteerd; deze vormt de basis voor de definitie van een concessionele transactie als zijnde ODA. De OESO publiceert regelmatig deze landenlijst waarbij vooral naar het inkomen per hoofd van de bevolking wordt gekeken. De huidige lijst: <http://www.oecd.org/dac/aidstatistics/48858205.pdf>. Daarin worden de volgende inkomensgrenzen gehanteerd: *Least Developed Countries* (per capita inkomen lager of gelijk aan USD 1.005 in 2010) *Lower Middle Income Countries* (per capita inkomen tussen USD 1.006 - USD 3.975 in 2010) *Upper Middle Income Countries* (per capita inkomen tussen USD 2.976 - USD 12.275 in 2010).

Deze lijst wordt in overleg met de lidstaten jaarlijks aangepast. Dit vergt consensus. Nederland maakt zich reeds een aantal jaren sterk voor verbreding van de definitie, vooral ook op veiligheidsterrein.

2. Valt in het kader van crisisbeheersingsoperaties het begrip 'volkenrechtelijk mandaat' samen met een unaniem besluit van de Veiligheidsraad (VR), of kan het meer situaties omvatten en zo ja, welke en hierbij tevens het rapport van de Commissie-Davids, met inbegrip van de voetnoten, betrekken.

Het begrip "volkenrechtelijk mandaat" valt niet samen met een unaniem besluit van de VR, maar kan meer situaties omvatten.

In de volgende situaties wordt in de statenpraktijk en doctrine aangenomen dat er een "volkenrechtelijk mandaat" is, dat wil zeggen dat er militair geweld mag worden gebruikt:

1. Als er een daartoe strekkend besluit is van de VR, waarbij wordt gemachtigd tot het nemen van "all necessary measures". Dat besluit hoeft niet unaniem te zijn. Wel zijn 9 stemmen voor nodig, en geen van de 5 permanente leden mogen tegenstemmen. Een voorbeeld is Res. 1973 (2011) inzake Libië; 5 van de 15 VR leden (o.a. Rusland en China) stemden niet voor maar onthielden zich van stemming. Het is mogelijk dat regionale organisaties militair geweld gebruiken, maar ogv art 53, lid 1 VN Handvest mogen zij dit niet doen zonder machtiging hiertoe van de VR.
2. Als sprake is van zelfverdediging (Art 51 VN Hv/Art 5 NAVO-verdrag). Bijvoorbeeld militaire reactie Turkije op gewapende aanvallen op Turkije vanuit Syrië. Voorwaarde is dat er een "gewapende aanval" moet zijn waarop wordt gereageerd. Er is veel steun voor de opvatting dat zelfverdediging igv een onmiddellijk dreigende gewapende aanval ("pre-emptive self-defence") geoorloofd is onder het internationale

recht. In het scenario van zelfverdediging is geen besluit VR vereist, wel de plicht de VR zo snel mogelijk te informeren.

3. Crisisbeheersingsoperaties kunnen ook op uitnodiging van de betreffende staat plaatsvinden. Ook dat is een deugdelijke grondslag.

De commissie Davids schrijft dat de kwestie van de volkenrechtelijke legitimatie van de inval in Irak "ondergeschikt werd gemaakt" aan de beleidslijnen van Buitenlandse Zaken uit 2002. "Het besluit de inval in Irak te steunen was vooral gebaseerd op overwegingen die waren ontleend aan de buitenlandse politiek". Door het ontbreken van een "solide volkenrechtelijke grondslag" en door zijn beleid te grondvesten op een "volkenrechtelijk standpunt dat niet goed te verdedigen viel", bewees het kabinet "zichzelf geen dienst".

Commissielid Van Walsum heeft in het rapport een kanttekening laten plaatsen. Hij zegt dat "een verantwoordelijke regering zich niet alleen door de regels van het volkenrecht maar ook door de eisen van de internationale politiek laat leiden". Het dilemma dat ontstaat als die twee botsen kan er volgens hem niet toe leiden dat "vitale politieke doelstellingen" steeds voor het volkenrecht moeten wijken.

In 2007 heeft het kabinet de notitie "Rechtsgrondslag en mandaat van missies met deelname van Nederlandse militaire eenheden" aan de Kamer gestuurd (zie bijlage). Daarin wordt in meer detail ingegaan op de voorwaarden die gelden bij gebruik van geweld door staten (o.a. proportionaliteit, noodzakelijkheid, plicht VNVR te informeren, etc).

Er bestaat als zodanig geen "recht op humanitaire interventie". Er is geen consensus over het antwoord op de vraag of militair geweld gebruikt mag worden in het kader van humanitaire interventie. Wel lijkt het internationale recht zich op dit terrein aan het ontwikkelen te zijn. In de hierboven genoemde notitie (p. 8) geeft de regering aan "dat in een humanitaire nood situatie militair ingrijpen op morele en politieke gronden gerechtvaardigd kan zijn, ook al ontbreekt vooralsnog een duidelijke juridische basis. Het ontbreken van een duidelijke juridische basis neemt niet weg dat humanitaire interventie in uitzonderlijke gevallen, onder strikte voorwaarden en bij wijze van nooduitgang toelaatbaar kan zijn. In dergelijke situaties moet een uiterste inspanning zijn geleverd om in de Veiligheidsraad overeenstemming te bereiken over de noodzaak van militair optreden. Bovendien blijft ook in deze situaties gelden dat militair optreden moet berusten op algemeen aanvaarde beginselen uit het volkenrecht."

Het relatief nieuwe concept "responsibility to protect" is nog in ontwikkeling. In dit verband kunnen tal van maatregelen worden genomen om staten te assisteren bij het beschermen van hun bevolking. Als voorbeelden kunnen worden genoemd het versterken van veiligheidsstructuren door middel van training en capaciteitsopbouw, bemiddeling, preventieve maatregelen,

ondersteunen van verzoeningsprocessen, etc. In het uiterste geval, als ultimatum remedium, mag onder dit begrip militair geweld worden gebruikt, maar dan alleen als er een daartoe strekkend besluit is van de VR.

Met vriendelijke groet,

A handwritten signature in black ink, consisting of several fluid, overlapping strokes that form a stylized, somewhat abstract representation of the name 'U. Rosenthal'.

Dr. U. Rosenthal
Minister van Buitenlandse Zaken

Vergaderjaar 2006–2007

---

29 521

Nederlandse deelname aan vredesmissies

Nr. 41

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 22 juni 2007

Bijgaand bieden wij uw Kamers een notitie aan over de rechtsgrondslag en het mandaat van missies met deelname van Nederlandse militaire eenheden.

De minister van Buitenlandse Zaken,
M. J. M. Verhagen

De minister van Defensie,
E. van Middelkoop

NOTITIE RECHTSGRONDSLAG EN MANDAAT VAN MISSIES MET DEELNAME VAN NEDERLANDSE MILITAIRE EENHEDEN

1. Inleiding

Het al dan niet uitzenden van Nederlandse militaire eenheden – in welk internationaal verband ook – behoort tot de meest ingrijpende beslissingen waarvoor de regering zich gesteld kan zien. Aan de besluitvorming hierover dienen daarom de hoogste eisen van zorgvuldigheid te worden gesteld. De overwegingen die bij deze besluitvorming spelen moeten voortdurend tegen het licht worden gehouden van de zich ontwikkelende politieke context – nationaal en internationaal. De dilemma's die in dit verband kunnen spelen, zijn in 1999 treffend verwoord door de toenmalige Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties Kofi Annan: «To those for whom the greatest threat to the future of international order is the use of force in the absence of a Security Council mandate, one might ask – not in the context of Kosovo – but in the context of Rwanda: if, in those dark days and hours leading up to the genocide, a coalition of states had been prepared to act in defence of the Tutsi population, but did not receive prompt Council authorization, should such a coalition have stood aside and allowed the horror to unfold? To those for whom the Kosovo action heralded a new era when states and groups of states can take military action outside the established mechanisms for enforcing international law, one might ask: is there not a danger of such interventions undermining the imperfect, yet resilient, security system created after the Second World War, and of setting dangerous precedents for future interventions without a clear criterion to decide who might invoke these precedents and in what circumstances?»¹

Deze notitie gaat in op de volkenrechtelijke aspecten en politieke afwegingen met betrekking tot de deelname van Nederlandse militaire eenheden aan missies. Zij laat het Toetsingskader 2001 onverlet.² De notitie bouwt voort op de beleidsnotitie inzake besluitvorming over deelneming van Nederlandse militaire eenheden aan internationale crisis-beheersingsoperaties.³

In de Eerste Kamer en in de Tweede Kamer is gesproken over de volgende passage uit het coalitie-akkoord «Samen Werken, Samen Leven» van 7 februari jl.:

«Nederland stemt het veiligheidsbeleid af op de nieuwe situatie in de wereld en richt zich op vredesmissies, op bestrijding van terrorisme, op conflictpreventie en op wederopbouw. Een adequaat volkenrechtelijk mandaat is vereist bij deelname aan missies met inzet van Nederlandse militairen. Het z.g. Toetsingskader is leidraad bij de besluitvorming, waarbij parlementaire instemming is verzekerd.»

Bij het debat van 3 april jl. in de Eerste Kamer over de regeringsverklaring, en vervolgens bij het plenaire debat op 4 april jl. in de Tweede Kamer over het kabinetsstandpunt over Irak is in het bijzonder gesproken over de betekenis van de woorden «adequaate volkenrechtelijke mandaat». In dit verband heeft de regering een notitie toegezegd waarin een nadere invulling wordt gegeven van de hierboven geciteerde passage in het coalitie-akkoord, met als doel in overleg met de Eerste Kamer en met de Tweede Kamer tot een nadere plaatsbepaling te komen.

Hierbij geeft de regering uitvoering aan deze toezegging. In deze notitie wordt, na een algemene inleiding, ingegaan op het mandaat en op de rechtsgrondslag van missies met deelname van Nederlandse militaire eenheden. Daarbij wordt aandacht besteed aan enkele actuele ontwikke-

¹ VN-Doc. SG/SM/7136, GA/9596 (20 september 1999).

² TK 2000–2001, 23 591 en 26 454, nr. 7.

³ TK 2003–2004, 29 521, nr. 1.

lingen. Separaat zal de regering ingaan op het aspect van parlementaire instemming bij de uitzending van militaire eenheden. Dit zal gebeuren in haar reactie op het rapport van de werkgroep NATO Response Force van de Tweede Kamer («commissie Van Baalen»).

2. Algemeen

Voor iedere staat geldt dat geweldstoepassing en uitzending van militairen in overeenstemming dient te zijn met het internationale recht. Nederland kent aan deze eis extra zwaar gewicht toe, in het licht van o.a. de grondwettelijke verplichting voor de regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde te bevorderen en de reputatie van Den Haag als «juridische hoofdstad van de wereld». Tegen deze achtergrond is in het Toetsingskader 2001 het vereiste opgenomen dat uitzending van militairen in overeenstemming dient te zijn met het internationale recht.¹

Deze eis betekent dat er een *rechtsgrondslag* moet zijn voor de missies waaraan Nederlandse militaire eenheden deelnemen. Zo'n rechtsbasis is mede vereist omdat als hoofdregel geldt dat het gebruik van gewapend geweld in de internationale betrekkingen niet is toegestaan, tenzij een uitzondering van toepassing is.² Indien één van deze uitzonderingen van toepassing is, is hierin de rechtsbasis gelegen voor de betreffende militaire operatie. Op deze uitzonderingen zal hieronder worden ingegaan.

Het vereiste van een rechtsgrondslag moet worden onderscheiden van het *mandaat* van de missie. Met het mandaat wordt bedoeld op het verlenen van de opdracht, met de daarin omschreven politieke en militaire doelstellingen van de operatie in kwestie, alsmede, meer specifiek, de taakomschrijving. Zoals hieronder nader zal worden aangegeven, kan het mandaat van een missie zeer verscheiden zijn en dient het te worden verwezenlijkt in een omgeving met een wisselend geweldsspectrum (van laag tot hoog). Het specifieke mandaat stoelt uiteraard op de bovenvermelde algemene rechtsgrondslag voor de missies waaraan Nederlandse militairen deelnemen. Beide aspecten – volkenrechtelijke grondslag en duidelijk mandaat – zijn cruciale factoren bij de besluitvorming over inzet van Nederlandse militaire eenheden, zoals ook vastgelegd in het Toetsingskader. Daarbij dient, per geval, ook rekening te worden gehouden met de actuele situatie in de regio waar een militaire operatie zou moeten plaatsvinden en met het internationale krachtenveld. Op beide aspecten zal hieronder nader worden ingegaan.

De argumenten en overwegingen die in deze notitie aan de orde worden gesteld, beperken zich tot deelname aan missies met inzet van Nederlandse militaire eenheden conform het coalitieakkoord. Er is echter een verband met het bieden van politieke steun, in welke mate en op welke manier dan ook, aan een militaire operatie waaraan geen Nederlandse militairen deelnemen. Hoewel politieke steunverlening van een andere orde is dan deelname aan een militaire missie, is het bestaan van een volkenrechtelijke rechtsgrondslag ook daarvoor een vereiste.

3. Mandaat

Uitzending van Nederlandse militairen past binnen een integraal veiligheidsbeleid, waarin, naast diplomatie en militaire inzet, ook andere instrumenten kunnen worden aangewend. Preventie van conflicten en het voorkomen van escalatie van crises heeft de voorkeur. Tijdige stationering van militaire eenheden kan bijdragen aan preventie, maar zal in de praktijk niet altijd mogelijk blijken. In pre- en post-conflict situaties kunnen civiele instrumenten worden ingezet ten behoeve van (weder)opbouw (politie, justitie, bevorderen van goed bestuur, democratisering en opbouw van

¹ TK 2000–2001, 23 591 en 26 454, nr. 7, p. 5.

² Dit grondbeginsel is neergelegd in artikel 2, vierde lid, van het Handvest van de Verenigde Naties.

een staatsstructuur), met inbegrip van economische en financiële instrumenten (fondsen voor wederopbouw, leniging van humanitaire noden). Inzet van Nederlandse militairen – in conflictsituaties en in post-conflictsituaties – kan eraan bijdragen bovengenoemde doelstellingen te bereiken. Daarnaast kunnen militairen worden ingezet in het kader van zelfverdediging, om te reageren op dreigingen en om op te treden in crises of conflicten. Het is niet altijd te voorspellen of militairen in de uitoefening van hun taak voor bovengenoemde doelstellingen wapengeweld zullen moeten toepassen of het risico lopen aan wapengeweld te worden blootgesteld. Het geweldsniveau kan bovendien binnen een operatie variëren. Ook kunnen militairen worden ingezet voor humanitaire hulpverlening en voor hulpverlening bij natuurrampen, waarbij geen wapengeweld te duchten is.

Volgens het Toetsingskader 2001 dient, zoals eerder gesteld, de uitzending van Nederlandse militaire eenheden in overeenstemming te zijn met het internationale recht, in beginsel een resolutie van de Veiligheidsraad, en op een duidelijk mandaat te berusten. In het mandaat worden de politieke en de militaire doelstellingen van de operatie geformuleerd. Voor uitzendingen van militaire eenheden waarop het Toetsingskader 2001 van toepassing is, geldt dat deze geschieden ter handhaving of bevordering van de internationale rechtsorde. Daaronder is ook begrepen het voorkomen of beëindigen van ernstige en massale schendingen van fundamentele mensenrechten alsmede uitzending van militaire eenheden voor humanitaire hulpverlening in geval van gewapend conflict.

Mandatering geschiedt in het algemeen door de Verenigde Naties, in beginsel in de vorm van een resolutie van de Veiligheidsraad. Dergelijke resoluties kunnen worden aangenomen zonder verwijzing naar een specifiek hoofdstuk van het Handvest van de Verenigde Naties, of specifiek onder Hoofdstuk VII van het Handvest. In het eerste geval betreft het missies waarbij de instemming van de (voormalige) strijdende partijen een voorwaarde is voor de uitvoering van de missie. Dit zijn de meer traditionele vredeshandhavende missies van de VN, meestal in de vorm van toezicht op een reeds overeengekomen staakt-het-vuren. Hoewel Hoofdstuk VI van het Handvest de inzet van militaire middelen niet noemt, is de aard en opzet van dit soort missies bedoeld als uitvloeisel van de mogelijkheden tot vreedzame geschillenbeslechting genoemd in Hoofdstuk VI. Dergelijke missies kunnen overigens ook berusten op een mandaat van een regionale veiligheidsorganisatie, zoals de OVSE, mits de Veiligheidsraad daarover wordt geïnformeerd.

Missies op basis van resoluties aangenomen onder hoofdstuk VII van het Handvest zien op militaire inzet die is bedoeld als antwoord op een door de Veiligheidsraad vastgestelde bedreiging van de vrede, inbreuk op de vrede, of daad van agressie. Bij dergelijke missies is de instemming van betrokken partijen geen voorwaarde, maar kan de Veiligheidsraad dwingend (militaire) maatregelen opleggen om de vrede en veiligheid te herstellen. Volgens het Handvest mogen vredesafdwingende operaties alleen door de VN-Veiligheidsraad worden geautoriseerd, hoewel de uitvoering vervolgens wel kan worden opgedragen aan regionale organisaties of aan *coalitions of the able and willing*. Het te verwachten geweldniveau in de missie wordt uiteraard beïnvloed door de opstelling van de betrokken partijen en zal dus doorgaans hoger zijn in missies onder Hoofdstuk VII dan in missies onder hoofdstuk VI. Niettemin is het hoofdstuk van het Handvest waaronder een resolutie is aangenomen uitsluitend bepalend voor de rol die betrokken partijen spelen in de besluitvorming en niet per definitie indicatief voor de «robuustheid» van de missie zelf.

4. Rechtsgrondslag

Internationaalrechtelijk kader voor geweldgebruik door staten

Uitgezonden militairen kunnen in de situatie komen dat de uitoefening van hun taak toepassing van geweld met zich brengt. Dat is de reden waarom hieronder wordt ingegaan op uitzonderingen op de hoofdregel dat het gebruik van gewapend geweld in de internationale betrekkingen niet is toegestaan. Daarbij gaat het uitsluitend om uitzending van militaire eenheden die deelnemen aan missies waarbij geweld kan worden gebruikt. Missies waarbij dit niet aan de orde is (bijvoorbeeld hulpverlening door militairen bij natuurrampen) vallen buiten het bestek van deze notitie.

Er bestaat algemene overeenstemming over twee mogelijke rechtsgrondslagen voor het gebruik van geweld door staten. Een eerste mogelijke rechtsgrondslag is het in artikel 51 van het VN-Handvest erkende recht van individuele of collectieve zelfverdediging.¹ Een staat die met geweld wordt aangevallen, heeft het recht zich met geweld hiertegen te verzetten, en andere staten hebben het recht deze aangevallen staat militair bij te staan. Daarbij is niet vereist dat de VN-Veilighedsraad hiervoor toestemming geeft. Artikel 51 bevat wel twee andersoortige verplichtingen voor staten die gebruik maken van het recht op zelfverdediging. Allereerst hebben deze staten de verplichting dit te melden aan de Veiligheidsraad.² Ten tweede mogen staten gebruik maken van dit recht op zelfverdediging totdat de Veiligheidsraad de noodzakelijke maatregelen heeft genomen ter handhaving van de internationale vrede en veiligheid.

Naast de in artikel 51 genoemde criteria is algemeen erkend dat zelfverdedigingsacties op grond van internationaal gewoonterecht moeten voldoen aan de eisen van noodzakelijkheid en proportionaliteit. De eis van noodzakelijkheid komt er, kort gezegd, op neer dat de uit te voeren acties noodzakelijk moeten zijn om de in artikel 51 genoemde gewapende aanval af te slaan. De eis van proportionaliteit betekent dat de uit te voeren acties naar aard, omvang en intensiteit in verhouding dienen te staan tot deze aanval.

Over de reikwijdte van het recht op zelfverdediging bestaat enige discussie. Onder meer richt deze zich op de vraag in hoeverre er ook een recht op zelfverdediging bestaat *voordat* een gewapende aanval heeft plaatsgevonden. Vaak wordt als voorbeeld van een dergelijk gebruik van het recht op zelfverdediging gewezen op de Zesdaagse oorlog (1967). Sinds de aanslagen van 11 september 2001 is deze vraag hernieuwd aan de orde. Hierover is in 2004 door de Adviesraad Internationale Vraagstukken en de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken een gezamenlijk advies uitgebracht.³ De regering deelt de hoofdconclusie van het advies dat een land in het geval van een dreigende aanval, ook indien deze plaats zou vinden door terroristen en/of met massavernietigingswapens, onder voorwaarden een beroep kan doen op het recht van zelfverdediging zoals vervat in artikel 51 van het VN-Handvest. Van geen enkele staat kan immers worden gevraagd of verwacht dat hij passief blijft als er duidelijke aanwijzingen zijn dat een dergelijke aanval op zijn grondgebied of inwoners ophanden is.⁴

De tweede algemeen aanvaarde rechtsgrondslag voor het gebruik van geweld is de toestemming (autorisatie) door de VN-Veilighedsraad van het gebruik van geweld. Hiervan is vooral sinds 1990 geregeld gebruik gemaakt. De Veiligheidsraad kan een dergelijke autorisatie zowel geven aan VN-vredes machten als aan staten, o.a. aan zgn. *coalitions of the able and willing* (ad hoc coalities van troepenleverende landen) of aan regio-

¹ Onder deze eerste mogelijke rechtsgrondslag valt o.a. militaire bijstand in het kader van het Noord Atlantisch Verdrag (1949). Artikel 5 van dit Verdrag verwijst expliciet naar artikel 51 van het VN-Handvest en bevat een collectieve bijstandsverplichting indien zich een gewapende aanval voordoet tegen een van de NAVO-partners.

² Zie bijv. de melding door Nederland van de in 2001 genomen collectieve zelfverdedigingsmaatregelen na de aanslagen van 11 september 2001, VN doc. S/2001/1171.

³ Advies Preëemptief optreden (juli 2004).

⁴ Kamerbrief inzake AIV/CAVV-advies «Preëemptief optreden», 29 oktober 2004. TK 2004-2005, 29 800 V, nr. 56, p. 2. Zoals de regering in deze brief aangeeft, wordt in het internationale debat over preëemptief optreden steeds vaker teruggegrepen op de zogenaamde Caroline-criteria («a necessity of self-defence, instant, overwhelming, leaving no choice of means, and no moment for deliberation»). De brief stelt daarbij wel dat de praktijk zal moeten uitwijzen of deze criteria vandaag de dag afdoende zijn om te bepalen of er inderdaad sprake is van een dreiging die voldoende onmiddellijk («imminent») is om de uitoefening van het recht op zelfverdediging te rechtvaardigen. Zoals de regering in de brief concludeert vormen de criteria een nuttig handvat, maar kan niet worden uitgesloten dat zij op termijn verder dienen te worden verfijnd.

nale organisaties. Autorisaties van de Veiligheidsraad voor het gebruik van gewapend geweld worden neergelegd in Veiligheidsraadresoluties, waarin het gebruik van alle noodzakelijke maatregelen («all necessary means», of «all necessary measures») wordt toegestaan. Enkele recente gevallen hebben laten zien dat de Veiligheidsraad zeker wil stellen dat in op hoofdstuk VII van het VN-Handvest gebaseerde resoluties waarin *niet-expliciet* een dergelijke autorisatie tot geweldgebruik wordt gegeven ook geen *impliciete* machtiging tot geweldgebruik kan worden gelezen. Zo verwijzen resolutie 1718 van 14 oktober 2006 (inzake Noord-Korea) en resoluties 1737 en 1747 (inzake Iran, van respectievelijk 23 december 2006 en 24 maart 2007) expliciet naar artikel 41 van het VN-Handvest. Dit artikel geeft aan de Veiligheidsraad de bevoegdheid bindende maatregelen te nemen «not involving the use of armed force». Het gaat hier om de inzet van politieke, diplomatieke, economische, financiële en andere drukmiddelen om de in de betreffende resoluties vastgelegde doelstellingen te bereiken. Voorts geven deze drie resoluties aan dat voor eventuele aanvullende maatregelen verdere besluiten van de Veiligheidsraad zijn vereist.

In dit verband wijst de regering ook op de discussies over de hervorming van de Verenigde Naties in de periode tussen 2003 en 2005. Een onderwerp dat centraal stond bij deze discussies was de positie van de Veiligheidsraad. Eén van de hoofdconclusies uit de twee rapporten die zijn voorbereid voor deze hervormingsdiscussies was dat «the task is not to find alternatives to the Security Council as a source of authority but to make it work better». ¹ Deze conclusie is bevestigd in het slotdocument van de VN-top van september 2005. ²

In dit slotdocument is het beginsel *Responsibility to Protect* opgenomen, dat in de jaren daarvoor is opgekomen. ³ Dit beginsel benadrukt in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van staten om hun eigen bevolking te beschermen tegen genocide, oorlogsmisdrijven, etnische zuivering en misdrijven tegen de menselijkheid. Op basis van het beginsel *Responsibility to Protect* kan worden geconcludeerd dat de internationale gemeenschap de verantwoordelijkheid heeft om te interveniëren en de soevereiniteit van een land te passeren als de bevolking ernstig lijdt als gevolg van een burgeroorlog, opstand, onderdrukking of wetteloosheid, en de betreffende overheid dit geen halt kan of wil toeroepen dan wel dit niet kan afwenden. ⁴ De verantwoordelijkheid om te beschermen bestaat uit drie elementen:

- Trachten te voorkomen dat de bevolking wordt bedreigd;
- Reageren en wel in het uiterste geval met militaire middelen als de burgerbevolking ernstig in de problemen komt;
- Bijdragen aan wederopbouw en verzoening.

Sinds de aanvaarding van dit beginsel in september 2005, is *Responsibility to Protect* geregeld in verband gebracht met de schrijnende situatie in Darfur. Ondanks vele inspanningen van de internationale gemeenschap, blijft de situatie in Darfur onverminderd zorgwekkend. Een besluit van de Veiligheidsraad (resolutie 1706 van 31 augustus 2006) tot collectieve actie onder Hoofdstuk VII van het VN-Handvest is tot op heden niet uitgevoerd. De verantwoordelijkheid hiervoor, en voor de ontstane situatie in Darfur, ligt in de eerste plaats bij de regering in Khartoum. Tegelijkertijd ziet de internationale gemeenschap zich gesteld voor de uitdaging verder invulling te geven aan haar verantwoordelijkheid in het kader van *Responsibility to Protect*. *Hoewel deze verantwoordelijkheid om te beschermen zwaar weegt, past hier wel uiterste terughoudendheid om, met voorbijgaan van de Veiligheidsraad, militaire middelen in te zetten.*

In dit verband moet onderscheid worden gemaakt tussen de mogelijkheid dat de Veiligheidsraad geen besluiten kan nemen en de onwil van de

¹ In larger freedom: towards development, security and human rights for all. Report of the Secretary-General, UN Doc. A/59/2005, paragraaf 126. Vrijwel identieke bewoordingen worden gebruikt in «A more secure world: our shared responsibility», het rapport van het High-level Panel on Threats, Challenges and Change, UN Doc. A/59/565 (December 2004), paragraaf 198.

² De zgn. World Summit Outcome, aanvaard bij Res. 60/1 van de Algemene Vergadering van de VN, paragrafen 79, 80 and 152.

³ Id., paragrafen 138–139.

⁴ Id., paragraaf 139, tweede volzin: «In this context, we are prepared to take collective action, in a timely and decisive manner, through the Security Council, in accordance with the Charter, including Chapter VII, on a case-by-case basis and in cooperation with relevant regional organizations as appropriate, should peaceful means be inadequate and national authorities manifestly fail to protect their populations from genocide, war crimes, ethnic cleansing and crimes against humanity».

betrokken staat om Veiligheidsraadbesluiten uit te voeren. De eerstgenoemde mogelijkheid kan zich voordoen omdat van het vetorecht gebruik is gemaakt of omdat de vereiste meerderheid van stemmen niet is verkregen. Hiervan is in het geval van de situatie in Darfur voornamelijk geen sprake, aangezien de Veiligheidsraad verschillende resoluties heeft kunnen aannemen, deels gebaseerd op hoofdstuk VII van het VN-Handvest. Wat betreft de situatie in Darfur is vooral sprake van onwil van de regering van Soedan om deze resoluties daadwerkelijk uit te voeren.

Er kunnen zich echter situaties voordoen waarin geen overeenstemming kan worden bereikt over een resolutie in de Veiligheidsraad, maar waarbij in de internationale gemeenschap een breed gedragen gevoel bestaat dat militair optreden legitiem is. Gedacht zou kunnen worden aan een dreigende humanitaire noodsituatie zonder dat de Veiligheidsraad invulling heeft kunnen geven aan het beginsel *Responsibility to Protect*. Daarop wordt hieronder ingegaan.

Verdere rechtsgrondslagen voor uitzonderingen op het geweldsverbod

Naast de hiervoor genoemde algemene rechtsgrondslagen bestaan nog enkele daarvan afgeleide, op het algemene volkenrecht gebaseerde of in ontwikkeling zijnde grondslagen voor uitzonderingen op het geweldsverbod. Daarbij valt in de eerste plaats te denken aan een uitnodiging van het gastland. Zo zijn de NAVO-operaties in de voormalig Joegoslavische republiek Macedonië tussen 2001 en 2003, later overgenomen door de EU, opgezet en uitgevoerd in reactie op een verzoek daartoe van Macedonië.¹

Als afgeleide van het recht op zelfverdediging geldt ook dat staten onder strikte voorwaarden hun onderdanen mogen beschermen en, zonodig, door inzet van militaire eenheden, mogen evacueren vanuit een ander land. Tot de daarvoor geldende voorwaarden behoort in ieder geval de omstandigheid dat het gastland in kwestie zelf niet langer bereid of in staat is om de noodzakelijke bescherming te bieden. Het is immers in eerste instantie een verantwoordelijkheid van het gastland om alle op het grondgebied aanwezige personen, ongeacht hun nationaliteit, te beschermen. Daarnaast dient een eventuele inzet van militairen zich te kenmerken door terughoudendheid, onder andere door het geweldgebruik te beperken tot strikt noodzakelijke zelfverdediging (waaronder de verdediging van de betreffende te beschermen personen) en de inzet als geheel te beperken tot de eigenlijke bescherming of evacuatie, dus zonder verdere inmenging in de omstandigheden of ontwikkelingen in het land zelf.²

Het is in discussie of nog andere uitzonderingen op het geweldsverbod bestaan. Daarbij gaat het in het bijzonder om de vraag of zgn. humanitaire interventie is toegestaan. De internationale discussie hierover is meest recentelijk opnieuw gevoerd naar aanleiding van de NAVO-operatie *Allied Force* in 1999, gericht tegen de toenmalige Federale Republiek Joegoslavië.³ Daarbij werd duidelijk dat nog steeds niet algemeen is geaccepteerd dat humanitaire interventie is toegestaan. Aan de andere kant is er ook op gewezen dat zich op dit punt wellicht nieuw internationaal recht aan het ontwikkelen is.⁴

De Adviesraad Internationale Vraagstukken en de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken kwamen in een advies uit 2000 tot de conclusie «dat er op dit moment niet alleen sprake is van onvoldoende rechtsgrondslag voor humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad, maar dat een dergelijke rechtsgrondslag zich ook niet duidelijk ontwikkelt».⁵ Tegelijkertijd onderkenden deze adviesraden echter «dat men bij de interpretatie en toepassing van het internationaal recht

¹ Zie TK 2000–2001, 22 181, nr. 334 en TK 2001–2002, 22 181, nr. 358.

² Zie bijv. Kamerbrief 11 november 2004 van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aangaande evacuatie van Nederlanders uit Ivoorkust, TK 2004–2005, 29 878, nr. 1.

³ In Nederland heeft de Tweede Kamer de handelwijze van de regering in de kwestie Kosovo gesteund. Zie hiervoor en voor de Nederlandse argumentatie voor militaire deelname, in het bijzonder Handelingen TK, Evaluatie Kosovo, 18 mei 2000, pp. 77–4973.

⁴ Zie o.a. A. Cassese, *Ex iniuria ius oritur: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?*, in 10 *European Journal of International Law* (1999), blz. 23–30; A. Cassese, *A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and Opinio Necessitatis*, in 10 *European Journal of International Law* (1999), blz. 791–799.

⁵ Advies humanitaire interventie (2000), p. 25.

heden ten dage situaties niet meer kan negeren waarin fundamentele mensenrechten op grote schaal (dreigen te) worden geschonden en de internationale gemeenschap geen stappen onderneemt ter beëindiging of ter voorkoming daarvan. In dit verband hechten beide adviesraden grote waarde aan de toenemende betekenis van de plicht tot internationale bescherming en bevordering van de fundamentele mensenrechten. Deze plicht vormt, naar het oordeel van de CAVV en AIV, de basis voor de verdere ontwikkeling van een gewoonterechtelijke rechtvaardigingsgrond ten behoeve van humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad».¹

De regering onderschrijft het oordeel van deze twee adviesraden dat in een humanitaire noodsituatie militair ingrijpen op morele en politieke gronden gerechtvaardigd kan zijn, ook al ontbreekt vooralsnog een duidelijke juridische basis. Het ontbreken van een duidelijke juridische basis neemt niet weg dat humanitaire interventie in uitzonderlijke gevallen, onder strikte voorwaarden en bij wijze van nooduitgang toelaatbaar kan zijn.² In dergelijke situaties moet een uiterste inspanning zijn geleverd om in de Veiligheidsraad overeenstemming te bereiken over de noodzaak van militair optreden. Bovendien blijft ook in deze situaties gelden dat militair optreden moet berusten op algemeen aanvaarde beginselen uit het volkenrecht. In dit verband wordt ook verwezen naar de tijdens de Kosovo-crisis in 1999 gevoerde parlementaire debatten over de rechtmatigheid van militair optreden.

Indien een duidelijke rechtsbasis ontbreekt (bijvoorbeeld omdat in de Veiligheidsraad een veto wordt uitgesproken over een resolutie waarin militair ingrijpen wordt toegestaan in verband met een ernstige en grootschalige schending van mensenrechten), kan niet worden uitgesloten dat zich situaties voor zullen doen waarbij in laatste instantie gebruik van militair geweld noodzakelijk is om een eind te maken aan een humanitaire noodsituatie. De regering wijst er daarbij op dat men zich in deze discussie ook rekenschap dient te geven van de risico's van afzijdigheid of onvoldoende doeltreffend optreden.

Zo is er de afgelopen jaren veel kritiek geweest op het falen van de internationale gemeenschap de genocides in Rwanda en in Srebrenica te voorkomen. Recentelijk heeft het Internationaal Gerechtshof gespecificeerd wat de inhoud en reikwijdte is van de verplichting voor de partijen bij het Genocideverdrag om genocide te voorkomen. Daarbij heeft het Hof onder meer aangegeven dat dit een inspanningsverplichting is voor staten, geen resultaatsverplichting. Staten dienen alle hen redelijkerwijs ter beschikking staande middelen te gebruiken om genocide zo veel mogelijk te voorkomen. Wel heeft het Hof aangegeven dat staten daarbij uitsluitend binnen de grenzen van het internationale recht mogen handelen.³ Niet ondenkbaar is evenwel dat voor het voorkomen of beëindigen van een mogelijk toekomstige genocide militair ingrijpen noodzakelijk is ook indien onzeker is of daarvoor een rechtsgrondslag bestaat. Daarbij beklemtoont de regering dat in de politieke afweging aangaande een dergelijk militair optreden zal worden meegewogen dat dit beperkt dient te blijven tot uitzonderlijke omstandigheden, gezien de gevaren van misbruik, uitholling van het geweldsverbod, en ondergraving van de positie van de VN-Veilighedsraad. Daar staat tegenover dat in de internationale samenleving een breed gedragen gevoel kan bestaan dat zulk handelen legitiem is.

¹ Idem.

² Notitie over humanitaire interventie, 30 oktober 2001. TK 2001-2002, 27 742, nr. 5.

³ Genocide-zaak (Bosnië Herzegovina v. Serbia and Montenegro), arrest van 26 februari 2007, paragraaf 430.

5. Slot

Deze notitie beoogt een nadere invulling te bieden van de in de inleiding van deze notitie geciteerde passage uit het coalitie-akkoord. De regering is van mening dat uitzending van Nederlandse militairen in overeenstemming moet zijn met het internationale recht. Het internationale recht staat het gebruik van geweld door staten in beginsel niet toe, tenzij een van de hierboven genoemde uitzonderingen als rechtsbasis voor uitzending van Nederlandse militairen, welke plaatsvindt volgens de in het Toetsingskader 2001 vastgelegde leidraad, dient voor elk afzonderlijk geval te worden vastgesteld of er sprake is van overeenstemming met het internationale recht en of er een duidelijk mandaat voor de voorgenomen uitzending is. Deze en andere afwegingen zullen per geval worden gemaakt, op basis van de geldende internationaalrechtelijke normen, feitelijke omstandigheden en politieke context. De wereld staat niet stil. Internationale politieke en juridische ontwikkelingen evolueren en beïnvloeden elkaar. De regering acht het dan ook mogelijk noch wenselijk om in algemene zin vooruit te lopen op beslissingen die in de toekomst genomen moeten worden over deelname aan missies met inzet van Nederlandse militairen, anders dan dat te allen tijde een adequaat volkenrechtelijk mandaat is vereist.

Aan de (in)formateur(s)
p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Amsterdam, 23 oktober 2012

Geachte heren Rutte en Samson,

Ik las over de nieuwe belastingplannen, en dat het huidige lagere belastingtarief voor gepensioneerden mogelijk komt te vervallen. Ik hoop dat informateurs/Tweede Kamer zich realiseren dat alle pensioenen, pensioenopbouwen en pensioenverwachtingen gebaseerd zijn op dat lagere belastingtarief, evenals de berekeningen van de te verwachten uitkeringen van lijfrentes etc. etc. voor mensen zonder pensioen.

Een afschaffing van het verlaagde belastingtarief voor ouderen heeft dramatische gevolgen voor de financiële situatie van ouderen. Ik hoop dat u, de Tweede Kamer en a.s. bewindslieden zich dat realiseren. Nog afgezien van de gevolgen voor de economie als de bestedingen van ouderen drastisch omlaag gaan.

Ik wens u veel wijsheid,
M vr gr.,

Josine Teeuw
Soetendaal 86
1018 BR Amsterdam

(min of meer per ongeluk ook per e-mail aan de Tweede Kamer algemeen verzonden)

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Mevrouw J. Teeuw
Soetendaal 86
1018 BR Amsterdam

Kenmerk: 201200632

Den Haag, 25 oktober 2012

Geachte mevrouw Teeuw,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Amsterdam, 23 oktober 2012

Brieven aan de (in)formateur(s)
p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

segregatie is niet het probleem, maar de oplossing

Tijdens een kabinetsformatie worden brieven met beleidsvoorstellen gericht aan de (in)formateurs. Allerlei lobby-groepen en instellingen hebben dat de laatste weken gedaan, en daarom doe ik het ook. In tegenstelling tot die organisaties, verwacht ik wel bedreigd te worden, naar aanleiding van mijn brief. Daarom verzoek ik om weglating van mijn adres, bij eventuele publicatie van ontvangen correspondentie.

De afgelopen decennia hebben de thema's migratie, integratie en nationale identiteit, een grote rol gespeeld in de Nederlandse politiek. De opkomst van de rechts-populistische partijen LPF en PVV, leidde tot de grootste verschuiving in de parlementaire politiek sinds de Tweede Wereldoorlog. Het politiek debat blijft echter steken in herhalingen.

Daarvoor is er wel een verklaring, met een goede basis in de politieke theorie. De constituerende waarden van een staat, waaronder zijn eigen bestaan, staan niet ter discussie binnen het politiek stelsel. Gebeurt dat wel, zoals in België, is het een teken dat de staat verzwakt is. Discussie over de constituerende waarden ondermijnt namelijk de legitimiteit, die alle staten nodig hebben om te functioneren.

In Nederland staat de nationale eenheid, in brede zin, niet ter discussie. Dat belemmert het spreken over migratie, integratie en nationale identiteit. Het gevolg is een pseudo-debat binnen politiek-correcte kaders. Er is veel ophef, maar het leidt nergens naar toe. Ik probeer hier uit te leggen wat het probleem is, en de oplossing volgt vanzelf.

Nederland is niet het enige West-Europees land met een 'integratie-probleem'. Een vergelijking met andere landen maakt een patroon zichtbaar. Een etnisch homogeen land verandert door massa-immigratie. Als reactie daarop, ontstaat een volksnationalistische, eurosceptische en xenofobe partij of stroming. Die krijgt de steun van 15% tot 20% van de kiezers. De gevestigde partijen proberen deze mensen te paaien, door migranten te dwingen tot integratie. Dat leidt niet tot assimilatie, en de autochtone ontevredenheid neemt ook niet af. De autochtone samenleving polariseert.

Dat steeds rond 20% van de autochtone bevolking voor dergelijke stromingen kiest, is een aanwijzing voor een autonoom verschijnsel. Het heeft, met andere woorden, niets te maken met de politieke geschiedenis van de individuele landen, meer met de mensen zelf.

Naar alle waarschijnlijkheid is de oorzaak biologisch: ongeveer een-vijfde van de bevolking is klinisch xenofob. De xenofobie zelf is waarschijnlijk aangeboren, en het laat zich goed verklaren vanuit de evolutionaire biologie. De mens heeft lange tijd in kleine groepen geleefd, met een vijandige verhouding tot andere vergelijkbare groepen. Snelle herkenning van niet-leden, en defensieve reacties daarop, hadden evolutionair voordeel. Dat werd een nadeel met het ontstaan van steeds complexere samenlevingen, maar bij een deel van de mensheid zijn de defensieve reacties nog sterk aanwezig.

'Xenofobie' is wellicht niet de beste omschrijving. Het is niet louter angst, dus geen fobie in letterlijke zin. Xenofoben lijden stress in de nabijheid van mensen die voor hen wezenlijk anders zijn, en ze reageren daarop met agressie, niet met vluchten. Ze zijn dan ook een gevaar, niet alleen voor de 'vreemden', maar ook voor diegene die ze schuldig achten aan hun lijden.

Biologische verklaringen voor de xenofobie zijn al langer bekend, maar gelden als taboe in de wetenschap, omdat ze een rechtvaardiging voor racisme zouden leveren. Deze misplaatste politiek correctheid heeft het zoeken naar politieke oplossingen lange tijd geblokkeerd.

Het wezenlijk probleem is dat een deel van de bevolking biologisch niet in staat is, om in een multi-etnische samenleving te leven. Dat moeten ze wel, en daarom raken ze boos en gefrustreerd. Politieke partijen zoals de LPF en PVV geven uiting aan deze boosheid, maar kunnen de oorzaak zelf niet wegnemen. Dat geldt ook voor Vlaams Belang in Vlaanderen, het Front Nationaal in Frankrijk, de Lega Nord in Italië, en andere vergelijkbare partijen.

De aanwezigheid van een xenofob kiezersblok is geen garantie dat een bepaalde partij overleeft, of politiek iets bereikt: de LPF stortte roemloos in elkaar. Het betekent wel, dat zulke partijen niet te bestrijden zijn met politieke middelen. Verdwijnen ze, dan is er altijd wel een opvolger, zoals de PVV de LPF opvolgde. Die partijen kunnen wel het politiek proces gijzelen, doordat andere partijen voortdurend concessies doen aan hun xenofobe kiezers. Alle grote Nederlandse partijen maken zich daaraan schuldig. Die concessies zijn nooit voldoende, omdat ze de oorzaken van de xenofobe frustratie niet wegnemen. Dat leidt tot nog meer frustratie: het is een vicieuze cirkel.

Om hieruit te ontsnappen, moet de politiek de vraag stellen: wat willen die mensen eigenlijk wel? Wat willen Henk en Ingrid? Het antwoord laat zich afleiden uit hun afkeer van bijvoorbeeld de massa-immigratie. Hun wensen zijn ook zichtbaar in duizenden uitlatingen op internet.

Henk en Ingrid willen Nederlandse wijken, bewoond door Nederlanders, waar Nederlands op straat wordt gesproken, en Nederlandse agenten de orde handhaven. Ze willen Nederlandse scholen met Nederlandse docenten, waar Nederlandse kinderen de Nederlandse cultuur en geschiedenis leren. Ze willen Nederlandse ziekenhuizen met Nederlandse artsen en verplegers. Ze willen op hun werk Nederlandse collega's treffen, en ze willen Nederlandse winkels met Nederlands personeel.

Uit de wensen volgt de oplossing: de samenleving zo inrichten, dat deze mensen zo veel mogelijk onder elkaar kunnen leven, vrij van alles wat hun stoort. Dat vereist een mate van scheiding, dat de historische verzuiling overtreft. Het doel is niet 'eigen volk eerst', maar 'eigen volk in eigen kring'. Het geldt ook niet voor het volk als geheel. De niet-xenofobe autochtonen, die met allochtonen samen kunnen leven, blijven dat doen. Dat is een groot verschil met de segregatie in de VS of Zuid-Afrika: die kende geen multi-etnische optie.

Segregatie heeft een slechte naam, en het botst ook met de anti-discriminatie wetgeving. Die zal grotendeels afgeschaft moet worden, en Nederland moet ook derogeren van de internationale verdragen, waarop de wetgeving gebaseerd is.

Een segregatiebeleid kan met het historisch verzuilingsmodel beginnen. Die heeft het voordeel van bekendheid, en was ook grotendeels vrijwillig. Zonder dwang stuurden katholieke ouders hun kinderen naar de katholieke scholen, en gebruikte de katholieke ziekenhuizen. De gereformeerden studeerden vrijwillig aan de VU, en de niet-kerkelijken werden lid van de AVRO. Je hoeft mensen meestal niet te dwingen, om gelijkgezinden op te zoeken.

De doelgroep van het segregatiebeleid, dat grotendeels overeenkomt met de kiezers van de PVV, moet eerst als zuil worden erkend. Het moet een passende en niet-denigrerende naam krijgen, bijvoorbeeld 'Nederlands-patriotische stroming'. De zuil krijgt vervolgens een eigen onderwijsstelsel, van basisschool tot universiteit, en een eigen zorgstelsel. Dat model kennen wij, maar deze instellingen moeten ook legaal allochtonen kunnen weren. Het doel is niet om de PVV aan eigen instellingen te helpen, het doel is om zijn *kiezers* af te zonderen, van de bron van hun woede en angsten. Dat gaat wel verder dan de klassieke verzuiling, en vereist meteen aanpassing van de anti-discriminatie wetgeving.

De nieuwe verzuilde instellingen worden dus niet alleen rechts en nationaal, maar ook blank. Omgekeerd moeten de overige instellingen de mogelijkheid krijgen, om xenofoben te weren, zeker als werknemer. Ook hier biedt de historische verzuiling een model. Multi-etnische instelling kunnen instemming eisen met de aard van de instelling: de xenofoben blijven uit zichzelf weg. Het is ook mogelijk om de scheiding consequent door te voeren: wie zijn kind naar de Nederlands-patriotische school stuurt, moet ook het Nederlands-patriotische ziekenhuis gebruiken.

De klassieke verzuiling van zorg en onderwijs is niet voldoende om de xenofoben af te schermen. Een segregatiebeleid is ook nodig bij het bedrijfsleven, en ook daar moet de anti-discriminatie wetgeving wijken. Ondernemingen moeten de mogelijkheid krijgen om openlijk allochtonen te weren, en zich te etaleren als bijvoorbeeld '100% Hollands bedrijf'. Omgekeerd mogen bedrijven ook xenofoben weren, door bijvoorbeeld schriftelijk instemming te eisen met een multi-etnisch personeelsbestand. In beide gevallen geldt het ondernemersrisico, ten aanzien van eventueel verlies van klanten. Op korte termijn zouden niet veel bedrijven de sprong wagen, maar met 15% van de bevolking als consument, is er zeker een markt voor producent en diensten, van gesegregeerde autochtone bedrijven.

De overheid kan de segregatie in het economisch leven versterken, met een verplichte scheiding in de detailhandel. Dat kan niet voor een enkele dorpswinkel, wel bij de supermarkten en ketens in de grote steden. Die zouden verplicht moeten zijn, om filialen te bieden, met louter autochtoon personeel, en nadrukkelijk gericht op een xenofob publiek. Bij de supermarkten zou bijvoorbeeld één op de vijf filialen daaraan moeten voldoen. Dit komt tegemoet aan de klacht van xenofoben, dat ze steeds geconfronteerd worden met 'een meisje met hoofddoek aan de kassa'.

Segregatie in het economisch leven kan verder gestimuleerd worden door herinvoering van de gulden, als vrijwillige tweede munt naast de euro. Economisch zijn er geen bezwaren: bij uitgifte worden de guldens simpelweg met euro's gekocht, de geldhoeveelheid blijft gelijk. De heringevoerde gulden wordt uitsluitend binnen Nederland gebruikt: valutatransacties worden via een euro-tussenrekening afgehandeld. Salaris en uitkeringen worden in euro's vastgesteld, maar op verzoek in guldens uitbetaald. De heringevoerde gulden moet een

duidelijk rechts-nationaal karakter hebben, met bijvoorbeeld afbeeldingen van Pim Fortuyn op de bankbiljetten.

Herinvoering komt tegemoet aan het gevoel van het nationalistische bevolkingsdeel, dat ze een deel van hun identiteit verloren hebben, met de invoering van de euro. Het is ook een middel om de economie te verzuilen. De Nederlands-patriotische bevolkingsgroep zal voor gebruik van de gulden kiezen, en wordt daardoor als consumentenblok zichtbaar. Dat maakt het makkelijker voor producenten en detailhandel, om zich daarop te richten, door bijvoorbeeld 'gulden-winkels' te openen. Omgekeerd zal de xenofobe consument geleidelijk overschakelen op winkelen met guldens.

Om een duidelijke scheiding te bevorderen, moeten ondernemingen worden verplicht om voor één van de twee munten te kiezen, bij de detailhandel per filiaal. De xenofobe consument doet zijn boodschappen bij de Hollandse supermarkt, en rekt af in guldens bij de autochtone kassière. De scheiding wordt duidelijk aangegeven, en allochtonen vermijden dan juist de Hollandse supermarkt.

Dit alles is nog onvoldoende, zonder residentiële segregatie. De overheid moet de 'witte vlucht' erkennen, legaliseren en faciliteren. Autochtone wijkbewoners moeten eisen kunnen stellen, wat betreft afstamming en cultuur van de bewoners. Daarvoor zou een drempel gelden - bijvoorbeeld dat de wijk al in grote meerderheid autochtoon is, en dat de meerderheid daarvan met de segregatie instemt. Binnen een bepaalde termijn moeten de allochtone bewoners verhuizen. Het zullen vooral leden van de xenofobe doelgroep zijn, die hun woningen innemen.

Ook al krijgen de uitgeplaatste allochtonen vervangende woonruimte, het blijft een grote inbreuk op hun bewegingsvrijheid, en vereist aanpassing van de huidige wetgeving. Het gaat echter niet om het hele land. De eerste autochtone wijken zijn te verwachten in typische PVV-bolwerken, zoals Volendam, Brunssum en Kerkrade. Omgekeerd krijgen andere wijken de mogelijkheid om xenofoben te weren, als een meerderheid van de bewoners daarom vraagt. Dat kan door bijvoorbeeld nadrukkelijke instemming met een multi-etnische bevolking te eisen. Wie niet daarvoor tekent, zou moeten verhuizen - bij voorkeur naar de vrijgekomen woningen in de Nederlands-patriotische wijken.

Vergelijkbare verhuisbewegingen komen nu al voor - de goed gedocumenteerde 'witte vlucht'. Met name autochtone huishoudens verhuizen om bij elkaar te zijn - een allochtone wijk achterlatend. Een segregatiebeleid zou dit proces opzettelijk versnellen, en dat leidt inderdaad tot een verscherpte politiek-ruimtelijke segregatie.

Binnen de autochtone wijken volstrekt zich wel een wonder: Henk en Ingrid krijgen de jaren '50 terug. De Marokkanen zijn verdwenen, iedereen spreekt weer Nederlands op straat, de scholen zijn van de Nederlands-patriotische stroming, in de supermarkt is geen hoofddoek te zien, en je kunt met guldens betalen. Daar is het om te doen: de samenleving *om de xenofoben heen* aan te passen, aan hun biologisch draagvermogen. Mocht het wijk-niveau niet voldoende zijn om dit te bereiken, dan moet de overheid het proces opschalen, tot hele stadsdelen en delen van provincies.

Uiteraard voert deze logica naar de oprichting van een eigen thuisland, een 'Fortuynland'. In de praktijk betekent dat ook, een eigen staat voor de PVV. Het is moeilijk in de uitvoering, en het kan niet op korte termijn. Ik probeer hier aan te geven, dat ook zonder deze verregaande optie, de xenofoben grotendeels afgezonderd kunnen worden van de overige bevolking.

Met de gedachte van een eigen staat voor de PVV, zijn we terug bij de oorzaak van het probleem. Deze optie vloekt namelijk met het integraal-nationalisme van de elite, en is daarom volstrekt taboe. Geen politicus wil daarover praten, zelfs niet over maatregelen die in die richting wijzen. Dat is niet omdat ze linkse anti-racisten zijn: hun voornaamste bezwaar tegen afzondering en segregatie, is dat het de nationale eenheid ondermijnt. En daarin hebben ze gelijk: als Nederland zover is dat de PVV een eigen staat moet krijgen, dan heeft Nederland als staat gefaald.

Gedreven door hun integraal-nationalisme, streeft de elite naar homogeniteit onder de bevolking, door de assimilatie van minderheden. Dat is onmogelijk, omdat een groot deel van de bevolking de integratie van migranten niet alleen afwijst, maar daardoor tot woede gedreven wordt. Het streven van de elite bracht geen harmonie: het bracht decennia van nutteloos integratiebeleid, en de opkomst van de LPF en PVV. De elite moet inzien dat hun streven naar één grote Hollandse familie niet menselijk of progressief is, maar een uiting van achterlijk 19e-eeuws nationalisme. Pas als het losgelaten wordt, kan men nadenken over oplossingen.

Velen zijn huiverig voor segregatie, en ook de internationale gemeenschap zou moord en brand schreeuwen. Maar wat is het alternatief? Een diep gefrustreerde, bittere, woedende, en almaar radicaliserende autochtone minderheid, die niet te paaien is met wat voor politiek dan ooit. En vervolgens: een Nederlandse Breivik, moorden op willekeurige allochtonen zoals in Duitsland, bomaanslagen op moskeeën en Islamitische scholen, een wedstrijd in vreemdelingenhaat tussen de politieke partijen, en wellicht verdrijving van de allochtonen uit Nederland. Dat is ook geen prettig vooruitzicht.

Paul Treanor
Lodewijk Tripstraat 3 - 1
1052 ER Amsterdam

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De heer P. Treanor
Lodewijk Tripstraat 3 - 1
1052 ER Amsterdam

Kenmerk: 201200634

Den Haag, 25 oktober 2012

Geachte heer Treanor,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

ZELFSTANDIGEN

in diensten groen handel ict industrie vervoer zorg

Aan informateur de heer H.G.J. Kamp
En informateur de heer drs. W.J. Bos
p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Telefoonnummer 088-0997010
E-Mailadres secretariaat@fnvzfp.nl
Ons kenmerk LG/JB/12.071

Utrecht, 22 oktober 2012

Betreft: Aandacht voor zelfstandig ondernemers

Geachte heren informateurs,

Zelfstandig ondernemers vormen een onmisbare groep op de arbeidsmarkt. Tijdens de verkiezingscampagne was er veel aandacht voor zelfstandig ondernemers. FNV Zelfstandigen rekent erop dat zelfstandig ondernemers de gehele komende kabinetsperiode op een positieve manier in de picture blijven.

Er zijn echter nog wel wat slagen te maken als het gaat om de positie van zelfstandig ondernemers. We verzoeken u vriendelijk om tijdens de komende kabinetsperiode aandacht te besteden aan de volgende thema's: definitie zzp'er, de VAR webmodule en arbeidsongeschiktheids- en oudedagsvoorzieningen.

In zijn brief van 17 september 2012 heeft staatssecretaris Weekers tot onze teleurstelling geschreven dat er geen definitie van zzp'er komt, omdat de vormgeving van ondernemingen in de praktijk zeer divers is en zich moeilijk zou laten vastleggen in wettelijke regels. Hoewel wij ons zeer bewust zijn dat het definiëren van een zzp'er geen gemakkelijke exercitie is, betreuren wij deze keuze.

Wij maken een onderscheid tussen vier groepen zelfstandig ondernemers. De eerste groep is de probleemgroep, de groep die zich als werknemer gedraagt en feitelijk onterecht het etiket ondernemer heeft gekregen. De tweede groep is de deeltijdondernemer. De derde groep van de bewuste zelfstandige, is verreweg het grootst. Tot slot onderscheiden wij een kleine bovenlaag, die van oudsher niet in loondienst werkzaam is, zoals advocaten en notarissen.

Focus bij handhaving zou moeten liggen bij de probleemgroep, bij degenen die eigenlijk thuishoren in een arbeidsovereenkomst. De andere groepen zelfstandigen en hun opdrachtgevers hebben veel baat bij een heldere definitie, zodat zij geen rechtsonzekerheid en willekeur ervaren en er voor opdrachtgevers geen verkapte risico's zijn.

Er is echter gekozen om naar Engels voorbeeld een webmodule te ontwikkelen, waarbij opdrachtgever meer verantwoordelijkheid krijgt en partijen vaker informatie moeten invoeren. Helaas is niet gekozen voor het Belgische model, waarbij er voor een viertal probleemsectoren (schoonmaak, beveiliging, transport en bouw) een definitie voor schijnzelfstandigheid is gekomen. Wellicht dat de VAR webmodule enig effect zal hebben, maar om de aanzuigende werking van het ondernemerschap aan de onderkant van de arbeidsmarkt aan te pakken is meer nodig. Wellicht biedt de Belgische regelgeving hiervoor inspiratie. Voorts denken wij dat het niet effectief is om te bezien hoe het ondernemerschap onaantrekkelijker kan worden gemaakt, als niet gelijktijdig wordt onderzocht hoe de arbeidsovereenkomst aantrekkelijker kan worden gemaakt.

Het derde thema dat wij graag onder uw aandacht willen brengen, zijn de mogelijkheden voor zelfstandigen om risico's van arbeidsongeschiktheid te verkleinen en om oudedagsreserves op te bouwen.

Ten aanzien van de oudedagsvoorziening constateren we dat de maximum hoogte van de Fiscale Oudedagsreserve in 2012 is verlaagd van € 11.882,- naar € 9.382,-. In het deelakkoord van 1 oktober jl. is bekend geworden dat het vitaliteitsparen niet ingevoerd wordt. Dit betekent een aperte verslechtering van de mogelijkheid van de fiscale mogelijkheden voor de opbouw van oudedagsreserves voor zelfstandig ondernemers. De groep is nu nog meer afhankelijk van producten van verzekeraars en banken, waarbij de zelfstandig ondernemer onvoldoende flexibiliteit heeft, geen invloed heeft op de governance en te maken heeft relatief hoge kosten en relatief lage rendementen. Wij hopen derhalve dat er in de komende kabinetsperiode een slag gemaakt zal worden met de verbetering van pensioenmogelijkheden voor zelfstandigen door introductie van een premiepensioeninstelling voor en door zelfstandig ondernemers.

Tot slot een enkele opmerking over arbeidsongeschiktheidsverzekeringen. De huidige mogelijkheden zijn niet ideaal voor een deel van de zelfstandigen. Vooral zelfstandig ondernemers met een medische voorgeschiedenis kunnen slechts een verzekering afsluiten tegen hoge premie en met uitsluitingen. Doordat het draagvlak voor arbeidsongeschiktheidsproducten onder zelfstandig ondernemers te laag is, blijven de producten relatief duur.

Onze oplossing zou zijn om een basisverzekering op basis van vrijwilligheid te introduceren. Alle arbeidsongeschiktheidsverzekeringen zijn verplicht om dit product aan te bieden en alle zelfstandigen te accepteren zonder medische keuring vooraf. De overheid stelt de randvoorwaarden van deze basisverzekering, zoals uitkeringsduur, hoogte uitkering en wachttijd. Als men zich wil bij verzekeren, dan kan de zelfstandig ondernemer een aanvullende verzekering afsluiten, waarbij de verzekeraar voorwaarden kan stellen en premiehoogte kan bepalen.

Rest ons nog u zeer veel succes te wensen met de verdere formatie en wij verzoeken u vriendelijk om de zelfstandig ondernemers niet uit het oog te verliezen!

Met vriendelijke groet,

Mevrouw L. Gonggrijp
directeur

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Mevrouw L. Gonggrijp
FNV Zelfstandigen
Postbus 85400
3508 AK Utrecht

Kenmerk: 201200636

Den Haag, 25 oktober 2012

Geachte mevrouw Gonggrijp,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

201200037

Luttenbergstraat 2
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Telefoon 038 499 88 99
Fax 038 425 48 88
overijssel.nl
postbus@overijssel.nl

RABO Zwolle 39 73 41 121

De informateurs
H.G.J. Kamp en drs. W.J. Bos
p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Inlichtingen bij
Hr. R. de Goederen
telefoon 038 499 82 21
R.d.Goederen@overijssel.nl

Goederenvervoer per spoor in Overijssel.

Datum
22.10.2012
Kenmerk
2012/0248394
Pagina
1
Uw brief
22.10.2012
Uw kenmerk

Geachte informateurs,

De provincie Overijssel constateert dat herroutering van goederentreinen door Oost Nederland tot buitensporige schade zal leiden. De gevolgen voor de leefbaarheid, externe veiligheid gezondheid en bereikbaarheid van de steden en kernen langs de spoorlijnen zijn ingrijpend. In een statenbreed aangenomen motie (motie-Karssen c.s., bijgevoegd) heeft Provinciale Staten van Overijssel ons gevraagd dit nogmaals nadrukkelijk bij u onder de aandacht te brengen.

De provincie Overijssel en haar Oost Nederlandse partners komen tot de slotsom dat de tot op heden uitgevoerde onderzoeken en hieraan verbonden conclusies geen recht doen aan de aangenomen moties en gedane toezeggingen in de Tweede Kamer. Zo worden de mogelijkheden van de binnenvaart nog steeds onderschat en kan de capaciteit van de Betuweroute nog beter worden benut. Daarnaast acht Oost Nederland de nu beschikbare budgetten voor mitigerende en compenserende maatregelen volstrekt ontoereikend.

Het gereedkomen van de Tweede Maasvlakte en de vergevorderde plannen voor spoorboekloos rijden in de Randstad leiden tot een enorme groei van het goederenvervoer per spoor in het oosten van het land. Overijssel en haar Oost Nederlandse partners hebben altijd aangegeven niet mee te willen werken aan het verwerken van deze nieuwe goederenstromen indien dit ten koste gaat van de leefbaarheid en bereikbaarheid van de Oost Nederlandse kernen langs het spoor en hiervoor onvoldoende mitigerende en compenserende maatregelen worden getroffen. Hierbij dienen alle aangedragen en beschikbare alternatieven serieus te worden onderzocht. Dit standpunt hebben wij altijd uitgedragen en werd breed gedragen in de Tweede Kamer.

Gelet op het bovenstaande heeft Overijssel nog geen vertrouwen in een goede afloop voor de gezondheid van haar inwoners, het milieu, de natuur, het landschap en de economische ontwikkeling binnen Oost Nederland. Om de verwachte goederenstromen op een aanvaardbare wijze door Overijssel te leiden is het noodzakelijk dat:

- Gewerkt wordt met geluidswaarden die binnen maatschappelijke plafonds liggen.
- Geen schade en grote hinder kan optreden als gevolg van trillingen.

Bijlagen
1
Datum verzending

23. OKT 2012

provincie overijssel

- De aanrijdtijden hulpdiensten altijd binnen de kaders blijven.
- Ruime aandacht wordt besteed aan verkeersveiligheid (met name oversteken door lange dichtligtijden).
- Voldoende ruimte blijft bestaan voor onze ambities voor personenvervoer.
- Voldoende aandacht bestaat voor risico's voor de gezondheid van omwonenden.
- Optredende schade voldoende gecompenseerd wordt. Denk hierbij aan schade aan vastgoed, landschappelijke waarde, toerisme, bereikbaarheid en economische ontwikkelingen.

Met het juiste beleid kan recht gedaan worden aan het belang van bereikbaarheid van de Randstad, goede logistiek voor Nederland als geheel en de leefbaarheid van de steden en kernen langs de Oost Nederlandse spoorlijnen in het bijzonder. Wij spreken hierbij onze hoop en verwachting uit dat het nieuwe kabinet ons daarin steunt.

Namens Provinciale Staten,
Gedeputeerde Staten van Overijssel,

Datum
22.10.2012
Kenmerk
2012/0248394
Pagina
2

voorzitter

secretaris,

45 voor aangenomen
0 tegen mv.3

Motie vreemd aan de orde van de dag
Artikel 62 RvO voor Provinciale Staten van Overijssel 2011

Motie vreemd aan de orde van de dag										
Aan de voorzitter van Provinciale Staten										
Provinciale Staten van Overijssel in vergadering bijeen op 10 oktober 2012										
Onderwerp: Gevolgen PHS plannen gemeenten Twentellijn, Twentekanaallijn en IJssellijn										
De Staten, gehoord de beraadslaging,										
overwegende dat:										
<ul style="list-style-type: none"> • de goederencorridor Oost, onderdeel van het Programma Hoogfrequent Spoor (PHS), in verschillende gemeentes in Overijssel en Gelderland leidt tot een extra toename van geluid- en trillinghinder en een verslechtering van de externe veiligheid en daarnaast een bedreiging vormt voor de lokale en regionale economie, • de goederencorridor Oost controversieel is verklaard alsook de onderzoeken die op verzoek van de Tweede Kamer zijn gedaan naar alternatieven voor de goederencorridor Oost, • de indruk is ontstaan in de verschillende gemeentes dat de aangedragen alternatieven onvoldoende zijn onderzocht en daarom niet serieus zullen (kunnen) worden meegewogen, • de gemeente Rheden onlangs in een brandbrief (zie bijlage) aan de onderhandelaars van het nieuwe kabinet heeft verzocht om bij de formatie bindende afspraken te maken die ertoe leiden dat de plannen voor een toename van het goederenvervoer over de IJssellijn, Twentellijn en Twentekanaallijn van tafel gaan en de alternatieven serieus te onderzoeken en te overwegen, • de regio Oost tot nu toe eensgezind bezwaar heeft gemaakt tegen (de te verwachten negatieve effecten van) de goederencorridor Oost, 										
roepen GS op:										
<ul style="list-style-type: none"> • Een brief van dezelfde strekking als de brief van Rheden te sturen aan de onderhandelaars van het VVD-PvdA-kabinet. 										
en gaan over tot de orde van de dag.										
Ondertekening en naam:										
<table border="0"> <tr> <td> Aart Karssen D66</td> <td> Marianne Breedijk SP</td> <td> Herman Pleper VVD</td> <td> Jack Blom CDA</td> <td> Martha van Abbema ChristenUnie</td> </tr> <tr> <td> Jan Slagman D66</td> <td> Patricia Wiebinga PvdA</td> <td> Robert Jansen GroenLinks</td> <td> Jeanet Nijhof PVV</td> <td></td> </tr> </table>	 Aart Karssen D66	 Marianne Breedijk SP	 Herman Pleper VVD	 Jack Blom CDA	 Martha van Abbema ChristenUnie	 Jan Slagman D66	 Patricia Wiebinga PvdA	 Robert Jansen GroenLinks	 Jeanet Nijhof PVV	
 Aart Karssen D66	 Marianne Breedijk SP	 Herman Pleper VVD	 Jack Blom CDA	 Martha van Abbema ChristenUnie						
 Jan Slagman D66	 Patricia Wiebinga PvdA	 Robert Jansen GroenLinks	 Jeanet Nijhof PVV							

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Mevrouw drs. A.Th.B. Bijleveld-Schouten
Provinciale Staten
Gedeputeerde Staten van Overijssel
Postbus 10078
8000 GB Zwolle

Kenmerk: 201200638

Den Haag, 25 oktober 2012

Geachte mevrouw Bijleveld,

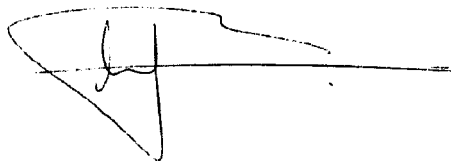
Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Regering van Aruba

201200639

Ministerie van
Algemene Zaken

L.G. Smith Blvd. 76
Oranjestad, Aruba
Tel. (297) 582 4900
Fax. (297) 582 7582

Aan de heren informateurs
Henk Kamp en Wouter Bos
p/a Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag
NEDERLAND

Oranjestad, 12 oktober 2012

Zeer geachte heren informateurs, *Beste Henk, Beste Wouter,*

De Arubaanse regering stelt het op prijs u in uw functie van informateurs veel succes toe te wensen en zou ook van de gelegenheid gebruik willen maken om u van het volgende in kennis te stellen.

Zoals u wellicht bekend is, heeft de Arubaanse regering zich in de afgelopen twee jaren intensief ingezet om meer inhoud te geven aan het Koninkrijk. In de Arubaanse visie dient het Koninkrijk zich te ontwikkelen tot een strategisch partnerschap waarbij voor alle landen in het Koninkrijk sprake kan zijn van een win-win situatie. Deze visie is neergelegd in de nota 'Visie op het Koninkrijk' waarvan een kopie hierbij is gevoegd. De achterliggende gedachte is dat alle landen verschillende 'assets' hebben en er dus sprake kan zijn van synergie.

Wat Aruba betreft is het niet bij woorden gebleven. Er zijn het afgelopen jaar diverse initiatieven genomen waarvan enkele al concreet resultaat hebben opgeleverd. Om een paar te noemen. Er is een samenwerking tot stand gebracht tussen de TU Delft, de TNO, de Arubaanse regering en internationale actoren als de Carbon War Room, onder leiding van Sir Richard Branson, de New America Foundation en de Harvard Universiteit. Het doel is onder meer om Aruba in het jaar 2020 te transformeren tot een 100 % 'groen en duurzaam' eiland.

Dit voornemen dat onlangs ook is aangekondigd op de Rio+20 Conferentie trekt inmiddels wereldwijde aandacht. Dat bleek onder meer ook op de derde internationale *Green Energy Conference*, die deze maand op Aruba is gehouden en waarin internationale experts (onder meer uit Nederland) elkaar hebben ontmoet.

Inmiddels is TNO samen met Arubaanse actoren begonnen met de uitvoering van plannen om op Aruba een 'living lab' te bouwen waarin onder reële omstandigheden producten, concepten en strategieën op het gebied van innovatie en in het bijzonder de toepassing van groene energie worden ontwikkeld en uitgetest. De belangstelling in de regio is groot en TNO verwacht daarmee ook een nieuw afzetgebied in de snelgroeiende Zuid Amerikaanse markt voor Nederlandse expertise en producten op dit gebied te kunnen ontwikkelen.

niet aangetroffen

Het zelfde geldt ook voor de Schiphol-groep die met veel succes de Arubaanse luchthaven exploiteert. Ook op dit gebied biedt de Zuid Amerikaanse markt, waar sprake is van liberalisering van luchthavens op grote schaal, goede kansen voor export van Nederlandse expertise. De Arubaanse luchthaven die op een heel efficiënte en rendabele wijze jaarlijks meer dan een miljoen passagiers afhandelt, geldt als uitstekend voorbeeld in de regio.

Ook de Rietveld Academie ziet mogelijkheden om met een vestiging op Aruba nieuwe studenten uit de regio te werven terwijl ook vermeld kan worden dat de Gasunie bezig is met de uitwerking van concrete projecten op Aruba en in de regio.

Dit zijn slechts enkele voorbeelden waaruit blijkt dat Aruba, met zijn uitstekende infrastructuur, zijn hoogopgeleide en meertalige bevolking en zijn uitstekende logistieke ligging (en met ruim anderhalf miljoen toeristen per jaar), een uitstekende mogelijkheid biedt voor Nederlandse bedrijven en instellingen om zich met Aruba als hub in de snelgroeiende Zuid Amerikaanse markt te profileren.

In dit kader kan ook vermeld worden dat voor mei volgend jaar een grote conferentie gepland wordt – de *Europe meets the America's* conferentie – waarbij Nederlandse, Europese en regionale stakeholders elkaar op Aruba zullen ontmoeten. Ook de regionale Koninkrijksambassadeurs zullen aan deze conferentie deelnemen.

De Arubaanse regering heeft overigens, naast de visie voor het Koninkrijk, ook een complementaire visie voor wat betreft de relatie met de Europese Unie geformuleerd. Ook wat betreft de EU wordt gestreefd naar de ontwikkeling van een strategisch partnerschap. We zijn verheugd te mogen constateren dat blijkens het nieuwe voorstel van de Europese Commissie voor het LGO-associatiebesluit met betrekking tot de periode na 2013 ook de EU deze lijn wil gaan volgen. Een exemplaar van de Arubaanse visie wat betreft de samenwerking met de Europese Unie wordt U bij deze toegestuurd.

Wij verzoeken u dat in het nieuwe regeerakkoord expliciet vermeld wordt dat de regering van Nederland uitvoering zal geven aan de samenwerkingsafspraken die zijn vastgelegd in de tussen Nederland en Aruba op 27 oktober 2011 gesloten overeenkomst. Hierbij wordt, in lijn van het bovenstaande, naar synergie gezocht op het gebied van politieke stabiliteit, goed bestuur en rechtszekerheid, onderwijs, cultuur, wetenschap en emancipatie, zorg, justitie en openbare financiën – het laatste in het kader van het schrijven van de Minister belast met Koninkrijksrelaties d.d. 4 juli jl.

Wij hopen dat de toekomstige Nederlandse regering samen met de Nederlandse particuliere sector de samenwerking met Aruba niet alleen zal willen voortzetten, maar zelfs zal willen intensiveren. De Arubaanse regering is van mening dat een volwassen samenwerkingsrelatie zoals die zich nu ontwikkelt in het belang van beide landen is, terwijl wij ervan overtuigd zijn dat zo'n constructieve relatie ook zal bijdragen aan het meer inhoud geven aan de politieke en staatkundige aspecten van het Koninkrijksverband.

Wij zouden dan ook van deze gelegenheid gebruik willen maken om u te verzoeken het daarheen te willen leiden dat in het regeerakkoord van het nieuwe kabinet een duidelijk signaal wordt gegeven dat de nieuwe Nederlandse regering de uitstekende samenwerking met Aruba verder zal voortzetten en waar mogelijk zal uitbouwen.

Hoogachtend,

mr. M.G. (Mike) Eman
Minister President

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de minister-president van Aruba
De heer mr. M.G. Eman
L.G. Smith Blvd. 76
Oranjestad
Aruba

Kenmerk: 201200640

Den Haag, 25 oktober 2012

Geachte heer Eman,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Tweede Kamer

DER STATEN-GENERAAL

201200641

Voorzitter

Aan de heer H.G.J. Kamp en de heer drs. W.J. Bos
Binnenhof 1A
2513 AA Den Haag

Postbus 20018
2500 EA Den Haag
T 070 318 30 33

Den Haag, 24 oktober 2012

Kenmerk: 2012Z17967

Mijne heren,

Hierbij zend ik u het stenografisch verslag van het ordedebat van heden toe.
Met deze brief breng ik het verzoek van het lid Omtzigt over en vraag u mij te willen berichten of u aan dit verlangen kunt voldoen.

Dit verzoek wordt gedaan aan de informateurs en de staatssecretaris van Financiën.

Met vriendelijke groet,

Anouchka van Miltenburg
Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal

Regeling van werkzaamheden d.d. 24 oktober 2012

Het woord is aan de heer Omtzigt van het CDA.

De heer **Omtzigt** (CDA):

Voorzitter. Vanmorgen verschenen berichten dat voor bestaande hypotheekrenteaftrek de aflossingsvrije hypotheekrenteaftrek zullen worden beperkt. Dat zou grote gevolgen hebben voor minstens vier miljoen huishoudens die nu een hypotheek hebben. Naast de grote onzekerheid op de huizenmarkt voor de nieuwe kopers betekent dat ook voor bestaande bezitters zeer grote onzekerheid.

De **voorzitter**:

Ik wil u erop wijzen dat dit een verzoek is, geen debat en ook niet het begin van een debat. Ik wil dus graag dat u nu uw verzoek gaat formuleren.

De heer **Omtzigt** (CDA):

Nog een tussenzin.

De **voorzitter**:

Ik meen het serieus.

De heer **Omtzigt** (CDA):

Ik verzoek de onderhandelaars om aan te geven of dit op tafel ligt. We hebben op maandag namelijk een wetgevingsoverleg over een wet om de hypotheekrenteaftrek in te perken, conform het Voorjaarsakkoord. Wij willen graag weten of dat wetsvoorstel moet doorgaan of niet, en dus of dit gevolgen heeft.

Ik vraag dat ook, omdat er op de andere punten van het wetsvoorstel een tussenakkoord naar buiten is gebracht waarin staat hoe het moet worden behandeld.

Ik verzoek verder om een brief van de staatssecretaris van Financiën waarin hij aangeeft of wij het wetsvoorstel nog wel zouden moeten behandelen. Ik ontvang beide brieven bij voorkeur voor vrijdag 18.00 uur. Dan weten wij vrijdag nog of wij maandag een debat kunnen voeren over deze wetsvoorstellen.

De voorzitter:

Mijnheer van Dijck, de heer Omtzigt verzoekt om een brief. Dus in principe ...

De heer Tony van Dijck (PVV):

Ik wil gewoon mijn steun uitspreken voor het verzoek om beide brieven.

De voorzitter:

Op zichzelf is dat niet nodig in het geval van een brief.

Mevrouw Neppérus (VVD):

Ik begrijp best waarom de heer Omtzigt meer wil weten, maar het lijkt mij niet verstandig om informateurs voortdurend brieven te laten schrijven. Ik heb dan ook geen behoefte aan een brief.

De voorzitter:

U hebt geen behoefte aan een brief. Ik stel de Kamer toch voor om het gedeelte van het stenogram over het verzoek om een brief van de informateurs door te geleiden naar de informateurs en het gedeelte over een brief over het wetsvoorstel naar de staatssecretaris van Financiën.

Daartoe wordt besloten.

Vereniging van
Nederlandse Gemeenten

25-10-2012
uitgereikt ter
vergadering

de informateurs en onderhandelaars
p/a Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA 'S-GRAVENHAGE

doorkiesnummer
(070) 373 8684

betreft
Kabinetformatie

uw kenmerk

ons kenmerk
BB/U201201664

bijlage(n)

2

datum

25 oktober 2012

Geachte heren informateurs en onderhandelaars,

Gemeenten zien uit naar een nieuw partnerschap. Een partnerschap tussen Rijk en gemeenten om optimaal gebruik te maken van de kracht en potentie van de samenleving. Daarvoor is een inhoudelijke en organisatorische omslag nodig naar het denken vanuit burgers en het bedrijfsleven. Om dit te realiseren zijn thema's geïdentificeerd waarop gemeenten het verschil kunnen maken, mits het Rijk de randvoorwaarden daarvoor biedt.

De manier waarop nu het **sociale domein** (jeugdzorg, arbeidsmarkt, begeleiding) is georganiseerd moet en kan veel beter. Gemeenten hebben daartoe een voorstel uitgewerkt om te bouwen op de kracht van burgers en meer samenhang te brengen in het nu nog verkokerde stelsel. Snelle voortgang van de decentralisaties is nodig. Daarover maken gemeenten graag binnen drie maanden na aantreden van het kabinet afspraken over een set van wederzijds bindende uitgangspunten.

Een belangrijke randvoorwaarde voor nieuw partnerschap zijn **overheidsfinanciën en belastingen** die aansluiten bij de taken van de overheidslagen. Gemeenten delen in evenredigheid mee in de plussen en minnen op de rijksbegroting, via de gelijk de trap op, trap af systematiek. Het verplicht op te leggen schatkistbankieren levert de overheid als geheel – en daarmee de maatschappij – een grote schadepost op. Een ander voorbeeld is de Wet Hof, die zo eenzijdig vanuit de Rijkssystemen is geschreven dat gemeenten gespaard geld toch niet mogen uitgeven. Dit beperkt de investeringen van de gemeenten en daarmee de economische ontwikkeling. Wij gaan graag in gesprek over alternatieven voor deze contraproductieve wetten. De belastingen vormen een terrein waarop de verhouding tussen Rijk en gemeenten is scheefgegroeid. Mensen moeten zelf onderling kunnen uitmaken hoeveel geld zij over hebben voor de publieke voorzieningen. Dat geldt voor het landelijke niveau evengoed als voor de lokale overheid.

In het **ruimtelijk domein** vraagt de dramatische situatie op de woningmarkt om een oplossing die meerjarige zekerheid biedt, de investeringscapaciteit van woningcorporaties op peil houdt en de budgetten voor de stedelijke vernieuwing intact houdt. Knelpunten in het omgevingsrecht moeten daarom voortvarend worden aangepakt, ook in het perspectief van nieuwe ruimtelijke ontwikkeling.

Onze inwoners willen zich **veilig** voelen in de eigen leefomgeving. Gemeenten hebben de regie over lokale situatie en kennen die ook het beste. De komst van de nationale politie mag niet betekenen dat de politie zich alleen op de justitiële keten richt. De politie moet zichtbaar aanwezig zijn in de wijken en zich richten op openbare orde, veiligheid en leefbaarheid. Daarbij kan ook de kracht van de samenleving worden benut.

Voor een effectievere en transparantere **dienstverlening** willen gemeenten gezamenlijk optrekken met het Rijk in het ontwikkelen van standaarden in de dienstverlening aan burgers en bedrijven. Voor de veiligheid van digitale dienstverlening investeren gemeenten in de beveiliging van software en systemen voor informatiebeveiliging, maar ook hiervoor is een intensief partnerschap dwars door overheden heen noodzakelijk.

De optimale bestuurlijke schaal bestaat niet. Een **bestuurlijke organisatie** die zich flexibel toespitst op de burgers en bedrijven en schaalgrootte van de problemen wel. Gemeenten kiezen daarom zelf de wijze waarop zij dat vormgeven; via meer en intensievere samenwerking en/of samenvoeging. We willen daarvoor met het Rijk tot afspraken komen over nieuwe vormen van intensieve regionale samenwerking en de wijze waarop we dat vorm kunnen geven.

Om van dit pakket aan voorstellen een succes te maken is een aantal concrete afspraken nodig, al dan niet in de vorm van een bestuursakkoord. Het pakket aan voorstellen en de uitwerking van een samenhangende aanpak op het sociale domein is reeds aan u verzonden, maar treft u voor de volledigheid aan als bijlage. Wij maken graag snel nadere afspraken met het kabinet en zien uit naar de samenwerking.

Hoogachtend,
Vereniging van Nederlandse Gemeenten

A. Jorritsma-Lebbink
voorzitter VNG

Samen sterker uit de crisis

1 De cruciale rol van gemeenten

Nederland staat voor grote opgaven. Zowel financieel-economisch als op het gebied van zorg, wonen en veiligheid is behoefte aan nieuwe perspectieven. Die kunnen alleen worden geboden als de kracht van de samenleving zelf wordt benut. De lokale overheid is daarbij cruciaal. De gemeenten staan het dichtst bij de burgers, bedrijven en maatschappelijke instellingen. Gemeenten pakken concrete problemen aan, bedenken oplossingen en voeren die ook uit. Het zijn de gemeenten die relevante partners, de marktpartijen en maatschappelijke instellingen, kunnen mobiliseren en verbinden omwille van de bovenliggende doelen als concurrentiekracht en werkgelegenheid. Zij stimuleren innovatieve oplossingen om tot een duurzame economie te komen. Aan de andere kant zetten gemeenten zich in om een schild te zijn voor de zwakkeren en ervoor te zorgen dat mensen niet tussen de wal en het schip vallen.

Organisatorisch zijn de gemeenten vaak de verbindende schakel tussen de horizontale samenwerking met en tussen maatschappelijke instellingen, inwoners en bedrijven en de verticale samenwerking tussen de diverse overheden en de verschillende overheidslagen (lokaal, provinciaal, nationaal en Europees).

De verdere Europese ontwikkeling tot een concurrerende, duurzame en sociale markteconomie vindt uiteindelijk plaats op lokaal niveau: in de gemeenten van de EU en de regio's waarin deze gemeenten samenwerken.

2 Perspectief op een nieuwe aanpak

Dit stuk geeft op een aantal cruciale punten invulling aan de gedachte van het benutten van de kracht van inwoners en hun verbanden en een nieuw partnerschap binnen die ene overheid van Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen. Op deze terreinen doen wij het aanbod om vernieuwende, daadkrachtige afspraken te maken. Om van dit pakket aan voorstellen een succes te maken, is een aantal concrete afspraken van Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten nodig om het werk van de overheid dicht bij de burgers te organiseren; al dan niet in de vorm van een bestuursakkoord.

Het dragende perspectief van deze visie van de gemeenten op de nieuwe kabinetsperiode is nieuw partnerschap tussen overheden, en het putten uit de eigen kracht van de samenleving. Er kan optimaal gebruik worden gemaakt van de kracht en potentie van de samenleving en de mogelijkheden van de overheid. Inhoudelijk, maar ook organisatorisch is een omslag nodig. Een omslag van systeemdenken naar het denken vanuit burgers, hun maatschappelijke verbanden en het bedrijfsleven zelf. Zo ontstaat de innovatieve kracht die we nodig hebben.

Vanuit deze gedachte zijn thema's geïdentificeerd waarop gemeenten het verschil kunnen maken, mits het Rijk op zijn beurt de randvoorwaarden daarvoor biedt. De volgende hoofdthema's geven uitdrukking aan dat nieuwe partnerschap:

- Participatie en zelfredzaamheid
- Kwaliteit in de stedelijke omgeving en het landelijk gebied
- Veiligheid voor onze inwoners
- Financiën en belastingen die aansluiten bij de lokale situatie
- Kwaliteit van dienstverlening
- Effectief Bestuur
- Een sterke publieke sector

De manier waarop nu het sociale domein is georganiseerd moet stukken beter. Dichtbij de mensen zelf kan meer worden bereikt, op maat, en tegen lagere kosten. Gemeenten hebben dat laten zien bij de bijstand en ondersteuning.

In de afgelopen periode is een beweging ingezet om nog meer taken in het sociale domein naar gemeenten over te brengen: bij Werk, Zorg en Jeugd. Wij hebben onze steun daarvoor uitgesproken en willen deze bewegingen vasthouden. De huidige plannen tot decentralisatie gaan echter nog uit van de oorspronkelijke, verkokerde wet- en regelgeving, organisaties en geldstromen. Wij willen dat er wordt gedacht vanuit de burgers zelf.

Waar het om gaat is de ruimte te geven aan de eigen kracht van burgers met een logische ondersteuning door professionals. Daar moeten ruimte en mogelijkheden komen om maatwerk te kunnen leveren. Deze nieuwe benadering, dicht bij en samen met burgers met nieuwe vormen en instrumenten, vereist een ingrijpende omslag binnen gemeenten en betrokken instellingen. En het vraagt een omslag in het denken bij het Rijk. Concreet willen we dat de beweging naar meer taken en verantwoordelijkheden voor gemeenten in het sociale domein wordt doorgezet. Sturing en organisatie kunnen veel beter dan nu. In deze aanpak zijn in ieder geval Werk, jeugdzorg en begeleiding geïntegreerd, en is een goede samenhang met passend onderwijs. We vragen van een nieuw kabinet om binnen drie maanden na installatie met gemeenten tot afspraken te komen over randvoorwaarden die gelden voor alle decentralisaties naar gemeenten, waarin bovengenoemde uitgangspunten worden bekrachtigd.

De lokale overheid speelt een cruciale rol in het economische domein. Goed functionerende steden en stedelijke regio's spelen een belangrijke rol in het weer op gang brengen van de economie. Met de ontwikkelkracht, het innovatievermogen en de bestuurskracht kunnen stedelijke regio's een belangrijke bijdrage leveren aan het uitvoeren van de grote opgaven voor werk, wonen en in het sociale domein.

In het ruimtelijk domein staat de dramatische situatie op de woningmarkt voorop. Die vraagt om een oplossing die meerjarige zekerheid biedt, de investeringscapaciteit van woningcorporaties op peil houdt en de budgetten voor de stedelijke vernieuwing intact houdt. Het kabinet zal nu fundamentele keuzes moeten maken. Om de uitdagingen aan te gaan, is een gezamenlijke aanpak van alle overheden en andere partijen geboden. Het is van belang om blijvend te kunnen investeren in wijken en buurten. De kwaliteit van de leefomgeving in buurten en wijken hangt deels samen met de inzet door woningcorporaties. De verbinding met en het toezicht op de corporaties moet daarom worden geïntensiveerd.

Een punt uit het vorige regeerakkoord staat bij ons nog op de agenda: de uitname van 100 miljoen uit het Gemeentefonds voor de Regionale uitvoeringsdiensten. De schaalvoordelen van deze Rud's lopen lang niet op tot dit bedrag. Om van deze kwaliteitsverbetering een succes te maken moet deze uitname daarom worden teruggedraaid.

Onze inwoners willen zich veilig voelen in de eigen leefomgeving. De overheid is aan zet om hiervoor zorg te dragen. Gemeenten hebben de regie over de lokale situatie en zullen in samenwerking met relevante partners optimale veiligheidszorg bieden aan hun inwoners. De burgemeester moet dan wel over voldoende doorzettingsmacht beschikken om partners, indien noodzakelijk, naleving van de gemaakte afspraken te kunnen afdwingen.

De komst van de nationale politie mag niet betekenen dat de politie zich alleen op de justitiële keten richt. De politie moet zichtbaar aanwezig zijn in de wijken en zich te richten op openbare orde, veiligheid en leefbaarheid. Daarbij kan ook de kracht van de samenleving worden benut.

De financiën en de belastingen zijn onderwerp van veel onderling gesteggel binnen de overheid. De overheid als geheel wordt daar niet beter van, laat staan de burger. De overheidsfinanciën en belastingen kunnen beter aansluiten op de plaats en mogelijkheden van de verschillende overheden.

Het verplicht op te leggen schatkistbankieren levert de overheid als geheel – en daarmee de maatschappij – een grote schadepost op. Een ander voorbeeld is de Wet Hof, die zo eenzijdig vanuit de Rijkssystemen is geschreven dat gemeenten gepaard geld toch niet mogen uitgeven. Wij gaan graag in gesprek over alternatieven voor deze contraproductieve wetten. De belastingen vormen een terrein waarop de verhouding tussen Rijk en gemeenten is scheefgegroeid. Mensen moeten zelf onderling kunnen uitmaken hoeveel geld zij over hebben voor de publieke voorzieningen. Dat geldt voor het landelijke niveau evengoed als voor de lokale overheid. Daarom moet het belastinggebied van lokale overheden worden verruimd ten koste van die van het Rijk.

Voor een effectievere en transparantere dienstverlening stellen we voor om gezamenlijk op te trekken in het ontwikkelen van standaarden in de dienstverlening aan burgers en bedrijven. Een ander belangrijk en actueel punt is de veiligheid van digitale dienstverlening. Cybercrime is niet meer weg te denken uit onze maatschappij. Veilige bedrijfsvoering is een cruciale randvoorwaarde voor het vertrouwen van burgers en bedrijven in de overheid en specifiek gemeenten als meest nabije overheid. Gemeenten investeren in de beveiliging van software en systemen informatiebeveiliging en nemen daarin hun aandeel, maar dit maakt daarnaast ook een intensief partnerschap dwars door overheden heen noodzakelijk.

Op dit moment loopt de werkloosheid op en snijden we in onze ambtelijke apparaten. Voor de toekomst moeten we zorgen dat we een aantrekkelijke werkgever blijven, voor huidige, maar ook voor toekomstige ambtenaren. Daarvoor willen we de ruimte om te investeren in vernieuwing van arbeidsrelaties door middel van een toekomstbestendig arbeidsvoorwaardenbeleid.

De optimale bestuurlijke schaal bestaat niet. Een bestuurlijke organisatie die zich flexibel toespitst op de burgers en bedrijven en schaalgrootte van de problemen wel. Gemeenten kiezen daarom zelf de wijze waarop wij dat vormgeven; via meer en intensievere samenwerking en/of samenvoeging. We willen daarvoor met het Rijk tot afspraken komen over nieuwe vormen van intensieve regionale samenwerking en de wijze waarop we dat vorm kunnen geven.

3 Concrete uitwerking per thema

1 Participatie en zelfredzaamheid

- 1.1 De beweging naar meer taken en verantwoordelijkheden voor gemeenten in het sociale domein (zorg, werk, onderwijs) moet worden doorgezet. Sturing en organisatie kunnen veel beter dan nu.
- 1.2 Voorwaarden om decentralisatie goed vorm te geven zijn:
  - Beperking en stroomlijning van toezicht en regelgeving;
  - Ontschotting van financieringsstromen;
  - Zorgvuldige planning in de tijd;
  - Een toereikende financiering voor gemeenten op een wijze die het inhoudelijke oogmerk ondersteunt.
- 1.3 Gemeenten moeten activerend en innoverend zijn door samen met maatschappelijke instellingen en burger initiatieven nieuwe aanpakken te ontwikkelen die uitgaan van de kracht van de burger zelf en diens sociale omgeving.

- 1.4 De individuele problemen van onze inwoners, maar zeker ook hun eigen mogelijkheden en hun kracht in hun (sociale) omgeving zijn vertrekpunten. Daarbij zijn de professionals die een directe band hebben met de mensen om wie het gaat essentieel; zij moeten handlingsvrijheid krijgen om maatwerk te kunnen leveren. De ring van instellingen, regelingen en geldstromen daaromheen wordt – onder regie van gemeenten – daaraan dienstbaar. Ten einde hierbij belemmerende verkokerde wet- en regelgeving op te heffen wordt het nieuwe kabinet gevraagd een dereguleringsprogramma te starten.
- 1.5 Werkgevers moeten in staat worden gesteld om in te spelen op de grotere (arbeids)participatie en zelfredzaamheid van inwoners als gevolg van de nieuwe aanpak. Hiervoor moeten zij vroegtijdig worden betrokken bij de ontwikkeling van landelijk en lokaal beleid.
- 1.6 Met deze uitgangspunten kan een aanpak worden ontwikkeld die zowel effectief als financieel duurzaam is. Vertrekken vanuit de kracht van de burger is mogelijk voor zowel werk, jeugdzorg, begeleiding en ook bij passend onderwijs. Dat vereist dat het Rijk niet komt met verkokerde wetsvoorstellen.
- 1.7 Meer partnerschap, en vertrouwen in elkaars capaciteiten tussen gemeenten en Rijk is daarbij nodig. Gemeenten vragen medewerking van het Rijk door zonder vertraging, verdere bezuinigingen, gedetailleerde regelgeving en extra informatiearrangementen de afzonderlijke wetten, regels en geldstromen in te richten ten behoeve van lokale samenhang in het sociaal domein. Kabinet en gemeenten zullen binnen drie maanden na installatie afspraken maken over deze uitgangspunten, die vervolgens wettelijk veranderd moeten worden.

2 Meer kwaliteit in de stedelijke omgeving en het landelijk gebied

- 2.1 Goed functionerende steden en sterke regio's zijn de motoren van de Nederlandse economie. Zij zijn essentieel voor het economisch herstel. Het kabinet wordt verzocht het topsectorenbeleid in overleg met stedelijke regio's en gemeenten voort te zetten.
- 2.2 Een aantrekkelijk woon- en leefklimaat en goede voorzieningen zijn belangrijke voorwaarden voor het aantrekken en behouden van bewoners en bedrijven. Mede vanwege het nationale belang is investeren in de steden een verantwoordelijkheid van alle overheden gezamenlijk.
- 2.3 Niet-stedelijke gebieden hebben vooral buiten de Randstad te maken met de gevolgen van de economische concentratie in steden. Hun bevolking neemt af en verandert van samenstelling. Hier is een kwalitatieve transitie nodig om de leefbaarheid en economische vitaliteit te waarborgen.
- 2.4 Gemeenten worden beperkt in hun woonbeleid omdat de woningmarkt volkomen vast is gelopen. Bovendien gaat het hier om een groot maatschappelijk probleem. De tijd is er nu rijp voor dat het Rijk knopen gaat doorhakken. De oplossing zit hem in een meer neutrale behandeling van de koop- en huursector, het stimuleren van de woningbouwproductie en het ondersteunen van mensen met lagere inkomens.
- 2.5 Nadat het investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing in 2014 afloopt, komen essentiële maar onrendabele investeringen geheel voor rekening van de gemeente. Zeker na het wegvallen van de inkomsten uit de grondexploitatie biedt de gemeentebegroting daarvoor geen ruimte. Hier heeft ook het Rijk een blijvende verantwoordelijkheid. Gemeenten willen dat er € 220 miljoen per jaar in de Rijksbegroting wordt gereserveerd voor noodzakelijke onrendabele investeringen in wijken en buurten.

- 2.6 Investerings van woningcorporaties in woningbouw, stedelijke vernieuwing en leefbaarheid zijn voor gemeenten van enorm belang. Die investeringscapaciteit moet op niveau blijven, maar staat nu onder grote druk. Het kan niet zo zijn dat vermogen van de corporaties structureel wordt aangewend om gaten in de rijksbegroting te dichten. Daarnaast moet het toezicht op woningcorporaties worden verbeterd. Onverantwoordelijke risico's voor huurders en de overheid moeten onmogelijk worden gemaakt. Alleen wanneer voldoende toezicht waarborgt dat de sector de eigen risico's kan beheersen en opvangen kunnen gemeente en corporatie op lokaal niveau afspraken maken over een toegankelijke woningmarkt en een prettige leefomgeving.
- 2.7 Als ruimtelijke ontwikkelingsplannen worden gerealiseerd, is iedereen gebaat bij een hoog tempo en overzichtelijke procedures. Knelpunten in het omgevingsrecht moeten daarom voortvarend worden aangepakt. Uitgangspunt zou moeten zijn dat alle ruimtelijke procedures maximaal een jaar mogen duren en dat de rechterlijke toetsing aanzienlijk zal moeten worden versneld. Het primaat in de ruimtelijke ontwikkelingen ligt op lokaal niveau.
- 2.8 De stedelijke gebieden vormen de economische motoren van ons land. Een goede bereikbaarheid van deze gebieden is van essentieel belang voor de economische groei in ons land. Gemeenten hebben de ambitie om via gebiedsgerichte samenwerking een impuls te geven aan de economische groei door te investeren in een betere en duurzame bereikbaarheid. Gemeenten willen met het Rijk tot afspraken komen dat vormen van intensieve intergemeentelijke samenwerking op het gebied van mobiliteit mogelijk blijven. De wettelijke verkeer- en vervoertaken en de bijbehorende BDU-middelen dienen op dit intergemeentelijk schaalniveau beschikbaar te blijven.
- 2.9 Samen met het bedrijfsleven en de rijksoverheid zorgen gemeenten voor een transitie van het afvalbeleid in de richting van een circulaire economie. Gemeenten willen hun aandeel leveren om van afval weer nieuwe grondstoffen te maken. Het bedrijfsleven heeft een grote verantwoordelijkheid voor het voorkomen van onnodige en milieubelastende producten en verpakkingen en het hergebruik van grondstoffen. Deze ambitie moet krachtig worden gestimuleerd.
- 2.10 De vormgeving en inrichting van de Regionale uitvoeringsdiensten wordt regionaal bepaald. De schaalvoordelen van deze Rvd's lopen lang niet op tot het bedrag van € 100 miljoen dat structureel uit het gemeentefonds wordt genomen. Om van deze kwaliteitsverbetering een succes te maken moet deze uitname daarom worden teruggedraaid.
- 2.11 Economisch herstel en verduurzaming moeten en kunnen hand in hand gaan. Een voorbeeld is de onderlinge benutting van restenergie van bedrijven in een gemeente of regio. Gemeenten nemen initiatieven en ondersteunen plannen voor de verduurzaming van anderen. Samen met het nieuwe kabinet geven de gemeenten daaraan een krachtige impuls.
- 2.12 Gemeenten zetten in op lokale opwekking van schone energie. De energiebelasting zet hier echter een rem op. Door de energiebelasting voor duurzame opwekking van energie af te schaffen worden gemeenten in staat gesteld om te investeren in duurzaamheid.
- 2.13 Cultuur draagt bij aan de kwaliteit van leven en de economie. Juist in de culturele infrastructuur was decennialang sprake van een partnerschap; overheden zagen hierin een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Die gezamenlijke verantwoordelijkheid moet in de komende periode weer door alle betrokken overheden worden waargemaakt.

3 Veiligheid voor onze inwoners

- 3.1 Een gevoel van veiligheid is van groot belang. Dagelijks werken gemeenten preventief en repressief aan een zo optimale veiligheid. De beschikbaarheid van voldoende handhavingscapaciteit is daarbij van groot belang. De komst van de nationale politie mag niet betekenen dat de politie zich louter en alleen op de justitiële keten richt. De politie dient voldoende tijd te hebben om zichtbaar aanwezig zijn in de wijken en zich te richten op taken die gericht zijn op openbare orde, veiligheid en leefbaarheid.
  - 3.2 Naast de overheid zijn er de mensen zelf. Sociale zelfredzaamheid en sociale controle zijn van groot belang. Door sociale controle neemt de gelegenheid voor het plegen van criminaliteit af. Tevens is gebleken dat burgerbetrokkenheid een positief effect heeft op de veiligheidsbeleving.
  - 3.3 Veiligheidsopgaven lenen zich niet voor een eenduidige oplossing. Maatwerk is vereist. Dat vereist een samenhangende aanpak van de verschillende disciplines binnen het veiligheidsdomein, zonder dat schaalverschillen daarbij in de weg zitten. Niet de gerechtelijke kaart moet de maat der dingen worden, maar de concrete veiligheidsvraagstukken.
  - 3.4 Om het veiligheidsbeleid te kunnen laten slagen, moet samenwerkingsvermogen worden georganiseerd tussen alle relevante veiligheidspartners. Zolang zij dienstbaar zijn aan de multidisciplinaire aanpak van de problemen leiden hulpstructuren als veiligheidshulzen en veiligheidsregio's tot betere resultaten in de bestrijding van de criminaliteit en het verhogen van de veiligheid in de woonomgeving. De burgemeester moet dan wel over voldoende doorzettingsmacht beschikken om bij partners, indien noodzakelijk, naleving van de gemaakte afspraken te kunnen afdwingen. De schaal van de veiligheidsregio's staat niet ter discussie.
  - 3.5 De wietpas wordt niet definitief ingevoerd dan nadat de lokale overheden daarmee hebben ingestemd. Rekening wordt gehouden met de ervaringen die in het zuiden van het land zijn opgedaan.
  - 3.6 Het beheer van de nationale politie wordt ondergebracht bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- ### 4 Naar financiën en belastingen die aansluiten bij de lokale situatie
- 4.1 Financiën en belastingen kunnen beter aansluiten bij de positie die de overheden, in casu gemeenten innemen.
  - 4.2 Onze visie op het gemeentelijk belastinggebied bestaat uit de volgende gekoppelde elementen:
Het gemeentelijk belastinggebied wordt uitgebreid door een keuze te maken uit de beschikbare alternatieven.
Tegelijkertijd wordt een aantal 'kleinere' belastingen opgeheven.
De totale belastingdruk stijgt niet door een havenante verlaging van de rijksbelastingen.
Deze verlaging wordt mogelijk doordat een groter belastinggebied gekoppeld is aan een kleiner gemeentefonds.
  - 4.3 Een centrale inning van die nieuwe belasting door de Belastingdienst moet helpen om de efficiëntie en klantgerichtheid te verhogen.

4.4 Het wetsvoorstel Houdbare Overheidsfinanciën en het schatkistbankieren belemmeren regionale en lokale investeringen en maken het besteden van spaargeld onmogelijk. Dat is onverantwoord in een tijd waarin iedere kans om de economie een impuls te geven moet worden aangegrepen. Bovendien treden deze voorstellen in de autonomie van de decentrale overheden. Gemeenten zijn dan ook zowel tegen het wetsvoorstel Houdbare Overheidsfinanciën als tegen het schatkistbankieren. Gemeenten zijn bereid constructief mee te denken over oplossingen van de financiële problematiek.

4.5 Gemeenten delen in evenredigheid mee in de plussen en minnen op de rijksbegroting, via de gelijk de trap op, trap af systematiek.

4.6 Om te voorkomen dat overheden elkaar over en weer bezig houden met discussies over de uitleg van gemaakte afspraken moet er zo spoedig mogelijk een instituut komen dat interpretatieverschillen over financiële afspraken tussen het Rijk en gemeenten beslecht.

5 Naar een eenduidige kwaliteit van dienstverlening

5.1 Gemeenten willen samen met de Rijksoverheid komen tot een geactualiseerd overheidsbreed dienstverleningsconcept, waarbij nadrukkelijk kansen van innovatie worden benut. Hiervoor vragen gemeenten bij het Rijk om één aanspreekpunt en mandaat. Op hun beurt standaardiseren de gemeenten hun dienstverlening aan burgers en bedrijven zodanig dat deze effectiever en transparanter wordt.

5.2 Specifieke aandacht is nodig voor de kwetsbaarheid van de voor een goede dienstverlening noodzakelijke, digitale gegevenshuishouding. Cybercrime is niet meer weg te denken uit onze maatschappij. Veilige bedrijfsvoering is een cruciale randvoorwaarde voor het vertrouwen van burgers en bedrijven in de overheid. Gemeenten investeren in de beveiliging van software en systemen informatiebeveiliging en nemen daarin hun aandeel, maar dit maakt daarnaast ook een intensief partnerschap dwars door overheden heen noodzakelijk. Ook hier is een gezamenlijke aanpak van Rijk en gemeenten geboden.

6 Naar effectief Bestuur

6.1 De optimale bestuurlijke schaal bestaat niet. Een organisatie die zich flexibel toespitst op de burgers en bedrijven en schaalgrootte van de problemen wel. Gemeenten kiezen zelf de wijze waarop zij dat vormgeven; via meer en intensievere samenwerking en/of samenvoeging.

6.2 Gemeenten moeten de vrijheid krijgen om hun samenwerking zelf vorm te geven. Dat kan onder meer door gebruik te maken van WGR en WGR-plus regelingen. Belemmeringen voor grensoverschrijdende samenwerking moeten worden weggenomen. Ook nieuwe vormen van intensieve regionale samenwerking, zoals in de metropoolregio Rotterdam - Den Haag, moeten worden toegelaten en gefaciliteerd.

6.3 Gemeenten verbeteren de kwaliteit van hun eigen regelgeving en willen met het kabinet afspraken maken over verbetering van de rijkswetgeving, waar in de praktijk de meeste last van wordt ondervonden.

6.4 Europese regels en ambities vormen steeds meer het kader waarbinnen Nederland haar aanpak kan kiezen. Betrokkenheid van gemeenten en de VNG bij Europese ontwikkelingen is onontbeerlijk. Gemeenten willen met het Rijk tot afspraken komen om nog nauwer met de VNG te gaan samenwerken als het gaat om de besluitvorming in Brussel en de voorbereiding van de Nederlandse standpunten hiervan in Den Haag

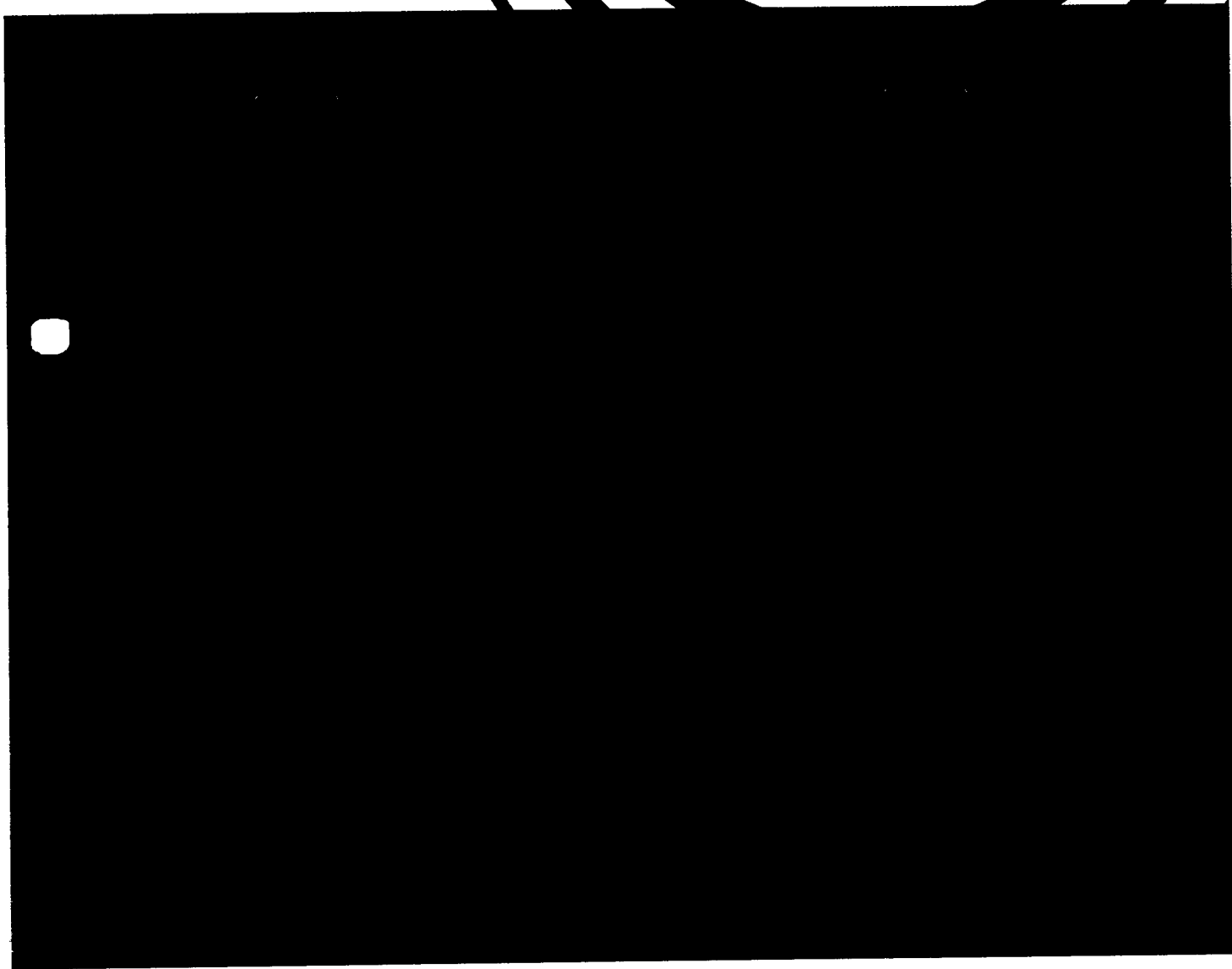
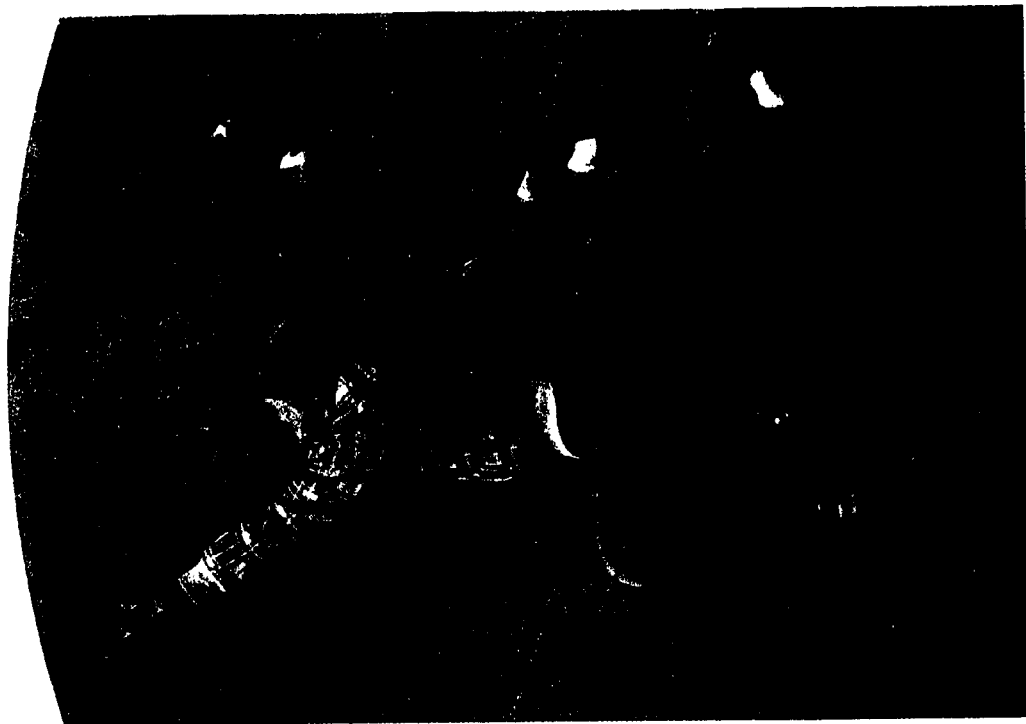
7 Naar een sterke publieke sector

- 7.1 Gemeenten willen gezamenlijk met het Rijk investeren in de kwaliteit van de publieke sector middels gerichte scholing en opleiding voor de ambtenaren in de publieke sector.
- 7.2 Op korte termijn zullen als gevolg van bezuinigingen en reorganisaties duizenden mensen bij gemeenten herplaatst moeten worden. Op lange termijn zal als gevolg van de "grote uittocht" een tekort aan werknemersaanbod kunnen worden verwacht. Partnerschap tussen de werkgevers in de publieke sector biedt hierbij een kans om mensen aan het werk te houden door een open arbeidsmarkt te creëren. Dat kan onder meer met regionale arbeidsmarktverbanden en het creëren van een open arbeidsmarkt voor de publieke sector.
- 7.3 Gemeenten willen de ruimte om te investeren in vernieuwing van arbeidsrelaties middels een toekomstbestendig arbeidsvoorwaardenbeleid om zo als sector een aantrekkelijke werkgever te blijven voor huidige en toekomstige ambtenaren.

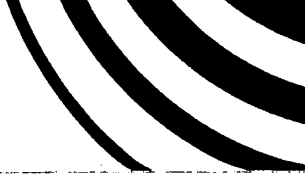
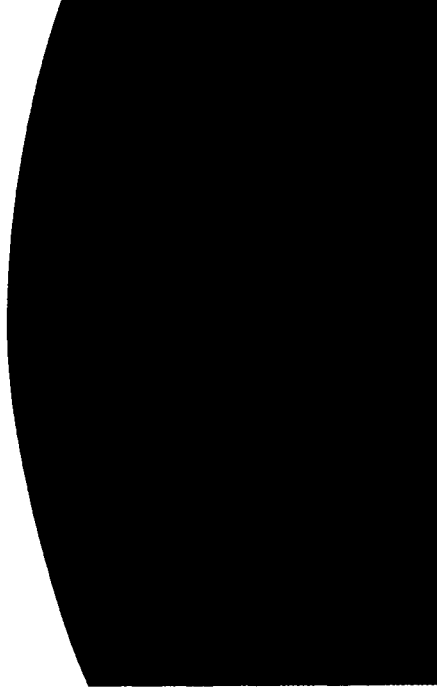
Bouwen op de kracht van burgers

NAAR EEN KRACHTIGE EN SAMENHANGENDE
AANPAK OP HET SOCIALE DOMEIN

Bouwen op de kracht van burgers
Naar een krachtige en samenhangende aanpak op het sociale domein

Voorwoord

Nederland weet zich voor vele uitdagingen gesteld. Het vitaal houden van onze samenleving is cruciaal in het bouwen aan een solide toekomst voor burgers en maatschappij. Dit betekent in de eerste plaats zoveel mogelijk mensen aan het werk krijgen of op een andere wijze actief betrekken bij de maatschappij.

We kunnen ons, ondanks een financiële crisis, gelukkig prijzen met één van de sterkste sociale stelsels ter wereld. Dit stelsel staat wel onder druk, het kan beter en goedkoper. Daarvoor is een transformatie nodig van het huidige regelgestuurde, generieke systeem met zijn zware accent op verzekeren en verzorgen. Dit kan in een stelsel, waar meer wordt uitgegaan van burgerkracht en waarin ondersteuning en activering wordt gevonden in de civil society.

Ook de overheid heeft een rol in het sociale domein. In de afgelopen periode is een beweging ingezet om meer taken in het sociale domein naar gemeenten over te brengen bij werk, zorg en jeugd. Gemeenten hebben hun steun daarvoor uitgesproken en willen deze bewegingen vasthouden en versterken. Gemeenten hebben laten zien dat zij deze transformatie van verzorgingsstaat naar participatiemaatschappij succesvol kunnen vormgeven. Hierop is in eerdere jaren al een

aansprekende visie ontwikkeld en zijn resultaten bereikt bij de bijstand en maatschappelijke ondersteuning in het kader van de Wmo.

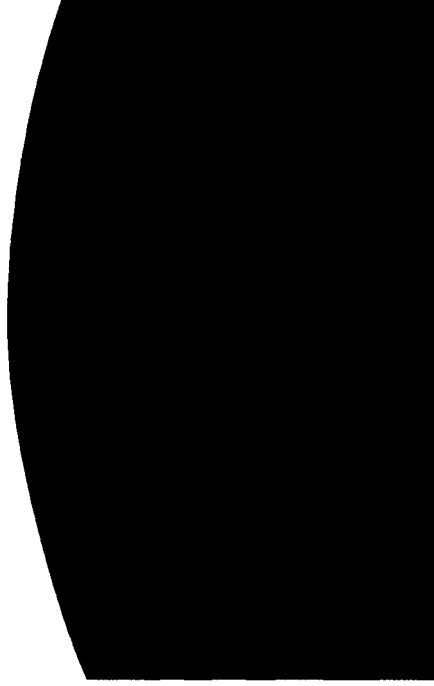
We staan nu op een kantelpunt waarop we van visie naar realiteit kunnen gaan. Het samenbrengen van activiteiten onder gemeentelijke aansturing biedt kansen voor een veel effectievere en efficiënter georganiseerde aanpak op het hele sociale domein. De gemeenten pleiten er dan ook voor dat het nieuwe kabinet een expliciete keuze maakt om de transformatie consequent door te voeren. Hierbij is een samenhangende en integrale benadering op het sociale domein een voorwaarde.

In deze notitie, dat opgesteld is in intensieve samenwerking met bestuurders, ambtenaren en externe deskundigen, wordt de weg gewezen naar een samenhangende aanpak van de decentralisaties op het gebied van werk, zorg en jeugd en op aanpalende terreinen zoals passend onderwijs. Door deze benadering wordt het mogelijk daadwerkelijk meerwaarde voor burgers en overheid te realiseren. Deze notitie is aangeboden aan de onderhandelaars en informateurs voor de kabinetsformatie. Daarnaast verspreiden we de notitie onder gemeenten, Kamerleden en organisaties in het sociale domein.

Het onderzoek is uitgevoerd van eind juli tot begin oktober 2012. De voorlopige uitkomsten zijn besproken in twee ledenbijeenkomsten begin september in respectievelijk Breda en Zwolle en tijdens een gezamenlijke VNG commissievergadering op 13 september. Op de Buitengewone algemene ledenvergadering van 12 oktober is deze notitie aan de leden gepresenteerd.

Deze notitie bevat een aantal uitgangspunten en een invoeringsagenda die we de komende periode samen met gemeenten en Rijk verder willen uitwerken.

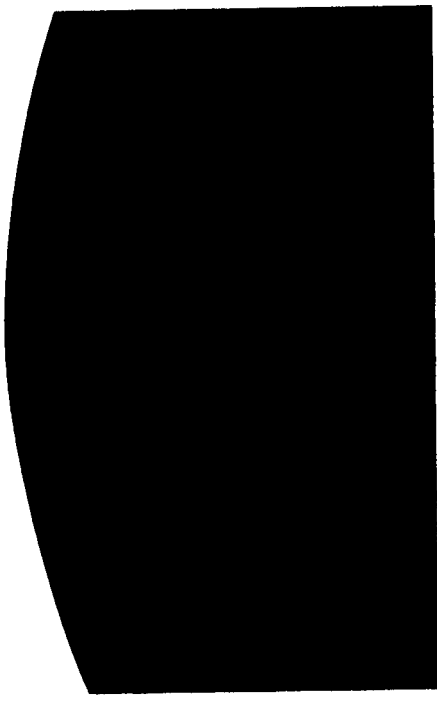
Ralph Pans,
voorzitter *directieraad*

Inhoud

Voorwoord	5
Leeswijzer	9
1 Wat willen gemeenten bereiken?	11
1.1 Het streefbeeld: bouwen op de kracht van burgers in een vitale samenleving	11
1.2 Transformatie van het sociale domein	12
1.3 De rol van gemeenten	14
1.4 Waarom kiezen voor één aanpak van (decentralisaties in) het sociale domein?	15
2 Hoe willen gemeenten dat vormgeven?	17
2.1 Principe 1: Op maat ondersteuning voor burgers door een integrale benadering	17
2.2 Principe 2: Rechtszekerheid voor burgers, met ruimte voor verschil	19
2.3 Principe 3: Horizontale verantwoording (aan burgers en gemeenteraad), tenzij....	21
2.4 Principe 4: Samenhangende informatievoorziening	22
2.5 Principe 5: De gemeente als krachtige netwerkpartner	23
2.6 Principe 6: Bouwen op en aan de uitvoeringskracht van gemeenten	24
2.7 Principe 7: Voldoende financiële regelruimte binnen het sociale domein	25

3	Vervolgstappen	29
3.1	Snelheid maken door samenhang	29
3.2	Verankering principes sociale domein	30
3.3	Invoeringsagenda sociale domein	32
4	Voorstel tekst regeerakkoord	35
5	Bijlage: betekenis voor voorstellen Rutte 1	39
5.1	Wmo decentralisatie begeleiding AWBZ	39
5.2	Jeugdwet/Passend onderwijs	40
5.3	Wet werken naar vermogen	41
6	Verantwoording	43

Leeswijzer

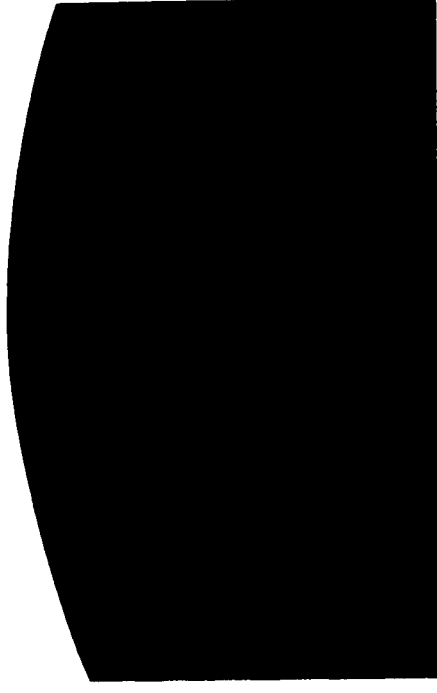
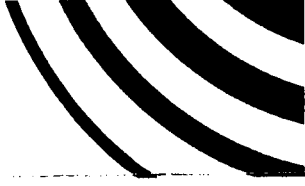
In hoofdstuk 1 beschrijven we de visie van de gemeenten op een integrale aanpak op het sociale domein: Wat hebben burgers nodig hebben om hun leven in goede banen te leiden? Waarom is een andere manier van ondersteuning nodig, welke ervaringen bestaan hierbij en waarom kiest de gemeente voor één integrale aanpak?

In hoofdstuk 2 beschrijven we hoe optimale ondersteuning aan burgers eruit kan zien. Hier leggen gemeenten een zevental principes neer, die naar hun mening leidend moeten zijn bij het vormgeven van de regels op het sociale domein. Dit is de vertaling van de visie naar de inrichting van het steisel door gemeenten, Rijk en andere partijen.

In hoofdstuk 3 vertalen we deze zeven principes in vervolgstappen, voorstellen voor wettelijke borging en een invoeringsagenda.

Als hoofdstuk 4 van de notitie is een voorstel tekst Regeerakkoord opgenomen waarin de kern van de notitie wordt gerepresenteerd.

De bijlage in Hoofdstuk 5 geeft in vogelvlucht weer, wat de betekenis is van de voorstellen van de VNG voor de wetsvoorstellen, zoals die door het eerste kabinet Rutte werden voorbereid.

1 Wat willen gemeenten bereiken?

1.1 Het streefbeeld: bouwen op de kracht van burgers in een vitale samenleving

Een krachtiger Nederland is niet mogelijk zonder een vitale maatschappij. Het streven is dat zoveel mogelijk mensen en gezinnen actief participeren in de samenleving, werken om in hun eigen levensonderhoud en dat van hun gezin te voorzien, de eigen regie over hun leven voeren en bijdragen aan het welbevinden van hun sociale omgeving. Voor de meeste mensen is dat bijna vanzelfsprekend; zij kunnen voorzien in hun eigen levensonderhoud en nemen actief en volwaardig deel aan de maatschappij. En meer dan dat: ze geven de maatschappij mede vorm en dragen bij aan de economie, de sociale cohesie en bieden sociale ondersteuning aan anderen, bijvoorbeeld in de rol van collega, werkgever, goede buur, vriend, vrijwilliger of mantelzorgver.

Maar participatie gaat niet altijd vanzelf. Soms is daarbij ondersteuning nodig, soms activering, of allebei (met name bij kwetsbare groepen). Afhankelijk van de behoefte kan de benodigde ondersteuning tijdelijk zijn of structureel, gevraagd of ongevraagd, eenvoudig of complex, en

betrekking hebben op enkelvoudige of meervoudige problematiek. Deze ondersteuning en activering wordt deels gevonden in de civil society: eigen sociale netwerken, vrijwilligersorganisaties, werkgevers die zich extra inspannen en het maatschappelijk middenveld.

Ook de overheid heeft een rol in het sociale domein. Die rol is gericht op het vergroten van de participatie van burgers, voornamelijk via activering, ondersteuning en bescherming. Dit betekent in de eerste plaats zoveel mogelijk mensen aan het werk krijgen of op een andere wijze actief betrekken bij de maatschappij. De centrale vraag bij sociaal beleid is wat burgers nodig hebben om hun leven in goede banen te leiden; bijvoorbeeld om werk te vinden, om zelfstandig te blijven wonen als je ziek, gehandicapt of ouder bent, om kinderen groot te brengen. Welke ondersteuning kunnen inwoners daartoe in hun eigen omgeving mobiliseren, en waar kan of moet de overheid stimulerend of ondersteunend optreden?

1.2 Transformatie van het sociale domein

In Nederland staat de zorg voor elkaar van oudsher hoog in het vaandel. Het sociale stelsel is een van de sterkste sociale stelsels ter wereld, met hoogwaardige vormen van publieke ondersteuning. Het stelsel staat echter onder druk. Het is complex, wordt bedreigd door institutionele belangen, perverse financiële prikkels en een te hoge regelidichtheid. De eigen kracht van burgers en de *civil society* wordt onvoldoende benut, de kosten(stijgingen) van het stelsel zijn onhoudbaar en een te grote groep burgers komt maatschappelijk en economisch buitenspel te staan.

De complexiteit van het sociale leven en de sociale problematiek vragen om een beleidsoptlossing die uitgaat van de burger en zijn sociale omgeving. De vraag dan wel het probleem van burgers houdt zich niet aan beleidsmatige kokers, maar vraagt om een integrale benadering. Denk bijvoorbeeld aan de situatie waarin ouders door een cumulatieve van sociaal-economische, medische of psychologische problematiek onvoldoende in staat zijn hun kinderen goed op te voeden of hen zelfs verwaarlozen. Er is een transformatie van het sociale domein nodig, waarin de overheid, maatschappelijke partijen, werkgevers en burgers actief verantwoordelijkheid nemen.

Een belangrijk uitgangspunt bij deze transformatie is dat er meer ruimte moet zijn voor verschil, juist omdat ieder mens uniek is. Mensen verschillen qua competenties, opleidingsachtergrond en talenten, mogelijkheden en beperkingen, karakter, sociale netwerken, woonomgeving, inkomen, maatschappelijke positie, achtergrond, et cetera. Een stelsel dat uitgaat van burgerkracht gaat dan ook uit van verschillen tussen mensen. Dit kan niet als mensen binnen het sociale domein als 'generieke doelgroepen' worden aangesproken, maar vraagt een aanpak op maat die verankerd is in de lokale leefwereld van burgers.

Andere kenmerken van de gewenste transformatie zijn:

- werk als bestaansvoorwaarde - om te kunnen bouwen op eigen kracht is het hebben van betaald werk een belangrijke basis;
- eenvoudig waar dat kan - bij niet-complexe problemen passen eenvoudige oplossingen, waarbij burgers zo min mogelijk last hebben van bureaucratie bij de overheid;
- integraal waar dat moet - daar waar sprake is van samenloop van problematiek, moet de uitvoering niet worden gehinderd door verschillen als gevolg van indicatiestelling, financiering en regels. Daarbij geldt het adagium 'één gezin, één arrangement';
- het belang van preventie - minder zware, meer op preventie gerichte ondersteuning, door vroegtijdiger ingrijpen, vergroten van de arbeidsmarktkansen van jongeren (terugdringen Wajong), mogelijk maken van langer thuis wonen, onder andere via mantelzorg, het gebruik van collectieve voorzieningen, het versterken van de eerste lijn;
- doelmatig gebruik van middelen - slimme combinaties van voorzieningen (denk aan vervoer of de integratie van dagbesteding en sociale werkvoorziening), efficiënte coördinatiemechanismen bij multi-problematiek en een samenhangende benadering van de onderkant van de arbeidsmarkt zorgen er voor dat er 'meer met minder' kan;
- niet alles zelf doen, maar veldpartijen stimuleren waar mogelijk - bijvoorbeeld werkgevers om mensen met een arbeidshandicap vaker in te zetten en scholen om te zorgen voor ondersteuning bij het leerwerktrajecten.

In situaties waar generieke regelsystemen niet volstaan, zijn in toenemende mate responsieve *professionals* nodig, die in gesprek met

mensen de aansluiting tussen burgerkracht en publieke ondersteuning kunnen maken. Daarvoor moeten zij de ruimte hebben om aan hun analyse direct consequenties te verbinden, bijvoorbeeld door zelf – al dan niet tijdelijk – ondersteuning te bieden of daarvoor anderen in te schakelen (frontlijnsturing). Deze professionals zijn niet alleen bezig met (de burgerkracht van) individuele klanten, maar zijn ook voortdurend op zoek naar mogelijkheden om collectieve burgerkracht te versterken.

1.3 De rol van gemeenten

γ

Gemeenten kunnen – als eerste overheid, dicht bij de burger – ook als beste de publieke dienstverlening laten aansluiten bij de lokale leefwereld van de burger. Zij zijn in staat hiermee de gewenste omslag te bewerkstelligen van een generieke taak- en doelgroepgerichte benadering naar een contextgerichte benadering die gebruik maakt van de eigen kracht die aanwezig is bij burgers en omgeving. Met als resultaat meer burgers die op hun eigen wijze mee kunnen doen.

Het onderbrengen (decentraliseren) van taken in het sociale domein bij gemeenten is een belangrijk instrument om deze omslag voor elkaar te krijgen. Gemeenten omarmen dan ook de beweging die in de recente jaren is ingezet en nu met de verdere decentralisaties rondom werk en inkomen, jeugdzorg, AWBZ begeleiding en passend onderwijs wordt bekrachtigd. Ze willen deze beweging waarmaken, vasthouden en versterken. Gemeenten realiseren zich, dat deze beweging vraagt om een opbouw van hun uitvoeringskracht, die niet vrijblijvend kan zijn.

Gemeenten en hun partners hebben de afgelopen jaren veel (positieve) ervaringen opgedaan met de transitie, bijvoorbeeld in het activerend arbeidsmarktbeleid en de kanteling van de Wmo. Meer recent leveren experimenten van gemeenten met sociale wijkteams grote successen op. Regelmatig is te zien dat waar professionals met mandaat en met minder complexe regelgeving aan de slag zijn, ook daadwerkelijk bijzondere resultaten worden geboekt.

De gemeenten zien het lokaal sociale domein als groeimodel, waarbinnen gemeenten en instellingen de ruimte krijgen om te leren en zich te bewijzen. Dit loopt parallel met nieuwe decentralisatiebewegingen en herverdeling van verantwoordelijkheden op basis van behaalde resultaten. Verdere integratie in het sociale domein is mogelijk

en wenselijk op aanpalende taken, zoals de persoonlijke verzorging uit de AWBZ, wellicht de verpleging en re-integratie (een deel van de huidige taken van het UWV).

1.4 Waarom kiezen voor één aanpak van (decentralisaties in) het sociale domein?

De gewenste omslag in het sociale domein kan niet landelijk worden afgedwongen, maar zal in de lokale praktijk vorm moeten krijgen.

Dit betekent niet alleen een transformatie bij de gemeenten en Rijksoverheid, maar bij alle partijen die een betrokkenheid hebben in het sociale domein. Alle partijen moeten een omslag maken naar denken in resultaat voor de burger en de rol die zij daarin hebben. Het doet ook een beroep op instellingen in het veld en vraagt daarmee een andere samenwerking met scholen, werkgevers, veiligheid, justitie, et cetera.

Gemeenten willen op grond van hun nieuwe verantwoordelijkheden richting, ondersteuning en ruimte bieden aan partijen in het veld. Om die rol waar te kunnen maken is een samenhangende benadering van (de decentralisaties in) het sociale domein wel een voorwaarde. Op dit moment zijn er forse verschillen in de uitgangspunten, inhoud en aanpak van de geplande decentralisaties, waardoor het daadwerkelijk bereiken van de beoogde resultaten (en de ingeboekte doelmatigheidswinst) wordt bemoeilijkt. Het gaat dan bijvoorbeeld om verschillen ten aanzien van:

- uitgangspunten voor centrale kaderstelling vanuit het Rijk
- invulling van lokale beleidsvrijheid
- verantwoordingsprincipes
- kwaliteitseisen
- financieringsgrondslagen
- randvoorwaardelijke aspecten in het sociale domein

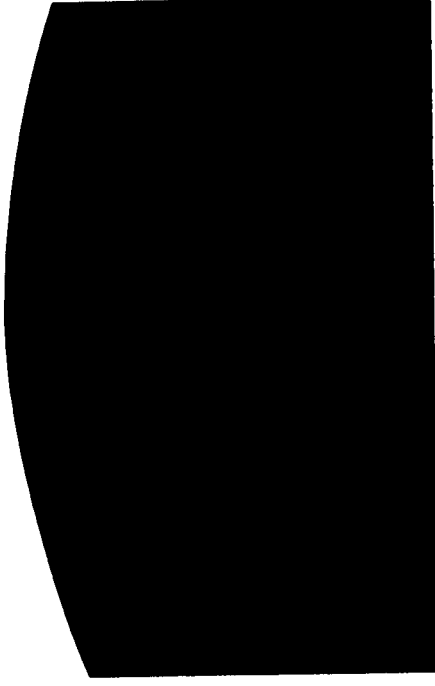
Zonder overkoepelende uitgangspunten is de kans groot dat de decentralisaties (die nu grotendeels als losstaande processen vanuit de Rijksoverheid zijn aangepakt) het onderscheid tussen bestaande kokers in stand houden en de gewenste transformatie bemoeilijken.

Samenvattend

Een vitale samenleving bestaat uit actief participerende burgers, die eigen regie voeren en in het eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Echter, daar is soms ondersteuning of activering bij nodig. Het sociale stelsel in Nederland is sterk maar staat onder druk, niet in de laatste plaats door onhoudbare kostenstijgingen. De oplossing ligt in een integrale benadering die aansluit bij het sociale leven en problematiek en ruimte laat voor de verschillen tussen burgers en hun omgeving. Dat vergt een *transformatie* van het sociale domein.

Gemeenten zijn – als eerste overheid, dicht bij de burger – als geen ander in staat die transformatie gestalte te geven. Gemeenten hebben bij de bijstand en maatschappelijke ondersteuning in het kader van de Wmo laten zien dat zij de transformatie van ‘verzorgingsstaat’ naar ‘participatiemaatschappij’ succesvol kunnen vormgeven.

In de afgelopen periode is een beweging ingezet om meer taken in het sociale domein naar gemeenten over te brengen. Gemeenten hebben hun steun daarvoor uitgesproken en willen deze bewegingen waarmaken, vasthouden en versterken. Om de potentie van die beweging overal in Nederland ten volle te benutten is een samenhangende en integrale benadering van (decentralisaties in) het sociale domein een voorwaarde.

2 Hoe willen gemeenten dat vormgeven?

Gemeenten zijn er van overtuigd, dat zij als eerste overheid hun burgers het beste kunnen ondersteunen en activeren bij het participeren in de samenleving. Daarvoor is wel nodig dat de taken in het sociale domein op een andere manier worden georganiseerd en aangestuurd. In dit hoofdstuk leggen gemeenten een aantal overkoepelende principes neer, die naar hun mening leidend moeten zijn bij het vormgeven van het sociale domein, inclusief het decentraliseren van taken naar gemeenten. Als deze principes worden gevolgd, kunnen gemeenten aan burgers optimale ondersteuning bieden en kan het Rijk haar verantwoordelijkheid voor het sociale stelsel blijven waarmaken.

2.1 Principe 1: Op maat ondersteuning voor burgers door een integrale benadering

De vraag van de burger en zijn sociale omgeving moet centraal staan bij het vormgeven van de dienstverlening – niet de institutionele omgeving, de gemeentelijke organisatie en/of de wettelijke kaders. De grote variëteit aan doelstellingen, vragen en behoeften maakt een grote diversiteit aan voorzieningen, instrumenten en aanpakken in het sociale

domein noodzakelijk. Professionals die de burger een arrangement op maat leveren, moeten daarom zo min mogelijk belemmering ondervinden van (soms onvermijdelijke) verschillen in regimes.

Het arrangement voor een burger kan eenvoudig zijn – zoals een paar uur huishoudelijke hulp of sollicitatieondersteuning – of ingewikkelder, zoals begeleiding op de werkvloer of de maatschappelijke opvang. In de praktijk zijn het de minst zelfredzame burgers die van de meeste regelingen gebruik maken. In multi-probleem-situaties moeten er voor de verschillende gezinsleden samenhangende voorzieningen getroffen worden ('één gezin, één arrangement'). Ieder arrangement is zo veel mogelijk gericht op het activeren en versterken van de eigen kracht van de burgers, en op werk waarmee de burgers in het eigen levensonderhoud en dat van hun gezin kunnen voorzien. Welk arrangement uiteindelijk ook nodig blijkt, het is noodzakelijk dat de kosten zo laag mogelijk blijven.

Het onder regie brengen van het sociale domein bij gemeenten schept de voorwaarden voor de transformatie tot een *lokaal sociaal domein* waarin ook partijen buiten de gemeenten (zoals politie, justitie, onderwijs, zorg, woningcorporaties, bedrijfsleven) actief deelnemen.

In een ontschot sociale domein kan efficiënter worden gewerkt (eenduidige aansturing op het lokale sociale stelsel, één beleids- en verantwoordingskader, integrale afwegingen over inkoop, aansturing, informatievoorziening et cetera). Wanneer burgers vanuit meerdere domeinen ondersteuning krijgt, kan de administratieve last fors worden verminderd. Ook kan synergie worden bereikt door het bundelen van voorzieningen die nu nog gescheiden worden georganiseerd (denk aan het organiseren van vervoer of de activering van uitkeringsgerechtigden), en kan een betere balans worden gevonden tussen collectieve voorzieningen en individuele ondersteuning (bijvoorbeeld in de samenwerking tussen re-integratie en welzijn). Tot slot kunnen betere afspraken met burgers worden gemaakt over wederkerigheid en eigen verantwoordelijkheid.

2.2 Principe 2: Rechtszekerheid voor burgers, met ruimte voor verschil

Als taken in het sociale domein naar gemeenten overgaan, is een zekere mate van verschil tussen gemeenten onvermijdelijk. Sterker nog: verschil is zelfs gewenst om in de praktijk het verbinden van het sociale domein mogelijk te maken, om zo goed mogelijk aan te kunnen sluiten bij de unieke situatie van de burger en diens omgeving, en de (lokale of regionale) context.

Tegelijkertijd kan de vrijheid van de overheid niet onbegrensd zijn.

Burgers moeten ervan op aan kunnen dat zij niet zijn overgeleverd aan willekeur en dat zij voldoende rechtsbescherming en rechtszekerheid hebben in het nieuwe stelsel.

Beleidsvrijheid gemeenten

Uitgangspunt is dat gemeenten voldoende beleidsvrijheid hebben om de taken in het sociale domein in te vullen. Alleen zo kunnen zij de verantwoordelijkheid nemen om de taken doelmatig en op maat aan te bieden. Voor taken die beperkt ingrijpen op de rechtszekerheid van burgers (bijvoorbeeld wanneer de overheid collectieve en/of algemeen toegankelijke voorzieningen ter beschikking stelt) kan die vrijheid zeer ruim zijn. Het kan dan volstaan om gemeenten te verplichten om beleid te treffen (bijvoorbeeld de plicht om een verordening op te stellen met betrekking tot schuldhulpverlening) en zich daarover via de gemeenteraad te verantwoorden. Op die manier wordt de rechtszekerheid van burgers afdoende geborgd.

Wanneer een grotere mate van rechtsgelijkheid en rechtsbescherming voor individuele burgers nodig is, is het eerstvolgende uitgangspunt, dat aanvullende kaders worden gesteld – door de Rijksoverheid. In die gevallen moet het uitgangspunt zijn dat het Rijk wel kaders geeft aan wat (c.q. op welke domeinen) moet worden gegarandeerd, maar ruimte geeft in de manier waarop gemeenten dat doen. Dit uitgangspunt wordt bij uitstek geborgd via het compensatiebeginsel zoals dat in de Wmo is verankerd. De wet schrijft voor dat burgers op specifieke beperkingen gecompenseerd moeten worden, maar laat de gemeente vrij in de manier waarop. Op die manier kan de gemeente er bijvoorbeeld voor kiezen om bepaalde voorzieningen collectief aan te bieden; pas als dat

niet aansluit bij de mogelijkheden van de burger, kan er een individuele voorziening getroffen worden.

Het compensatiebeginsel biedt op die manier burgers voldoende rechtszekerheid, laat ruimte voor maatwerk en wederkerigheid, en biedt meer uitzicht op integraal werken. Het compensatiebeginsel is breed toepasbaar binnen het sociale domein. Zo zou bijvoorbeeld de re-integratie van burgers op de arbeidsmarkt onder het compensatiebeginsel kunnen vallen. De aanvulling op het verdienvermogen of de plaatsing in een SW bedrijf is dan een compensatie, die de burger ontvangt voor een beperking.

Als het Rijk kaders en verplichtingen oplegt aan gemeenten (bijvoorbeeld een compensatieplicht), moeten gemeenten wel voldoende beleidsvrijheid hebben om greep te houden op de kostenontwikkeling. Bijvoorbeeld via instrumenten zoals een eigen bijdrage en het hebben van controle op de toegang tot voorzieningen.

Kaders op uitvoering

Alleen in zwaarwegende gevallen is gewenst dat het Rijk ook kaders stelt die rechtstreeks ingrijpen op de uitvoering. Dit komt in beeld als bijvoorbeeld op een specifiek terrein:

- Een landelijk (basis)kwaliteits- of veiligheidsniveau gegarandeerd moet worden;
- Verschillen tussen gemeenten beleidsmatig niet gewenst zijn (bijvoorbeeld de hoogte en voorwaarden voor bijstand);
- Vergaand wordt ingegrepen in de rechtspositie van de burger (bijvoorbeeld in het geval van ondertoezichtstelling van kinderen, of bij ingrijpen achter de voordeur);
- Rechten van burgers een stevige borging vergen (bijvoorbeeld bij uitwisseling van persoonsgegevens).

Als dit aan de orde is, ligt het in de rede om uit te gaan van een grote (beleidsmatige en financiële) verantwoordelijkheid bij het Rijk, verticale verantwoording en een beperkte mate van beleidsvrijheid voor gemeenten.

Het opleggen van kaders aan de uitvoering of de verantwoordelijkheid van gemeenten vergroot het risico dat bestaande grenzen tussen

domeinen in stand blijven. Om tot een verantwoorde decentralisatie van taken naar gemeenten te komen, is het daarom van groot belang dat de kaders vanuit het Rijk beperkt blijven tot die aspecten waarvoor sterke inhoudelijke argumenten zijn - in termen van veiligheid, kwaliteit, of rechtsbescherming - en waarbij de bepaling *proportioneel* is ten opzichte van het doel dat ermee wordt beoogd. Daarnaast heeft kaderstelling gevolgen voor de financiële verantwoordelijkheid. Naarmate het Rijk meer kaders voor de uitvoering van taken stelt, ligt het in de rede om de financiële risico's minder bij de gemeenten te leggen, omdat ze onvoldoende zelf nog kunnen sturen.

2.3 Principe 3: Horizontale verantwoording (aan burgers en gemeenteraad), tenzij....

De vrijheid van gemeenten bij het invullen van sociaal beleid krijgt in de eerste plaats vorm binnen door het Rijk gestelde (wettelijke) kaders op hoofdlijnen. Hiermee geeft het Rijk invulling aan zijn systeemverantwoordelijkheid. Deze kaders bevatten zo min mogelijk uitvoeringsbepalingen, maar laten ruimte aan de uitvoering door gemeenten, instellingen en professionals.

Binnen deze door het Rijk gestelde kaders vindt zoveel mogelijk *horizontale* verantwoording plaats, dat wil zeggen rechtstreeks aan burgers. Uitvoerende instellingen en professionals verantwoordelijk aan burgers over de effectiviteit, kwaliteit en doelmatigheid van hun dienstverlening. Zij zorgen via instrumenten als inspraak, klachtrecht, kwaliteitszorg en benchmarking voor inzicht in hun functioneren¹.

Over de breedte van het sociale domein leggen gemeenten verantwoording af aan hun burgers via de gemeenteraad. De begrotingscyclus is daarvoor de meest geëigende methode, maar in aanvulling hierop zetten gemeenten verschillende krachtige instrumenten in (bijvoorbeeld inspraak, bezwaar en beroep). Door het standaardiseren en professionaliseren van instrumenten, indicatoren, normen, benchmarks en sociale indices vergroten gemeenten de kwaliteit van de verantwoording (denk aan de klantvredeheidsonderzoeken die reeds worden toegepast). Daarnaast zorgen gemeenten voor burgerinspraak

¹ Daarnaast verantwoord worden instellingen zich uiteraard aan gemeenten.

vooraf over beleid, en voor zaken als een ombudsfunctie of een sociale raadsman. Een voorbeeld is de Wmo (met o.a. de Wmo raad).

Uitgangspunt is, dat structurele *verticale* verantwoording alleen in beeld komt bij de onder principe 2 beschreven zwaarwegende gevallen. Het Rijk zorgt dan - in samenspraak met de VNG - voor een minimaal belastende inhoud en proces van verantwoording, waar nuttig integraal over domeinen en ministeries heen.

2.4 Principe 4: Samenhangende informatievoorziening

Adequate informatievoorziening kan een impuls geven aan de gewenste omslag naar dienstverlening op maat, en bijdragen aan een meer efficiënte uitvoering: één burger (of diens gezin), één dossier, en optimale logistieke ondersteuning van het proces. Het is van belang, dat alle bij de decentralisaties betrokken partijen – de gemeenten voorop – een gezamenlijke agenda opstellen om de informatievoorziening in het sociale domein vorm te geven. Daarbij zijn de volgende uitgangspunten leidend:

- Een zorgvuldige balans tussen het recht op autonomie/zelfsturing enerzijds (burger als eigenaar van zijn eigen dossier) en vlotte gegevensuitwisseling tussen professionals anderzijds (ook gegevens die nog niet onder ogen van de burger mogen komen, zoals kan spelen op het terrein van werk en inkomen, of bijvoorbeeld het gedwongen kader in de Jeugdzorg). Als de burger de beheerder is van zijn eigen dossier, moet de gemeente aan de burger informatieplicht kunnen opleggen.
- Eenvoudig en transparant. Gegevens zijn eenvoudig vast te leggen en worden waar mogelijk meervoudig gebruikt. Koppeling van systemen gebeurt op veilige wijze.
- Privacy wordt gewaarborgd. Gemeenten houden alleen die gegevens bij die echt noodzakelijk zijn en zijn terughoudend met uitwisselen en maken hierover bindende afspraken met samenwerkingspartners. Uitgangspunt is – zoals ook in de Wet bescherming persoonsgegevens neergelegd – dat de burger zelf de regie kan voeren over zijn gegevens en dat hij zelf kan bepalen met welke partijen gegevens gedeeld mogen worden.
- Standaardisatie waar mogelijk. Bestaande e-overheidsvoorzieningen (basisregistraties, mijnoverheid/e-dossiers en elektronische

identificatie van burgers en professionals) worden zoveel mogelijk hergebruikt.

2.5 Principe 5: De gemeente als krachtige netwerkpartner

De gemeenten kunnen de opgaven in het sociale domein alleen realiseren samen met maatschappelijke partners. Voor de partners waarmee de gemeente een *subsidie- of inkooprelatie* onderhoudt is het van belang dat gemeenten een goede balans vinden tussen sturing geven en ruimte bieden. Er is een nieuw 'professioneel bondgenootschap' nodig tussen gemeenten en instellingen, waarin partijen elkaars belangen en meerwaarde (er)kennen, en gezocht wordt naar maximaal effect op lange(re) termijn. Gemeenten moeten in staat worden gesteld om te kunnen beoordelen hoe zij die relatie het beste vormgeven. Het verleden heeft laten zien dat een *verplichting* tot aanbesteding ongewenste effecten heeft. Vaak kunnen gemeenten taken ook goed zelf uitvoeren of daarvoor andere publieke instellingen inschakelen.

Ook met *andere maatschappelijke partijen* (eerstelijnszorg, scholen, werkgevers, woningcorporaties, politie/justitie, et cetera) is samenwerking nodig. Hier liggen grote kansen voor preventie, het bieden van laagdrempelige toegang tot ondersteuning, en het doen van vroegtijdige investeringen om latere uitgaven te voorkomen. Bijvoorbeeld om de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt beter te laten verlopen. Werkgevers spelen de hoofdrol in het bieden van werkgelegenheid en werkervaringsplaatsen. Afspraken met nutsbedrijven kunnen bijdragen aan het verminderen van bijvoorbeeld huur, energie- of telecomschulden.

Specifiek is aandacht nodig voor de samenwerking met *verzekeraars en zorgkantoren*. Zorgverzekeraars hebben een groot belang bij de aanpak van gemeenten in het sociale domein (bijvoorbeeld preventie) en vice versa. Partijen zijn van elkaar afhankelijk, omdat de uitgaven van de een kunnen zorgen voor een kostenbesparing bij de ander. Om een zo groot mogelijk maatschappelijk rendement te realiseren zijn (voldoende dwingende) afspraken nodig. Over de vorm daarvan is landelijk overleg nodig tussen gemeenten, verzekeraars en Rijk. In het algemeen geldt, dat wanneer samenhangende taken of voorzieningen bij één (inkopende) partij worden belegd, veel van deze

knelpunten verdwijnen of veel makkelijker kunnen worden opgelost. Denk bijvoorbeeld aan de relatie tussen persoonlijke verzorging en de ondersteuning die gemeenten (gaan) leveren aan ouders op het gebied van huishoudelijke zorg en welzijn.

En tenslotte is van belang dat gemeenten te maken hebben met *landelijke uitvoeringsorganisaties* (denk aan de belastingdienst, SVB, et cetera). De afstemming met deze partijen vraagt om coördinatie op (minimaal) regionaal niveau.

De in deze notitie beschreven visie op het sociale domein heeft niet alleen gevolgen voor de gewenste positie van gemeenten, maar ook voor de andere partijen. Denk bijvoorbeeld aan grote, regionaal opererende zorginstellingen, die zich veel sterker lokaal moeten verankeren. Gemeenten hebben daarbij de benodigde doorzettingsmacht en instrumenten nodig om hun rol te kunnen waarmaken richting instellingen, verzoekers, onderwijs en andere partijen. Een belangrijk voorbeeld is de sturing op toegang tot voorzieningen waarvoor gemeenten financiële verantwoordelijkheid dragen.

2.6 Principe 6: Bouwen op en aan de uitvoeringskracht van gemeenten

Om de gewenste integrale benadering in het sociale domein tot stand te brengen, is ook een inspanning van gemeenten nodig. Zij moeten voldoende uitvoeringskracht opbouwen voor de transitie, de benodigde transformatie én de robuuste uitvoering van taken in de toekomst. Dat geeft vertrouwen, bij gemeenten en alle andere betrokken partijen.

Concrete opgaven voor gemeenten zijn:

- het creëren van meer interne samenhang tussen nu nog gescheiden werelden van werk, maatschappelijke ondersteuning, jeugd en onderwijs (vooral een opgave voor de grotere gemeenten);
- het beschikken over voldoende kennis en capaciteit om de transitie en transformatie te realiseren, en de – soms complexe – uitvoering te kunnen aansturen en organiseren;
- het organiseren van een voldoende krachtige en effectieve positie in de relatie met partijen die vaak op veel grotere schaal georganiseerd zijn;
- het kunnen dragen van financiële risico's.

Deze opgaven roepen, samen met de noodzaak om een effectieve netwerkpartner te zijn, de vraag op of gemeenten deze taken zelfstandig aan (moeten) kunnen. De positie ten opzichte van grote(re), (boven)regionaal georganiseerde partijen, de benodigde kennis en capaciteit en de afdekking van financiële risico's vragen om (boven) regionale samenwerking. Dit vraagt om gedegeen samenwerkingsverbanden.

Gemeenten zijn voldoende in staat om te beoordelen welke factoren doorslaggevend zijn bij het vormgeven van samenwerkingsverbanden (bijvoorbeeld de mate van verstedelijking, logische arbeidsmarktgrenzen, et cetera). Maar samenwerken is niet vrijblijvend – de opgaven moeten worden gerealiseerd. Gemeenten zien hier in gezamenlijkheid op toe (bijvoorbeeld in VNG-verband). Daarbij hoort waar nodig het stellen van een niet-vrijblijvende termijn voor het tot stand brengen van de samenwerking.

De wijze van samenwerking staat gemeenten vrij (bijvoorbeeld WGR, centrumgemeente). Tevens moet er ruimte zijn voor voorlopers. Welke arrangementen goed werken en welke (juridische) instrumenten dat kunnen ondersteunen, gaan de gemeenten de komende jaren werkende weg verkennen. De (ook al reeds lopende) proeftuinen helpen om te kijken welke arrangementen echt werken, bijvoorbeeld om werkgevers te ontzorgen bij het aannemen van mensen met een beperking. Pas als blijkt dat een dergelijk instrument nuttig is kan het – waar nodig en op een licht juridisch niveau, zoals een ministeriële regeling - verankerd worden.

2.7 Principe 7: Voldoende financiële regelruimte binnen het sociale domein

Als de gemeente verantwoordelijk is voor het sociale domein, moet de gemeente integrale (financiële) afwegingen kunnen maken, teneinde de ondersteuningsvraag van de burger leidend te laten zijn. Voldoende beleidsvrijheid voor gemeenten en ontschotting van budgetten zijn voorwaarden voor innovatie. Op dit moment staan er echter financiële schotten tussen de domeinen. Bij de WWB/Wet op het participatiebudget is sprake van geoormerkt geld en een specifieke uitkering. Delen van de geldstromen bij Jeugdzorg zijn als geoormerkt geld te zien vanuit

de bestedingsverplichtingen (voorzieningen) vanuit achterliggende wetgeving.

Tegelijkertijd sluiten gemeenten niet de ogen voor maatschappelijke en politieke zorgen over de besteding van overheidsgeld ("vloeit er geld voor sociale doelstellingen naar lantaarnpalen c.q. tekorten op de grondexploitatie?"). Bovendien zal er naast voldoende vrijheid ook aandacht moeten zijn voor voldoende en juiste prikkels om de doelstellingen in het sociale domein te realiseren.

Om die doelstellingen te realiseren - beleidsvrijheid en ontschotting enerzijds, verantwoording en prikkelwerking anderzijds - , zijn drie varianten mogelijk:

- alle middelen in het gemeentefonds
- een combinatie van gemeentefonds (uitgangspunt) en specifieke uitkeringen (voor taken waar gemeenten geen of beperkte beleidsvrijheid hebben, bijvoorbeeld bij gesloten jeugdzorg en inkomensdeel WMVB)
- een gebundelde uitkering voor het sociale domein.

De eerste optie (alleen gemeentefonds) sluit het meest aan bij de gewenste beleidsvrijheid. Maar het heeft als nadeel dat het gemeentefonds erg groot wordt (een toename met ruim 18 miljard), en er vanuit Rijksperspectief een groot risico ontstaat op met name het inkomensdeel. De tweede optie is bij aanvang nog denkbaar, maar zal na verloop van tijd - zeker als er meer integraal gewerkt gaat worden - leiden tot onduidelijkheden in de verantwoording.

Om deze redenen geniet de derde optie de voorkeur en is het voorstel om een brede uitkering voor het sociale domein in te voeren. Het gebruik van een dergelijke brede uitkering voor de sociale infrastructuur biedt - meer dan een algemene storting in het gemeentefonds - voldoende vertrouwen aan het Rijk, burger en veldpartijen over besteding van de middelen. Bovendien kan via het uitbreiden van het objectief verdelmodel worden aangesloten bij de (succesvolle) prikkelwerking van de huidige Wet Werk en Bijstand. Naarmate die prikkelwerking sterker wordt ontwikkeld, kan de verantwoording aan het Rijk beperkter blijven. Het verdelmodel verdisconteert tevens de gevolgen van substitutie en andere inhoudelijke ontwikkelingen

op de diverse (aanpalende) delen van het sociale domein (denk bijvoorbeeld aan het scheiden van wonen en zorg in combinatie met de decentralisatie van begeleiding).

Voor de brede uitkering geldt "het sociale domein" als bestedingsgrens (met de momenteel voorliggende drie decentralisaties als startpunt). Daarbinnen vallen behoudens specifieke uitzonderingen geen bestedingsverplichtingen (voorzieningen) vanuit achterliggende wetgeving. De verantwoordingslast (in het verleden vaak zwaar aangezet) wordt in deze variant geminimaliseerd en regels worden geharmoniseerd.

Voorgesteld wordt, deze brede uitkering na een overgangperiode van bijvoorbeeld vijf jaar te laten opgaan in een algemene uitkering (via het gemeentefonds), dan wel (deels) te vervangen door uitbreiding van het eigen belastinggebied.

Tot slot. In het sociale domein kennen we verschillende stelsels van eigen bijdragen, vergoedingen en uitkeringen. Bij een integrale benadering past een harmonisatie van deze stelsels waarbij gemeenten de ruimte hebben om een eigen bijdrage te kunnen vragen.

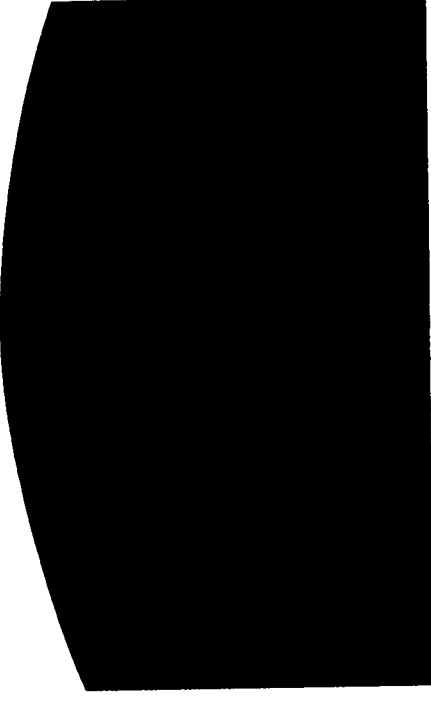
Samenvattend

De huidige plannen tot decentralisatie gaan uit van de oorspronkelijke, verkokerde wet- en regelgeving, organisaties en geldstromen. In plaats daarvan moet ruimte komen voor de eigen kracht van burgers met een op maat ondersteuning door professionals. Deze nieuwe benadering dicht bij en samen met burgers - met nieuwe vormen en instrumenten, vereist een ingrijpende omslag binnen gemeenten en betrokken instellingen. En ze vraagt een omslag in het denken en doen bij het Rijk.

De beweging naar meer taken en verantwoordelijkheden voor gemeenten in het sociale domein wordt doorgezet, vanuit één sturingsfilosofie. Het Rijk stelt kaders vast, die voorzien in beleidsvrijheid waarmee gemeenten lokale ruimte voor maatwerk en wederkerigheid kunnen creëren. De verantwoordiging is horizontaal, gericht op de burger en in het verlengde daarvan de gemeenteraad. Alleen in zwaarwegende gevallen geeft het Rijk rechtstreeks aanwijzingen voor de uitvoering van taken in het lokale domein of neemt zij verantwoordelijkheden over.

Gemeenten staan voor de opgave om hun rol als netwerkpartners verder te ontwikkelen en hun uitvoeringskracht te versterken. Samenwerking tussen gemeenten is daarbij noodzakelijk en niet vrijblijvend.

Om voldoende financiële regelruimte te waarborgen stellen gemeenten voor te werken met een (tijdelijke) brede uitkering voor het sociale domein.

3 Vervolgstappen

3.1 Snelheid maken door samenhang

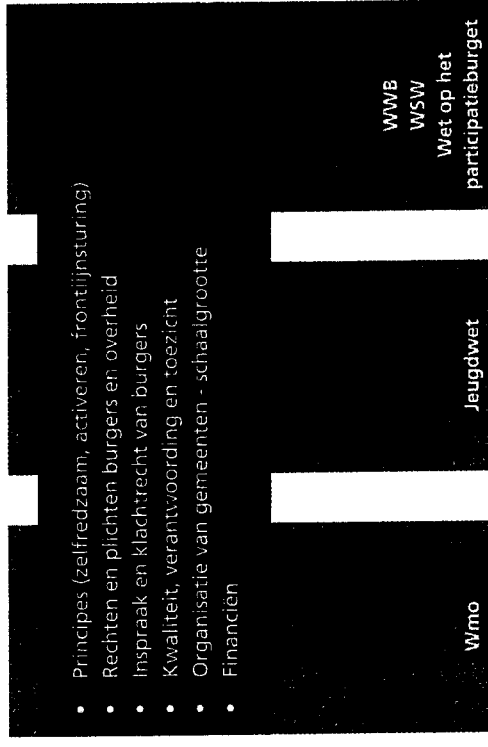
De opgaven én kansen in het sociale domein zijn groot. Gemeenten realiseren zich dat en zijn – ondanks de val van het kabinet Rutte 1 – doorgegaan met het transformeren van het sociale domein. Op tal van plaatsen in het land wordt gewerkt aan vernieuwing van uitgangspunten, organisatie en werkwijzen in het sociale domein. Gemeenten willen op korte termijn meer taken in het sociale domein overnemen om de transformatie verder te kunnen brengen.

Daarvoor is wel nodig dat het Rijk de gemeenten in de gelegenheid stelt de taken in samenhang op te pakken. Hiervoor is het consistent borgen van de principes die binnen het sociale domein gelden van belang. De wetgever moet de principes, zoals uitgewerkt in hoofdstuk 2, hanteren bij het vormgeven van de decentralisaties en op uniforme wijze verankeren in de verschillende wetten. Daarnaast kan harmonisatie bereikt worden door het koppelen van faciliteiten (bijvoorbeeld het uniformeren van beleidsinstrumenten en procedures, zoals het klachtrecht). Alleen als een dergelijke harmonisatie tot stand komt, kunnen gemeenten de decentralisaties doelmatig uitvoeren en het gewenste maatschappelijke resultaat bereiken.

3.2 Verankering principes sociale domein

Bindende uitgangspunten

Het Kabinet definieert samen met de gemeenten binnen drie maanden na aantreden van het Kabinet een set bindende uitgangspunten, waaraan de wetsvoorstellen voor voornoemde decentralisaties moeten voldoen.

Wettelijke verankering

In het schema hierboven is weergegeven, hoe de bindende uitgangspunten zich verhouden tot wettelijke verankering. Het gaat zowel om de inhoudelijke aspecten van de taken die gemeenten hebben (of krijgen), als om meer organisatorische of randvoorwaardelijke bepalingen in verschillende wetten. Bij deze laatste categorie gaat het dan vooral om het harmoniseren van bepalingen, zodat ook op die manier een sterkere samenhang in de uitvoering kan ontstaan.

Op het sociale domein is een aantal wetten van toepassing, die voor een groot deel de inhoud regelen van de taken die de gemeente op het betreffende terrein heeft. Deze zullen langs de lijnen van de uitgangspunten worden gewijzigd, bijvoorbeeld om de taak begeleiding aan de Wmo toe te voegen of onderdelen van de Wajong aan de gemeente over te dragen. Daarnaast is er een aantal

meer organisatorische bepalingen in de verschillende wetten, die geharmoniseerd worden. Onderstaand schema geeft dit weer:

Principe	Mogelijke verankering in wetgeving
1: Op maat ondersteuning voor burgers door een integrale benadering	<ul style="list-style-type: none"> • Harmoniseren van het op activering gerichte instrumentarium uit WWB, Wet op het participatiebudget, WSW en Wmo • Vastleggen van principe van 'een arrangement' en waar nodig daarvoor bevoegdheidsverdeling aanpassen • Vormvrije toegang tot de voorzieningen op gemeenteniveau (via loket, werkgeversservicepunten, internet of keukentafel, afhankelijk van lokale omstandigheden)
2: Rechtszekerheid voor burgers, met ruimte voor verschil	<p>Uniformeren van de soorten rechten/plichten in het sociale domein</p> <ul style="list-style-type: none"> • Beleidsplicht • Individueel 'recht op compensatie' met regelruimte voor gemeente • Omschreven rechten/ taken uitsluitend wanneer dat voor rechtsgelijkheid/rechtszekerheid/uniformiteit noodzakelijk is
3: Horizontale verantwoording (aan burgers en gemeenteraad), tenzij...	<p>Verantwoording aan burgers:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Stroomlijnen individueel klachtrecht en inspraak van burgers (vormvrij maar wel in samenhang te regelen door gemeente) • Verplichting om klanttevredenheidsonderzoek te houden <p>Verantwoording aan raad</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verplichting tot opstellen van een kader met betrekking tot kwaliteit en verantwoording binnen sociale domein (keuze aan gemeente over invulling op basis van beleid) • Introduceren mogelijkheid dat inspectie aan de gemeenteraad rapporteert <p>Verticaal toezicht indien gerechtvaardigd</p> <ul style="list-style-type: none"> • Procedure om te komen tot kwaliteitskader met gemeenten • Uniforme verantwoordingsregels naar één verantwoordelijk minister waar relevant

4: Samenhangende informatie-voorziening	<ul style="list-style-type: none"> • Vastleggen van eigenaarschap dossier bij burger • Wettelijke basis voor verplichte aansluiting op één of enkele landelijke systemen die voorzieningen in sociale domein ondersteunen • Opstellen regels over gegevensgebruik, informatieplicht en privacy, indien aanvulling op Wbp nodig is • Wettelijke basis voor het uitwisselen van gegevens tussen partijen, conform de eisen in de WBP
5/6: netwerksturing, uitvoeringskracht van gemeenten	<ul style="list-style-type: none"> • Wettelijke basis voor samenwerkingsovereenkomsten (bijv. gezamenlijke inkoop of uitvoering) • Keuze geven om taken zelf uit te voeren of aan te besteden (einde aan verplichte uitbesteding van taken) • Mogelijkheid tot verstrekken van subsidies • Experimenteerbepaling
7: financiële regelruimte	<ul style="list-style-type: none"> • Tijdelijk brede uitkering • Verdeelmodel • Harmonisatie van regels eigen bijdragen en vergoedingen

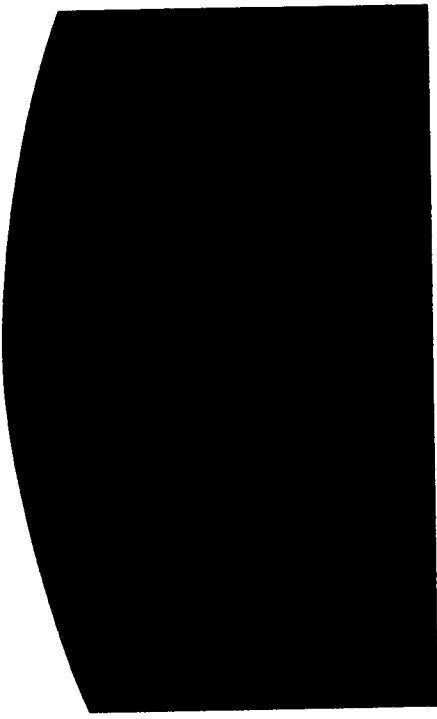
In de bijlage (hoofdstuk 5) staat uitgewerkt wat dit per discipline binnen het sociale domein betekent ten opzicht van de oude decentralisatievoorstellen.

3.3 Invoeringsagenda sociale domein

De gemeenten nemen – in samenspraak met het Rijk - verantwoordelijkheid voor het invoeringstraject. Het invoeringstraject is gericht op de transformatie die gemeenten moeten maken, vanuit de principes zoals voorgesteld in deze notitie. Hiervoor stellen de gemeenten een invoeringsagenda op, met daarin o.a. de volgende elementen:

- Het vormgeven van verschillende aanpakken in het sociale domein en daarbij behorende instrumenten (participatieladder, keukentafelgesprek,...).
- Het scholen en opleiden van de professional en hun managers. Ontwikkelen van opleidingsmodules.
- Krachtig dereguleringsprogramma inzetten op het sociale domein – in verlengde van de programma's die door VNG reeds zijn ingezet.

- Het vormgeven en instrumenteren van inkooporganisaties – het opstellen van voorwaarden, onder andere op het terrein van social return, inkopen van kleinschalige zorg etc.
- Het ontwikkelen van kwaliteitsstandaarden, visitatie en benchmarks om aan de verantwoordingsplicht naar burgers en gemeenten te voldoen.
- Het ontwikkelen van samenwerkingsarrangementen met organisaties die een rol spelen in het netwerk om de burger heen, zoals zorgverzekeraars, scholen etc.
- Het vormgeven van beleid op de informatievoorziening en het ontwikkelen en implementeren van privacy reglementen en ICT voorzieningen.

4 Voorstel tekst regeerakkoord

Het Kabinet decentraliseert diverse taken binnen het sociale domein (jeugdzorg, arbeidsmarkt en begeleiding, en mogelijk ook de persoonlijke verzorging) naar gemeenten. Deze taken kennen een sterke inhoudelijke samenhang. In de verschillende wetsvoorstellen gaat het Kabinet uit van de eigen kracht van de burger in zijn sociale context. Begeleiding naar werk, activering, participatie, preventie en wederkerigheid staan centraal, evenals de lokale ruimte om waar nodig integraal over domeinen heen ondersteuning op maat aan de burger te kunnen bieden.

Het Kabinet stelt gemeenten in de gelegenheid de taken op bovenstaande terreinen in samenhang op te pakken en de beoogde kostenbeheersing te realiseren. Snelle voortgang bij deze decentralisaties is belangrijk, alsmede het consistent borgen van de principes die binnen het sociale domein gelden. Daartoe definieert het Kabinet samen met de gemeenten binnen drie maanden na aantreden van het Kabinet een set wederzijds bindende uitgangspunten, waaraan de wetsvoorstellen voor voornoemde decentralisaties moeten voldoen.

De uitgangspunten borgen de beleidsinhoudelijke samenhang, adequate rechtszekerheid voor burgers, voldoende beleidsvrijheid voor gemeenten, voldoende uitvoeringskracht bij gemeenten en afdoende financiële randvoorwaarden. De uitgangspunten beperken centraal genormeerde rechten en plichten tot die delen van het sociale domein, waar deze noodzakelijk zijn voor de veiligheid of bescherming van burgers. Tevens wordt het financiële risico van gemeenten beperkt op gebieden waar de wet meer regelt.

Om de gewenste inhoudelijke samenhang in de praktijk te realiseren, moeten naast het beleid ook de financiële kaders ontzocht zijn. Het Kabinet bundelt daartoe de uitkeringen aan gemeenten in het sociale domein in een brede uitkering. Na vijf jaar wordt bezien of overheveling naar het Gemeentefonds verantwoord is. Tevens minimaliseert het Kabinet de verantwoordingsdruk en harmoniseert het de regels.

Daarnaast verzorgt het Kabinet het harmoniseren van het op activering gerichte instrumentarium uit WWB, Wet op het participatiebudget, WSW en Wmo (begeleiding).

Gemeenten zijn gehouden om voor de nieuwe taken voldoende uitvoeringskracht te realiseren. Om per taak of voorziening de juiste organisatieschaal te creëren is samenwerking tussen gemeenten nodig. Gemeenten worden in staat gesteld om binnen een niet-vrijblijvende termijn te bepalen op welke wijze zij de samenwerking vormgeven.

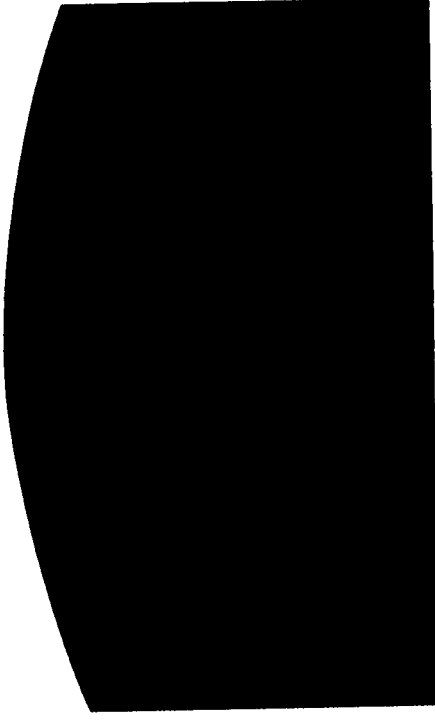
Gemeenten, zorgverzekeraars en zorgkantoren worden in staat gesteld om op lokaal niveau vanuit het perspectief van cliënten en patiënten samen te werken. Deze ketensamenwerking moet preventie, kostenbesparing en kwaliteitsverbetering mogelijk maken. Het Kabinet steunt het verstevigen van de samenwerking met het onderwijs.

Om de gewenste transformatie in het sociale domein mogelijk te maken zorgt het Kabinet voor een ontkokerd beleidsproces en ontwikkelt het in samenspraak met gemeenten een samenhangende aanpak en planning voor de decentralisaties.

Bovenstaande punten vormen tevens de basis voor toekomstige decentralisaties en het harmoniseren van de in het verleden reeds gedecentraliseerde delen van het sociale domein, volgens een nog samen met de gemeenten te bepalen tijdslijn.

γ

5 Bijlage: betekenis voor voorstellen Rutte 1

De VNG heeft eerder inhoudelijk gereageerd op de bestaande voorstellen van het kabinet Rutte I over het decentraliseren van jeugdzorg, begeleiding, werk en passend onderwijs. Daarnaast leiden de uitgangspunten en principes in deze notitie tot aanvullende aanpassingen. Voorliggende wetten dienen naar mening van de VNG op belangrijke punten gewijzigd te worden.

Hieronder is op hoofdlijnen weergegeven welke aanpassingen in de bestaande voorstellen minimaal nodig zijn om tot een samenhangende aanpak in het sociale domein te komen.

5.1 Wmo decentralisatie begeleiding AWBZ

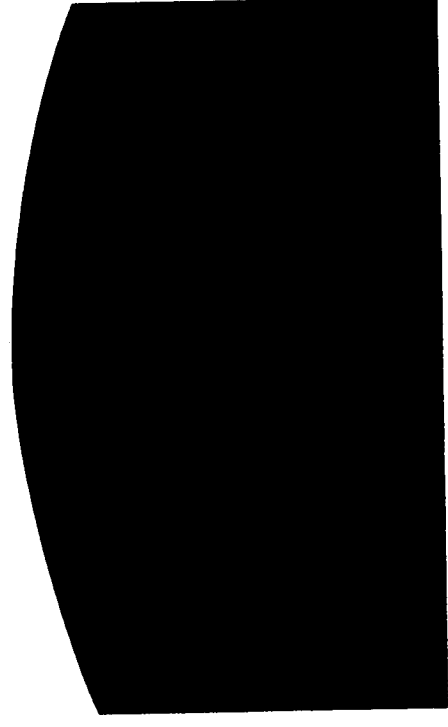
Het wetsvoorstel voor wijziging van de Wmo van december 2011 om de verantwoordelijkheid voor begeleiding van AWBZ naar gemeenten over te dragen voldeed aan de principes, zoals beschreven in hoofdstuk 2. Bij de behandeling van het wetsvoorstel zijn door de Tweede Kamer diverse voorstellen en amendementen gedaan voor wijzigingen op het

wetsvoorstel, die indruisen tegen de zoals geformuleerd in hoofdstuk 2. Belangrijke aandachtspunten voor de Wmo zijn:

- In het sociale domein is de overdracht van begeleiding cruciaal, omdat er zowel een relatie ligt met het instrumentarium aan de onderkant van de arbeidsmarkt (beschut werken, arbeidsmatige dagbesteding) als met de ambitie om zo veel mogelijk mensen zo lang mogelijk thuis te laten wonen.
  - De budgetten voor de Wmo vallen nu onder de algemene uitkering van het Gemeentefonds. De budgetten voor Wmo begeleiding zouden als decentralisatie uitkering zonder bestedingsverantwoording wordt uitgekeerd. Als deze gelden nu vallen onder een brede uitkering is van belang dat hiermee geen nieuwe bestedingsverantwoording wordt geïntroduceerd, maar verantwoording kan blijven plaatsvinden volgens de algemene systematiek van horizontale verantwoording aan gemeenteraad en burgers.
  - Opheffen PGB verplichting. De gemeenten onderschrijven het belang van eigen regie en vraagsturing, maar de huidige verplichte PGB-optie is te rigide. Het Rijk moet bepalen dat gemeenten de eigen regie van de burger moeten versterken, gemeenten vullen dit in en hebben daartoe de bevoegdheid maar niet de verplichting om een PGB te verstrekken
  - De rol van de Inspectie moet tijdelijk zijn, gericht op het overdragen van het toezicht op nieuwe taken aan de gemeente en de verantwoording aan de burgers en de gemeenteraad.
  - Het Rijk moet bepalen dat gemeenten verplicht zijn om burgers/cliënten in een stevige positie te brengen, gemeente vullen dit in met de manier waarop. De wet moet dit niet nader invullen.
  - Wettelijke basis voor de eenmalige en structurele gegevensoverdracht tussen AWBZ- en Wmo-domein.
- ## 5.2 Jeugdwet/Passend onderwijs
- De reacties op de Jeugdwet zullen in de loop van oktober aan de regering worden aangeboden. Voor de wettelijke verankering van de principes voor het sociale domein is in ieder geval het volgende van belang:
- Het wetsvoorstel moet resultaten en doelen formuleren in plaats van een recht op voorzieningen.

- Voor het waarborgen van rechten van burgers en zekerheden ten aanzien van bijzondere groepen zijn landelijke richtlijnen voor beroepsbeoefenaren leidend en gemeenten zijn verplicht die in acht te nemen voor specifieke vormen van zorg bij contractering (gedwongen kader, medisch handelen). (voorbeeld: wet BIG, beroepsrichtlijnen voogden)
  - Gemeenten moeten voldoende sturing hebben op de toegang tot voorzieningen waarvoor ze financieel risico dragen. Bijvoorbeeld bij het vervolgen van een traject in de keten van jeugdbescherming.
  - De uitvoeringsprincipes zouden niet in de wet moeten worden beschreven: dit is een uitvoeringsverantwoordelijkheid van gemeenten. Gemeenten leggen het beleid neer volgens de beschreven principes.
  - Om aansluiting tussen de Jeugdwet en passend onderwijs te verbeteren moeten om congruente bepalingen in wetgeving staan, die rechten en plichten van lokale overheid en onderwijsbestuur zo uitwerken dat scholen hun zorgplicht kunnen uitvoeren en gemeenten hun regiefunctie en verantwoordelijkheid ten aanzien van zorg voor jeugd kunnen realiseren
- ## 5.3 Wet werken naar vermogen
- Activering en re-integratie zo vormgeven dat zowel uitkeringsgerechtigden als NUGgers worden ondersteund om drempels te overwinnen om aan de arbeidsmarkt deel te nemen/in de samenleving te participeren. Dit vergt dat de indicatie en besluitvorming in handen komen van de gemeente.
  - Middelen uit de Wet op het participatiebudget op laten gaan in brede uitkering. Mogelijk maken dat de middelen aan collectieve voorzieningen worden uitgegeven. Verantwoording in algemene systematiek laten meelopen (niet langer sectoraal naar verschillende ministers).
  - Wet op de sociale werkvoorziening afschaffen. De middelen hiervoor overbrengen naar de brede uitkering. SW bedrijven inzetten als een instrument om mensen in staat te stellen om te werken naar vermogen. Dit moet in aansluiting op de werkgeversbenadering. Er is een overgangsregime nodig dat regelt dat mensen die nu in de WSW zitten, op goede wijze overgaan naar het nieuwe regime.
  - De CAO voor de WSW afschaffen/bevriezen voor nieuwe instroom.

- Een oplossing uitwerken voor de pensioenproblematiek van de bestaande gevallen.
- Opstellen flexibel loonkosteninstrument. Mogelijkheid geven aan gemeenten om deel van het I-deel uit de WWB in te zetten voor bijdrage aan loonkosten met een instrument dat flexibel kan worden ingezet door gemeenten en dat ruimte laat voor onderhandeling over de exacte loonwaarde. Een omschrijving op hoofdlijnen moet voorkomen dat ongewenste verschillen tussen gemeenten ontstaan. Verplichte indicatiestelling laten vervallen. Werkgevers een rol geven bij het opstellen van het instrument. Prikkel inbouwen om de loonwaarde te verhogen. Fiscale maatregelen onderzoeken om werkgevers te stimuleren om bepaalde groepen in dienst te nemen.
- Het I-deel van de WWB kan in de brede uitkering vallen. Het recht op de uitkering die mensen hebben, is voldoende afwingbaar zodat het niet nodig is dat de bestemming van de gelden nader wordt gegarandeerd/vastgelegd. Wel moet geregeld zijn dat het macro budget voldoende is om alle uitkeringen van te betalen (financiële beheersbaarheid, prikkelwerking en rechtvaardigheid).
- Minder gedetailleerd voorschrijven van de invulling van de verordeningen op dit beleidsterrein.
- Verticale verantwoording (waar mogelijk) vervangen door horizontale verantwoording.

6 Verantwoording

Deze notitie is tot stand gekomen met ondersteuning van KPMG Plexus en Andersson Effers Felix (AEF). Bij de totstandkoming is intensief samengewerkt met bestuurders, ambtenaren en externe deskundigen. Daarnaast zijn diverse experts en bronnen geraadpleegd. Hieronder een volgt een overzicht.

Stuurgroep

Aan het begin van het traject is een stuurgroep ingesteld. De stuurgroep heeft zich gebogen over de inhoudelijke afbakening van de notitie en heeft twee keer gesproken over de inhoudelijke koers van de notitie. De volgende personen hadden zitting in de stuurgroep:

- Annemarie Jorritsma - Burgemeester gemeente Almere, voorzitter VNG
- Corrie Noom - Wethouder gemeente Zaanstad
- Erik Dannenberg - Wethouder gemeente Zwolle, voorzitter VNG Commissie Gezondheid en Welzijn
- Jantine Kriens - wethouder gemeente Rotterdam, voorzitter VNG College voor Arbeidszaken
- Jan Hamming - burgemeester gemeente Heusden, voorzitter VNG commissie Werk en Inkomen

- Karsten Klein - Wethouder gemeente Den Haag
- Ralph Pans - Voorzitter directieraad VNG
- Kees Jan de Vet - Lid directieraad VNG

Adviesgroep

Naast de stuurgroep is door de VNG een adviesgroep samengesteld, bestaande uit gemeente bestuurders een inhoudelijke experts.

Deze experts zijn als klankbordgroep individueel en in een aantal gezamenlijke sessies geraadpleegd over de inhoud van het document.

De volgende personen hadden zitting in de adviesgroep:

- Ton Bargeman - Wethouder gemeente Hoogeveen
- Christian van den Berg - Gemeentesecretaris gemeente Doesburg
- Rinda den Besten - Wethouder gemeente Utrecht
- Andries Ekhart - Wethouder gemeente Leeuwarden
- Andrée van Es - Wethouder gemeente Amsterdam
- Werner ten Kate - Wethouder gemeente Lansingerland
- Jeroen Hoenderkamp - Strategisch adviseur gemeente Maastricht
- Jannie Visscher – Wethouder gemeente Groningen
- Micha de Winter – Hoogleraar Pedagogiek Universiteit Utrecht en lid van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO)

Interviews

Bovengenoemde leden van de adviesgroep zijn tevens in de vorm van individuele gesprekken geraadpleegd. Daarnaast zijn er diverse bijeenkomsten en gesprekken geweest met ambtenaren, bestuurders en experts betrokken bij het sociale domein.

Overige bronnen

Naast groepsbijeenkomsten en individuele gesprekken met experts heeft de VNG ook informatie uit andere bronnen gehaald. Dit betreft de (concept) wetteksten van de decentralisaties en van reeds bestaande wetten, een grote verscheidenheid aan rapportages en een aantal beschrijvingen van praktijkvoorbeelden met betrekking tot de decentralisaties.

De VNG bedankt iedereen die heeft bijgedragen aan de totstandkoming van dit document.

Oktober 2012

Waterschappen: Sterk door focus op kerntaken

De waterschappen zijn sterk in het uitvoeren van hun kerntaken: het beschermen van Nederland tegen overstromingen, het zorgen voor voldoende en schoon zoetwater en het zuiveren van het afvalwater. Dit zijn fysieke basisvoorwaarden om te kunnen wonen en werken in onze delta.

Om deze taken ook in de toekomst goed uit te kunnen voeren, werken we dagelijks aan nieuwe technieken om slimmer en goedkoper onze dijken te bouwen en ons water te zuiveren. Een succesvolle samenwerking met het Rijk is daarbij noodzakelijk. Wij vertrouwen er daarom op dat het nieuwe kabinet met ons over de volgende onderwerpen afspraken wil maken:

1. Besparen door uitvoering Bestuursakkoord Water

Op 23 mei 2011 is het Bestuursakkoord Water ondertekend door Rijk, waterschappen, provincies, gemeenten en drinkwaterbedrijven. De besparingen uit dit akkoord lopen op tot 750 miljoen euro per jaar in 2020, waarvan de waterschappen ruim 300 miljoen euro voor hun rekening nemen. Daarbij wordt de Rijksbegroting sinds 2011 met 100 miljoen euro, in 2014 met 150 miljoen euro en vanaf 2015 met 200 miljoen euro per jaar ontlast. Deze bedragen zijn opgenomen in de rijksbegroting 2013.

Om de besparingen te realiseren worden verregaande maatregelen getroffen. Wij richten ons volledig op een goede uitvoering van het bestuursakkoord. Ondanks de extra taken die wij hebben overgenomen, houden wij de lastenontwikkeling gematigd, zodat het waterbeheer voor burgers en bedrijven betaalbaar blijft. Tegelijkertijd houden wij de investeringen op peil om Nederland veilig, bewoonbaar en leefbaar te houden. Van het kabinet vragen wij om door te gaan met de benodigde aanpassing van wet- en regelgeving, waarmee ook de administratieve lasten voor ons worden teruggebracht.

2. Ambitieuze afspraken over innovatie en duurzaamheid

De waterschappen werken dagelijks aan innovaties, zoals nieuwe concepten van waterzuivering, waarmee wij energie en grondstoffen, zoals fosfaat, terugwinnen uit afvalwater. Deze nieuwe zuiveringen zijn bekende voorbeelden van de samenwerking tussen overheid, het bedrijfsleven en universiteiten. Zij leveren een belangrijke bijdrage aan de ecologische opgaven en dragen bovendien bij aan de ontwikkeling van nieuwe technologie die ons land economisch sterker maakt. Een helder en stimulerend beleid van het Rijk op dit terrein is echter noodzakelijk. Wij willen met het kabinet afspraken maken over de ambities die Rijk en waterschappen koesteren ten aanzien van innovaties op het terrein van waterveiligheid, groene energie en het terugwinnen van grondstoffen.

3. Gezonde overheidsfinanciën in tijden van economische crisis

Jaarlijks investeren de waterschappen voor ongeveer 1 miljard euro in waterveiligheid, waterbeheer en afvalwaterzuivering. Deze investeringen worden nagenoeg volledig door het bedrijfsleven uitgevoerd. De in voorbereiding zijnde Wet Houdbaarheid Overheidsfinanciën (HOF) beperkt onze ruimte voor investeringen en maakt het ons onmogelijk de afspraken uit het Bestuursakkoord Water na te komen. Via het schatkistban-

kieren zullen de waterschappen met administratieve lasten worden geconfronteerd, terwijl wij geen bijdrage leveren aan de beoogde verlaging van de overheidsschuld. Volgens ons zijn er alternatieven om de overheidsfinanciën beheersbaar te houden, waarbij onze investeringen op peil kunnen blijven. Samen met IPO en VNG willen wij deze alternatieven met het Rijk op korte termijn uitwerken.

4. Directe verkiezingen, gelijktijdig met de gemeenteraad

De meeste politieke partijen pleiten in hun verkiezingsprogramma's voor directe waterschapsverkiezingen, tegelijkertijd met de gemeenteraadsverkiezingen. Deze combinatie levert een kostenvoordeel in de uitvoering op. Bovendien heeft de opkomst voor de gemeenteraadsverkiezingen een positief effect op de opkomst voor de waterschapsverkiezingen. Wij verzoeken een nieuw kabinet vaart te zetten achter de realisatie van een nieuw wetsvoorstel, zodat wij de organisatie van de verkiezingen in 2014 op tijd kunnen starten.

5. Waterveiligheid: Deltafonds alleen voor projecten Deltaprogramma

Met het oog op doelmatigheid wordt de risicobenadering als norm ingevoerd voor het nieuwe Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP). Wij willen zo snel mogelijk werken met de nieuwe normsystematiek voor dijken, ook bij een aantal huidige versterkingsprojecten, zoals het rivierengebied, Rijnmond-Drechtsteden en Almere. Het Deltaprogramma wordt uitgevoerd. Het Deltafonds wordt alleen besteed aan projecten die deel uitmaken van het Deltaprogramma (veiligheid en zoetwater).

6. Waterkwaliteit: Uitvoeren Kaderrichtlijn Water

Waterschappen hechten grote waarde aan een goede waterkwaliteit. Schoon water is van groot belang voor onze gezondheid, de leefbaarheid van ons land en draagt bij aan de kracht van onze economie op het gebied van land- en tuinbouw, recreatie, toerisme en andere bedrijvigheid. Wij gaan ervan uit dat het kabinet zal zich inzetten om, samen met de betrokken overheden, de doelen uit de Kaderrichtlijn Water (KRW) te realiseren en ingebrekestelling door de Europese Commissie te voorkomen.

7. Waterkwantiteit: Betere betrokkenheid waterschappen bij RO

De beschikbaarheid van voldoende zoet water is essentieel voor de economische functies en natuurwaarden in Nederland. In veel - vooral stedelijke - gebieden is een extra inspanning nodig om onacceptabele wateroverlast te voorkomen. Hiervoor is een goede balans gewenst tussen het water en de beschikbare ruimte in ons land. Dit vergt een betere en vroegtijdige betrokkenheid van de waterschappen bij de ruimtelijke ordening door provincies en gemeenten.

De Informateurs van VVD-PvdA
De heren Kamp en Bos,
De Informateurs van VVD-PvdA
De heren Rutte en Samson

p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Amsterdam 23 X 2012

Betreft:
AQUade

Geacht formatieteam,

Nu u het elnddoel, een formatieakkoord voor een stabiel VVD-PvdA kabinet, bijna heeft bereikt verstouten wij ons u aandacht te vragen voor een onderwerp dat naar ons gevoel de komende kabinetsperiode(s) politieke aandacht behoeft: de kwaliteit van de grote projecten die ons land de komende eeuw klimaatsveranderingsbestendig moeten maken.

In Nederland beseffen we niet altijd waar we internationaal succes mee hebben. Het programma Ruimte voor de Rivier is zo'n voorbeeld waarmee we wereldwijd bewondering oogsten. Het is voor toehoorders overal ter wereld opzienbarend dat wij erin slagen om ons deltagebied veiliger te maken, en met de grote investeringen die daarmee gemoeld gaan tegelijkertijd een nuttig en prachtig landschap kunnen realiseren: telkens is de nieuwsgierigheid naar deze Nederlandse benadering groot.

Kortom: Nederland heeft een unieke expertise op het gebied van complexe en hoogwaardige ruimtelijke projecten, met name als ze met water te maken hebben, waarin we waterveiligheid en/of zoetwatervoorziening weten te combineren met ruimtelijke kwaliteit. Deze expertise zouden we ook elders ter wereld nuttig en te gelde kunnen maken. Voorwaarde is wel dat we deze expertise zelf op waarde schatten, en dat we onszelf de ruimte gunnen om haar te blijven ontwikkelen.

Het is daarom verstandig en profijtelijk om de ervaringen die bij Ruimte-voor-de-Rivier zijn opgedaan, volop in te zetten in het komende Deltaprogramma en het Nieuw Hoogwater Bescherming Programma. Opnieuw geeft Nederland zeer veel geld uit aan waterveiligheid. Opnieuw staan we voor de keus of dit strikt sectoraal gebeurt, of op een integrale manier waarbij het landschap wordt verrijkt. Dat is géén keuze tussen een goedkope en een dure aanpak. De ervaringen met Ruimte-voor-de-Rivier en de z.g. Zandmotor voor de Delflandse kust leren dat brede aandacht voor ruimtelijke kwaliteit een project niet duurder maakt, integendeel. Bovendien kunnen we met een integrale aanpak onze deskundigheid op het gebied van hoogwaardige ruimtelijke ontwikkeling verder ontwikkelen. Met het geld dat toch al is gereserveerd voor het Deltaprogramma, kunnen we van de Nederlandse delta een *showcase* maken, die de exportwaarde van deze kennissector nog verhoogt. Immers, wereldwijd speelt de opgave om dichtbevolkte en intensief gebruikte deltagebieden veilig te maken en te houden.

En het is niet alleen verstandig en profijtelijk, het kan ook feestelijk zijn, een aanleiding voor trots en optimisme. Ook maatschappelijk gezien is het goed om meer aandacht te schenken aan de bijzondere prestaties die dankzij RvR en het Deltaprogramma mogelijk zijn. Vanuit die opgewekte overtuiging is een zevental jaren geleden de stichting AQUade opgericht, met als doel een tienjarig cultureel programma om leken en deskundigen, jong en oud, bij deze grote opgave te betrekken, en te resultaten ervan te vieren. Dit wilden we doen door ze te koppelen aan culturele manifestaties, educatieve programma's, een etalage op Schiphol en nog veel meer. Wij verwijzen graag naar het bijgevoegde bid-book dat we produceerden. Het is, in zekere zin, een cultuurpolitieke inzet om niet alleen aan de *habitat* maar ook aan de *habitus* van ons land te werken. Het is onze vaste overtuiging dat mentaliteit en cultuur eerder op het kritieke pad zitten dan het technisch kunnen en overheidsbudgetten.

AQUADE

2012-2022

STICHTING AQUADE
POSTBUS 1603
3800 BP AMERSFOORT

ING BANK 5758596

Onze stichting heeft de ambitie beiden te verbinden. De AQUade lijkt in looptijd en inzet een beetje op de *Internationale Bauausstellung (IBA)* waar onze oosterburen al bijna een eeuw lang aansprekende en concrete innovatiestappen realiseren. AQUade ligt op het snijvlak van de Topgebieden Water en Creatieve Industrie. Naast deze doelen voor binnenlands gebruik dient de AQUade een internationaal marketingdoel. Nederland straalt er het zelfvertrouwen mee uit dat we het, vergeleken met de andere veertig grote deltasystemen in de wereld, goed voor elkaar hebben. Het signaal is: veiligheid is ten onzent gekoppeld aan kwaliteit en leefbaarheid, wij zijn het waard om in te investeren en uw investeringen zijn veilig (en verzekeraar!) in Nederland. Enigszins tandenknarsend hebben we moeten constateren dat Nederland zich een dergelijke mooie manifestatie lijkt te ontzeggen. AQUade heeft er bijna zeven jaar aan getrokken, is enige jaren geleden overgenomen door een semi-overheidsinitiatief, de manifestatie Dutch Delta Design, die evenwel niet van de grond is gekomen. U merkt dat we dit in 'de verleden tijd' schrijven en die observatie is juist. Deze lobby is in zekere zin onze afscheidsbrief.

Aandacht en politieke sturing zijn noodzakelijk omdat de algemene teneur lijkt te worden dat kwaliteit een luxe zou zijn die het efficiënt bereiken van doelen als waterveiligheid niet alleen duurder zou maken maar zelfs hinderlijk voor de voeten zou lopen. Dat is ons inziens een jammerlijk misverstand dat heeft postgevat bij sector-specialisten en MKBA-rekenmeesters. In onze zienswijze bespaart inzetten op kwaliteit juist op de overheidsuitgaven, versnelt het de procesgang en draagt het indirect, maar aantoonbaar, bij aan concurrentiekracht, welvaart en welzijn van ons land.

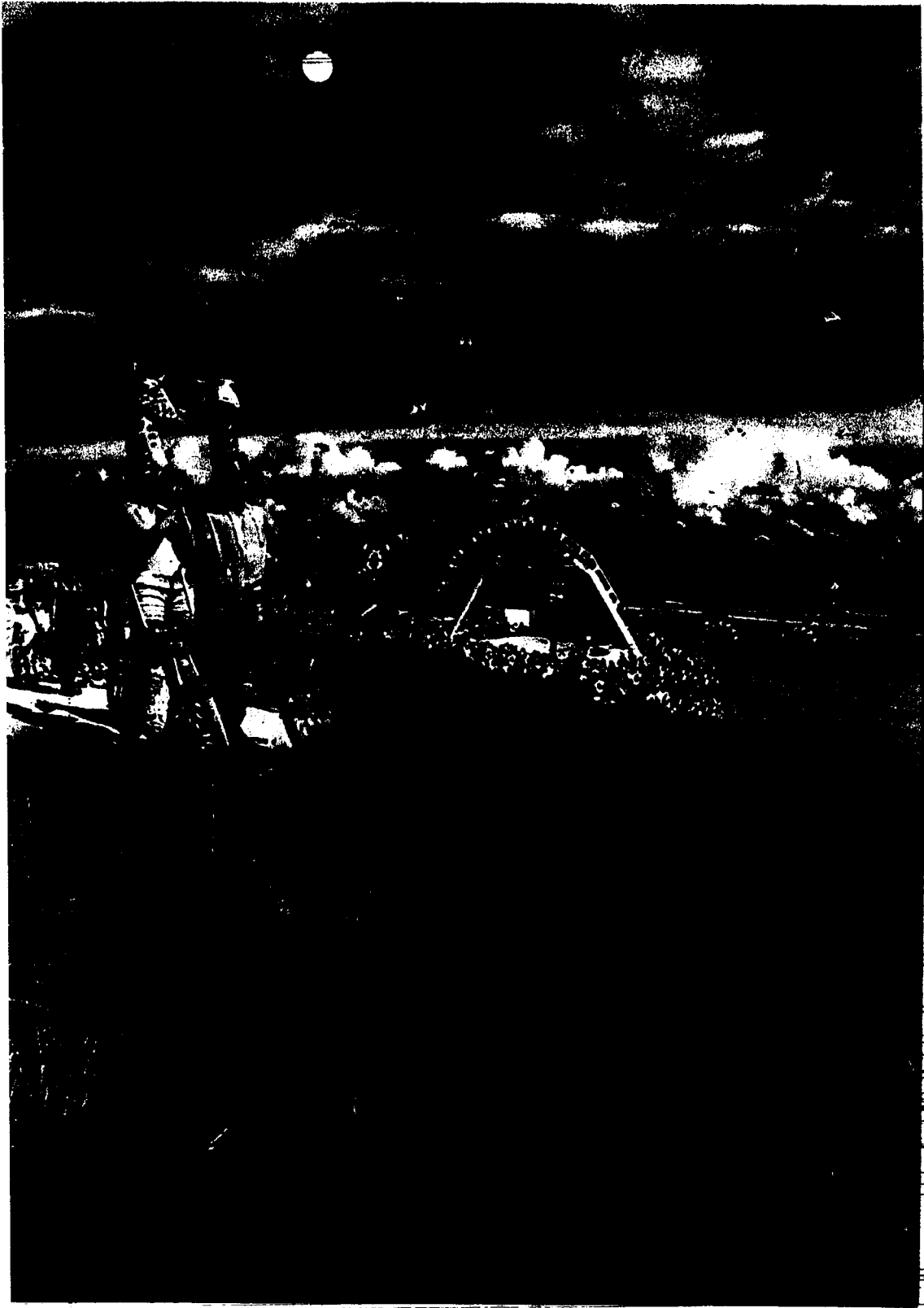
Wij benaderen u in zo'n laat stadium van de formatie omdat u eerder vele, politiek gevoeliger, kwesties aan de orde had. Het gedachtegoed dat wij onder uw aandacht brengen is minder stekelig, het kost geen overheidsgeld (wij denken eerder in forse besparingen) en het levert vele, maar imponderabele, baten op waardoor het ook niet in de CPB doorrekening van het concept akkoord meegenomen hoeft te worden. Een dergelijke insteek, een goede *blend* tussen de wereld van de harde infrastructuur en de wereld van de cultuur en het ontwerp kan weliswaar van onderop in de projecten worden opgebouwd, maar krijgt naar onze overtuiging pas werkelijk momentum als het ook een politieke vertaling krijgt.

Wij zien in de combinatie VVD-PvdA vele politieke aanknopingspunten die deze positieve en optimistische benadering van het klimaatprobleem en de klimaatprojecten een bijzonder element van een regeerprogramma kan maken, juist als dit een programma op hoofdlijnen zou zijn.

Gaarne zijn wij tot een mondelinge toelichting bereid, maar wij beperken ons nu tot een verwijzing naar het in viervoud meegezonden bid-book.

Met de meeste hoogachting:

Namens de Stichting AQUade
Prof. Ir. D.F. Sijmons, bestuursvoorzitter

Beeld binnenkant
omslag Event feestelijke
oplevering Zandmotor
2012 opgeluisterd
met acts van het North
Sea Jazz festival

<< Foto omslag
Empirisch onderzoek
de WESP doet metingen
van waterstanden, wind,
golven, stroomrichting en
stroomsnelheid op en
dag RWS bij Petten

AQUADE_DE OPROEP INHOUD

Aquade 2012-2022	6
Oproep tot excellente kwaliteit in klimaatprojecten	
Aquade_De bieding	14
Van noodzaak naar kans	
Missie: van kans naar excellent resultaat	
Resultaten	
Doelen: kwaliteit toevoegen, mensen betrekken, wereldwijd etaleren	
Aquade activiteiten	
Aquade_Zakelijk	34
Organisatie	
Financiën	
Begroting	
Bijlagen	43
I. Aanbevolen	
II. Ruimtelijke kwaliteit	
III. Criteria	
IV. Mensen betrekken	
V. Relatie met Dutch Delta Design 2012	
Colofon	65

AQUADE

© 1998 AQUADE
AQUADE S.p.A.
Via S. Giovanni, 10
00187 Roma, Italia

AQUADE 2012-2022 OPROEP TOT EXCELLENTE KWALITEIT IN KLIMAATPROJECTEN

Grote delen van Nederland gaan deze eeuw opnieuw op de schop. De kust, het rivierenland, het IJsselmeergebied: op tal van plaatsen zijn grote werken nodig om ons laagland ook in een veranderend klimaat veilig en leefbaar te houden.

Aquade is een initiatief van mensen die nauw betrokken zijn bij de voortdurende ruimtelijke verandering van Nederland, en dus ook bij deze opgave. Wij zijn doordrongen van de noodzaak van klimaatadaptatie en van de verstrekkende ruimtelijke gevolgen. Ook al bestaat er nog onzekerheid over de omvang en de effecten van de klimaatverandering, in onze kwetsbare rivierdelta mogen we niet gokken dat het wel zal meevallen.

Wij zijn ervan overtuigd dat de investering in klimaatbestendigheid tegelijkertijd unieke kansen biedt om onze leefomgeving en onze landschappen duurzamer, profijtelijker en aangenamer te maken. Maar wij beseffen ook al te goed dat deze kansen op een excellent resultaat niet vanzelf worden benut.

Wij doen daarom een oproep aan alle beroepsmatig betrokkenen, of ze nu bij de rijksoverheid werken, in het bedrijfsleven, bij waterschappen en provincies, of ze nu bestuurder, onderzoeker, ontwerper, jurist, aannemer of projectleider zijn, en evenzeer aan alle burgers, aan kinderen en leerkrachten, en aan iedereen die betrokken is bij kunst en cultuur:

→

AQUADE 2012-2022 OPROEP TOT EXCELLENTE KWALITEIT IN KLIMAATPROJECTEN

Benader de waterveiligheidsopgave niet als een doel in zichzelf maar als een formidabel middel om in de ruimtelijke toekomst van Nederland te investeren.

Beschouw de opgave niet als een corvee, maar als een schitterende kans om een nieuw cultureel zelfbewustzijn op te bouwen.

Mocht van deze projecten waarbij publieke werken die publiekelijk worden meebeleefd en gevierd.

Wanneer jezelf tot een excellentie toe staat en daarvoor geen genoegen met 'middelmoot'

Wanneer dat excellente kwaliteit zichzelf te openbaart: kwaliteit is geen kostenpost maar een verdienmodel.

Wanneer vooral de 'lozen' mogelijkheden en alle mogelijkheden, alle kansen en alle mogelijkheden.

Leg je niet neer bij banale hindernissen, maar spring ze op en stel ze aan de kaak.

Kijk altijd verder en breder dan de grenzen van ieder afzonderlijk project; bedenk wat het werk bijdraagt aan het leven van volgende generaties.

Wij laten het niet bij deze oproep. Wij stellen een tien jaar durende culturele manifestatie voor over de ruimtelijke ontwikkeling van de Nederlandse delta onder invloed van de klimaatverandering, de *Aquade 2012-2022*.

Aquade wil tien jaar lang, aan de hand van concrete projecten, de harde ruimtelijke opgave van waterveiligheid en klimaatadaptatie verbinden met de zachte waarden van cultuur en onderwijs. Aquade wil een vruchtbare wisselwerking bevorderen. Aquade wil bevorderen dat Nederland de resultaten met trots aan de wereld kan tonen.

ALLE INGREDIËNTEN ZIJN ER

De nieuwe grote werken die het Nederlandse laagland veilig, welvarend en klimaatbestendig moeten houden, vergen veel inspanningen, kennis en geld. Nederland kan het aan. Alle ingrediënten zijn voorhanden. We hebben een lange traditie van land- en waterbeheer, een solide wettelijke structuur, innovatieve bedrijven die tot de wereldtop behoren, uitmuntende ontwerpers en onderzoekers, en een breed maatschappelijk draagvlak voor langetermijninvesteringen in bestaanszekerheid.

En omdat we het aankunnen, kunnen we ook een stap verder zetten: de stap naar excellente kwaliteit. Excellente kwaliteit reikt verder dan de technische kwaliteit van een project, het gaat ook om maatschappelijke, ecologische en culturele kwaliteit. Aspecten hiervan zijn programmatische rijkdom (waterveiligheid slim gecombineerd met andere functies), flexibiliteit en duurzaamheid, openbaarheid en toegankelijkheid, en bovenal ontwerpqualität. Dat vereist méér dan alleen het correct uitvoeren van de opdracht. Zorg ervoor dat alle ingrediënten die er toch al zijn, maximaal worden benut. Bevrijd de klimaatopgave uit haar dreigende sectorale eenzaamheid. Koppel haar aan andere ontwikkelingen die zich in de komende eeuw zullen voordoen. Excellente kwaliteit vereist dat de beschikbare middelen zo intelligent mogelijk worden ingezet, en dat we niet in de val trappen van 'penny wise, pound foolish'. Verspil geen geld aan middelmatigheid. Zorg dat ook in de procesgang innovatie wordt ingebracht in dienst van kwaliteitsdoelen. Zorg voor een helder begrip van de kansen en de mogelijkheden, en wees bereid om voorbij het gangbare te gaan. →

Excellente kwaliteit vereist bevoegdheid, talent en concentratie. Het vereist persoonlijke betrokkenheid van een ieder, vanuit het besef dat kwaliteit mensenwerk is. Kwaliteit is een opdracht die niemand van zich af kan schuiven.

Het is in de praktijk helaas niet vanzelfsprekend dat deze stap naar excellente kwaliteit ook werkelijk wordt gezet. We kennen de hindernissen en valkuilen waarop zelfs de meest inspirerende plannen kunnen stuklopen. We kennen de nodeloos gemiste kansen en de projecten die een zesje zijn geworden terwijl ze een negen hadden kunnen zijn. We kennen maar al te goed het verlamme bijgeloof dat kwaliteit duur zou zijn. Het streven naar de hoogste kwaliteit legt het te vaak af tegen de frustrerende realiteit van stramme regels, dichtgetimmerde procedures, gecompliceerde contractvormen, gebrekkige communicatie, en financiële kortetermijnwijsheid. De stap naar excellente kwaliteit vereist daarom een scherp oog voor de hindernissen onderweg, en de bereidheid om te leren van successen maar ook van missers en teleurstellingen.

Besef dat we bij het werken aan klimaatadaptatie op de schouders van reuzen kunnen staan. De klimaatopgave is een nieuwe variant op de aloude basistaak om het Nederlandse laagland in stand te houden. Dag in dag uit, eeuw in eeuw uit, moeten wij blijven werken om dit kunstmatige land te laten voortbestaan en te laten floreren. En als de omstandigheden veranderen, dan moeten we extra hard werken.

Dit fundamentele gegeven heeft ons land, onze cultuur, onze identiteit gevormd. Zo is een indrukwekkende cultuurhistorische erfenis ontstaan. Bij de komende grote werken kunnen we ons laten inspireren door deze rijke traditie, en voortbouwen op de schat aan inzichten en ervaringen die het verleden heeft voortgebracht.

Betrek daarbij ook de kinderen en de jongeren van nu, want zij zullen het langst met de gevolgen van ons werk te maken hebben. Bedenk dat zij straks, later in deze eeuw, ook op onze schouders zullen staan om de taak voort te zetten.

EEN BEWEGING VOOR KWALITEIT

Aquade wil dat de ruimtelijke investeringen die toch al zijn voorgenomen, de Nederlandse leefomgeving niet alleen veiliger maken, maar ook duurzamer, bruikbaar en aantrekkelijker. Aquade meent dat ons deltagebied een voorbeeld kan zijn voor dichtbevolkte delta's elders in de wereld. Onze aanpak zou wel eens een krachtig exportproduct kunnen worden. Maar we moeten de kansen nog wel grijpen. Kwaliteit vereist toewijding van iedereen.

Aquade wil deze toewijding stimuleren. Aquade wil bestuurders, bedrijven en professioneel betrokkenen aansporen om klimaatprojecten 'van binnenuit' te verbeteren. Aquade wil tegelijkertijd burgers, culturele smaakmakers en leraren aanmoedigen hun kennis en betrokkenheid 'van buitenaf' te vergroten. En Aquade wil mensen van binnenuit en van buitenaf samenbrengen om mee te denken over het veiliger en mooier maken van Nederland, en om samen de resultaten te vieren.

Aquade is een kleine organisatie, zoals een kiezelsteentje in de vijver ook niet groot hoeft te zijn. Aquade hoopt dat haar oproep weerklinkt in

het grote en wijdvertakte netwerk van deskundigen en leken die bij de klimaatopgave betrokken zijn of betrokken *zouden moeten* zijn.

Deze weerklink ligt in uw handen.

Zodra u - als betrokkene - de oproep ter harte neemt en bereid bent haar in woord en daad verder uit te dragen, kan een beweging voor excellente kwaliteit ontstaan. Dan kan er in de tien jaar die de manifestatie *Aquade 2012-2022* beslaat, een beslissende omslag komen in de mentaliteit, de werkwijzen en de waardering van grote ruimtelijke projecten ten behoeve van klimaatbestendigheid. Een verandering van 'doem' naar 'doen'.

Excellente kwaliteit is mogelijk. Het ligt ook aan u. Daarom nogmaals de oproep: doe mee - en bedenk zelf wat u kunt bijdragen.

Nederland, 4 november 2010

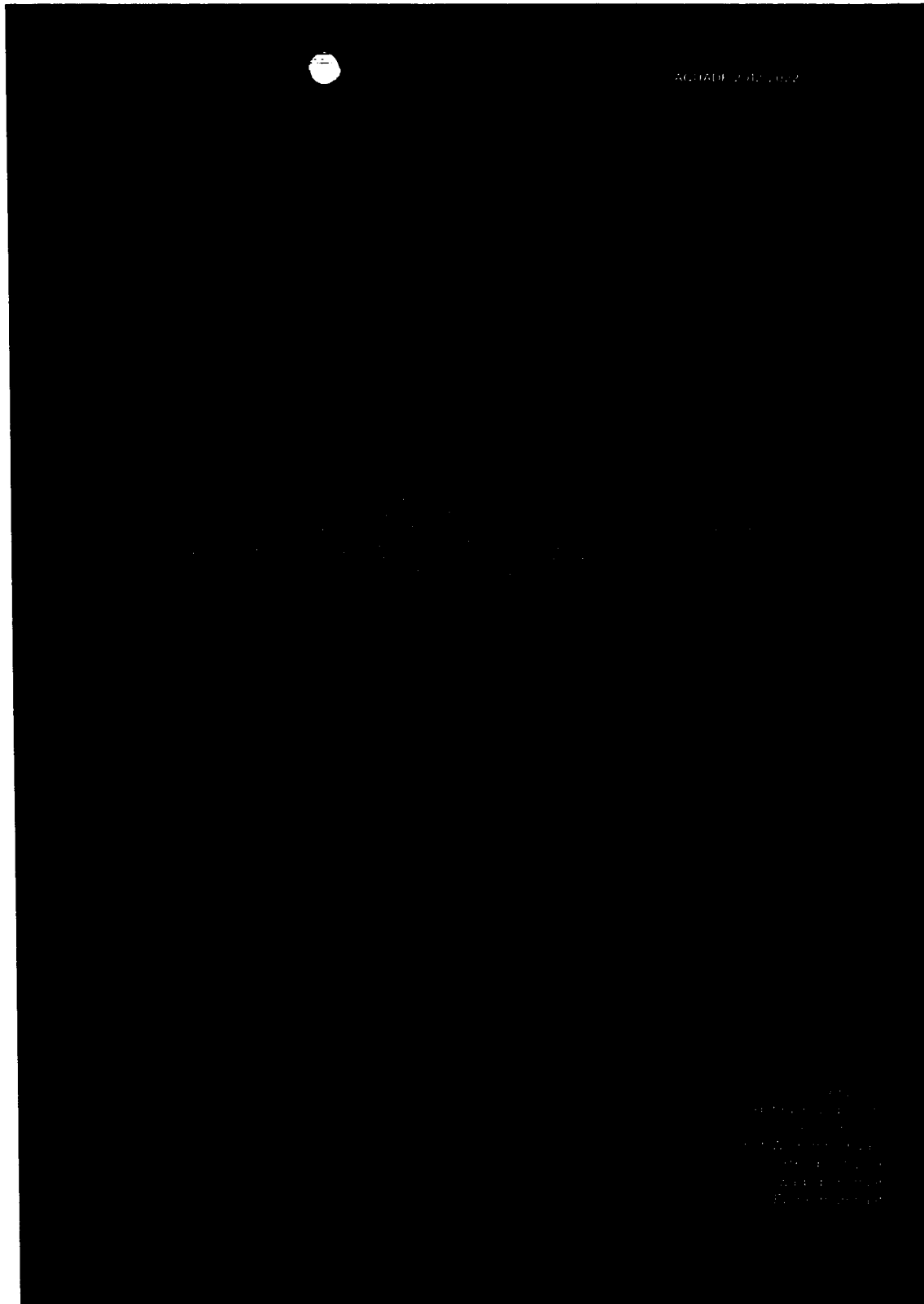
Het Bestuur van de Stichting Aquade

ir. Robert Broesi
 drs. Wilma Kempinga
 prof. ir. Dirk Sijmons
 dr. Guido Wallagh
 ing. Jelke Jan de With

www.aquade.net

90
80
70
60
50
40
30
20
10
4
90
80
70
60
50
40
30
20
10
3
90
80
70
60
50
40
30
20
10

1. The first part of the document is a header section containing the title and author information.

ACADEMIC JOURNAL

ACADEMIC JOURNAL
ACADEMIC JOURNAL
ACADEMIC JOURNAL
ACADEMIC JOURNAL
ACADEMIC JOURNAL

AQUADE DE BIEDING VAN NOODZAAK NAAR KANS

Aquade 2012-2022 is een tienjarige culturele manifestatie over de grote ruimtelijke opgave die het aanzien van Nederland in de komende eeuw ingrijpend zal veranderen: de noodzaak om ons land klimaatveranderingbestendig te maken. In feite gaat het om de volgende stap in de eeuwige opgave om ons laaggelegen en kwetsbare leefgebied veilig en weivarend te houden.

De inzet van Aquade is de kwaliteit van onze leefomgeving. De discussie over de exacte oorzaak, aard en omvang van de klimaatverandering doet hier niet ter zake. We kunnen niet afwachten tot we zeker weten hoe het klimaat zich ontwikkelt. We moeten ons op tijd voorbereiden op eventualiteiten, en we doen er verstandig aan om aan de veilige kant te blijven. Op die manier beschermen we niet alleen ons leven en onze gemoedsrust, maar ook de bronnen van onze welvaart.

Nederland kent al eeuwenlang een kunstmatige relatie tussen land en water. Ons leven met het water heeft voorspoed opgeleverd maar houdt ook risico's in. Telkens wanneer de relatie tussen land en water precair werd, hebben onze voorgangers geïnvesteerd in vernieuwing van de civieltechnische en landschappelijke prothese van het overstromingsgevoelige deltagebied. Dat heeft de inrichting van onze samenleving sterk beïnvloed, evenals het wereldbeeld, de bedrijvigheid, de omgangsvormen en de identiteit van onze voorgangers en onszelf. Waterstaat, landschap, cultuur, economie en samenleving zijn onverbrekelijk verbonden. Dit is ook nu aan de orde. Nederland moet

de komende decennia ingrijpend investeren in het hoofdwatersysteem (kust, rivieren en andere grote wateren) en in de deelstroomgebieden die erop afwateren. Bij het hoofdsysteem gaat het om het borgen van de primaire veiligheid. De rijzende zeespiegel en de geleidelijke verandering van de Rijn in een regenrivier met grotere afvoerschommelingen vragen om aanpassing van de civiele kunstwerken die ons land tegen het water beschermen. In de deelstroomgebieden gaat het om risico's van teveel of te weinig neerslag en om de door de zeespiegelrijzing toenemende (brakke) kwel met een potentieel omvangrijke economische schade. Deze al langer bestaande problemen in de deelstroomgebieden worden niet door klimaatverandering veroorzaakt, maar worden er wel door verhevigd.

Hier ligt niet alleen een taak voor de direct betrokken watersector, maar ook voor de hele samenleving. Het raakt aan het bestaan van burgers en bedrijven. Het stelt hoge eisen aan innovatie, kwaliteitsbesef en betrokkenheid.

Ook financieel gezien gaat het om een indrukwekkende opgave. De vraag is daarom: hoe kunnen we de noodzakelijke inspanningen en miljardeninvesteringen optimaal besteden? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat het land er niet alleen veiliger door wordt, maar ook nog eens duurzamer, profijtelijker en aantrekkelijker? Aquade gaat op zoek naar antwoorden op deze maatschappelijke en culturele vragen.

MISSIE: VAN KANS NAAR EXCELLENT RESULTAAT

Aquade is een culturele manifestatie gekoppeld aan concrete ruimtelijke projecten die gericht zijn op blijvende waterveiligheid en op de adaptatie van Nederland aan de gevolgen van klimaatverandering. De manifestatie bestrijkt een periode van tien jaar. Bij gebleken succes kan er na 2022 een Aquade II volgen.

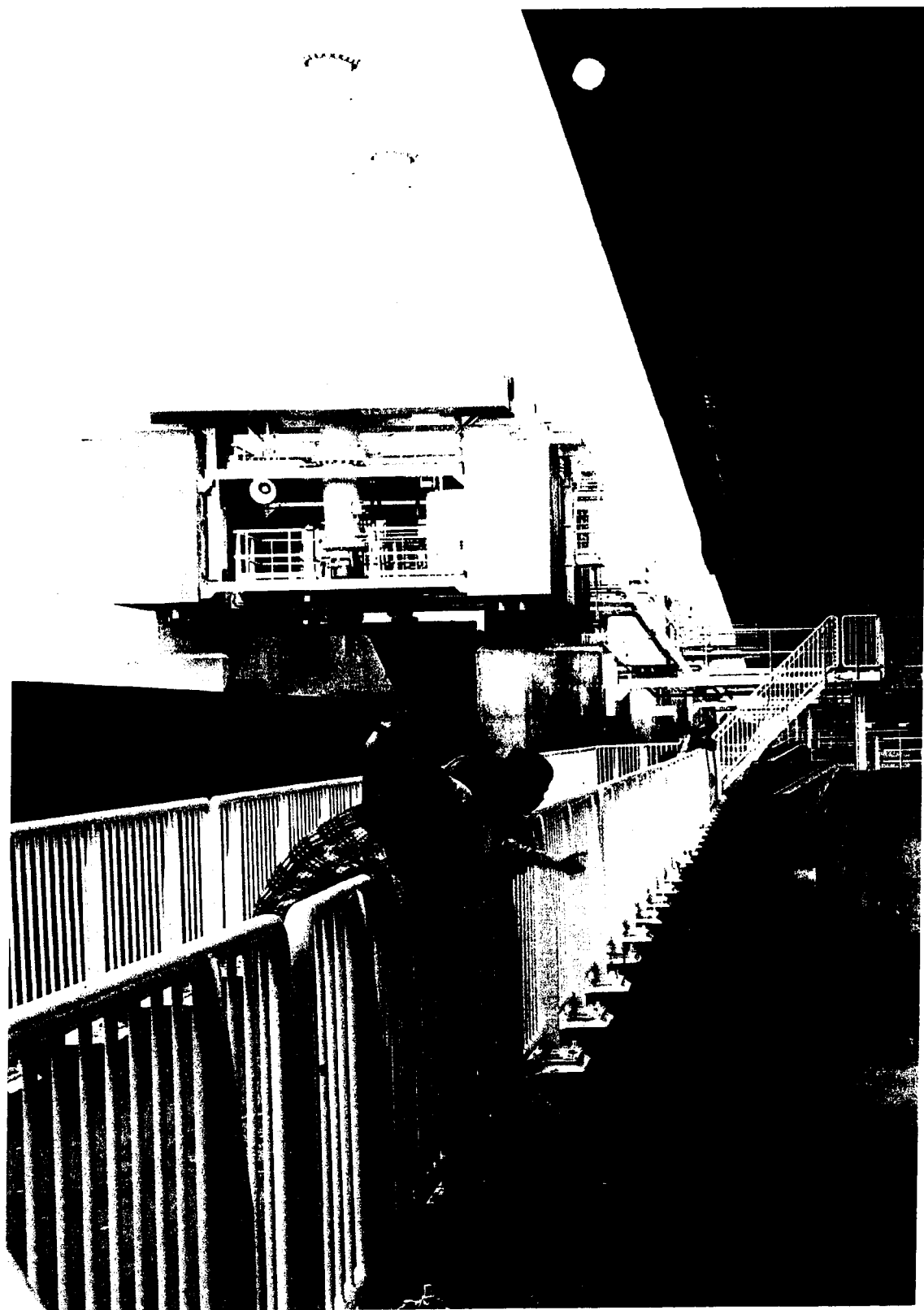
De opzet van Aquade is mede geïnspireerd op de IBA's (Internationale Bauausstellung) in Duitsland. Bekend zijn onder meer IBA Emscher Park (1989-1999) en de huidige IBA Hamburg (2007-2013). Kenmerkend aan de IBA is de langdurige combinatie van ruimtelijke projecten en publieke activiteiten in de sfeer van cultuur en educatie. Zo'n combinatie staat ook Aquade voor ogen, maar dan in een lichte variant waarin Aquade meerwaarde toevoegt aan grote ruimtelijke waterprojecten die toch al zijn voorgenomen.

Aquade betoogt dat de grote opgaven van klimaatbestendigheid en ruimtelijke transformatie een unieke investeringskans bieden. We kunnen van Nederland de duurzaamste, welvarendste, aangenaamste en veiligste delta van de wereld maken als we dat willen. Aquade pleit ervoor de klimaatopgave niet op te vatten als een louter technische kwestie, maar als een brede maatschappelijke en culturele opgave. Zodra de wateropgave slim wordt verbonden met investeringen op het gebied van wonen, bedrijvigheid, recreatie, toerisme en natuur, kan een meervoudig ruimtegebruik ontstaan met een meervoudig nut en een meervoudig rendement. Aquade verwacht dat dit tot excellente resultaten zal leiden. Nederland kan opnieuw plezier

en voldoening beleven aan de maakbaarheid van het land, zoals dat ook in eerdere eeuwen het geval was.

Aquade treedt in november 2010 naar buiten met een 'Oproep' aan iedereen die zich professioneel, of als burger, aangesproken voelt. Aquade wil samen met hen deze hartenkreet in de praktijk van de komende decennia laten doorklinken en doorwerken in een niet aflatende lobby voor kwaliteit.

Aquade beperkt zich niet tot woorden, maar gaat daadwerkelijk aan de slag. Daarom verbindt Aquade zich nadrukkelijk aan concrete projecten. Deze projecten zouden ook zonder Aquade worden uitgevoerd, maar met Aquade groeien zij uit tot het voertuig van een nieuw cultureel zelfbewustzijn. Met als beoogde opbrengst excellente kwaliteit, levendige betrokkenheid en wereldwijde bekendheid. Zo komt de omschakeling van 'doem' naar 'doen' tot leven.

KOULALA 2011 2010

EXCURSIONS TO THE

EXCURSIONS TO THE

Excursions to the
stormy weather
Need to know

RESULTATEN

Als Nederland de kansen benut, kunnen de resultaten formidabel zijn. Het klimaatbestendige Nederland kan in één moeite door zijn vestigingsklimaat en toeristisch klimaat verbeteren. We kunnen aan de wereld tonen dat wij het veiligste deltagebied ter wereld beheren, en dat investeringen hier veilig en (her)verzekeraar blijven. Klimaatprojecten dragen aldus bij tot 'Delta-branding'. De Nederlandse mix van innovatie, multidisciplinaire samenwerking, excellente projecten en betrokken burgers kan een succesvol exportproduct worden.

Aquade wil, kortom, dat we de vele miljarden die we toch moeten uitgeven, op de allerbeste manier besteden. Met meervoudig rendement en met het fraaiste resultaat, tot genoeg en lering van onszelf en van de rest van de wereld.

1 Voor een uitwerking van het kwaliteitsbegrip, zie bijlage II.

2 zie ook bijlage IV.

DOELEN: KWALITEIT TOEVOEGEN, MENSEN BETREKKEN, WERELDWIJD ETALEREN

Aquade werkt deze missie uit in drie concrete doelen met bijbehorende activiteiten. Elk hiervan is gericht op een specifieke doelgroep, uiteraard zonder anderen de deur te wijzen.

1. Aquade voegt kwaliteit aan klimaatprojecten toe

Aquade is betrokken bij de feitelijke projecten met als doel hun kwaliteit te verhogen. Aquade hanteert een breed kwaliteitsbegrip dat functionaliteit, duurzaamheid en maatschappelijke en culturele betekenis omvat.¹ Kwaliteitsverhoging kan ontstaan door het smalle doel van de waterveiligheid te combineren met andere wensen, bijvoorbeeld op het gebied van energie, recreatie, toerisme, wonen, werken, landbouw en natuur. Aquade bevordert werkwijzen die de aanwezige investeringen, ruimte, kennis, ervaring, vakmanschap, enthousiasme en bestuurlijk vermogen intelligent met elkaar verbinden. Aquade benadrukt de integrerende waarde van het ruimtelijk ontwerp. Aquade lokt procesinnovaties uit die projecten beter en sneller doen verlopen door gevraagde en ongevraagde adviezen. Aquade bevoordert dat de markt vroegtijdiger bij de projecten wordt betrokken en nieuwe allianties tussen overheden, marktpartijen en NGO's worden uitgetoet. Aquade richt zich op alle *professionals* die bij klimaatopgaven betrokken zijn of zouden moeten zijn. Aquade richt zich op deskundigen uit sectorale disciplines en uit verbindende generalistische disciplines, op bestuurders, opdrachtgevers en bedrijven, en op professionals uit de artistieke disciplines die zich te vaak vrijblijvend afzijdig houden van ruimtelijke projecten.

2. Aquade versterkt de betrokkenheid bij klimaatprojecten

Ingrijpende ruimtelijke veranderingen ten behoeve van de waterveiligheid vormen niet alleen een zaak voor deskundigen. Iedereen heeft ermee te maken. Iedereen zou zich betrokken moeten weten bij het probleem, bij de oplossing, bij de uitvoering en de voltooiing. Aquade wil daarom de betrokkenheid van burgers bij deze projecten versterken.² Aquade vindt dat nieuwe generaties (de kinderen van nu, de volwassenen van straks) als vanzelfsprekend moeten worden onderwezen in het besef van de onderwerpen die hun leven in de 21ste eeuw zullen bepalen. Actieve betrokkenheid bij concrete ruimtelijke projecten (in uitvoering of zojuist voltooid) is een goed middel om de band van kinderen met hun eigen toekomstige leefomgeving te smeden. Aquade haakt aan bij de aandacht die er in het basis- en voortgezet onderwijs toch al wordt besteed aan klimaat en ruimte. Een intensievere wisselwerking tussen burgers en waterprojecten vergt activiteit aan beide zijden. Aquade wil dat de projecten 'burgervriendelijker' worden en bevordert daarom de publieke toegankelijkheid in de vorm van meewerkdagen, excursies, open dagen, informatie en educatie. Aquade benut de oplevering van een project als een prachtige gelegenheid voor een publieksfeest met culturele activiteiten. Aquade wil het bewustzijn, de kennis en de belangstelling bij burgers vergroten door de projecten te verbinden met onderwijs en cultuur. De doelgroep bestaat uit alle *burgers*. Aquade legt extra nadruk op kinderen, jongeren en hun docenten.

→

ANNUAL REPORT 2007

2007

ANNUAL REPORT 2007

Omdat de kinderen van nu als burgers van de 21ste eeuw nog lang met klimaatverandering en ruimtelijke transformatie te maken zullen hebben. En omdat uit hun midden de nieuwe generaties professionals zullen komen.

3. Aquade: de vijf, excellente projecten wereldwijd samenbrengen

Aquade wil dat excellente projecten uit Nederland wereldwijd aandacht krijgen. Nederland kan hiermee zelfverzekerd uitstralen dat wij er, vergeleken met andere grote delta's in de wereld, uitstekend in slagen om veiligheid en leefbaarheid met elkaar te verbinden. Deze 'Delta-branding' draagt de boodschap uit: 'Uw investeringen zijn welkom en veilig bij ons.' Dit is geen overbodige luxe in een tijd waarin grote herverzekeraars aarzelen over premiestelling en herverzekering van investeringen in deltagebieden.

Excellente projecten in eigen land ondersteunen het economisch succes van wereldwijd opererende bedrijven op het gebied van waterbouw en ruimtelijke ordening. Nederland kan weer een 'showcase' worden, mits opdrachtgevers en uitvoerders kwaliteit voorop plaatsen. Zij moeten hun bevoorrechte positie benutten om een voorbeeldfunctie te vervullen, zodat wij de wereld ook echt iets kunnen laten zien. *Noblesse oblige*. Klimaatverandering en waterveiligheid in laaggelegen kustgebieden zijn mondiale problemen. Overal ter wereld zijn inspanningen nodig om de oorzaken van klimaatverandering tegen te gaan (mitigatie) en om het leefgebied aan de mogelijke gevolgen aan te passen (adaptatie). Het belang van de Nederlandse aanpak beperkt zich daarom niet tot het eigen grondgebied, maar strekt

zich uit naar alle vergelijkbare deltagebieden ter wereld.

Aquade richt zich met 'etalage'-activiteiten op een *internationaal publiek* van mensen die als bezoeker, toerist, wetenschapper, ontwerper of investeerder belangstelling hebben voor Nederland. En op mensen die als bewoner of bestuurder van een vergelijkbaar deltagebied belangstelling hebben voor de in Nederland ontwikkelde oplossingen. Concreet wil Aquade in ieder geval een 'Etalage' op Schiphol inrichten en een 'Blauwe Michelinroute' opzetten.

3 De relatie met de Dutch Delta Design wordt uiteengezet in bijlage V.

ACTIVITEITEN

Aquade maakt volgens eigen criteria een keuze van projecten waarmee zij zich associeert.³ De projecten kunnen groot of klein zijn, van overheidswege of op particulier initiatief plaatsvinden, gericht zijn op toepassing van beproefde middelen of juist op experiment en onzekere innovatie. Aquade zal zich logischerwijs vaak engageren met projecten uit het Deltaprogramma van de rijksoverheid. Daarnaast verbindt Aquade zich via een 'Open oproep voor projecten' ook met andere projecten, die bijvoorbeeld zijn gericht op thema's als de stedelijke wateropgave, natte natuurontwikkeling, klimaatbuffers, en de relatie tussen energie en water.

Aquade werkt altijd intensief samen met anderen. Aquade onderhoudt een uitgebreid en divers netwerk van personen en organisaties die betrokken zijn bij de ruimtelijke projecten zelf, bij cultuur en educatie, en bij internationale relaties. Aquade appelleert aan hun vakmanschap, beroepseer, nieuwsgierigheid en verlangen naar kwaliteit. Aquade ziet dit netwerk als een potentieel krachtige lobby voor kwaliteit. Het netwerk vormt de voedingsbodem voor de Aquade-activiteiten en manifestaties. Dankzij de vele samenwerkingsverbanden kan de Aquade-organisatie zelf een bescheiden omvang hebben. In de activiteiten die Aquade rond de projecten organiseert, zijn de drie doelen van Aquade herkenbaar: kwaliteit toevoegen, mensen betrekken, en voorbeeldige projecten wereldwijd etaleren.

Het voorlopige programma van Aquade-activiteiten is als volgt:

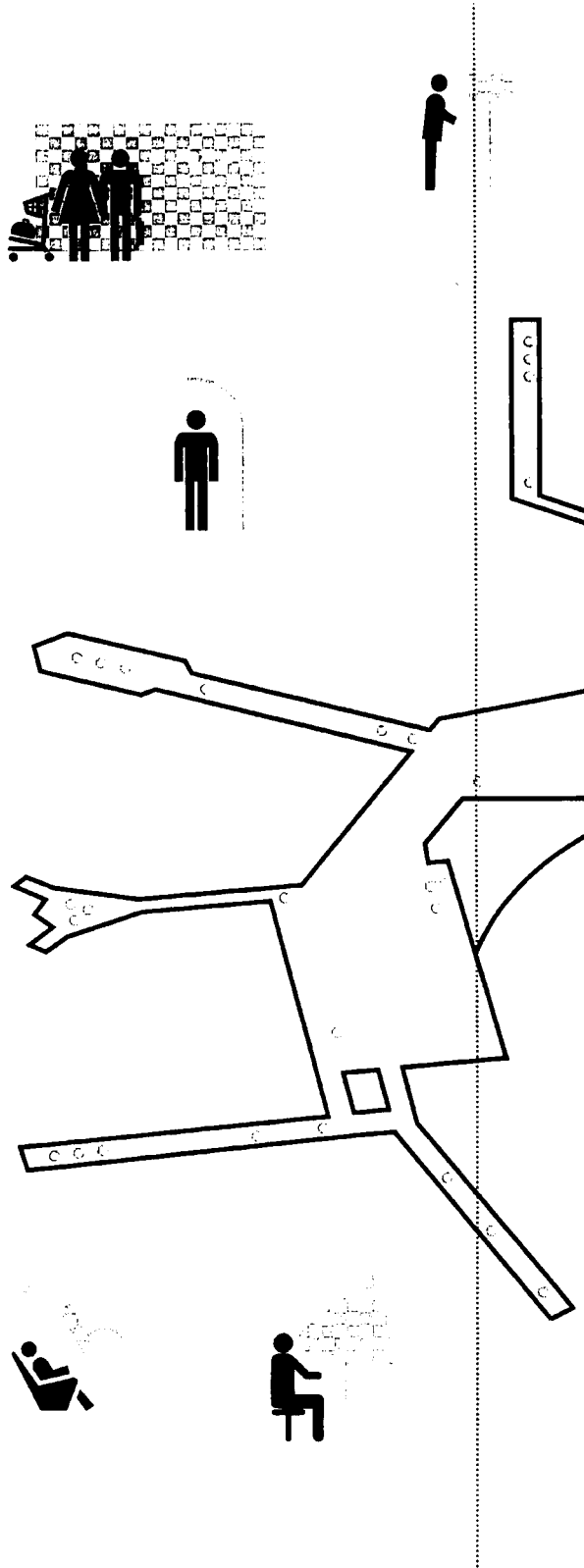
Opening internationale etalage: 2012
Aquade gaat van start met twee activiteiten met een internationale dimensie: de opening van de Etalage op Schiphol en de lancering van de Blauwe Michelinroute.

1. Schiphol Op de nationale luchthaven Schiphol geeft Aquade de Nederlandse waterprojecten een miljoenenpubliek. De Aquade Etalage biedt de bezoekers en transitpassagiers (in totaal 42 miljoen mensen per jaar) een indruk van het land waar zij op zes meter beneden de zeespiegel zijn geland. Aquade presenteert ieder jaar een excellent 'Aquade-project'. Schiphol zelf zal zich profileren als 'Duurzame Delta Airport'. De Etalage krijgt vorm in een groot aantal verspreide kleine objecten die samen een herkenbare extra laag vormen aan de luchtzijde van de luchthaven. Voor de Etalage werkt Aquade samen met Schiphol.

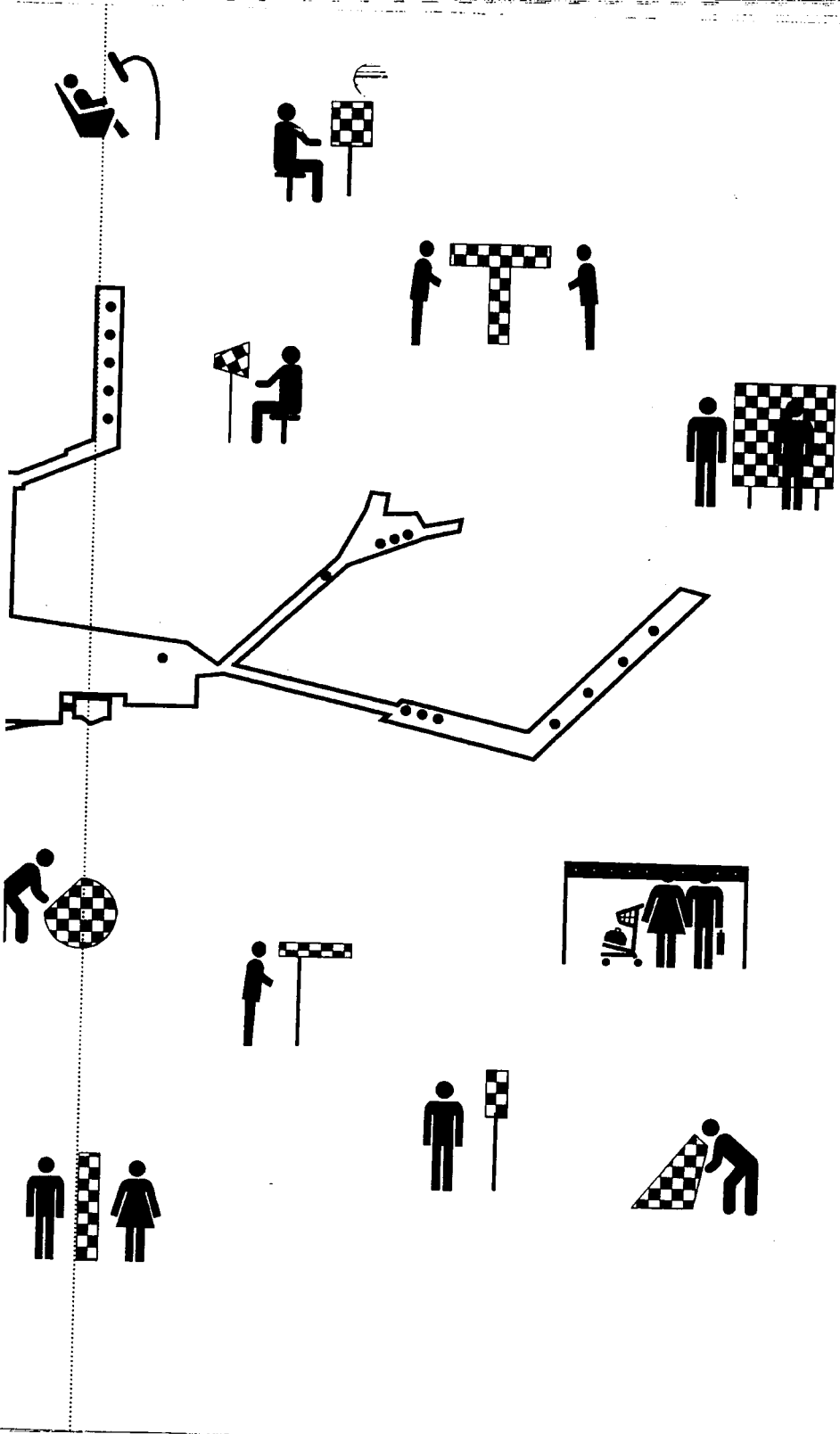
2. Blauwe Michelinroute Aquade vult de bestaande drie Michelinroutes voor Nederland aan met de 'Blauwe Michelinroute', een toeristische route langs bestaande en nieuwe kunstwerken die Nederland droog en veilig houden. De Blauwe Michelinroute is ook vanaf het water te beleven. De informatie over de bestaande kunstwerken en nieuwe projecten wordt via een 'app' op de mobiele telefoon geleverd. Zo wordt het huidige en toekomstige 'kunstwerk Holland' voor toeristen, recreanten en de jeugd ontsloten. Bij de ontwikkeling van de Blauwe Michelinroute werkt Aquade samen met DDD2012.³ →

AQUADE 2012-2022
TIENJARIGE CULTURELE MANIFESTATIE

**Etalage: Een nieuwe
informatielaag op
Schiphol toont magie van
Nederland-Waterland**

De eerste jaren van de Aquade-organisatie van 2011 tot 2016

In de eerste jaren van de Aquade-looptijd worden enkele projecten opgeleverd die kunnen worden gezien als Aquade-projecten *avant la lettre*. Aquade zet zich in om deze 'best practises' te vieren met een cultureel opleveringsfeest.

Dit kan door bestaande festivals in de regio eenmalig aan de feestelijke oplevering van een groot klimaatproject te koppelen. De festivals krijgen er een spectaculaire locatie bij, terwijl de oplevering van projecten het karakter krijgt van een onvergetelijk publiek feest. Zo kan een deel van het North Sea Jazz Festival in 2012 plaatsvinden op de Zandmotor voor de kust van Hoek van Holland. De Grensmaas biedt een uitnodigend decor voor het Maastrichts Opera en Muziekfestival, het Made in Europe Filmfestival of een blaaskapellenfestival. Later (omstreeks 2020) is een koppeling denkbaar tussen de oplevering van de vernieuwde Afsluitdijk en het Oerolfestival.

Voor deze activiteiten neemt Aquade een initiërende rol op zich, door een verbinding te leggen tussen de projecten en de festivals. Potentiële projecten zijn de Zandmotor, de Grensmaas en de Markermeerdijk.

De eerste jaren van de Aquade-organisatie van 2017 tot 2022

Aquade organiseert in 2011 de eerste 'Open oproep voor projecten' voor de periode 2014-2022. Aquade nodigt overheden en marktpartijen uit projecten in te dienen voor het Aquade-programma.

Deze projecten kunnen onderdeel worden van de Etalage op Schiphol en de Blauwe Michelinroute, en ondersteuning krijgen bij het

organiseren van culturele activiteiten.

Aquade beoordeelt de ingediende projecten aan de hand van eigen criteria. Het is denkbaar dat Aquade meent dat een project aan veel criteria voldoet, maar op sommige punten nog belangrijke manco's vertoont. Aquade kan de projectorganisatie dan vragen het voorstel aan te vullen aan de hand van een gericht advies van het Aquade-team. Bij een positieve beoordeling sluiten Aquade en de indiener een kwaliteitsovereenkomst af. De overeenkomst omschrijft de kwaliteitsdoelstellingen van het project, de wijze van ondersteuning, de beoogde processtappen, techniek en sancties. Aquade wil hiermee garanderen dat de kwaliteitsdoelstellingen worden gerealiseerd.

Gezien de lange looptijd van dit type projecten zal Aquade zich in de eerste jaren vaak verbinden met projecten die al in een tamelijk vergeerd stadium van voorbereiding of uitvoering zijn, zoals de 'Ruimte voor de Rivier'-projecten die omstreeks 2014-2016 worden opgeleverd.

De rol van Aquade

Aquade stelt voor de gehele periode 2012-2022 een team samen met hooggekwalificeerde deskundigen, dat de kwaliteitsstandaard van Aquade bewaakt. Het team vervult deze rol op meerdere manieren.

Het Aquade-team bemoeit zich op een aantal momenten met de projecten die via de open oproep worden ingediend. Het team beoordeelt de projecten aan de hand van de Aquade-criteria. Het kan gedurende de looptijd gericht advies uitbrengen om de projecten tot een excellent niveau te bren-

gen. Het advies kan zich richten op *programmatische verbreding* van de opgave ('Meer dan veiligheid alleen'); procesmatige innovatie, bijvoorbeeld door het entameren van het allantiemodell; het vroegtijdig inbrengen van het *ontwerp* in het planproces; het bevorderen van samenwerking tussen *ontwerpers en technici in ontwerpteams*; en het vroegtijdig inbrengen van *openbaarheid en culturele activiteit* als integraal onderdeel van het project. Bij oplevering beoordeelt het Aquade-team of een project past in de Etalage van Schiphol en de Blauwe Michelinroute.

Aquade stelt voor het Aquade-team in te zetten als kwaliteitsaanjager van projecten uit het Deltaprogramma.

Het Aquade-team kan zich ongevraagd in het vakdebat of de publieke discussie mengen door commentaar te leveren op de ruimtelijke ontwikkeling onder invloed van de klimaatopgave. Het team hoeft zich dus niet te beperken tot projecten die onderdeel zijn van het Aquade-programma. Het team levert een opiniërende bijdrage aan het Aquade 'Jaarbericht'.

Het Aquade-team fungeert intern als programmaraad en inhoudelijk klankbord. De betrokkenheid van het Aquade-team is nadrukkelijk de betrokkenheid van de geëngageerde buitenstaander. Het team kan vrijelijk naar eigen inzicht, eer en geweten adviseren. Het Aquade-team is geen onderdeel van de projecten en het vervangt niet de interne kwaliteitsbewaking die ieder project zou moeten hebben (bv. met een Kwaliteits-team).

Het Aquade-team bestaat uit topmensen uit tenminste de volgende disciplines: (landschaps)architectuur, civiele techniek, aanbestedingsrecht, bestuurskunde, planeconomie, planologie, cultuur en educatie. Het wordt voorgezeten door een intendant.

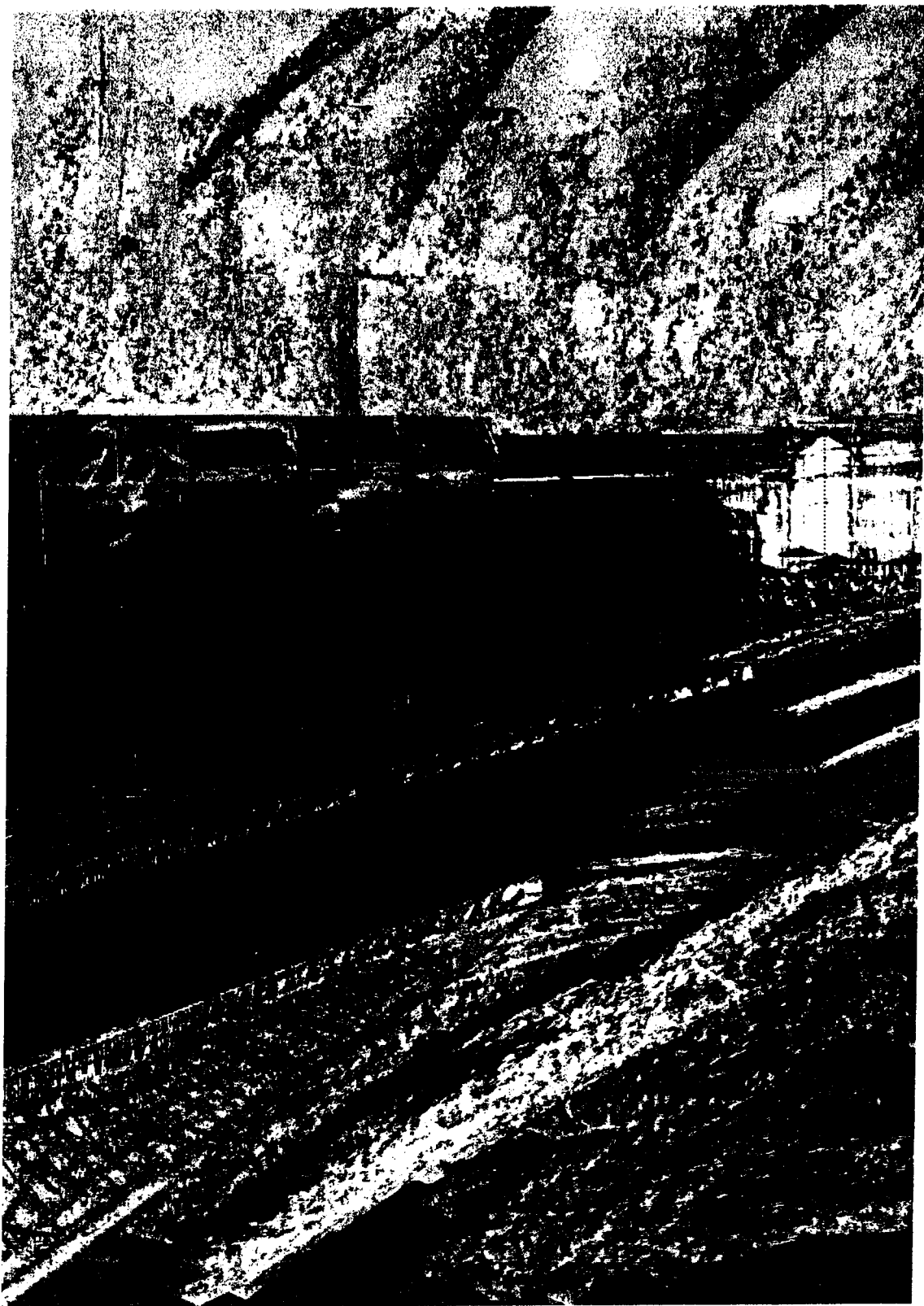
Culturele en educatieve activiteiten
Met de projecten die voortkomen uit de Open Oproep spreekt Aquade af dat de projecten worden begeleid door een pakket culturele en educatieve activiteiten. Die kunnen onder meer de volgende vormen aannemen.

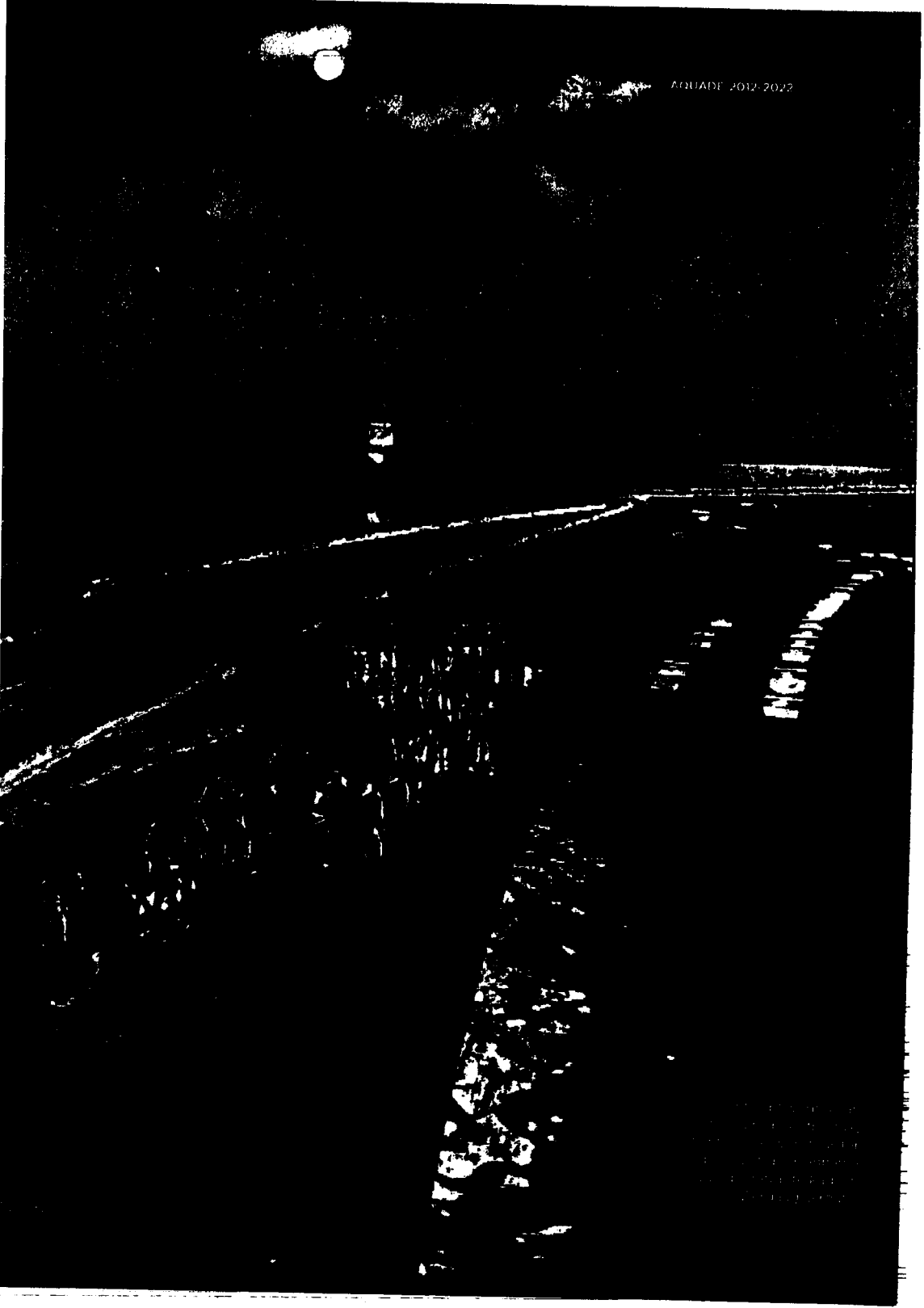
Excursies en open dagen. Aquade wil dat burgers, en in het bijzonder kinderen, de wording van ruimtelijke 'publieke werken' ter plaatse, met de laarzen in de modder, kunnen meebeleven.

Aquade maakt afspraken met projectverantwoordelijken over de toegankelijkheid van de werkzaamheden voor het publiek. Hieruit ontstaat een programma van schoolexcursies en open dagen. Organisatorische en juridische bezwaren moeten vooraf worden weggenomen. Een inspirerend voorbeeld is het rode 'Info Box'-gebouw dat jarenlang uitzicht bood op de bouwput van Potsdamer Platz in Berlijn; het publiek werd in staat gesteld om het werk in uitvoering dag na dag te volgen. Een landschappelijke variant zijn de fietstochten als onderdeel van de onlangs afgesloten IBA Fürst-Pückler Land.

Ruimte voor kunst. Aquade bevordert dat de nieuwe ruimten die door de klimaatprojecten ontstaan, worden herkend en benut als locaties voor uiteenlopende kunsttoepassingen.

→

AQUADE 2012-2022

Faint text at the bottom right of the image, possibly a signature or date.

Soms gebeurt dat met grote festivals, zoals hiervoor genoemd, vaak in meer experimentele vorm en ruimte biedend aan jong talent. Voor de beeldende kunst zal Aquade samenwerken met bijvoorbeeld SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte). Aquade ziet de projecten ook als interessante locaties voor muziek, theater en film, zowel tijdens de uitvoering als na voltooiing.

Leerlingen en leerkrachten op bezoek.

Kennis van klimaat, ruimtelijke inrichting en waterveiligheid is een vast onderwerp in het basisonderwijs, en ook in het voortgezet onderwijs komen deze onderwerpen aan de orde. Binnen landelijk vastgestelde leerdoelen hebben scholen en docenten een zekere vrijheid om hun programma in te richten. Aquade biedt de mogelijkheid om het onderwijs een aanschouwelijke dimensie te geven. Aquade is doordrongen van de sleutelrol die enthousiaste en goed geïnformeerde leerkrachten hierbij spelen. Aquade ontwikkelt daarom speciaal activiteiten voor leerkrachten, waar mogelijk in samenwerking met hun beroepsorganisaties.

Kruisverband

Aquade wil de waterstaatsgeschiedenis van ons land tonen langs twee kaarsrechte lijnen, die langs voet- en fietspaden zo dicht mogelijk worden benaderd. De langst mogelijke lijn door ons land loopt van het Zwin in Zeeuws-Vlaanderen tot Hongerige Wolf aan de Dollard in Groningen; loodrecht hierop loopt de lijn vanaf Lobith die hoog Nederland verbindt met de Noordzee nabij de Hondsbossche zeevering. De lijnen kruisen elkaar nabij Marken.⁴ Ook zonder de echte 'iconen

van de waterstaat' (daarvoor is er de Blauwe Michelinroute) bevat dit kruisverband een groot aantal gemarkeerde terloopse ontmoetingen die het gehele verhaal van Nederland en het water vertellen.

Het Kruisverband is verwant aan de markeringen van historische plekken die het Nationaal Historisch Museum vanaf 2011 jaarlijks zal introduceren onder de noemer 'Plaatsen in Nederland' (innl). Aquade werkt dan ook samen met het NHM.⁵

Cultureel ambassadeurschap

Aquade vindt dat waterveiligheid, ruimtelijke ordening en klimaat vanzelfsprekende thema's van culturele activiteiten horen te zijn. In het culturele veld treedt Aquade daarom op als 'ambassadeur' van de klimaat- en wateropgaven. Aquade wil culturele instellingen voor het thema interesseren, legt contacten en adviseert.

Aquade streeft ernaar dat er regelmatig (circa eens per twee à drie jaar) een grote tentoonstelling plaatsvindt over een aan waterveiligheid, ruimtelijke inrichting, cultuur en klimaat gerelateerd onderwerp uit heden, verleden of toekomst.

Ieder museum zal een eigen invalshoek kiezen en samen maken ze de veelzijdigheid en gelaagdheid van de Nederlandse conditie duidelijk. Er zijn tentoonstellingen denkbaar in onder meer het Rijksmuseum, het Museon, het Nederlands Architectuurinstituut, Groeneveld, Nieuw Land, het Openluchtmuseum en tal van regionale en kleinere musea.

Jaarbericht

Aquade brengt een jaarlijkse publicatie uit waarin de thematiek van Aquade aan de orde komt. Deze periodieke tussenstand biedt een mogelijkheid voor reflectie, waarbij de actuele ontwikkelingen worden geplaatst in een langetermijnperspectief, een brede context en een internationaal perspectief.

Voor het Jaarbericht wordt een eigen vorm ontwikkeld. Aquade laat zich inspireren door de thematische bijdrage aan het vakdebat die voorheen werd geleverd door het eerste hoofdstuk van het RPD-jaarverslag, en door de gezaghebbende jaarlijkse commentaren in ESB. Andere referenties zijn de publicatierreeks 'Metropole' van de IBA Hamburg en de jaarboeken van het Bureau Monumenten en Archeologie in Amsterdam.

Aquade netwerk

Iedereen die de 'Oproep' van Aquade ondersteunt, kan zich via de website van Aquade aansluiten bij het Aquade netwerk. Het Aquade netwerk is een virtuele ontmoetingsplaats voor 'vrienden van Aquade', bevlogen professionals die graag meedenken en meewerken om de kwaliteit van ruimtelijke klimaatprojecten, en daarmee van hun werk, te verhogen. Het Aquade netwerk maakt het mogelijk om goede voorbeelden onder de aandacht te brengen en alarm te slaan over projecten waar grote kansen dreigen te worden gemist. Aquade organiseert regelmatig netwerkdagen waar men ook elkaar face-to-face kan spreken en kan bijpraten over achtergronden en actuele zaken rond water- en klimaatprojecten en de Aquade.

Delta Alliance

De internationale Delta Alliance is een onlangs opgericht internationaal netwerk van deltagebieden. Voorlopig is het nog bescheiden van omvang maar in de komende jaren kan het verder uitgroeien. Aquade was aanwezig bij de start van de Nederlandse afdeling van deze Alliantie in april 2010, en wil de in Nederland verworven inzichten via de Alliantie delen met de aangesloten andere delta's in de wereld.⁶

4 Een uitgebreid vooronderzoek voor dit project is in 1990 verricht ten behoeve van een inhoudelijke viering van 200 jaar Rijkswaterstaat. Het project is toen niet uitgevoerd. Dick de Bruyn: Wat-er-staat, 1990.

5 Voor meer informatie over het Nationaal Historisch Museum en 'Plaatsen in Nederland', zie: www.innl.nl

6 Voor meer informatie over de Delta Alliance, zie: www.delta-alliance.org

AQUARI 2012 2013

Small, faint text in the bottom left corner, likely a page number or reference code.

AQUADE_ZAKELIJK ORGANISATIE

Aquade richt voor de uitvoering van haar plannen een lichte en gerichte organisatie in, die zich in hoge mate kenmerkt door coproducties. Aquade werkt nauw samen met de verantwoordelijken voor klimaatprojecten en maakt dankbaar gebruik van het palet aan culturele instellingen en manifestaties, expertisecentra en publieksmedia dat Nederland rijk is. Aquade doet geen dubbel werk maar legt verrassende en inspirerende verbindingen tussen cultuur, educatie, publiciteit en ruimte. Aquade beseft dat de ogenschijnlijk bescheiden rol van 'verbindingsofficier' in onze sterk gesectoraaliseerde samenleving toch al een bijzonder ambitieus streven inhoudt.

Partners van Aquade zijn in de eerste plaats de verantwoordelijke opdrachtgevers en projectorganisaties, en daarnaast bedrijven, onderwijsinstellingen, onderzoeksinstituten, culturele instellingen, beroepsverenigingen, toeristische bureaus, overheden, maatschappelijke organisaties en groepen burgers. De contacten bevinden zich op alle schaalniveaus, van de regio tot en met het mondiale niveau.

Aquade is zich ervan bewust dat een tien jaar durende culturele manifestatie in Nederland een uitzonderlijk voornemen is. De lange bestaansduur van Aquade wordt gerechtvaardigd door de langetermijnopgaven waarop de manifestatie zich richt. Aquade heeft, net als de opgaven zelf, een lange adem nodig, en dat werkt door in de organisatieopzet.

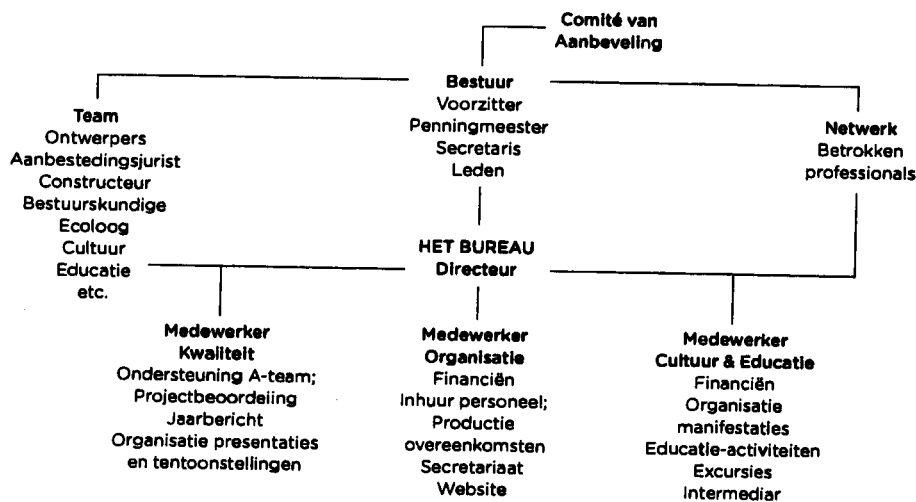
De organisatie van Aquade bestaat uit de volgende onderdelen.

Aquade bureau. Het Aquade bureau bestaat uit een directeur/intendant en medewerkers op het gebied van de kwaliteitsimpuls, cultuur en educatie, en organisatie. Bij specifieke activiteiten worden de medewerkers zo nodig ondersteund door tijdelijke krachten. De *directeur* geeft leiding aan het bureau, is verantwoordelijk voor fondsenwerving, relatiebeheer en sponsorcontacten, onderhoudt en voedt de contacten met het Aquade netwerk, en is *qualitate qua* secretaris van het Aquade team.

De *medewerker kwaliteit* ondersteunt het Aquade team, bereidt projectbezoeken voor, coördineert het Jaarbericht, en organiseert de inhoudelijke voeding van vaste of tijdelijke exposities waaronder de Etalage op Schiphol. De *medewerker cultuur en educatie* is de intermediair tussen de cultuurwereld en de klimaatprojecten, organiseert of coördineert culturele manifestaties (o.m. bij oplevering) en educatieve activiteiten (van excursies tot bijdragen aan leerplanontwikkeling). De *organisatiemedewerker* verzorgt het secretariaat, de financiën, het onderhoud van de website, de administratie van het bureau, contractvorming met Aquade-projecten, inhuur tijdelijk personeel, etcetera.

Aquade team. Het Aquade team is multidisciplinair samengesteld en bestaat uit zeer gezaghebbende deskundigen. De directeur van Aquade treedt op als secretaris. Het team treedt naar buiten als een zelfstandig en onafhankelijk orgaan, dat buiten bestaande projectorganisaties om de kwaliteit van Aquade-projecten (uit de 'Open Oproep'

AQUADE

en het Deltaprogramma) kan toetsen en aanjagen. Het team speelt een sleutelrol in de selectie van projecten die via de Open Oproep worden aangemeld, en levert een opiniërende bijdrage aan het jaarbericht. Intern fungeert het team als een programma-raad voor het bureau. Het team zal uit circa acht leden bestaan.

Aquade netwerk. Het Aquade netwerk bestaat uit bevlogen professionals vanuit allerlei disciplines die zich aangesproken weten door de Oproep. Dit netwerk voedt en ondersteunt Aquade als 'lobby voor kwaliteit'. Het Aquade netwerk biedt, zowel digitaal als via persoonlijke verbanden, de mogelijkheid aan professionals en vele andere geïnteresseerden om elkaar te informeren en te signaleren. Het Aquade netwerk is vooral voor en door derden, maar zal praktisch ondersteund worden door het Aquade bureau.

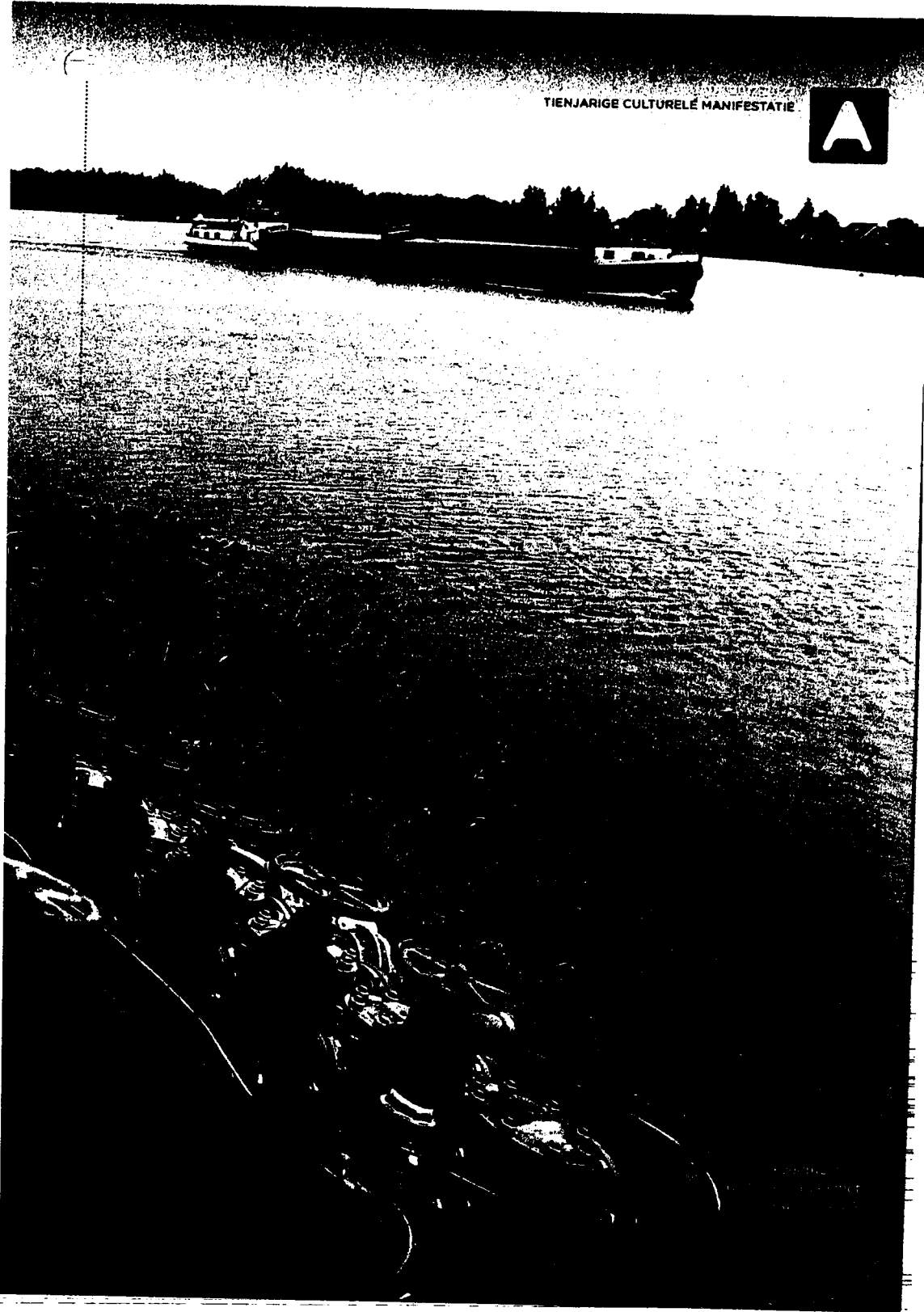
Aquade bestuur. Het Aquade bestuur is eindverantwoordelijk voor de activiteiten van Aquade. Het huidige bestuur is vooral een werkbestuur geweest. Aquade is van plan om de samenstelling van het bestuur na afronding van het Bidbook te verbreden.

Om de hier geschetste organisatie op te zetten, wil het bestuur vanaf eind 2010 een *kwartiermaker* aanstellen. De kwartiermaker zal de organisatie operationaliseren en de eerste Aquade-activiteiten voor 2012 en 2013 voorbereiden (opening Aquade Etalage op Schiphol, lancering Blauwe Michelinroute, voorbereiding 'Open Oproep', uitwerken www.aquade.net). Gedacht wordt aan een aanstelling voor een jaar.

Het Aquade-initiatief wordt nu reeds ondersteund door gezaghebbende personen in de diverse relevante disciplines. De brede steun wordt zichtbaar in het *Comité van Aanbeveling*; zie hiervoor bijlage I.

TENJARIGE CULTURELE MANIFESTATIE

FINANCIËN

Voor de financiering stelt Aquade een model voor waarin drie budgetten zijn onderscheiden: een vast werkbudget, een projectgebonden budget en een etalagebudget.

Het vaste werkbudget dekt de personele lasten (in eerste instantie kwartiermaker, daarna bureau en Aquade team), huisvesting, bureaurokosten en reguliere activiteiten (Aquade netwerk, communicatie en educatie). Met deze vaste basis voor de gehele looptijd van tien jaar worden de continuïteit en zichtbaarheid van Aquade verzekerd, en wordt ook het wederzijds commitment tussen Aquade en initiatiefnemers bekrachtigd. Als financiële partners gaan de gedachten in eerste instantie uit naar de rijks- en provinciale overheid en de Unie van Waterschappen.

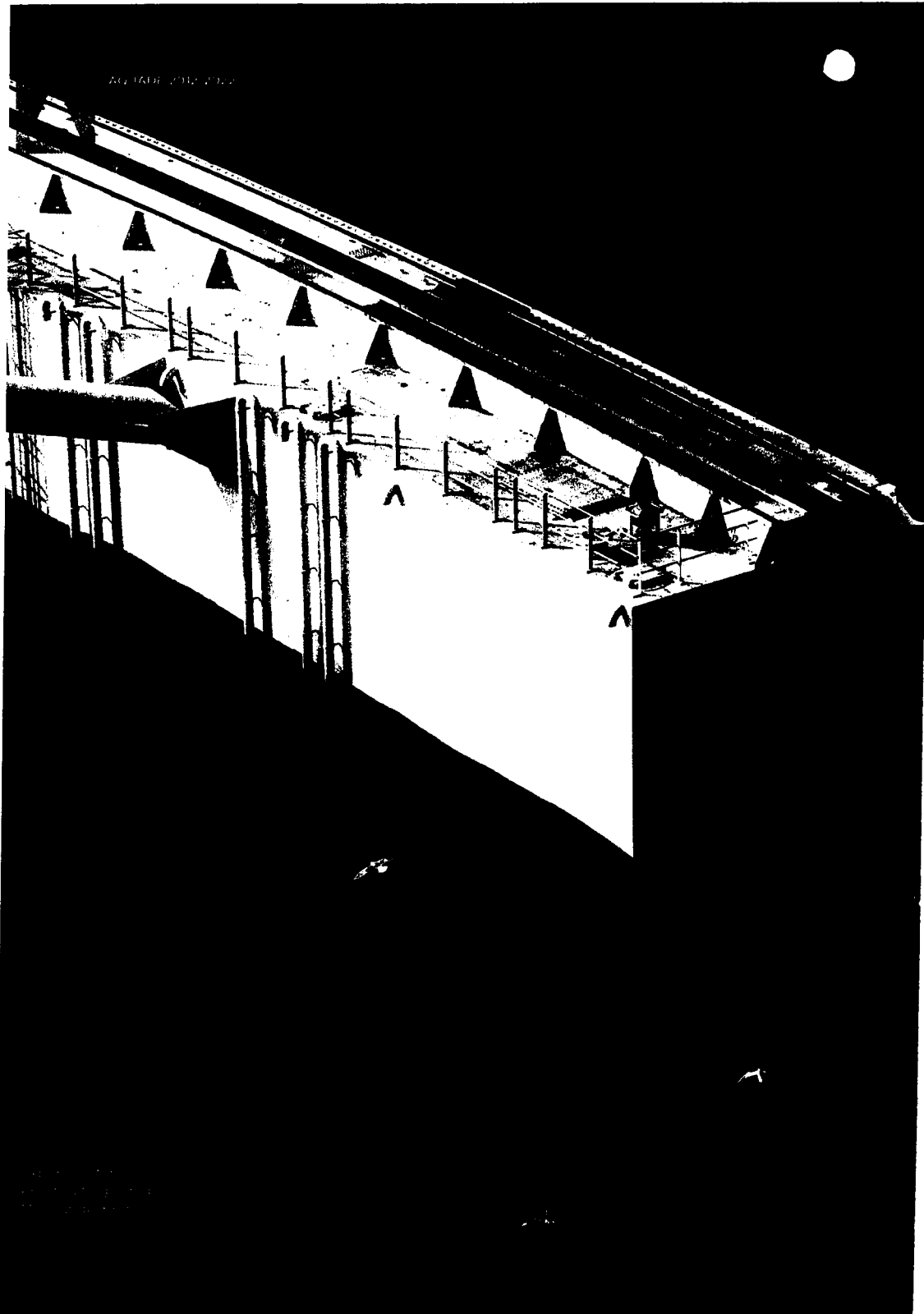
Het projectgebonden budget dekt de kwalitatieve, culturele, educatieve en communicatieve activiteiten. Aquade wil per project een nadere afspraak maken over de vorm en omvang van de activiteiten en de bijpassende financiële bijdrage. Uitgangspunt is dat binnen reeds vastgestelde projectbudgetten (bijvoorbeeld uit het MIRT) een bijdrage voor de Aquade-activiteiten worden geoormerkt.

Voor de 'etalage-activiteiten' - de Aquade Etalage Schiphol, de Blauwe Michelinroute en het Kruisverband - wordt een zelfstandige financiering geregeld. Sponsors hiervoor lijken voorhanden. Voor de Aquade Etalage Schiphol zijn gesprekken met Schiphol Groep gaande. Voor alle drie activiteiten worden ook partijen uit het bedrijfsleven, de toeristische en recreatieve sector (zoals NWP en NTBC) benaderd.

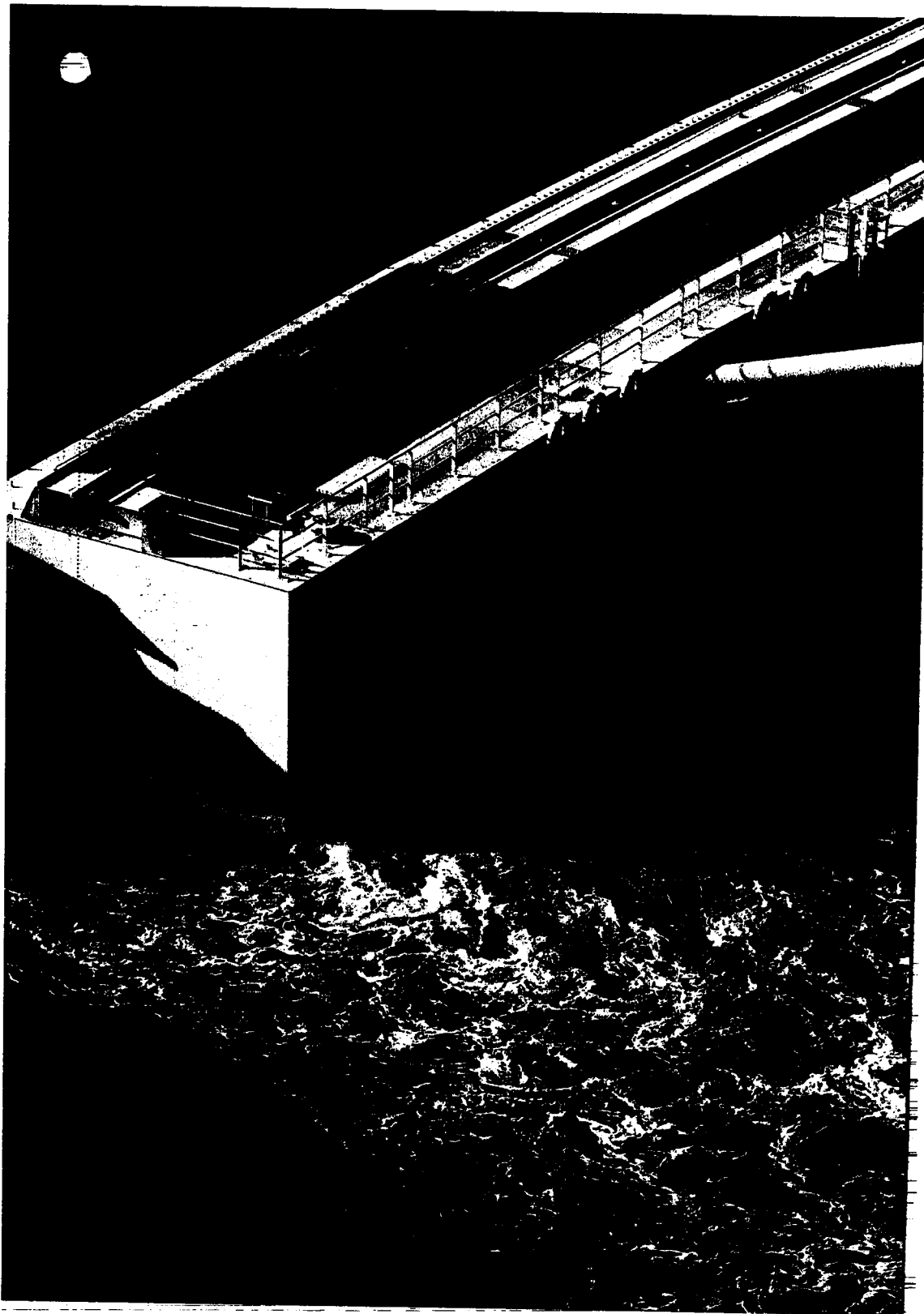
BEGROTING

	2011	2012	2013	Jaarlijks v.a. 2014
Vast werkbudget	120.000	585.000	720.000	775.000
Medewerkers	50.000 (kwartiermaker)	350.000	450.000	500.000
Hulsvesting en bureaunkosten	40.000	150.000	150.000	150.000
Overleg	10.000	10.000	20.000	25.000
Vaste activiteiten (relatiebeheer, algemene communicatie, etc.)	20.000	75.000	100.000	100.000
Projectgebonden budget		300.000	400.000	500.000
Activiteiten voor publiek (onderwijs, manifestaties)	200.000	300.000	400.000	
Activiteiten voor professionals (expertise)		100.000	100.000	100.000
Etalage budget	175.000	225.000	225.000	225.000
Opstart: Aquade Schiphol Etalage (concept)		75.000		
Uitvoering/exploitatie: Aquade Schiphol Etalage		150.000	150.000	150.000
Opstart: Kruisverband	50.000			
Inrichting/exploitatie: Kruisverband		50.000	50.000	50.000
Opstart: Blauwe Michelinroute	50.000			
Exploitatie: Blauwe Michelinroute		25.000	25.000	25.000

ALL INFORMATION CONTAINED

1970

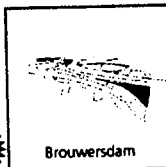

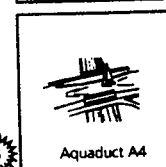
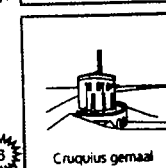

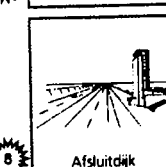
AQUADE_DE OPROEP

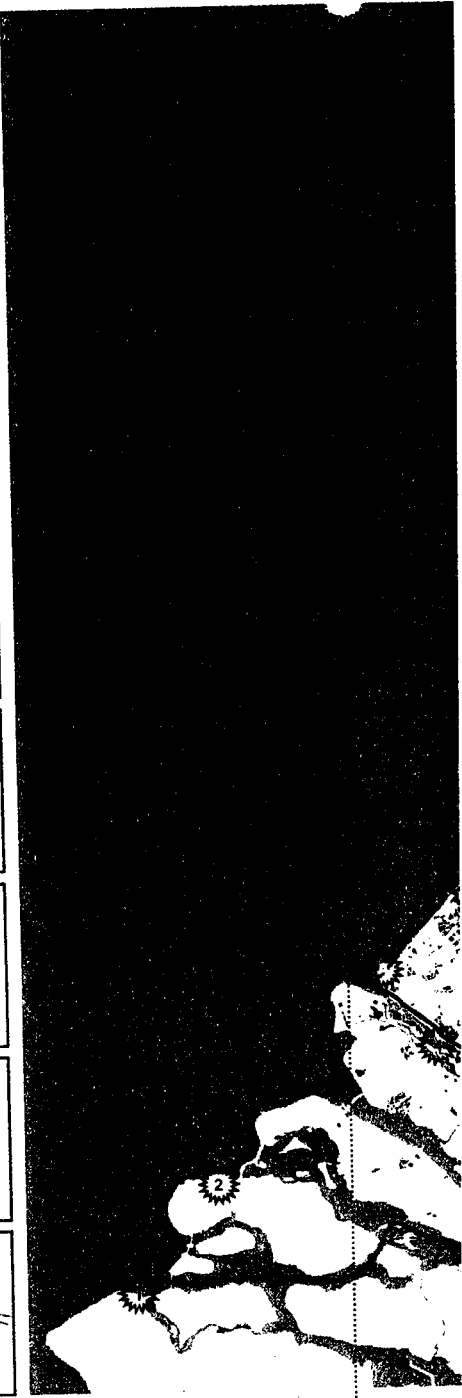
AANBEVOLEN

Het Comité van Aanbeveling van Aquade bestaat uit:

Edo Arnoldussen	Directeur Rijksvastgoed- en Ontwikkelingsbedrijf
Harry Baayen	Directeur Deltares
Ole Bouman	Directeur Nederlands Architectuurinstituut
Wijnand Duijvendak	Initiatiefnemer actie 10/10
Dirk Frieling	Emeritus hoogleraar stedenbouwkunde
Adriaan Geuze	Landschapsarchitect, Directeur West 8
JanJaap de Graeff	Directeur Natuurmonumenten
Maarten Hajer	Directeur Planbureau voor de Leefomgeving
Peter van der Linde	Groepsdirecteur Koninklijke Boskalls Westminster NV
Tracy Metz	Journalist NRC-Handelsblad
Ed Nijpels	Voorzitter NL Ingenieurs
Liesbeth van der Pol	Rijksbouwmeester
Erik Schilp	Directeur Nationaal Historisch Museum
Paul Schnabel	Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau
Kees Slingerland	Directeur Alterra
Cees Veerman	Voorzitter van de Deltacommissie
Pier Vellinga	Voorzitter onderzoeksprogramma Kennis-voor-Klimaat
Auke van der Woud	Hoogleraar Architectuurgeschiedenis RUG

AQUADE 2012-2022
TIENJARIGE CULTURELE MANIFESTATIE

- 1 Oosterschelde
- 2 Brouwersdam
- 3 Kinderdijk
- 4 Maeslantkering
- 5 Aquaduct A4
- 8 Cruquius gemaal
- 7 Stuw Hagestein
- 6 Afsluitdijk

Blaue Michelinroutes die de (buitenlandse) bezoekers langs onze 'andere' kunstwerken leidt.

- AQUADE**
- AQUADE**
- AQUADE**
- AQUADE**
- AQUADE**
- AQUADE**
- AQUADE**
- AQUADE**

RUIMTELIJKE KWALITEIT

Aquade wil kwaliteit toevoegen aan waterveiligheidsprojecten - maar wat betekent dit? Wat bedoelt Aquade met 'kwaliteit', en op welke momenten kunnen welke kwaliteiten worden toegevoegd? Deze vragen komen hier aan de orde. Aquade benadrukt dat iedere betrokkene bij deze projecten in de eerste plaats zelf actief zou moeten zijn om tot een excellente kwaliteit te komen. De activiteiten die Aquade initieert zijn bedoeld om dit te stimuleren en te ondersteunen.

De drie dimensies van kwaliteit 'Kwaliteit' is een losjes gebruikt en soms verwarrend begrip. Toch kunnen we moeilijk zonder dit begrip. Het ontbreken van kwaliteit valt iedereen op. De vraag 'Wat is kwaliteit' kan leiden tot geanimeerde en langdurige discussies, en dit hardop denken over kwaliteit is nodig om de ambities voor een concreet project helder te kunnen verwoorden. Aquade gaat ervan uit dat het 'toevoegen van kwaliteit' per project iets anders zal inhouden. Maar in het algemeen verwijst Aquade naar de drie klassieke dimensies van architectonische en ruimtelijke kwaliteit, ontleend aan de Romeinse bouwmeester Vitruvius.

Volgens Vitruvius moet een bouwwerk voldoen aan eisen van firmitas, utilitas en venustas, oftewel soliditeit, bruikbaarheid, schoonheid. Door de eeuwen heen is vrijelijk gevarieerd op deze begrippen, maar de essentie is herkenbaar gebleven. Een invloedrijke 17de-eeuwse vertaling in de Engelstalige wereld luidt: firmness, commodity, delight. Na 1985 is Vitruvius doorgedrongen in

Nederlands regeringsbeleid. De Vierde Nota Ruimtelijke Ordening onderscheidde als de drie dimensies van ruimtelijke kwaliteit: toekomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde. De Architectuurnota nam dit over maar verving belevingswaarde door culturele waarde. De Nota Landschap varieerde erop met 'de 3 e's': ecologische, economische, esthetische waarde. Ook in de drie p's van de duurzaamheid is het patroon te herkennen: planet, profit/prosperity, people. In de praktijk van de ruimtelijke planvorming is het kwaliteitsbegrip nader uitgewerkt in gedetailleerde matrices met tal van kwaliteitsaspecten, met het risico dat de verbinding tussen alle afzonderlijke aspecten onderbelicht blijft. Aquade geeft de voorkeur aan een globale en indicatieve benadering, waarin de drie dimensies worden getypeerd als:

Duurzaamheid. Dit verwijst naar de dimensie tijd: een vooruitziende blik, programmatische en constructieve stevigheid, blijvende veiligheid, ecologische kwaliteit,

duurzaam energiegebruik, blijvende tevredenheid.

Bruikbaarheid. Dit verwijst naar het nut: functionaliteit, economische rentabiliteit, gebruiksgemak en comfort, programmatische eenvoudigheid, souplesse in het combineren met andere functies en wensen.

Culturele kwaliteit. Dit verwijst naar beleving: betekenis, ervaring, evocatie, historisch besef, schoonheid, ambachtelijkheid, ontwerp-kwaliteit, artistieke plezier.

Vier momenten voor kwaliteit

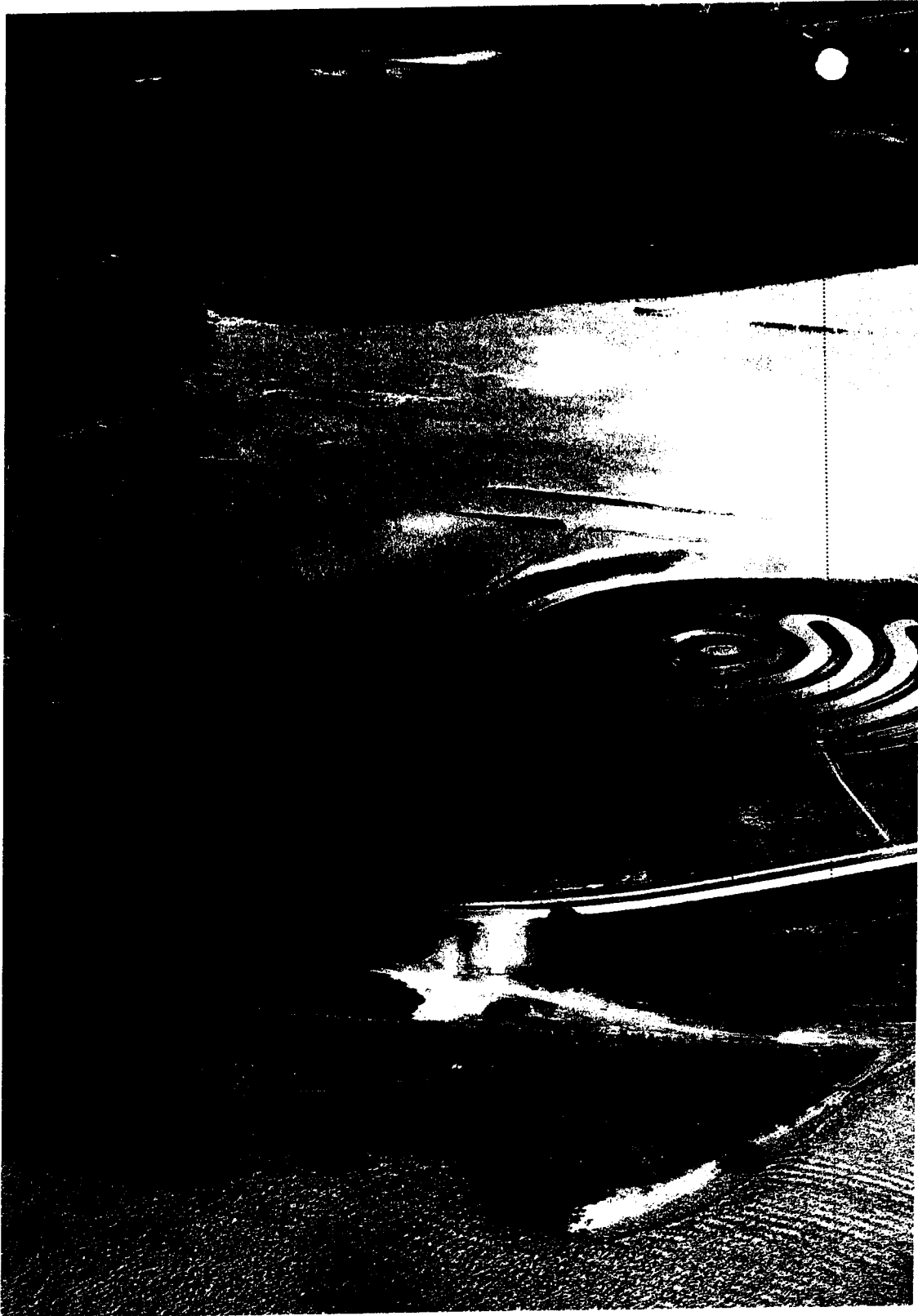
In de zeer lange looptijd van moderne ruimtelijke projecten zijn meerdere fasen te onderscheiden, en in iedere fase bestaan er andere kansen en bedreigingen voor de kwaliteit van het project. Aquade wil dat op ieder cruciaal moment het streven naar kwaliteit wordt versterkt. In iedere fase vergt dit een andere aanpak. Dit komt ook in de Aquade-activiteiten tot uiting. Aquade onderscheidt vier fasen, of vier momenten voor kwaliteit. Zij worden hieronder afzonderlijk toegelicht.

Externe condities. De speelruimte om kwaliteit te realiseren wordt ten eerste bepaald door externe factoren zoals overheidsregels, marktmechanismen en de mores van de bedrijfs- of bestuurscultuur. Zij bepalen de condities voor kwaliteit.

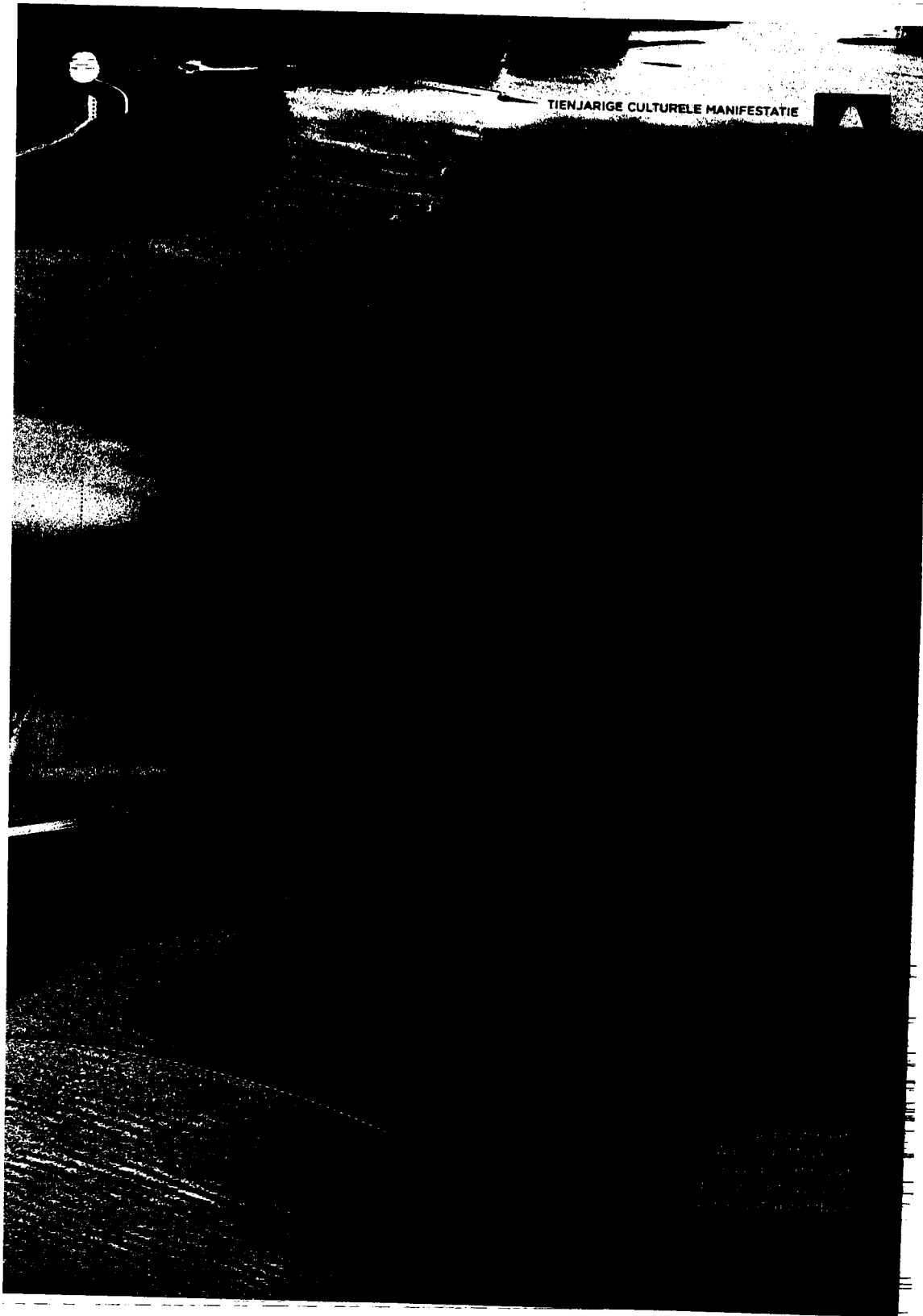
Startpositie. Het tweede beslissende moment voor kwaliteit is aan het begin van het project, bij het formuleren van de opdracht, de keuze van de werkvorm en het sluiten van het contract. Hier worden de contouren voor kwaliteit getrokken.

Uitvoering. Dan volgt de derde, langdurige fase van de feitelijke planvorming en uitvoering, de fase van het concrete werken aan kwaliteit.

Reflectie. In de vierde plaats moet achteraf worden gereflecteerd op de kwalitatieve successen en teleurstellingen. Hieruit kunnen lessen worden getrokken die ten goede komen aan volgende projecten, en daarmee is de cirkel rond.

TIENJARIGE CULTURELE MANIFESTATIE

CRITERIA

1. Aquade thematiek

De inhoudelijke thematiek van het project moet breder zijn dan klimaatverandering en waterveiligheid alleen. Het project draagt bij aan de klimaatsveranderingbestendigheid van Nederland en koppelt dit bijvoorbeeld aan verbetering van het vestigingsklimaat en het toeristisch-recreatieve klimaat.

2. Aquade specifiek

Het projectvoorstel moet duidelijk maken dat de bemoeienis van Aquade verschil zal uitmaken voor de kwaliteit van het resultaat. Het project moet AQUade als partner en instrument nodig hebben om de beoogde doelen te realiseren.

3. Onderscheidend karakter

Het karakter van het project moet worden bepaald door originaliteit en onderscheid. Het moet een innovatief en kwalitatief topniveau halen en een bijzondere culturele betekenis hebben, waarmee het zich onderscheidt van 'normale' projecten.

4. Structureel effect

Het project moet een structurele en duurzame verbetering van de locatie opleveren. Het moet ook na de Aquade-looptijd blijven bestaan.

5. Proceskwaliteit

Het project moet een breed publiek aanmoedigen om te participeren in het project. Het moet een open en flexibel proces kennen en zich kunnen aanpassen aan veranderende omstandigheden en plotselinge kansen. Het moet innovatief zijn en het moet in verschillende fasen realiseerbaar zijn.

6. Publiek karakter

Het project moet een publieke aanwezigheid hebben, het moet zichtbaar, bezoekbaar en 'vierbaar' zijn. Het moet exemplarisch zijn als een oplossing voor een specifieke opgave die voortkomt uit de Aquade-thematiek. Omdat Aquade een landelijk werkterrein heeft, wordt in het projectenprogramma een realistische regionale spreiding nagestreefd.

7. Haalbaarheid

Het project moet binnen de tijdshorizon 2012-2022 worden uitgevoerd. Het voorstel moet aantonen dat de wettelijke, financiële en technische condities voor realisatie tijdig kunnen worden gerealiseerd.

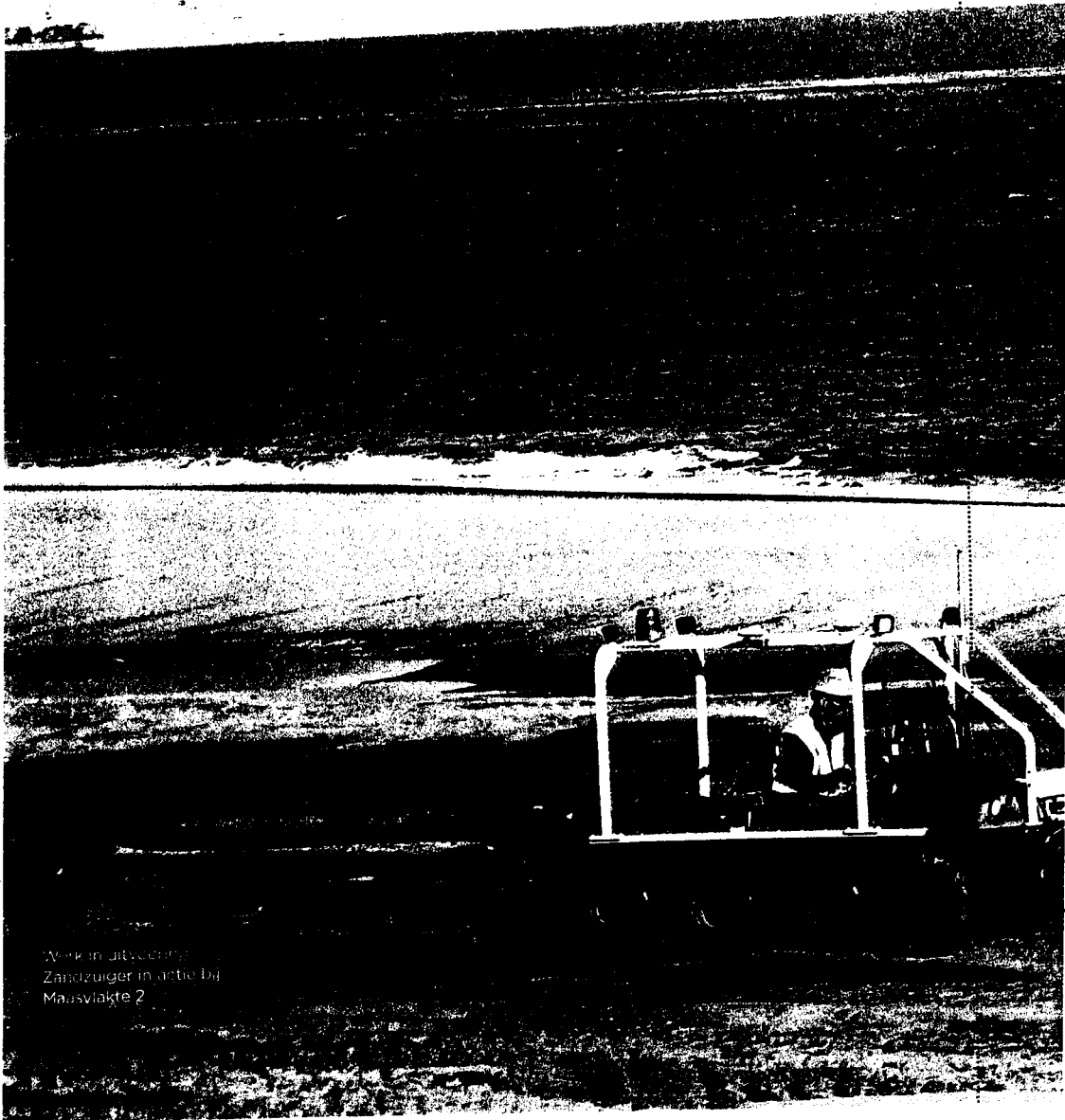
8. Wild card

Bij uitzondering kunnen projecten worden geselecteerd die op het eerste gezicht zozeer buiten de geijkte kaders vallen dat ze niet aan de bovenstaande criteria voldoen, maar waarvan Aquade het vertrouwen heeft dat ze tot waardevolle resultaten kunnen leiden.

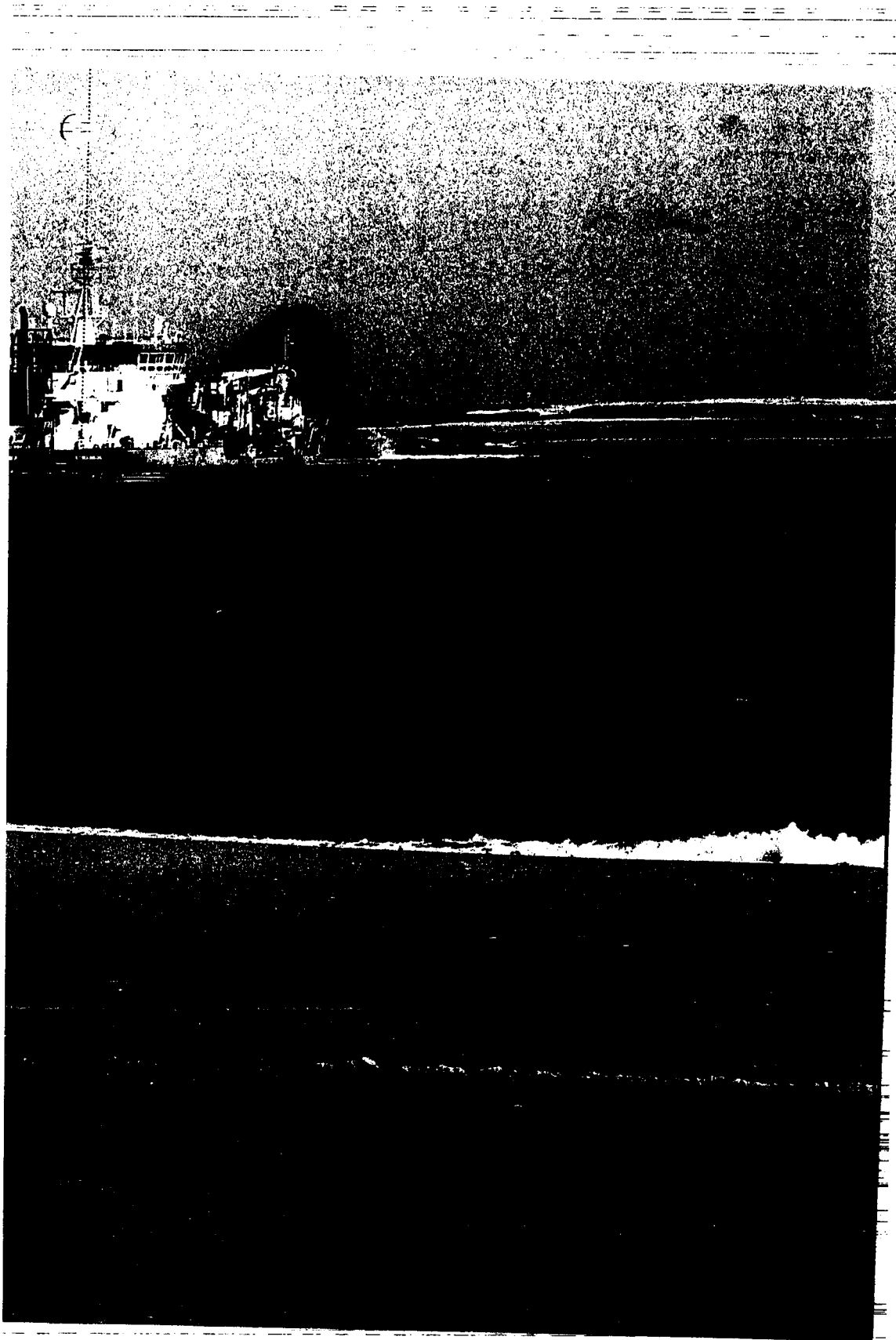
BIJLAGEN

TIENJARIGE CULTURELE MANIFESTATIE

Werk in uitvoering
Zandzuiger in actie bij
Mausvlakte 2

AQUADE_DE OPROEP

7 Zie: Kerndoelen
Primair Onderwijs,
Ministerie van OCW,
2006.

MENSEN BETREKKEN

Aquade ziet de aanpak van het klimaatprobleem als een culturele en maatschappelijke opgave. De klimaatopgave zou vanzelfsprekende aandacht moeten krijgen in de wereld van kunst en cultuur. Het zou moeten doorklinken in musea, in het theater, in films en literatuur, in het beleid van kunstondersteunende instellingen en fondsen. De oplevering van een klimaatproject zou bij uitstek aanleiding moeten zijn voor culturele festiviteiten.

Dit is nu niet of nauwelijks het geval. Aquade wil dit veranderen. Aquade zal zich in het culturele landschap opstellen als de 'ambassadeur' van de klimaatopgave. Aquade bouwt een netwerk op en gaat met cultuurorganisaties in gesprek om hen te voeden met inzichten, ideeën en tips.

Ook wil Aquade de kinderen van nu, de burgers van de 21ste eeuw, betrekken bij de klimaatopgave. Aquade wil hun kennis en hun belangstelling vergroten. Kennis van ruimtelijke inrichting, waterveiligheid, klimaat en geschiedenis is nu reeds een vast onderdeel van het on-

derwijsprogramma. Aquade wil eraan bijdragen dat de uitwerking hiervan levendig, sprankelend en inspirerend zal zijn voor zowel leerlingen als leerkrachten.

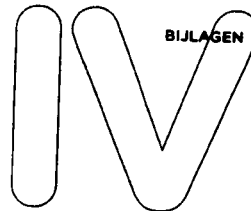
Aquade vergroot het publieke bereik van de projecten met een programma van Informatieve en educatieve activiteiten voor, tijdens en na de uitvoeringsperiode, en initieert een cultureel feestprogramma in het opleveringsjaar van de geselecteerde ruimtelijke projecten.

Cultureel netwerk

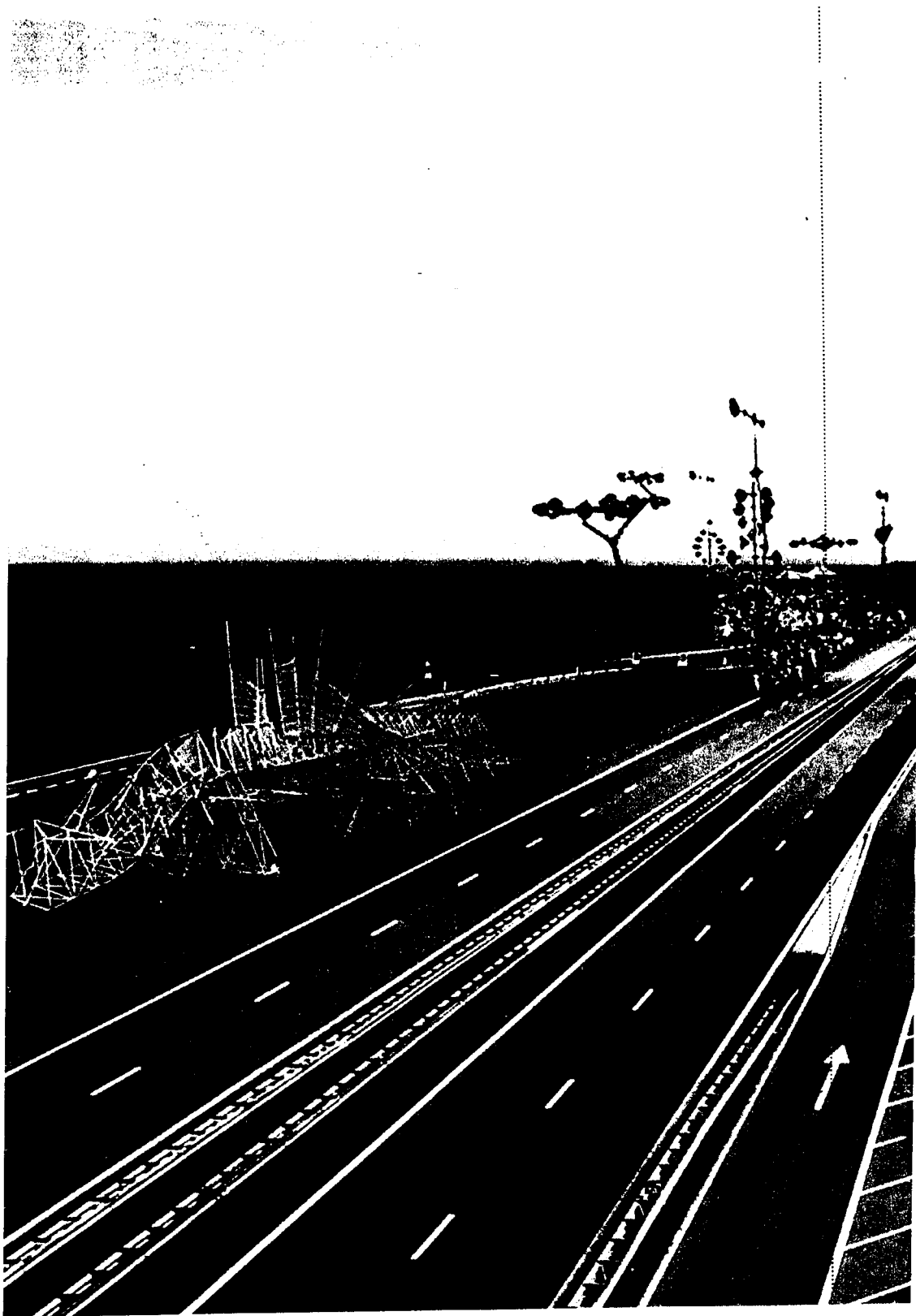
Aquade spant zich in om bestaande culturele instellingen te interesseren voor de klimaatopgave in het algemeen, en met name voor concrete waterprojecten. Aquade wil dat de nieuwe ruimten die door de klimaatprojecten ontstaan, worden herkend en benut als locaties voor uiteenlopende kunsttoepassingen. Soms gebeurt dat met grote festivals, zoals hiervoor genoemd, vaak in meer experimentele vorm en ruimte biedend aan jong talent. Het is aan kunstenaars en culturele instellingen zelf om activiteiten te ontplooien; Aquade neemt niet hun

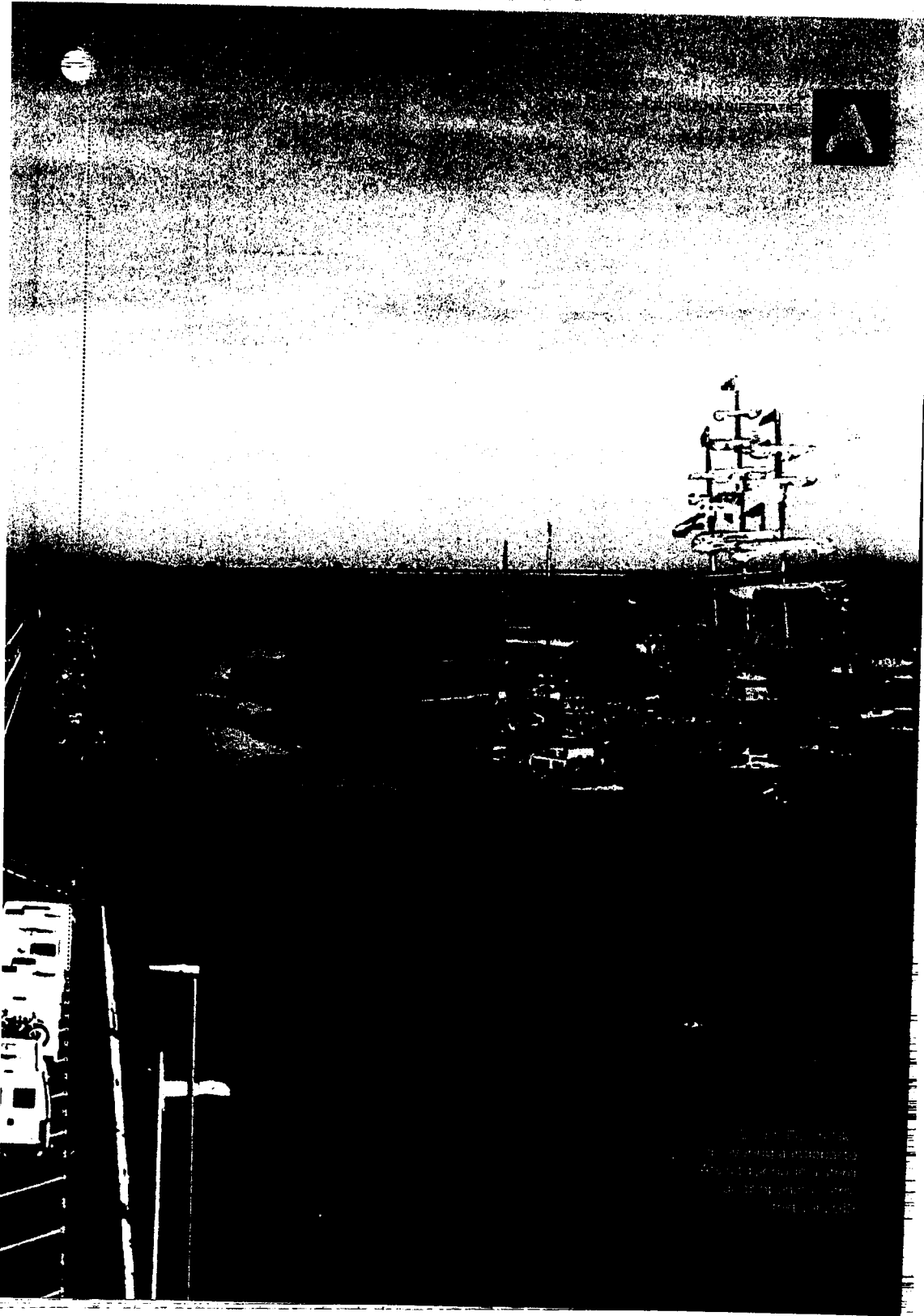
werk over. De activiteit van Aquade bestaat vooral uit adviezen en het leggen van contacten tussen culturele instellingen en projectorganisaties. Om dit te kunnen doen, zal Aquade een netwerk opbouwen met een grote variëteit aan personen en instellingen. Mogelijke samenwerkingspartners in het cultureel netwerk zijn:

Fondsen. Voor de meeste kunstdisciplines bestaan (semi-)overheidsfondsen en particuliere fondsen die kunstprojecten en/of individuele kunstenaars subsidiëren. Zij kunnen de klimaatopgave prioriteit geven in hun beleidsplan en mogelijk een speciale regeling in het leven roepen gerelateerd aan deze opgave. Per fonds zijn specifieke uitwerkingsvormen mogelijk. (BKVB, Mondriaan, Stimuleringsfonds voor Architectuur, Stimuleringsfonds Omroepproducties, Fonds Bijzondere Journalistieke Producties, Prins Bernhard Cultuurfonds, VSB Fonds, SNS Reaalfonds, Stichting Doen, enz.).

→

Stichting Kunst en Openbare Ruimte (SKOR). SKOR brengt kunst en openbare ruimte samen, entameert discussies, mobiliseert deskundigheid en verleent kunstopdrachten. Daarbij kan ze over meerdere jaren een thema vasthouden; in het verleden bijvoorbeeld het thema beeldende kunst in zorginstellingen.

Musea. Het doorlopende verhaal over behoud en transformatie van het kunstmatige landschap van Nederland, in verleden, heden en toekomst, biedt een schat aan mogelijkheden voor tentoonstellingen in uiteenlopende musea. Aquade zou graag zie dat er eens per 2 à 3 jaar een grote thematische tentoonstelling te zien is, met daarnaast kleinere projectgebonden exposities. Aquade kan de musea adviseren, en hen bijeen brengen in een (informeel) programmeringsberaad. (Rijksmuseum, NHM, NAI, Museon, Nemo, Nieuw Land, Groeneveld, Openluchtmuseum, regionale musea, enz.)

Omroepen, filmmakers. Zoals de historische en komende opgave voldoende stof

biedt voor tentoonstellingen, zo kan zij ook het onderwerp zijn van documentaires.

Theater, muziek, film, festival. Bij aanleg en oplevering van een project werkt Aquade samen met de verantwoordelijken en met theatergroepen, festivalorganisaties e.d. aan een cultureel feestprogramma. Toegesneden per project en regio; bv. een eenmalige Oerol aan de Afsluitdijk. Aquade wil stimuleren dat de projecten ook al tijdens de aanleg worden benut als spectaculaire locaties voor bv. muziekfestivals en speelfilms.

Jongerenmedia. Samenwerking met CJP is een mogelijkheid om de klimaatopgave binnen de culturele sfeer van jongeren te halen. Iedere culturele activiteit moet mede gericht zijn op jongeren.

Opleidingen. In samenwerking met het (beroeps) onderwijs kan het project worden benut als leersituatie. Het biedt stof voor onderzoek en stages vanuit vele invalshoeken. (Technische Universiteiten, Acade-

mies van Bouwkunst, kunst-academies, universitaire faculteiten op gebied van bv. geografie en geschiedenis, bestuurskunde, economie en toerisme opleidingen cultuur & beleid, enz.).

Jongeren en beroepskeuzen

De klimaatopgave blijft vermoedelijk de gehele 21ste eeuw relevant. Veel van de burgers die ermee te maken krijgen, zitten nu nog op school. Aquade ontplooit activiteiten om hen te betrekken bij dit vraagstuk dat hen gedurende hun hele leven zal vergezellen. Aquade wil het hun mogelijk maken om van jongs af aan vertrouwd te worden met dit vraagstuk, en zich ermee te bemoeien als burgers of bij hun latere school- en beroepskeuze. Aquade sluit aan bij de vaste plaats die de thema's klimaat, waterveiligheid en ruimtelijke ordening nu reeds in het basis- en voortgezet onderwijs innemen. Kennis van deze onderwerpen behoort tot de landelijk vastgestelde 'kerndoelen' van het basisonderwijs.⁷ Kerndoel 48 luidt: 'Kinderen leren over de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om

IV

BIJLAGEN

bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken.' Ook andere leerdoelen zijn relevant, zoals zorg voor het milieu (39), kennis van weer en klimaat (43), het oplossen van technische problemen (45), inzicht in ruimtelijke inrichting (47), beheersing van de topografie (50) en inzicht in de geschiedenis (53). Ook in het voortgezet onderwijs komen deze onderwerpen in uiteenlopende gedaanten aan de orde.

Binnen de landelijk vastgestelde leerdoelen hebben scholen en docenten vrijheid om hun programma in te richten. Aquade biedt hen de mogelijkheid om het onderwijs een anschouwelijke dimensie te geven. De directe koppeling aan concrete projecten is kenmerkend voor de Aquade-aanpak. Aquade betreft leerlingen en leerkrachten rechtstreeks bij de klimaatopgave door ze uit te nodigen om lijfelijk naar de projecten te komen, zodat ze de aanleg en de voltooiing van deze projecten kunnen meebeleven. Rond de excursies wordt aanvullend leerzaam materiaal aangeboden voor wie nieuwsgierig is geworden. Aquade wil

deze excursies tot een vaste activiteit gedurende de hele looptijd maken, waarbij het zwaartepunt van de ene regio naar de andere kan verschuiven, afhankelijk van de projecten.

Aquade is doordrongen van de sleutelrol die enthousiaste en goed geïnformeerde leerkrachten in het onderwijs spelen. Aquade wil daarom speciaal excursies en andere activiteiten ontwikkelen voor leerkrachten, waar mogelijk in samenwerking met vakorganisaties zoals KNAG (aardrijkskunde), VGN (geschiedenis), NVON (biologie, natuurkunde).

Open dagen en fietstochten maken het mogelijk om ook buiten schoolverband om kennis te nemen van de grote werken-in-uitvoering. Het zijn aantrekkelijke en leerzame dagtochtbestemmingen voor kinderen, ouders, grootouders en iedere andere belangstellende.

AQUADE 2012-2022

Il faro di Capo
Lunardo, in
Sicilia, è
una delle
torrioni più
antiche d'Italia.

AQUADE_DE OPROEP

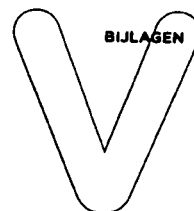
RELATIE MET DUTCH DELTA DESIGN 2012

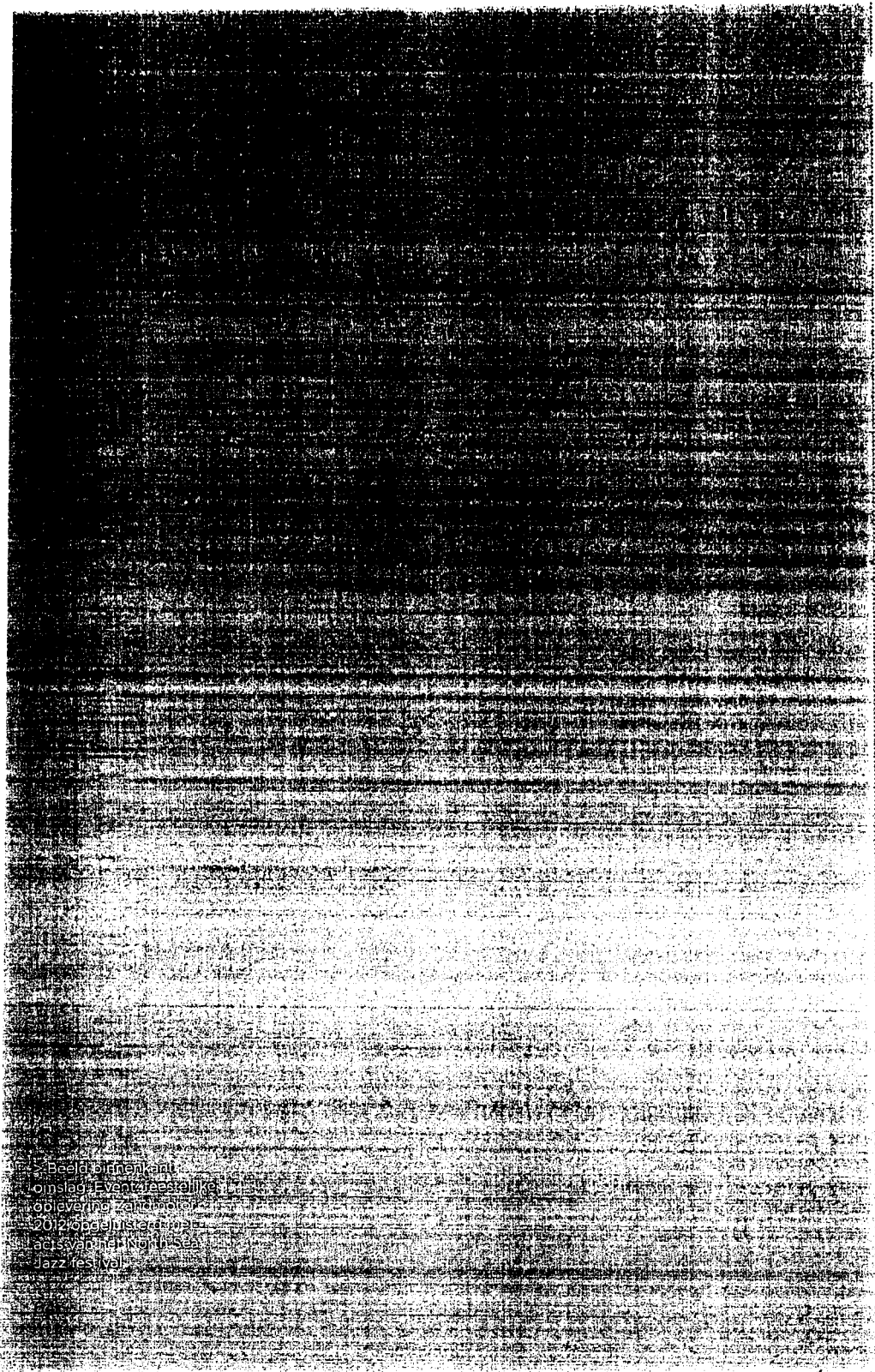
In de aanloopperiode van Aquade wordt ook 'Dutch Delta Design 2012' voorbereid, een manifestatie die in het voorjaar van 2012 zal plaatsvinden. De twee behandelen een verwante thematiek, en daarom is aandacht voor de relatie tussen Aquade en DDD gerechtvaardigd.

Beide initiatieven richten de schijnwerpers op waterveiligheid en klimaatadaptatie in Nederland in de komende decennia. Ze kennen evenwel aanzienlijke verschillen, zowel thematisch als in de looptijd. DDD concentreert zich op de benodigde innovatieslag in de watersector. Aquade benadrukt dat de klimaatopgave geen smalle, sectorale kwestie is maar een brede maatschappelijke en culturele opgave waarmee talloze burgers zich engageren. In hun focus zijn DDD en Aquade dus complementair, en Aquade is dan ook een van de founding fathers en partners van DDD. De DDD-activiteiten concentreren zich in een korte periode in 2012, terwijl Aquade een looptijd van tien jaar heeft. In de tijd overlappen de twee initiatieven

elkaar dus met name in het startjaar van Aquade, 2012.

Aquade en DDD2012 zullen op een aantal onderdelen samenwerken. De voorbereidende documenten, de Businesscase van DDD2012 en 'De Opmaat' van Aquade, bieden hiertoe goede aanknopingspunten.

Beeld omsluit
omslag Eventueel
opleving zacht
2012 op de
acties van de
Jazz Festival

COLOFON

Aquade_De oproep
is samengesteld door het
bestuur van de Stichting Aquade,
bestaande uit:
ir. Robert Broesi
drs. Wilma Kempinga
prof. ir. Dirk Sijmons
dr. Guido Wallagh
ing. Jelke Jan de With

Aquade_De oproep
Is het bidboek behorend bij
Aquade_De opmaat
(mei 2010) waarin het plan
uitgebreid wordt belicht

Ondersteuning:
Xander de Bruine,
Project Platforms

De voorbereidingsfase van
Aquade is financieel mogelijk
gemaakt door de ministeries
van I&M en EZLI,
de gemeente Almere en
Waterschap Zuiderzeeland

Tekst: Fred Feddes
Ontwerp: Annelies Frölke
Druk: Primaveraquint

Contact:
Dirk Sijmons, voorzitter,
sijmons@aquade.net
Robert Broesi, secretaris,
broesi@aquade.net

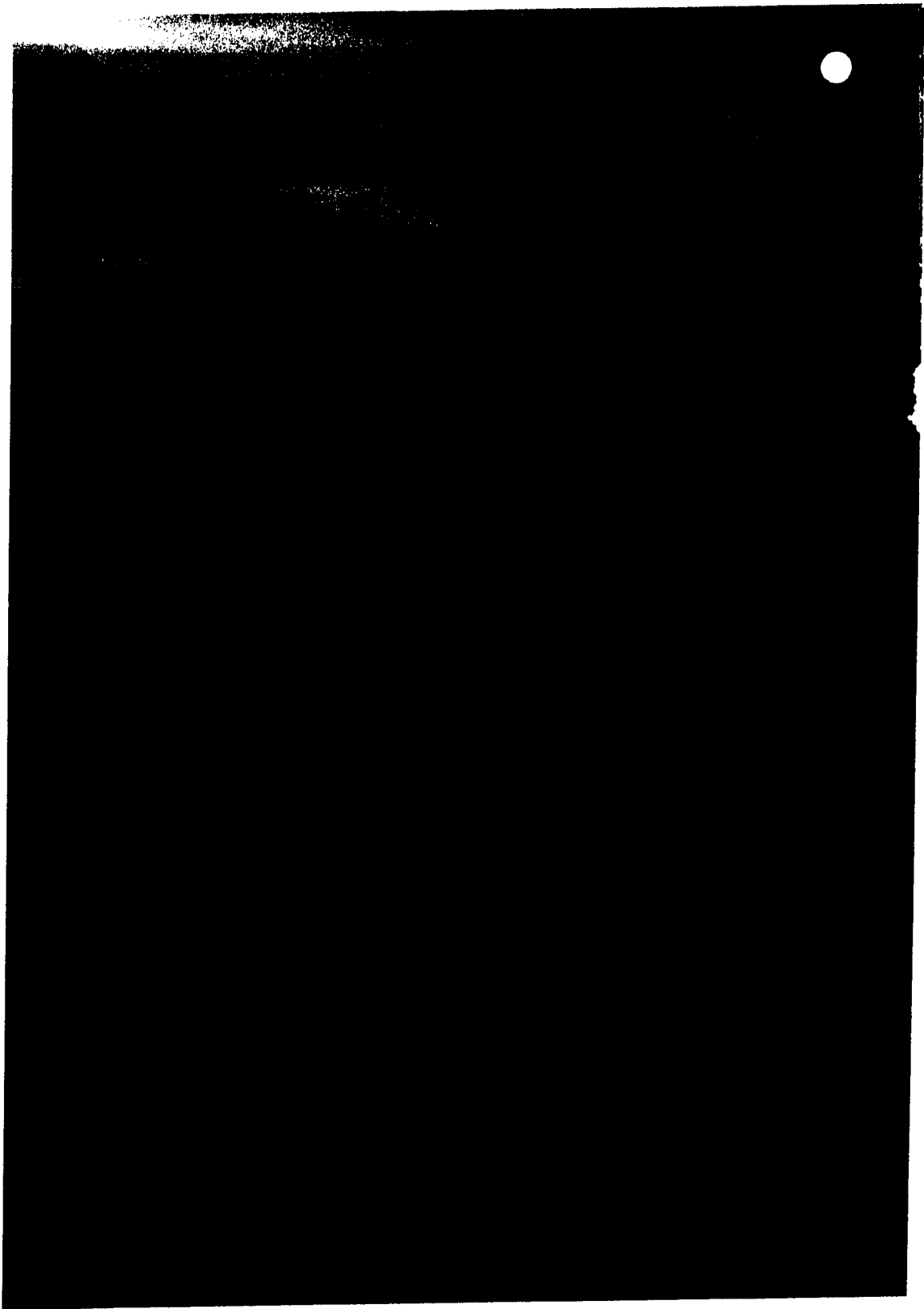
© Stichting Aquade
Amsterdam, november 2010
Tweede herziene druk februari 2011

www.aquade.net

Beeldverantwoording

omslag: Joost van den Broek / HH
p 2, 24, 56, 66: Kossmann de Jong iov Aquade
p 6, 16, 60: Tineke Dijkstra / HH
p 18: Esther van Dijk / RvR
p 28: tekening Obbe Norbruis
p 32, 33, 44: Must iov Aquade
p 36: Ton Poortvliet / HH
p 12, 40, 48: Siebe Swart
p 52: PUMA consortium

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De heer prof.ir. D.F. Sijmons
Stichting AQUade
Postbus 1603
3800 BP Amersfoort

Kenmerk: 201200645

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Sijmons,

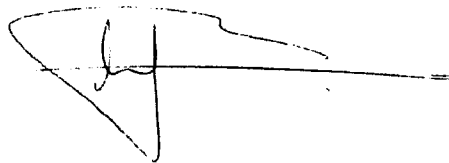
Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

201200646

Thermphos International B.V.
Postbus 406 · 4380 AK Vlissingen (NL)

Thermphos International B.V.
Ondernemingsraad

Aan de (in)formateur,
de heer drs. W.J. Bos
p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Postbus 406 · 4380 AK Vlissingen
Haven 9890 · 4389 PD Vlissingen-Oost
Datum: 24-10-2012
Referentie: OR/MS58
Telefoon: 0113.689482
Telefax: 0113.689604
E-mail: mieke.schouwenburg@thermphos.com
Website: <http://www.thermphos.com>

Betreft: situatie Thermphos International BV Vlissingen, Zeeland

Weledelgeleerde heer Bos,

De Ondernemingsraad en werknemers willen graag het volgende onder uw aandacht brengen:

Op 11 oktober jl. bood de voorzitter van de Ondernemingsraad een petitie aan Zijne Excellentie Minister Verhagen van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie aan.

Wij willen ook u graag via deze weg informeren over de positie waar ons bedrijf momenteel in verkeert en de mogelijke gevolgen daarvan voor de werkgelegenheid in Zeeland, de mogelijkheid om te recyclen en in Europa groene fosfor te maken, en de mogelijke gevolgen voor de wereldwijde voedselvoorziening.

Deze informatie treft u aan op bijgaande USB-stick en de petitie die aan Minister Verhagen is overhandigd. Dezelfde informatie verzonden wij op 22 oktober aan de vaste leden van de Kamercommissie ELI en op 23 oktober 2012 vernamen wij dat de Tweede Kamer binnen twee weken een reactie op onze petitie wil ontvangen van de heer Verhagen.

Wij gaan er vanuit dat u tijdens de formatie aandacht zult willen besteden aan het behoud van de werkgelegenheid in Zeeland.

Uiteraard zijn wij bereid een toelichting te geven inzake de penibele situatie waar ons bedrijf in verkeert. Een uitnodiging daartoe zullen wij erg op prijs stellen.

Met de meeste hoogachting, namens OR en medewerkers,

Ewout Sichterman
voorzitter OR
ewout.sichterman@thermphos.com
mob.nr. 06.15665144

Ronald Mulderij
lid OR
ronald.mulderij@thermphos.com

Bijlage: USB-stick
Petitie en tekst speech Minister Verhagen

Petitie aangeboden aan Minister Verhagen van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, d.d. 11 oktober 2012

Werknemers van Thermphos International B.V. willen hun werk houden.

Vanwege zwaar economisch weer staat de positie van het bedrijf Thermphos International BV onder grote druk. En dat is, op zijn zachtst gezegd, uitermate vervelend.

- **Ten eerste:** voor de werkgelegenheid van ruim 450 werknemers en hun gezinnen in Vlissingen, en in het verlengde daarvan nog eens 550 indirecte werknemers. Buiten Nederland zijn plm. 600 werknemers bij Thermphos International werkzaam.
- **Ten tweede:** raakt Nederland een belangrijke industrie kwijt die de mogelijkheid heeft zogenaamde groene fosfor te maken. Als Thermphos International verdwijnt en daarmee de werkgelegenheid en kennis, dan verdwijnt ook de enige fosforfabriek van Europa. De afhankelijkheid van landen buiten Europa is dan een feit.
- **Ten derde:** Thermphos International is het enige bedrijf dat gebruik maakt van recyclestromen om daaruit fosfor te maken.
- **Ten vierde:** voor de toekomst van de voedselvoorziening wereldwijd is fosfor een essentiële grondstof.

Door de dumping van fosfor op de Europese markt en als gevolg daarvan de oneerlijke concurrentie op de Europese markt, loopt de werkgelegenheid en de productie van groene fosfor groot gevaar.

Om allerlei politieke redenen zijn er tot op heden door de Europese Commissie geen maatregelen genomen die de dumping van fosfor vanuit Kazachstan tegen gaan.

Om de toekomst van het bedrijf en de werkgelegenheid veilig te stellen roepen FNV Bondgenoten, De Unie, CNV Vakmensen en de Ondernemingsraad namens alle werknemers van Thermphos International BV, de Minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie op:

- om zich voluit in te zetten voor de werkgelegenheid voor de werknemers bij Thermphos International;
- zich sterk te maken voor de werkgelegenheid in Zeeland in het algemeen;
- om met het bedrijf de mogelijkheden te onderzoeken en zich vervolgens in te spannen om het voortbestaan veilig te stellen;
- de noodzakelijke politieke stappen te nemen om de oneigenlijke concurrentie vanuit Kazachstan tegen te gaan.

Wij rekenen op uw ondersteuning en medewerking. Graag vernemen wij op korte termijn de resultaten van uw inspanningen, want veel tijd rest ons niet.

Dank voor uw aandacht.

Letterlijk uitgesproken tekst van minister Maxime Verhagen (Economische Zaken), donderdagmiddag 11 oktober:

"Beste mensen, ik begrijp heel goed dat dit voor jullie zware tijden zijn. En dat jullie hier staan voor jullie baan. Dat jullie je zorgen hier in Den Haag kenbaar maakt, is volkomen begrijpelijk. Het zal je maar gebeuren dat je hard werkt en tegelijkertijd uitstel van betaling wordt aangevraagd en het faillissement eigenlijk om de hoek kijkt. En je denkt wat gaat er gebeuren met me.

Ik weet hoeveel Thermphos voor jullie betekent. Dat blijkt ook uit de woorden van de voorzitter van de ondernemingsraad. Ik bewonder jullie inzet om samen met de vakbonden te vechten voor het behoud van de werkgelegenheid bij Thermphos, om te vechten voor een nieuwe kans voor Thermphos.

Ik ga geen valse verwachtingen wekken. Ik ga niet zeggen: jongens, ik neem dat bedrijf over en ik zorg dat alles goed komt. Maar wat ik wel jullie beloof is dat ik met jullie mee vecht voor het behoud van de werkgelegenheid en voor het behoud van Thermphos. Want jullie verdienen dat. Zeeland verdient dat. De enige fosforproducent in Europa verdient dat. Er is inderdaad alle reden om Thermphos te behouden voor Nederland en voor Zeeland. Zeker als je bedenkt dat er eigenlijk een oplossing in zicht is voor beperking van de schadelijke uitstoot. Zeker als je bedenkt dat jullie als eerste een hele nieuwe technologie aan het ontwikkelen zijn voor groene fosfor. Om groene fosfor te halen uit rioolslib, zodat je de schoonste producent wordt die er is op dit terrein. Die kennis mogen we niet verloren laten gaan. Dat willen jullie niet en dat wil ik ook niet. Dus ik ga er alles aan doen om samen met jullie te vechten. Om te kijken of we alles uit de kast krijgen om een doorstart mogelijk te maken. Dat doe ik samen met jullie, met de provincie Zeeland, met de ondernemingsraad, met de vakbonden, met de directie. Maar ook samen met de bewindvoerders. Want die mensen hebben we ook hard nodig.

Ik wil kijken, samen met de provincie Zeeland, of we overnamekandidaten kunnen vinden. Of we investeerders kunnen vinden. We zullen kijken naar iedere mogelijke steun uit Brussel. We zullen ieder lichtpuntje moeten aangrijpen om jullie te helpen.

Ik heb dat een paar jaar geleden beloofd aan de mensen van Nedcar toen die eigenlijk in dezelfde situatie zaten. Ze keken aan tegen de sluiting van het bedrijf op korte termijn. Toen heb ik ook gezegd dat ik er niet voor ga zorgen dat het bedrijf overeind blijft. Maar ik beloofde wel om samen met hen te knokken voor de voortzetting ervan. Het is daar gelukt. Er is een nieuwe toekomst. Dus dat was ook tegen de klippen op, tegen de mensen die zeiden 'dat lukt je toch niet'.

We hebben er toen hard aan getrokken en ik wil dat nu weer doen. Samen met jullie. Dat kunnen we alleen maar samen doen. Want anders dan lukt het niet. Ik zal dat samen doen met de provincie, samen met de Rijksoverheid, samen met jullie. Maar ik zal me er in ieder geval voor inzetten om Thermphos voor Nederland, voor Zeeland, voor Vlissingen te behouden. Nogmaals: geen gouden bergen. Ik kan ook niet 100 procent zeker zeggen dat er een anti-dumping heffing komt vanuit Brussel. Maar wat ik jullie wel kan zeggen is dat ik mij inzet. Ik ga ook niet op de stoel van de ondernemer zitten. Ik ben geen goede fosforproducent, dat zijn jullie veel beter dan ik. Maar we hebben een investeerder nodig met een goed plan en daar gaan we samen naar op zoek en ik haal alles uit de kast om dat mogelijk te maken. Jongens, geef de moed niet op. We knokken er samen voor. Ik dank jullie wel."

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De heer E. Sichterman
Thermphos International B.V.
Postbus 406
4380 AK Vlissingen

Kenmerk: 201200647

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Sichterman,

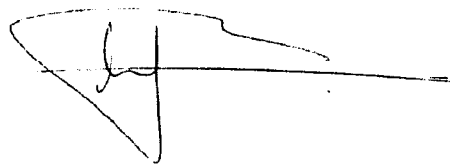
Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

201200648

NBV

NEDERLANDSE
BIJENHOUDERSVERENIGING

adres

Secretariaat
Grintweg 273
6704 AP Wageningen

contact

tel 0317 422422
fax 0317 424180

e-mail en internet

secretariaat@bienenhouders.nl
www.bienenhouders.nl

aan

De heren H.G.J. Kamp en W.J. Bos, informateurs
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Betreft:

Bijen als belangrijke schakel in de (wereld)
voedselproductie

Wageningen,

24 oktober 2012

Ons kenmerk:

034/AR/2.2

Geachte heren,

Bijen zijn als bestuivende insecten een belangrijke schakel in de (wereld) voedselproductie en spelen een belangrijke rol in de ons omringende natuur. Door bestuiving vindt zaadzetting plaats waardoor de planten zich uit kunnen zaaien en kunnen voortbestaan en komen er bessen aan bomen en struiken die een belangrijke voedselbron zijn voor vogels en (kleine) zoogdieren. Dit is een van de voorbeelden waaruit blijkt dat bijen als bestuivende insecten een belangrijke rol spelen in de ons omliggende natuur en instandhouding van de biodiversiteit. Nederland is een van de belangrijkste voedselproducenten van de wereld en behoort ook wat agrarisch onderzoek en onderwijs aangaat tot de wereldtop. Bijen zijn daarin onontbeerlijk.

De laatste jaren worden we opgeschrikt door een wereldwijde achteruitgang van de honingbijenpopulatie. Ook is duidelijk dat een populatie van solitaire bijen sterk is afgenomen. Dit heeft grote gevolgen voor de economie en voor de voedselproductie. In Nederland wordt de waarde van de bestuiving door honingbijen geschat op € 1,4 miljard.

De Nederlandse Bijenhoudersvereniging (de NBV) is de organisatie die zich bezighoudt met het houden van honingbijen onder andere ten behoeve van de bestuiving van land- en tuinbouwgewassen en in de natuur. Het tegengaan van de achteruitgang van de bijenpopulatie vraagt een grote inspanning van de NBV. Als belangrijkste oorzaken van de zogenaamde bijensterfte wordt algemeen erkend dat deze gelegen is in de achteruitgang van het permanente aanbod van gevarieerd stuifmeel en van nectar. Daarnaast is de parasiet, de Varroa destructor, een spinachtig beestje, een grote bedreiging. Deze parasiet beschadigt de individuele bijen en brengt bacteriën en virussen over. Deze factoren samen met een complex van andere factoren vormen een grote bedreiging voor de bijenhouderij. Bijenhouden onder de

huidige omstandigheden vraagt veel van de kwaliteit en deskundigheid van de bijenhouder. De NBV tracht door het organiseren van opleidingen, studiedagen en symposia deze deskundigheid van de bijenhouder te bevorderen en in stand te houden.

Een aantal maatschappelijke organisaties, bedrijven, maar ook de meeste politieke partijen in de Tweede Kamer hebben het probleem van de bijensterfte onderkend. Met name het "Jaar van de Bij 2012" waarvan de Nederlandse Bijenhoudersvereniging mede-initiatiefnemer is heeft veel bijgedragen aan de bekendheid van het probleem en velen aangezet tot acties ter verbetering van de leefomstandigheden van de honingbijen en de solitaire bijen in ons land. Het "Jaar van de Bij 2012" heeft de samenwerking tussen de diverse betrokken organisaties belangrijk verstevigd.

Echter in de meeste gevallen gaat het om incidentele acties en is er geen sprake van structurele aandacht voor dit probleem en om structurele verbeteringen. Het verbeteren en instandhouden van de leefomgeving van bijen en het op peil houden van de deskundigheid van de imker zijn niet structureel gezekerd in onze samenleving en niet vastgelegd in lange-termijn-beleid.

Wij verzoeken u derhalve te bewerkstelligen dat in het komende regeerakkoord aandacht wordt gegeven aan boven omschreven probleem.

- De komende regering kan een belangrijke bijdrage leveren in het tegengaan van bijensterfte door in het eigen beleid bij te dragen aan een permanent aanbod van gevarieerd stuifmeel door het bijenvriendelijk beheer van het groen.
- Tevens kan de regering stimulerende maatregelen nemen die andere grondbezitters en beheerders ertoe overhalen eveneens een bijenvriendelijk groenbeheer toe te passen.
- De regering kan eveneens de organisatie, die zich met het houden van bijen bezighoudt, de Nederlandse Bijenhoudersvereniging, ondersteunen in haar werkzaamheden.

Uiteraard zijn wij bereid bovenstaande nader toe te lichten en noodzakelijke informatie te leveren.

Hoogachtend,

Dr. Ir. J. (Jan) Dommerholt,
Voorzitter NBV.

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De heer dr.ir. J. Dommerholt
Nederlandse Bijhoudersvereniging
Grintweg 273
6704 AP Wageningen

Kenmerk: 201200649

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Dommerholt,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

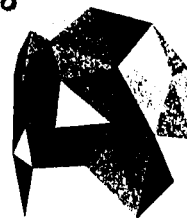
Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Westersingel 7-A
3014 GM Rotterdam

T (010) 466 67 22 (KSA)
F (010) 411 81 32 (kosterij)
E info@pauluskerkrotterdam.nl
www.pauluskerkrotterdam.nl
106/DC/mt

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 AE 's-Gravenhage

Kopie aan: Leden algemene commissie voor immigratie, integratie en asiel

Betreft: Vijf punten voor een effectiever en humaner vreemdelingenbeleid

Geachte heren Bos en Kamp,

Met deze brief vraagt Pauluskerk Vluchtelingenwerk uw aandacht voor een effectiever en humaner vluchtelingenbeleid. De omstandigheden in Rotterdam zijn onhoudbaar. Uw inzet is noodzakelijk om de ontstane situatie op te lossen.

In Rotterdam leven momenteel circa 20.000 mensen zonder verblijfsvergunning. Ze zijn afkomstig uit circa 170 landen. Het gaat om mensen die soms al vele jaren in Nederland verblijven. Hun achtergronden lopen uiteen:

- soms is een asielaanvraag gedaan, maar afgewezen;
- soms zijn zij al vele jaren in procedure voor een verblijfsvergunning;
- soms zijn zij uitgeprocedeerd, verbleven zij meerdere malen in detentie, maar zijn niet teruggekeerd, ook omdat zij buiten hun schuld niet of niet op korte termijn terug kunnen keren naar het land van herkomst;
- soms zijn zij niet bekend bij enige instantie.

In de hiervoor genoemde voorbeelden (niet uitputtend) hebben deze mensen geen recht op een slaapplek, voedsel of persoonlijke verzorging. Zij moeten zichzelf zien te redden. Echter, deze mensen mogen niet werken, hebben geen geld en dus geen mogelijkheden zelfstandig in hun onderhoud te voorzien. Uit tellingen en ervaringen van de medische dienst en het vluchtelingensprekuur van Pauluskerk Vluchtelingenwerk blijkt dat het aantal mensen dat onder deze omstandigheden in Rotterdam verblijft en in de problemen komt, toeneemt en dat hun toestand verergert. Van de genoemde 20.000 zoekt tussen de 5% en 10% de hulp van Pauluskerk Vluchtelingenwerk. Onder schrijnende, mensonwaardige omstandigheden trachten zij het hoofd boven water te houden. Het gaat hierbij ook om de meest kwetsbare groepen als gezinnen met kinderen, ouderen en zieken.

Hieruit blijkt dat het Rijk in tegenstelling tot de - ook met de VNG - gemaakte afspraken twee Rijkstaken niet op orde heeft:

1. het realiseren van de versnelling en verbetering van de procedures voor een verblijfsvergunning;
2. het realiseren van een effectief terugkeerbeleid.

Deze situatie leidt tot voortdurende spanningen tussen het Rijk en vooral de grote gemeenten. Steden als Rotterdam blijven geconfronteerd met grote groepen vreemdelingen. In de ene stad worden zij bovendien weer anders behandeld dan in de andere stad. In Rotterdam is de situatie inmiddels zodanig dat vreemdelingen elke vorm van opvang en bijstand ontberen en daardoor in menonwaardige omstandigheden geraken. Ik verwijs daarvoor ook naar het advies "Recht op menswaardig bestaan" van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken, dat recent is aangeboden aan minister Leers. Een aantal van deze mensen - de meest kwetsbare groep - rest niets anders dan zich te melden bij particuliere en kerkelijke instellingen, zoals de Pauluskerk.

Pauluskerk Vluchtelingenwerk is van oordeel, dat het de taak van de overheid is om minimale basisvoorzieningen te garanderen voor iedereen die in Nederland verblijft. Dit is geen primaire taak van de kerken. Er behoort een bodem te zijn waar niemand doorheen zakt, ongeacht de verblijfsstatus, zeker als het gaat om kwetsbare groepen die niet in staat zelf iets aan hun situatie te veranderen. En dit is nu wel het geval.

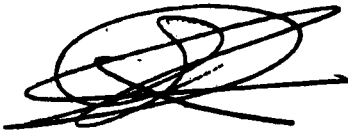
Pauluskerk Vluchtelingenwerk roept u daarom op om tijdens de coalitieonderhandelingen aandacht te geven aan de volgende vijf zaken:

1. Blijf prioriteit geven aan het verbeteren en versnellen van procedures voor een verblijfsvergunning in Nederland om te voorkomen, dat vreemdelingen lang in onzekerheid verkeren en dat ze er in die periode voor kiezen om onder te duiken en in menonwaardige situaties terecht komen;
2. Garandeer naast het recht op gezondheidszorg, juridische bijstand en onderwijs (...; niet juist, laten vervallen), in ieder geval voor minderjarigen zonder verblijfsvergunning, een minimale opvang en bijstand in de vorm van bad, brood en bed en draag zorg voor adequate financiering hiervan;
3. Bied mensen die daadwerkelijk willen terugkeren, maar dat buiten hun schuld niet kunnen, een tijdelijke en geclausuleerde verblijfsstatus. Bied hen, hangende hun terugkeer, op basis daarvan een minimum onder hun bestaan in de vorm van 'bed, brood en bad' en toestemming om te werken of te studeren;
4. Gebruik de uitzetcentra alleen in die gevallen waarin dat niet anders kan, bijvoorbeeld voor mensen met een ongewenst verklaring en zorg ervoor dat het fenomeen 'klinkeren' stopt (de praktijk wijst uit, dat uitzetcentra mensen plompverloren op straat zetten als blijkt dat terugkeer niet binnen afzienbare tijd mogelijk is). In Rotterdam is deze praktijk alleen al in 2012 letterlijk vele tientallen keren voorgekomen.
5. Treed in overleg met de (grote) gemeenten, die immers nog altijd geconfronteerd worden met grote aantallen vluchtelingen en van de hoed en rand weten, en kom tot nieuwe afspraken over de verbetering en versnelling van procedures voor een verblijfsvergunning en een werkelijk

effectief terugkeerbeleid. Kom, zolang die afspraken nog niet geëffectueerd zijn, tot een tijdelijke regeling met de gemeenten, die opvang en bijstand mogelijk maakt voor de meest kwetsbare groepen in lijn met onder 1 tot en met 4 genoemde punten.

Pauluskerk Vluchtelingenwerk vraagt u met klem om deze zaken mee te nemen in een regeerakkoord. Ik stel mij graag beschikbaar om de problematiek persoonlijk toe te lichten.

Hoogachtend,
Namens Pauluskerk Vluchtelingenwerk

ds. D.J. Couvée

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Ds. D.J. Couvée
Pauluskerk Vluchtelingenwerk
Westersingel 7-A
3014 GM Rotterdam

Kenmerk: 201200651

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Couvée,

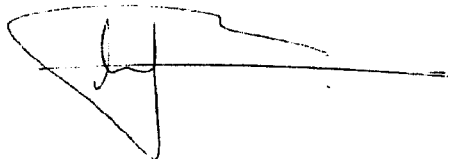
Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Assen, 22 oktober 2012

Van de actiegroep 'Red het basisonderwijs' (www.redhetbasisonderwijs.nl)

Voor de deelnemers aan het overleg over een nieuw te vormen kabinet en voor de aanstaande minister van OCW

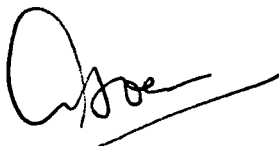
Geachte deelnemers aan genoemd overleg,

De actiegroep 'Red het basisonderwijs' vraagt in bijgaande notitie uw aandacht voor ontwikkelingen in het basisonderwijs in relatie tot uw beleidsvoornemens.

Vanzelfsprekend zijn wij voor nader overleg binnen tijd die staat voor de totstandkoming van een nieuw kabinet, een nu nog onzekere factor, beschikbaar.

Wilt u zo vriendelijk zijn om ontvangst van deze brief te bevestigen.

Met een vriendelijke groet,

Drs. A. W. Boes
Boekweitveld 9
9407 GM Assen
0592340839
adboes@kpnmail.nl

Assen, 22 oktober 2012

Actie 'Red het basisonderwijs'

Onderstaande tekst is bestemd voor de onderhandelaars die overleggen om te komen tot de vorming van een nieuw kabinet. In het bijzonder is die bedoeld voor de (toekomstige) minister van onderwijs.

De leden van de werk- en actiegroep 'Red het basisonderwijs' leggen u de volgende overwegingen en voorstellen voor. Een en ander heeft betrekking op door vorige kabinetten voorgenomen maar nog niet gerealiseerde wet- en regelgeving waarvan wij hopen dat het nieuwe kabinet daarvan krachtig afstand neemt.

Hoog op de agenda van de Kamer zal de invoering, van centrale eindtoetsing in het basisonderwijs staan. Er zal tal van argumenten om daarvan af te zien, want:

- De eindtoets omvat slechts een klein deel van het voorgeschreven curriculum, rekenen en - gelegd op de domeinen in de kerndoelen - een klein deel van het taalonderwijs.
- De eindtoets leidt tot een afkeurenswaardige praktijken waaronder intensieve toetstraining in school én daarbuiten, het laatste alleen voor zover ouders zich dat voor hun kinderen kunnen veroorloven.
- De score op een eindtoets verkregen wordt in hoge mate bepaald door buitenschoolse factoren die niet of in onvoldoende mate in de eindtoetsscore worden verdisconteerd. Dat heeft als gevolg dat scholen met een hoog percentage laag geschoolde ouders een naar verhouding grote kans hebben om de beoordeling 'zwak' te krijgen.
- Die toets leidt aantoonbaar tot verschraling van het curriculum. Tal van instanties en personen in binnen- en buitenland, waaronder de Onderwijsraad, waarschuwen daarvoor. Vastgesteld is een inmiddels forse afname van de aan wereldoriëntatie bestede tijd. Voor spel, wereldoriënterende vakken en kunstzinnige vorming toont het toezicht geen interesse.
- Ten onrechte worden door de toezichthouder individuele scores op de eindtoets behaald omgezet in schoolscores waarmee een uitspraak wordt gedaan over de kwaliteit van de school als geheel. Het CITO heeft die praktijk steeds afgekeurd: toetsen mogen slechts worden ingezet voor het doel waarvoor die zijn gemaakt.

De eindtoets in het basisonderwijs moet (weer) begintoets worden in het voortgezet onderwijs, waarin de Wet op het Voortgezet Onderwijs voorziet. Daarmee komt er een einde aan praktijken waarbij slechts de score op de eindtoets beslissend is voor plaatsing in het voortgezet onderwijs. Een 'warme overdracht' komt daarvoor in de plaats, basis- en voortgezet onderwijs komen in gezamenlijkheid tot een plaatsingsbesluit.

Toelichting

Onze actiegroep 'Red het basisonderwijs' is er in geslaagd om in het begin van het jaar 2011 in enkele weken meer dan 23.000 leraren die werkzaam zijn in het basisonderwijs ervan te overtuigen, voor zover dat nog nodig was, dat de wijze waarop de inspectie meent de kwaliteit

van het onderwijs te moeten vaststellen ondeugdelijk is. De groep wordt gesteund door een dertigtal wetenschappers van naam.

We kijken ook vooruit. Er wordt momenteel gewerkt aan een model voor kwaliteitsonderzoek waarbij 'leerwinst' centraal staat. Dat vraagt tenminste om twee meetmomenten. Negatieve gevolgen van dat voornemen zijn nu al zichtbaar. Er is sprake van een toenemende vervroeging van leerprocessen. Wie daaraan niet wil meewerken loopt het risico te worden gestraft met het oordeel 'zwak', terwijl vervroeging wordt beloond.

Tenslotte. Het moet worden gezegd dat de wijze waarop wordt gemeten en beoordeeld gevoelig is voor manipulatie en fraude. Een moedige leraar basisonderwijs zegt het in een ingezonden brief zo: 'Laat het gezonde verstand zegevieren en dwing scholen niet te sjoemelen met toetsresultaten' (Trouw, 25 oktober j.l.). Wie het oor bij leraren te luisteren legt kan vaststellen dat de motivatie voor hun werk sterk is afgenomen. Niet zo bedoeld maar wel zo ervaren is een 'afrekencultuur' die blokkerend in plaats van stimulerend werkt.

Namens de leden van de actie 'Red het basisonderwijs',

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'A.W. Boes', with a long horizontal stroke extending to the right.

Drs.A.W.Boes
Boekweitveld 9
9407 GM Assen
05923-340839
adboes@kpnmail.nl

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De heer drs. A.W. Boes
Boekweitveld 9
9407 GM Assen

Kenmerk: 201200653

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Boes,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Postbus 3008
2700 KS Zoetermeer

Tweede Kamer der Staten-Generaal
t.a.v. de heren H.G.J. Kamp en drs. W.J. Bos
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Betreft:
Samenwerking in middelbaar beroepsonderwijs

Datum:
24 oktober 2012

Geachte heren Kamp en Bos,

Wij vragen uw aandacht voor het volgende.

In deze economisch zware tijden is het meer dan ooit zaak dat de kwaliteit van het middelbaar beroepsonderwijs omhoog gaat en beter aansluit op de vraag van de arbeidsmarkt. Om dit te realiseren, hebben bedrijfsleven (VNO-NCW, MKB Nederland, LTO Nederland, FNV, CNV, MHP) en onderwijs (MBO Raad, AOC Raad, NRTO) samen de stichting Samenwerking Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB) opgericht. SBB heeft in 2012 een sterke start gemaakt als adviseur en bestuurlijk partner van de minister van Onderwijs én als regisseur van sectorale samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven bij de uitvoering van de wettelijke taken door de Kenniscentra Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (KBB).

De geslaagde samenwerking op bovensectoraal en op sectoraal niveau staat echter onder druk. Ons hebben namelijk signalen bereikt dat VVD en PvdA overwegen om te bezuinigen op het macrobudget van de kenniscentra. Wij zouden dat zeer betreuren. Dat zou betekenen dat een uniek opleidingssysteem op het spel wordt gezet. Uit recente onderzoeken van de Europese Commissie en van de Radboud Universiteit blijkt dat juist deze nauwe samenwerking tussen sociale partners en onderwijs in landen zoals Duitsland, Zwitserland en Nederland een belangrijke succesfactor is in landen met een lage jeugdwerkloosheid.

Wij roepen u op een eventuele bezuiniging te heroverwegen. Graag lichten we dit toe.

Praktijkleren professioneel ondersteunen

Meer dan de helft van de ruim 538.000 mbo-leerlingen volgt zijn of haar opleiding in één van de 220.000 leerbedrijven. Een veilige, effectieve leeromgeving in de bedrijven is essentieel om ervoor te zorgen dat leerlingen hun diploma halen en snel inzetbaar zijn. De ruim 900 opleidingsadviseurs van de kenniscentra komen dagelijks in de leerbedrijven om met hun kennis en ervaring het praktijkleren professioneel te ondersteunen. De adviseurs spreken de taal van de ondernemers en zijn bij uitstek in staat om het leren van een vak op de werkvloer te begeleiden.

2/..
v.v. schrijven aan
Tweede Kamer der Staten-Generaal
de heer H.G.J. Kamp en de heer drs. W.J. Bos
d.d. 24/10/2012

We zijn ons er terdege van bewust dat kenniscentra de enige plek vormen waar wij als brancheorganisaties formeel invloed hebben op het middelbaar beroepsonderwijs. Hier komen het sectorale bedrijfsleven en de onderwijsinstellingen bij elkaar en werken wij samen aan kwalitatief goed beroepsonderwijs. Wij voelen ons verantwoordelijk voor een professionele uitvoering van de wettelijke taken door onze kenniscentra en daarom vullen wij onze rol in de besturen actief in.

Extra taken voor kenniscentra

Wij juichen het toe dat de kenniscentra er de komende jaren door de komst van SBB taken bij krijgen op het gebied van examinering en doelmatigheid van het opleidingsaanbod. Wij hebben hier als bedrijfsleven wel de voorwaarde aan gesteld dat het budget tenminste gelijk blijft. Die voorwaarde is nadrukkelijk gesteld, nadat het kabinet-Balkenende IV structureel bijna 20% op het budget van de kenniscentra heeft bezuinigd (geëffectueerd vanaf 2011).

Kenniscentra hebben deze bezuiniging kunnen opvangen door tijdig maatregelen te nemen en de efficiëntie te verhogen. Verdergaande bezuinigingen zullen echter onvermijdelijk leiden tot verlies van arbeidsplaatsen, wat ten koste zal gaan van de kwaliteit van de dienstverlening aan scholen en bedrijven.

Steeds belangrijkere rol op de arbeidsmarkt

Minder medewerkers leidt vroeg of laat tot minder inspanningen om ondernemers ervan te overtuigen om ook in economisch mindere tijden toch leerlingen in dienst te nemen of stageplaatsen aan te bieden. De opleidingsadviseurs van de kenniscentra komen immers in de haarvaten van het bedrijfsleven. Met instemming van het Ministerie van Sociale Zaken spelen kenniscentra dan ook een steeds belangrijkere rol om mensen 'van werk naar werk' te begeleiden en om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt aan een baan te helpen.

Het mobiliteitscentrum van de grafische sector is hier een goed voorbeeld van. In opdracht van het A&O fonds heeft kenniscentrum GOC in 2011 80% van de ontslagen werknemers naar nieuw werk bemiddeld, waarbij met succes gebruik is gemaakt van het netwerk van collega-kenniscentra. Een ander goed voorbeeld is het project-Boris waarin kenniscentra via hun infrastructuur hebben aangetoond dat ook jongeren uit het speciaal onderwijs met een duurzaam arbeidscontract aan de slag kunnen. De ministeries van Onderwijs en Sociale Zaken zien goede mogelijkheden om met de aanpak van de kenniscentra onnodige instroom in de Wajong een halt toe te roepen.

Herziening kwalificatiestructuur

De minister van Onderwijs heeft zich ten doel gesteld de kwalificatiestructuur eenvoudiger en transparanter te maken. SBB heeft zich van harte achter deze ambitie geschaard en is dit jaar voortvarend aan de slag gegaan. In de operationalisering spelen de kenniscentra een cruciale rol. Zij leveren dit jaar, in nauwe samenwerking met onderwijs en bedrijfsleven, grote inspanningen om tot een nieuwe kwalificatiestructuur te komen. Naar onze stellige overtuiging zullen die inspanningen de komende jaren niet minder worden.

3/..
 v.v. schrijven aan
 Tweede Kamer der Staten-Generaal
 de heer H.G.J. Kamp en de heer drs. W.J. Bos
 d.d. 24/10/2012

Complementaire activiteiten

Veel kenniscentra werken strategisch samen met brancheorganisaties en hun opleidingsfondsen. Hierdoor wordt het totale budget voor de uitvoering van de wettelijke taken vergroot en worden complementaire activiteiten die in het verlengde van de wettelijke taken liggen, gefinancierd. Een goed voorbeeld hiervan is het actieplan Jeugdwerkloosheid van het kabinet-Balkenende IV. De investering van de overheid van € 23 mio heeft door de inspanningen van sociale partners en kenniscentra geleid tot een investering van fondsen en branches van ruim € 110 mio. Deze hefboomwerking en de synergievoordelen zullen voor een belangrijk deel verloren gaan, als het budget voor de kenniscentra verder wordt verlaagd.

Kosteneffectieve samenwerking

Wij realiseren ons dat het nieuwe kabinet voor een grote financiële uitdaging staat. En dat van iedereen offers worden gevraagd. Tegelijkertijd is het zaak om publiek-private samenwerkingsvormen die kosteneffectief zijn, die een belangrijke bijdrage leveren aan ons unieke stelsel van middelbaar beroepsonderwijs en die weer een belangrijke rol kunnen spelen in het voorkomen en bestrijden van (jeugd)werkloosheid en instroom in de Wajong, te koesteren.

Wij roepen u daarom met kracht op om het huidige budget van de kenniscentra (2013: € 107 mio) de komende kabinetsperiode ongemoeid te laten.

Met vriendelijke groet,

Transport en Logistiek Nederland
 drs. A.B. Sakkers
 algemeen voorzitter

Bouwend Nederland
 mr. drs. L.C. Brinkman
 voorzitter

Koninklijke Horeca Nederland
 A.T.M.J. Naber
 voorzitter

Uneto-VNI
 M. Engels
 voorzitter

VNCI
 W. Fuhrmann
 voorzitter

BOVAG
 G.J.L.M. Vermeer
 bondsvoorzitter

AWVN
 drs. M.J. Hartvelt
 voorzitter-directeur

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Transport Logistiek Nederland, Bouwend
Nederland, KHN, Uneto-VNI, VNCI,
BOVAG, AWVN
T.a.v. de heer drs. A.B. Sakkers
Postbus 3008
2700 KS Zoetermeer

Kenmerk: 201200655

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Sakkers,

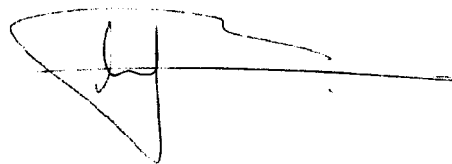
Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven,
nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons
onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

201200656

Breda, 25-10-2012

Geachte heren W. J. Bos en H. G. J. Kamp, informateurs,

Betreft / Zendtijd voor de Afro-levensbeschouwing en spiritualiteit,

Wij merken dat er spanningen zijn onder de nazaten, die worden veroorzaakt door het verleden van hun voorouders. De erfenis van deze pijn en vernedering is nog steeds springlevend onder de nazaten van de tot slaaf gemaakten.

Onze levensbeschouwing mochten wij in de tijd van de slavernij en zelfs na de tijd van slavernij niet uitoefenen.

Zie artikel 540 van het Surinaamse wetboek van strafrecht;

Hij die afgoderij pleegt wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste honderd gulden – (oud 472); Swb. 56, 541.

Pas op 8 september 1971 heeft er een wijziging plaatsgevonden in het boek van Strafrecht betreffende het verbod op het uitoefenen van onze levensbeschouwing.

Nooit heeft Nederland officieel haar excuses aangeboden voor het slavernijverleden.

De slavernij is de grootste misdaad tegen de menselijkheid, begaan door Nederland. Wij hebben recht op erkenning van de erfenis van het slavernijverleden en de verwerking van dit verleden.

In 2013 is het 150 jaar geleden dat de afschaffing van de slavernij plaats vond.

Hoe kan men vieren dat het 150 jaar geleden is dat de slavernij werd afgeschaft, terwijl wij in het heden nog steeds een belemmering ondervinden van het verbod op het uitoefenen van onze levensbeschouwing, opgeheven in 1971.

Volgens het commissariaat van de media kan onze levensbeschouwing en spiritualiteit niet worden aangemerkt als een geestelijke hoofdstroming in de Nederlandse samenleving.

De geschiedenis herhaalt zich, nu wordt ons weer een verbod opgelegd, dit is het zelfde als in artikel 540, zie bijlage.

Net als het Boeddhisme, het Hindoeïsme, het Humanisme, de Islam, het Jodendom, het Katholicisme en het Protestantisme, hebben wij onze levensbeschouwing en spiritualiteit.

De andere stromingen hebben de mogelijkheid, iedere zondagochtend hun levensbeschouwing en spiritualiteit aan hun achterban te laten zien. Wij hebben ook recht om onze levensbeschouwing en spiritualiteit uit te zenden, maar wij krijgen dit recht niet.

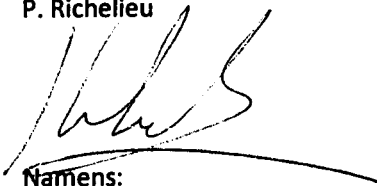
Wij, als nazaten van de slavernij, zijn natuurmensen net als iedereen in deze wereld.

Graag zouden wij samen met de politiek een landelijk debat willen hebben om over deze problematiek te praten en zo proberen om samen tot een oplossing te komen. Want anders zal de spanning tussen blank en zwart blijven groeien en zal de gedeelde geschiedenis nooit afgesloten kunnen worden.

In afwachting van uw reactie verblijf ik,

Met vriendelijke groet,

P. Richelieu

Namens:

Stichting Grani
Federatie Allochtone Arbeid Nederland
Nationaal Comité Behoud NiNsee

Pelmolenstraat 5a
4811 LL Breda
06-14300491
www.stichtinggrani.com

of ten gevolge kan hebben, dat de erkenning, het genot of de uitoefening, op voet van gelijkheid, van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal of cultureel terrein of op andere terreinen van het openbare leven, wordt te niet gedaan of aangetast.

C. In artikel 175 wordt in plaats van de woorden „van de bevolking of over een ten dele tot de bevolking behorende groep van personen” gelezen: mensen wegens hun ras, hun godsdienst of hun levensovertuiging.

D. Na artikel 175 wordt een nieuw artikel opgenomen, luidende als volgt:

Artikel 175 bis.

Hij die in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of hun levensovertuiging, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaar of geldboete van ten hoogste tweeduizend gulden.

E. Artikel 176 eerste en tweede lid wordt vervangen door een nieuw lid, luidende als volgt:

Hij die, anders dan ten behoeve van zakelijke berichtiging

1° een uitlating openbaar maakt, die, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, voor een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of hun levensovertuiging beledigend is of aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen, of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of hun levensovertuiging

2° een voorwerp, waarin, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, zulk een uitlating is vervaardigd, verspreidt of openbaar maakt, of

3° een haarmarkering van die uitlating of verspreiding in

„gebruik” en de komma ingelast: of aan een ander toebehoort.

Na artikel 500 worden twee nieuwe artikelen opgenomen, luidende als volgt:

Artikel 500 bis.

Hij die deelneemt of geldelijke of andere steun verleent aan misdrijven, gericht op discriminatie van mensen wegens hun ras, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste twee maanden of een geldboete van ten hoogste tweehonderd gulden.

Artikel 500 ter.

Hij die, in de uitoefening van zijn beroep of bedrijf, bij het aanbieden van goederen of diensten, dan wel bij het gestand doen van een aanbod, iemand wegens zijn ras achterstelt, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste een maand of geldboete van ten hoogste eenhonderd gulden.

Artikel 540 vervalt.

Artikel II

Deze landsverordening treedt in werking met ingang van de dag volgende op die harer afkondiging.

Gegeven te Paramaribo, de 8ste september 1971.

JOHAN H. FERRIER.

Minister van Justitie

Politie,

BRADHIN.

1971

2

No. 153

respectievelijk ingedeeld in de schalen 14 (f. 775.— — f. 877.—) en 12 (f. 645.— — f. 741).

II. Deze resolutie treedt in werking één dag na plaatsing hier van in het Gouvernementsblad en werkt terug tot 1 JANUARI 1971.

Paramaribo, 30 augustus 1971.
JOHAN H. FERRIER.

De Minister van Sociale Zaken,
T.A. AHMAD ALI.

De Minister van Binnenlandse Zaken,
F.R. KARSOWIDJOJO.

Uitgegeven te Paramaribo, de 30ste augustus 1971

De Minister van Binnenlandse Zaken
F.R. KARSOWIDJOJO.

1971

No. 154

GOUVERNEMENTSBLAD

VAN
SURINAME

LANDSVERORDENING van 8 september 1971 tot nadere wijziging van het Surinaams Wetboek van Strafrecht.

IN NAAM DER KONINGIN !

DE GOUVERNEUR VAN SURINAME,

In overweging genomen hebbende, dat het wenselijk is het Surinaams Wetboek van Strafrecht nader te wijzigen;

Heeft, de Raad van Advies gehoord, met gemeen overleg der Staten, vastgesteld onderstaande landsverordening:

Artikel I

In het Surinaams Wetboek van Strafrecht worden de navolgende wijzigingen aangebracht:

A. In artikel 56 tweede lid wordt in de laatste zinsnede tussen "(G.B. 1942 no. 152)", en „de schuldige" ingelast: of omschreven bij of krachtens de Rijkverordening 1916 (G.B. 1917 no. 65, zijnde tekst G.B. 1962 no. 145).

Na artikel 126 wordt een nieuw artikel opgenomen, luidende als volgt:

Artikel 126 bis.

Art. 469.

Met hechtenis van ten hoogste drie weken of geldboete van ten hoogste vijftig gulden wordt gestraft:

10. hij die in een voor het publiek toegankelijk huis van hazardspel, onverschillig of de toernamen of niet van eenige voorwaarde of de inschrijving van gelopen vorm afhankelijk is gesceid, aan het spel deelneemt of aan de daarvan afhankelijke kansen van winst en verlies;

20. hij die, gelegenheid geeft tot het houden van hazardspel op den openbaren weg of anderszins openbare plaatsen of aan het spel of aan de daarvan afhankelijke kansen van winst en verlies deelneemt.

Art. 470.

Met hechtenis van ten hoogste twee weken of geldboete van ten hoogste vijftig gulden wordt gestraft:

10. hij die buiten de gevallen bedoeld in artikel 468 en 20. gelegenheid aanbiedt tot deelname aan eenig hazardspel;

20. hij die buiten de gevallen bedoeld in artikel 469 deelneemt aan eenig hazardspel of aan de daarvan afhankelijke kansen van winst en verlies.

Art. 471.

Hij die, gelegenheid aanbiedt of verschaft tot het houden van eenig hazardspel, onverschillig of de toernamen afgelegde of gehouden toernamen, dat door den Gouverneur tot het aanleggen of houden van deze toernamen is verleend wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste duizend gulden.

Art. 472.

Hij die afgederf pleegt wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste twee maanden of geldboete van ten hoogste honderd

Art. 473.

Hij die zijn bedrijf maakt van waarzeggen, voorspellen of uitkomsten uitleggen wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie dagen of geldboete van ten hoogste dertig gulden.

TITEL VII.

Overtredingen betreffende de veldpolitie.

Art. 474.

Hij die, zonder daartoe gerechtigd te zijn, zijn niet uitwendig pluimgedierde, laat loopen in tuinen of op eenigen grond die bezaaid, bepot of beplant is, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijftien gulden.

Art. 475.

Hij die, zonder daartoe gerechtigd te zijn, vee laat loopen in tuinen, op eenig weiland, op eenigen grond die bezaaid, bepot of beplant is, hezij ter bezaaiing, bepoting of beplanting is gereedgemaakt of waarvan de oogst nog niet is weggemaakt, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijf en twintig gulden.

Art. 476.

Hij die, zonder daartoe gerechtigd te zijn, loopt of rijdt op eenigen grond die bezaaid, bepot of beplant is, of die ter bezaaiing, bepoting of beplanting is gereedgemaakt of op eenig weiland wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijftien gulden.

Art. 477.

Hij die, zonder daartoe gerechtigd te zijn, over eens anders grond, waarvan de toegang is verboden, loopt, rijdt of vee laat loopen, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijftien

klapblijkelijk bestemd zijn tot
10 en 20 van dit lid bedoelde voorwerpen of stoffen.

Indien tijdens het plegen van enige overtreding als in dit artikel bedoeld, nog geen twee jaren zijn verlopen, sedert een vroeger veroordeling van de schuldige wegens een dezer overtredingen strafbaarlijk is gevoorden, kunnen de straffen worden verhoogd. (Oud 470). Swb. 56, 813; Sv. 72, 218; P.S. 57; G.B. 1924 No. 64, art. 8.

Artikel 540.

Hij die afzonderlijk pleegt wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste honderd gulden. — (Oud 472). Swb. 56, 541.

Artikel 541.

Hij die zijn bedrijf maakt van waarzeggen, voorspellen of dromenutleggen wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste drie dagen of geldboete van ten hoogste dertig gulden. — (Oud 473). Swb. 56, 540.

TITEL VII.

Overtredingen betreffende de veldpolitie.

— (Swb. 56).

Artikel 542.

Hij die zonder daartoe gerechtigd te zijn, zijn niet uitvliegend pluinigeest, laat lopen in tuinen of op enige grond die bezagd, begooit of beplant is, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijftien gulden. — (Oud 474); N. 458; Swb. 56, 542.

Artikel 543.

Hij die zonder daartoe gerechtigd te zijn, vee laat lopen in open veld of op enige grond die, hetzij bezaaid, bezaaid, beplant of beplant is, wordt gestraft met geldboete van ten hoogste vijftien gulden. — (Oud 475); N. 458; Swb. 56, 543.

1) Artikel 475 van de Wet van 1915 No. 75, daarna opnieuw vastgesteld bij G.B. 1926 No. 12 en gew. bij G.B. 1928 No. 94. Het in 1915 aangenomen artikel 471 verviel bij G.N. 1939 No. 31.

↙
Afwijking van het
oort van Strafrecht

1971 No. 154
540 vervalt

144
93-106
ma 114

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De heer P. Richelieu
Stichting Grani
Pelmolenstraat 5a
4811 LL Breda

Kenmerk: 201200657

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Richelieu,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

G.J.M. van Rumund • burgemeester

Aan de informateurs, de heren Bos en Kamp
p/a Binnenhof 4
2513 AA DEN HAAG

Wageningen 24 oktober 2012
ons kenmerk POJ/12.0106678
ons nr. ink. brief -
onderwerp Wietpas
bijlagen Motie raad
behandeld door M. Retei
telefoon (0317) 492515
verzenddatum 24 oktober 2012

Hooggeachte heren Bos en Kamp,

Via deze brief wil ik u graag informeren over onze reactie inzake de aanscherping/uitbreiding van de landelijke gedoogcriteria ten aanzien van het coffeeshopbeleid, meer specifiek over de mogelijke invoering van het zogenaamde besloten clubmodel waarvan het lidmaatschap alleen open staat voor ingezetenen van Nederland (aangeduid met Wietpas).

Op 22 oktober 2012 is door onze gemeenteraad een motie aangenomen waarbij men zich uitsprak tegen de invoering van de wietpas en het volgende naar voren werd gebracht:

- de invoering van de Wietpas zorgt voor meer overlast rondom coffeeshops;
- de illegale straathandel en criminaliteit daardoor zullen toenemen;
- de vele buitenlandse ingezetenen, dan eerder gebruik maken van de straathandel;
- het College Bescherming Persoonsgegevens al eerder vaststelde dat de proportionaliteit van de registratiemaatregel onvoldoende is;
- de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) heeft uitgesproken dat het kabinet de Wietpas niet definitief moet uitvoeren, in ieder geval niet voordat lokale overheden daarmee ingestemd hebben;
- geen voorbereidingen te treffen voor de invoering van de Wietpas in Wageningen, zolang de kabinetsformatie nog niet is afgerond.

Ik heb de motie ondersteund en voldoe hierbij dan ook aan het verzoek dit standpunt bij u kenbaar te maken.

Tot slot betreuf ik meer in het algemeen vanuit mijn rol als burgemeester dat er tijdens de voorbereiding van deze beleidswijziging niet is ingegaan op verzoeken van onder meer de VNG, de G4 en andere steden om lokaal maatwerk mogelijk te maken. Dat is temeer nadelig omdat de redenen waarom de maatregel is ontwikkeld weten het tegengaan van de grote toestroom van cannabistoeristen en de daarmee verbonden schaalvergroting bij coffeeshops, zich bij ons niet voordoet.

Met vriendelijke groet,

G.J.M. van Rumund
burgemeester van de gemeente Wageningen.

12.0045832

gemeente **Wageningen**

NUMMER:

M7A

Motie

> Onderwerp: wietpas

De raad van de gemeente Wageningen;

In vergadering bijeen op 22 oktober 2012;

Constateerende dat,

- het kabinet Rutte I in alle Nederlandse gemeenten een Wietpas wil invoeren;

Overwegende dat,

- de invoering van de Wietpas zorgt voor meer overlast rondom coffeeshops
- de illegale straathandel en criminaliteit daardoor zullen toenemen;
- de vele buitenlandse Ingezetenen, dan eerder gebruik maken van de straathandel
- het College Bescherming Persoonsgegevens al eerder vaststelde dat de proportionaliteit van de registratiemaatregel onvoldoende is;
- de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) heeft uitgesproken dat het kabinet de Wietpas niet definitief moet uitvoeren, in iedergeval niet voordat lokale overheden daarmee ingestemd hebben

Spreekt zich uit

- tegen invoering van de Wietpas in de gemeente Wageningen

Verzoekt de burgemeester:

- dit standpunt kenbaar te maken bij de demissionair minister van Veiligheid en Justitie en de Informatie;
- geen voorbereidingen te treffen voor de invoering van de Wietpas in Wageningen, zolang de kabinetsformatie nog niet is afgerond.

en gaat over tot de orde van de dag.

Wageningen, 22 oktober 2012

D66, Peter Veldman

SP, Jo Soolsma

PVDA, Mathilde Matjer

Stadsperjury

M. K. Bor

D66, GroenLinks, PVDA,
Stadsparly, SP en
een lid van de VVD voor:
aangenomen

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de Burgemeester van de
gemeente Wageningen,
de heer G.J.M. van Rumund
Postbus 1
6700 AA Wageningen

Kenmerk: 201200659

Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Van Rumund,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven,
nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons
onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

201200660

15 aangeboden

op 25-10-2012

Tijd voor Actie

Schaarwerflijcalkkoord (SVD) v. 15

jong en liberaal

Jonge Socialisten
In de PvdA

Voorwoord

Nederland liberaal en sociaal uit de crisis helpen, dat is het doel dat VVD en PvdA zichzelf hebben gesteld in de coalitieonderhandelingen die nu plaatsvinden. Op zichzelf is dat al geen eenvoudige opgave. De tegenstellingen zijn groot, zowel tussen deze twee partijen als in de rest van Nederland. Onder deze omstandigheden een regeerakkoord schrijven dat vooruit kijkt, dat Nederland sterker maakt en dat niet stil blijft staan, vraagt sowieso al goede wil en offers van beide kanten. De JOVD en de Jonge Socialisten (JS), de jongerenorganisaties van deze partijen, herkennen de noodzaak om tot een gezamenlijk plan van aanpak voor de crisis te komen en presenteren daarom dit akkoord.

Een akkoord tussen politieke jongerenorganisaties aan beide kanten van het politiek spectrum is hard nodig. Op dit moment lijken vooral jongeren de ongunstige gevolgen van de crisis te gaan voelen. Allereerst stijgt de jeugdwerkloosheid momenteel sneller dan het gemiddelde werkloosheidscijfer, waardoor een verloren generatie dreigt te ontstaan. Jongeren die wel aan een baan komen, eindigen vaak ook nog eens in onzekere flexbanen onder hun eigen niveau. Ten tweede het onderwijs, dat de toegangspoort tot de arbeidsmarkt zou moeten zijn, sluit te vaak niet aan op het werk dat jongeren gaan doen. De woningmarkt staat eveneens onder druk: net afgestudeerde jongeren concurreren met gezinnen om sociale huurwoningen, de huren op de vrije markt zijn torenhoog en zowel starten als doorstromen op de koopmarkt is bijzonder moeilijk omdat deze volkomen op slot zit. Tot slot de zorg, hierin zullen ingrijpende hervormingen moeten plaatsvinden, willen we de kosten in het komende decennium niet volkomen laten exploderen. Ook die kosten zullen moeten worden opgebracht door de werkenden van morgen; de jongeren van nu.

Daarom vormen de vier thema's arbeidsmarkt, onderwijs, woningmarkt en zorg volgens de JOVD en de JS de hoeksteen van een deugdelijke aanpak van de crisis. Een aanpak waar de jongere generatie niet de dupe van gaat worden, maar juist volop in meegenomen wordt. Het is ook een aanpak die vraagt om samenwerking en onderhandeling in plaats van polarisering en vasthouden aan heilige huisjes. Daarom presenteren de JOVD en de JS hier een serie voorstellen binnen de genoemde thema's aan de onderhandelaars, als ijkpunt en maatstaf voor het komende regeerakkoord.

Nick Derks, Landelijk Voorzitter JOVD a.i.

Toon Geenen, voorzitter Jonge Socialisten

Arbeidsmarkt

Uitgangspunten

De arbeidsmarkt is de afgelopen jaren ingrijpend veranderd: mensen wisselen vaker van baan en werkgever, mensen werken langer door en een groter gedeelte van de werkenden heeft geen vast contract, maar is ZZP-er of in tijdelijke dienst. De overheid en de sociale partners hebben tot nu toe onvoldoende gereageerd op deze nieuwe ontwikkelingen. Uitgangspunt moet zijn dat zoveel mogelijk mensen in Nederland een betaalde baan hebben. Daarvoor is het noodzakelijk dat de arbeidsmarkt makkelijk te betreden is, en het wisselen van een baan niet gepaard moet gaan met verlies van allerlei rechten.

Momenteel is de bescherming, scholing en beloning van werknemers ongelijk verdeeld. Mensen met een vast contract zitten goed, terwijl de rest in de kou zit. Om dit probleem op te lossen stellen wij de onderstaande maatregelen voor.

Maatregelen

- De arbeidskorting wordt verhoogd.
- De bijzondere arbeidspositie voor ambtenaren wordt afgeschaft.
- De AOW wordt verder gefiscaliseerd en zal in de toekomst uit algemene middelen gefinancierd worden.
- Om de mensen die na het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd van een minimuminkomen leven tegemoet te komen zal de bruto AOW uitkering met dat bedrag verhoogd worden zodat minima netto dezelfde uitkering hebben.
- Er komt een nieuwe verhouding tussen leeftijd en beloning waarbij na het bereiken van het hoogtepunt van het salaris tussen de 45 en 55 jaar het salaris langzaam begint af te nemen
- We verlagen de werkgeverslasten voor het in dienst nemen van 55+-ers, zodat laatstgenoemden beter in staat zijn te concurreren met jongere werkzoekenden.
- We voeren één soort contract in, waarbij de bescherming van de werkende toeneemt naar mate hij meer jaren gewerkt heeft.
- Een ontslagvergoeding moet er vooral op gericht zijn om de periode tussen twee banen te kunnen overbruggen en de werknemer de mogelijkheid te geven om om te scholen. Daarom maximaleren we de ontslagvergoeding op 60.000 euro.
- De preventieve toets houden we in stand, om willekeur te voorkomen. Er komt een eenduidige ontslagroute via de Kantonrechter, waarbij werknemers recht krijgen op een preventieve toets. In geval van collectief ontslag blijft het sociaal plan leidend.
- Ook ZZP'ers die in een schijnconstructie voor één opdrachtgever werken, moeten onder dit nieuwe contract komen te vallen.
- Mensen moeten zo goed mogelijk kunnen inspelen op veranderende omstandigheden op de arbeidsmarkt. (Om)scholing is daarbij essentieel. De huidige structuren met collectieve sectorfondsen schieten tekort. JOVD en JS stellen daarom een nationale scholingsvoorziening voor: een nationale scholingsvoorziening vervangt de verschillende collectieve sectorfondsen. Deze scholingsvoorziening wordt, net zoals de oude collectieve sectorfondsen, gefinancierd door werkgevers en is toegankelijk voor werknemers met een vast contract, flexwerkers, ZZP-ers en werklozen.

Onderwijs

Uitgangspunten

Onderwijs is essentieel voor een gelukkig leven. Dankzij onderwijs kan je jezelf ontwikkelen. Dat is niet alleen in je eigen voordeel, maar daardoor komt Nederland ook vooruit. Daarom is het belangrijk om ervoor te zorgen dat het onderwijs constant blijft verbeteren. Dat doen we niet door de zoveelste grote stelselwijzigingen, maar door een eerlijker studiefinancieringssysteem en hogere eisen aan leraren te stellen; een school is immers zo goed als haar slechtste leraar. Omdat onderwijs zo belangrijk is voor zelfontplooiing moet iedereen de kans blijven krijgen zo optimaal mogelijk opgeleid te worden.

Maatregelen

- We voeren een sociaal leenstelsel in voor MBO, HBO en WO. Dit houdt in dat over een periode van 15 jaar de opgebouwde studieschuld, bestaande uit studiebeurs en OV-jaarkaart, wordt terugbetaald naar draagkracht.
- De aanvullende beurs blijft bestaan.
- De OV jaarkaart voor studenten blijft behouden als lening en ook MBO'ers krijgen van af het moment dat zij aan hun opleiding beginnen een dergelijk reisproduct als lening.
- Besparingen in het onderwijs worden geherinvesteerd in het onderwijs zelf, zodat de kwaliteit van het onderwijs verbetert en onderwijs een welbestede investering wordt.
- Op termijn dienen alle leraren voor de bovenbouw havo en vwo eerstegraads docent te zijn en een mastergraad in zijn of haar vak te bezitten.
- Aan de motie-Hamer wordt gevolg gegeven; onderzoeksgelden blijven dus op peil.
- Er wordt gestreefd naar differentiatie tussen universiteiten om zo het kwaliteitsniveau een impuls te geven. Universiteiten dienen zich op bepaalde disciplines te specialiseren; in Nederland moeten wel alle disciplines worden aangeboden.
- Opleidingen mogen maximaal de helft van hun studenten selecteren via decentrale selectie; de numerus fixus blijft deels in stand.
- Universiteiten dienen matching toe te passen voor alle nieuwe studenten om studie-uitval te voorkomen.
- Gratis schoolboeken worden afgeschaft.
- Ouders krijgen een hogere tegemoetkoming in de schoolkosten.
- Leraren worden niet langer vastgehouden aan de nullijn.

Woningmarkt

Uitgangspunten

Beide organisaties zijn het er over eens dat de woningmarkt ingrijpend hervormd moet worden. Idealiter zit de woningmarkt zo in elkaar dat de doorstroming van studentenkamer naar sociale huurwoning, naar vrije sector-huur, naar koop soepel verloopt. Op dit moment zitten er echter twee grote 'pluggen' in dat systeem, waardoor die doorstroming vastloopt: de overgang van sociale huur naar de vrije sector, en de overgang van huur naar koop. Die pluggen hebben verschillende oorzaken, maar wel hetzelfde gevolg, namelijk dat de woningmarkt onder druk staat. Teveel mensen doen een beroep op de sociale huursector, en te weinig starters kunnen een hypotheek krijgen. "Blijven zitten waar je zit" lijkt het credo en dat is bijzonder nadelig voor starters op de woningmarkt, zowel in de koop- als in de huursector.

Maatregelen

- Scheefwoningers in de sociale huursector pakken we stevig aan. We gaan van huurders vragen inzicht te geven in hun inkomen, en passen de huur naar draagkracht aan. Dit kan doorgaan tot de huur marktconform is indien het inkomen van de huurder dusdanig hoog is.
- In de sociale huursector wordt veel meer gedifferentieerd naar de situatie van de woningzoekenden. Nu vissen net afgestudeerden met goede baanperspectieven in dezelfde vijver als gezinnen met weinig uitzicht op een hoger inkomen. Deze twee groepen hebben echter andere eisen en moeten daarom niet meer als dezelfde groep gezien worden. Het bouwbeleid wordt hier ook op aangepast, waarbij gemeenten specifiek gaan kijken naar projecten voor jonge starters.
- We zullen niet ontkomen aan het bouwen van extra huurwoningen. Geplande projecten trekken we naar voren. Eigenaars van leegstaande kantoorpanden worden verplicht jaarlijks te herwaarderen, zodat snel duidelijk wordt welke panden doorverkocht kunnen worden om tot huurwoningen om te bouwen. Corporaties kopen actief deze panden op als deze tot sociale huurwoning kunnen worden omgezet.
- Bij overschotsituaties moeten sociale huurwoningen makkelijk verkocht kunnen worden. Die overschotten moeten regionaal bekeken worden - sociale huur in Zaandam bedient ook woningzoekenden in Amsterdam - zodat over de hele regio geen overschot is.
- Op de koopmarkt wordt de hypotheekrenteaftrek beperkt tot een maximumbedrag van 250.000 euro, ook voor huidige hypotheek. Dit helpt starters, maar voorkomt dat de hypotheekrenteaftrek een subsidie op hoge hypotheek blijft. We doen dit in stappen verspreid over tien jaar waarbij zowel de maximaal af te trekken hypotheeksom afgebouwd wordt alsook het percentage van de rentebetaling afgetrokken kan worden.
- Om woningbezitters te compenseren zullen het eigen woningforfait en de overdrachtsbelasting afgeschaft worden. Hypotheekbezitters dienen zoveel mogelijk gestimuleerd te worden hun schulden af te bouwen, dit kan door de regels voor terugbetaling te verscherpen. Dit zal zowel voor nieuwe als bestaande hypotheek moeten gebeuren.
- Om het voor starters aan het begin van hun carrière makkelijker te maken een huis te kopen moet er wat gedaan worden aan het risicomijdende gedrag van banken bij het verstrekken van hypotheek. Starters moeten onder strenge voorwaarden een lening tot 30.000 euro kunnen afsluiten bij de overheid om als eigen inleg het risico van de bank af te dekken, zodat de bank het eerder aandurft de starter een hypotheek te verstrekken. De AFM-regels met betrekking op hypotheek mogen soepeler hypotheek verstrekken aan werkenden onder de 35, omdat zij zicht hebben op een hoger inkomen binnen korte tijd.
- Ondanks dat er een NHG bestaat voor starters zijn veel financierders huiverig op het verstrekken van hypotheek aan deze groep. Dit wordt mede veroorzaakt door té stringente regeling vanuit de regulators AFM en DNB. Verstrekkers van hypotheek zouden in het geval van jonge starters de mogelijkheid moeten krijgen om een hogere hypotheeksom te verstrekken aan starters olopend

tot wel 6 keer het brutojaarsalaris. Dit is te rechtvaardigen omdat jonge mensen een groter salarisperspectief hebben.

- **ZZP'ers en andere flexwerkers kennen grote moeite om de financiering voor een aankoop van een huis te krijgen. Deze groepen moeten onder speciale voorwaarden ook de mogelijkheid krijgen gebruik te kunnen maken van de NHG. Omdat hun inkomenszekerheid lager is dan van een normale hypotheekaanvrager zal hier wel een strengere eis moeten gelden voor de inbreng van eigen gelden. Dit om het risico op verlies voor de staat bij een gedwongen verkoop te minimaliseren.**

Zorg

Uitgangspunten

Zorg is onontbeerlijk voor alle Nederlanders en zal dus ook voor iedereen toegankelijk moeten blijven. De stijgende zorgkosten vragen om maatregelen die de zorg niet onbetaalbaar maken, maar tegelijk de kwaliteit in stand houden. Marktprikkels en afschaffing van bureaucratische stelsels zijn daarbij onontbeerlijk. Omdat ziek zijn geen keuze is, zal de drempel om medische hulp te zoeken echter niet hoger zijn dan noodzakelijk en zal de zorg geconcentreerd blijven rondom de eerste lijn, die zo ook niet ontoegankelijker of duurder voor de patiënt wordt. Op ethisch gebied kiezen beide organisaties voor vrijheid en kwaliteit van leven als leidraad voor de toekomst.

Maatregelen

- De wijkverpleegkundige komt terug; zij zal ook een rol spelen bij preventie en leefstijlinterventies.
- Ziekenhuizen zullen worden gestimuleerd meer samen te werken, onder meer door het uitwisselen van medisch specialisten.
- De toegestane groei van ziekenhuizen zal worden bepaald per regio, waarbij het regionale groeien/of krimpprocentage leidend zal zijn.
- Hulpmiddelen worden uit het basispakket gehaald.
- De zorgtoeslag wordt afgeschaft.
- Het eigen risico wordt inkomensafhankelijk, met een minimum van 50 en een maximum van 400 euro.
- Medisch specialisten in zowel academische als perifere ziekenhuizen komen in loondienst.
- Er wordt voldoende ruimte gegeven voor privéziekenhuizen om concurrentie te bevorderen. De behandelingen in die ziekenhuizen worden vergoed tot de hoogte die gebruikelijk is in de publieke sector.
- De zorg blijft geconcentreerd in eerste lijn. De poortwachterfunctie van de huisarts blijft intact en wordt, waar mogelijk, uitgebreid. Om dit te bewerkstelligen komt er geen eigen bijdrage voor een huisartsbezoek en zal dit ook niet onder het eigen risico vallen. Mochten patiënten rechtstreeks naar de tweede lijn willen, dan geldt een eigen bijdrage, los van het eigen risico, van 50% van de behandelkosten.
- De euthanasiewetgeving wordt verruimd voor onder meer patiënten die lijden aan de ziekte van Alzheimer.
- Er komt een keuzeplicht voor het donorschap bij het aanvragen van officiële documenten.
- Bij het opstellen van een behandelplan zal tijdens het voorlichtingsproces meer nadruk gelegd worden op behoud van de kwaliteit van leven en niet meer alleen op dure, relatief zinloze interventies.
- De mogelijkheden voor het onderzoek met stamcellen en restembryo's zullen worden verruimd.

Dhr. H.G.J. Kamp en dhr. W.J. Bos,
Formateurs,
postbus 20008,
2500 EA Den Haag.

Westbroek, 25-10-2012.

Geachte Meneer Kamp,

Hierbij stuur ik u het pleidooi over ecologische duurzaamheid in dit dichtbevolkte land.

Ik heb het ook aan de vertegenwoordigers van VVD en PvdA toegestuurd.

Omdat u met slechts twee partijen bent is dit de enige grote kans het beleid voor de toekomst aan te passen.

Om het tij te keren voor ons allemaal.

Bedankt voor uw aandacht,

Veel wijsheid toegewenst en een vriendelijke groet,

Jankees Vendrik .
VOORZITTER

Ecologische Duurzaamheid per 25-10-2012.

Natuur is meer dan alleen het introduceren van een paar bijna uitgestorven korhoenders.

Juist met de “gewone” natuur gaat het erbarmelijk slecht.
Ook de politiek begrijpt dat en de bakens moeten verzet worden.

Eind jaren zestig van de vorige eeuw waren er twee zaken die een hoofdrol hebben gespeeld bij de vorming van het huidige natuurbeleid.

Op een dag stond er op de voorpagina van de Telegraaf een indrukwekkende foto van een journalist die zijn fotorolletje kon ontwikkelen in het ernstig vervuilde water van de Rijn in Rotterdam. In één keer was het voor iedereen duidelijk dat het voor ons milieu vijf voor twaalf was geweest.

Enige tijd daarvoor was er in Slochteren een enorme gasbel gevonden en het was wel duidelijk dat daar een heleboel centjes mee zouden worden binnen gehaald. Centjes die ook konden worden aangewend voor het herstel van de natuur.

Kosten werden niet gespaard om het tij te keren. En zo gebeurde het dat de Staat der Nederlanden heel veel land opkocht en ze in beheer gaf aan Staatsbosbeheer. Toch stak R.Rense, in 1970 directeur van SBB, zijn hand op en zei dat “Natuur niet beter is beschermd dan in particuliere handen.” En hij bedoelde daar niet SBB mee!

Met ieders instemming is het nu zover gekomen dat Staatsbosbeheer anno 2012 meer dan 250.000 hectares in beheer heeft. Nadrukkelijk in beheer want het eigendom is van de Staat der Nederlanden, en dat is net even wat anders. Dat de Staat der Nederlanden haar controlerende taak de afgelopen jaren ernstig heeft verwaarloosd ligt geheel aan haarzelf omdat zij toestond, ook door het benoemen van politieke (CDA) vrienden op cruciale posten, dat er een te grote verwevenheid kon ontstaan van politiek en beheer van natuurterreinen.

Het spreekt voor zich dat de directies van de TBO's, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Landschappen baat hebben gehad bij het benoemen van wat er allemaal fout ging, en wat zij in ruil daarvoor, terug moesten kunnen geven aan de natuur. Dus aan henzelf. Dat het daarnaast helemaal fout is gegaan in de rest van het buitengebied, heeft niet tot enige reactie van de TBO's geleid. Zij hebben er alleen maar baat bij als het buiten hun gebieden helemaal fout gaat. Daar hoor je ze dus niet over.

Naast het onderbrengen van “natuur” bij Staatsbosbeheer heeft er op het platte land de afgelopen twintig jaar een enorme kaalslag plaatsgevonden. Een kaalslag die politiek werd gepromoot omdat de agrarische sector de motor was voor onze economische ontwikkeling. Een motor die geen ruimte meer liet voor welk wild plantje of beestje dan ook. Alles kwam ten dienste van melk-, graan en bloembollen-productie.

Onze koe is verworden tot een productie-unit die pakken melk uitstoot. Op de veel te grote graanakkers groeit alleen nog dát gewas dat de winsten opstuwt. En tot slot meldt de krant anno 2012 dat de langste bloembollenroute niet meer ligt in de buurt van Lisse en Hillegom maar tussen Almere en Lemmer in de beide Flevopolders. Ziehier waaraan de TBO's hun bestaansrecht ontlenuen.

Ik heb de afgelopen weken twee ritten gemaakt, één van Breda naar Drachten en een rit van Breda naar Hoorn. Ik heb totaal 680 km bio-industriële kaalslag gezien met daartussen enkele tienduizenden armetierige populieren, elzen en willigen.

Voor deze verschrikkelijke verminking van onze natuur is het geen oplossing meer de laatste eilandjes natuur op te kopen en deze "stepstones", aan met elkaar te verbinden. Het is te laat omdat het natuurlijke leven tussen deze eilandjes onmogelijk is geworden.

Dat het zover is gekomen komt, omdat wij in onze jacht naar nog meer omzet, de vroeger nogal eens gehoorde zin: "tijdens uw verblijf op aarde mag u het beheer doen op uw gronden", zijn vergeten. Ook zijn wij vergeten dat bij het woord *beheer* altijd het woord *goed* moeten worden verondersteld. Niet goed beheer is vernietiging van waarden.

En dus "*Moet het roer om. Radicaal om*".

En het kan ook om. Om te beginnen moet er 100.000 hectares grond, nu nog in beheer van Staatsbosbeheer, worden verkocht.

Verkocht aan burgers in Nederland. In porties van bijvoorbeeld vijf hectares. Elke hectare wordt verkocht voor een vaste prijs van euro 10.000,- per hectare. Dat levert de staat een miljard euro op. Plus de mindere kosten die het heeft voor het onderhoud van gebouwen, en de enorme besparing op personeelskosten van SBB. Alles bij elkaar ook enige tientallen miljoenen, per jaar, wel te verstaan.

Gaat de natuur dan niet verloren?

Nee, want de burgers krijgen er bij de aankoop natuurlijk wel een aantal verplichtingen bij. Daar staat tegenover, dat zij op elke 5 hectare een blokhuut voorzien van zonnepanelen mogen bouwen. Samen met nog een aantal ecologisch verantwoorde verplichtingen kan een geheel nieuwe, verfrissende situatie ontstaan.

Een deel van de opbrengst moet worden gebruikt om een regeling voor alle bedrijven op het platteland te maken die hen verplicht 2 procent van hun gronden op natuurlijke wijze te laten begroeien. Daar komt bij dat percelen niet groter mogen worden dan 10 hectares. Is een perceel groter dan tien hectare dan dient er een natuurlijk scheiding te worden aangebracht. Voor economisch zwakkere bedrijven moet er een soort bergboeren-regeling komen, die het hen mogelijk maakt toch een opbrengst te verkrijgen uit deze nieuwe natuur.

Dit is uw kans : "*Nieuwe natuur betekent natuur overal en niet meer alleen in reservaten*".

Jankees Vendrik.
VOORZITTER

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Vereniging Onafhankelijke Natuur
Informatie
de heer J. Vendrik
Westbroekse Binnenweg 23
3612 AG Tienhoven

Kenmerk: 201200662

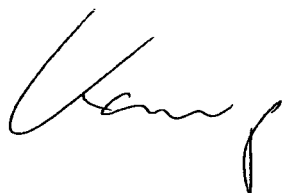
Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Vendrik,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Gemeente

Bodegraven Reeuwijk

Correspondentie:
Postbus 401
2410 AK Bodegraven

Bezoekadres:
Raadhuisplein 1
2411 BD Bodegraven

T 0172 - 522 522
F 0172 - 522 999

www.bodegraven-reeuwijk.nl
Info@bodegraven-reeuwijk.nl

Ministerie van Algemene Zaken
t.a.v. de informateurs H.G.J. Kamp en W.J. Bos
en onderhandelaars M. Rutte, D.M. Samsom,
S.A. Blok en J.R.V.A. Dijsselbloem
Postbus 20001
2500 EA Den Haag

Datum 25 oktober 2012

Datum verzonden

Ons kenmerk Z-12-13215/UIT-12-13375

Uw kenmerk

Behandeld door W.D.X. Bruinsma

Bijlage(n) Rapport 'Een kloppend Groene Hart, een krachtig Groene Hart'
Brochure 'Een kloppend Groene Hart, een krachtig Groene Hart'

Onderwerp Toekomst van het Groene Hart

Geachte informateurs en onderhandelaars,

Met genoegen bieden wij u via deze brief het rapport 'Een kloppend Groene Hart, een krachtig Groene Hart' en bijbehorende brochure aan. De afgelopen maanden hebben elf gemeenten in het Groene Hart, vier regionale Rabobanken en de Kamer van Koophandel onderzoek gedaan naar de 'Kracht van het Groene Hart'. Belangrijke argumenten waarom wij dit onderzoek hebben uitgevoerd zijn de diverse ontwikkelingen in en rond het Groene Hart. Dit zijn onder andere de terugtrekkende beweging vanuit Het Rijk, zowel beleidsmatig als qua beschikbare middelen en de ontwikkeling van de Metropoolregio's.

Wij hopen dat het rapport een stimulans is voor verdere samenwerking tussen gemeenten en andere partijen die zich verantwoordelijk voelen voor het Groene Hart op het gebied van ruimtelijke ordening, economie en recreatie/toerisme. Gezien onze ligging in het hart van de Randstad is een krachtig Groene Hart van onschatbare waarde voor de leefkwaliteit van een groot deel van de Nederlandse bevolking. Wij zijn van oordeel dat door de vorming van stevige allianties de samenwerking kan worden versterkt, met een positief effect tot gevolg. Zo hopen wij in 2025 een gekende en gewaardeerde streek te zijn die een wezenlijke bijdrage levert aan de levenskwaliteit van miljoenen Nederlanders op het gebied van wonen, werken, recreëren, voeding en gezondheid.

Wij zijn van mening dat Het Rijk een belangrijke partner is om bovengenoemd doel te bereiken. Op dit moment is te veel sprake van versnipperend beleid, mede door de ligging van het Groene Hart in drie provincies. Wij doen daarom

een beroep op u de status van het Groene Hart als voor Het Rijk belangrijk gebied nieuw leven in te blazen door hier in uw eventueel te sluiten regeerakkoord aandacht aan te besteden dan wel met nieuw ondersteunend beleid te komen. Wij begrijpen dat het in deze tijden van harde bezuinigingen lastig is financiële middelen beschikbaar te stellen. Daarom zouden wij de aandacht in ieder geval graag vertaald zien in beleidsmatige aandacht vanuit Het Rijk voor het Groene Hart. Bij een verdere uitwerking hiervan zijn van uiteraard bereid hierover mee te denken met u.

Mocht u omtrent dit onderwerp meer informatie wensen geven wij graag een nadere toelichting op het rapport en onze visie. Meer informatie is tevens te vinden op onze gezamenlijke website www.krachtvanhetgroenehart.nl.

Hoogachtend,

Namens de stuurgroep 'Kracht van het Groene Hart', gemeenten Alphen aan den Rijn, Bodegraven-Reeuwijk, Boskoop, De Ronde Venen, Gouda, Kaag en Braassem, Nieuwkoop, Rijnwoude, Waddinxveen, Woerden en Zuidplas, Rabobank en Kamer van Koophandel,

De burgemeester van Bodegraven-Reeuwijk,

mr. C. van der Kamp

Voorwoord

*'Samenwerken
aan een vitaal
Groene Hart.
Dat is ons idee.'*

* Download de digitale versie van het volledige onderzoeksrapport op www.krachtvanhetgroenehart.nl

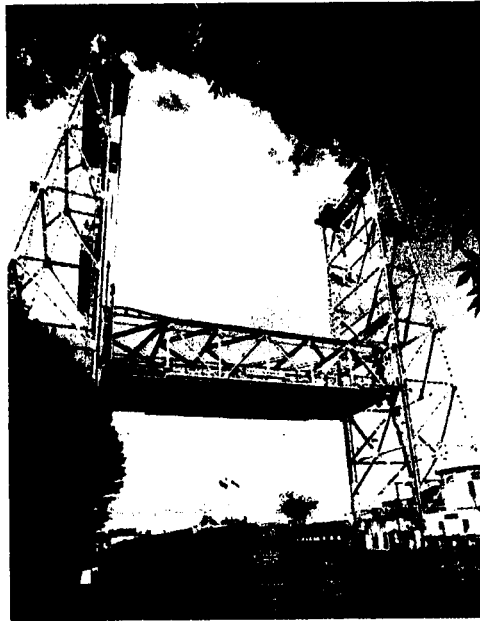
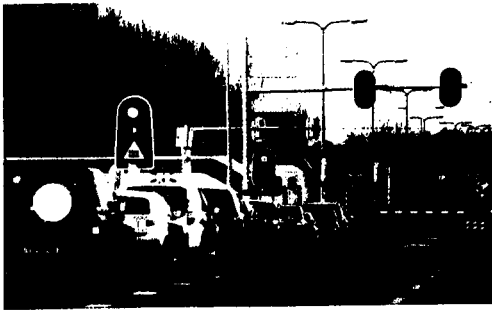

De afgelopen jaren heeft Groene Hart een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de regio. Het is de afgelopen jaren gelukt om de regio te laten groeien en de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren. Dit is vooral dankzij de samenwerking met de gemeenten en de Kamer van Koophandel. Samen hebben we de regio opgebouwd en de kwaliteit van de leefomgeving verbeterd. Dit is vooral dankzij de samenwerking met de gemeenten en de Kamer van Koophandel. Samen hebben we de regio opgebouwd en de kwaliteit van de leefomgeving verbeterd.

De afgelopen jaren heeft Groene Hart een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de regio. Het is de afgelopen jaren gelukt om de regio te laten groeien en de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren. Dit is vooral dankzij de samenwerking met de gemeenten en de Kamer van Koophandel. Samen hebben we de regio opgebouwd en de kwaliteit van de leefomgeving verbeterd. Dit is vooral dankzij de samenwerking met de gemeenten en de Kamer van Koophandel. Samen hebben we de regio opgebouwd en de kwaliteit van de leefomgeving verbeterd.

De afgelopen jaren heeft Groene Hart een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de regio. Het is de afgelopen jaren gelukt om de regio te laten groeien en de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren. Dit is vooral dankzij de samenwerking met de gemeenten en de Kamer van Koophandel. Samen hebben we de regio opgebouwd en de kwaliteit van de leefomgeving verbeterd. Dit is vooral dankzij de samenwerking met de gemeenten en de Kamer van Koophandel. Samen hebben we de regio opgebouwd en de kwaliteit van de leefomgeving verbeterd.

Rabobank, Groene Hart gemeenten en Kamer van Koophandel

Een kloppend Groene Hart,
een krachtig Groene Hart!

Visie

Uit het onderzoek blijkt dat we samen actie moeten ondernemen, met hetzelfde doel voor ogen. Daarom zetten we allereerst een stip op de horizon; hoe zien we het Groene Hart in 2025?

In 2025 is het Groene Hart een gekende en gewaardeerde streek als *de Groene Hart*, die een wezenlijke bijdrage levert aan de *landbouw* van miljoenen Nederlanders - inclusief de eigen bevolking - op het gebied van wonen, werken, recreatie, voeding en gezondheid.

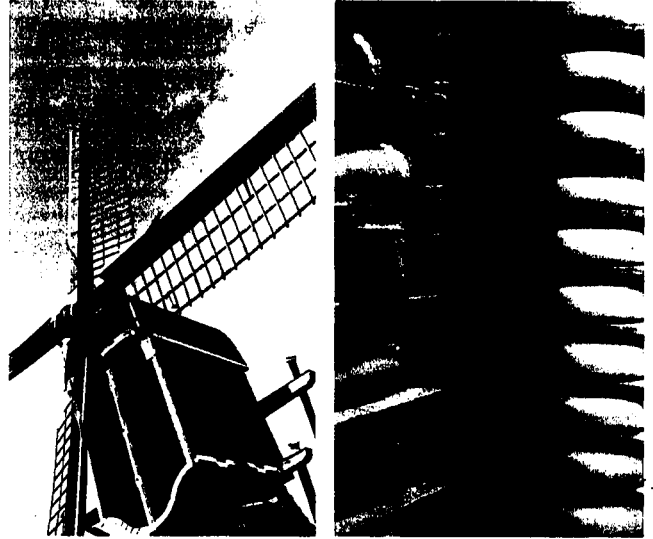
'Door samenwerking tussen ondernemers, bewoners en bestuurders kunnen we onze ambities verwezenlijken.'

'Agrariërs zijn de dragers en vormgevers van het Groene Hart.'

Strategische agenda

Als we dit uitnodigende en uitdagende toekomstperspectief willen bereiken, rekening houdend met de kansen, bedreigingen, sterkten en zwakten die hiervoor geschikt zijn, dan moeten we nu gezamenlijk actie ondernemen. We gaan belangrijke stappen zetten langs de volgende vijf lijnen.

1. *Dit is het Groene Hart - Creëer eigen identiteit en status*

Maak een onderscheidende en herkenbare identiteit die de toekomstvisie van 2025 ondersteunt. Zet daarin de kwaliteit van leven centraal: beleef het Groene Hart. Zorg ervoor dat de contouren van het gebied duidelijk zijn en welke status het Groene Hart heeft. Maak bewoners, ondernemers en bestuurders ambassadeur en communiceer aansprekende voorbeelden die de identiteit ondersteunen. Denk aan waterrecreatie, streekproducten, zorgboerderijen en typische Hollandse waarden zoals molens en landgoederen.

2. *Samenwerken betekent ook keuzes maken - Bepaal een duidelijke koers*

Nodig partners uit en maak allianties. Maak een (door)start met een betrokken kerngroep die mentaal eigenaarschap toont, echt wil aanpakken en buiten bestaande kaders denkt. Durf het Groene Hart te herdefiniëren en in ruimtelijke zin te verkleinen zodat meer samenhang en een krachtig teamspel ontstaat.

3. *Bied de agrariërs perspectief - Zonder hen versteent het Groene Hart*

De agrarische sector is beeldbepalend voor het Groene Hart. Geef agrarische ondernemers de ruimte om te verbreden en te innoveren, zodat zij toekomstperspectief hebben en het gebied blijven vormgeven en beheren. Werk samen aan oplossingen voor de bodem- en waterproblematiek en stimuleer duurzame vernieuwing.

4. *MKB is bepalend voor vitaliteit - Stimuleer groei en innovatie*

Zonder economische vitaliteit heeft het Groene Hart geen toekomst. Het MKB is de motor voor die economische vitaliteit. Daag het stevig lokaal verankerde MKB uit om slim te groeien door innovatie en creativiteit. Creëer fysieke en virtuele (broed)plaatsen waar we verbindingen binnen en tussen sectoren kunnen leggen en waar innovatie centraal staat. Stimuleer nieuwe activiteiten die helpen de toekomstvisie te realiseren en ontwikkel nieuwe verdienmodellen. Het is nu of nooit voor de toeristisch-recreatieve sector. Geef de sector een forse kwaliteitsimpuls, waardoor recreanten, toeristen en de eigen bevolking de kwaliteit die het Groene Hart te bieden heeft - zoals groen en water - volledig kunnen beleven.

5. *De Tuin van de Randstad - Maak verbinding met de grote steden*

Verbind het Groene Hart met de omliggende steden en versterk de verbinding met de grotere steden in het Groene Hart zoals Alphen aan den Rijn, Gouda en Woerden. Fysiek, door de ontsluiting, bereikbaarheid en infrastructuur te verbeteren. Economisch, door bedrijven, toeleveranciers, ondernemers, organisaties en bestuurders bij elkaar te brengen. Sociaal en mentaal, door elkaar te kennen, te waarderen en 'open minded' te benaderen. Speel in op thema's die er echt toe doen, zoals wonen, werken, recreatie, voeding en gezondheid. Bijvoorbeeld door 'local for local' voeding, toeristische opstapplaatsen (TOP) en logies bij de boer. Verbrede agrarische activiteiten spelen hierbij een sleutelrol. Verbind mensen, in steden en dorpen en onderling, ook binnen het Groene Hart. Zij vormen het cement dat gemeenschappen bijeen houdt en zorgen voor eigen dynamiek en vitaliteit. Vergroot de betrokkenheid van ondernemers bij het verenigingsleven, activeer de jeugd, organiseer burendagen en benut de kansen van nieuwe/social media (zoals de Groene Hart app).

Kansen voor de toekomst

Uit het onderzoek blijkt dat er kansen en bedreigingen zijn voor de toekomst van het Groene Hart. Door onze bestaande sterkten en zwakten te erkennen kunnen we anticiperen en sturen op een vitaal Groene Hart met een sterke identiteit.

Sterkten

De kern van de sterke punten ligt op het vlak van de ruimtelijke kwaliteiten. Het unieke open landschap met groen en water, te midden van grote, aantrekkelijke steden met volop woon- en werkgelegenheid en internationale topvoorzieningen. Door de ligging sluit het Groene Hart goed aan op internationale vervoersknooppunten, zoals Schiphol en de havens van Rotterdam. Sterk is ook het ondernemerschap in het MKB en het agrocluster en de grote betrokkenheid van bewoners, ondernemers en bestuurders bij het gebied.

Zwakten

De zwakten van het Groene Hart etaleren zich in versnippering, onder andere op het gebied van bestuur, identiteit en aanbod in de recreatieve sector. Bovendien trekt het Rijk zich terug waardoor de beleidsmatige aandacht verslapt. Verouderde bedrijventerreinen en een gebrekkige in- en externe ontsluiting zijn zwakten die mede ontstaan zijn doordat het gebied planologisch nagenoeg op slot zat en in de afgelopen jaren weinig ontwikkelingsperspectief heeft gekregen. Mede hierdoor blijft de economische groei achter.

Kansen

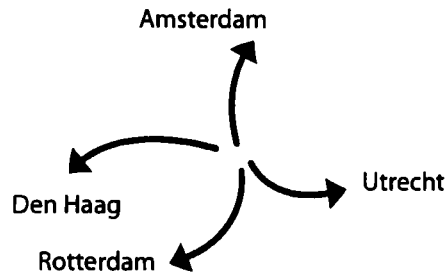
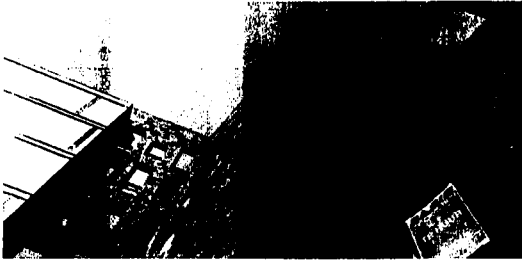
Er zijn genoeg kansen voor het Groene Hart en de meeste liggen op het gebied van menselijke kernwaarden zoals voeding, gezondheid, wonen, werken en recreatie. Zoals dichtbij geproduceerde 'local for local' voeding, herkenbare, wereldberoemde streekproducten

en zorgvoorzieningen. Duurzaamheid past bij uitstek bij het Groene Hart. Kansen liggen er ook in een miljoenenmarkt van Nederlanders die de complementariteit van het Groene Hart als onderdeel van de Randstad zullen waarderen. Het is een gebied waar de stedeling kan recreëren en overnachten en vanuit het Groene Hart kunnen toeristen de omringende steden bezoeken. Bestuurlijk en politiek is sprake van een omslag. Daardoor ontstaat ruimte voor initiatieven uit de markt, niet alleen bij ondernemingen, maar ook bij inwoners die begrijpen wat de doe-democratie in de praktijk betekent. Deze inwoners en ondernemers willen graag mentaal eigenaar zijn van het Groene Hart en bottom-up bijdragen aan realistische en toekomstgerichte oplossingen. Bijvoorbeeld door de kennis en ervaringen van ouderen te gebruiken om bepaalde voorzieningen in stand te houden of door vrijwilligerswerk bij te dragen aan de vitaliteit van de dorpen.

Bedreigingen

De scheidslijn tussen kans en bedreiging is dun. Zo biedt het water een kans als watersportbestemming, maar bedreigen bodemdaling en de stikstofproblematiek de vestigingsvoorwaarden voor de agrarische sector. Er is nu actie nodig om in te spelen op demografische ontwikkelingen zoals vergrijzing, ontgroening en krimp. Door die ontwikkelingen neemt de druk op voorzieningen en daarmee op de leefbaarheid van delen van het Groene Hart toe. Bezuinigingen bij de overheid en geringe investeringsruimte bij het bedrijfsleven dagen uit tot toekomstgericht ondernemerschap waarin nieuwe verdienmodellen centraal staan. Tenslotte worden we steeds mobieler; dit legt nog meer druk op de infrastructuur wat een belangrijk knelpunt vormt voor forensen en (logistieke) bedrijven.

recreatie
mentaal eigenaarschap
gezondheid
wonen
innovatie
landschap
voeding
Tuin van de Randstad
mkb
samenwerking
werken
ontwikkeling
grote steden
groei
kwaliteit van leven
verbinding

*'We moeten de
stedeling verbinden
met het
Groene Hart'*

Colofon

Publicatiedatum

1 oktober 2012

Auteurs

Anne-Lotte Paymans
Cynthia Briesen
Willem van der Velden

Fotografie

Riekelt Bezemer
Creatieve Krachten
www.sintnicolaashoeve.nl

Vormgeving en drukwerk

Plein 7

In opdracht van

Rabobank, gemeenten,
Kamer van Koophandel

Contact

communicatie@rijnstreek.rabobank.nl
www.krachtvanhetgroenehart.nl

*Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van druk, foto-
kopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande toestemming van de opdrachtgever.*

Het onderzoek is mogelijk gemaakt door:

Gemeente

Bodegraven Reeuwijk

Gemeente
De Ronde Venen

nieuwkoop

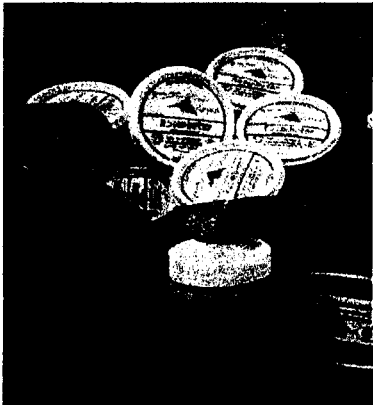

GEMEENTE
WADDINXVEEN

gemeente
Zuidplas

Een kloppend Groene Hart,
een krachtig Groene Hart!

oktober 2012

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Voorwoord.....	4
Inleiding.....	5
Algemeen.....	5
Vraagstelling en gebiedsbepaling.....	5
Leeswijzer	6
Visie en strategische agenda	8
Sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen (SWOT).....	8
Visie	10
Strategische agenda	9
Onderbouwing en uitwerking van de agenda	11
Dit is het Groene Hart - Creëer eigen identiteit en status	11
Samenwerken betekent ook keuzes maken - Bepaal een duidelijke koers	12
Bied de agrariërs perspectief - Zonder hen versteent het Groene Hart	13
MKB is bepalend voor vitaliteit - Stimuleer groei en innovatie	14
De Tuin van de Randstad - Maak verbinding met de grote steden.....	15
Samenvatting van de onderzoeksresultaten	17
Algemeen.....	17
Agrarisch.....	19
Kleine steden en dorpen	19
Toerisme en recreatie	21
1. Het Groene Hart.....	23
1.1 Positie Groene Hart in Nederland.....	23
1.2 Positie Groene Hart in relatie tot de Randstad (vier grote steden).....	31
1.3 Samenvattende SWOT-analyse.....	35
2. Vitaliteit van steden en dorpen.....	37
2.1 Inleiding.....	37
2.2 Beleidskaders	38
2.3 Begrippen en bevolkingsverdeling.....	40
2.4 Demografie	42
2.5 Woningmarkt	48
2.6 Voorzieningen	51
2.7 Werkgelegenheid.....	54

2.8	Leefbaarheid	56
2.9	Samenvattende SWOT-analyse.....	58
3.	Agrarische sector	60
3.1	Inleiding.....	60
3.2	Agrarische sector in provinciaal beleid	60
3.3	Het agrocluster in het Groene Hart	63
3.4	Het belang van de agrarische sector in het Groene Hart	65
3.5	Trends en ontwikkelingen in de agrarische sector	75
3.6	Samenvattende SWOT-analyse.....	79
4.	Toerisme en recreatie	81
4.1	Inleiding.....	81
4.2	Vrijtijdsbesteding, toerisme en vakantie: begrippen en omvang.....	81
4.3	Trends en ontwikkelingen.....	83
4.4	Aanbodanalyse.....	86
4.5	Werkgelegenheid en economie.....	89
4.6	Consument.....	93
4.7	Merk en marketing Groene Hart	98
4.8	Toerisme als beleidsthema in het Groene Hart.....	101
4.9	Samenvattende SWOT-analyse.....	105
	Bijlage I: Verbrede landbouw	107
	Bijlage II: Rabobank Koopstromenmonitor.....	109
	Bijlage III: Steden en dorpen.....	110
	Bijlage IV: Geraadpleegde bronnen.....	112
	Colofon	115

Voorwoord

Klopt ons Groene Hart nog wel? Is de economie voldoende vitaal voor een gezonde toekomst van het Groene Hart? Maar ook: klopt het gebied nog, zoals dat ooit bedoeld is? En heeft dat gebied een herkenbare identiteit die klopt bij het beeld van bewoners, ondernemers, bestuurders en belangenorganisaties?

Het Groene Hart is met haar open landschap en unieke ligging tussen de grote steden in de Randstad een prachtig gebied om te wonen, werken en recreëren. Mede door het landschap en de ligging heeft het gebied unieke kansen. Helaas worden de kansen lang niet altijd benut. Want in het beleid heeft het behoud van het Groene Hart lange tijd centraal gestaan, ten koste van de ontwikkeling van het gebied. En stilstand leidt tot achteruitgang.

Als coöperatieve bank voelt de Rabobank zich maatschappelijk betrokken bij de ontwikkelingen in deze streek, net als de Groene Hart gemeenten en de Kamer van Koophandel. Daarom zijn we gezamenlijk dit onderzoek gestart, want door samen te werken bereiken we meer dan alleen. We hebben zoveel mogelijk betrokkenen – inwoners, ondernemers, bestuurders, belangenorganisaties – uitgenodigd om met ons mee te werken en mee te denken. Met elkaar zijn wij op zoek gegaan naar de deelbelangen, die we hebben doorvertaald naar gedeelde belangen.

De resultaten van alle interviews, workshops en de uitvoerige data analyse hebben we gebundeld in een gedegen rapport dat voor u ligt. Er is ook een samenvattende brochure beschikbaar met onze toekomstvisie en de strategische agenda.¹ Hiermee willen wij inwoners, ondernemers, bestuurders en overige stakeholders enthousiasmeren om samen in actie te komen en te werken aan een krachtig Groene Hart.

Wij willen de kans pakken en bijdragen aan de vitaliteit van het Groene Hart. U ook? Denk mee, doe mee en werk mee. Want een vitaal, kloppend Groene Hart, is een krachtig Groene Hart dat een wezenlijke bijdrage kan leveren aan de levenskwaliteit van miljoenen Nederlanders!

Rabobank, Groene Hart gemeenten en Kamer van Koophandel ²

1 oktober 2012

---

¹ Zie www.krachtvanhetgroenehart.nl voor alle uitingen en meer informatie

² De Rabobanken Gouwestreek, Groene Hart Noord, Rijn en Veenstromen en Rijnstreek
De gemeenten Alphen aan den Rijn, Bodegraven Reeuwijk, Boskoop, De Ronde Venen, Gouda, Kaag en
Braassem, Nieuwkoop, Rijnwoude, Waddinxveen, Woerden en Zuidplas.
De Kamers van Koophandel Haaglanden, Rotterdam en Utrecht

Inleiding

Algemeen

Het Groene Hart is een prachtig gevarieerd en open gebied midden in de volle Randstad en de delta van Noordwest-Europa. Het is ecologisch en economisch van grote betekenis en vervult verschillende, soms onderling conflicterende functies. Beleidsmatig heeft het gebied steeds veel aandacht gekregen, maar door het niet meer beschikbaar stellen van Rijksmiddelen en het wegvallen van beleidsmatige prioriteit zijn de omstandigheden aan het veranderen. De initiatiefnemers van dit onderzoek³ voelen zich zeer betrokken bij het Groene Hart en willen daarom juist nu bijdragen aan een gebied dat ook in de toekomst sterk en vitaal is.

Daarom hebben zij Rabobank Regionaal Onderzoek gevraagd om kennis, visie en aanbevelingen te leveren. Het onderzoek is in de periode mei – augustus 2012 uitgevoerd met behulp van literatuurstudie, data-analyse, diverse regionaal-economische modellen en niet in de laatste plaats interviews en intensieve workshops met ondernemers, beleidsmakers, burgers, overheid en vele organisaties. In het onderzoek is gekeken naar het Groene Hart in regionaal-economisch perspectief en drie specifieke thema's, te weten de vitaliteit van steden en dorpen, de agrarische sector en toerisme en recreatie. De keuze voor deze drie thema's is ingegeven door het feit dat ze ieder op hun eigen manier van invloed zijn op de vitaliteit, relaties hebben met de onderscheidende ruimtelijke kwaliteiten van het gebied en vaak worden geplaatst tegen de achtergrond van de kansen van het gebied. Dit rapport is daarvan het resultaat, maar zeker niet het einde van het initiatief. Maar er waren ook meer pragmatische motieven om de insteek van het onderzoek niet te breed te maken. Als gevolg daarvan zijn bijvoorbeeld de regionale woningmarkt en de zorgsector grotendeels buiten beschouwing gebleven.

Het belangrijkste resultaat van dit onderzoek is een gezamenlijke visie en strategische agenda. Daarmee is dit onderzoek een eerste stap en is de basis gelegd om als betrokkenen gezamenlijk actie te ondernemen en te werken aan een krachtig Groene Hart.

Vraagstelling en gebiedsbepaling

Het doel van het onderzoek is inhoudelijke elementen, argumenten, aanbevelingen en een visie aan te leveren, waarmee de initiatiefnemers zichzelf en partners inspireren om gezamenlijk het Groene Hart te versterken.

Lever onderbouwde en gedragen elementen en aanbevelingen die de initiatiefnemers kunnen inzetten om samen met hun partners te werken aan versterking van het Groene Hart.

Het onderzoek heeft in principe betrekking op het gebied dat door de overheid en diverse

³ De Rabobanken Gouwestreek, Groene Hart Noord, Rijn en Veenstromen en Rijnstreek, de Kamer van Koophandel, en de gemeenten Alphen aan den Rijn, Bodegraven Reeuwijk, Boskoop, De Ronde Venen, Gouda, Kaag en Braassem, Nieuwkoop, Rijnwoude, Waddinxveen, Woerden en Zuidplas.

In de rapportage volgen we het model van de omgekeerde trechter: van smal naar steeds breder.

- Als eerste presenteren wij onze *visie* op wat het Groene Hart in 2025 zou kunnen zijn. Deze baseren we op actuele sterkten en zwakten en toekomstige kansen en bedreigingen. Die visie is de stip aan de horizon, het wenkend perspectief dat uitdaagt om er te komen.
- In de *strategische agenda* zetten we vijf hoofdlijnen uit die naar de stip aan de horizon zullen leiden. Dat is het eindresultaat van dit initiatief, maar tegelijkertijd het begin van vervolgacties, op diverse onderdelen en met verschillende partijen om daadwerkelijk de route naar een sterk en vitaal Groene Hart in 2025 in te slaan.
- Aansluitend vindt u een *onderbouwing en uitwerking* van de strategische agenda. Hierin staan een nadere toelichting en onderbouwing van de strategische agenda, samen met een eerste uitwerking die we vooral in de workshops hebben verzameld. De meer diepgaande uitwerking zal op een later moment en met de inzet van velen gemaakt moeten worden. Daarbij kunnen de hier genoemde praktische ideeën ter inspiratie dienen. Ze tonen ook aan dat als de goede mensen met het groene hart op de goede plaats en met de goede doelstelling bij elkaar zitten, het vergaren van creatieve en concrete actiepunten geen enkel probleem is.
- De kern van het onderzoek bestaat uit drie thematische verdiepingen. Dat is het vraagstuk van kleine steden en dorpen, de agrarische sector en toerisme en recreatie, vanwege hun relevantie voor het Groene Hart. Deze bundelen we eerst in een *samenvatting van de onderzoeksresultaten*, waarbij voor elk van de drie genoemde thema's een aparte samenvatting beschikbaar is.
- De daarop volgende inhoudelijke hoofdstukken 1 tot en met 4 bevatten de *onderzoeksverslagen*.
- In de *bijlagen* staat achterliggende informatie.

Voor het onderzoek analyseren we op basis van literatuur, data, regionaal-economische modellen, vele interviews en niet op de laatste plaats de kennis en creativiteit van tientallen personen die hebben meegewerkt aan de workshops, de verschillende vraagstukken en beantwoorden we uiteindelijk de centrale vraagstelling. We hebben geprobeerd om met een gevarieerde rapportagevorm (tekst, grafiekjes, kaarten, tekstboxen met interessante aanvullende informatie) het voor alle lezers interessant en toegankelijk te houden.

Ieder inhoudelijk hoofdstuk sluit af met een SWOT-analyse (sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen). De kansen omschrijven we bewust met een werkwoordsvorm om het doe-gehalte te accentueren: de kansen zijn de inspiratie en motivatie om met elkaar verder te gaan en allianties te vormen. Daarmee worden ook concrete actiepunten genoemd, maar we zijn terughoudend geweest met de gedetailleerde uitwerking daarvan, omdat deze uiteindelijk in het veld – soms per situatie verschillend en in afstemming met betrokkenen moeten worden ingevuld. De ideeënoogst is zeer omvangrijk en uitdagend.

Visie en strategische agenda

Vanuit de onderzoeksresultaten, conclusies, vele gesprekken en workshops kan een toekomstvisie voor de lange termijn worden geformuleerd. Hier kiezen we een tijdshorizon tot 2025. Deze visie vertalen we naar een strategische agenda. Kort gezegd zijn dat de hoofdlijnen die leiden tot de stip aan de horizon: de visie. Een nadere onderbouwing en gedeeltelijke uitwerking van de agenda volgt daarop. Dit is met nadruk slechts een gedeeltelijke uitwerking, omdat de concrete uitwerking moet geschieden in overleg met en met bijdragen van betrokkenen in het veld, die als geen ander weten welke stappen moeten worden gezet.

Sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen (SWOT)

De toekomstvisie is gebaseerd op het heden (bestaande sterkten en zwakten) en ontwikkelingen (kansen en bedreigingen) die zich in de toekomst kunnen voordoen en waarop geanticipeerd kan worden. Daarom beginnen we met deze factoren, de zogenoemde SWOT (sterkten, zwakten, kansen, bedreigingen), om aansluitend de toekomstvisie te formuleren.

De kern van de *sterke punten* ligt op het vlak van de ruimtelijke kwaliteiten (het unieke open landschap met volop groen en water), te midden van grote steden die grote aantrekkingskracht hebben (wonen, werken, internationale topvoorzieningen) en de aansluiting op internationale vervoersknooppunten (Schiphol, Rotterdam). De regio telt veel vitale bedrijven (waaronder een sterk agrocluster), en niet op de laatste plaats een grote betrokkenheid van bewoners, ondernemers en bestuurders bij het gebied.

De *zwakten* van het gebied etaleren zich in versnippering van onder andere bestuur, identiteit en aanbod van de recreatieve sector, veroudering van bedrijventerreinen en een gebrekkige in- en externe ontsluiting. Het gebied zat in de afgelopen jaren planologisch nagenoeg op slot en had daardoor weinig ontwikkelingsperspectief. Mede hierdoor is de economische groei achtergebleven bij die van geheel Nederland.

Het Groene Hart heeft *kansen* omdat het met haar producten en diensten (waaronder ook 'groen' en 'blauw') heel dicht bij menselijke kernwaarden zit. Aanknopingspunten zijn o.a. gezonde, dichtbij geproduceerde en herkenbare voeding (local for local), vitaliteit tot op hoge leeftijd en goede zorg. Duurzaamheid als rode draad in beleid, ondernemerschap en menselijk handelen zijn relevant en bieden kansen. Ook fysiek is sprake van nabijheid: een miljoenenmarkt van Nederlanders die de complementariteit van het Groene Hart als onderdeel van de Randstad zullen weten te waarderen. Bestuurlijk en politiek is bovendien sprake van een – voorzichtige - omslag. Enerzijds omdat centralistisch denken simpelweg niet meer van deze tijd is, anderzijds vanwege snel opdrogende publieke fondsen. Daardoor ontstaat ruimte voor initiatieven uit de markt, niet alleen bij ondernemingen, maar ook bij burgers en ondernemers die begrijpen wat de doe-democratie in de praktijk betekent. Zij zullen graag mentaal eigenaar zijn van het Groene Hart en vanuit de praktijk bijdragen aan realistische en haalbare oplossingen.

Bedreigingen kunnen manifest worden als geen goede compensatie wordt gevonden voor de bezuinigingen bij de overheid en de geringe investeringsruimte bij het bedrijfsleven. Bij het water is de scheidslijn tussen kans en bedreiging dun. Enerzijds kan het Groene Hart als toonaangevende watersportbestemming op de kaart worden gezet, aan de andere kant bedreigen grondwaterstijging en verzilting de vestigingsvoorwaarden voor de agrarische sector. We worden steeds mobieler en dat legt een grote druk op de infrastructuur als deze niet meegroeit of geen andere mobiliteitsconcepten beschikbaar komen. Het Groene Hart kan nog zoveel kwaliteiten hebben, maar als deze niet bereikbaar zijn, levert het weinig op. Als we kijken naar de demografische ontwikkelingen, dan spelen vergrijzing, ontgroening en demografische krimp een rol. Door die ontwikkelingen neemt de druk op voorzieningen en daarmee de leefbaarheid van delen van het Groene Hart toe.

Visie

Het huidige Groene Hart heeft kracht en kwaliteiten, maar deze worden bedreigd. Het hart klopt nog, maar is niet meer in de beste conditie. Het beeld van het Groene Hart klopt ook niet meer. Het is niet wat het lijkt te zijn, maar het is onduidelijk wat het wel precies is. Het is bovendien de vraag of het concept nog klopt. Oorspronkelijk een planologisch begrip, dat gericht was op conservering binnen de grenzen van het Nationale Landschap, maar waar de uitwerking – gelukkig – anders is geweest. Juist door dynamiek en ontwikkeling mogelijk te maken, blijven de unieke waarden van het Groene Hart ook voor toekomstige generaties gewaarborgd. Door nu kansen te grijpen en bedreigingen te neutraliseren ontstaat het volgende wenkende toekomstperspectief.

In 2025 is het Groene Hart een gekende en gewaardeerde streek als Tuin van de Randstad, die een wezenlijke bijdrage levert aan de levenskwaliteit van miljoenen Nederlanders - inclusief de eigen bevolking - op het vlak van wonen, werken, recreëren, voeding en gezondheid.

Strategische agenda

Als we dit uitdagende toekomstperspectief willen bereiken, rekening houdend met de kansen, bedreigingen, sterkten en zwakten die we hiervoor geschetst hebben, dan hebben we belangrijke stappen te zetten langs de volgende vijf lijnen.

1. Dit is het Groene Hart - Creëer eigen identiteit en status

Maak een onderscheidende en herkenbare identiteit die de toekomstvisie van 2025 ondersteunt. Zet daarin de kwaliteit van leven centraal: beleef het Groene Hart. Zorg ervoor dat de contouren van het gebied duidelijk zijn en welke status het Groene Hart heeft. Maak bewoners, ondernemers en bestuurders ambassadeur en communiceer aansprekende voorbeelden die de identiteit ondersteunen. Denk aan waterrecreatie, streekproducten, zorgboerderijen en typische Hollandse waarden zoals molens en landgoederen.

2. Samenwerken betekent ook keuzes maken - Bepaal een duidelijke koers

Nodig partners uit en maak allianties. Maak een (door)start met een betrokken kerngroep die mentaal eigenaarschap toont, echt wil aanpakken en buiten bestaande kaders denkt. Durf het Groene Hart te herdefiniëren en in ruimtelijke zin te verkleinen zodat meer samenhang en een krachtiger samenspel ontstaat.

3. Bied de agrariërs perspectief - Zonder hen versteent het Groene Hart.

De agrarische sector is beeldbepalend voor het Groene Hart. Geef agrarische ondernemers de ruimte om te verbreden en te innoveren, zodat zij toekomstperspectief hebben en het gebied blijven vormgeven en beheren. Werk samen aan oplossingen voor de bodem- en waterproblematiek en stimuleer duurzame vernieuwing.

4. Het MKB is bepalend voor vitaliteit - Stimuleer groei en innovatie

Zonder economische vitaliteit heeft het Groene Hart geen toekomst. Het MKB is de motor voor die economische vitaliteit. Daag het stevig lokaal verankerde MKB uit om slim te groeien door innovatie en creativiteit. Creëer fysieke en virtuele (broed)plaatsen waar we verbindingen binnen en tussen sectoren kunnen leggen en waar innovatie centraal staat. Stimuleer nieuwe activiteiten die helpen de toekomstvisie te realiseren en ontwikkel nieuwe verdienmodellen. Het is nu of nooit voor de toeristisch-recreatieve sector. Geef de sector een forse kwaliteitsimpuls, waardoor recreanten, toeristen en de eigen bevolking de kwaliteit die het Groene Hart te bieden heeft - zoals groen en water - volledig kunnen beleven.

5. De Tuin van de Randstad - Maak verbinding met de grote steden

Verbind het Groene Hart met de omliggende steden en versterk de verbinding met de grotere steden in het Groene Hart zoals Alphen aan den Rijn, Gouda en Woerden. Fysiek, door de ontsluiting, bereikbaarheid en infrastructuur te verbeteren. Economisch, door bedrijven, toeleveranciers, afnemers, organisaties en bestuurders bij elkaar te brengen. Sociaal en mentaal, door elkaar te kennen, te waarderen en 'open minded' te benaderen. Speel in op thema's die er echt toe doen, zoals wonen, werken, recreatie, voeding en gezondheid. Bijvoorbeeld door 'local for local' voeding, toeristische overstapunt (TOP) en logies bij de boer. Verbrede agrarische activiteiten spelen hierbij een sleutelrol. Verbind mensen, in steden en dorpen en onderling, ook binnen het Groene Hart. Zij vormen het cement dat gemeenschappen bijeen houdt en zorgen voor eigen dynamiek en vitaliteit. Vergroot de betrokkenheid van ondernemers bij het verenigingsleven, activeer de jeugd, organiseer burendagen en benut de kansen van nieuwe/social media (zoals de Groene Hart app).

Onderbouwing en uitwerking van de agenda

De voorgaande strategische agenda bevat de hoofdlijnen die leiden tot een sterk, vitaal en kloppend Groene Hart in 2025. Uit het onderzoek en de workshops zijn veel suggesties en nuttige ideeën gekomen, die een eerste concrete uitwerking kunnen zijn van de agendapunten. Natuurlijk is dit niet de complete uitwerking. Die moet immers komen uit inspanningen, creativiteit en oplossend vermogen van degenen die met de agendapunten daadwerkelijk aan de slag gaan.

Dit is het Groene Hart - Creëer eigen identiteit en status

Het Groene Hart is *niet* wat het lijkt, en *wel* wat vaak niet bekend is. Daarmee ontbeert het gebied een duidelijke en eenduidige identiteit.

Visueel domineert het ruimtelijke, open karakter met de agrarische sector als belangrijkste vormgever. Dit is mede te danken aan de landschappelijke kwaliteiten en de scherpe grenzen tussen bebouwd en niet bebouwd gebied. Mede dankzij de verkoopinspanningen en profilering zal ook het toeristisch-recreatieve aspect bekend zijn, hoewel minder dan het agrarische. Tegelijkertijd zien we dat de bijdragen van deze sectoren in termen van economie en werkgelegenheid relatief (ook vergeleken met de nationale cijfers) gering zijn.

De identiteits-communicatie zou om te beginnen gericht moeten zijn op het goed en objectief benoemen van de intrinsieke kwaliteiten van het Groene Hart. Deze krijgen extra waarde als ze niet op zichzelf staan, maar verbonden worden aan zaken die raken aan mensen en hun wezenlijke behoeften (functies): voeding/ gezondheid, wonen, werken, ontspannen, leren en ontmoeten. Deels zijn deze abstract van aard (en moet je ze zo tastbaar mogelijk maken om ze te kunnen communiceren), deels zijn ze al heel tastbaar in het gebied aanwezig. Denk daarbij aan de onderscheidende streekproducten zoals kaas, bier, bomen, cultuurhistorie, veen, de symbiose met het water, het landschap van de Hollandse Meesters, die ook op wereldschaal aansprekende voorbeelden vormen. De bezoeker zal verbaasd zijn, de eigen burger op een aantal punten waarschijnlijk ook.

Door haar breedheid en rijkdom is het 'product' Groene Hart in wezen onge-differentieerd. Het verdient aanbeveling om de kernkwaliteiten van het Groene Hart meer naar specifieke doelgroepen te richten. Dit raakt meerdere functies en kwaliteiten. Wonen, de mens gedurende diverse levensfasen. Maar ook werken, rust, ruimte en goede bereikbaarheid in een volle Randstad zouden specifieke groepen werkenden, zoals creatievelingen, kunnen aantrekken. Activiteiten zoals toerisme en recreatie (zie later in deze rapportage). Maar ook kleinschalige, relatief goedkope vormen van zorg in samenwerking met grote zorginstellingen die vaak in de grootstedelijke gebieden zijn gevestigd. Misschien is de grootste winst, het laaghangend fruit, juist dichtbij te vinden, bij de eigen bewoners, ondernemers en bestuurders. Dat is voor veel 'markten' een aantrekkelijke en omvangrijke doelgroep, die niet alleen als klant, maar aanvullend ook als ambassadeur kan fungeren.

Tot slot is het belangrijk dat het Groene Hart de status van Nationaal Landschap behoudt, wat ondersteunend is voor de unieke nationale en internationale profilering en het gemakkelijker maakt om fondsen ter uitvoering van de visie te genereren.

Samenwerken betekent ook keuzes maken - Bepaal een duidelijke koers

Bestuurlijk gezien is het Groene Hart erbij gebaat, als sprake is van één bestuurlijk samenwerkingsorgaan. De huidige versnippering is verklaarbaar doordat het Groene Hart van oorsprong een ruimtelijk-orderingsbegrip is, over drie provincies verdeeld en met 52 gemeenten die geheel of gedeeltelijk tot het Groene Hart behoren. Dit wordt weliswaar enigszins gecompenseerd door beleidsafstemming en diverse coördinerende initiatieven, maar in feite blijven de onderliggende knelpunten nog steeds bestaan.

Maak één loket voor ondernemers en bewoners en laat dat samengaan met het saneren van bestaande instanties en het stimuleren van bestuurlijke doorzettingskracht. Dat laatste kan bereikt worden door vanuit ondernemers en bewoners de dialoog aan te gaan met provincies en gemeenten en deze deelgenoot te maken van de problematiek (vaak door de bomen het bos niet meer zien, tegen bestuurlijke grenzen aan lopen) en bovenal de kansen die het Groene Hart biedt.

Teveel wordt de toekomst van het Groene Hart nog bepaald door oude dogma's (beperkingen, belangen, opposanten in plaats van coalities) en reflexen (reageren op een wijze die niet meer van deze tijd is), in plaats van het zoeken en benoemen van de mogelijkheden die er zijn. Om zicht te krijgen op en samen te werken aan een vitaal Groene Hart is het belangrijk om in alle objectiviteit de kracht en potentie van het gebied te benoemen.

Er zijn al veel goede verbindende initiatieven die ondersteunend werken aan de vitaliteit van het Groene Hart, op verschillende thema's en in verschillende deelgebieden, vanuit de hoek van bewoners, ondernemers en bestuurlijk.

In het hart van het Groene Hart (grofweg overeenkomend met wat in deze rapportage GH13 wordt genoemd) zou een brede kerngroep kunnen worden gevormd uit partijen die weten dat met krachtenbundeling resultaten te behalen zijn. Die kerngroep zou een sneeuwbaaleffect kunnen veroorzaken, wat in de praktijk effectiever is dan wanneer 'van te voren bepaald moet worden hoe die sneeuwbal er uit zou moeten zien en wie daartoe zou kunnen behoren'. Ook in dit geval kunnen gelegheidscoalities effectiever zijn dan uitgestippelde en vastgelegde samenwerkingsverbanden. Liever een spontane, enthousiaste en kleine kerngroep die wil aanpakken dan polderen met z'n allen; stop je energie in degenen die (vooruit) willen en niet in degenen die (uiteindelijk) niet willen.

Tegelijkertijd moet er energie en gedragenheid zijn om daadwerkelijke keuzes te maken en soms lastige besluiten te nemen, omwille van een perspectiefvolle toekomst. Een zekere sense of urgency en gepast moment (wellicht aanhakend op het iets lossere ruimtelijk-orderingsbeleid en de doe-democratie die door de overheid gestimuleerd wordt) zouden kunnen helpen om nu een aantal stappen in de goede richting te zetten. De actuele lastige financieel-economische situatie (en de verwachting dat hierin op korte termijn geen verbetering komt) geeft ook de kans om de problematiek op een andere

wijze te benaderen: niet langer uitgaan van de beperkingen en de geldstromen van Rijk en Provincie – die luxe kunnen we ons niet meer permitteren, maar de dynamiek en de vitaliteit van het Groene Hart zelf (en haar stakeholders) ontwikkelen, omwille van een toekomst met perspectief.

In de beschreven beeldvorming is zichtbaar dat het Groene Hart een ruimtelijk-orderingsgebied is, dat gaandeweg meer inhoud en dimensies heeft gekregen. Als gevolg daarvan is het Groene Hart eigenlijk nooit van zichzelf geweest, maar onderdeel van vele partijen en overheden met verschillende visies en belangen. Tegen deze achtergrond is het zinvol aandacht te geven aan mentaal eigenaarschap, waarbij degenen aan wie wordt gevraagd om zaken op te pakken zich ook eigenaar (kunnen) voelen. Overheden moeten hiervoor daadwerkelijk en op alle niveau's een andere, meer faciliterende rol (inclusief loslaten) innemen.

Ruimtelijk gezien zal menigeen de grenzen van het Groene Hart niet duidelijk kunnen tekenen. Met name het omvangrijke deel ten zuiden van de A15, de Lek zal daarbij vaak vergeten worden. Het Groene Hart heeft formeel een duidelijk aangegeven begrenzing, maar inhoudelijk (bijvoorbeeld vanuit optiek van oppervlakte, bodemgebruik, natuur, economie en werkgelegenheid) en bovenal beleving is deze niet eenduidig. Vanuit deze constatering zou overwogen kunnen worden om het Groene Hart ruimtelijk en functioneel opnieuw te definiëren. Liever een klein, duidelijk kerngebied dan een groter gebied dat moeilijk te duiden is. Dat versterkt de samenhang en hierdoor kan een krachtiger samenspel ontstaan.

Laat bij het opnieuw uittekenen van het Groene Hart omgevingskenmerken bepalend zijn voor functies en activiteiten. De ligging of fysieke kenmerken van een gebied zijn dan sturend voor de invulling. Voorkom daarbij mengvormen van ruimtegebruik omdat je elkaar dan in de weg zit en wazige contouren ontstaan. Hanteer de stelregel: 'kan niet' bestaat niet, 'kan hier niet' eventueel beargumenteerd wel, maar dan moet je alternatieve locaties bieden voor activiteiten die elders beter kunnen plaatsvinden.

Bied de agrariërs perspectief - Zonder hen versteent het Groene Hart

Productontwikkeling is primair de verantwoordelijkheid van ondernemers zelf, binnen hun sector of - indien mogelijk - juist tussen sectoren. De agrarische sector heeft een naam hoog te houden waar het gaat om het optimaliseren van de productie en bedrijfsvoering. Ook is zij gewend om antwoorden te geven op belangrijke vraagstukken, of deze nu liggen in de lokale ruimtelijke omstandigheden (bijvoorbeeld in de natte landbouwgebieden) of op het niveau van wereldmarkten. Desondanks is extra aandacht nodig om het opleidings- en kennisniveau van jonge, aankomende ondernemers op peil te houden. Dat is deels de verantwoordelijkheid van de sector zelf (naast het onderwijs en de doelgroep) en zou goed regionaal georganiseerd kunnen worden.

Een randvoorwaarde bij productontwikkeling is het bieden van perspectief voor zittende ondernemers, al dan niet op hun actuele locatie. Mocht het incidenteel zover komen dat het perspectief in het geding is, dan geldt het duidelijk aangeven dat er (bijvoorbeeld op

een bepaalde locatie) geen (ontwikkelings)perspectief is ook als een duidelijk perspectief: meestal mogelijkheden, soms onmogelijkheden. Bewust en verstandig saneren is ook een vorm van ontwikkelen. Ondernemers kunnen daar dan op acteren. Begeleid ondernemers naar een nieuwe locatie als dat nodig is, en jaag ze niet simpelweg weg. Dit geldt overigens zowel voor agrarische, als MKB-ondernemers.

Zonder inkomsten is er geen vitaal Groene Hart. Traditionele verdienmodellen zijn moeilijk toepasbaar op de kernkwaliteiten van het Groene Hart: een hek er omheen zetten en kaartjes verkopen zal hier niet werken. Andere verdienmodellen hebben hun waarde verloren: de 'rode geldmachine' (vastgoedontwikkeling) die 'groen' financiert, is krakend tot stilstand gekomen. Deels wordt het Groene Hart met collectieve (overheids)financiering ondersteund, maar dit is geen onuitputtelijke bron. De agrarische sector kan, evenals de toeristisch-recreatieve (en de in dit onderzoek niet nader onderzochte zorgsector) fungeren als hefboom om de kwaliteiten van het Groene Hart om te zetten naar verdienmodellen. Veel consumenten zullen bereid zijn om (iets) meer te betalen voor onderscheidende Groene Hart producten. Maar ook nevenactiviteiten (recreatie bij de boer) zijn hiervan voorbeelden.

De verkoop van unieke, eigen en wereldberoemde streekproducten kan langs twee lijnen gemaximeerd worden: met kleinschalige, lokale verkoop met een grote marge en via grootschalige nationale retailers, waar volume de wat kleinere marge compenseert. Daarbij zou geprofiteerd kunnen worden van de toenemende belangstelling van de consument voor herkenbare en (naar producent) herleidbare producten, vergeleken met anonieme standaardproducten waarvan de herkomst onbekend is.

MKB is bepalend voor vitaliteit - Stimuleer groei en innovatie

Mede dankzij het MKB en de agrarische sector mag de economie van het Groene Hart qua omvang er zijn en kan het zich meten met veel andere regio's. Het jarenlang gevoerde restrictieve beleid heeft echter wel voor lagere groei gezorgd. We spreken over een economie die qua structuur sterke Randstedelijke trekken heeft, met handel, dienstverlening en een belangrijke quartaire sector (zorg, onderwijs, overheid).

De opmerkingen over productontwikkeling en het bieden van perspectief die voor de agrarische sector gelden, zijn uiteraard ook voor MKB-ondernemingen relevant. Met een goede planologische inpassing en bovenal een neus voor mogelijkheden in plaats van onmogelijkheden, worden ondernemers uitgedaagd om te blijven investeren in hun bedrijf en bij te dragen aan de lokale economie en gemeenschap.

De agrarische sector is zoals gezegd een voorbeeld voor kennis- en productontwikkeling en de toepassing daarvan in de praktijk. De wijze waarop dit is georganiseerd en gerealiseerd (met specifieke top-kennisinstellingen en een fijnmazig netwerk van kennisvertalingen en proefbedrijven) zou model kunnen staan voor andere sectoren waaronder de toeristisch-recreatieve sector. Deze sector heeft een veelgeroemd ontwikkelingspotentieel, maar in het geval van het Groene Hart komt dat er nog niet uit. Gezien de moeilijke financieel-economische toekomst zal dat de komende jaren niet zomaar verbeteren. Erken het belang en de betekenis van de sector voor de regio, ook voor lokale werkgelegenheid, door een deltaplan in het leven te roepen, waarbij

gezamenlijk, afgestemd en stap voor stap verbeteringen en vernieuwingen worden ontwikkeld, ondersteund door een investerings- en indien nodig saneringsfonds. Durf te saneren als het nodig is, maar durf ook te investeren en daag daartoe ook uit. Geef ruimte (bestuurlijk, ruimtelijke ordening) aan duurzame en innovatieve topvoorzieningen die recht doen aan de intrinsieke kwaliteiten en bijzondere ligging van het Groene Hart. Maak een trendy en eigentijds product met bijbehorende branding dat afrekent met oude beelden. Speel in op de belevings- en betekeniswereld van diverse groepen. Rijg de unieke toeristisch-recreatieve pareltjes van het Groene Hart tot een mooi collier, door ondernemers samen te brengen. Maak van daaruit bijvoorbeeld arrangementen voor specifieke doelgroepen. Ondersteun vernieuwend ondernemerschap. Voor middelmaat is hier geen ruimte, wel voor de top!

Voor het hele MKB is het ontwikkelen van top-innovatieve producten van belang als basis voor economische groei. Door te specialiseren (niche-producten in de diepte), of juist door verbindend, breed, sectoroverstijgend te opereren. 'Neue Kombinationen' leveren een exponentiële hoeveelheid ideeën die allemaal de moeite van het ontdekken en uitwerken waard zijn. Zet bijvoorbeeld nieuwe media in ter ondersteuning van communicatie en verkoop, dat spreekt ook jongeren aan. Of maak combinaties met zorg (wonen, werken, agrarisch, toeristisch-recreatief) met contactpunten voor overheid en dienstverleners. Maak creatieve broedplaatsen en ruimtelijke hotspots, al dan niet in combinatie met functiewijzigingen (gebouwen, gebieden), of liever nog: vrije zones. Onderzoek alternatieve mogelijkheden voor vrijkomend onroerend goed (agrarisch, kantoren) of saneer als er geen alternatieven zijn.

Waar (nog) onvoldoende basis is voor individueel ondernemerschap zouden lokale coöperaties – collectief in plaats van individueel – mogelijkheden kunnen bieden. Bijvoorbeeld gericht op de productie en verkoop van streekproducten of ter realisering van een bepaald doel, zoals het in stand houden van voorzieningen, energielevering, waterhuishouding, of recycling van afvalstromen. Coöperaties zijn springlevend en een krachtige manier om mensen te verenigen en ontwikkelingen mogelijk te maken. Ook de (verdere, verbrede) inzet van streekfondsen of een streekrekening, waarbij gespaard wordt ter ondersteuning van lokale doelen, bieden mogelijkheden. Deze opmerking betreft uiteraard ook de agrarische sector, maar omdat deze al veel beter bekend is met het coöperatieve alternatief, wordt de oplossing hier voor het MKB uitgewerkt.

Duurzaamheid (in brede zin, dus niet alleen ecologisch, maar ook sociaal en economisch) is een belangrijk element van het Groene Hart. Stimuleer ondernemers om hun lokale betrokkenheid (en vaak afhankelijkheid) te tonen door maatschappelijke initiatieven te ondersteunen. Leg hier ook wederkerigheid in: maak maatschappelijke initiatieven ook ondersteunend aan ondernemerschap.

De Tuin van de Randstad - Maak verbinding met de grote steden

Verbind het Groene Hart met de omliggende steden. Fysiek, economisch en mentaal. Zorg voor een perfecte fysieke ontsluiting (water, wegen, glasvezel) binnen het Groene Hart, maar ook met de grote steden in de Randstad. Ook ten behoeve van de snel groeiende groep kenniswerkers en opkomende nieuwe werkvormen (het Nieuwe

Werken), waarbij de kwaliteit en inspiratie van de werkomgeving van steeds groter belang wordt.

Intensiveer de economische verbinding. Verbind de verschillende schakels en spelers in het Groene Hart met elkaar. De producerende sectoren (o.a. in de agrarische hoek) met consumentensectoren (detailhandel en toerisme en recreatie). Maak ketens (ook ruimtelijk, fysiek), die het product versterken en aan de man helpen brengen.

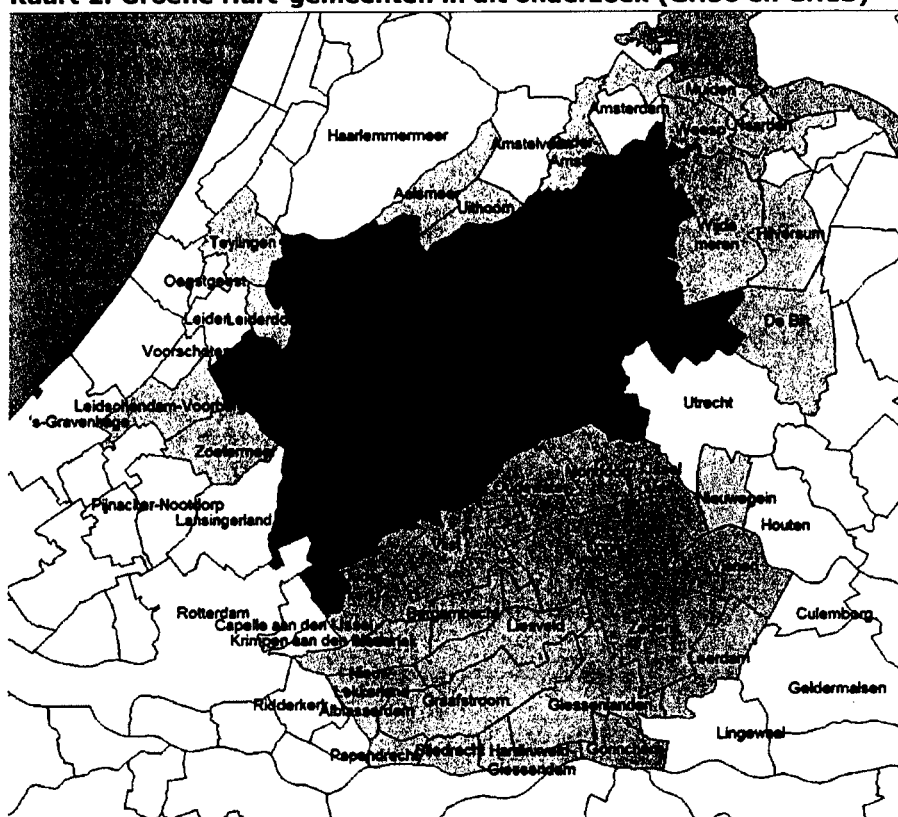
Versterk ook de mentale verbinding. Uit het onderzoek, beschikbare data en gesprekken is gebleken dat men elkaar over en weer slecht kent en er ook geen intensieve uitwisseling is.

Stimuleer het leggen van contacten en elkaar beter leren kennen. Dit omvat bewoners, ondernemers, bestuurders en hun organisaties. Leer elkaar kennen, organiseer ontmoetingen (burendagen, schoolreisjes, een boerderijschool), events en rituelen (vaste momenten in het jaar die een positieve Groene Hart-ervaring geven). Behoud sterke lokale gemeenschappen met het menselijk kapitaal als cement tussen de stenen. Dat heeft meer effect (bijvoorbeeld op de leefbaarheid in de kleinere dorpen) dan het in stand houden van relatief dure voorzieningen. Stimuleer en ondersteun vrijwilligerswerk en het verenigingsleven, zet de energie en ervaring van ouderen in. Toon en gebruik (van elders) best practices die aantonen welke kracht burgerinitiatief heeft om lokale gemeenschappen vitaal te houden. In andere regio's, bijvoorbeeld in het Noorden, Oosten en Zuiden van het land is veel ervaring hoe daarmee om te gaan en vaak is de Rabobank daarbij betrokken. Benadruk dat het Groene Hart (en haar dorpen) nog vitaal is en dat je nu beter kunt investeren in het behoud van een goede toekomst dan later gedwongen worden om tegen een hoge prijs zo veel mogelijk te herstellen.

Samenvatting van de onderzoeksresultaten

De belangrijkste bevindingen van het onderzoek kunnen puntsgewijs als volgt worden samengevat.

Kaart 2: Groene Hart-gemeenten in dit onderzoek (GH50 en GH13)

Algemeen

- Het Groene Hart ligt in drie provincies, valt in het grondgebied van 50 gemeenten en heeft 1,5 miljoen inwoners en 655.000 huishoudens.⁴ Circa 9 procent van de Nederlandse bevolking woont in het Groene Hart.
- Het gebied kent grote en kleine steden en dorpen. De grote steden met relatief veel bevolking, economie en voorzieningen op een relatief klein oppervlakte, leveren op een aantal kenmerken grote bijdragen aan het Groene Hart. Er is in zekere zin sprake van een heterogeen gebied. Het voordeel daarvan is dat onderdelen elkaar goed kunnen aanvullen, het nadeel is dat beleid en beeldvorming moeilijk onder een noemer te brengen zijn.
- In GH50 is nog steeds sprake van bevolkingsgroei, de afgelopen tien jaar met 3 procent. Dit is echter lager dan de landelijke bevolkingsgroei (5 procent). Er zijn in het Groene Hart 14 gemeenten die al te maken hebben met bevolkingsskrimp.

⁴ Volgens de in dit onderzoek gehanteerde afbakening (GH50).

Ook voor de toekomst wordt bevolkingsgroei verwacht, maar deze zal vooral in de steden en randgemeenten plaatsvinden.

- Het merendeel (65 procent) van de verhuisbewegingen in het Groene Hart blijft binnen dit gebied. Meer specifiek voor GH13 zien we dat de meeste verhuisbewegingen richting Gouda, Alphen aan den Rijn en Woerden gaan. Inwoners uit GH13 verhuizen vooral naar nabijgelegen gemeenten. Dit 'dichtbij-beeld' zien we op zich ook elders, maar het bevestigt tevens dat het Groene Hart een aantrekkelijk woongebied is, met voldoende voorzieningen en werk binnen bereik.
- De werkgelegenheidsontwikkeling is in de afgelopen tien jaar achtergebleven bij gemiddeld Nederland (5 procent versus 10 procent). De groei-concentratie ligt vooral in de steden. Desondanks kunnen we concluderen dat het Groene Hart per saldo voldoende werk voor haar beroepsbevolking biedt.
- De gezamenlijke economie van het Groene Hart (GH50) was in 2011 goed voor een totale bruto toegevoegde waarde van 51 miljard euro (8,7 procent van totaal Nederland: 586 miljard euro). Daarvan nam GH13 13 miljard euro voor haar rekening. Als het Groene Hart denkbeeldig in het provincierijtje opgenomen zou worden, dan stonden ze op de vijfde plek, na Zuid- en Noord-Holland en Noord-Brabant en Gelderland. GH13 kan zich in dit opzicht meten met Zeeland, Drenthe of Flevoland.
- In de periode 2007-2011 is de totale economie van GH50 minder sterk gegroeid dan landelijk het geval is geweest (2,3 procent versus 6,6 procent). De economie van GH13 kromp zelfs licht (-1,6 procent).
- De landbouw, industrie, overheid en onderwijs en de zorg hebben op het niveau van het Groene Hart een kleinere bijdrage aan de totale productie dan landelijk. De groot- en detailhandel, logistieke sector en zakelijke dienstverlening zijn relatief belangrijker.⁵
- De beleidsbetrokkenheid van het Rijk is sinds de decentralisatie van het ruimtelijk ordeningsbeleid sterk afgenomen. Het is de vraag of er in de nabije toekomst überhaupt nog Haagse gelden beschikbaar zijn voor de Nationale Landschappen, waaronder het Groene Hart of de Nationale Landschappen als zodanig blijven bestaan.⁶ De drie provincies hebben nu het beleidsmandaat en werken daarin steeds meer samen en willen nadrukkelijk ook gemeenten daarbij betrekken. De indruk bestaat dat er een meer pragmatische beleidsinvulling komt: meer sturen op mogelijkheden en minder op beperkingen. Om het landschap te beschermen, is in het Groene Hart-beleid de aandacht tot op heden voornamelijk gericht op het beheersen van de getalsmatige groei. Bij de G4, de vier grote steden rondom het Groene Hart, is het besef sterk aanwezig dat het leefmilieu en de internationale concurrentiekracht van de steden nauw zijn verbonden met de kwaliteit van het Groene Hart.

---

⁵ Een verdieping op deze sectoren behoorde niet tot de vraagstelling

⁶ In de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte van het Rijk worden ze nog wel in een bijlage weergegeven, met de toevoeging dat een en ander aan de provincies wordt overgelaten.

Agrarisch

- In het Groene Hart is het agrarisch cultuurlandschap sterk vertegenwoordigd. Bodemdaling, veenerosie, waterbeheersing en de stikstofproblematiek vragen in grote delen van het Groene Hart extra aandacht.
- De agrarische sector is verreweg de belangrijkste bodemgebruiker. In een deel van de landbouwgebieden (met name de Veenweidegebieden) is het vanwege de fysieke omstandigheden voor de landbouw echter lastig om te concurreren met landbouwbedrijven elders.
- Het Groene Hart telt ruim 5.500 agrarische vestigingen, 4 procent van het totaal aantal bedrijfsvestigingen in het Groene Hart. De melkveehouderij is de belangrijkste activiteit, maar ook de sierteelt (glastuinbouw en boomkwekerij) zijn nadrukkelijk aanwezig.
- De afgelopen tien jaar is in de regio het aantal agrarische vestigingen met 23 procent afgenomen, min of meer conform het landelijke patroon.
- Het agrocluster in het Groene Hart is van grote waarde voor de economie van deze regio. Het cluster van toelevering, productie, verwerking en afzet van agrarische producten realiseerde naar schatting in 2006⁷ een toegevoegde waarde van 1,9 miljard euro en was goed voor bijna 32.000 arbeidsplaatsen, 10 procent van de totale toegevoegde waarde en 11 procent werkgelegenheid in het Groene Hart.
- Voor GH13 is de betekenis van de agrarische sector groter dan voor het Groene Hart als geheel.
- In het Groene Hart houdt circa een kwart van de agrarische bedrijven zich met één of meer verbredingsactiviteiten bezig. Dat is bijna het dubbele van het landelijk gemiddelde. De nadruk ligt daarbij vooral op agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Toeristisch-recreatieve nevenactiviteiten zijn op dit moment nog minder ontwikkeld.
- De perspectieven voor de agrarische sector worden vooral bepaald door ontwikkelingen in de sector zelf, op nationaal en zelfs mondiaal niveau. De sector is onverminderd verbonden met het voedselvraagstuk, waarbij onder andere de klimaatverandering de mondiale productie onder druk zet. Binnen het Groene Hart bestaan goede mogelijkheden voor agrarisch ondernemen, maar die zullen in belangrijke mate locatiebepaald zijn. Grootschalige voedselproductie (vollegronds, anders dan onder glas) is hier beperkt.

Kleine steden en dorpen

- De problematiek van de (kleine) dorpen staat volop in de belangstelling en is zeker ook voor het Groene Hart relevant. Het zal verbazing wekken dat het Groene Hart (volgens de gehanteerde definitie) als geheel relatief sterk verstedelijkt is, maar dit wordt gedomineerd door enkele (zeer) grote gemeenten. Dit illustreert de grote interne verschillen.
- Het verwachte landelijk karakter van het Groene Hart komt sterker naar voren wanneer we kijken naar GH13. Maar liefst 35 procent van de bevolking woont hier in een dorp.

⁷ Recentere cijfers zijn op clusterniveau niet beschikbaar

- Dorpen in het Groene Hart worden meer dan gemiddeld geconfronteerd met demografische krimp. Voor GH13 geldt dat er in 12 van de 25 grote dorpen en 15 van de 26 kleine dorpen reeds sprake is van demografische krimp.
- Hoewel het Groene Hart een toenemende vergrijzing kent, is de groei van de grijze druk minder sterk dan landelijk. In de kleine dorpen ligt de vergrijzing rond het niveau van kleine dorpen in geheel Nederland, maar ook hier is nog geen sprake van een echt vergrijzingsvraagstuk.
- Met name grootstedelijke centra hebben te maken met een toenemende druk op de woningmarkt. Dit geldt nog meer voor grootstedelijke centra in GH50 en GH13. Deze kennen gemiddeld een meer verkrappende woningmarkt ten opzichte van vergelijkbare grootstedelijke centra in Nederland.
- Dit is anders voor kleinstedelijke centra. In GH50 is sprake van een evenwichtige ontwikkeling, terwijl de druk op de woningmarkt in GH13 gemiddeld is afgenomen. De woningmarkt in vergelijkbare kleinstedelijke centra in Nederland is in dezelfde periode krapper geworden. Dit laat onverlet dat ook in het Groene Hart de woningmarkt ten tijde van dit onderzoek op slot zit, door somberheid bij de consument, onduidelijkheid over structurele hervormingen op de woningmarkt en (daardoor) onvoldoende doorstroming.
- In het algemeen geldt dat de ontwikkeling van het totale commerciële voorzieningenaanbod (waaronder detailhandel) in het Groene Hart min of meer in lijn loopt met landelijke ontwikkelingen.
- In de kleine dorpen van het Groene Hart daalt het voorzieningenaanbod aanzienlijk sterker dan in vergelijkbare dorpen in Nederland. Tegenover de verschrapping van het dagelijkse aanbod in kleine dorpen, staat een gemiddeld sterke ontwikkeling van dit type voorzieningen in grote dorpen in het Groene Hart.
- Voor basisonderwijs zijn er nauwelijks verschillen in de ontwikkeling van het aanbod. In zowel het Groene Hart als Nederland neemt het aantal basisscholen in de periode 2003-2011 licht af. In dezelfde periode neemt ook het aantal middelbare scholen af. Deze daling slaat voornamelijk neer in de grote steden. Grote dorpen zien dit type onderwijsvoorziening min of meer op een zelfde niveau blijven.
- In de periode 2000-2011 is het aanbod van eerstelijns zorg toegenomen in zowel Nederland als het Groene Hart. Waar het aantal huisartsenpraktijken in het Groene Hart vooral toeneemt in kleine steden, ontwikkelt het aanbod in Nederland zich meer gelijkmatig over verschillende typen woonplaatsen.
- Voor wat betreft werkgelegenheid zijn de ruimtelijke verschillen tussen GH13 en GH50 duidelijk zichtbaar. GH13 laat zich kenschetsen als een gebied waar vooral de woonfunctie centraal staat.
- Wanneer gekeken wordt naar de ontwikkeling van het aantal banen per hoofd van de potentiële beroepsbevolking, dan geldt dat voor elk type woonkern de werkgelegenheid tussen 2004 en 2011 is toegenomen. Dorpen nemen hier een bijzondere goede positie en groeien in deze periode gemiddeld met meer dan 15 procent.
- Op kleine afstand zijn in het Groene Hart relatief veel arbeidsplaatsen beschikbaar. Daarnaast laat de werkgelegenheid – ook in kleine dorpen – nog altijd een positieve ontwikkeling zien. De ontwikkelingen op het gebied van de arbeidsmarkt

vormen dan ook geen specifiek knelpunt voor de vitaliteit van dorpen in het Groene Hart.

- Ondanks druk op voorzieningen en een bescheiden demografische dynamiek, beoordelen de bewoners van het gebied zelf de leefbaarheid zeer positief. Als we echt op zoek gaan naar wijken die lager scoren, dan vinden we deze in Gouda en Alphen aan den Rijn, maar de oorzaken daarvan moeten eerder in de grootstedelijke dan in Groene-Hart problematiek worden gezocht.

Toerisme en recreatie

- De analyse van het toeristisch-recreatieve aanbod wijst op een relatief bescheiden aanbod, waarbij GH13 nog wat lager scoort dan GH50. Voor wat betreft de stenen (voorzieningen) is dit verklaarbaar, omdat deze vaak in stedelijke centra zijn geconcentreerd. Bij de natuurwaarden (oppervlakte) is het wel opvallend, omdat daar juist een van de kernkwaliteiten van het gebied zou moeten liggen. Op de punt 'cultuurhistorie' en 'monumenten' scoort het gebied bovengemiddeld, dankzij de historische steden en specifieke elementen, zoals molens.
- Er is wel sprake van een bovengemiddelde groei van het aantal horecabedrijven in het gehele Groene Hart en ook in GH13.
- In vergelijking met gemiddeld Nederland heeft het Groene Hart relatief veel landbouwgrond en bebouwd gebied in gebruik. De landbouw is het meest zichtbare en dominante ruimtelijke visitekaartje van het gebied. Het aandeel 'recreatie' is (daarmee) echter (zeer) beperkt. We zien in de tijd zelfs een daling van de oppervlakte die beschikbaar is voor recreatie in GH13. Dit wordt deels veroorzaakt door meer bos (ontwikkeling Bentwoud) en natuur, wat in ruimtelijke zin enige compensatie biedt.
- De toerisme- en recreatiesector in het Groene Hart (zoals voor dit onderzoek gedefinieerd: inclusief sport en cultuur) biedt circa 36.900 banen en dit bedraagt 5,4 procent van de totale werkgelegenheid. Landelijk is dit 7,1 procent.
- Als we naar de meest recente cijfers (2011) voor het Groene Hart als geheel (GH50) kijken, dan liggen de bijdragen vanuit T&R iets onder het landelijke gemiddelde; de bijdrage vanuit de sector aan de regionale economie van GH13 ligt echter aanzienlijk lager. Voor het centrale gedeelte van het Groene Hart (uitgezonderd de meer stedelijke gemeenten zoals Alphen aan den Rijn en Bodegraven-Reeuwijk) is de sector van relatief bescheiden economische betekenis.
- In 2010 vonden ruim 1,2 miljoen overnachtingen plaats in het Groene Hart, waarvan circa 44 procent in hotels, 30 procent op campings en 17 procent in bungalows en appartementen.
- Per saldo blijken verreweg de meeste Nederlandse consumenteneuro's afkomstig uit het Groene Hart zelf, of nabijgelegen regio's, waaronder Utrecht, Groot-Amsterdam en de Agglomeratie Den Haag e.o. Naarmate sprake is van een grotere afstand, neemt de betekenis van de regio als leverancier van consumenten snel af. In zijn totaliteit zijn de Randstedelijke grote steden goed voor bijna 20 procent van de (Nederlandse) T&R omzet van de GH13. Maar nog opvallender is dat slechts een zeer bescheiden deel van hun T&R koopkracht in GH50 neerslaat. Gemiddeld is dat 4,2 procent met als uitschieters Leiden (9,5

procent) aan de ene kant van het spectrum en Rotterdam met 2,7 procent aan de andere kant.

- Door onvoldoende productontwikkeling is de prijs-kwaliteitverhouding in vergelijking met concurrerende regio's in de laatste jaren verslechterd; dit betreft zowel prijs en kwaliteit in verblijf, vermaak en vervoer. De promotie van de merken in Zuid-Holland is gefragmenteerd, waardoor het aanbod naar zowel de recreant als de (dag)toerist niet effectief wordt neergezet. Bestemmingen zijn nog onvoldoende gedifferentieerd. Daardoor wordt een potentieel deel van de recreatie en toerismemarkt niet benut. De ontwikkeling van voorzieningen (horeca, verblijf en anders) blijft kwantitatief achter bij de vraag ernaar. Mensen kunnen wel fietsen, varen en wandelen, maar er zijn voor hen onvoldoende bestemmingen.
- Beleidsmatig heeft de sector volop aandacht. Niet alleen economisch, maar ook tegen de achtergrond van een gezond en vitaal evenwicht in het Groene Hart. Toeristisch-recreatieve terreinen en voorzieningen moeten een tegenhanger bieden voor de toenemende verdichting van steden en dorpen. Daarbij maakt men onderscheid tussen rustige en meer intensieve zones en differentiatie naar in- en extensieve functies (ruimtebeslag door activiteiten). De Provincie zal geen functies aanwijzen, maar een ontwikkelingsrichting en aanwijzing geven voor een combinatie van functies. Er komt ook voor de sector een verschuiving van toetsingsplanologie (voldoet het aan de vastgelegde kaders) naar ontwikkelingsplanologie met als uitgangspunten: lokaal wat kan, regionaal wat moet.
- Per saldo heeft de sector een gunstig perspectief, maar er moet nog wel veel gebeuren. De macro-economische omstandigheden zijn verslechterd en in zekere zin heeft de sector tot nu toe de verwachtingen niet waargemaakt en is een inhaalslag nodig om er echt uit te halen wat er in zit.

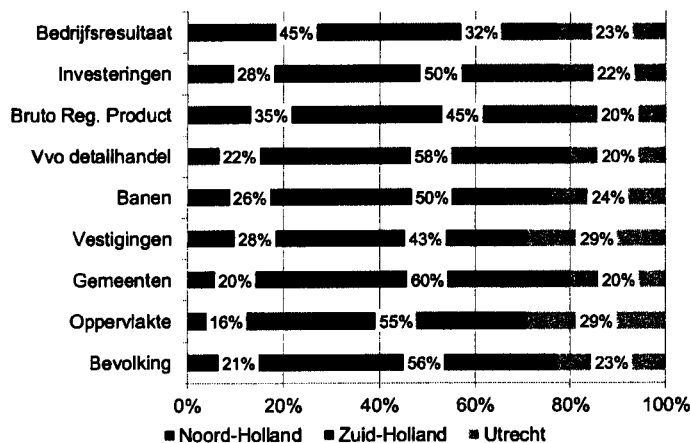

1. Het Groene Hart

1.1 Positie Groene Hart in Nederland

Het Groene Hart ligt in de Randstad en is verdeeld over de provincies Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland. In totaal telt het Groene Hart 52 gemeenten (2011). Een gemeente behoort tot het Groene Hart indien een deel (hoe klein ook) van haar grondgebied in het Groene Hart ligt. Dit leidt ertoe dat veel stedelijke randgemeenten zoals Haarlemmermeer, Utrecht, Zoetermeer, Hilversum, Nieuwegein en Amstelveen tot het Groene Hart behoren, terwijl slechts een beperkt aandeel van hun inwoners en economie tot dit gebied behoort. Dit geeft uiteraard een sterk vertekend beeld van het Groene Hart. Er is in dit onderzoek gekozen om de gemeenten Haarlemmermeer en Utrecht uit de analyse te halen, vanwege de grote economische impact die deze twee gemeenten op het Groene Hart hebben. Terwijl nog geen 2 procent van hun inwoners in het gebied woont. De overige stedelijke randgemeenten zijn wel in de analyse meegenomen. Daar waar passend, zal in de tekst een kanttekening bij de cijfers en grafieken worden gemaakt. Tabel 1 toont als eerste oriëntatie de verdeling van het Groene Hart over de drie provincies, op basis van enkele belangrijke kenmerken.

Tabel 1: Verdeling Groene Hart voor verschillende kenmerken naar drie provincies

Bron: CBS, Lisa, ABF, Rabobank, bewerking Rabobank

Grosso modo ligt het Groene Hart voornamelijk in de provincie Zuid-Holland. Dertig van de vijftig gemeenten vallen binnen deze provincie. Zoetermeer, Alphen aan den Rijn, Gouda en Gorinchem leveren hier de grootste bijdrage aan de economie (in termen van bruto toegevoegde waarde). In het Noord-Hollandse deel van het Groene Hart komt dat voor rekening van Hilversum en Amstelveen. In het Utrechtse deel is vooral Nieuwegein hiervoor verantwoordelijk.

Het Groene Hart wordt ook wel de tuin van de Randstad genoemd en behoort tot een van de twintig Nationale Landschappen in Nederland. Nationale Landschappen worden gekenmerkt als internationaal zeldzame landschappen. Ze bevatten typische cultuurlandschappen als houtsingels, veenweiden, beekdaaien, dijken, terpen, dorpsgezichten en forten.

Het Groene Hart beleid staat bebouwing toe op plaatsen waar het de kernkwaliteiten behoudt of versterkt. Hierbij geldt wel het 'ja, mits'-principe. Gemeenten in het Groene Hart mogen alleen voor eigen natuurlijke bevolkingsgroei bouwen. Grootschalige bedrijventerreinen en snelwegen staat de rijksoverheid alleen toe als sprake is van een nationaal belang. Bovendien moet de projectontwikkelaar verdrongen natuur compenseren. Komt er een woonwijk op de plek van een bos, dan moet elders een nieuw bos komen. Sinds de beleidswijzigingen van het Rijk in 2011 (het ruimtelijk ordeningsbeleid is gedecentraliseerd) is het de vraag of er in de nabije toekomst nog Haagse gelden beschikbaar zijn voor de Nationale Landschappen. De rijksoverheid ziet het in ieder geval niet meer als haar verantwoordelijkheid deze landschappen te ondersteunen. Voor de Nationale Landschappen geldt dat provincies in hun eigen natuur- en ruimtelijke ordeningsbeleid een afweging kunnen maken of ze de biodiversiteit in stand houden.⁸

De drie betrokken provincies in het Groene Hart voeren met hulp en geld van de rijksoverheid tot 2013 11 zogenaamde icoonprojecten⁹ uit. Deze icoonprojecten, die hun oorsprong vinden in het feit dat het Groene Hart primair een ruimtelijk-ordenings entiteit is, komen voort uit het Uitvoeringsprogramma Groene Hart, dat Waterschappen, drie Groene Hart-provincies, gemeenten en Rijk vaststelden in 2007. Het kost volgens dit uitvoeringsprogramma in totaal € 1,76 miljard om het Groene Hart te versterken. Tot 2013 is € 1 miljard nodig. Het Rijk stelde € 368 miljoen ter beschikking. Gemeenten en provincies zijn bereid € 300 miljoen bij te leggen.

In het Uitvoeringsprogramma staat hoe het Groene Hart zich moet ontwikkelen en in welke projecten de provincies (Utrecht, Noord- en Zuid-Holland), gemeenten (Woerdens Beraad) en belangengroepen (Groene Hartpact) kunnen investeren.¹⁰ Zij vormen de stuurgroep Groene Hart. De rijksoverheid is als opdrachtgever inhoudelijk betrokken omdat het Groene Hart een Rijksprogramma is.¹¹ De projecten in het Uitvoeringsprogramma zijn onder andere gericht op het ontwikkelingsperspectief van het Groene Hart (landschapstype, waterhuishouding, bodem en infrastructuur vormen de belangrijkste onderscheidende factoren hierin), de marketing en het verbeteren van de kwaliteit van wonen en werken. Deze onderwerpen komen (deels) ook terug in dit onderzoek en bieden aanvullende informatie voor beleid.

Bevolking

Het Groene Hart (GH50) bestaat uit 1,5 miljoen inwoners en 655.000 huishoudens. Hiervan wonen circa 290.000 inwoners in Zoetermeer, Hilversum en Amstelveen. Circa 9 procent van de Nederlandse bevolking woont in het Groene Hart. Figuur 1.1 laat de bevolkingsgroei zien over het afgelopen decennium. Nederland laat forse regionale ver-

⁸ Bron: Ministerie van EL&I (2012). Kamerbrief decentralisatie natuurbeleid 11-5-2012.

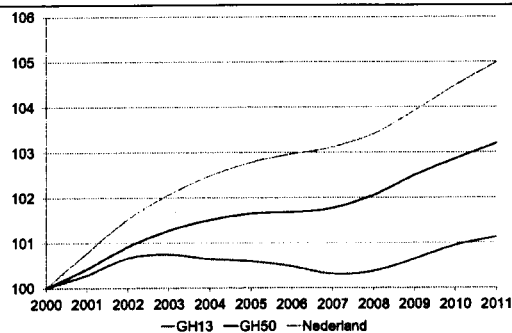
⁹ Bijvoorbeeld het project 'Ontwerp recreatief Routenetwerk' dat recreatieve netwerken voor fietsen, wandelen en kanoën aanlegt. In icoonproject 'De Venen' komt 3500 hectare nieuwe natte natuur, die geschikt is voor recreatie en waterberging.

¹⁰ Via het Woerdens Beraad zijn of worden afspraken met gemeenten gemaakt over de invulling en uitvoering van beleidsregels en projecten. Het Groene Hart Pact is een werkverband van ANWB, Milieufederatie Zuid-Holland, Vereniging Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, LTO-Noord, de Kamers van Koophandel en de Neprom.

¹¹ Bron: www.rijksoverheid.nl

schillen zien bij de bevolkingsgroei. In de ene regio neemt het aantal inwoners sterk toe, in de andere veel minder of is zelfs sprake van krimp. Deze variatie in demografische ontwikkeling is het gevolg van verschillen in de natuurlijke aanwas en het buitenlands migratiesaldo en vooral van het binnenlands migratiepatroon. In GH50 zien we dat de afgelopen tien jaar de bevolkingsomvang met 3 procent is toegenomen, dit is iets lager dan het landelijk gemiddelde. In GH13 zien we dat het afgelopen decennium de bevolkingsomvang redelijk stabiel is gebleven.

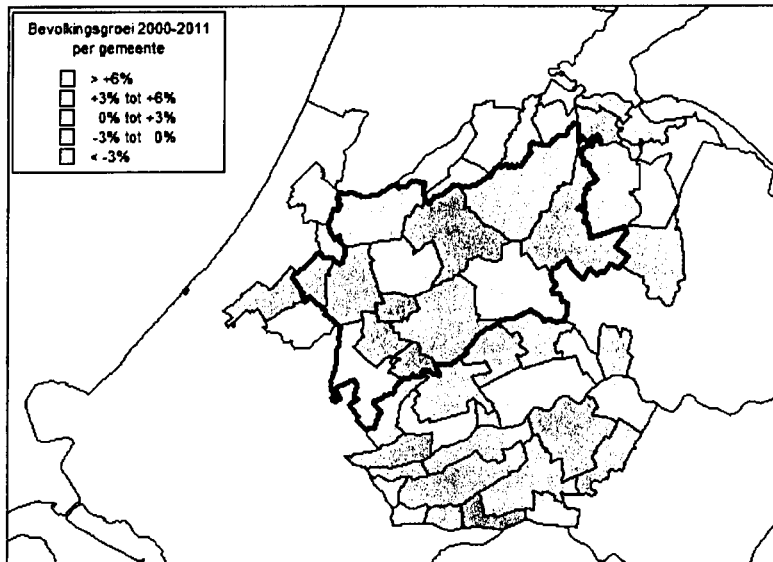
Figuur 1.1: Bevolkingsontwikkeling 2000-2011

Bron: CBS, bewerking Rabobank

Onderstaande kaart is een belangrijke nuancering en aanvulling op figuur 1.1. Op dit moment zijn er in het Groene Hart 16 gemeenten die in de periode 2000 – 2011 hun bevolking in omvang hebben zien afnemen. Het verschijnsel 'demografische krimp' heeft zich dus ook in deze regio geëtaleerd en is niet meer alleen voorbehouden aan het noorden en zuiden van ons land. Gemeenten die relatief sterk zijn gekrompen, zijn Zoeterwoude, Nederlek, Rijnwoude, Waddinxveen en Muiden. Gemeenten met relatief sterke bevolkingsgroei zijn Aalsmeer en Woerden, in het algemeen dus de grotere, meer stedelijke gemeenten.

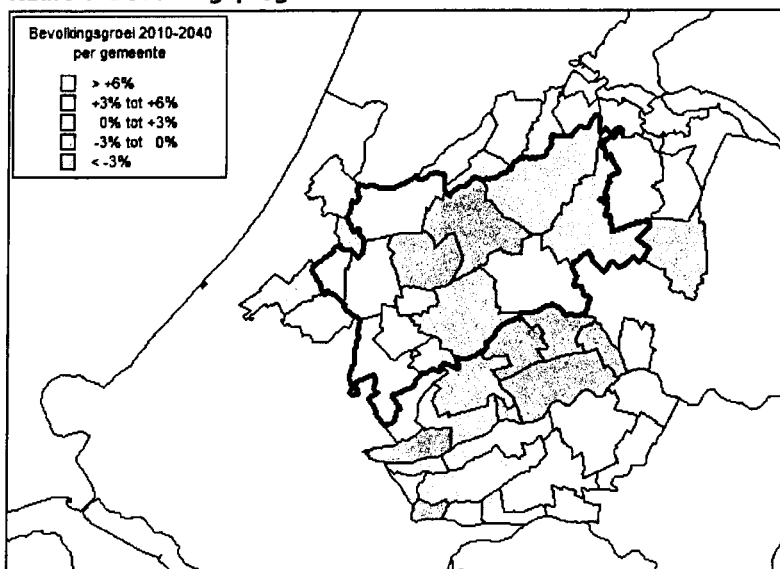
Kaart 3: Bevolkingsgroei in % (2000-2011)

Bron: ABF

Ook in de komende decennia zal lokaal sprake zijn van krimp, maar we zullen niet kunnen spreken van een te verwachten versnelling van de bevolkingsdaling. In de periode 2010 – 2040 zal het aantal gemeenten dat zich met krimp ziet geconfronteerd zelfs afnemen van 16 naar 11. In totaliteit zal het aantal inwoners in GH50 nog met 179.000 toenemen en groeien tot 1,7 miljoen. Van de groei nemen Amstelveen, Nieuwegein en Zoetermeer samen circa 78.000 inwoners voor hun rekening.

Kaart 4: Bevolkingsprognose 2010 – 2040 in %

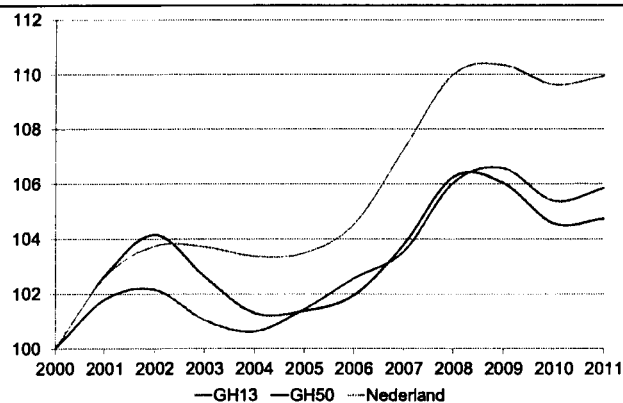
Bron: ABF

Werkgelegenheid

Net als de bevolking zijn ook de economische activiteiten niet gelijkmatig over het land verspreid. De Nederlandse werkgelegenheid is sterk geconcentreerd in de Randstad. Hier is het aantal banen per hectare meer dan tweemaal zo groot als gemiddeld in ons land. In het Groene Hart zien we dat de werkgelegenheidsontwikkeling de afgelopen tien jaar is achtergebleven bij gemiddeld Nederland. In GH13 groeide de werkgelegenheid met 6 procent, terwijl deze in Nederland met 10 procent toenam.

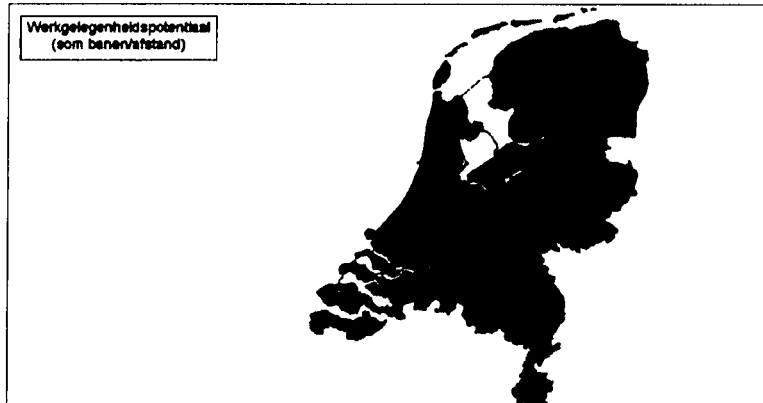
Het bedrijfsleven vervult voor de inwoners van het Groene Hart twee verschillende rollen. In de eerste plaats voorzien bedrijven en instellingen in de behoefte aan producten en diensten op allerlei gebied. In dit kader is het aanbod van winkels en vrijetijdsvoorzieningen -waarvan de bevolking in de regio gebruik kan maken- van belang. Daarnaast biedt het bedrijfsleven werkgelegenheid aan de beroepsbevolking. Daarvoor kijken we naar de bereikbaarheid van arbeidsplaatsen in de regio. Voor de beroepsbevolking is het van belang in welke mate het bedrijfsleven werkgelegenheid kan aanbieden. Hierbij zien we dat in de Randstad (en dus ook het Groene Hart) de inwoners meer banen binnen goed bereikbare afstand tot hun beschikking hebben dan in het noorden, oosten en zuiden van Nederland (zie kaart 5).

Figuur 1.2: Werkgelegenheidsontwikkeling 2000-2011

Bron: LISA, bewerking Rabobank

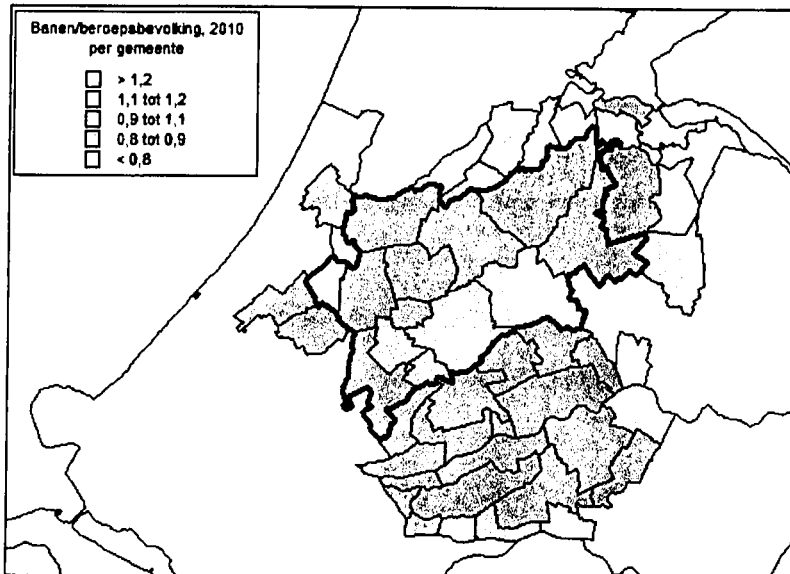
Kaart 5: Werkgelegenheidspotentiaal

Bron: LISA, bewerking Rabobank

Door het aantal banen te delen door de omvang van de beroepsbevolking, ontstaat een eerste beeld van de mate waarin een regio in staat is aan haar eigen beroepsbevolking werk te bieden (werkgelegenheidsfunctie). Omdat banen vanaf 12 uur per week worden meegeteld en personen soms meerdere banen hebben, ligt de werkgelegenheidsfunctie vaak boven 1. Landelijk ligt dit op 1,03 (8.041.000 banen bij een beroepsbevolking van 7.761.000 personen), in het Groene Hart is sprake van een werkgelegenheidsfunctie van 0,9 (681.000 banen bij een beroepsbevolking van 706.000 personen). We kunnen dus concluderen dat het Groene Hart minder werk biedt dan gemiddeld ten opzichte van de beroepsbevolking. Binnen de regio ligt dit beeld aanmerkelijk genuanceerder. Uit kaart 6 blijkt dat de werkgelegenheid sterk in enkele (grote) gemeenten is geconcentreerd (bijvoorbeeld Woerden, Zoeterwoude, Ouder-Amstel) en grote delen van het (midden)gebied relatief minder werkgelegenheid kennen. Dat zal duiden op een behoorlijke uitgaande pendelstroom vanuit de landelijke delen van het Groene Hart naar gemeenten met een hoge werkgelegenheidsfunctie en omliggende steden als Den Haag, Amsterdam, Utrecht en Rotterdam (zie paragraaf 1.2).

Kaart 6: Werkgelegenheidsfunctie

Bronnen: LISA, ABF, bewerking Rabobank

Economie en bedrijfsleven

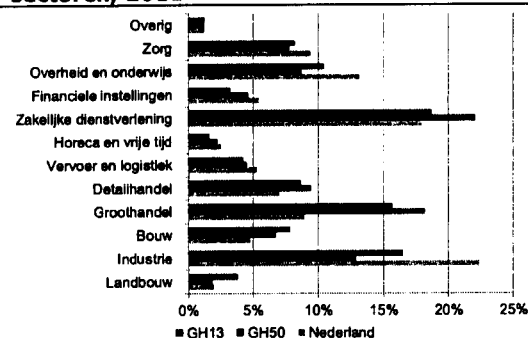
De gezamenlijke economie van het Groene Hart (GH50) was in 2011 goed voor een totale bruto toegevoegde waarde van 51 miljard euro (8,7 procent van totaal Nederland, 586 miljard euro). Daarvan nam GH13 13 miljard euro voor haar rekening. Als het Groene Hart in het provincierijtje opgenomen zou worden, dan stond het op de vijfde plek, na Zuid- en Noord-Holland, Noord-Brabant en Gelderland. GH13 kan zich in dit opzicht meten met Zeeland, Drenthe en Flevoland. Het bedrijfsresultaat van GH50 bedroeg in 2011 6,1 miljard euro (8 procent van Nederlandse aandeel), waarvan 1,7 miljard euro in GH13 werd gerealiseerd. De investeringen bedroegen in GH50 10,5 miljard euro (9 procent van Nederlandse aandeel), waarvan 2,9 miljard euro door bedrijven uit GH13 werd geïnvesteerd.

Van de ruim 100.000 bedrijfsvestigingen in het Groene Hart behoort grofweg 90 procent tot het kleinbedrijf (tot 10 werkzame personen in dienst), 9 procent tot het middenbedrijf (tot 100 werkzame personen) en slechts 1 procent tot het grootbedrijf (> 100 werkzame personen). Dit is vergelijkbaar met het Nederlandse beeld. Ook voor wat betreft het aandeel in de regionale economie neemt het MKB een dominante rol in. Circa 56 procent van de bruto toegevoegde waarde en 62 procent van de investeringen worden door het MKB gerealiseerd.

In de figuren 1.3 en 1.4 staat het aandeel van de sectoren in de bruto toegevoegde waarde en investeringen weergegeven. Hierbij zien we voor bepaalde sectoren in het Groene Hart grote verschillen met wat diezelfde sectoren op landelijk niveau bijdragen. De industrie, overheid en onderwijs en de zorg hebben op het niveau van het Groene Hart een kleinere bijdrage aan de totale productie dan landelijk het geval is. Daarentegen zien we dat in het Groene Hart de bouw, groothandel, detailhandel en zakelijke dienstverlening een grotere bijdrage leveren aan de totale productie dan in Nederland. De

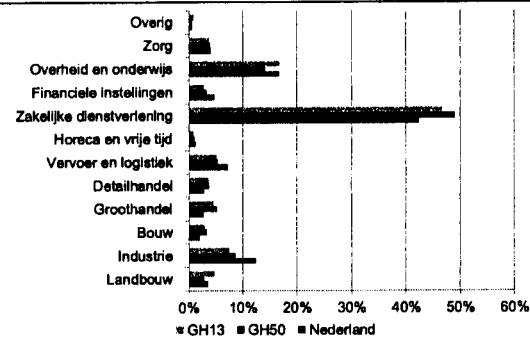
zakelijke dienstverlening is voor ruim een vijfde van de regionale productie verantwoordelijk. Binnen het Groene Hart hebben Hilversum en Amstelveen het grootste aandeel in de bruto toegevoegde waarde (zie kaart 7).

Figuur 1.3: Bruto toegevoegde waarde naar sectoren, 2011

Bron: Rabobank/EIM

Figuur 1.4: Investerings naar sectoren, 2011

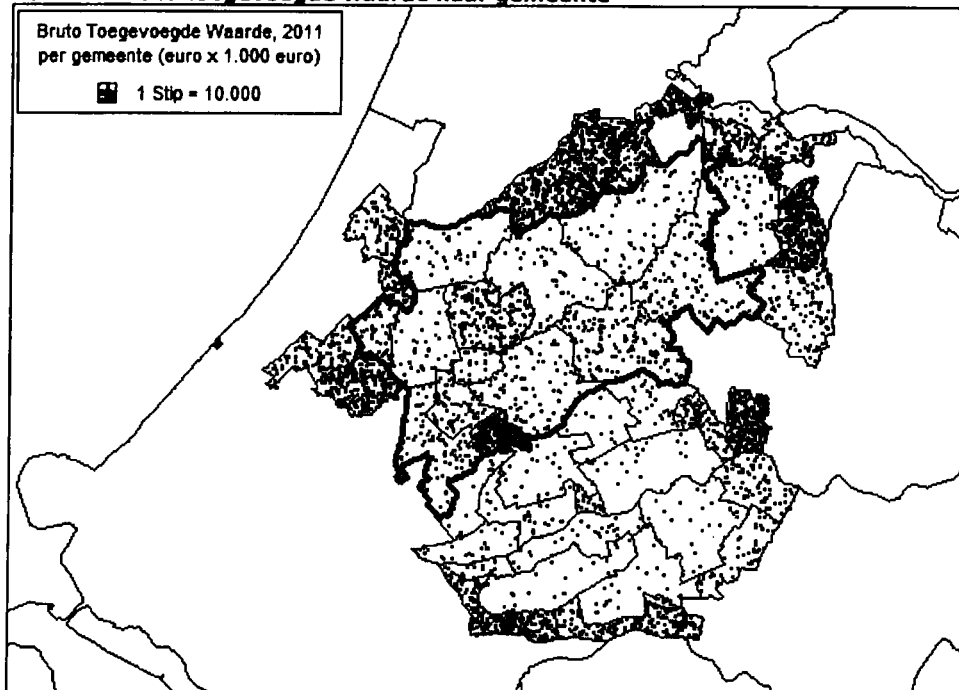

Bron: Rabobank/EIM

Zowel op landelijk niveau als op het niveau van het Groene Hart zien we dat de zakelijke dienstverlening ruim 40 procent van de investeringen voor haar rekening neemt. De bouw en de handelssector hebben regionaal gezien een grotere bijdrage geleverd aan de investeringen dan in Nederland. De agrarische sector en de horeca en vrijetijdssector hebben in het Groene Hart een relatief klein aandeel in de totale bruto toegevoegde waarde en investeringen.

Kaart 7: Bruto toegevoegde waarde naar gemeente¹²

Bron: Rabobank

1.2 Positie Groene Hart in relatie tot de Randstad (vier grote steden)

De zes miljoen inwoners van de Randstad leven rondom een polderlandschap van 180 duizend hectare. Samen vormen de Randstad en het Groene Hart een contrastrijke leefomgeving en bieden zij vestigingsmogelijkheden in diverse woon- en werkmilieus. De combinatie van de vier grote steden en een historisch cultuurlandschap geeft de Randstad een unieke kwaliteit als regio. Bij de G4, de vier grote steden rondom het Groene Hart, is het besef sterk aanwezig dat het leefmilieu en de internationale concurrentiekracht van de steden nauw zijn verbonden met de kwaliteit van het Groene Hart. De G4 en de Stuurgroep Groene Hart hebben een projectenplan opgesteld om vanuit de steden het recreatief routenetwerk verder vorm te geven. Met als doel de verbinding tussen stad en landschap te verbeteren.

Om het landschap te beschermen, is in het Groene Hart beleid de aandacht tot op heden voornamelijk gericht op het beheersen van de getalsmatige groei. En veel minder op het stimuleren van de kwaliteit van het gebied. Het is duidelijk dat het Groene Hart haar functie voor de Randstad (en ook voor de rest van Nederland) moet blijven waarmaken. Hiertoe is er een uitvoeringsprogramma opgesteld. Dit uitvoeringsprogramma heeft betrekking op de landschappelijke kwaliteit (waaronder de cultuurhistorische waarde), de

¹² Stip is binnen gemeentegrenzen willekeurig geplaatst

sociaal-economische vitaliteit, de aansluiting met de omliggende stedelijke gebieden en de duurzaamheid van het bodem- en watersysteem.¹³

De provincie Utrecht richt zich in haar ruimtelijk beleid vooral op de binnenstedelijke ontwikkeling en het versterken van de kwaliteit van het landelijk gebied. Dit beleid is gericht op de periode tot 2028.¹⁴ De provincie erkent de noodzaak van samenwerking om kansen te verzilveren en bedreigingen het hoofd te bieden: *"Vanwege de samenhang is het inzetten op provinciegrensoverschrijdende samenwerking zoals in NV Utrecht, het Groene Hart en Regio FoodValley belangrijk. Voor de economie en de bereikbaarheid van Nederland, maar ook voor de kwaliteit van de regio. Ter illustratie: Regio FoodValley is het kloppend hart van de Agro Business life sciences in Nederland met de Wageningen Universiteit als middelpunt. Op andere locaties in de hele provincie liggen goede kansen voor bedrijvigheid om hierbij aan te sluiten."*

De Provincie Zuid-Holland¹⁵ richt zich op vergelijkbare beleidsonderwerpen als de provincie Utrecht. De focus ligt onder andere op het versterken van het stedelijk netwerk, de toegenomen mobiliteit, het behouden van de kernkwaliteiten van de landschappen (inclusief Groene Hart) en de verbinding tussen stad en land. Deze verbinding tussen stad en land uit zich onder andere in de relatie met recreatie en toerisme (zie hoofdstuk 4), de dagelijkse pendelstromen (woon-werkverkeer) en verhuizingen. Tabel 3 geeft weer waar de mensen uit het Groene Hart werken. Tabel 4 geeft weer welke gemeenten binnen het Groene Hart aantrekkelijk zijn als werkgemeente voor mensen die buiten het Groene Hart wonen. Hieruit blijkt dat voor inwoners uit het Groene Hart Utrecht de belangrijkste werkgelegenheidstrekker is. De centrale ligging in Nederland is hierbij de gunstige factor. Van alle werkenden in het Groene Hart verricht circa 59 procent arbeid binnen dit gebied. De nabijheid van relatief veel grote steden rondom het Groene Hart en de gunstige werkgelegenheidsfunctie van de wat grotere gemeenten binnen het Groene Hart, bieden voldoende mogelijkheden voor de beroepsbevolking voor het verrichten van arbeid in de nabije woonomgeving.

---

¹³ Stuurgroep Groene Hart (2007). Het Groen Hart icoon van Nederland. Uitvoeringsprogramma 2007-2013.

¹⁴ Bron: Provincie Utrecht (2012). Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028.

¹⁵ Bron: Provincie Zuid-Holland (2012). Provinciale Structuurvisie. Visie op Zuid-Holland.

Tabel 3: Pendel GH50, 2009

van GH50 naar Nederlandse gemeenten		
Utrecht	53.000	8%
Amsterdam	51.000	8%
Den Haag	32.600	5%
Zoetermeer	31.900	5%
Gouda	28.900	4%
Alphen aan den Rijn	26.200	4%
Hilversum	23.300	3%
Rotterdam	22.800	3%
Haarlemmermeer	21.400	3%
Nieuwegein	21.200	3%
Amstelveen	19.700	3%
Woerden	18.900	3%
Leiden	15.100	2%
Gorinchem	13.100	2%
Leidschendam-Voorburg	11.000	2%
Stichtse Vecht	10.500	2%

Bron: CBS

Tabel 4: Pendel GH50, 2009

naar GH50 van Nederlandse gemeenten		
Zoetermeer	31.100	5%
Amsterdam	27.800	5%
Alphen aan den Rijn	25.500	4%
Utrecht	23.600	4%
Gouda	22.600	4%
Hilversum	21.000	4%
Woerden	15.800	3%
Nieuwegein	14.800	2%
Amstelveen	14.600	2%
Den Haag	13.500	2%
Stichtse Vecht	12.300	2%
De Ronde Venen	12.100	2%
Rotterdam	12.000	2%
Leidschendam-Voorburg	11.300	2%
Almere	11.100	2%
Gorinchem	10.700	2%

Bron: CBS

Wanneer we nader inzoomen op GH13, dan zien we dat Alphen aan den Rijn en Gouda de werkgelegenheidstrekkers zijn. Circa 57 procent van de werkenden uit GH13 heeft een baan binnen GH13.

Tabel 5: Pendel GH13, 2009

van GH13 naar Nederlandse gemeenten		
Alphen aan den Rijn	25.000	11%
Gouda	23.500	11%
Utrecht	20.600	9%
Woerden	15.600	7%
Amsterdam	10.600	5%
Bodegraven-Reeuwijk	9.300	4%
Rotterdam	9.100	4%
Stichtse Vecht	8.900	4%
De Ronde Venen	8.600	4%
Waddinxveen	7.400	3%
Haarlemmermeer	7.200	3%
Zuidplas	7.000	3%
Nieuwkoop	6.300	3%
Leiden	6.100	3%
Den Haag	6.000	3%

Bron: CBS

Tabel 6: Pendel GH13, 2009

naar GH13 van Nederlandse gemeenten		
Alphen aan den Rijn	22.800	13%
Gouda	20.100	11%
Woerden	13.600	8%
Bodegraven-Reeuwijk	10.200	6%
Zuidplas	9.400	5%
Stichtse Vecht	9.300	5%
Nieuwkoop	8.400	5%
De Ronde Venen	8.300	5%
Waddinxveen	8.200	5%
Utrecht	5.900	3%
Kaag en Braassem	5.900	3%
Rotterdam	5.000	3%

Bron: CBS

Binnen het Groene Hart zijn Zoetermeer en Gouda belangrijke woongemeenten voor de bevolking uit het Groene Hart. Circa 65 procent van de verhuisbewegingen in het Groene Hart blijft binnen dit gebied.

Tabel 7: Verhuizingen GH50, 2009**Tabel 8: Verhuizingen GH50, 2009**

van GH50			naar GH50		
naar Nederlandse gemeenten			van Nederlandse gemeenten		
Zoetermeer	6.920	6%	Amsterdam	7.100	6%
Amsterdam	5.400	5%	Zoetermeer	6.740	6%
Gouda	5.370	5%	Gouda	5.230	5%
Hilversum	4.920	4%	Hilversum	4.960	4%
Alphen aan den Rijn	4.870	4%	Alphen aan den Rijn	4.800	4%
Utrecht	4.630	4%	Amstelveen	4.590	4%
Amstelveen	4.270	4%	Den Haag	4.400	4%
Den Haag	4.200	4%	Utrecht	4.180	4%
Leidschendam-Voorburg	2.970	3%	Leidschendam-Voorburg	3.100	3%
Woerden	2.930	3%	Woerden	2.720	2%
Nieuwegein	2.430	2%	Nieuwegein	2.590	2%
Rotterdam	2.300	2%	Stichtse Vecht	2.340	2%
Stichtse Vecht	2.280	2%	Gorinchem	2.120	2%
Gorinchem	2.150	2%	Rotterdam	1.960	2%
Zuidplas	1.950	2%	Zuidplas	1.900	2%
IJsselstein	1.760	2%	De Ronde Venen	1.810	2%

Bron: CBS

Bron: CBS

Meer specifiek voor GH13 zien we dat de meeste verhuisbewegingen richting Gouda, Alphen aan den Rijn en Woerden gaan. Inwoners uit GH13 verhuizen vooral naar nabijgelegen gemeenten. Circa 67 procent van de verhuisbewegingen in GH13 blijft binnen dit gebied.

Tabel 9: Verhuizingen GH13, 2009

van GH13		
naar Nederlandse gemeenten		
Gouda	5.020	14%
Alphen aan den Rijn	4.670	13%
Woerden	2.650	7%
Stichtse Vecht	2.010	6%
Zuidplas	1.840	5%
Bodegraven-Reeuwijk	1.640	5%
Utrecht	1.540	4%
De Ronde Venen	1.510	4%
Nieuwkoop	1.240	3%
Kaag en Braassem	1.180	3%
Waddinxveen	1.060	3%
Rotterdam	990	3%
Amsterdam	980	3%

Bron: CBS

Tabel 10: Verhuizingen GH13, 2009

naar GH13		
van Nederlandse gemeenten		
Gouda	4.950	14%
Alphen aan den Rijn	4.630	13%
Woerden	2.520	7%
Stichtse Vecht	2.050	6%
Zuidplas	1.800	5%
Bodegraven-Reeuwijk	1.700	5%
De Ronde Venen	1.530	4%
Utrecht	1.410	4%
Kaag en Braassem	1.210	3%
Nieuwkoop	1.200	3%
Waddinxveen	1.130	3%

Bron: CBS

1.3 Samenvattende SWOT-analyse

In de onderstaande SWOT-analyse worden de belangrijkste bevindingen voor dit onderdeel samengevat. De kansen zijn bewust in actieve vorm met werkwoordsvormen geformuleerd, waardoor ze als eerste aanzet voor verdere uitwerking kunnen fungeren.

Sterkten	Zwakten
<ul style="list-style-type: none"> - Het Groene Hart is gesitueerd in de Randstad in de nabijheid van vier grote steden. - Het landschap heeft duidelijke contrasten door scherpe begrenzingen (functies, ruimtelijke ordening). - Nabijheid van belangrijke (internationale) vervoersknooppunten. - Hoge natuurlijke waarden, groen en blauw, cultuurhistorie, kleinschalige elementen zoals molens, landgoederen, kerken, 'typische Hollandse Waarden'. - Gewortelde regionale bedrijven geven cohesie en draagvlak. - MKB is de motor van de regionale economie. - Grote betrokkenheid actoren (inwoners, ondernemers, bestuurders) bij de eigen streek, gemoedelijke sfeer. - Lagere werkgelegenheidsfunctie dan gemiddeld, nabijheid grote steden compenseert dat. - De arbeids- en woningmarkt zijn vooral regionaal (binnen het Groene Hart) van aard.	<ul style="list-style-type: none"> - Het Groene Hart kent voor de buitenwereld geen duidelijke begrenzing. - Het Groene Hart zit planologisch op slot. Restrictief beleid belemmert bedrijvigheid, productontwikkeling en uitbreidingsmogelijkheden. - Mede door het restrictieve beleid is de groei in de afgelopen jaren achtergebleven bij die van geheel Nederland. - In het Groene Hart zien we dat de bevolkings- en werkgelegenheidsontwikkeling de afgelopen tien jaar is achtergebleven bij gemiddeld Nederland. - Knelpunten in interne infrastructuur en bereikbaarheid.

Kansen	Bedreigingen
<ul style="list-style-type: none"> - Verbind grote steden en landelijk gebied beter met elkaar (mentaal en fysiek), 'Tuin van de Randstad'. - Stimuleer economische verwevenheid tussen agrarische sector, handel, zorg, toerisme, logistiek en andere sectoren. - Ondersteun ondernemerschap, samenwerking (publiek, privaat) en kennisontwikkeling. - Stimuleer doe-democratie, nieuwe mix tussen private en publieke samenwerking. - Speel in op de vergrijzing. 	<ul style="list-style-type: none"> - Geringe investeringsruimte, zowel publiek als privaat. - Uitstel-, vooruitschuifbeleid van de overheid. - Lagere bevolkingsgroei dan gemiddeld. - Te laat of onvoldoende anticiperen op bevolkingskrimp in gemeenten en dorpen. - Te laat acteren op de vergrijzing.

2. Vitaliteit van steden en dorpen

2.1 Inleiding

De vitaliteit van (kleine) steden en dorpen staat volop in de belangstelling. Dat zijn goede redenen voor.

De demografische ontwikkeling is waarschijnlijk de meest drijvende factor. Vergrijzing en ontgroening zijn in de kleinere dorpen zichtbaar en ook de effecten van demografische krimp zijn hier voelbaar. Het Groene Hart is inmiddels aangewezen als zogenoemde anti-cipeerregio, waar nog geen sprake is van structurele bevolkingsdaling, maar het wel zinvol is om rekening te houden met krimp.

Nauw verbonden met de natuurlijke demografische ontwikkeling (we worden steeds ouder en het geboortecijfer neemt af) zijn verhuisbewegingen. De stad blijft trekken – vooral bij jongeren – en we zien de laatste tijd zelfs een opleving van de stad en het stadse wonen, dat ten koste kan gaan van de kleinere steden en dorpen. Ook sociale ontwikkelingen hebben hun invloed. Emancipatie en individualisering maken de betrokkenheid bij de ontwikkelingen in de eigen omgeving een stuk minder dan voorheen. Ook 'druk, druk, druk' helpt het gemeenschapsgevoel en de vrijwillige inzet voor het collectief niet. Het sterk toegenomen autobezit vergroot de mobiliteit en maakt mensen in zekere zin footloose en ongebonden. Tegelijkertijd beperkt het echter ook de mogelijkheden van degenen die geen auto hebben omdat autobezit steeds meer de norm is. Bovendien maakt de opkomst van internet cyberspace tot de ontmoetingsplek, waar dat voorheen het dorpsplein was.

Bezuinigingen en schaalvergroting hebben ook hun weerslag. Dat geldt voor de functies en voorzieningen die door de overheid worden verzorgd (scholen, gezondheidszorg), en het op de consument gerichte bedrijfsleven zoekt met opschaling en strategische vestigingsplaatskeuzes naar de beste uitgangspunten. Een omvangrijke potentiële markt en optimale bereikbaarheid zijn daarin belangrijke elementen en die liggen zelden in de kleinere steden en dorpen.

Voorts zijn er beleidsmatige trends, die ongunstig kunnen zijn voor de kleinere steden en dorpen. Voor woningbouw en bedrijfslocaties kiest de overheid vaak voor concentratie op meer centraal gelegen, speciaal daarvoor ontwikkelde locaties. Vanuit ruimtelijk perspectief is dat verdedigbaar, maar het kan ten koste gaan van de kleine steden en dorpen, die (bij woningbouw) hooguit voor hun eigen natuurlijke groei – zo die er al is – mogen bouwen.

De landelijke en provinciale overheid trekt zich bovendien steeds meer terug van het platteland.¹⁶ Gemeenten krijgen meer taken toebedeeld. Op zich is dat goed, maar met flinke bezuinigingen bij gemeenten in het verschiet, wordt steeds meer verantwoordelijkheid doorgeschoven naar de burgers, waarbij het de vraag is of zij tijdig en effectief

---

¹⁶ Zie ook de beleidsparagraaf in dit hoofdstuk

In staat zijn om zich te organiseren en het stokje over te nemen. Er dreigt een beleidsvacuüm op het platteland.

Ook het economisch (topsectoren)beleid van de overheid is ongunstig voor kleine steden en dorpen. Deze topsectoren zijn vaak in grootstedelijke agglomeraties gevestigd, vanwege de beschikbare ruimte, aansluiting op kennisinstituten, de internationale oriëntatie en de aantrekkelijkheid van steden op met name bèta-wetenschappers. Tegelijkertijd wordt de agrarische sector, die lang drager en vormgever van kleine steden en dorpen is geweest, met veranderingen geconfronteerd, zoals schaalvergroting, toenemende eisen, continuïteitsproblemen voor kleine bedrijven en opvolgingsproblematiek. En niet in de laatste plaats hebben enkele boeken, onder andere van Geert Mak¹⁷, de problematiek, die van alle tijden blijkt te zijn, weer voor het voetlicht gezet.

Box 1: Sociaal-economische vitaliteit

De literatuur geeft geen eenduidige definitie voor het begrip 'sociaal-economische vitaliteit'. Wij hanteren de volgende omschrijving. Sociaal-economische vitaliteit betreft de sociaal-demografische samenstelling van de bevolking en de mate waarin deze in staat is te voorzien in haar levensbehoeften en ontwikkeling, op het vlak van wonen, werken en beschikbaarheid van voorzieningen.

Dit hoofdstuk belicht vanuit deze perspectieven de kenmerken en problematiek van de steden en dorpen in het Groene Hart. Daarbij staan demografie, de woningmarkt, werkgelegenheid en voorzieningen (detailhandel, onderwijs en zorg) centraal. De keus hiervoor is enigszins pragmatisch ingegeven: op het niveau van woonplaatsen zijn hiervan complete en betrouwbare cijfers beschikbaar. Ook schenken we aandacht aan meer kwalitatieve factoren zoals de tevredenheid van inwoners van (kleine) steden en dorpen. Diverse onderzoeken wijzen er namelijk op dat deze vaak los staat van de aanwezigheid van harde elementen, zoals voorzieningen en werkgelegenheid.

2.2 Beleidskaders

Beleidsmatig heeft het vraagstuk van (kleine) steden en dorpen raakvlakken met meerdere beleidsthema's en (op Rijksniveau) departementen. Zonder compleet te willen zijn, komt het onderwerp terug bij de onderwerpen 'bouwen, wonen en leefomgeving', 'economie en ondernemen', 'onderwijs', 'gezondheidszorg' en 'cultuur, sport en vrijetijd', maar ook bij vraagstukken die betrekking hebben op de bestuurlijke inrichting van ons land.

Vanuit bestuurlijk oogpunt is het voornemen van belang om bestuurlijk Nederland aanzienlijk te versoberen en op te schalen.¹⁸ Dat zou o.a. tot uiting moeten komen in het saneren van bestuurslagen, bestuurlijke opschaling en herindeling, decentralisatie naar lagere overheden en nieuwe vormen van betrokkenheid en burgerschap. Bij dat laatste gaat het dan om het vormen van zelfbeheer in wijken en dorpen van publieke voorzieningen of zelfbestuur bij het inrichten van de openbare ruimte. In deze paragraaf belichten

¹⁷ Geert Mak. Hoe God verdween uit Jorwert.

¹⁸ Visienota bestuur en bestuurlijke inrichting Ministerie Van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2011)

we het algemene landelijke en provinciale beleid, dat uiteraard ook op de kleine steden en dorpen in het Groene Hart van toepassing is.

Het Ministerie van Infrastructuur en Milieu richt zich onder andere op wonen op het platteland. Onderdeel daarvan zijn de plannen om de positie van agrarische bedrijfswoningen aan te passen. De initiatiefnota 'Beter wonen op het platteland' zou de transformatie van delen van het platteland van zuiver agrarische naar gemengde functies (waaronder wonen) gemakkelijker moeten maken. Daarnaast richt dit departement zich op mobiliteits- en bereikbaarheidsvraagstukken en anticipeert het voor Ruimtelijke Ordening op de omslag dat de tijd van maakbaarheidsdenken en miljardensubsidies voorbij is. Voorts zou Nederland (vanuit het perspectief van Ruimtelijke Ordening) 'van de handrem moeten gaan', door regels en procedures drastisch te vereenvoudigen.

Het Ministerie van Landbouw, Economische Zaken en Innovatie ondersteunt o.a. het Plattelandsparlement. Dit evenement en de regionale bijeenkomsten en activiteiten die er aan voorafgaan, leveren waardevolle informatie op. Burgers agenderen daarbij zelf actuele ontwikkelingen en uitdagingen in het landelijk gebied bij lokale en regionale bestuurders. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (voorganger van EL&I), onderschrijft het advies van de Raad voor het Landelijk Gebied dat demografische ontwikkelingen (bevolkingskrimp) onvermijdelijk zijn en voor delen van het platteland grote gevolgen zullen hebben.¹⁹ Daarom is een fundamentele herijking van het plattelandsbeleid noodzakelijk, waarbij de volgende opgaven gelden:

- bewustwording en anticipatie;
- de transformatieopgave (aanpassingen aan de woningvoorraad en voorzieningen);
- het verdelingsvraagstuk: aanpassing van het instrumentarium, opdat zowel op groei als krimp kan worden ingespeeld;
- de samenwerkingsopgave: krimp vraagt om een bovenlokale aanpak, waarbij ook de burgers betrokken worden.

Uit de drie provinciale structuurvisies²⁰ kunnen we op hoofdlijnen de volgende beleidspunten halen.

Utrecht is het meest uitgesproken in haar beleid, maar dat komt wellicht ook doordat haar structuurvisie de meest recente is. Door de ontwikkeling van wonen en werken vooral in het bestaande stedelijke gebied te laten plaatsvinden, worden vitale dorpen en steden in haar visie behouden. Deze ontwikkeling is nodig vanwege:

- het belang van vitale steden voor het functioneren van de economie;
- de bijdrage aan een beter draagvlak voor openbaar vervoer en daarmee aan de bereikbaarheid;
- de bijdrage aan een beter draagvlak voor tal van voorzieningen (w.o. het culturele aanbod) die het wonen in de regio aantrekkelijk maken;
- het voorkomen van extra ruimteclaims op het landelijk gebied;
- de vraag naar binnenstedelijk wonen.

---

¹⁹ Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2010. Reactie op het advies van de RLG: "Kansen voor een krimpend platteland"

²⁰ Zie literatuurlijst

De nadruk op de binnenstedelijke ontwikkeling geldt niet alleen voor de grotere steden, maar alle woonplaatsen, ook de kleinere steden en dorpen. Een recreatief aantrekkelijke en bereikbare kernrandzone behoort eveneens daartoe. De ontwikkeling van het woningaanbod dient uiteraard te zijn afgestemd op de behoefte, zowel kwantitatief als kwalitatief. Bij de keuze van nieuwe verstedelijkingslocaties en transformaties is vervoersmultimodaliteit een sturende factor.

De leefbaarheid in kleine steden en dorpen verdient bijzondere aandacht. Vooral het verenigingsleven en ontmoetingspunten zoals een basisschool of dorps huis zijn belangrijk voor de sociale cohesie in de kern. Door gezinsverdunning, vergrijzing en het wegtrekken van veel jongeren wordt het steeds moeilijker om deze voorzieningen in stand te houden en ontstaat behoefte aan andere typen voorzieningen. Uitbreiding van de kern met een aantal woningen biedt meestal geen structurele oplossing. Er zal gezocht moeten worden naar andere oplossingsrichtingen, anders gericht (meer op 'mensen' dan op 'stenen'), en met betrokkenheid van andere (meer) partijen (ook inzet van bewoners). Dit betreft maatwerk per kern. Via een integrale visie kunnen gemeenten zowel de niet-fysieke als fysieke aspecten in beeld brengen, waarbij ook de inbreidings- en transformatiemogelijkheden binnen het bestaand bebouwd gebied kunnen worden betrokken.

Ook Zuid-Holland kiest ervoor om verstedelijking zoveel mogelijk in bestaand bebouwd gebied te concentreren. Alle woonplaatsen in de provincie zijn omgeven door bebouwingcontouren. Deze geven de grens van de bebouwingmogelijkheden voor wonen en werken weer. Deze contouren zijn strak getrokken om het bestaand stedelijk gebied en woonplaatsen, rekening houdend met plannen waarmee de provincie al heeft ingestemd en waarbinnen de woningbouwopgave tot 2020 kan worden geaccommodeerd.

Vitaliteit van het landelijk gebied betekent dat de kwaliteit van de gebouwde omgeving (de woonplaatsen) in het landelijk gebied goed is en mensen binnen redelijke tijd toegang hebben tot voorzieningen. Daarom is afstemming tussen wonen, werken, voorzieningen en infrastructuur belangrijk. Hierdoor blijven wonen en werken geconcentreerd, wat van belang is voor de (sociaal-economische) vitaliteit van het landelijk gebied. Sommige woonplaatsen hebben binnen de contour geen uitleggebieden. Daar kan dus alleen binnen het bestaand bebouwd gebied worden gebouwd of in andere woonplaatsen in de desbetreffende regio waar nog wel uitlegruimte beschikbaar is.

2.3 Begrippen en bevolkingsverdeling

Deze studie richt zich op de vitaliteit van (kleine) steden en dorpen in het Groene Hart. Deze wordt door verschillende factoren bepaald, zowel kwantitatief als kwalitatief van aard. In dit onderdeel kiezen we voor de ruimtelijk-economische invalshoek. Dit betreft de problematiek rondom wonen, werken en voorzieningen, met demografische krimp als overkoepelend vraagstuk.

Door het CBS worden woonplaatsen primair op hun inwonersaantal ingedeeld. Dat levert de volgende indeling op.

Tabel 11: Indeling steden en dorpen

CBS-Indeling steden en dorpen		
	Klasse	Inwoners
<u>Stedelijk centrum (stad)</u>		<u>>10.000</u>
	<i>groot</i>	>100.000
	<i>middelgroot</i>	50.000 - 100.000
	<i>klein</i>	20.000 - 50.000
	<i>zeer klein</i>	10.000 - 20.000
<u>Landelijke kern (dorp)</u>		<u><10.000</u>
	<i>groot</i>	5.000 - 10.000
	<i>middelgroot</i>	2.000 - 5.000
	<i>klein</i>	500 - 2.000
	<i>zeer klein</i>	<500

Bron: CBS, 2006

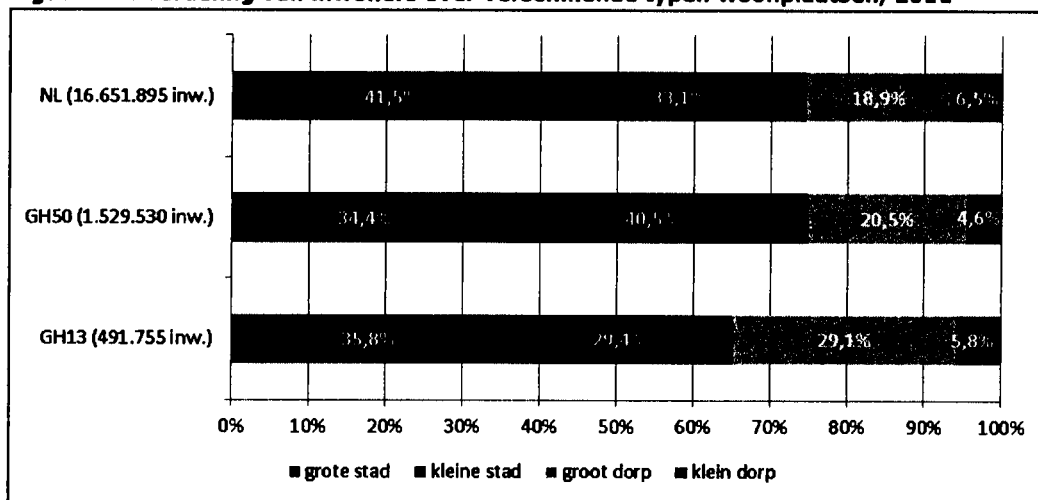
Omdat vitaliteit op dorpsniveau een andere betekenis heeft dan op de schaal van een stad, houden we in deze analyse rekening met de omvang van de verschillende woonplaatsen binnen het Groene Hart. Een gangbaar onderscheid in kerngrootte is de grens van tienduizend of meer inwoners. Woonplaatsen boven deze grens worden aangeduid als steden, woonplaatsen onder deze grens worden aangeduid als dorpen.²¹ Om binnen de kaders van deze studie goede uitspraken te kunnen doen over de vitaliteit van woonplaatsen in het Groene Hart, clusteren we naar enkele klassen, wat resulteert in vier grootteklassen, te weten: grote steden (>50.000 inwoners), kleine steden (10.000-50.000 inwoners), grote dorpen (2.000-10.000 inwoners) en kleine dorpen (< 2.000 inwoners).²² In onderstaande figuren is Woerden (vanuit het oogpunt van het onderzoek) meegenomen in de categorie 'grote stad', hoewel strikt genomen Woerden niet hiertoe behoort.

Als eerste toont figuur 2.1 hoe de bevolking van Nederland, GH50 en GH13 over deze klassen is verdeeld.

²¹ Volgens deze indeling ontstaan vrij grote klassen, maar omwille van celvulling voor deze analyse hanteren we toch deze grenzen.

²² In de literatuur wordt vaak over 'platteland' gesproken. Dit heeft een iets andere insteek dan de door ons gehanteerde inwonersaantal-grenzen. Zo hanteert de Agenda Vitaal Platteland omgevingsadressendichtheden, waarbij een dichtheid van minder dan 1.000 adressen per km² tot het platteland wordt gerekend. Dat zijn gewoonlijk dorpen en kleine steden, maar dat is niet altijd het geval.

Figuur 2.1. Verdeling van inwoners over verschillende typen woonplaatsen, 2011

Bron: CBS, 2011

Grote en kleine steden en dorpen zijn ongelijkmatig verspreid over ons land. Waar grote steden oververtegenwoordigd zijn in de drie Randstadprovincies, vindt men kleinere steden en dorpen met name in perifeer gelegen regio's. Het Groene Hart vormt hierop een uitzondering en is sinds de eerste Nota Ruimtelijke Ordening een planologisch begrip. Dat het Groene Hart planologisch gevrijwaard is gebleven van intensieve verstedelijking, is terug te zien in de verdeling van het aantal inwoners over de verschillende typen woonplaatsen. In het Groene Hart wonen in vergelijking tot Nederland meer mensen in dorpen en kleine steden. Het verwachte landelijk karakter van het Groene Hart komt het sterkst naar voren wanneer we kijken naar GH13. Maar liefst 35 procent van de bevolking woont hier in een dorp. Dat is krap tien procentpunten boven het Nederlandse gemiddelde. De bevolking van de dorpen van GH13 is verdeeld over 26 kleine en 25 grote dorpen. Gouda, Alphen aan den Rijn en Woerden behoren tot de grote steden²³ en bieden ruimte aan 36 procent van de bevolking van het Groene Hart. Voor een indeling van de diverse woonplaatsen in GH13 verwijzen we naar bijlage III.

2.4 Demografie

Vitaliteit steden en dorpen

Demografische krimp staat in ons land sinds enkele jaren volop in de belangstelling. Voor het land als geheel neemt de bevolkingsomvang weliswaar nog steeds toe, sommige regio's worden echter nu al geconfronteerd met demografische krimp of mogen die in de nabije toekomst verwachten. De daling van de bevolkingsomvang zal naar verwachting grote maatschappelijke gevolgen hebben. In regio's waar het aantal inwoners afneemt, kalft het draagvlak voor voorzieningen, zoals winkels, gezondheidszorg en cultureel

²³ Woerden behoort eigenlijk net niet tot de grote steden, maar wordt op verzoek van de initiatiefnemers desondanks tot deze groep gerekend.

aanbod, af en komen de woningprijzen onder druk te staan. Dit alles heeft gevolgen voor de leefbaarheid in deze gebieden.

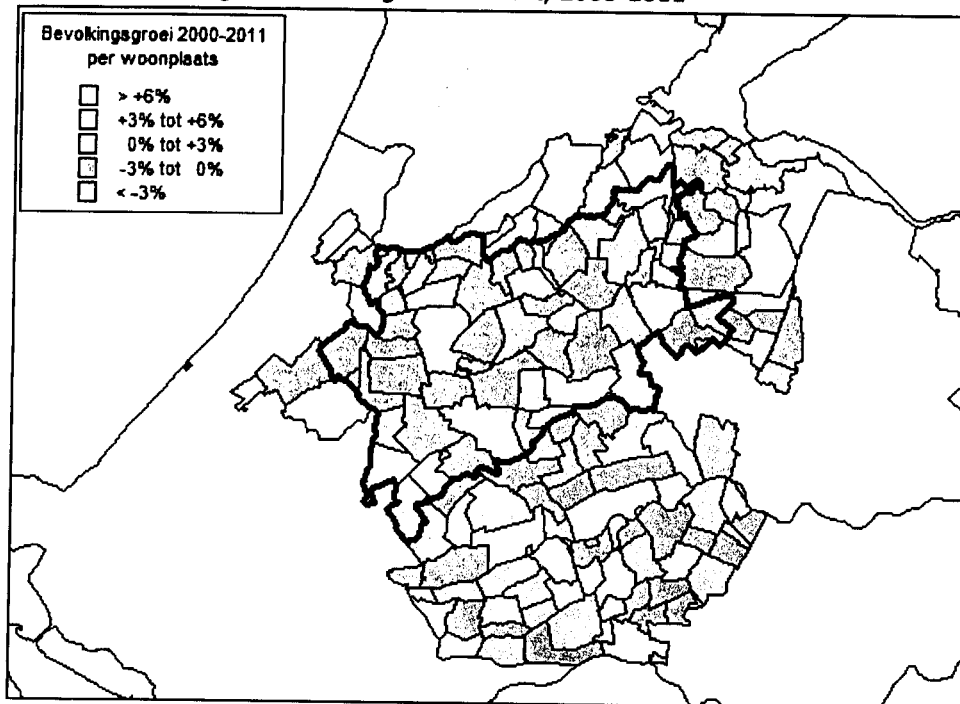
Het Groene Hart is een regio die als geheel op korte termijn te maken zou kunnen krijgen met een omslag van bevolkingsgroei naar bevolkingskrimp. Om deze reden is het in 2010 benoemd tot zogenaamde anticipeerregio. Van dergelijke regio's wordt verwacht dat zij tijdig inspelen op de mogelijke maatschappelijke gevolgen van demografische veranderingen. Er ligt daarmee een grote opgave voor provinciale en lokale overheden, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties om passend en tijdig te anticiperen op deze ontwikkelingen. Aangezien het Groene Hart als geheel nog niet geconfronteerd wordt met een bevolkings- of huishoudensdaling, kan lokaal de probleemperceptie of het gevoel van urgentie voor het vraagstuk ontbreken. Ook kunnen de specifieke verschijningsvormen van demografische krimp, evenals de ruimtelijke gevolgen hiervan lokaal zeer verschillen.

Om een beeld te krijgen van de ruimtelijke variatie in demografische ontwikkelingen, wordt gekeken welke woonplaatsen nu of in de nabije toekomst met krimp geconfronteerd worden. Er zijn verschillende vormen van demografische krimp te onderscheiden, elk met eigen gevolgen voor de regionale woningmarkt en economie. Er wordt daarom een onderscheid gemaakt tussen de ontwikkeling van het inwonertal, ontwikkelingen bij huishoudens (aantal en omvang) en de verschuivingen binnen de bevolkingsopbouw.

Bevolkingsontwikkeling

De bevolkingsontwikkeling in woonplaatsen wordt enerzijds bepaald door het natuurlijke bevolkingsverloop, anderzijds door het saldo van binnenlandse en buitenlandse migratie. De ruimtelijke variatie in bevolkingsontwikkeling is vooral het gevolg van verhuisbewegingen en niet zozeer van natuurlijke mutaties (geboorten en sterften). Krimpende woonplaatsen zien per saldo inwoners naar elders vertrekken, terwijl groeiende woonplaatsen juist inwoners aantrekken. De aantrekkingskracht van een woonplaats wordt, afhankelijk van de levensfase van personen, bepaald door de beschikbaarheid van onderwijsmogelijkheden, werk of de aantrekkelijkheid van de leefomgeving. Hiernaast beïnvloeden ook planologische factoren voor een belangrijk deel de ongelijke verhuisbewegingen binnen Nederland. Over het algemeen geldt dat steden, naar gelang de kracht van de regionale economie, hun inwonertal zien groeien ten koste van dorpen. Daar tegenover staat een stroom aan verhuisbewegingen weg van stedelijke centra naar landelijke woonplaatsen met een aangenaam leefmilieu. Voor zowel steden als dorpen betekent dit een schifting in winnaars en verliezers.

Kaart 8: Bevolkingsontwikkeling Groene Hart, 2000-2011

Bron: CBS, 2000-2011

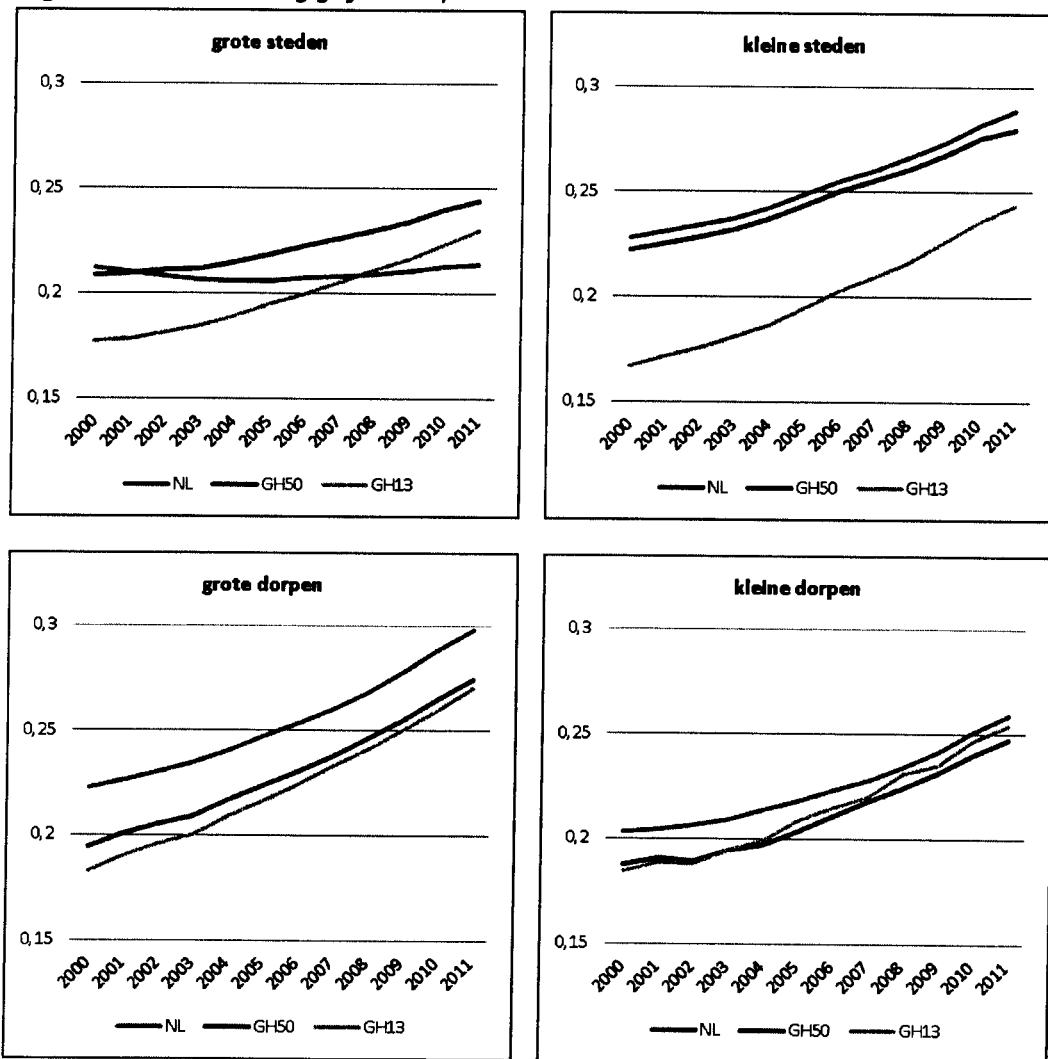
In het Groene Hart als geheel is nog geen sprake van demografische krimp. Wel loopt de bevolkingsontwikkeling tussen 2000 en 2011 achter op het Nederlands gemiddelde. Dit geldt voor beide onderscheiden deelregio's, maar in meerdere mate voor GH13. Waar de bevolkingsgroei in grote en kleine dorpen van het Groene Hart nagenoeg gelijk loopt aan de landelijke trend, komen groeiverschillen het sterkst naar voren in steden.

Zo groeit het gemiddeld inwonertal van grote steden in Nederland met 3,5 procentpunt meer dan in GH13 het geval is. Tussen de steden onderling bestaan grote verschillen. Waar de stad Gouda haar bevolking tussen 2000-2011 ziet afnemen, kent Woerden een groei van maar liefst 11 procent. Kleine steden in GH13 kennen een negatief groeiverschil van 5,4 procentpunten ten opzichte van vergelijkbare woonplaatsen in Nederland. In de periode 2000-2011 is er in vijf van de zeven steden in GH13 sprake van bevolkingskrimp. Ook de landelijke woonplaatsen van het Groene Hart worden gemiddeld meer geconfronteerd met bevolkingskrimp. In GH13 betekent dit dat grote en kleine dorpen zich in de periode 2000-2011 gemiddeld stabiliseren rond een groei van 0 procent. In 12 van de 25 grote dorpen, en 15 van de 26 kleine dorpen is reeds sprake van demografische krimp. In contrast staan kleine dorpen als Oud Zuilen en Amstelhoek, en grotere dorpen als Zevenhoven en Roelofarendsveen, die in de periode 2000-2011 een bevolkingsgroei kenden van meer dan 10 procent (kaart 8). Per saldo is sprake van een diffuus beeld, wat aangeeft dat de problematiek bij voorkeur niet op het niveau van het Groene Hart als geheel moet worden aangevlogen, maar per dorp.

Bevolkingsopbouw

Binnenlandse verhuisbewegingen beïnvloeden naast de bevolkingsontwikkeling ook de bevolkingsamenstelling in woonplaatsen. Dit heeft zijn weerslag op de lokale economie. Zo is de omvang van de potentiële beroepsbevolking mede bepalend voor de mate waarin aan de arbeidsvraag kan worden voldaan. Daarnaast is de lokale vraag naar verschillende typen woningen en voorzieningen leeftijdsspecifiek. Bij verschillende leeftijden horen immers verschillende leefstijlen en daarmee andere woonvoorkeuren en consumptiepatronen.

Figuur 2.2: Ontwikkeling grijze druk, 2011

Bron: CBS, 2000-2011

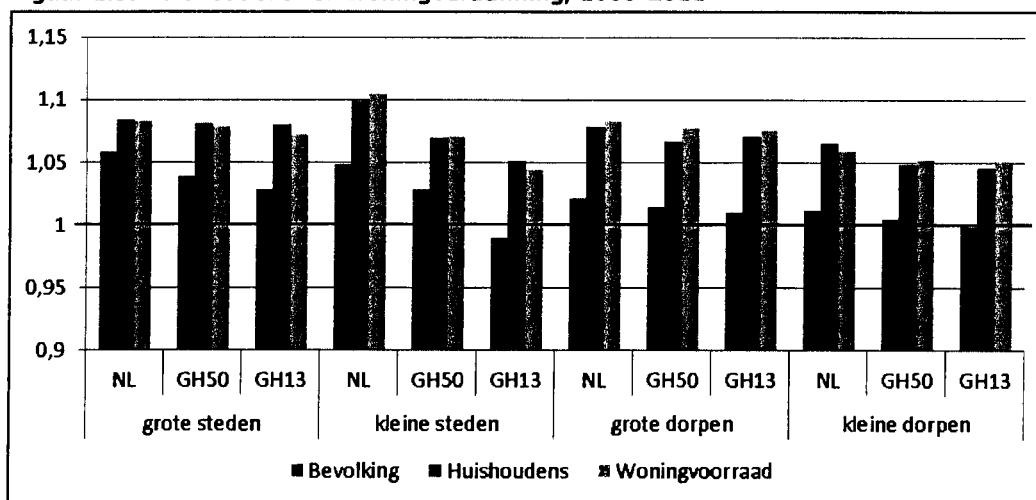
In figuur 2.2 is de ontwikkeling van de grijze druk weergegeven. Grijze druk is de verhouding tussen het aantal personen van 65 jaar en ouder en het aantal personen van 20 tot 65 jaar. Dit cijfer geeft inzicht in de mate waarin (potentieel) werkenden, niet-

werkenden (in dit geval ouderen) moeten ondersteunen. In het Groene Hart bestaan grote verschillen in de mate van vergrijzing. Waar de grijze druk in GH50 min of meer gelijk is aan het landelijke peil, is GH13 gemiddeld minder vergrijsd. Desondanks is te zien dat de trend in de GH13 de laatste jaren een steiler verloop kent dan in GH50 en Nederland het geval is: er is dus sprake van een inhaalslag. Dit steile verloop wordt voor een belangrijk deel bepaald door de ontwikkeling van de grijze druk in steden van GH13. Met name de grote steden van GH13 vergrijzen in een hoog tempo, terwijl in vergelijkbare woonplaatsen van Nederland juist sprake is van stabilisering. Ook kleine steden vergrijzen in dezelfde periode sneller, al ligt de verhouding 65-plussers ten opzichte van de potentiële beroepsbevolking nog steeds aanzienlijk onder het landelijk gemiddelde. Ook de grote dorpen van het Groene Hart presteren in dit opzicht goed ten opzichte van vergelijkbare dorpen in Nederland.

Huishoudensontwikkeling

De ontwikkeling van het aantal huishoudens is van directe invloed op de lokale woningmarkt. Het aantal en de omvang van huishoudens in een woonplaats bepaalt immers de lokale behoefte aan woningen. De ontwikkeling van het aantal huishoudens wordt enerzijds bepaald door de groei van de bevolkingsomvang, anderzijds door veranderingen in de huishoudenssamenstelling. Individualisering en welvaarts-groei hebben in ons land geleid tot een sterke huishoudensverdunding. Deze daling van het aantal bewoners per woning ging gepaard met een sterke toename van de vraag naar woningen. Deze trend zet zich landelijk nog altijd voort, maar kent ook een sterke ruimtelijke variatie.

Figuur 2.3: Huishoudens- en woningverdunding, 2000-2011

Bron: CBS en ABF, 2000-2011

Woning- en huishoudensverdunding

Eerder is geconstateerd dat binnen het Groene Hart grote lokale verschillen bestaan in bevolkingsontwikkeling. Dit heeft zijn doorwerking in de ontwikkeling van het aantal huishoudens. Ook speelt de plaatselijke woning- en huishoudensverdunding een rol bij de ontwikkeling van de lokale woningbehoefte. Over het algemeen geldt dat woningverdunding

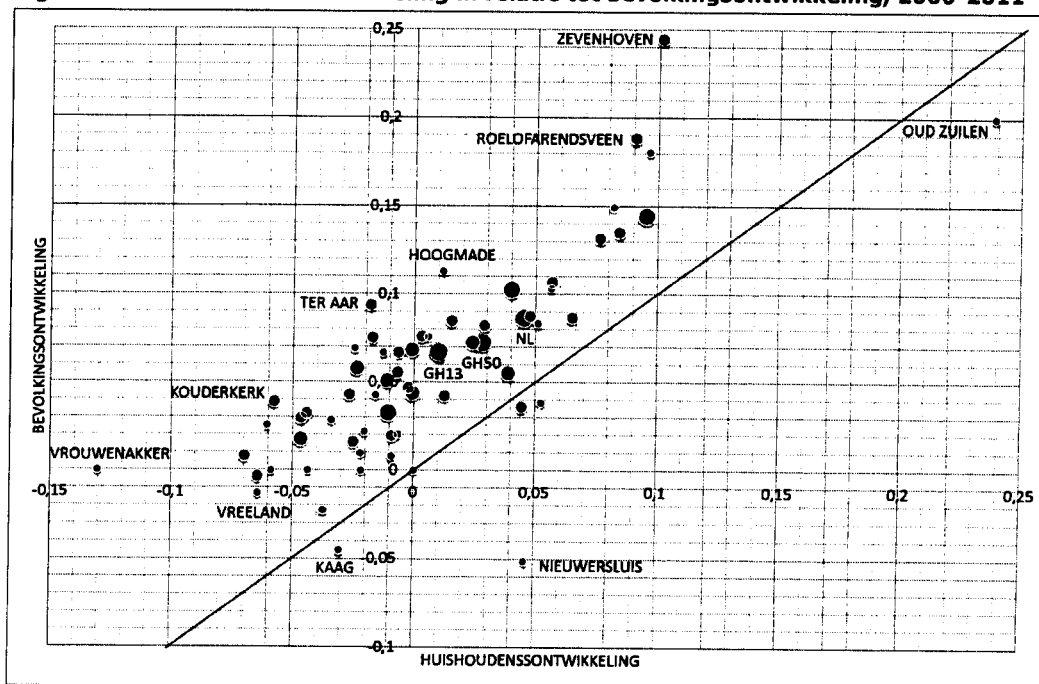

ning zich tussen 2000-2011 het sterkst aftekent in grote dorpen en kleine steden. Grote steden zien in deze periode het aantal personen per woning minder dalen. Wanneer gekeken wordt naar huishoudensverduunning, dan zien we een soortgelijk patroon, al zijn er enkele uitzonderingen. Zo kennen kleine steden in het Groene Hart een opvallend sterkere afwijking ten opzichte van kleine steden in Nederland. Waar de huishoudensverduunning zich sterker voordoet in GH13, wordt GH50 juist gekenmerkt door een bescheiden huishoudensverduunning ten opzichte van vergelijkbare woonplaatsen in Nederland. Ook grote steden van GH13 wijken in dit opzicht af. In GH13 tekent de huishoudensontwikkeling zich sterker af dan in vergelijkbare woonplaatsen in Nederland het geval is.

Huishoudensverduunning in GH13

In figuur 2.4 is de verhouding tussen de bevolkingsontwikkeling en huishoudensontwikkeling voor individuele woonplaatsen in GH13 weergegeven. De blauwe lijn staat voor een evenwichtige huishoudens- en bevolkingsontwikkeling en geeft de grens aan tussen huishoudensverduunning- of verdikking. Op basis van deze figuur wordt inzichtelijk welke rol huishoudensverduunning speelt binnen de totale huishoudensontwikkeling in GH13.

Figuur 2.4: Huishoudensontwikkeling in relatie tot bevolkingsontwikkeling, 2000-2011

Bron: CBS en ABF, 2000-2011

Allereerst kan worden geconstateerd dat een negatieve huishoudensontwikkeling in slechts een beperkt aantal woonplaatsen aan de orde is. Demografische krimp heeft op dit moment daarom nauwelijks implicaties voor de lokale woningbehoefte in GH13. Huishoudensverduunning is hiervan een belangrijke oorzaak. Voor grofweg de helft van de woonplaatsen in GH13 geldt dat huishoudensverduunning (tegen de achtergrond van de

woningvraag) compensatie biedt voor de bevolkingsdaling. Dit betreffen zowel steden als dorpen. Laatstgenoemden profiteren wel sterker van huishoudensverdunding. In sterk groeiende woonplaatsen is ook het effect van huishoudensverdunding goed te zien. De grootlandelijke kern Zevenhoven ziet in de periode 2000-2011 het aantal huishoudens meer dan twee keer zo snel toenemen als de omvang van de bevolking. Er zijn vijf dorpen in GH13 die te kampen hebben met demografische krimp. Enerzijds zijn er dorpen die in de periode 2000-2011 naast krimp te maken hebben met huishoudensverdikking. Zo krimpt de bevolkingsomvang in Kaag en Nieuwersluis sterker dan het aantal huishoudens. Anderzijds zijn er dorpen als Zoeterwoude, Loenersloot en Vreeland, die ondanks huishoudensverdunding, het aantal huishoudens zien afnemen.

2.5 Woningmarkt

De woningmarkt

De verhouding tussen vraag en aanbod bepaalt de druk op de lokale woningmarkt.²⁴ Demografische ontwikkelingen kunnen deze verhoudingen tijdelijk verstoren omdat de woningvoorraad zich slechts vertraagd kan aanpassen op de huishoudensontwikkeling, vanwege bouwtermijnen en overheidsbeleid. De woningvoorraad laat zich in een groei-scenario echter gemakkelijker bijstellen dan in een scenario van krimp. De onttrekking aan de woningvoorraad gaat immers gepaard met vermogensverlies. Bij een sterke daling van het aantal huishoudens kan op de woningmarkt daardoor structurele frictie ontstaan, resulterend in overaanbod en leegstand. Hierdoor kunnen woonplaatsen in een neerwaartse spiraal terecht komen met alle maatschappelijke en financiële gevolgen van dien. Eerder hebben we gezien dat een dergelijke daling van het aantal huishoudens in het Groene Hart nog niet aan de orde is. Wel was te zien dat de positieve huishoudensontwikkeling grotendeels was toe te schrijven aan huishoudensverdunding. Aangezien huishoudensverdunding zich niet oneindig kan doorzetten, ligt woonvraagkrimp in het Groene Hart wel degelijk op de loer.

Box 2: Relatieve vraagoverschot

Als indicator voor de spanning op de woningmarkt kan het relatieve vraagoverschot worden gebruikt. Hierbij wordt het absolute verschil tussen vraag en aanbod van woningen gerelateerd aan het totaal aantal vragers. Het relatieve vraagoverschot is met 26 procent iets groter op het platteland dan in de stad (24 procent). Het relatief vraagoverschot is in de periode 2006-2009 op het platteland met 4 procent afgenomen terwijl het in de stad met 3 procent is toegenomen.

Bron: ABF (2010). Midtermmeting Monitor Sociaal-Economische Vitaliteit Platteland.

Wanneer het aantal huishoudens zich sterker ontwikkelt dan de omvang van de woningvoorraad, is sprake van een verkrappende woningmarkt. Uit figuur 2.5 blijkt dat met

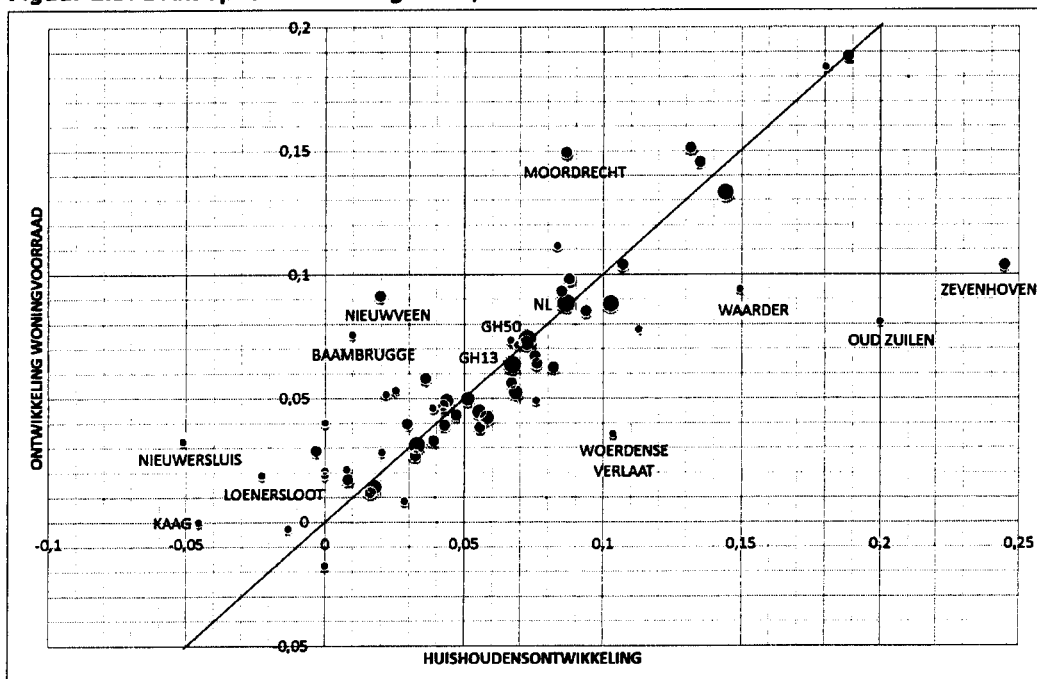
²⁴ Omdat de woningmarkt administratieve grenzen overstijgt, zal op regionale schaal enige uitmiddeling van overschotten en tekorten plaatsvinden.

name grote steden te maken hebben met een toenemende druk op de woningmarkt. Dit geldt des te meer voor grote steden in GH50 en GH13. Deze kennen gemiddeld een meer verkrappende woningmarkt ten opzichte van vergelijkbare grootstedelijke centra in Nederland. Dit is anders voor de kleine steden. In GH50 is sprake van een evenwichtige ontwikkeling, terwijl de druk op de woningmarkt in GH13 gemiddeld is afgenomen. De woningmarkt in vergelijkbare kleine steden in Nederland is in dezelfde periode krupper geworden. Ook voor de dorpen in het Groene Hart geldt dat de omvang van de woningvoorraad zich sneller heeft ontwikkeld dan het aantal huishoudens. Gezien de oververtoegenwoordiging van deze groep in het Groene Hart, is dit eveneens de regionale trend.

Woningmarkt in GH13

In figuur 2.5 is de verhouding tussen de huishoudensontwikkeling en de ontwikkeling van de woningvoorraad voor individuele woonplaatsen in GH13 weergegeven. De blauwe lijn staat voor een huishoudens- en woningontwikkeling in evenwicht en geeft de grens aan tussen een verkrappende en verruimende woningmarkt. Op basis van deze figuur wordt inzichtelijk in welke richting de woningmarkten zich tussen 2000-2011 ontwikkeld hebben.

Figuur 2.5: Druk op lokale woningmarkt, 2000-2011

Bron: CBS en ABF, 2000-2011

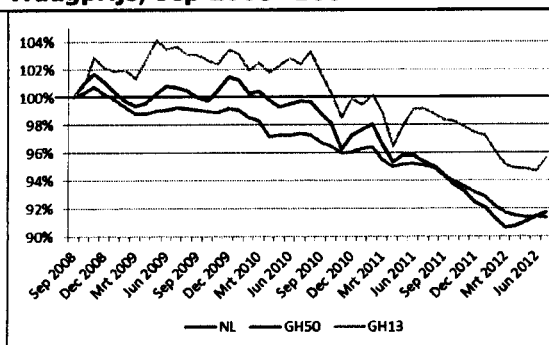
Allereerst kan geconstateerd worden dat de overgrote meerderheid van woonplaatsen in GH13 tussen 2000 en 2010 een min of meer evenwichtige ontwikkeling heeft gehad. Gemiddeld is de druk op de woningmarkt echter toegenomen. De vier dorpen die de druk het sterkst zagen toenemen, zijn Zevenhoven, Oud Zuilen, Woerdense Verlaat en Waarder. Voor deze dorpen geldt dat het aantal huishoudens zich sneller heeft ontwikkeld dan

de woningvoorraad. In een enkel geval is de druk op de woningmarkt afgenomen doordat woningen aan de voorraad onttrokken zijn. De kleine kern Vrouwenakker kent daardoor een dalende woningvoorraad bij een stagnerende huishoudensbevoiking. In Baambrugge, Nieuwveen en Moordrecht is de druk op de woningmarkt het meest afgenomen, doordat de woningvoorraad sterker is gegroeid dan het aantal huishoudens. Dit geldt ook voor de klein dorpen Nieuwersluis, Loenersloot en Kaag, al gaat een groei van de woningvoorraad daar gepaard met een daling van het aantal huishoudens. De kleine iandelijke kern Vreeland is de enige kern waar demografische krimp kwantitatieve effecten heeft op de woningmarkt. Hier is het aantal huishoudens sterker afgenomen dan de woningvoorraad, resulterende in een verruiming van de woningmarkt.

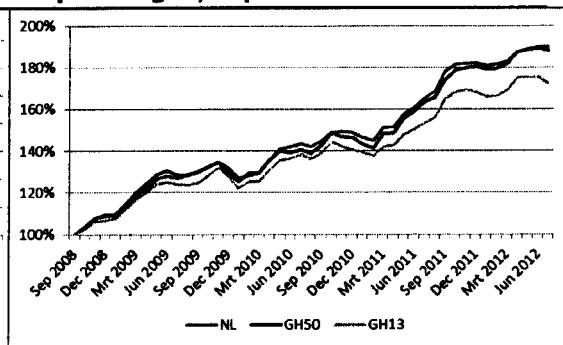
Actualiteit Koopwoningmarkt

De koopwoningmarkt bestaat op hoofdlijnen uit twee elementen: aanbod van en vraag naar koopwoningen. Als gevolg van de laagconjunctuur (zeer beperkte groei en zelfs krimp) en een zeer zwak consumentenvertrouwen verkeert de Nederlandse koopwoningmarkt sinds het najaar van 2008 in een impasse met zeer veel te koop staande woningen en prijzen die onder druk staan. Het Groene Hart kan zich niet aan deze ontwikkelingen onttrekken, maar er zijn enkele factoren die een dempend effect van de crisis hebben, met name voor GH13 (figuur 2.6 en 2.7). GH13 is ontegenzeggelijk een aantrekkelijk woongebied, als het gaat om de natuurlijke kwaliteiten, de nabijheid van werk en voorzieningen en een grote doelgroep. Daarnaast blijkt het restrictieve bouwbeleid nu een steun in de rug. Overaanbod van nieuwe woningen is veel minder aan de orde dan in de groeikernen. En de huishoudensontwikkeling vertoont een meer geleidelijk patroon, zeker in vergelijking met krimpregio's, waar incidenteel zelfs gesproken wordt over sloop van woningen. Deze paragraaf schets de meest recente ontwikkelingen op de woningmarkt voor GH13 en GH50 als geheel.²⁵

Figuur 2.6: Ontwikkeling van mediane vraagprijs, sep 2008=100

Figuur 2.7: Ontwikkeling van aanbod koopwoningen, sep 2008=100

Bron: Huizenzoeker
bewerking Rabobank

Bron: Huizenzoeker,
bewerking Rabobank

²⁵ Als basis hebben gemeentelijke cijfers gediend. Op het niveau van kernen en dorpen zijn geen dekkende actuele cijfers beschikbaar.

Op hoofdlijnen kan gesteld worden dat GH50 meer last heeft van de crisis op de woningmarkt dan GH13. In beide grafieken ligt de lijn van GH50 dicht bij de Nederlandse, dan die van GH13. Op zich is dat niet vreemd, omdat het een groter gebied is (dat daardoor meer gelijk is aan Nederland), vanwege de grootstedelijke gemeenten aan de rand van het gebied. Waar de mediane vraagprijs in Nederland en GH50 een daling laat zien in respectievelijk januari en februari 2009, daalt deze in GH13 pas sinds november 2010. De mediane vraagprijs op de woningmarkt van GH13 is daarnaast relatief weinig gedaald, terwijl de groei van het aantal te koop aangeboden woningen onder het Nederlands gemiddelde ligt.

2.6 Voorzieningen

Voorzieningenniveau

Bevolkingsgroei of -krimp is van invloed op de vraag naar goederen en diensten. Bij krimp neemt het draagvlak voor voorzieningen af, wat uiteindelijk kan resulteren in verschraling en staking van bedrijfsactiviteiten. Zeker als het draagvlak voor voorzieningen al onder druk staat door autonome trends zoals schaalvergroting in de detailhandel.

Om een beeld te krijgen van het voorzieningenaanbod in het Groene Hart, is de ontwikkeling van voorzieningen afgezet tegen die van vergelijkbare woonplaatsen in Nederland. In figuur 2.8 staat de ontwikkeling van het winkelaanbod in GH50 en GH13. In het algemeen loopt de ontwikkeling van het totale commerciële voorzieningenaanbod in het Groene Hart min of meer conform het landelijke beeld. Zo neemt het aantal verkooppunten in 'mode en luxe' en 'leisure' gemiddeld toe, en is er een daling van het aanbod van dagelijkse voorzieningen. De ontwikkeling van het aanbod per type voorziening verschilt alleen sterk voor de kleine dorpen in het Groene Hart. Hier daalt het voorzieningenaanbod aanzienlijk meer dan in vergelijkbare woonplaatsen in Nederland.

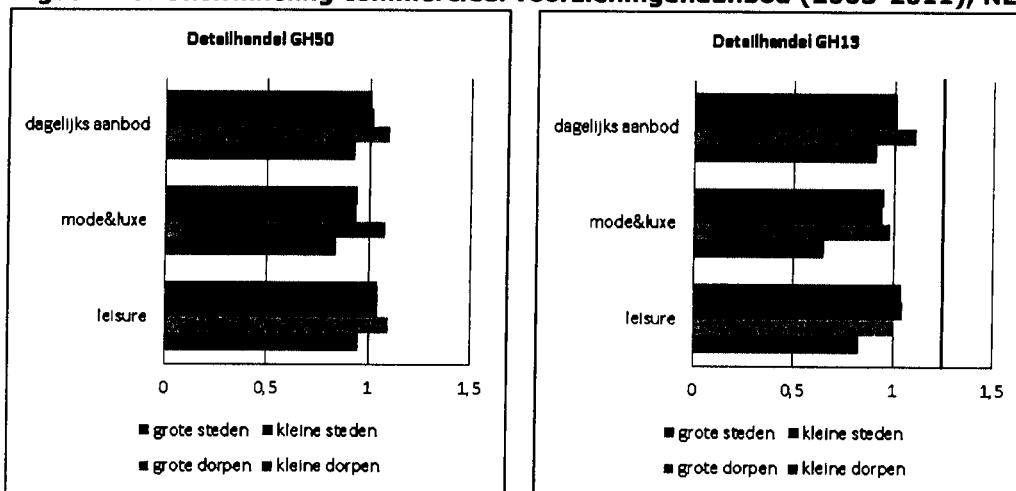
Tegenover de verschraling van het dagelijkse aanbod in kleine dorpen staat een gemiddeld sterke ontwikkeling van dit type voorzieningen in grote dorpen in het Groene Hart. Het aantal verkooppunten is hier in de periode 2003-2011 gemiddeld minder hard teruggelopen dan in vergelijkbare woonplaatsen in Nederland. Daarnaast kennen de woonplaatsen in het Groene Hart relatief minder detailhandels-leegstand.

Box 3: Afstand tot voorzieningen

De gemiddelde afstand per inwoner tot de lokale basisvoorzieningen in de stad (87 meter) en die op het platteland (268 meter) lopen begrijpelijkerwijs sterk uiteen. In drie jaar tijd, 2006-2009, is de gemiddelde afstand per inwoner tot de lokale basisvoorzieningen op grote delen van het platteland verder toegenomen. Vooral het aantal winkels met dagelijks aanbod en huisartsenpraktijken loopt terug. Wat betreft de regionale basisvoorzieningen, VWO-onderwijs en ziekenhuizen, is het beeld gunstiger. Het aantal ziekenhuizen en scholen met VWO is weliswaar licht afgenomen, maar er zijn ook voorzieningen verhuisd. Per saldo heeft dat voor de gemiddelde plattelandbewoner in Nederland niet tot een vergroting van de afstand geleid, zelfs tot een kleine afname.

Bron: ABF (2010). Midtermmeting Monitor Sociaal-Economische Vitaliteit Platteland

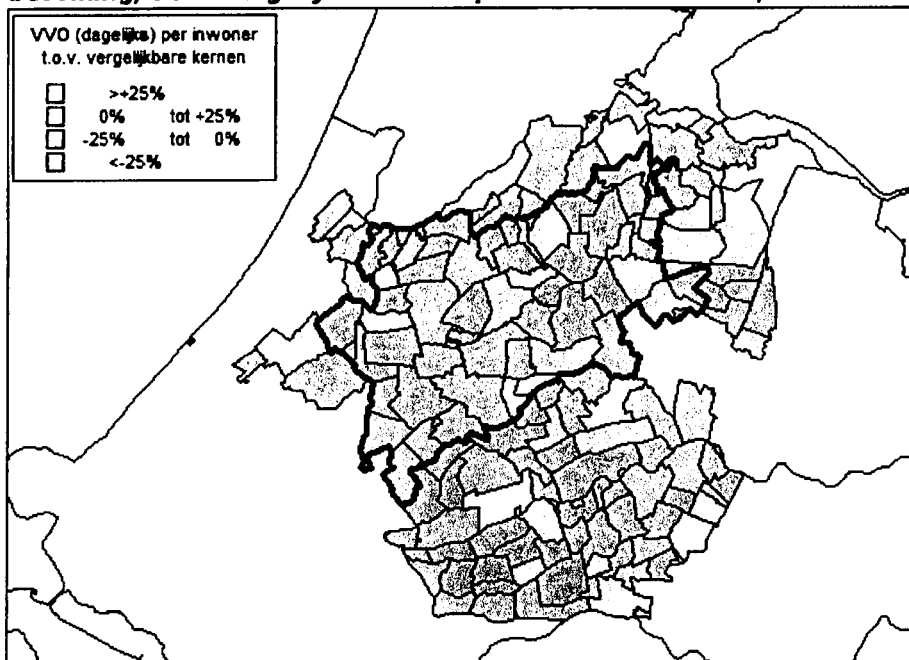
Figuur 2.8: Ontwikkeling commercieel voorzieningenaanbod (2003-2011), NL=1

Bron: ABF, 2003-2011

De ontwikkeling van het voorzieningenaanbod lijkt niet samen te hangen met die van de bevolkingsomvang. Waarschijnlijk is de sterke daling van het aanbod het gevolg van schaalvergroting van dagelijkse voorzieningen. In kaart 9 is het verkoopvloeroppervlak per hoofd van de bevolking in het Groene Hart gecorrigeerd voor de omvang van de woonkern. Hieruit blijkt dat in veel woonplaatsen het verkoopvloeroppervlak onder het landelijk gemiddelde ligt van vergelijkbare woonplaatsen in Nederland.

Kaart 9: Verkoopvloeroppervlak (VVO) dagelijks aanbod per hoofd van de bevolking, t.o.v. vergelijkbare woonplaatsen in Nederland, 2011

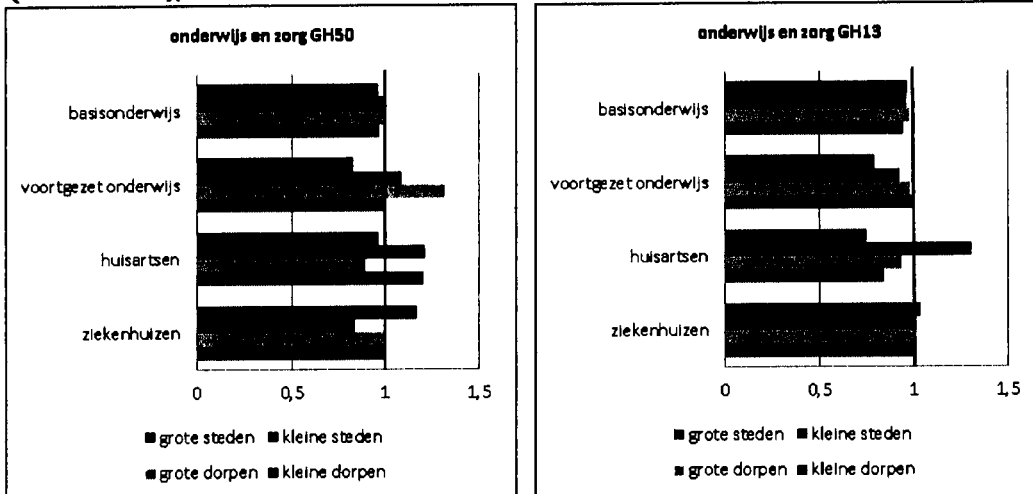

Bron: CBS en ABF, 2003-2011

In figuur 2.9 staat de ontwikkeling van het niet-commerciële voorzieningenaanbod in GH50 en GH13. Voor basisonderwijs geldt dat er nauwelijks verschillen zijn in de ontwikkeling van het aanbod. In zowel het Groene Hart als Nederland neemt het aantal basisscholen in de periode 2003-2011 licht af. In dezelfde periode neemt ook het aantal middelbare scholen in het Groene Hart af. Deze daling slaat voornamelijk neer in de grote steden. Grote dorpen zien dit type onderwijsvoorziening min of meer op een zelfde niveau blijven. In GH50 is zelfs sprake van groei in het aantal middelbare scholen. Uit de analyse blijkt dat er in het Groene Hart geen grote verschuivingen zijn geweest in het onderwijsaanbod. Ditzelfde geldt voor zorg nabij huis. In de periode 2000-2011 is het aanbod van eerstelijns zorg toegenomen in zowel Nederland als het Groene Hart. Waar het aantal huisartsenpraktijken in het Groene Hart vooral toeneemt in kleine steden, ontwikkelt het aanbod in Nederland zich meer gelijkmatig over verschillende typen woonplaatsen.²⁶

²⁶ 'Zorg' wordt in deze studie verder niet uitgewerkt

Figuur 2.9: Ontwikkeling niet-commercieel voorzieningenaanbod GH50 en GH13 (2003-2011), NL=1

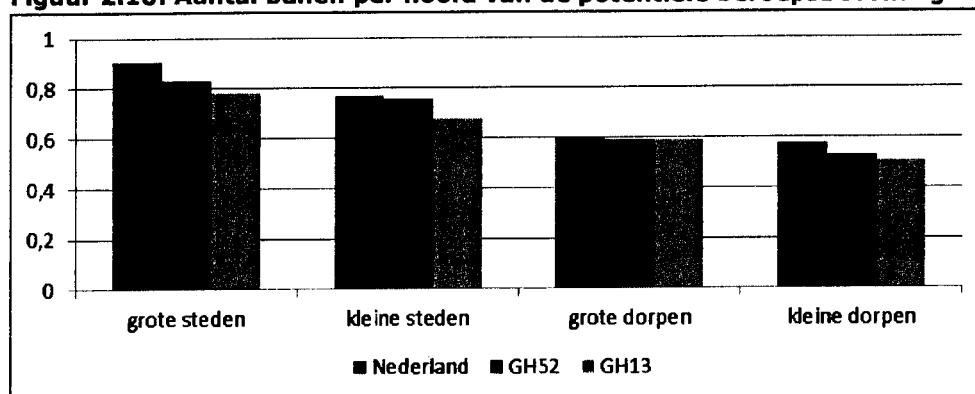
Bron: ABF, 2003-2011

2.7 Werkgelegenheid

De beschikbaarheid van werk wordt enerzijds (en zeker nu) bepaald door de economische conjunctuur. Bij economische groei neemt de vraag naar arbeidskrachten toe. Anderzijds hangt het aanbod van banen sterk samen met de omvang van de bevolking en met name de potentiële beroepsbevolking (leeftijdscategorie 16-65 jaar). Evenals bij de woningmarkt spreken we bij de arbeidsmarkt over regionale markten, waarbij pendel verschillen tussen vraag en aanbod uitvlakt.

Stedelijke gebieden bieden veel arbeid. In het Groene Hart ligt het aantal banen per hoofd van de beroepsbevolking (de werkgelegenheidsfunctie) boven het landelijk gemiddelde. Per type bevolningskern zijn de verschillen tussen GH13, GH50 en Nederland nagenoeg gelijk (figuur 2.10).

Figuur 2.10: Aantal banen per hoofd van de potentiële beroepsbevolking

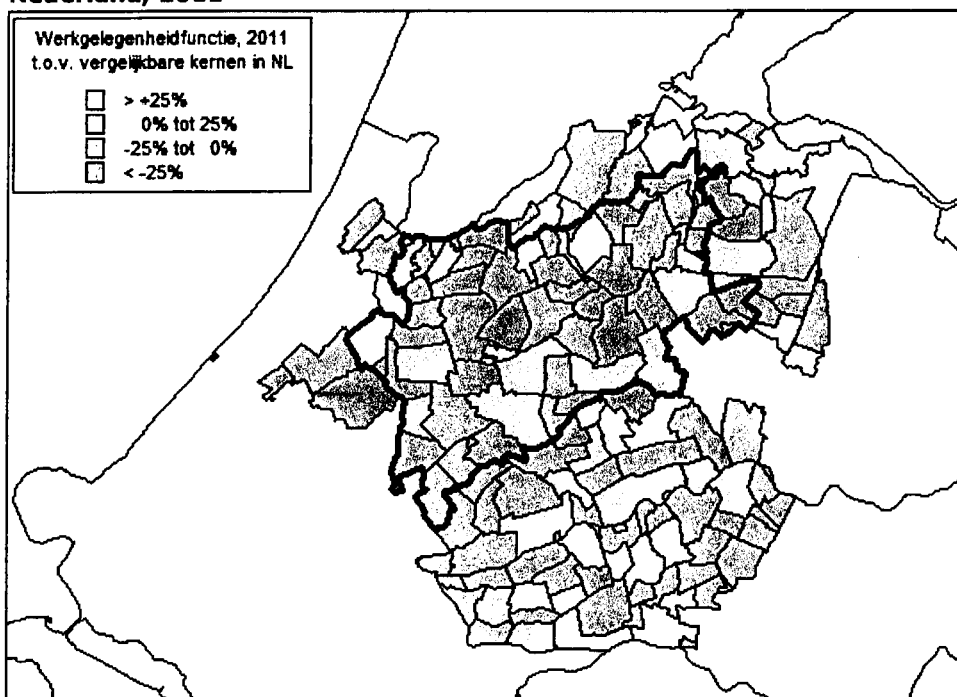

Bron: LISA, 2011

In GH13 ligt de werkgelegenheidsfunctie beduidend lager dan landelijk. Het gebied heeft een landelijk karakter en wordt omringd door een sterk verstedelijkt gebied dat werk biedt aan de beroepsbevolking in GH13. Vanuit werkgelegenheidsperspectief is het onderscheid tussen GH50 en GH13 daarom minder relevant. Door pendel ontstaat in de regio een mozaïek van woon- en werkgemeenten.

Kaart 10: Aantal banen per hoofd van de potentiële beroepsbevolking (werkgelegenheidsfunctie) ten opzichte van vergelijkbare woonplaatsen in Nederland, 2011

Bron: CBS en Lisa, 2011

Box 4: Werkgelegenheid

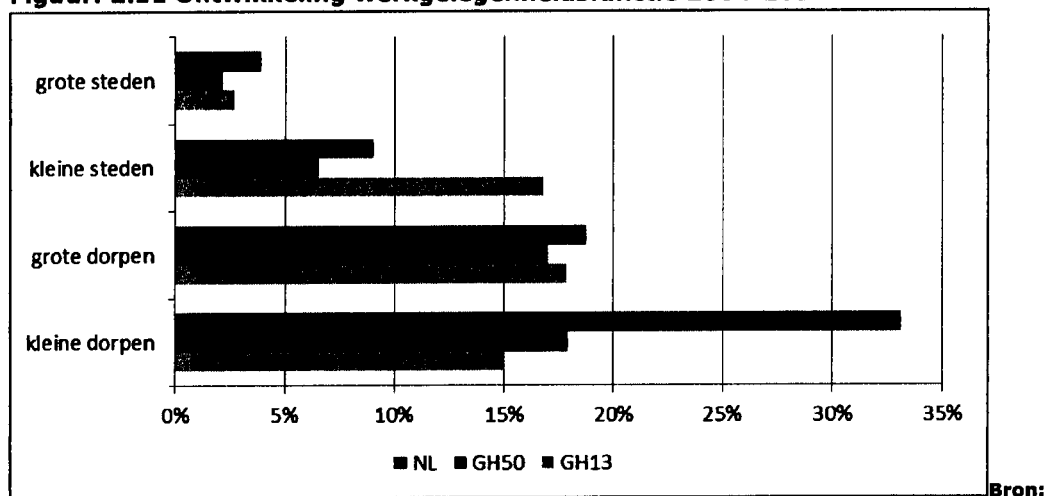
De ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen loopt tussen stad en platteland sterker uiteen dan de bevolkingsontwikkeling. Terwijl de werkgelegenheid in stedelijk Nederland tussen 2006 en 2009 met 5,4 procent toeneemt, laat het platteland een groei met liefst 7,1 procent zien. Vooral in de consumentgerichte sectoren zit groei. De arbeidsparticipatie ligt op het platteland een paar procent hoger dan in de stad. Voor een deel komt dat doordat het aantal studerende en schoolgaande jongeren in de steden hoger is.

Bron: ABF (2010). Midtermmeting Monitor Sociaal-Economische Vitaliteit Platteland

De lokale variatie in werkgelegenheid is weergegeven in kaart 10. Hier is voor de woonplaatsen van het Groene Hart de werkgelegenheidsfunctie afgezet tegen die van ver-

gelijkbare woonplaatsen in Nederland. De ruimtelijke verschillen tussen GH13 en GH50 zijn hier duidelijk zichtbaar. In GH13 staat de woonfunctie centraal. Dit geldt in veel gevallen voor kleine dorpen, maar ook voor grote steden zoals Alphen aan den Rijn. Hoewel de stad voor omliggende dorpen een belangrijke werkgelegenheidsfunctie kent, is deze ten opzichte van steden van vergelijkbare grootte bescheiden. Steden rondom Schiphol en de stedelijke gebieden van Utrecht en Amsterdam zijn meer werkplaatsen. De werkgelegenheidsfunctie voor elk type woonplaats is tussen 2004 en 2011 toegenomen (figuur 2.11). Dorpen nemen een bijzondere goede positie in en groeien in deze periode gemiddeld met meer dan 15 procent.

Figuur: 2.11 Ontwikkeling werkgelegenheidsfunctie 2004-2011

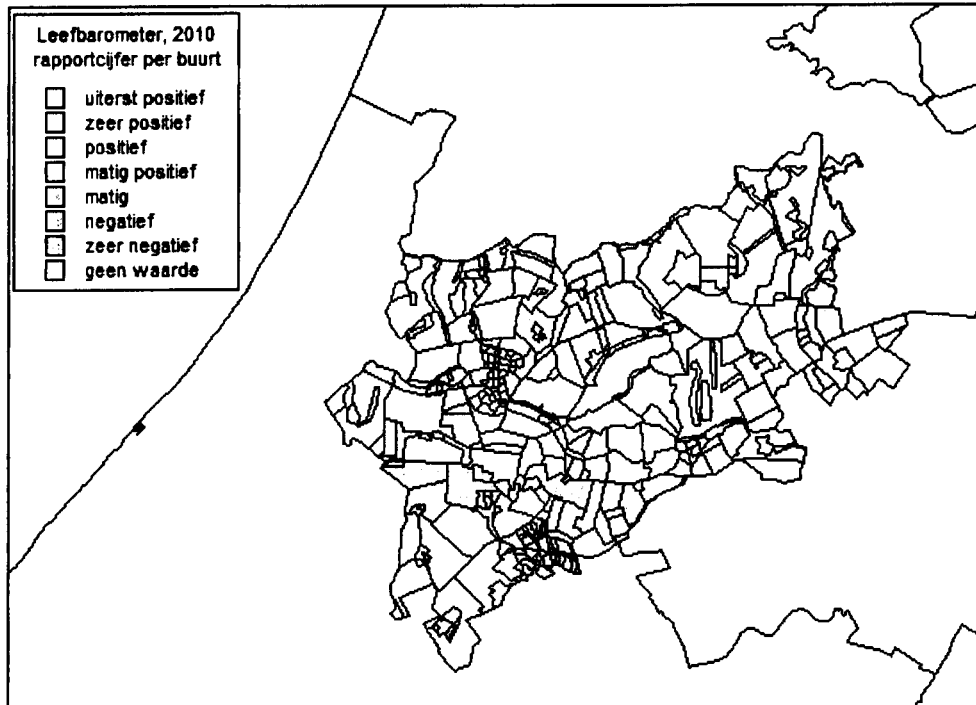
2.8 Leefbaarheid

In deze paragraaf analyseren we de tevredenheid van inwoners over steden en dorpen in het Groene Hart. Deze kwalitatieve aanvulling op de regionaal-economische analyse draagt bij aan een completer beeld van de vitaliteit in (kleine) dorpen. De Midtermmeting Monitor Sociaal-Economische Vitaliteit Platteland²⁷ geeft op hoofdlijnen hierin inzicht. De tevredenheid over voorzieningen, de woning en de woonomgeving is in de periode 2006-2009 iets teruggelopen. Er zijn echter grote regionale verschillen. In het algemeen zijn plattelandsbewoners echter redelijk tevreden over voorzieningen, woning en woonomgeving. Dit beeld spreekt ook uit de gegevens van de BZK leefbaarometer²⁸.

²⁷ ABF (2010). Midtermmeting Monitor Sociaal-Economische Vitaliteit Platteland

²⁸ www.leefbaarometer.nl

Kaart 11: Leefbaarheid van buurten in GH13, 2010

Bron: Leefbaarometer, 2011

De leefbaarometer geeft informatie over de leefbaarheid in buurten en wijken in Nederland. Op basis van 6 onderliggende dimensies is een oordeel gegeven. Dit geeft een beeld van de mate waarin de leefomgeving aansluit op de voorwaarden en behoeften van bewoners. De indicatoren verwijzen voornamelijk naar de kwaliteit van de fysieke omgeving, het aanbod van voorzieningen en de sociaaleconomische staat van de directe leefomgeving.

De buurten²⁹ in de gemeenten van GH13 scoren over het algemeen goed op leefbaarheid. In 73 procent van de wijken wordt de leefbaarheid beoordeeld als zeer tot uiterst positief, 24 procent van de buurten in het Groene Hart krijgt een positieve waardering. In de lijst van wijken met een hoogst haalbare waardering, zijn veel kleine, krimpende dorpen vertegenwoordigd (kaart 11). Voorbeelden hiervan zijn Vrouwenakker, Kaag, Baambrugge, maar ook grotere dorpen als Zoeterwoude en Nieuwkoop. In buurten van deze dorpen is de tevredenheid over de directe leefomgeving, ondanks negatieve demografische ontwikkelingen op woonplaatsniveau, onveranderd positief gebleven.

²⁹ De in de Leefbaarometer gehanteerde gebiedsindeling komt niet helemaal overeen met de kwantitatieve analyse die eerder in dit hoofdstuk is uitgevoerd. Op het oog zijn de kaarten echter wel vergelijkbaar.

Box 5: Woningen

In plattelandsgebieden ligt de gemiddelde woningwaarde (WOZ) met € 272.000 beduidend boven die van stedelijke gebieden (€ 236.000). De tevredenheid met de woning is in landelijke gebieden hoger dan in stedelijke. Ook qua woonomgeving zijn de bewoners van het platteland meer tevreden dan de stedelingen.

Bron: ABF (2010). Midtermmeting Monitor Sociaal-Economische Vitaliteit Platteland

Slechts 3 procent van de buurten in GH13 kent een matig tot matig-positief rapportcijfer. Gelijk aan het landelijk beeld zijn het stadsbuurten waar de leefbaarheid onder druk staat. Voor GH13 zijn het zes buurten in Gouda en drie in Alphen aan den Rijn. Hoewel er onderling nuanceverschillen bestaan, liggen leefbaarheidsknelpunten voornamelijk in het sociaaleconomische domein, met name de scores op 'samenstelling van de bevolking' en de waardering van 'veiligheid'. Aanvullend kampen de meeste zwakkere buurten, in verschillende mate, met problemen omtrent de 'sociale samenhang' en de 'woningvoorraad'. De 'publieke ruimte' en het 'voorzieningsniveau' zijn over het algemeen geen specifieke knelpunten voor buurten met een lage leefbaarheidswaardering. In GH13 zijn geen buurten met een zeer negatief tot negatieve waardering. Dergelijke buurten met hardnekkige leefbaarheidsproblemen zijn vooral te vinden in de grotere steden in Nederland.

2.9 Samenvattende SWOT-analyse

In de onderstaande SWOT-analyse worden de belangrijkste bevindingen voor dit thema samengevat. De kansen zijn bewust in actieve vorm met werkwoordsvormen geformuleerd, waardoor ze als eerste aanzet voor verdere uitwerking kunnen fungeren.

Sterkten	Zwakten
<ul style="list-style-type: none"> - Problematiek van kleine steden en dorpen is i.h.a. minder scherp dan in meer perifere gebieden - Grote saamhorigheid, bloeiend verenigingsleven. - Kwaliteit van de leefomgeving, sterke woonfunctie. - Nabije grote steden bieden voorzieningen en werk. - Uniek karakter aantal kleine dorpen. - Duidelijke ruimtelijke contrasten (bebouwd, landelijk gebied) accentueren de kwaliteiten. - Demografische krimp leidt niet tot extra druk op woningmarkt. - Voorzieningsniveau ontwikkelt zich	<ul style="list-style-type: none"> - Eigen-dorp denken, naar binnen gekeerd. - Interne bereikbaarheid (binnen Groene Hart) met openbaar vervoer voor verbetering vatbaar. - Weinig voorzieningen, algemeen en specifiek voor jongeren. - Nauwelijks ruimte (fysiek, beleidsmatig) voor uitbreiding wonen en werken. - Kleine woningmarkt maakt gebied gevoelig voor ontwikkelingen; geen compensatie vanuit massa. - Hier en daar verouderde bedrijventerreinen, glasopstanden. - Weinig eigen werkgelegenheid, ook in de toekomst. - Druk op infrastructuur door omvangrijke

conform de landelijk trend; (nog) weinig winkelleegstand.	pendel.
---	---------

Kansen	Bedreigingen
<ul style="list-style-type: none"> - Leer van dorpen elders die al 'verder' zijn. - Maak het 'nieuwe dorpsplein' waar overheid, ondernemers en bewoners elkaar kunnen ontmoeten. - Speel in op belangstelling voor het platteland: boer-zoekt-vrouw-effect. - Haak aan op groen en natuurbeleving, zowel voor wonen als werken. - Bundel krachten voor de inzet van sociaal kapitaal, dorpsraden; stimuleer onderlinge hulp en bijstand; betrek jong èn oud daarbij. - Gebruik de ruimte die soepeler en bottom-up (RO) beleid geeft voor eigen initiatieven en eenvoudiger bestuurlijke structuren. - Verbeter de mentale/fysieke verbinding met de grote steden. - Stimuleer de doe-democratie, nieuwe mix tussen privaat en publiek. - Introduceer mentaal-eigenaarschap: zaken aanpakken door je eigenaar te voelen. - Vergroot draagkracht door functiemenging (voorzieningen, zorg, wonen, werken). - Ondersteun mogelijkheden voor Zzp-ers, Het Nieuwe Werken en e-commerce dankzij woonklimaat en nabijheid grote centra. - Creëer kleinschalige en authentieke T&R-activiteiten. - Ondersteun gewortelde bedrijven die cohesie en draagvlak geven. 	<ul style="list-style-type: none"> - Dreigende onderschatting toekomstige problematiek doordat er nu geen acute problemen zijn. Ontbrekende sense of urgency. - Rigiditeit in denken en handelen bij bestuurders, ondernemers en bewoners. - Demografie: krimp, ontgroening en vergrijzing zijn sluipend, maar onafwendbaar proces. - Bezuinigingen en minder subsidies hebben gevolgen voor verenigingen. - Druk op dagelijkse voorzieningen neemt toe en vraagt creatieve oplossingen. - Beperkte groeimogelijkheden (wonen, werken) drukt dynamiek. - Identiteitsverlies door import-bewoners. - Verlies van sociaal kapitaal en relaties. - Uitstel-, vooruitschuifbeleid; oud denken (stenen i.p.v. mensen). - Door stagnerende groei komen oplossingen niet meer vanzelf.

3. Agrarische sector

3.1 Inleiding

Nederland is wereldwijd een belangrijke exporteur van agrarische producten, vooral in de akkerbouw, veeteelt en tuinbouw. De Verenigde Staten, Frankrijk en Nederland zijn de belangrijkste exporteurs van agrarische producten. Bijna een kwart van de export van groenten in Europa komt uit Nederland. Binnen de tuinbouw is de sierteelt (bloemen en planten) het belangrijkste. Van de totale sierteeltuitvoer van de Europese Unie komt 70 procent voor rekening van Nederland.³⁰ De landbouw in Nederland heeft 2,3 miljoen hectare in gebruik. In 2008 was 55 procent van het totale landoppervlak van Nederland in gebruik voor landbouw. In het Groene Hart als geheel ligt dit percentage hoger (ruim 60 procent) en voor GH13 zien we dat het aandeel landbouwgrond (70 procent) zelfs substantieel hoger is dan gemiddeld. Echter, de druk op het landschap in de Randstad wordt door de verstedelijking steeds groter. In het Groene Hart staat de landbouw onder 'druk' van de vier omringende steden en door claims vanuit de toerisme- en recreatiesector en verscherpte natuurregels (Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000). In de periode 2000-2008 is het areaal landbouwgrond in het Groene Hart als geheel iets meer afgenomen dan in Nederland (2,9 procent versus 2 procent).

De landbouw is van oudsher de belangrijkste drager van het landschap. De Nota Ruimte onderkent dat ook voor het Groene Hart. Het landschap is immers een 'gratis' bijproduct van de voedselproductie. Zolang de landbouw op rendabele wijze voedsel kan blijven produceren, is aan de belangrijkste voorwaarde voor het voortbestaan van het landschap voldaan.³¹

3.2 Agrarische sector in provinciaal beleid

De landbouw is nog steeds de belangrijkste gebruiker van het landelijk gebied. Goede productieomstandigheden en innovatiekracht geven de landbouw het noodzakelijke blijvend economisch perspectief. Ook professionalisering van de landbouwverbreding, met zorg, recreatief en toeristisch aanbod, natuurbeheer, het leveren van streekproducten en de productie van duurzame energie (het benutten van reststromen en productie van groene grondstoffen) dragen bij aan dit perspectief.

Noord-Holland

In de structuurvisie van de provincie Noord-Holland wordt het belang van de agrarische sector voor de economie en als beheerder van het landschap erkend. Inzet is een vitale en duurzame agrarische sector, onder andere voor de sterk internationaal georiënteerde glastuinbouw. Rondom de Greenport Aalsmeer heeft de provincie concentraties van glastuinbouwgebieden aangewezen. Deze clustering moet leiden tot economische en landschappelijke voordelen. De toeleverende en uitbestedende bedrijven kunnen zich in de nabijheid vestigen, wat ten gunste komt aan milieu en voordeel oplevert voor de logis-

³⁰ Bron: www.rijksoverheid.nl

³¹ Bron: LEI(2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

tiel. Vanuit de provincie is het project Greenport Aalsmeer opgestart dat tot doel heeft 'behoud en versterking van het glastuinbouwcomplex en de marktplaats voor de sier- teeltsector rond Aalsmeer'. Men tracht dit te bereiken door reconstructie van verouderde glastuinbouwlocaties en het verbeteren van de bereikbaarheid in relatie tot seaport (Noordzeekanaalgebied) en airport (Schiphol). Tevens staat het stimuleren van innovatie en duurzaamheid centraal (gebruikmaking van restwarmte, CO² productie/afvang voor bemesting), alsmede het ontwikkelen van nieuwe logistieke concepten. Vanuit het Groene Hart zijn de gemeenten Aalsmeer, Uithoorn, Haarlemmermeer, Amstelveen en de Zuid-Hollandse gemeenten Nieuwkoop en Kaag en Braassem bij dit project aangesloten.³²

Utrecht

In het Groene Hart is het agrarisch cultuurlandschap sterk vertegenwoordigd. Vanwege de historisch kenmerkende gebouwen, structuren, bebouwingslinten, landschappen en verkavelingspatronen, vindt de Provincie Utrecht het belangrijk dat cultuurhistorische waarden bij de planontwikkeling een rol spelen. Binnen het Groene Hart krijgen de volgende vijf gebieden hierin specifieke aandacht: Lopikerwaard, de Ronde Venen en gebieden rond Kockengen-Kamerik-Zegveld, Linschoten en Westbroek. Deze gebieden maken door diverse kleinschalige ontwikkelingen een geleidelijke transformatie door, die uiteindelijk grote gevolgen kan hebben voor het aanzien. Het gaat bijvoorbeeld om natuurontwikkeling, veranderende kernranden, functieverandering van vrijkomende agrarische gebouwen en percelen en agrarische schaalvergroting.

In de agrarische gebieden in de provincie Utrecht is de hoofdfunctie grondgebonden landbouw (melkveehouderij en fruitteelt). De landbouw heeft in Utrecht in principe een goede uitgangspositie om duurzaam te produceren voor de wereld- en regionale markt. In een deel van de landbouwgebieden is het voor de landbouw echter lastiger om te concurreren met landbouwbedrijven elders. Dit betreft met name de kwetsbare veengebieden en kleinschalige landschappen, zoals de Langbroekerwetering. In het veengebied voert de provincie Utrecht samen met het agrarisch bedrijfsleven en waterschappen het Kennis- en Innovatieprogramma Veenweiden uit, dat gericht is op het behoud van een rendabele melkveehouderij in combinatie met het afremmen van bodemdaling. Ook agrariërs hebben ruimte nodig om te kunnen groeien. De provincie Utrecht heeft de maximum bouwperceelgrootte vastgesteld op 1,5 hectare. Dit maximum is bepaald op basis van de huidige landbouwstructuur, de economische omvang van de landbouw, het Utrechtse landschap, het milieu en het voorkomen van te omvangrijke veestallen. Volgens de provincie is voor het grootste gedeelte van de Utrechtse landbouwbedrijven deze maximum omvang voldoende. Als vanwege schaalvergroting een groter bouwperceel nodig is, dan is onder voorwaarden een doorgroei naar 2,5 hectare mogelijk. Om bedrijven hierin te ondersteunen, start de provincie Utrecht het project 'kwaliteit van topstallen'.³³

Aan nieuwvestiging van bouwkvavels voor intensieve veehouderij (buiten het Landbouw Ontwikkelings Gebied) en glastuinbouwbedrijven (buiten de glastuinbouwconcentratie-

³² Bron: Provincie Noord-Holland (2010). Structuurvisie Noord-Holland 2040. Kwaliteit door veelzijdigheid.

³³ Bron: Provincie Utrecht (2012). Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028.

gebieden) werkt de provincie Utrecht niet mee. Ook in de melkveehouderij en fruitteelt staat zij nieuwvestiging in principe niet toe. Toch kan nieuwvestiging in de vorm van bedrijfsverplaatsing binnen de provincie in specifieke situaties nodig zijn voor de verbetering van de landbouwstructuur. Als er geen vrijkomend agrarisch bouwperceel beschikbaar is, werkt de provincie alleen mee binnen een integrale, gebiedsgerichte aanpak waarbij ook rekening wordt gehouden met natuur, landschap, recreatie en infrastructuur. Zij verwacht daarbij dat door voortgaande schaalvergroting en stoppende agrariërs er voldoende agrarische bedrijfslocaties vrijkomen voor startende bedrijven en om eventuele bedrijfsverplaatsingen voor landbouwstructuurversterking op te vangen. Provincie en gemeenten hebben in bovenstaande een verschillende rol. Van gemeenten wordt verlangd dat zij in hun bestemmingsplannen regels opnemen over nieuwvestiging, omschakeling, nevenfuncties en de maximale omvang van de agrarische bouwpercelen. De rol van de provincie hierin is die van reguleren en participeren.³⁴

Zuid-Holland

In de structuurvisie van de Provincie Zuid-Holland worden de Greenports als een van de belangrijke economische pijlers genoemd. De boom- en sierteelt in Boskoop is een van deze Greenports. Drie van de vijf nationale Greenports liggen in Zuid-Holland en meer dan 50 procent van het areaal glastuinbouw van Nederland ligt in deze provincie.³⁵

Een belangrijk 'issue' waarmee de agrarische sector te maken heeft, is de bodemgesteldheid en de mate waarin de bodem gevoelig is voor daling. Het provinciale beleid is erop gericht om die daling zoveel mogelijk tegen te gaan en daarvoor moet met name in de zeer kwetsbare gebieden vernat worden. Dat betekent dat in verschillende deelgebieden van het Groene Hart verschillende ontwikkelingen plaats zullen vinden, waarbij ook de productieomstandigheden voor de landbouw sterk zullen variëren. Vernatting gaat ten koste van de rentabiliteit van de productielandbouw. Dit effect is het sterkst in de meest bodemdalinggevoelige gebieden van het Groene Hart. Met name voor de huidige ondernemers heeft de vernatting impact op de rentabiliteit van hun onderneming, omdat de grondprijs daalt en de productieomstandigheden minder optimaal worden. In de toekomst is er dus in enkele deelgebieden van het Groene Hart hoogstwaarschijnlijk geen rendabele productielandbouw meer mogelijk.³⁶

Beleid glastuinbouwconcentratiegebied: bundeling van glastuinbouwbedrijven vanuit landschappelijk oogpunt

Binnen de provincie Utrecht zijn twee glastuinbouwconcentratiegebieden benoemd: één in de Harmelerwaard en één in de polder Derde Bedijking in De Ronde Venen. In deze gebieden is ruimte voor hervestiging van verspreid liggende bedrijven. Bestaande bedrijven in deze gebieden hebben ruimte om te groeien. Verspreid liggende glastuinbouw kan verplaatsen naar de glastuinbouwconcentratiegebieden. De uitbreidingsmogelijkheden op bestaande locaties zijn beperkt tot een omvang die noodzakelijk is voor een doelmatige voortzetting van het glastuinbouwbedrijf, maar maximaal 2 hectare. En slechts als er geen sprake is van landschappelijke bezwaren en bestaande omringende functies niet

³⁴ Bron: Provincie Utrecht (2012). Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028.

³⁵ Bron: Provincie Zuid-Holland (2012). Provinciale Structuurvisie. Visie op Zuid-Holland.

³⁶ Bron: Arcadis, LEI (2010). Bouwstenen voor de Agenda Landbouw van de Provincie-Zuid-Holland.

onevenredig worden aangetast of beperkt. In de landbouwkerngebieden en de stadsranden hebben alleenstaande bedrijven vaak weinig ontwikkelingsperspectief. Concentratie kan economische en milieutechnische voordelen opleveren, bijvoorbeeld door samenwerking op het vlak van duurzame energie.³⁷

De glastuinbouwbedrijven zijn veelal verbonden met de Zuid-Hollandse Greenports Boskoop, Westland, Oostland of aan Aalsmeer. In het landelijk gebied liggen ook veel alleenstaande glastuinbouwbedrijven. Vaak is het glas op deze bedrijven begonnen als ondersteuning van het verder grondgebonden agrarisch bedrijf en later ontwikkeld tot gespecialiseerd glastuinbouwbedrijf. Het beleid van de Provincie Zuid-Holland is erop gericht deze verspreid gelegen bedrijven, wanneer dit geen ondersteunend glas betreft, te verplaatsen naar glastuinbouwgebieden of de Greenport Westland/Oostland dan wel te saneren. Belangrijke aanleiding voor dit beleid is dat alleenstaande bedrijven niet de mogelijkheden hebben voor duurzaam energie- en waterbeheer zoals in glastuinbouwgebieden. Tevens is er beleid om de ligging van verspreid liggende percelen sierteelt tegen te gaan. De provincie heeft dit planologisch vastgelegd in de zogenaamde sierteeltcontour.

De Provincie Zuid-Holland heeft onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om in Zuid-Holland ruimte te bieden voor nieuwe glastuinbouwlocaties. Uit het onderzoek is gebleken dat er in Zuid-Holland geen ruimte gevonden kan worden voor een grootschalige én duurzaam in te richten nieuwe locatie van netto ongeveer 400 hectare. Uit met de provincie Noord-Holland gevoerd overleg is gebleken, dat in deze provincie ruimte beschikbaar is, dan wel geboden kan worden, voor vanuit Zuid-Holland afkomstige glastuinbouwbedrijven. Zoals de locatie PrimAviera in de gemeente Haarlemmermeer en Nieuw Amstel Oost III in de gemeente Nieuwkoop.³⁸

3.3 Het agrocluster in het Groene Hart

De land- en tuinbouw in het Groene Hart is nauw verweven met andere delen van de regionale economie. Enerzijds is agrarische productie nauwelijks mogelijk zonder de toelevering van goederen en diensten, en anderzijds is de relatie van de primaire sector met de voedings- en genotmiddelenindustrie van belang.

---

³⁷ Bron: Provincie Utrecht (2012). Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028.

³⁸ Bron: Provincie Zuid-Holland (2012). Provinciale Structuurvisie. Visie op Zuid-Holland.

Box 6: Kaas

Het Groene Hart is de bakermat van de boerenkaas in Nederland. Al vanaf de middeleeuwen wordt hier op de boerenbedrijven kaas gemaakt. Hoewel tegenwoordig het overgrote merendeel van de kaas uit de fabriek komt, wordt nog op een paar honderd boerenbedrijven kaas gemaakt. Binnen het Groene Hart herbergt Zoeterwoude het hoogste aantal 'zelfkazende' boeren van Nederland. Binnen het Groene Hart heeft de gemeente Bodegraven-Reeuwijk een sterke profilering op de groothandel en distributie in de food-sector. Daarmee heeft zij tevens een verzorgende functie voor de regio.

Bron: www.groenehart.nl. Bron: Blaauwberg (2012). Economische analyse Bodegraven-Reeuwijk.

Het agrocluster in het Groene Hart is van grote waarde voor de economie van deze regio. Het cluster van toelevering, productie, verwerking en afzet van agrarische producten realiseerde naar schatting in 2006³⁹ een toegevoegde waarde van 1,9 miljard euro en was goed voor bijna 32.000 arbeidsplaatsen. Dit is achtereenvolgens 10,3 en 11,3 procent van de totale toegevoegde waarde en werkgelegenheid in het Groene Hart. Bijna tweederde deel van de verdiensten en werkgelegenheid van het cluster in het Groene Hart hangt samen met de export van (on)bewerkte agrarische producten. Dit is naar verhouding minder sterk verbonden met de regionale agrarische productie dan in andere Nederlandse regio's.⁴⁰

Omgevingsfactoren van de landbouw in het Groene Hart

Een aantal factoren is sterk bepalend voor de ontwikkeling van de land- en tuinbouw en de agrosector. Denk hierbij aan demografische ontwikkelingen, ontwikkeling van het inkomen, de beschikbaarheid van grond, kapitaal en arbeid, ruimtelijke ordening en beleidsmaatregelen op het gebied van milieu en natuur. Demografische ontwikkelingen zijn niet te sturen, maar beleidsmaatregelen op het gebied van ruimtelijke ordening wel (overheid). Een andere factor die bepalend is voor de ontwikkeling van de agrarische sector is het opleidingsniveau van de ondernemers. Uit de workshop kwam naar voren dat er meer aandacht aan opleidingen mag worden besteed (eventueel met regionale insteek) om het kennisniveau van de agrarische ondernemer op peil te houden. Hoewel een deel van deze verantwoordelijkheid bij de sector zelf ligt.

Een andere omgevingsfactor is de grondprijs. De grondprijs in het Groene Hart is de laatste jaren op peil gebleven. In 2008 lagen de grondprijzen in de agrarische gedeelten van het Groene Hart gemiddeld op 37.500 euro per hectare. Dit komt overeen met de grondprijzen in vergelijkbare agrarische gebieden van ons land en toont aan dat er in de agrarische sector in het Groene Hart nog steeds een koopkrachtige vraag aanwezig is naar grond voor bedrijfsuitbreiding.

³⁹ Meest recente beschikbare cijfers op dit niveau

⁴⁰ LEI (2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

Er doen zich ook structurele ontwikkelingen voor in het agrocomplex, zoals vermindering van het aantal bedrijven, bedrijfsvergroting, productiviteitsgroei en een daling van de reële prijzen van agrarische producten. Welvaartsgroei en technologische vernieuwingen zijn hierbij belangrijk; zij bepalen mede de ontwikkeling van vraag en aanbod van producten en productiefactoren.⁴¹

Box 7: Veenweidegebied

Ongeveer 90 procent van het Groene Hart bestaat uit Veenweidegebied. Het veenweidenlandschap in het Groene Hart wordt in de publieke opinie hoog gewaardeerd en bezit unieke natuurwaarden. Twee trends bedreigen dit karakteristieke landschap, namelijk de schaalvergroting in de landbouw en de bodemdaling door klink en oxidatie van het veen. Eén van de opties om aan de problematiek tegemoet te komen, is een peilverhoging van het grond- en oppervlaktewater. Peilverhoging in het Westelijke Veenweidegebied leidt voor melkveehouderijbedrijven tot een achteruitgang van het inkomen, maar zal ten goede komen aan de biodiversiteit. De landbouw zal hier dan wel voor gecompenseerd moeten worden.

Bron: LEI(2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

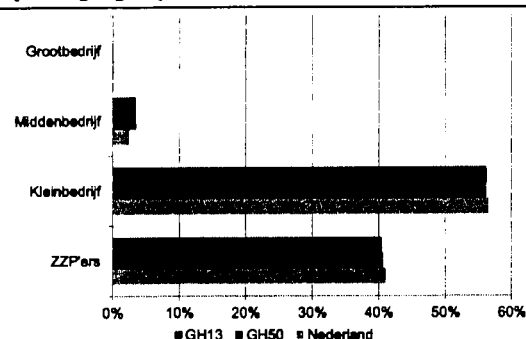
3.4 Het belang van de agrarische sector in het Groene Hart

Het Groene Hart kan worden onderverdeeld in zes belangrijke landbouwgebieden: Krimpenerwaard/Oostelijk Rijnland, Alblasserwaard/Vijfheerenlanden, Westelijk Weidegebied in Utrecht, Gein en Gooiland, Westelijk Rijnland en Boskoop/Rijneveld. In het Groene Hart is de rundveehouderij veruit de belangrijkste land- en tuinbouwsector. Circa 70% van de bedrijven in het gebied zijn rundveehouderijbedrijven, waarvan ruim de helft gespecialiseerde melkveebedrijven. Akkerbouw en tuinbouw zijn veel minder sterk aanwezig. De intensieve veehouderij is een relatief kleine sector in het gebied. In het Groene Hart is ongeveer 10 procent van het totale aantal rundveehouderijbedrijven in Nederland actief. Daarmee wordt het belang van de melkveehouderij in het Groene Hart onderstreept.⁴²

⁴¹ LEI (2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

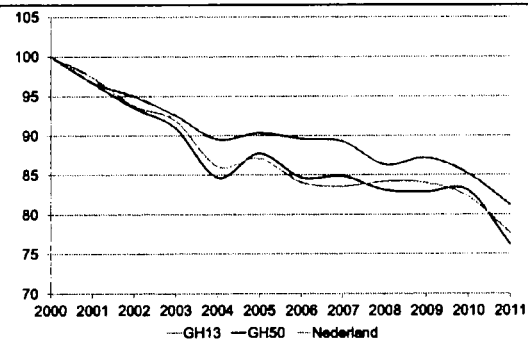
⁴² LEI (2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

Figuur 3.1: Klasse werkzame personen (vestigingen)

Bron: LISA, bewerking Rabobank

Figuur 3.2: Werkgelegenheidsontwikkeling

Bron: LISA, bewerking Rabobank

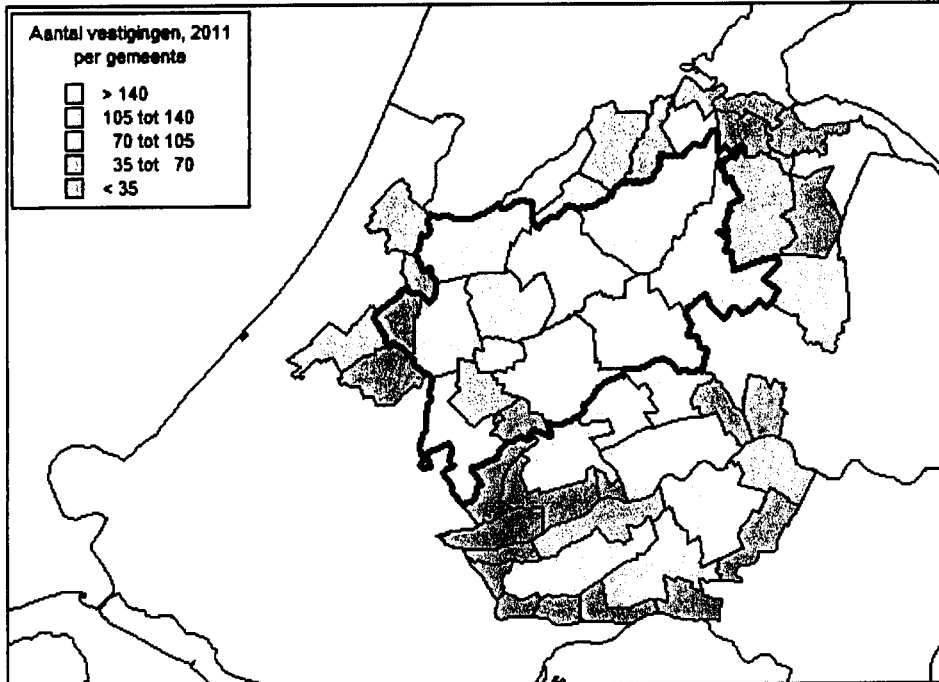
In het Groene Hart zijn ruim 5.000 agrarische vestigingen (stand 2011). Dit is 5 procent van het totaal aantal bedrijfsvestigingen in het Groene Hart. Boskoop en De Ronde Venen hebben de meeste vestigingen. De afgelopen tien jaar is in deze regio het aantal agrarische vestigingen met 21 procent afgenomen. In overig Nederland zien we een vergelijkbaar patroon. Binnen GH50 was in absolute zin de afname het grootst in Aaismeer. In GH13 is het aantal agrarische vestigingen 'slechts' met 17 procent afgenomen. Binnen de zes onderscheiden landbouwgebieden in het Groene Hart is te zien dat in Boskoop/Rijneveld de schaalvergroting sinds 2000 het sterkst is toegenomen. In dat gebied is het aantal kleine bedrijven fors verminderd en het aantal grote (boomkwekerij)bedrijven juist sterk toegenomen.⁴³

De bedrijfsgrootte in de landbouw wordt anders gemeten dan in andere sectoren. De economische omvang van een agrarisch bedrijf werd tot 2010 gemeten in termen van nge⁴⁴. In het Groene Hart zijn relatief veel kleine bedrijven aanwezig. Circa 22 procent van de bedrijven in het Groene Hart kan als groot worden geclassificeerd (> 100 nge). Dat percentage is iets lager dan gemiddeld in Nederland. In het gebied Boskoop/Rijneveld (veel boomkwekerijbedrijven) is het aandeel grote bedrijven > 150 nge juist groter dan gemiddeld. Ditzelfde geldt voor het Westelijk Rijnland waar veel grote (glas)tuinbouwbedrijven zijn gevestigd. Uit figuur 3.1 blijkt dat de verdeling tussen de verschillende bedrijfsklassen in het Groene Hart weinig afwijkt van het landelijke beeld. Circa 97 % van de agrarische vestigingen is toe te rekenen aan de ZZP'ers en het kleinbedrijf.

⁴³ LEI (2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

⁴⁴ Economische omvang van agrarische activiteiten is gebaseerd op het aantal Nederlandse grootte-eenheden (nges). De nge is een reële economische maatstaf die gebaseerd is op het gemiddelde brutostandaardsaldo (bss) van agrarische bedrijven in Nederland. Daarbij gaat het om opbrengsten minus bepaalde specifieke kosten van de agrarische activiteiten op het bedrijf. Vanaf 2010 is de Standaardopbrengst (SO) in gebruik in plaats van NGE. De SO-norm is een gestandaardiseerde opbrengst per ha of per dier die met het gewas of de diercategorie gemiddeld op jaarbasis wordt behaald.

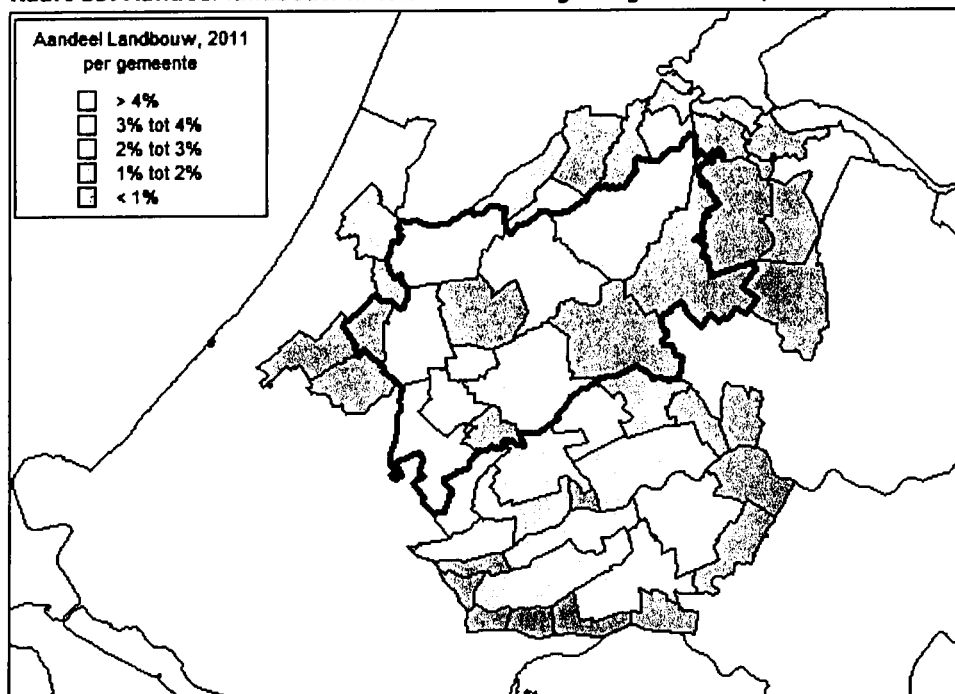
Kaart 12: Verdeling agrarische vestigingen in het Groene Hart

Bron: CBS, bewerking Rabobank

In het Groene Hart zijn 15.205 banen beschikbaar in de agrarische sector (stand 2011). Dit is 2 procent van het totaal aantal banen in het Groene Hart. De afgelopen tien jaar is in deze regio het aantal agrarische banen met circa een kwart afgenomen. In overig Nederland zien we een iets kleinere afname. Circa 70 procent van de agrarische banen wordt door mannen ingevuld. Zo'n 90 procent van de mannen en driekwart van de vrouwen werkt fulltime. In de tuinbouw is een groot aanbod van ongeschoold en seizoensarbeid. Omdat deze krachten niet altijd in Nederland te vinden zijn, worden werknemers uit Oost-Europa aangetrokken.

Kaart 13: Aandeel landbouw in totale bruto toegevoegde waarde, 2011

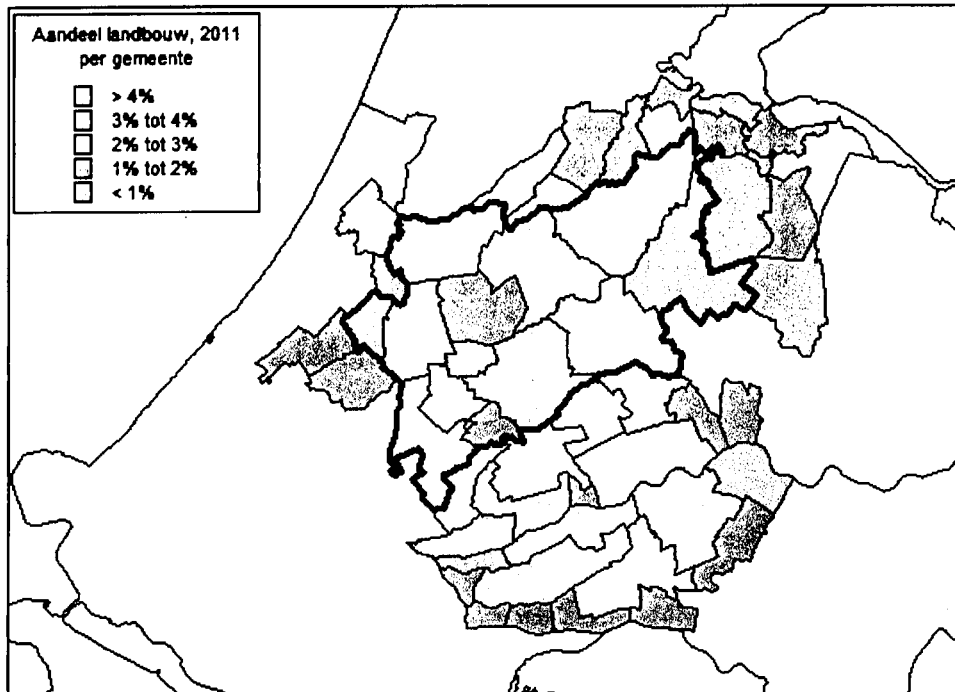

Bron: Rabobank

Eerder in dit rapport is naar voren gekomen dat de bijdrage van de landbouw aan de totale bruto toegevoegde waarde zowel op landelijk als op regionaal niveau beperkt is. In GH13 is dit aandeel met 4 procent hoger dan in Nederland (2 procent). De agrarische sector in Aalsmeer, Boskoop, Uithoorn en Zuidplas leveren binnen het Groene Hart het grootste aandeel in de productie. Dit is niet zo verwonderlijk, gezien de boomteelt in Boskoop en de bloemenveiling in Aalsmeer.

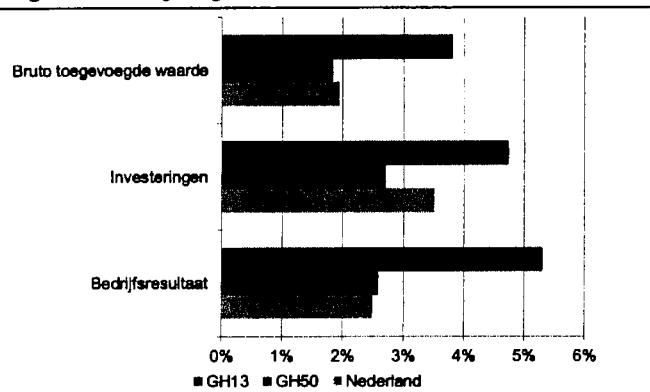
Ook het aandeel in de investeringen is voor de landbouw beperkt. Landelijk gezien komt circa 3,5 procent van alle investeringen voor rekening van de agrarische sector. Het Groene Hart als geheel ligt daar onder (2,7 procent), terwijl GH13 een groter aandeel van de investeringen voor haar rekening neemt dan Nederland (4,7 procent). Binnen het Groene Hart zien we dat de agrarische sector in Boskoop, Uithoorn, Nieuwkoop, Kaag en Braassem, Zuidplas en Aalsmeer relatief gezien een groter aandeel van de investeringen voor haar rekening neemt dan de andere gemeenten. Concluderend kunnen we stellen dat de agrarische sector een beperkt aandeel heeft in de (regionale) economie voor wat betreft productie, investeringen en bedrijfsresultaat. De agrarische sector in GH13 levert relatief gezien juist een grotere bijdrage aan de regionale economie.

Kaart 14: Aandeel landbouw in totale investeringen, 2011

Bron: Rabobank

Figuur 3.3: Bijdrage landbouw aan de economie (2011)

Bron: Rabobank

Bedrijfseconomische cijfers agrarische sector Groene Hart

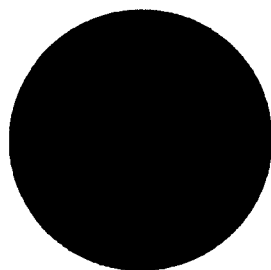
Het uitdagende economische klimaat stelt harde eisen aan het ondernemerschap in het Groene Hart en stelt de financiële gezondheid van het bedrijfsleven op de proef. Ook de verschillende trends en ontwikkelingen (hierover later meer) die zich in de verschillende subsectoren voordoen, hebben invloed op de financiën van het agrarische bedrijfsleven. Door middel van de verdeling van de balans krijgen we inzicht hoe het agrarische be-

drijfsleven is gefinancierd. Tevens geven de financiële kengetallen ons inzicht in de financiële gezondheid van de agrarische ondernemingen. Hierbij is het goed te bedenken dat achter deze getallen bedrijfseconomische factoren schuil gaan waarin bepaalde keuzes zijn gemaakt die gevolgen hebben voor het resultaat en het vermogen. Daarnaast verschillen de grenswaarden van de kengetallen sterk per sector en branche.

De activazijde van de balans geeft inzicht in de bezittingen van de onderneming. De passivazijde van de balans geeft inzicht in het vermogen waarmee de activazijde is gefinancierd. Hierbij is de gouden balansregel: vlottende activa (bezittingen die een productieproces meegaan) worden gefinancierd met kort vreemd vermogen, vaste activa (bezittingen die bestemd zijn om een duurzame bijdrage te leveren aan de bedrijfsvoering en die langer dan een jaar meegaan) met lang vreemd vermogen. Bedrijven kunnen hun investeringen ook financieren met eigen vermogen. Eigen vermogen is verschaft door de eigenaren van de onderneming of afkomstig van ingehouden winsten en staat in principe voor onbepaalde tijd ter beschikking van de onderneming. Vreemd vermogen is ter beschikking gesteld door financiers en is tijdelijk vermogen. Hoe groter het aandeel vreemd vermogen, hoe groter de gevoeligheid voor renteschommelingen en laagconjunctuur.

Uit figuur 3.4 blijkt dat 86 procent van de bezittingen van het agrarische bedrijfsleven in de lokale bankgebieden bestaan uit vaste activa. Ruim de helft van het bezit van de agrariërs zit in grond. Figuur 3.5 maakt duidelijk dat het eigen vermogen en het lang vreemd vermogen de financiering van de vaste activa dekt. De vergelijking met het Groene Hart als geheel en Nederland levert een zelfde balansbeeld op.

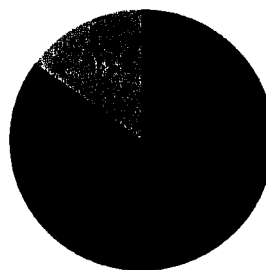
Figuur 3.4: Activa GH13

■ Vaste activa ■ Vlottende activa

Bron: Rabobank

Figuur 3.5: Passiva GH13

■ Eigen vermogen ■ Lang vreemd vermogen ■ Kort vreemd vermogen

Bron: Rabobank

De snel veranderende wereldwijde economische omstandigheden en een vergrijzende beroepsbevolking vragen om vernieuwing van het bedrijfsleven. Innovatie is hier een voorbeeld van en innovatie vergt investeringen van de ondernemer. De investeringsbereidheid van het bedrijfsleven kunnen we meten aan de hand van de investeringsratio. De investeringsratio is het deel van de bruto toegevoegde waarde dat wordt geïnvesteerd. Het agrarische bedrijfsleven in Nederland heeft een investeringsratio van 36 procent. Bij de agrariërs in het Groene Hart ligt dit wat lager, rond de 31 procent (zie de factsheet). Ook de arbeidsproductiviteit is een indicator die ons iets vertelt over de gezondheid van het bedrijfsleven. Om de arbeidsproductiviteit te meten, is de bruto toe-

gevoegde waarde gedeeld door het totale arbeidsvolume (fte). Het is dus de gemiddelde toegevoegde waarde van een fulltime medewerker per jaar. De arbeidsproductiviteit in Nederland lag in 2011 op € 88.000 (gemiddeld voor alle sectoren). De arbeidsproductiviteit is bij uitstek een indicator die sterk verschilt per sector. Hoe hoger de kapitaalintensiteit (en dus hoe lager de arbeidsintensiteit), hoe hoger de arbeidsproductiviteit. Zo heeft de (kapitaalintensieve) industrie in Nederland een arbeidsproductiviteit van € 157.000 en bedraagt de toegevoegde waarde van een fulltime werknemer in de (arbeidsintensieve) horeca 'slechts' € 47.000. Ook de agrarische sector heeft vanwege het relatief arbeidsintensieve karakter een lagere arbeidsproductiviteit. In het Groene Hart is de arbeidsproductiviteit van de agrarische sector met € 49.000 ook lager dan het gemiddelde agrarische bedrijfsleven in Nederland (€ 63.000). Het deel van de regionale verschillen dat niet kan worden verklaard vanuit de sectorstructuur heeft te maken met bedrijfsinterne factoren zoals de kwaliteit van het ondernemerschap, de invloeden van enkele grote bedrijven en met specifieke regionale kenmerken, zoals de afzetmarkt en de arbeidsmarkt (vestigingsklimaat). Zo kunnen exporterende bedrijven namelijk vaak innovatiever en efficiënter werken dan bedrijven die zich alleen op de binnenlandse markt richten. Ook de schaalgrootte, structuur en opzet van bedrijven, het type machines en de manier waarop deze worden ingezet en het opleidingsniveau van de werknemers zijn factoren die van invloed zijn op de arbeidsproductiviteit.

Factsheet economische betekenis/prestaties agrarische sector

	Agrarisch		Aandeel Nederland	
	GH13	GH50	GH13	GH50
Absoluten				
Omzet (1.000)	1.263.907	2.389.531	4,2%	7,9%
Bruto Winst (1.000)	917.318	1.729.150	4,1%	7,6%
Loonkosten (1.000)	163.744	308.800	5,0%	9,5%
Totaal kosten (1.000)	855.345	1.637.297	3,9%	7,5%
Resultaat (1.000)	90.665	158.154	4,8%	8,3%
Investerings (1.000)	138.348	283.305	3,4%	6,9%
Arbeidsvolume werkn.	4.623	9.317	5,9%	11,9%
Arbeidsvolume zelfst.	5.373	9.356	5,3%	9,2%
Arbeidsvolume totaal	9.996	18.673	5,6%	10,4%
Aantal vestigingen	725	1461	3,9%	7,9%
Bevolking totaal	491.765	1529465	3,0%	9,2%
Beroepsbevolking totaal	230.532	708955	2,9%	9,1%

	GH13	GH50	Nederland
Arbeidsproductiviteit	49	49	63
Investeringsratio	28,1	31	36,1
Bruto Winst /omzet	72,6%	72,4%	75,1%
Loonkosten/omzet	13,0%	12,9%	10,8%
Totaal kosten/omzet	67,7%	68,5%	72,2%
Resultaat/omzet	7,2%	6,6%	6,3%

Bron: Rabobank

Tussen de tuinbouwbranches bestaat een grote pluriformiteit aan teelten, productiemethoden en mate van specialisatie en integratie in de keten. Dit gaat eveneens op voor de individuele bedrijven binnen een branche. Het gevolg is een grote verscheidenheid in

opbrengsten/kostenverhouding en spreiding in bedrijfsresultaat. De ondernemerskwaliteiten en de inrichting van het tuinbouwbedrijf bepalen voor een groot deel de winstgevendheid. Bij de brutowinstmarge wordt de verhouding tussen omzet en inkoop tot uitdrukking gebracht. De brutowinstmarge geeft een indicatie over de toegevoegde waarde die binnen een onderneming wordt gerealiseerd. Hierbij zien we dat deze in het Groene Hart enkele procenten lager ligt dan in Nederland. Overigens maakt de agrarische sector veel gebruik van (seizoens)arbeidskrachten. Daarom is het lastig om een volledig beeld van het arbeidsvolume en het verloop in de tijd in deze sector te geven.

Bedrijfseconomische uitdagingen voor de subsectoren

Uit de Europese kostprijsvergelijking blijkt dat de kostprijs van de Nederlandse melkveehouderij voor 60 procent bestaat uit vaste kosten waardoor het moeilijker is om in te kunnen spelen op wisselende marktomstandigheden. Het beheersen en mogelijk verlagen van deze kostenpost is één van de belangrijkste uitdagingen voor de melkveehouders, ook in het Groene Hart.

Voor de boomteelt geldt dat om een sterke, stabiele internationale positie te realiseren het rendement op bedrijfsniveau moeten worden verhoogd. Daarmee zijn schaalvergroting, innovatie en marketinginspanningen te realiseren.

De ontwikkeling van het prijsniveau van de groenteteelt in 2008, 2009 en voor sommige producten ook nog 2010 en met als dieptepunt 2011 (EHEC crisis) zorgden voor lage rendementen en hierdoor intering op de vaak al beperkte buffers. Voor een aantal ondernemingen was in 2011 de buffer op en moesten ze hun bedrijfsvoering staken. De ontwikkelingsmogelijkheden zijn hierdoor voor veel bedrijven vooralsnog beperkt.⁴⁵ De vraag is echter hoe rendabel in de als 'Nationaal Landschap' aangewezen gebieden (zoals het Groene Hart) in de toekomst nog voedsel kan worden geproduceerd. Immers enerzijds is het EU-landbouwbeleid drastisch aan het veranderen (afbouw van subsidies) en anderzijds is de landbouw in de nationale landschappen vaak wat minder concurrerend dan elders in Nederland.⁴⁶

Verbrede landbouw

In het Groene Hart houdt circa een kwart van de agrarische bedrijven zich met één of meer verbredingsactiviteiten bezig.⁴⁷ Dat is bijna het dubbele van het landelijk gemiddelde. In de gebieden van het Groene Hart met overwegend melkveehouderij houdt circa 30 procent van de bedrijven zich bezig met verbreding. In Boskoop/Rijneveld ligt dat aandeel op slechts 8 procent. Dat is logisch gezien het feit dat maar weinig boomteeltbedrijven zich bezighouden met verbreding. In het Groene Hart zijn ook relatief veel bedrijven die meerdere verbredingsactiviteiten uitoefenen (40 procent ten opzichte van 29 procent landelijk). Bedrijven met verbredingsactiviteiten in het Groene Hart doen voor bijna de helft aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer.⁴⁸ Voor een belangrijk deel is dat nestbescherming van weidevogels. Op enige afstand volgen de activiteiten huisverkoop van producten, loonwerk, stalling en recreatie, die ieder op circa 10 procent van de

⁴⁵ Bron: Branche Informatie Rabobank.

⁴⁶ Bron: LEI (2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

⁴⁷ Volgens de Landbouwtelling in 2007.

⁴⁸ De financiering van agrarisch natuurbeheer staat ter discussie bij de rijksoverheid.

verbrede bedrijven worden uitgeoefend. Opwekking van duurzame energie en recreatie hebben in het Groene Hart duidelijk minder deelnemers dan in overig Nederland. Vergeleken met het landelijk beeld is de bewerking van landbouwproducten in het Groene Hart relatief belangrijker.⁴⁹

Tabel 12: Verbrede landbouw in Nederland

Sector	Totaal omzet in mln. Euro		
	2007	2009	2011
Zorgboerderijen	45	63	80
Agrarische kinderopvang	4	14	20
Boerderijverkoop			
<i>Met winkel</i>	70	87	98
<i>Andere afzetkanalen</i>	19	41	49
Agrarisch natuurbeheer	90	79	86
Recreatie & toerisme			
<i>Verblijfsrecreatie</i>	42	56	80
<i>Dagrecreatie</i>	50	65	76
Educatie	1,5	1,7	2,2
*) Totaal	322	407	491

*) Het totaal aantal multifunctionele bedrijven is niet de som van de aantallen per sector. Meerdere bedrijven hebben activiteiten in twee of meer sectoren. Daarnaast kunnen bedrijven per sector onder meerdere categorieën vallen (zie de sectoren boerderijverkoop en recreatie)⁵⁰.

Indien we kijken naar de verdere ontwikkelingsmogelijkheden voor verbredingsactiviteiten, dan is volgens onderzoek⁵¹ sprake van een fors marktpotentieel. Op basis van de uitgevoerde analyse wordt het potentieel geschat op circa € 3 miljard (Nederland). Dit potentieel wordt overigens in belangrijke mate beïnvloed door de schattingen voor streekeigen producten en korte ketens. Vooral de mogelijke afzet via supermarkten en via horeca en catering is in potentie hoog.

Het marktpotentieel wordt onder andere beïnvloed door omgevingsfactoren waarop slechts in beperkte mate invloed kan worden uitgeoefend. Een voorbeeld hiervan is hoe de markt zich zal ontwikkelen en hoe de concurrentie daarop inspeelt. Op korte termijn speelt de economische conjunctuur een belangrijke rol, maar op langere termijn gaat het vooral om demografische ontwikkelingen en veranderingen in het gedrag van de consument. Daarnaast hangt de mate waarin landbouwbedrijven van het aanwezige marktpotentieel kunnen profiteren onder andere af van de toegankelijkheid van die markt. In relatie tot de afzet van streekeigen producten (en korte ketens) is het feit dat de retail uiteindelijk zelf bepaalt wat er in de schappen komt te liggen een belangrijk knelpunt. De supermarktbranche wordt bepaald door zes inkooporganisaties en het is moeilijk om daar tussen te komen. Ook uit de workshop bleek dat men heeft geprobeerd om streekeigen

⁴⁹ LEI (2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.

⁵⁰ Bron: LEI: Kijk op Multifunctionele Landbouw, Omzet en omvang.

⁵¹ Bron: ECORYS, Aequator Groen & Ruimte, Verwey-Jonker Instituut (2009). Verkenning potentiële marktvraag verbredingsactiviteiten landbouw.

producten via de grotere spelers op de markt te brengen, maar dat dit niet is gelukt vanwege de houding van de inkoopmanagers.

In de zorgsector stelt de financiering eisen aan de mate waarin potentiële cliënten gebruik kunnen maken van het aanbod van zorgboerderijen. Naar de toekomst zorgt de wijziging in de AWBZ voor allerlei onzekerheden. Ook in fysieke zin hoeven aanbod en vraag niet altijd op elkaar aan te sluiten. Denk in dit geval bijvoorbeeld aan agrarische kinderopvang waarbij bereikbaarheid en nabijheid van de markt (gezinnen met kinderen) cruciaal is.

Box 8: Verbrede landbouw

Steeds meer boeren starten met een tweede tak naast de boerderij. Dit komt vooral door de veranderingen in de landbouw. Ondernemers maken keuzes voor specialisatie, schaalvergroting of verbreding. Vooral kleinere bedrijven kunnen door de lagere opbrengstprijzen geen gezinsinkomen meer halen uit de boerderij. Een steeds groter wordende groep agrarische ondernemers gaat op zoek naar een vorm van neveninkomen. Een neventak kan nooit als 'laatste strohalm' voor de voortzetting van het agrarisch bedrijf worden gezien. Om op een gezonde wijze een neventak op te kunnen zetten, zal de primaire tak goed moeten renderen. Anderzijds is het ook mogelijk door afbouw van de primaire tak een ander bedrijf op te zetten, waarbij beschikbare middelen uit de afbouw worden ingezet. Naast de financiële motieven spelen persoonlijke ambities en maatschappelijke betrokkenheid ook vaak een rol.

De termen verbreding en multifunctionele landbouw worden vaak door elkaar gebruikt. Verbrede landbouw wordt in de regel gebruikt voor activiteiten welke op het agrarisch bedrijf plaats vinden. Multifunctionele landbouw wordt gebruikt op het niveau van de gehele maatschappij. Aangezien we hier spreken over activiteiten welke op bedrijfsniveau worden toegepast, wordt hier de term verbrede landbouw gebruikt.

De nevenactiviteiten kunnen genoemd worden onder verschillende categorieën: recreatie, zorg, kinderopvang, educatie, natuurbeheer, de verkoop van (streek)-producten in boerderijwinkels of bio-energie. Door verbreding van de activiteiten kan de boer zijn inkomen vanuit het boerenbedrijf aanvullen. Het is zelfs mogelijk om van de neventak de hoofdkomstbron te maken.

Uit onderzoek blijkt dat kinderopvang (€ 70.000) veruit de hoogste omzet genereert en natuurbeheer (€ 3.000) het laagst. Er is hierbij geen rekening gehouden met de uren die in de verbrede tak worden geïnvesteerd. In 2010 had bijna een kwart van de land- en tuinbouwbedrijven (totaal 72.305 bedrijven) één of meerdere vormen van verbreding. In 2005 was het aandeel 23 procent, maar daarna daalde dit tot 15 procent in 2008. Vooral agrotourisme, zorglandbouw en loonwerk voor derden komen steeds vaker voor op agrarische bedrijven (CBS 2011).

Bron: Rabobank

3.5 Trends en ontwikkelingen in de agrarische sector

We hebben gezien dat de landbouw een relatief klein aandeel vormt van de economie van het Groene Hart (maar ook in Nederland). Daarnaast is er al jaren sprake van een afname van het aantal banen in de landbouw en van schaalvergroting. Ondanks een forse omzetting van landbouwgrond naar andere functies, zal de landbouw naar verwachting in 2040 nog 85 tot 90 procent van het huidige landbouwareaal in gebruik hebben.⁵²

Om het voortbestaan van agrarische ondernemingen veilig te stellen, dient het inkomen op peil te blijven. Europese regelgeving dwingt de boeren tot schaalvergroting en verbreding van de bedrijfsvoering. Het huidige Gemeenschappelijk Landbouwbeleid is in 2008 geëvalueerd. De belangrijkste punten zijn:

- meer marktwerking waardoor Europese agrarische ondernemers beter de concurrentie op de wereldmarkt aankunnen;
- verruimen van het melkquotum (maximaal toegestane melkproductie);
- meer aandacht voor het plattelandsbeleid;
- verduurzaming van de landbouwproductie.

Medio 2012 wordt door de Europese ministers van Landbouw druk onderhandeld over de nieuwe voorstellen van de Europese Commissie over het landbouwbeleid van 2014 tot 2020. Nederland wil boeren belonen voor maatschappelijke prestaties die zij leveren. Dat kan bijvoorbeeld agrarisch natuurbeheer zijn of investeringen in duurzame stallen. De Europese Commissie stelt voor om 30 procent van de toekomstige betalingen aan boeren te koppelen aan eisen voor vergroening van de productie. Staatssecretaris Bleker vindt dit positief, maar is het niet eens met de concrete invulling die de Europese Commissie kiest. Zo levert een verplichte wisseling van de teelt van gewassen op het land geen voordeel op voor de biodiversiteit, maar wel veel administratieve lasten. Dat geldt ook voor verbod om grasland te vernieuwen. De voorstellen moeten in zijn ogen meer gericht worden op innovatie, ondernemerschap en vergroening. De onderhandelingen over de Commissievoorstellen zullen naar verwachting tenminste tot 2013 duren.⁵³

Melkveehouderij

Van oudsher hebben Nederlandse zuivelproducten een goede naam in de hele wereld. De concurrentiekracht van de melkveehouderij en de zuivelindustrie is sterk. De afschaffing van de melkquotering in 2015 kan niet los worden gezien van de liberalisering van de EU-zuivelmarkt. De liberalisatie van het landbouwbeleid leidt tot minder prijsondersteuning en afschaffing van de melkquotering. De melkproductie kan hierdoor in het Groene Hart toenemen. Milieu en ruimte, maar ook kapitaal zullen steeds meer de groeimogelijkheden van het individuele bedrijf bepalen.

Na afschaffing van de melkquotering zal de concurrentiekracht van de totale zuivelketen verder in belang toenemen. Om de efficiency en de slagkracht verder te vergroten, is de komende jaren een verdere concentratie en internationalisatie van de zuivelindustrie wenselijk.

⁵² Bron: Arcadis, LEI (2010). Bouwstenen voor de Agenda Landbouw van Zuid-Holland.

⁵³ Bron: www.rijksoverheid.nl

Het imago van de melkveehouderij is goed. De koe in de wei is voor de sector het belangrijkste visitekaartje, zeker in het Groene Hart. Maatschappelijke verankering is en blijft een aandachtspunt voor een toekomstige melkveehouderij. Ook in de workshop die met agrariërs is gehouden, benoemden zij 'het betrekken van mijn omgeving bij mijn bedrijf' als een belangrijk aandachtspunt. Een voorbeeld hiervan is het organiseren van een burendag. Dit vanuit de gedachte dat als je als boer laat zien wat je doet, je meer draagvlak bij de omwonenden kunt creëren voor de ontwikkelingen in je bedrijf. De maatschappelijke aandacht voor dierwelzijn, diergezondheid en antibioticagebruik is toegenomen en vormt een belangrijke randvoorwaarde voor continuering van de melkveehouderij.

Daarnaast gelden er doelstellingen van het verlagen van mineralenoverschotten, het sluiten van de mineralenkringloop, verlaging van ammoniakemissie en uitstoot van broeikasgassen. De sector heeft de grote uitdaging om hier de komende jaren goed op in te spelen zodat de overheid geen andere beperkende factoren hoeft in te voeren. De bovengenoemde duurzaamheidsaspecten gaan een zwaardere rol spelen, hetzij door het Europese beleid, hetzij door eisen van ketenpartners (verwerkende bedrijven en retail). Daar liggen kansen voor de landbouw in het Groene Hart.⁵⁴

Boomteelt

Met een export van € 456 miljoen is Nederland het belangrijkste exportland binnen de Europese Unie. De verscheidenheid binnen de boomkwekerijsector is zeer groot. Dit geldt niet alleen voor de sector maar ook voor de afzonderlijke gewasgroepen. Er wordt een zeer groot assortiment geteeld, met name bij de sierteelt, deels in de vollegrond en deels in containers (potten).

De voorlopige cijfers van het CBS laten zien dat het areaal boomkwekerij in 2011 met 2 procent is toegenomen. Het aantal boomkwekerijen is in 2011 iets afgenomen. Voor Boskoop geldt dat er ruimtelijke beperkingen zijn (smalle percelen) waardoor de groei van bedrijven onmogelijk is geworden. Binnen de boomkwekerij neemt de specialisatie tussen vollegrond en/of containerteelt verder toe. Daarbij neemt het areaal onder glas toe. Tevens neemt de schaalvergroting van de bedrijven verder toe.

Onderlinge concurrentie van aanbieders op dezelfde markt en de ondoorzichtigheid van vraag en aanbod blijven. De overheids- en consumentenmarkt met de bouwmarkten laten een groeiende vraag zien. De afzet van sierteeltproducten gaat steeds meer via de veilingen en/of bemiddelingsbureaus. Handelaren in snijbloemen en met name potplanten nemen ook sierboomkwekerijproducten in hun pakket mee. Dit is de laatste jaren flink gegroeid en deze groei zet door. Het aantal cash- en carries als verkooppunt is de laatste jaren aanzienlijk toegenomen. De producten van de verschillende gewasgroepen vinden hier hun weg naar voornamelijk hoveniers en tuincentra.

Grond en arbeid zijn in Nederland relatief duur. Door schaalvergroting en mechanisering en automatisering wordt geprobeerd de kostprijs te verlagen. Er is een tendens naar grotere, gespecialiseerde bedrijven. Het verkrijgen van voldoende kritische massa wordt steeds belangrijker en is een voorwaarde om een interessante ketenpartner te zijn. Dit

⁵⁴ Bron: LEI(2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster. Bron: Branche Informatie Rabobank.

kan door samenwerking tussen producenten, maar de sector kenmerkt zich nog steeds door een relatieve geslotenheid.

Toch beginnen er verticale en horizontale samenwerkingsverbanden met vermeeders, veredelaars, flowerproviders en collega-boomkwekers te ontstaan. Dit verstevigt de positie ten opzichte van afnemers omdat deze daardoor de beschikking hebben over een breed en aantrekkelijk (sierteelt)pakket.⁵⁵

Glastuinbouw

De internationale concurrentiekracht van de Nederlandse glastuinbouw is sterk. Dit is vooral te danken aan de glastuinbouwcomplexen, de zogenoemde Greenports.⁵⁶ Binnen het Groene Hart liggen (delen van) Greenports: Greenport Boskoop en Greenport Aalsmeer. Uit de interviews en workshop met betrokkenen uit het Groene Hart, blijkt dat voor de glastuinbouw dit het gebied van de onmogelijkheden is. Veel inwoners in het Groene Hart zijn van mening dat de glastuinbouw niet in het landschap past. Deze bedrijven zouden meer aan de rand van het gebied moeten zitten, nabij de handel en de strategische dagvoorraad. Keuzes maken en perspectief bieden aan de sector zou een eerste stap op de goede weg zijn.

Internationalisatie en samenwerking zijn het komende decennium kenmerkend voor de sector. In de visie van Greenports 2040 heeft 50 procent van de bedrijven een vestiging over de grens. Dit dwingt telers te kiezen voor een keten. Er zullen horizontale en verticale samenwerkingsverbanden moeten ontstaan. De eerste zijn gericht op het realiseren van voldoende grote volumes, de tweede op het garanderen van een voedselpakket van hoge kwaliteit, dat duurzaam is geproduceerd.

Van belang hierbij zijn investeringen in technologische innovatie en research en nieuwe marketingconcepten, gericht op het vernieuwen van het assortiment, het organiseren van toegevoegde waarde en verbetering van de smaak.

De innovatiekracht (technisch en teeltechnisch) van de Nederlandse tuinbouw is groot en geeft de sector een voorsprong op de concurrentie. Zaak is om deze voorsprong te behouden. Een zwak punt is de te sterke productgerichtheid in plaats van marktgerichtheid.

Het langetermijn perspectief voor de Nederlandse tuinbouw is positief. De vraag naar groente op Europees niveau is groot en nog steeds groeiend (3-5 procent per jaar). De Europese markt heeft veel welvarende consumenten. Wel is er steeds meer vraag naar lokaal geproduceerde producten (local for local). De omzet van groente en fruit bij supermarkten neemt nog steeds toe en blijft een interessante productcategorie door de relatief hoge bruto marges (een AGF hoek in de supermarkt levert nog steeds het hoogste rendement per vierkante meter op).

De afgelopen periode is voor veel ondernemers teleurstellend verlopen door de sterk gestegen kosten enerzijds en de tegenvallende opbrengstprijzen anderzijds. Wij verwachten echter dat de veerkracht voldoende groot is om weer gesterkt uit deze periode te komen. Wel zal de komende jaren sprake zijn van een consolidatie van de sector. Door

⁵⁵ Bron: Branche Informatie Rabobank.

⁵⁶ Clustering van primaire productie, import en gerelateerde diensten en producten zoals onderwijs, onderzoek, zaadbedrijven, toeleveranciers en handelaren.

natuurlijk verloop (gemiddeld 6 procent van het aantal bedrijven stopt per jaar) en de daling van het aantal nieuwbouwprojecten, zal het totale areaal de komende jaren een lichte krimp laten zien. Dit in combinatie met bedrijven die als gevolg van de huidige slechte prijsvorming gedwongen worden hun bedrijf te staken en herschikking van de afzetstructuur die naar verwachting zal bijdragen aan prijsherstel.

3.6 Samenvattende SWOT-analyse

In de onderstaande SWOT-analyse worden de belangrijkste bevindingen voor dit thema samengevat. De kansen zijn bewust in actieve vorm met werkwoordsvormen geformuleerd, waardoor ze als eerste aanzet voor verdere uitwerking kunnen fungeren.

Sterkten	Zwakten
<ul style="list-style-type: none"> - De natuurlijke omstandigheden maken het gebied uitermate geschikt voor landbouw. - Aanwezigheid van Greenports Boskoop en Aalsmeer in het gebied, alsmede de nabijgelegen Greenport Westland-Oostland. - Divers gebied: glas, melkveehouderij, sierteelt, fruit, maar wel met eigen subgebied. - Bepalend voor landschap, ook in de toekomst. - Vitale en ondernemende sector. - Duurzame landbouw die anticipeert op beperkte ruimte. - De prijzen voor agrarische grond in het Groene Hart vertonen een gelijke tred met vergelijkbare regio's elders in Nederland. - Gesitueerd in de Randstad en in nabijheid van belangrijke (internationale) vervoersknooppunten. 	<ul style="list-style-type: none"> - Melkveehouderij moet het van schaalomvang hebben. Ruimtelijk vaak moeilijk inpasbaar (bereikbaarheid). Natte gebieden zijn lastig. - Schaalvergroting: aantal bedrijven neemt snel af, er moet voor de blijvers ruimte zijn om te groeien. - De beperking van de lange en smalle percelen en de slechte verkaveling maakt efficiënte(re) bedrijfsvoering niet mogelijk. - De beperkte infrastructuur (smalle wegen) in het buitengebied is een beperking voor de ontwikkeling van de productielandbouw en de verbrede landbouw (recreatie). - Voor glastuinbouw gebied van de onmogelijkheden. Bedrijven zouden meer aan de rand moeten zitten. Nabij handel en veiling voor de strategische dagvoorraad. - Agrarische sector vergrijsst. - Afnemend aandeel van de landbouw in de totale werkgelegenheid.
Kansen	Bedreigingen
<ul style="list-style-type: none"> - Stel geld beschikbaar voor herstructurering van oude glasgebieden. Bied perspectief voor bedrijven. - Verbind grote steden en landelijk gebied beter met elkaar. Ook in emotionele/belevings sfeer. Voedsel en gezondheid/zorg verbinden stad en platteland. - Ontwikkel streekproducten en vermarkt deze (gezond, herkenbaar, authentiek) (in grote steden). - Haal verbreding uit de hobbysfeer, hoewel het niet bij alle bedrijven en ondernemers past. 	<ul style="list-style-type: none"> - Lastige fysieke omstandigheden. (bodemdaling + stikstofproblematiek) - Verscherpte natuurregeis, EHS en Natura 2000. - Ruimtelijke beperkingen in Boskoop. - Dreigende verrommeling en verpaarding van het landelijk gebied. - Wie betaalt voor het onderhoud van het landelijk gebied als (kleine) boeren het niet meer kunnen opbrengen? - Nieuw Europees landbouwbeleid. Minder prijsondersteuning en afschaffen van melkquotum. - Druk op agrarische sector kan leiden tot

<ul style="list-style-type: none"> - Verduurzaam de productie. - Stimuleer economische verwevenheid agrarische sector en andere sectoren. Samenwerking! - Ontwikkel de kennisinfrastructuur (ook regionaal) op het gebied van landbouw en voeding. - Stimuleer groei van omvang van bedrijven in de land- en tuinbouw en investeer in de structuur en uitrusting van het bedrijf om de concurrentiekracht van individuele bedrijven in stand te houden. 	<p>druk op de kwaliteiten van het landelijke gebied (agrarische sector als vormgever en onderhouder van het landelijk gebied).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bij onvoldoende instroom van jongeren neemt de vitaliteit van de land- en tuinbouwsector af. - Als ondernemers niet (optimaal) blijven op gebied van nieuwe eisen m.b.t. ondernemerschap, ketenrelaties, inrichting van het bedrijf, infrastructuur, verwerving of de verspreiding en benutting van kennis die voortvloeit uit de ontwikkeling van nieuwe bedrijfsconcepten, verzwakt de concurrentiepositie van bedrijven.
---	---

4. Toerisme en recreatie

4.1 Inleiding

De toeristisch-recreatieve sector heeft een belangrijke maatschappelijke, ruimtelijke en economische functie. Mensen besteden hun vrijetijd graag buiten de deur, in de natuur en bij voorzieningen en zijn bereid om daaraan ook geld uit te geven. Veel vormen van toeristisch-recreatieve tijdsbesteding zijn geënt op ruimtelijke (natuurlijke) en cultuurhistorische waarden, die ook in het Groene Hart volop aanwezig zijn. Zeker waar het gaat om de natuurlijke waarden kan de sector worden gezien als de hefboom die het mogelijk maakt om economische waarde toe te voegen aan natuurlijke kwaliteiten, wat ruimte biedt voor ondernemerschap en regionaal-economische vitaliteit. Iets wat voor het Groene Hart ook relevant is.

In algemene zin wordt de sector een perspectiefvolle toekomst toebedeeld. Wereldwijd is het toerisme in 2011 met 4,6 procent gestegen naar 982 miljoen internationale aankomsten.⁵⁷ Daarmee is het een van de sterkst groeiende sectoren, ondanks de wereldwijde laagconjunctuur. Achterliggende verklaringen zijn dat toeristisch-recreatieve tijdsbesteding steeds meer als een eerste levensbehoefte wordt gezien (met name in het Westerse deel van de wereld), mensen steeds ouder worden en actief blijven, en (mondiaal gezien) steeds grotere groepen ook in opkomende economieën in staat zijn om toeristisch-recreatief te consumeren.

Dit toekomstbeeld is soms wat diffuus doordat in de praktijk verschillende begrippen worden gehanteerd (c.q. verschillende sectoren tot de sector worden gerekend), er sprake is van verschillende deelmarkten (zakelijk-toeristisch-recreatief reizen), binnen de markt sprake is van verschuivingen en substituties (lange en korte vakanties, binnen- en buitenland et cetera) en op de korte termijn conjunctuur, koopkracht en consumentenvertrouwen van invloed zijn. Daarom begint dit hoofdstuk met enkele definities en kwantificeringen van de markt.

4.2 Vrijetijdsbesteding, toerisme en vakantie: begrippen en omvang

Toerisme is reizen met recreatieve of zakelijke doeleinden. Toeristen zijn mensen "die reizen naar plaatsen buiten hun gebruikelijk milieu, die niet meer dan één jaar voor vrije tijd, zaken en andere doeleinden blijven en die niet beloond worden voor hun activiteit ter plaatse." Dit is de definitie van 'toerist' door de World Tourism Organization, de VN-organisatie voor toerisme en de bevordering ervan.⁵⁸

Er bestaan in de praktijk verschillende definities voor toerisme, recreatie en vrijetijdsbesteding, vaak afhankelijk van beschikbare bronnen. Ook in deze rapportage worden soms (afhankelijk van beschikbare bronnen) verschillende definities gebruikt.

⁵⁷ Bron: NBTC (2012). Toerisme in perspectief

⁵⁸ Bron: Wikipedia.

De 'smalle' definitie gaat uit van verblijfs- en dagrecreatie, maaltijd- en drankverstreking. Deze vindt overwegend plaats in horeca- en recreatiebedrijven. De 'brede' definitie ontstaat door er sport en cultuur aan toe te voegen.

Detailhandelsbezoek ('funshoppin') zou daar ook nog bij geteld kunnen worden, zij het dat eenduidige cijfers daarover vaak ontbreken. Als de focus ligt op het nog bredere economisch belang van de sector, worden vaak ook bestedingen aan duurzame recreatiegoederen (uitrusting) meegeteld.

De bovenstaande definities gaan uit van bedrijven (voorzieningen) die als zodanig gelabeld kunnen worden. Een 'grijs' gebied wordt gevormd door ondernemingen of activiteiten die zich niet primair of volledig bedrijfsmatig op de toeristisch-recreatieve consument richten. In het eerste geval kan gedacht worden aan agrarische ondernemers die zich tevens op de toerisme en recreatie consument richten. Dat is in het Groene Hart zeker aan de orde (zie ook in het hoofdstuk agrarisch). Voorbeelden uit de tweede hoek zijn particulieren, die vaak een bescheiden, maar door de consument in toenemende mate gewaardeerd aanbod hebben. Bed & Breakfasts zijn daarvan een voorbeeld. Deze zijn doorgaans ook niet in de (aanbod)statistieken zichtbaar, totdat ze een zodanige schaal hebben bereikt dat ze als onderneming worden beschouwd.

Op hoofdlijnen onderscheiden we inkomend toerisme (bestedingen van buitenlanders in Nederland), binnenlands toerisme (bestedingen van Nederlanders in eigen land) en uitgaand toerisme (bestedingen van Nederlanders in het buitenland), met in 2010 7,4, respectievelijk 20,0 en 4,1 miljard euro bestedingen.⁵⁹ Van de 27,4 miljard euro binnenlandse bestedingen (in het kader van deze vraagstelling de meest relevante), heeft 4,2 miljard euro een zakelijk motief.

Het inkomend toerisme van Nederland toont in de loop van de tijd een wisselend beeld, mede onder invloed van de economische recessie en incidentele factoren als de invoering van de vliegtaks en evenementen, zoals het Rembrandtjaar. In 2011 was sprake van een groei van bijna 4 procent. Het aantal gasten steeg daarmee naar bijna 11,3 miljoen; een nieuw record. De belangrijkste herkomstlanden zijn Duitsland (2,8 miljoen gasten), Groot-Brittannië (1,6 miljoen) en België (1,3 miljoen). Relatief sterke groeiers waren Spanje en Italië en de zogenoemde BRIC-landen (Brazilië, Rusland, India, China). Belangrijke verklaringen voor de groei in 2011 waren het economisch herstel in Europa in het eerste halfjaar van 2011 (verslechtering, i.c. de eurocrisis, ontstond pas in de tweede helft van het jaar), meer vliegverbindingen naar Schiphol en regionale luchthavens en de al eerder genoemde sterke groei vanuit de BRIC-landen.

Het inkomend toerisme richt zich zeer sterk op de vier grote steden (waarvan voor meer dan 80 procent Amsterdam) en de Noordzee-badplaatsen. Deze zijn gezamenlijk goed voor bijna 60 procent van het aantal gasten. Het Groene Hart wordt niet expliciet in de statistieken als verblijfsregio genoemd, maar de Hollandse en Utrechtse meren komen het meest in de buurt en waren met 50.000 gasten goed voor iets minder dan 5 procent

---

⁵⁹ Bron: NBTC (2011). Kerncijfers vrijetijdseconomie.

van het landelijke totaal. Daarom zullen we in de volgende paragrafen vooral op het binnenlandse toerisme (Nederlanders in Nederland) concentreren.

Nederlanders maakten in 2011 17,7 miljoen vakanties.⁶⁰ Het merendeel hiervan (13,1 miljoen vakanties) is kort van aard (2-7 dagen). Gelderland, Limburg en Brabant zijn de top drie provincies waar de meeste vakanties plaatsvinden. Utrecht bungelt samen met Groningen onderaan de lijst. De Hollandse en Utrechtse meren (het gebied dat het meest overeenkomt met het Groene Hart) waren goed voor 134.000 vakanties van Nederlanders, ongeveer 8 procent van het totaal. De meeste vakanties werden doorgebracht in een bungalow of op een camping.⁶¹

We kunnen tevens een onderscheid maken tussen vakantie en vrijetijd. De vrijetijdsmarkt wordt als volgt afgebakend: 'Alle (dag)recreatieve activiteiten die worden ondernomen buiten de eigen woning en waarbij men minimaal 1 uur (inclusief reistijd) van huis is'. In de periode 2010/2011 hebben ruim 15,4 miljoen Nederlanders tenminste één vrijetijdsactiviteit buitenshuis van meer dan een uur ondernomen. In de top 5 van meest ondernomen vrijetijdsactiviteiten staan wandelen, winkelen in de binnenstad, fietstochten, uit eten en winkelen in stadsdeelcentrum of wijkcentrum. Voor wat betreft de te ondernemen culturele activiteiten prijkt een bezoek aan de bioscoop en museum bovenaan de lijst.⁶²

4.3 Trends en ontwikkelingen

Aantal bezoekers en gemiddelde besteding nemen af

Na een kortstondige groei in 2011 is de stemming versomberd en moet ook de toeristisch-recreatieve sector met een aarzelende consument rekening houden. De Nederlandse consument gaat in koopkracht achteruit, het beeld voor de (belangrijke) Duitse consument is minder somber, maar staat wel onder druk en de juist sterk gegroeide Zuid-Europese markt (Spanje, Italië) ondervindt de gevolgen van de draconische bezuinigingen daar. De goedkopere euro kan daarentegen positieve invloed hebben voor bezoekers uit niet-eurolanden, waaronder de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. De zakelijke markt wordt door de recessie prijsbewuster, let op de kosten en heeft in toenemende mate alternatieven voor reizen (bijvoorbeeld video-conferencing). De bezoekfrequentie en de gemiddelde besteding nemen dan ook af. Onder deze omstandigheden staat niet alleen de vraagontwikkeling, maar ook de prijsvorming onder druk. Uit onderzoek van NBTC-NIPO Research naar de vakantie-intenties van Nederlanders voor 2012 blijkt dat het percentage Nederlanders dat in 2012 op vakantie wil gelijk is aan 2011. Het aantal keer dat men op vakantie wil staat wel onder druk.

Voor 2012 verwacht NBTC-NIPO Research een stabilisatie van het aantal binnenlandse vakanties en een lichte daling van het aantal buitenlandse. 'Eigen land' kan wellicht wat

⁶⁰ Verblijf buiten de eigen woning in binnenland voor ontspanning of plezier met ten minste één overnachting.

⁶¹ Bron: NBTC-NIPO Research (2012). ContinuVakantieOnderzoek.

⁶² Bron: NBTC-NIPO Research. ContinuVrijeTijdsOnderzoek 2010-2011. Bron: NBTC en Gastvrij Nederland(2011). Kerncijfers 2011. Gastvrijheidseconomie.

profiteren van het feit dat Nederlanders dichterbij willen blijven. Tegelijkertijd is Nederland sterk afhankelijk van korte (veelal extra) vakanties en juist daarop zal met name beknibbeld worden.

Niet voor alle bedrijven hetzelfde perspectief

Voor de langere termijn heeft de sector volop toekomstperspectief en groeimogelijkheden. Maar dit geldt niet voor alle bedrijven. Zo zal door schaalvergroting en professionalisering het aantal (kleinere) horecabedrijven verder afnemen, tenzij zij een uniek en onderscheidend product kunnen bieden. Naast de conjunctuur spelen ook structurele problemen en te lage rendementen. De hotellerie kan op termijn profiteren van de toename van buitenlandse gasten. De verblijfsrecreatie zal de effecten merken van de klimaatverschuivingen en wisselvallige zomers. Dagattracties hebben te maken met flinke prijsconcurrentie. In de wellnessbranche dreigt overaanbod en dat vraagt een professionaliseringsslag van ondernemers. Ook bij golfbanen is er op bepaalde plaatsen al sprake van een verdringingsmarkt en ook dat vraagt strategische keuzes van ondernemers.⁶³

---

⁶³ Bron: Branche Informatie Rabobank

Box 9: Trends en ontwikkelingen in de subsectoren

Hotels

- De crisis in de Zuid-Europese landen Griekenland en Spanje is slecht voor de Nederlandse hotellerie. Hotels aldaar vragen aanzienlijk minder voor een hotelkamer waardoor met name Amerikanen eerder kiezen voor een bezoek aan Zuid-Europa dan aan Nederland.
- Ketenvorming en schaalvergroting.
- Gasten maken volop gebruik van social media (ervaringen delen) en internet (zoeken en boeken).
- Inspelen op authenticiteit en beleving.
- Het aantal Bed & Breakfasts is de laatste 5 jaar verdubbeld. De concurrentie neemt dus toe. B&B's onderscheiden zich door aandacht, authenticiteit, verbinding met hun omgeving en gastvrijheid.
- De toeristische markt groeit vooral door de toename van de 55+ markt.
- Naast de behoefte aan een gestandaardiseerd hotelproduct heeft de consument, wellicht als reactie hierop, eveneens behoefte aan originele hotelconcepten.

Vakantiecentra

Als gevolg van de crisis wordt voor de dichterbij gelegen bestemmingen een toename van het aantal vakantiegangers verwacht. Desondanks is er een dreigende overcapaciteit.

- Meer aandacht voor duurzaamheid.
- Meerdere (kortere) vakanties per jaar en vaker last minute.
- Consument zoekt comfort, luxe, voorzieningen, beleving en authenticiteit.
- Integratie dag- en verblijfsrecreatie.
- Seizoensverlenging door vakantiespreiding en groeiend aantal senioren.
- De economische crisis stimuleert het binnenlandse toerisme en bevordert daarmee de bezettingsgraad. De bestedingen per bezoeker staan echter onder druk.
- Bungalowparken profiteren van de trend dat consumenten hogere eisen stellen aan luxe en comfort. Campings echter hebben juist hinder van deze trend.
- De markt voor toeristisch kamperen staat al jaren onder druk en het aantal overnachtingen op campings loopt gestaag terug.
- De vraag naar minicampings (kamperen bij de boer) neemt jaarlijks licht toe en ook natuurkampeerterreinen mogen zich al enkele jaren verheugen op meer belangstelling.
- Camping-eigenaren ervaren concurrentie van boerencampings. Gemeenten mogen zelf bepalen in welke mate ze kamperen bij de boer toestaan.

Dagrecreatie

- Schaalvergroting en internationalisering.
- Toenemende aandacht voor zakelijke markt.
- Nederlanders ondernemen steeds meer dagtochten en combineren op een dag meerdere activiteiten.
- De consument zoekt steeds vaker naar kortingen en acties en houdt de hand op de knip.
- Druk van prijsacties, hevige concurrentie, meer aanbod en minder vraag.

Jachthavens en watersport

Voor jachthavens is het tijd voor de omslag van ligplaats naar vakantieplek.

- Verlenging van het vaarseizoen, maar de lengte van bootvakanties wordt korter.
- Toenemende behoefte aan luxe en gemak van de faciliteiten.
- Toename aantal buitenlandse watersporters, vooral Duitsers.
- Door het aanleggen van extra voorzieningen en het bieden van meer luxe en gemak kunnen jachthavens zich onderscheiden.
- De natuurrichtlijnen vastgelegd in Natura 2000 zorgen voor onduidelijkheid in de recreatiesector.

Bron: Branche Informatie Rabobank.

4.4 Aanbodanalyse

In deze paragraaf brengen we het toeristisch-recreatief aanbod van het Groene Hart in kaart. We kijken daarbij vooral naar de voorzieningen, maar ook naar natuurlijke waarden.

Tabel 13: Toeristisch-recreatief aanbod

Toeristisch-recreatief aanbod op hoofdlijnen	GH13	GH50
Hectare recreatieterrein	2.350	7.361
wv. Verblijfsrecreatie	340	746
wv. Dagrecreatie	345	1.155
Hectaren binnenwater (ook voor recreatie)	7.650	21.582
Horecabedrijven	940	2.687
met m2 verkoopoppervlakte	78.000	425.000
met aantal bedden	2.170	7.180
Theaterzalen	9	29
Musea	22	680
Archeologische waarde (NI=1)	0,19	0,64
Cultuurhistorische waarde (NI=1)	1,54	2,22
Monumentale waarde (NI=1)	1,32	1,12

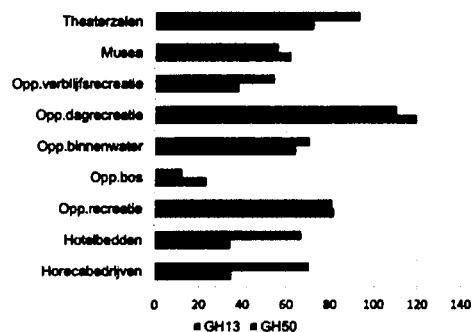
Bron: ABF (diverse jaren)

Om een vergelijking met de Nederlandse situatie te kunnen maken en de resultaten in een helder perspectief te plaatsen, geven we in figuur 4.1 geen absolute waarden, maar

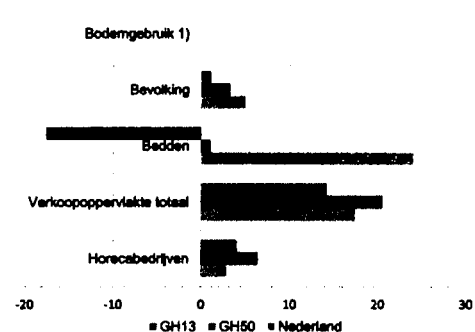

enkele Indexwaarden per hoofd van de bevolking waarbij gemiddeld Nederland op 100 is gesteld.

Figuur 4.1: T&R-aanbod per capita, NI = 100

Figuur 4.2: ontwikkeling aanbod 2000-2011

Bron: ABF Research, bewerking Rabobank

Bron: ABF Research, bewerking Rabobank

Nb: 1) zie Figuur 4.3. met details

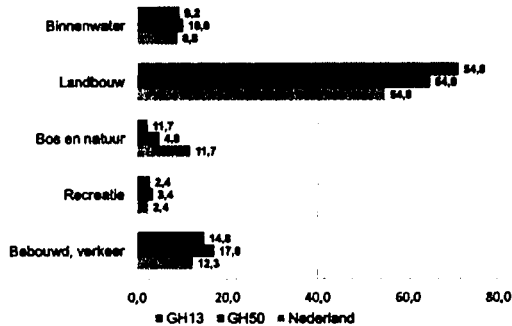
De uitkomsten wijzen op een relatief bescheiden aanbod, waarbij GH13 in het algemeen iets hoger scoort dan GH50. Voor wat betreft de 'stenen' (voorzieningen) is dit verklaarbaar, omdat deze vaak in stedelijke centra zijn geconcentreerd. Bij de natuurwaarden (oppervlakte) zien we een iets genuanceerder beeld, waarbij de verschillen minder groot zijn. De meeste natuurwaarden liggen echter onder de waarde 100, dat wil zeggen dat gerelateerd aan de bevolkingsomvang het aanbod wat achterblijft. Dat is opvallend, omdat daar (bezien vanuit het perspectief van de toeristisch-recreatieve sector in het gebied) toch een van de punten van onderscheid ligt. Vooral de ruimte voor verblijfsrecreatie blijft sterk achter.

Figuur 4.2 laat voor enkele aspecten de aanbodontwikkeling in de periode 2000 – 2011 zien. Tevens is de ontwikkeling van de bevolking in deze periode meegenomen. Dit levert een genuanceerd beeld op. Er is sprake van een bovengemiddelde groei van het aantal horecabedrijven in GH50 en ook in GH13 (zij het in iets mindere mate). Dat zien we echter niet terug in de logiescapaciteit (aantal bedden), waar een sterke daling van het aantal bedden in GH13 heeft voorgedaan. Deze daling heeft zich in de meeste gemeenten voorgedaan, maar een ruime halvering van ruim 300 bedden in de gemeente Stichtse Vecht hakt er behoorlijk in.

Qua aanbod van cultuurhistorische en monumentale waarden (gestandaardiseerd, Nederland = 1, zie tabel 13), scoren zowel GH13 als GH50 bovengemiddeld, mede dankzij de historische steden en de hoge molendichtheid.

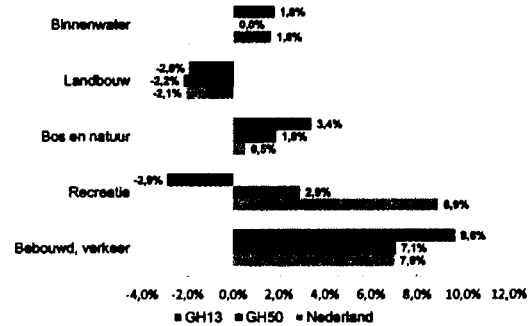
De ondervertegenwoordiging van de recreatie oppervlakte roept de vraag op welk type ruimtegebruik dan wel oververtegenwoordigd is. We zoomen hier iets meer in op het ruimtegebruik, omdat dat raakt aan een van de kernkwaliteiten van het Groene Hart, ook tegen de achtergrond van toerisme en recreatie.

Figuur 4.3: Ruimtegebruik (2008)⁶⁴

Bron: CBS Bodemstatistiek

Figuur 4.4: Ontwikkeling ruimtegebruik 2000 - 2008

Bron: CBS Bodemstatistiek

In vergelijking met gemiddeld Nederland heeft het Groene Hart relatief veel landbouwgrond en bebouwd gebied in gebruik. Daar staat een gering aandeel bos en natuur tegenover. De oppervlakte dat in gebruik is voor recreatie ligt in het Groene Hart iets boven het landelijke gemiddelde, maar als we bos en natuur hier bijtellen, is het totaal benedengemiddeld. Opvallend is de relatief hoge bebouwings- en verkeersdichtheid van met name GH50, maar ook - zij het met minder groot verschil - in GH13. De stedelijke invloed is hierin goed zichtbaar.

Box 10: Vrijtijdslandschappen

De ANWB heeft onderzoek laten doen naar het concept van vrijetijdslandschappen op particuliere grond. De gedachte daarachter is dat het agrarische landschap rond de grote steden de stedelijke recreatiedruk kan opvangen wanneer boeren en ondernemers als particulier recreatiebeheerders in het gat springen dat ontstaat nu de rijksoverheid het stimuleren van recreatiegebieden niet meer tot haar kerntaken rekent.

Het concept bestaat uit drie onderdelen:

- Een grondeigenaar en ondernemer, in de meeste gevallen een agrariër, richt vrijwillig een of meerdere percelen van zijn grond zo in dat deze geschikt is voor openbare recreatie.
- De overheid stimuleert deze ontwikkeling in financiële zin door de kosten te vergoeden die gemaakt worden om de openbare recreatiefunctie aan te bieden.
- Landschappen in de directe omgeving van de stad transformeren kavelsgewijs tot een afwisselend en aantrekkelijk landschap. Dat biedt de recreant nieuwe doelen en routes door het landschap.

Het concept heeft nog geen antwoord op alle vragen. De ruimtelijke invulling vraagt nadere onderbouwing. Ook is verder onderzoek naar de financiële en planologische aspecten nodig.

Bron: ANWB (2011). Vrijtijdslandschappen op particuliere grond.

⁶⁴ 2008 is meest recente bekende cijfer

Figuur 4.4 laat de ontwikkeling van het ruimtegebruik in de periode 2000-2008 zien. Hierbij zien we dat de tijdlijn nogal wat verschuivingen vertoont. We zien zowel landelijk als in het Groene Hart een geleidelijke krimp van het landbouwareaal. Doordat dit het dominante ruimtegebruik is, is het effect uiteindelijk substantieel. Daartegenover staat een toename van het areaal bos en natuur, met name bij GH13, vanwege de ontwikkeling van het Bentwoud. Opvallend is de daling van de oppervlakte die beschikbaar is voor recreatie in GH13. Dit wordt deels veroorzaakt door meer bos en natuur, wat vanuit toeristisch perspectief enige compensatie biedt. Het betreft geen hele grote beweging, maar deze tegengestelde richting is toch wel opvallend, zeker gezien het feit dat Nederland juist een groei van de recreatie oppervlakte heeft gekend.

Bovenstaande cijfers laten zien dat vooral de landbouw het visuele visitekaartje is van het Groene Hart. Door partijen die zich bezighouden met de marketing van het Groene Hart⁶⁵ worden de ruimte en de natuur als een van de kernwaarden van het Groene Hart genoemd. De realiteit dwingt ertoe om ook de agrarische sector (en haar functie als voedselvoorzieners) daartoe te rekenen, wat inhoudelijk gezien een verbreding kan betekenen.

Box 11: Belangrijkste dagattracties van het Groene Hart

Jaarlijks maakt het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen de top 50 van belangrijkste dagattracties, op basis van het aantal bezoekers. In de landelijke top 50 van 2010 staan twee attracties in het Groene Hart: Vogelpark Avifauna (321.000 bezoekers, plaats 46) en Archeon (295.000 bezoekers, plaats 49), beiden gelegen in Alphen aan den Rijn. Meer gedetailleerde cijfers van het Zuid-Hollands Bureau voor Toerisme over 2011 noemen verder zwembad De Kuil Bodegraven (173.000 bezoekers) als goed bezochte dagattractie.

Bron: NBTC (2011). Ranglijst op basis van het aantal bezoeken per dagattractie in 2010. Bron: ZHBT (2012). Bezoekcijfers 2011.

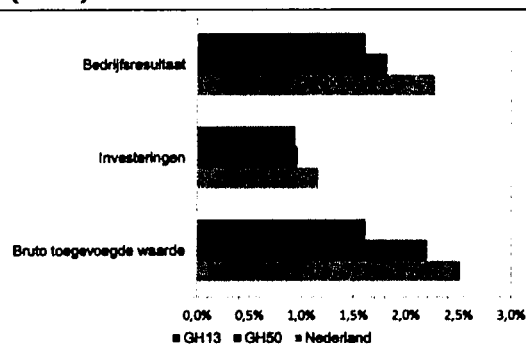
4.5 Werkgelegenheid en economie

De economische betekenis van toerisme en recreatie in Nederland wordt geraamd op bijna 36 miljard euro. Hiermee heeft de sector een aandeel van bijna 3 procent in het bruto nationaal product. Nederlanders gaven 2,8 miljard euro uit aan vakanties in het binnenland. Er werken ruim 525.000 mensen in de horeca en vrijetijdsector. Dit is circa 6,5 procent van het totaal aantal banen. Hoewel de economische betekenis in termen van bruto toegevoegde waarde, investeringen en bedrijfsresultaat beperkt is in vergelijking met andere sectoren, is de sector wel belangrijk. Niet alleen kwantitatief in termen van bestedingen en werkgelegenheid, maar ook kwalitatief. De sector groeit, biedt werk aan mensen met relatief lage opleidingsniveaus en daarnaast is de sector ook belangrijk voor een aantrekkelijk woon- en leefmilieu en het vestigingsklimaat (om mensen en bedrijven aan te trekken en vast te houden).

⁶⁵ Zie ook paragraaf 4.7

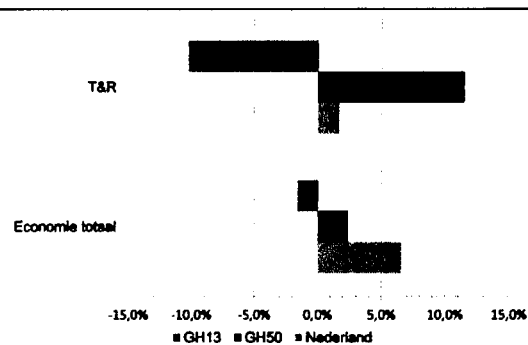
Bovendien geeft toerisme spin-off naar andere sectoren. Zo komen de bestedingen (en daarmee de werkgelegenheid) niet alleen bij verblijfs-toeristische bedrijven (met name de logiesector) terecht, maar ook in de detailhandel en vervoer en toeleverende en dienstverlenende sectoren. Figuur 4.5 toont de bijdrage van de sector aan de totale bruto toegevoegde waarde de investeringen en het bedrijfsresultaat⁶⁶, voor GH13, GH50 en geheel Nederland over 2011.

Figuur 4.5: Bijdrage T&R aan de economie (2011)

Bron: Rabobank

Figuur 4.6: Groei toegevoegde waarde 2007-2011

Bron: Rabobank

Uit de bovenstaande figuren kunnen op hoofdlijnen de volgende conclusies worden getrokken.

Bij figuur 4.5:

- Als we naar de meest recente cijfers (2011) voor het Groene Hart als geheel (GH50) kijken, dan liggen de bijdragen vanuit T&R iets onder het landelijke gemiddelde; de bijdrage vanuit de sector aan de regionale economie van GH13 ligt echter aanzienlijk lager.
- De bijdrage van de sector aan het bedrijfsresultaat (GH50) en met name de investeringen ligt lager dan bij de toegevoegde waarde. Vooral de investeringen blijven achter, maar dit is meer een sectoraal dan een regionaal vraagstuk. Sectorbreed werd in GH50 per euro toegevoegde waarde 23 cent geïnvesteerd, voor T&R bedroeg dit 13 cent. Vanuit de toeristisch-recreatieve sector gereedeneerd zijn de verschillen veel kleiner: landelijk bedroeg de investeringsratio (investerings als aandeel van de toegevoegde waarde) 9,2 procent, GH50 9,0 procent en GH13 13,1 procent.

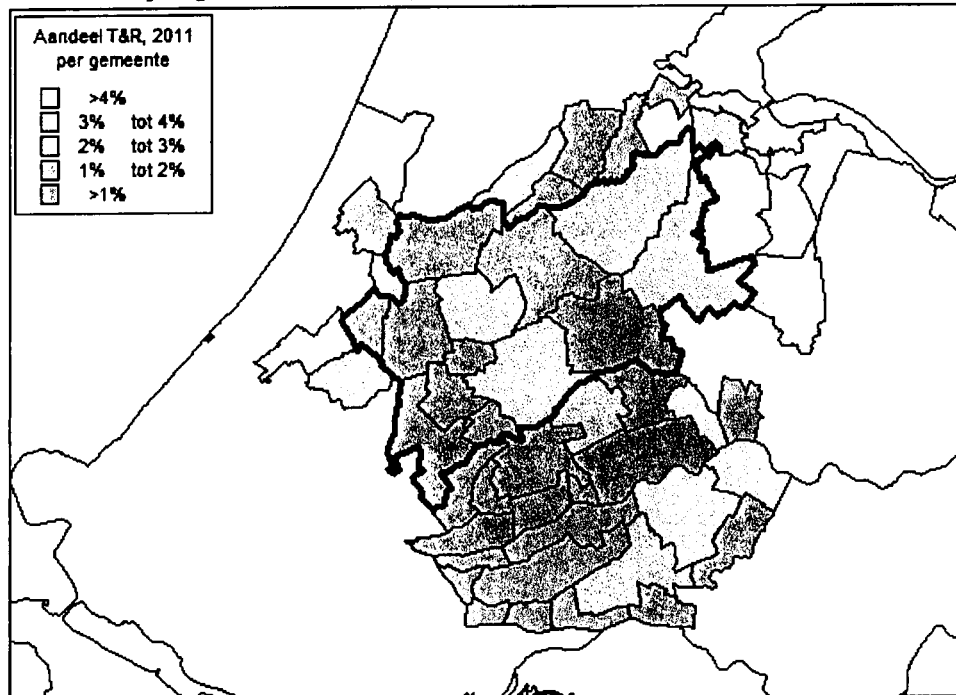
Bij figuur 4.6:

- In de periode 2007-2011 is de totale economie van GH50 minder sterk gegroeid dan landelijk het geval is geweest (2,3 procent versus 6,6 procent). De economie van GH13 kromp echter licht (-1,6 procent).
- Als we specifiek naar de T&R-sector kijken, dan ligt het beeld aanzienlijk genuanceerder. Landelijk was er nauwelijks sprake van groei (waardoor de sector het dus aanmerkelijk slechter deed dan het totaal), de verschillen tussen GH50 (groei met 11,5 procent) en GH13 (krimp met 10,2 procent) zijn nog aanmerkelijk scherper.

⁶⁶ Zie voor een verdieping op werkgelegenheid de figuren 4.7 en 4.8

Aanvullend toont kaart 15 op gemeenteniveau de bijdrage van T&R aan de lokale economie. Per gemeente bestaan grote verschillen, met Wijdmeren, Muiden en Leidschen-dam-Voorburg als koplopers. Voor het centrale gedeelte van het Groene Hart (uitgezonderd de meer stedelijke gemeenten zoals Alphen aan den Rijn en Bodegraven-Reeuwijk) is de sector van relatief bescheiden economische betekenis.

Kaart 15: Bijdrage T&R aan de toegevoegde waarde, per gemeente, 2011

Bron: Rabobank

De onderstaande factsheet toont de kerngegevens van de toeristisch-recreatieve sector, in GH13 en GH50 en vergeleken met de landelijke cijfers. Een dergelijk overzicht werd al eerder voor de agrarische sector getoond. Niet alleen tussen branches, maar ook binnen branches zijn er grote verschillen in structuurgegevens en resultaten. De bedrijven in GH13 zijn in het algemeen kleinschaliger dan landelijk, maar voor het Groene Hart als geheel geldt het omgekeerde. Dit vertaalt zich ook in verschillen in arbeidsproductiviteit: in grotere bedrijven is in het algemeen een hogere arbeidsproductiviteit realiseerbaar.

De horeca- en recreatiesector is een trend- en conjunctuurgevoelige sector. Dit betekent dat de inrichting en aankleding van de locatie vaak aangepast moet worden aan de nieuwste trends. Dit brengt hoge kosten met zich mee. De vaste kosten in de horeca zijn hoog door de uitgaven aan de locatie en de personeelskosten. Dergelijke hoge vaste kosten maakt de onderneming uitermate gevoelig voor schommelingen in de omzet. Daarom is het belangrijk dat er voldoende eigen vermogen aanwezig is om als buffer te functioneren.

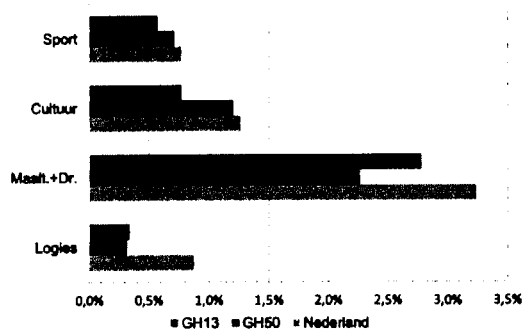
Factsheet economische betekenis/presteren T&R sector

	T&R		Aandeel Nederland	
	GH13	GH50	GH13	GH50
Absoluten				
Omzet (1.000)	502.880	2.499.432	1,6%	7,8%
Bruto Winst (1.000)	352.827	1.886.797	1,5%	7,8%
Loonkosten (1.000)	135.190	759.130	1,4%	8,1%
Totaal kosten (1.000)	328.898	1.789.502	1,4%	7,8%
Resultaat (1.000)	27.393	111.088	1,6%	6,4%
Investerings (1.000)	27.374	100.683	2,0%	7,4%
Arbeidsvolume werkn.	3.971	17.836	1,7%	7,6%
Arbeidsvolume zelfst.	1.688	4.972	2,2%	6,4%
Arbeidsvolume totaal	5.659	22.808	1,8%	7,3%
Aantal vestigingen	183	449	3,1%	7,5%
Bevolking totaal	491.765	1.529.465	3,0%	9,2%
Beroepsbevolking totaal	230.532	708.955	2,9%	9,1%

	GH13	GH50	Nederland
Arbeidsproductiviteit	37	54	47
Investeringsratio	13,1	9,71	9,2
Bruto Winst /omzet	70,2%	75,5%	75,2%
Loonkosten/omzet	26,9%	30,4%	29,2%
Totaal kosten/omzet	65,4%	71,6%	71,0%
Resultaat/omzet	5,4%	4,4%	5,4%
Omzet/vestiging (1.000)	2748	5567	5383

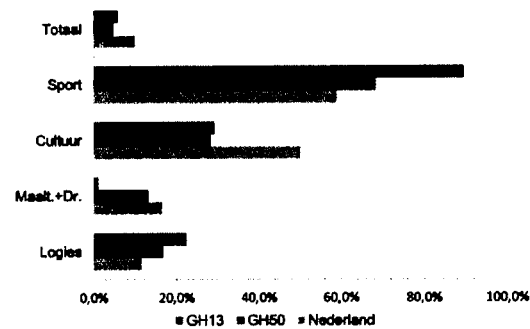
Bron: Rabobank

Figuur 4.7: Bijdrage T&R aan totale werkgelegenheid (2011)

Bron: LISA Vestigingenregister, bewerking Rabobank

Figuur 4.8: Ontwikkeling werkgelegenheid 2000-2011

Bron: LISA Vestigingenregister, bewerking Rabobank

De toerisme en recreatiesector⁶⁷ in het Groene Hart (GH50) biedt circa 36.900 banen en dit bedraagt 5,4 procent van de totale werkgelegenheid. Landelijk is dit 7,1 procent. In het Groene Hart is het aandeel van de sector in de totale werkgelegenheid dus van kleiner belang dan landelijk het geval is. Zowel in het Groene Hart als landelijk zijn de meeste banen te vinden in de maaltijd- en drankensector. Hieronder vallen de

⁶⁷ Totaal van de sectoren zoals opgenomen in figuur 4.7

restaurants, cafetaria's, kantines en cafés. Wanneer we kijken naar de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de T&R sector dan zien we dat het aantal banen in de sport en logies in GH13 sterker is toegenomen dan in GH50 en in Nederland. Opvallend is dat de groei van het aantal banen in de maaltijd- en dranksector in GH13 juist ver achterblijft bij GH50 en Nederland.

4.6 Consument

Kennis van de consument en zijn gedrag en voorkeuren is niet alleen voor ondernemers van belang, maar ook voor het Groene Hart dat zich nadrukkelijk op de recreatieve consument richt. In deze paragraaf belichten we de (potentiële) consument vanuit verschillende invalshoeken en bronnen. Een handicap daarbij is, dat in de gangbare indeling van bestemmingsregio's (zoals onder andere door het CBS gehanteerd) het Groene Hart zelf niet als bestemmingsgebied wordt onderscheiden, de Hollandse en Utrechtse meren komen nog het meest in de buurt. Deze staan met 134.000 Nederlandse vakanties onderaan de lijst, op grote afstand van bijvoorbeeld de Noordzee-badplaatsen (2,1 miljoen) en de Veluwe (1,9 miljoen).⁶⁸ Er zijn echter diverse alternatieve bronnen beschikbaar.

Herkomst en bezoekmotief Groene Hart

De hotelvraag in het Groene Hart komt voor meer dan de helft (58 procent) voor rekening van Nederlanders. Van de ruim 530.800 hotelovernachtingen in het Groene Hart in 2008 had circa één derde betrekking op toeristische overnachtingen en circa tweederde op zakelijke overnachtingen. Dit had vooral betrekking op individuele overnachtingen, slechts een kleine groep overnacht in groepen.

In 2010 vonden ruim 1,2 miljoen overnachtingen plaats in het Groene Hart, waarvan circa 44 procent in hotels, 30 procent op campings en 17 procent in bungalows en appartementen. Groepsaccommodaties en Bed & Breakfast accommodaties hebben slechts een relatief beperkt aandeel in de overnachtingen.

Verblijfstoeristen komen met name naar het Groene Hart om te fietsen en voor de steden in de omgeving. Ook wandelen, bezoek aan attracties en bezienswaardigheden in het Groene Hart en de omgeving scoren hoog. Het aandeel buitenlandse verblijfsgasten in het Groene Hart is circa 45 procent en bijna een derde komt van buiten de Randstad en het Groene Hart. Bijna 20 procent komt uit de Randstad en een klein aandeel (5 procent) uit het Groene Hart zelf.

Ruim 60 procent van de gasten komt voor een kort verblijf naar het Groene Hart (maximaal 3 nachten). Met name bij hotels en B&B's is hier sprake van. Op campings en in bungalows en appartementen verblijven de meeste gasten langer (meer dan 4 nachten). Bungalows kennen gemiddeld de langste verblijfsduur en hotels de kortste. De groepsamenstelling van toeristische verblijfsgasten bestaat met name uit stellen ouder dan 50 jaar zonder kinderen (36 procent), gezinnen met kinderen (23 procent) en stellen jonger dan 50 zonder kinderen (16 procent).⁶⁹

⁶⁸ Bron: NBTC en Gastvrij Nederland(2011). Kerncijfers 2011. Gastvrijheidseconomie.

⁶⁹ Bron: ZKA Consultants & Planners (2011). Monitor Toerisme Groene Hart 2010.

Box 12: Oorzaken achteruitgang T&R in provincie Zuid-Holland

In onderliggende beleidsstukken van de Provincie Zuid-Holland wordt melding gemaakt van (marktaandeel)verlies van de provincie op het gebied van toerisme en recreatie. Tevens benoemt men daarbij een aantal elementen die vaak als oorzaak naar voren lijken te komen. Vanuit de andere provincies zijn er geen vergelijkbare analyses gemaakt, maar verondersteld mag worden dat de problematiek en de onderliggende mogelijke oorzaken niet veel anders zullen liggen.

Als mogelijke oorzaken noemt de provincie Zuid-Holland:

- door onvoldoende productontwikkeling is de prijs-kwaliteitverhouding in vergelijking met concurrerende regio's in de laatste jaren verslechterd; dit betreft zowel prijs en kwaliteit in verblijf, vermaak en vervoer;
- infrastructuur (OV, wegen, parkeergelegenheid) om het compacte aanbod voor recreant en toerist effectief te vermarkten is in de hele provincie een opgave;
- de promotie van de merken in Zuid-Holland is gefragmenteerd, daarom wordt het aanbod naar zowel de recreant als de (dag)toerist niet effectief neergezet;
- de recreant stelt steeds hogere normen, maar heeft steeds vaker te maken met voorzieningen van een teleurstellende (service)kwaliteit;
- bestemmingen zijn nog onvoldoende gedifferentieerd, daardoor wordt een deel van de recreatie en toerismemarkt ervoor niet benut;
- de ontwikkeling van voorzieningen (horeca, verblijf en anders) blijft kwantitatief achter bij de vraag ernaar. Mensen kunnen wel fietsen en wandelen, maar er zijn voor hen onvoldoende bestemmingen;
- de zwakke relatie tussen de (Zuidhollandse) kust en het achterland;
- de toenemende voorkeur van de Duitse toerist voor de Oostzeekust.

Bron: Provincie Zuid-Holland: Het tij gekeerd! Op weg naar een provinciale visie op recreatie en vrijetijd in Zuid-Holland.

Herkomst vrijetijdsbestedingen in het Groene Hart

Met behulp van de Rabobank Koopstromenmonitor⁷⁰ kan meer gedetailleerd inzicht worden gekregen in de herkomst en bestedingen van de Nederlandse toeristisch-recreatieve bezoekers aan het Groene Hart. De Koopstromenmonitor meet zowel de bestedingen aan de consumentenkant (waar besteedt de consument zijn geld?) als aan de bedrijvenkant (waar komen de consumenten vandaan?). In deze analyse concentreren we ons tot de bedrijvenkant: waar komen de Nederlandse consumenten van de vrijetijds-industrie van het Groene Hart vandaan? Als uitzondering daarop kijken we naar de consumentenkant, maar dan alleen voor de grotere omliggende steden: waar besteden zij hun T&R-euro?

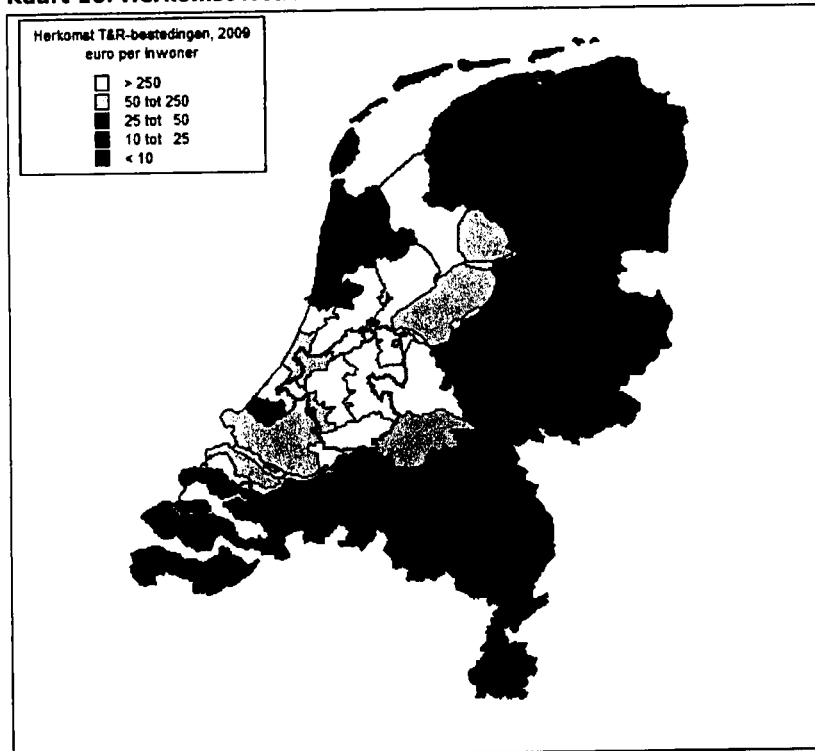
Als eerste kijken we naar de herkomst voor het GH50. Dat patroon is in kaart 16 weergegeven. Omwille van de overzichtelijkheid geven we dat op regionaal niveau weer: de herkomst vanuit 40 Nederlandse regio's naar het Groene Hart als geheel (GH50). Het

⁷⁰ Zie bijlage II voor een toelichting op het instrument; cijfers 2009

Groene Hart is uiteraard onderdeel van de regio's: zes regio's hebben een deel van het Groene Hart binnen hun grenzen. De rode contour in de kaart is de begrenzing van het dit gebied.

Kaart 16: Herkomst Nederlandse consumentenbestedingen in het Groene Hart

Bron: Rabobank

Om te corrigeren voor de omvang van regio's, is de kaart gebaseerd op de gemiddelde besteding per inwoner. Per saldo blijken verreweg de meeste consumenteneuro's afkomstig uit het Groene Hart zelf, of nabijgelegen regio's, waaronder Utrecht, Groot-Amsterdam en de Agglomeratie Den Haag e.o. Naarmate sprake is van een grotere afstand, neemt de betekenis van de regio als leverancier van consumenten snel af.

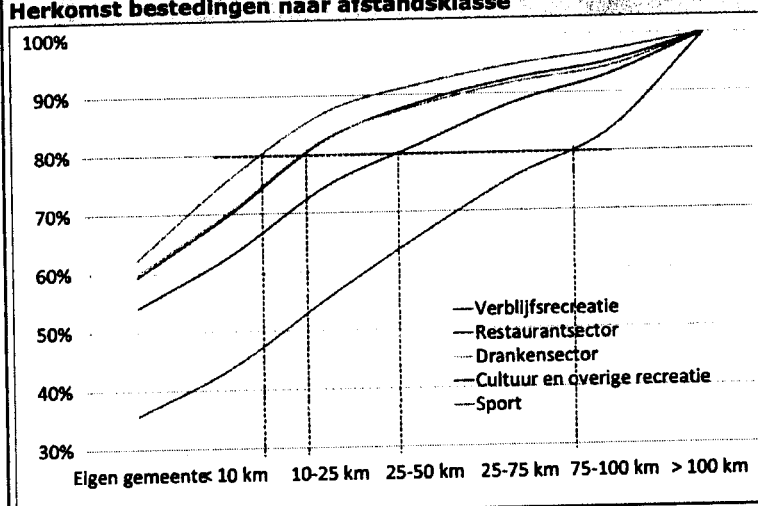
Een belangrijk element in de positionering van het Groene Hart als toeristisch-recreatieve bestemming, is de nabijheid van een zeer omvangrijke markt, met name in de omliggende grote steden. Niet voor niets wordt het Groene Hart wel eens de binnentuin van de Randstad genoemd ('Central Park'). Tegen deze achtergrond is het interessant om te bezien, welke bijdrage consumenten uit de omliggende grote steden leveren aan de (Nederlandse) bestedingen in het Groene Hart.

Box 13: Lokale markt vrijetijdsindustrie belangrijk

De voorgaande uitkomsten lijken in lijn met het algemene bestaande beeld, dat uit een Rabobank-studie naar voren is gekomen.

- De eigen gemeente is een zeer belangrijke 'leverancier' van consumenten voor de lokale vrijetijdsindustrie. Gemeten in bestedingen is 56 procent afkomstig uit de eigen gemeente. De betekenis van de lokale consument neemt toe naarmate de gemeente groter is, hetgeen verklaarbaar is uit een grotere variëteit van het aanbod en 'zwaartekrachteffecten' die optreden als sprake is van een (ruimtelijke) aanbodconcentratie.
- De vrijetijdsconsument heeft voor zijn bestedingen dientengevolge een beperkte actieradius. Circa 80 procent van de bestedingen voor sportbeoefening (zie horizontale stippellijn in de grafiek) vindt plaats binnen een straal van 10 kilometer (verticale stippellijn) binnen de eigen woonplaats (inclusief de eigen woonplaats), voor maaltijd- en drankconsumptie ligt deze grens op 15 kilometer, voor cultuur en overige recreatie op 35 kilometer. Voor logiesverstreking ligt deze grens op 75 kilometer, wat gezien de aard van het product geen verbazing zal wekken.

Herkomst bestedingen naar afstandsklasse

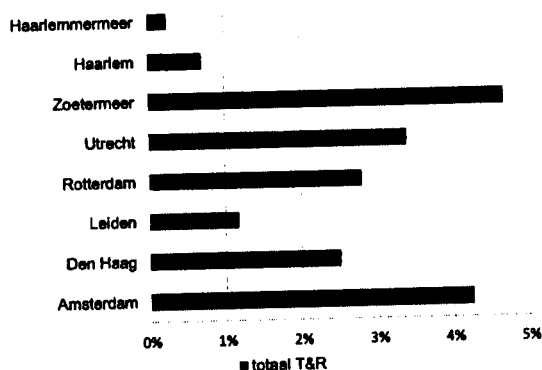

Bron: Rabobank

Als eerste tonen we in figuur 4.9 de bijdrage van de consumentenbestedingen uit de grote steden aan de omzet van de toeristisch-recreatieve sector in GH13. We kiezen deze beperktere ruimtelijke schaal (en niet het Groene Hart als geheel) omdat drie van de acht grote steden zelf ook onderdeel zijn van het Groene Hart, waardoor een hoge bijdrage waarschijnlijk is.⁷¹ Figuur 4.9 is op basis van aandeel, dus niet gecorrigeerd naar aantal inwoners, zoals bij kaart 16 het geval is.

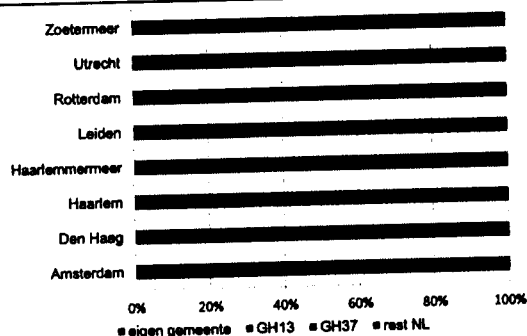
⁷¹ Zie ook tekstbox 13

Figuur 4.9: Bijdrage omliggende grote steden aan T&R omzet GH13

Bron: Rabobank

Figuur 4.10: Bestemming T&R consumenteneuro grote steden

Bron: Rabobank

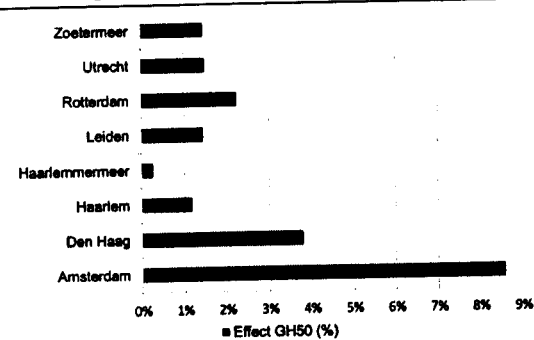
Uit figuur 4.9 blijkt dat Zoetermeer een hoge bijdrage heeft aan de T&R omzet van GH13, gevolgd door Amsterdam. De relatief hoge bijdrage van Zoetermeer heeft vooral betrekking op het eten, drinken en cultuur, en minder op de verblijfsrecreatie. Dit kunnen we verklaren aan de hand van de relatief geringe afstand van Zoetermeer ten opzichte van bijvoorbeeld Alphen aan den Rijn en Gouda. Maar waarschijnlijk ook door het feit dat het een minder oude (binnen)stad heeft die in algemene zin (dus afgezien van specifieke voorzieningen zoals Snowworld en Dutch Water Dreams) op het vlak van T&R een minder aansprekend aanbod heeft. De afstand van Amsterdam naar GH13 is weliswaar groter, maar de omvang van deze stad geeft een zwaarder gewicht aan de bijdrage van de omzet. In zijn totaliteit zijn de weergegeven grote steden goed voor bijna 20 procent van de (Nederlandse) T&R omzet van GH13.

We hebben in het voorgaande de focus vooral gelegd op de herkomst van consumenten, dus geredeneerd vanuit de T&R bedrijven in het Groene Hart. Voor de grote steden kunnen we het ook omkeren door te inventariseren waar hun inwoners hun binnenlandse T&R-euro uitgeven (figuur 4.10). Deze figuur toont op de eerste plaats het grote belang voor de eigen lokale markt. Maar nog opvallender is dat slechts een zeer bescheiden deel van hun T&R koopkracht in GH50 neerslaat. Gemiddeld is dat 4,2 procent met als uitschieters Leiden (9,5 procent) aan de ene kant van het spectrum en Rotterdam met 2,7 procent aan de andere kant.

Het beschikbare materiaal geeft ook voeding voor enkele tentatieve benaderingen en berekeningen. In theorie kunnen we berekenen welk effect een verdubbeling van de bestedingen vanuit de grote steden zou hebben op de totale (binnenlandse) T&R omzet van GH50. Het grootste effect lijkt in Amsterdam te zitten, op grote afstand gevolgd door Den Haag. Een verdubbeling van de bestedingen vanuit Amsterdam zou tot een toename van ruim 8 procent van de binnenlandse T&R-omzet van het Groene Hart kunnen leiden (figuur 4.11). Voorwaarde daarbij is wel, dat de markt niet verzadigd is. Figuur 4.12 toont het aandeel van de Amsterdamse bestedingen dat in de belangrijkste Groene Hart

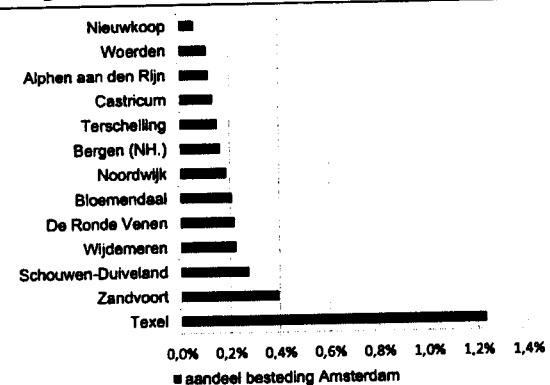
gemeenten (en v.w.b. toerisme en recreatie concurrerende gemeenten) terecht komt. De getoonde Groene Hart gemeenten blijken een klein Amsterdams marktaandeel te bezitten, met de gemeente Wijdmeren (o.a. Loosdrecht, Ankeveen, Kortenhoef) als grootste, gevolgd door De Ronde Venen. Dit duidt dus niet op een verzadigde markt.

Figuur 4.11: Effect verdubbeling bestedingen vanuit grote steden

Bron: Rabobank

Figuur 4.12: Bestemmingsgemeenten T&R-uitgaven Amsterdam

Bron: Rabobank

4.7 Merk en marketing Groene Hart

Merk en marketing van het Groene Hart

In het Groene Hart worden diverse gedrukte en online communicatiemiddelen gebruikt om het gebied te promoten.⁷² Bij een promotiecampagne voor een stad of gebied is een pakkende slogan essentieel. Uit de promotiecampagnes voor Amsterdam en Groningen blijkt dat een website een zeer belangrijk communicatiemiddel is. Om een promotiecampagne goed te laten werken en aantrekkelijk te houden voor de doelgroep, heeft deze zo nu en dan nieuwe impulsen nodig. Daarbij komt dat bepaalde campagnes maar een beperkte geldigheidsduur hebben.⁷³

Uit onderstaand overzicht blijkt dat er vele organisaties betrokken zijn bij de promotie van- en het aanbieden van toeristische activiteiten en voorzieningen in het Groene Hart. Daarnaast zijn er op lokaal niveau nog vele initiatieven die dezelfde doeleinden nastreven als de grotere regionale initiatieven. Dit zorgt voor versnippering van het toeristische merk en product in het Groene Hart. En leidt ertoe dat door de veelheid aan organisaties en websites de doelgroepen niet worden bereikt (men ziet door de bomen het bos niet meer).

Een greep uit de promotie/toerisme organisaties in het Groene Hart

⁷² Bijvoorbeeld: Het Groene Hart heeft nu haar eigen Groene Hart Layar-app. Via de smartphone van de recreant/toerist kan deze app de locatie bepalen en informatie over de omgeving verstrekken. Met de Groene Hart Layar-app worden uitjes, evenementen en bezienswaardigheden in een straal van maximaal 10 kilometer getoond op de mobiele telefoon. Hierbij is er de mogelijkheid om het complete toeristische aanbod op thema te filteren. Bron: www.zuid-holland.com.

⁷³ Bron: Janke Broeksma (2010). Communicatiemix over vrijetijdsbesteding voor de verschillende doelgroepen.

Vele organisaties zijn actief in het Groene Hart:

- Stuurgroep Groene Hart (bestaat uit de drie provinciebestuurders)
- Programmabureau Groene Hart
- Merk & Marketing Groene Hart
- Stichting Groene Hart (particulier initiatief dat 100 procent draait op vrijwilligers, gericht op behoud van het groen en de cultuur- natuur en landschapswaarden)
- Groene Hart, Kloppend Hart is een toeristisch-recreatief samenwerkingsverband van de VVV's, vijftien agrarische natuurverenigingen, ANWB, LTO en Recron. Dit netwerk zorgt voor de marketing van het plattelandstoerisme in het Groene Hart. Groene Hart, Kloppend Hart heeft verschillende keurmerken die de kwaliteit van leden en producten bewaken. Het bekendste is het Groene Hart Streekproduct-kenmerk, dat waarborgt dat een product met ingrediënten uit het Groene Hart gemaakt is.
- Groene Hart Pact (ANWB, LTO Noord, staatsbosbeheer, vereniging natuurmonumenten, NEPROM, milieufederaties). Hieronder valt: Stichting Groene Hart Kloppend Hart (richt zich op de promotie van streekproducten middels Groene Hart Coöperatie)
- De Groene Hart Landwinkels zijn een samenwerkingsverband van boeren. Ze bieden een breed assortiment ambachtelijke producten aan.
- Het Groene Hart Bureau voor Toerisme is inmiddels failliet.

Daarnaast is er nog een veelheid aan websites met informatie over het Groene Hart:

www.groenehartlogies.nl

www.groenehart.nl

www.groene-hart.nl

www.groenehartmagazine.nl

www.groenehartvertellingen.nl

www.kwaliteitsatlas.nl

www.gkh.nl/streekprod.htm

www.groenehartatelier.nl

www.groenehartstreekproducten.nl

www.groenehartmarktswagen.nl

www.toekomstgroenehart.nl

www.groenehart.info

www.groenehartkloppendhart.nl

Wie kent het Groene Hart en wat is het?

In 2009 startte een communicatiecampagne van diverse betrokken partijen over het Groene Hart. Deze campagne beoogt het imago van het Groene Hart te versterken bij de ondernemers en inwoners in het Groene Hart en de bewoners van de omliggende grote steden: Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht. Bovendien wil de campagne de kennis over het gebied en de betrokkenheid van het publiek vergroten.

In het algemeen zien we een positieve houding van zowel inwoners van het Groene Hart, stedelingen als bedrijven ten opzichte van het Groene Hart. Mensen uit Amsterdam, Rotterdam en Utrecht voelen zich wel minder betrokken bij het Groene Hart dan inwoners van Den Haag. Zij gaan liever naar de stadsparken.

De bekendheid van het Groene Hart is bij bedrijven hoger dan bij inwoners en stedelingen. Het Groene Hart wordt vooral geassocieerd met natuur, groen en weilanden.

Daarentegen associeert men het Groene Hart veel minder met watersport, toegankelijk, veel te beleven, streekproducten en vitaal.

Box 14: Nationaal Regenboogevenement

Het Nationaal Regenboogevenement is een belangrijk sportief en toeristisch-recreatief waterevenement van het Groene Hart. Ook wel 'het skûtsjesilen van de Randstad' genoemd, maar dan met Regenbogen, oer-Hollandse zeilboten. Gedurende vijf dagen zijn er diverse races op het water en vele activiteiten op de wal. Vijftien Regenboogboten, vijf Hollandse en Utrechtse plassen, vijftien gemeenten en lokale bedrijven vormen de hoofdingrediënten van het evenement.

Bron: www.nationaalregenboogevenement.nl

Het Groene Hart wordt door de inwoners van het Groene Hart en de stedelingen vooral gevonden voor fietsen, wandelen en recreatief winkelen. De bedrijven zijn over het algemeen gezien neutraal tot positief gestemd met betrekking tot ondernemen in het Groene Hart. Ook zou men het Groene Hart aanbevelen bij vrienden en kennissen, waarbij dit vooral betrekking heeft op het 'recreëren' in het gebied.

De gebieden rondom Alphen aan den Rijn, Woerden, Vinkeveense Plassen, Gouda en Montfoort worden door inwoners, stedelingen en bedrijven het meest herkend als gebieden van het Groene Hart. De gebieden rondom de Loosdrechtse Plassen, Weesp en onder de Lek (gemeenten Albiasserdam, Giessenlanden en Graafstroom) worden juist het minst herkend als het Groene Hart. De A2 tussen Utrecht en Amsterdam en de Lek lijken hiermee de geografische grenzen van het Groene Hart aan te duiden.⁷⁴

Doelgroepen en gebruikers van het Groene hart

Er kunnen drie relevante doelgroepen worden benoemd in het Groene Hart. Elke doelgroep heeft zijn eigen voorkeur voor een communicatiemiddel om geïnformeerd te worden over hun vrijetijdsbesteding in het Groene Hart.

De drie relevante doelgroepen zijn:

1. Gezinnen met jonge kinderen. Zij willen graag via een website met keuzemogelijkheden informatie over vrijetijdsbesteding op kunnen zoeken.
2. Bewoners van het Groene Hart en omliggende steden tussen de 40 en 50 jaar. Zij willen informatie over hun vrijetijdsbesteding in het Groene Hart lezen in magazines en op een specifieke website voor het Groene Hart terugvinden.
3. Bewoners van het Groene Hart en omliggende steden tussen de 20 en 30 jaar. Met de huidige mobiele telefoons met internetverbinding van deze doelgroep willen ze informatie over vrijetijdsbesteding in het Groene Hart opzoeken. Daarnaast maken ze gebruik van sociale netwerken.

In de toekomst spelen mobiele communicatiemiddelen (smartphones, tablets) een steeds belangrijker rol in de informatie-uitwisseling over vrijetijdsbesteding.⁷⁵

⁷⁴ Bron: Het Opiniehuis (2011). Wie kent het Groene Hart? Bron: Janke Broeksma (2010). Communicatiemix over vrijetijdsbesteding voor de verschillende doelgroepen.

⁷⁵ Bron: Janke Broeksma (2010). Communicatiemix over vrijetijdsbesteding voor de verschillende doelgroepen.

Box 15: Toeristisch-recreatieve Overstappunten (TOP's)

Een TOP is een punt waar recreanten de auto kunnen parkeren om vervolgens een fiets- of wandelroute op te pakken. Een TOP is altijd goed bereikbaar per auto en beschikt over voldoende parkeergelegenheid. Ook is er horeca in de buurt.

In 2012 zijn vier nieuwe Toeristische Overstappunten (TOP's) in het Groene Hart geopend. De TOP's staan in Sassenheim, Alblasserdam, Oud-Alblas, bij de Rottemeren, Kamerik, Mijdrecht en de Vinkeveense Plassen. De TOP's maken het Groene Hart beleefbaar en bereikbaar, met name voor de stedelingen.

4.8 Toerisme als beleidsthema in het Groene Hart

Algemeen

De hoofdlijnen van het beleid zijn vastgelegd in de drie Provinciale Structuurvisies. Voor deze paragraaf hebben we ons op het provinciale beleid gericht, omdat aangenomen mag worden dat het beleid van gemeenten daarvan is afgeleid.

De beleidskerndoelstellingen van de provincies zijn van belang voor de toeristisch-recreatieve sector omdat ze (ook letterlijk) de ruimte voor de sector bepalen en de sector zelf ook een bijdrage kan leveren aan het beleid.

We vatten ze nog even samen:

- behoud, herstel en ontwikkeling van de landschappelijke diversiteit;
- behoud, herstel en ontwikkeling van de waardevolle en unieke (veen)weidegebieden;
- In meer algemene zin: behoud van openheid van het gebied en de rust en stilte die in bepaalde delen heerst.

Deze paragraaf schetst het beleid dat specifiek van toepassing is op de toeristisch-recreatieve sector. Dat staat uiteraard niet los van andere ruimtegebruikers en economische functies, wat betekent dat er dus diverse raakvlakken zijn. In algemene zin wordt erkend dat de sector mede bepalend is voor de economische concurrentiekracht van de gehele regio (provincie) en de aantrekkelijkheid van het gebied (ook als potentiële vestigingsplaats voor mensen en bedrijven, de woon- en werkmilieus). Daarnaast is de sector een van de middelen om de toegevoegde waarde van andere sectoren te ontsluiten en te vergroten. Dit geldt voor de economische waarde van natuur, rust en water, en het deel van de agrarische productie dat direct door de primaire sector aan de eindconsument wordt geleverd. Voor de dorpen ondersteunen toeristisch-recreatieve bestedingen het draagvlak onder de lokale economie en voorzieningen.

Doordat de sector in belangrijke mate haar waarde ontleent aan gebiedsspecifieke kwaliteiten, is er een belangrijke verwevenheid met andere economische sectoren, die ieder

weer hun eigen beleidsvelden kennen.⁷⁶ Bijvoorbeeld in de agrarische sector, omdat een duurzame landbouw fungeert als drager onder de ruimtelijke kernkwaliteiten die ook weer relevant zijn voor de toeristisch-recreatieve sector. Bovendien is voor de agrarische sector ook sprake van een gebiedsgericht ruimtelijk-economisch beleid waarbij de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) als leidraad dient. Dit komt terug in natuur- en faunabeheer (w.o. weidevogels) en waterbeheersing. De EHS is ook voor de toeristisch-recreatieve sector belangrijk omdat de sector daaraan haar bijzondere waarde ontleent. Tegelijkertijd zien we dat de EHS en de sector (zowel agrarisch als toeristisch-recreatief) elkaar wel eens in de weg zitten.

Vooraf water-, klimaat- en bodemvraagstukken hebben invloed op toekomstig ruimtegebruik in het landelijk gebied. De relaties tussen landbouw, natuur, landschap en de vrijetijdsector zullen daardoor veranderen. Het omgaan met verzilting, remmen van bodemdaling, verbetering van waterkwaliteit en het compenseren van dreigende zoetwatertekorten zijn belangrijke opgaven. Ook de demografische veranderingen in delen van het landelijk gebied (ontgroening, vergrijzing, stagnatie) vragen om nieuwe toekomstperspectieven voor vele dorpen, waarbij de toeristisch-recreatieve sector actief of passief betrokken is.

Beleidsuitgangspunten en –kaders

Het (provinciale) beleid voor de toeristisch-recreatieve sector is gestoeld op vele onderliggende documenten en studies. De sector heeft een gunstige uitgangspositie. In de provincie Utrecht zijn de toeristisch-recreatieve bestedingen in de periode tot 2008 sneller gegroeid dan elders in Nederland. Het marktaandeel van de provincie Utrecht in de Nederlandse toeristische bestedingen is ruim 8 procent. De totale omzet bedraagt circa € 2,3 miljard per jaar en is goed voor 5,7 procent van de werkgelegenheid in de provincie.

In Noord-Holland zijn recreatie en toerisme uiteraard ook belangrijk voor een aantrekkelijk leefklimaat voor bewoners en bezoekers. Daarbij leveren deze sectoren een belangrijke bijdrage aan de economie en werkgelegenheid in Noord-Holland (8 procent werkgelegenheid in 2008). Hierbij moet worden aangetekend dat binnen de provincie grote verschillen bestaan. De stad Amsterdam met haar directe omgeving (het 'metropolitane landschap') is een grote trekker en de Noordzeekust is ook een belangrijke bestemming. De bijdrage vanuit het Groene Hart zijn daarom geringer. Opvallend zijn de constatering in de Zuid-Hollandse stukken.⁷⁷ Door onvoldoende productontwikkeling zou de prijs-kwaliteitverhouding in vergelijking met concurrerende regio's in de laatste jaren verslechterd zijn. Dit betreft zowel prijs- als kwaliteitsaspecten in toeristisch-recreatieve verblijfs-, vermaak- en vervoersectoren. Vergelijkbare opmerkingen zijn niet direct in de beleidstukken van beide andere provincies te lezen, maar aangenomen mag worden dat de situatie daar niet wezenlijk anders is.

Zoals gezegd, is het behouden en benutten van de potenties van het Groene Hart als 'recreatief-toeristisch bijzonder aantrekkelijk gebied' de rode draad in het overheids-

⁷⁶ Zie voor zover relevant ook de hoofdstukken agrarisch en kleine steden en dorpen in deze rapportage.

⁷⁷ Provincie Zuid-Holland: Op weg naar een provinciale visie op recreatie en vrijetijd in Zuid-Holland.

beleid. Duurzaamheid is inmiddels een stevige drager onder het (provinciale) beleid en voor de economische ontwikkeling van de provincies in 2020 een vanzelfsprekendheid geworden. Dit komt met name terug in duurzaam ruimtebeleid, bouwen, vervoer en het verantwoord gebruik van de groene ruimte, inclusief het landschap tussen de steden en de stedelijke netwerken met hun verschillende functies.

Duurzaamheid leidt ook tot klimaatbestendigheid, veiligheid (water) en biodiversiteit. Een goed locatiebeleid met afgestemd gebruik van ondergrond en bovengrondse functies versterkt duurzaamheid. Dat betekent niet dat geen ontwikkelingen mogelijk zijn, maar het streven is om zoveel mogelijk binnen bestaand gebied te ontwikkelen. Dat dwingt tot een kwaliteitsslag bij de ontwikkeling, exploitatie en beheer en onderhoud van recreatie-terreinen, zowel publiek als privaat. Binnen die contouren moet voldoende gedifferentieerde ruimte aanwezig zijn voor aansprekende en kwalitatief aantrekkelijke recreatieve en toeristische voorzieningen.

Duurzaamheid is tevens een onderdeel in de bedrijfsvoering van individuele ondernemingen. Omdat daar ook de hoofdverantwoordelijkheid ligt, komt dit aspect minder prominent terug in het provinciale beleid. In algemene zin onderschrijft men, dat een moderne toeristisch-recreatieve sector past binnen het streven om meer accent te leggen op de duurzaamheidseconomie. Een economie die qua ontwikkeling vooral is gericht op vitaliteit en innovatie, aansluitend bij de economische kracht van de regio (zorg-, kennis- en creatieve economie en duurzaamheidseconomie).

Beoogde resultaten en doelstellingen

Het geformuleerde beleid zou moeten leiden tot de volgende resultaten.

- Toeristisch-recreatieve terreinen en voorzieningen moeten een tegenhanger bieden voor de toenemende verdichting van steden en dorpen en ook dichtbijgelegen recreatiemogelijkheden voor eigen bevolking.
- Herkenbare en beleefbare cultuurhistorie is onderdeel van het toeristisch-recreatief product, maar ook rust en ruimte voorzien in recreatiebehoefte.
- De juiste ontwikkelingen op de juiste schaal en op de juiste plekken. Onderscheid tussen rustige en meer intensieve zones en differentiatie naar in- en extensieve functies.
- Meer samenhang in en tussen recreatieve structuren en ruimtelijke verbindingen tussen bestaande recreatiegebieden en verschillende vormen van toerisme/recreatie.
- Verbetering van het recreatietoervaartnet (diepten, bruggen, waterverbindingen), ontwikkelen van meer mogelijkheden voor watergerelateerde vrijetijdsbesteding, inclusief de kleine watersport en de recreatietoervaart.
- Nieuw evenwicht tussen functies (wonen, werken, economie; blauw, groen, rood), eventuele blokkades (ook vanuit de EHS) opheffen.
- Recreatief medegebruik van de EHS (aanvullend op de natuurfuncties) is mogelijk, maar de actuele en potentiële waarden van voorzieningen binnen de EHS worden aan elkaar gelijk gesteld. Gestuurd wordt op saldering van dag- en verblijfsrecreatie, wat betekent dat groei of afname bij de een gevolgen heeft voor de ander.

- Permanente bewoning van campings en complexen van recreatiewoningen blijft uitgesloten omdat daarmee de hefboom van de sector om natuurwaarden te vermarkten, wordt beperkt.
- Uitbreiding van bedrijfsmatig geëxploiteerde complexen is mogelijk onder de strikte voorwaarde dat de kernkwaliteiten in het landelijk gebied niet worden aangetast en er sprake is van een duidelijk voordeel voor de omgeving.
- De beste kansen voor nieuwe ruimtevragende bovenlokale recreatievoorzieningen liggen in de nabijheid van stedelijk gebied.
- Werken aan samenhangende, complete en toegankelijke netwerken (steden-buitengebied, natuur- en recreatiegebieden). Focus op ontbrekende schakels en volwaardige recreatieknooppunten (zie ook tekstbox over TOP's) waar meerdere functies worden gecombineerd. Nieuwe solitaire toeristisch-recreatieve vestigingen blijven onder bepaalde voorwaarden mogelijk.
- Recreatietransferia kunnen ook een bijdrage leveren aan zonerings tussen het intensieve recreatiegebruik en extensieve recreatie.
- Extra zorg voor het behoud van de landschappelijke karakteristiek en cultuurhistorische waarden (netwerk van smalle wegen, linten, kades en weteringen).
- Om de realisatie van recreatieve voorzieningen te stimuleren, kan het ontwikkelingsinstrument rood voor recreatiegroen in deze zones worden ingezet.
- Voor het exploitabel houden van bovenlokale dagrecreatieterreinen kan het nodig zijn voorzieningen toe te staan die inkomsten kunnen genereren.

Voor het (provinciale) uitvoeringsproces zijn de volgende punten van belang:

- De provincie zal geen functies aanwijzen, maar een ontwikkelingsrichting en aanwijzing geven voor een combinatie van functies. Daarbij hanteert men signaleringsgrenzen, waarbinnen gemeenten zelf kunnen invullen.
- Er komt een verschuiving van toetsingsplanologie naar ontwikkelingsplanologie met als uitgangspunten: lokaal wat kan, regionaal wat moet.
- Gestuurd wordt op een gebiedsgerichte aanpak, waarbij partijen gezamenlijk op zoek gaan naar kwaliteitswinst, bijvoorbeeld door uitruil van bestemmingen.
- Er wordt een Kwaliteitsteam Groene Hart door de drie provincies ingesteld. Dit team stimuleert gemeenten en particuliere organisaties om in het Groene Hart projecten met ruimtelijke kwaliteit te ontwikkelen.

4.9 Samenvattende SWOT-analyse

In de onderstaande SWOT-analyse worden de belangrijkste bevindingen voor dit thema samengevat. De kansen zijn bewust in actieve vorm met werkwoordsvormen geformuleerd, waardoor ze als eerste aanzet voor verdere uitwerking kunnen fungeren.

Sterkten	Zwakten
<ul style="list-style-type: none"> - Hoge natuurlijke waarden, groen en blauw, steden, cultuurhistorie, kleinschalige elementen zoals molens, landgoederen, kerken, 'typische Hollandse Waarden'. - Wereldberoemde streekproducten en enkele internationale trekkers, aan de rand van het gebied. - Centrale ligging in een omvangrijke en volle Randstad; duidelijke contrasten door scherpe begrenzingen (functies, ruimtelijke ordening). - Grote betrokkenheid actoren (Inwoners, ondernemers, bestuurders) bij de eigen streek, gemoedelijke sfeer. 	<ul style="list-style-type: none"> - Versnippering: ruimtelijk, product, beleid en promotie. - Zwakke interne ontsluiting. - Beperkte mentale verbinding tussen omliggende grote steden en Groene Hart, onbekend maakt onbemind. - Bescheiden aanbod verblijfsrecreatie en elkweer-voorzieningen. - Weinig grote trekkers (traffic). - Geen statusbestemming voor jongeren. - Geringe verdien capaciteit (toegevoegde waarde) van het product. - Beperkte (financiële, private en publieke) middelen voor investeringen en product vernieuwing. - (Deels) beperkte mogelijkheden op zondag. - Beperkt 'belevens-gebied' met weinig variatie en innovatie in toeristisch-recreatief aanbod.

Kansen	Bedreigingen
<ul style="list-style-type: none"> - Investeer in integrale gebieds-/sectorontwikkeling en kwaliteitssprong, kwaliteitsimpuls; betekenis i.p.v. belevenis. - Zet in op waterrecreatie: een omvangrijke en aantrekkelijke markt (vraag en aanbod). - Stimuleer verblijfsrecreatie (langer verblijf, hogere bestedingen). - Stimuleer opkomst kleinschalige particuliere initiatieven (B&B et cetera). - Verbind recreatie en toerisme met andere activiteiten: agrarisch, zorg, funshoppen; werk samen, maak arrangementen. - Zoek de aansluiting binnen de Randstad en de steden; complementair i.p.v. concur- 	<ul style="list-style-type: none"> - Aanhoudende 'rode' druk, oude bedrijventerreinen (incl. glas). - Geringe investeringsruimte, zowel publiek als privaat. - Aanhoudende en toenemende concurrentie van andere bestemmingen en producten. - Inzet prijs als concurrentiemiddel in een stagnerende markt; consument verwacht meer voor minder. - Bezuinigingen op Holland-promotie / cultuur en geen integraal T&R-beleid. - Dreigende disbalans productontwikkeling en promotie. - Cynisme en weerbarstig geheugen,

<p>rerend; kwaliteit van leven en voeding; historische relatie steden en platteland.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Maak het Groene Hart een aantrekkelijk alternatief voor (verre, dure) buitenlandse vakanties (dalende koopkracht en duurzaamheidsbesef). - Haak aan op demografische trends (vergrijzing, zorgvraag). - Werk aan de branding van het T&R-product (niet saai en oubollig, maar beleving en betekenis). - Deel ervaringen en marketing met behulp van sociale media. - Houd de marges op streekproducten in het gebied zelf door aanpassingen handelsketens. - Versoepel regelgeving ten aanzien van initiatieven en activiteiten. - Ondersteun ondernemerschap, samenwerking (publiek, privaat) en kennisontwikkeling. 	<p>faillissement Groene Hart Bureau Toerisme; ingesleten patronen/ rolverdelingen.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Doodknuffelen vanuit beleid (zonder concrete acties), ongefundeerd optimisme en opportunisme bij ondernemers en organisaties. - Bezuinigingen overheid (incl. gemeenten) en (gedwongen) aandacht voor andere vraagstukken.
--	--

Bijlage I: Verbrede landbouw

Ongeveer één op de tien bedrijven haalt meer dan de helft van de totale bruto omzet uit verbredingsactiviteiten. Bij ongeveer een derde van de bedrijven ligt dit percentage tussen de 10 en 50 procent, terwijl bij ruim de helft van de bedrijven minder dan 10 procent van de omzet uit verbreding komt. Dit beeld is sinds 2008 nauwelijks veranderd. Hieronder volgt een opsomming van de belangrijkste verbrede takken die we herkennen in de landbouw.

Recreatie

Groene recreatie en agrotourisme omvat alle activiteiten en vormen van verblijfstoerisme en dagrecreatie bij de boer. Mensen hebben de mogelijkheid tot wandelen of fietsen op speciaal uitgezette routes en er zijn mogelijkheden om te overnachten op een boerderij, in een pension of op een boerderijcamping. Ook zijn er boeren die dagarrangementen aanbieden zoals boerengolf of kinderfeestjes. Op een aantal boerderijen is het mogelijk om rondgeleid te worden en uitleg te krijgen over het bedrijf. Vanwege de diversiteit in deze sector is de omzetrage vrij breed.

Zorgboerderijen

De laatste jaren is de ontwikkeling van zorgboerderijen in een stroomversnelling gekomen. Dit komt aan de ene kant doordat er in de zorg steeds meer behoefte bestaat aan zorg op maat en 'vermaatschappelijking' van zorg. Aan de andere kant is ook de landbouw op zoek naar nieuwe mogelijkheden. De zorgboerderij sluit hier uitstekend op aan; het voorziet in de behoefte van zorgvragers en het biedt nieuwe kansen voor boer en platteland. Door toenemende druk op ziektekosten, zal de overheid op bestaande regelingen gaan bezuinigen. Kansen liggen hier vooral op het gebied van verzekerde zorg, particuliere zorg en informele zorg.

Kinderopvang

Ouders willen hun kinderen graag in een optimale situatie laten opgroeien. Opvang van kinderen op een agrarisch bedrijf geeft de mogelijkheid aan kinderen om buiten te spelen en meer te bewegen, iets waarvoor extra aandacht voor. Daarnaast spreekt de verbondenheid met de natuur en omgaan met dieren veel mensen aan. Kinderopvang biedt dan ook kansen voor ondernemers. Het realiseren van een volwaardig en professioneel kinderdagverblijf op een boerderij is niet eenvoudig. De opvang moet voldoen aan veel regels, zoals de Wetgeving Ruimtelijke Ordening en Milieu en veiligheidseisen. Daarnaast is het dagelijks reilen en zeilen in de kinderopvang ook aan regels gebonden. Rabobank heeft een samenwerking met het Waarborgfonds Kinderopvang.

Natuurbeheer (alhoewel de meeste boeren dit vanzelfsprekend vinden om te doen en dit geen onderdeel vinden van verbrede landbouw)

Agrariërs tonen veel belangstelling om deel te nemen aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN), en ook de recente wijzigingen in het natuurbeleid (de omslag van verwerving naar beheer) betekenen extra aandacht voor de rol van agrariërs bij de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur. Agrarisch natuurbeheer is een van de

vormen waarmee de Nederlandse overheid de Ecologische Hoofdstructuur, een samenhangend stelsel van natuur en bosgebieden, wil realiseren. In het kader van de herpositionering van de gelden beschikbaar uit het Europees landbouwbeleid is er de komende jaren een toenemende belangstelling voor het ontwikkelen van natuur door particulieren, waaronder agrariërs.

Boerderijwinkels

Er zijn diverse mogelijkheden om een extra inkomen uit de producten van het eigen bedrijf te halen. Zo zijn diverse boeren zelf begonnen met de verkoop van producten van eigen boerderij aan particulieren. In deze producten is een grote variëteit merkbaar; van zelfgemaakt ijs en kaas naar vlees- en groentepakketten. Vooral in de biologische sector komt een boerderijwinkel vaak voor.

Bio-energie

Nu het gebruik van biobrandstoffen en bio-energie een steeds hogere vlucht begint te nemen door de recente ontwikkelingen, geeft dit voor de agrarische sector nieuwe mogelijkheden en afzetkanalen door de teelt van energiegewassen voor de productie van biobrandstoffen en duurzame energie. Ook het zelf produceren van energie kan een optie zijn voor veel boeren.

Bron: Rabobank

Bijlage II: Rabobank Koopstromenmonitor

De gemeten pintransacties van Rabobank-klienten vormen de basis voor de Koopstromen-Monitor. Deze geven voor de gevestigde consumentensectoren (detailhandel en vrijetijdsindustrie) de belangrijkste informatie over het ruimtelijk koopgedrag van consumenten. Naast de pintransacties kijken we ook naar de incassotransacties, waarmee consumenten een omvangrijk deel van de aankopen van met name duurzame goederen betalen. Tevens maken we op basis van metingen van geldopnames bij geldautomaten en afstortingen van contant geld door bedrijven een schatting van de chartale koopstromen. Met het totaal van pintransacties, incassotransacties en chartale transacties is het grootste deel van de betaalvormen met betrekking tot 'toonbankbestedingen' afgedekt en zijn de koopstroomcijfers uit de monitor gebaseerd op een vrijwel volledige dekking van het betalingsverkeer in Nederland.

Privacy is hierbij gegarandeerd. Onder geen enkele voorwaarde zijn individuele klantgegevens herkenbaar of herleidbaar.

Om eventueel optredende vertekening ten opzichte van de Nederlandse populatie huishoudens en bedrijven tegen te gaan, zijn de uitkomsten gecorrigeerd aan de hand van aanvullende databronnen zoals het handelsregister van de KvK, de statistiek besteedbaar inkomen van Nederlandse huishoudens en de productiestatistieken van het CBS.

Enkele voordelen van deze methode op een rij:

- De onderliggende brondata zijn hard. Het betreffen immers feitelijke aankopen en bestedingsbedragen. Miljoenen transacties liggen aan de koopstromen ten grondslag.
- De meting betreft een periode van een heel kalenderjaar en kent dus geen seizoensinvloeden.
- De gegevens reiken verder dan de detailhandel. Ook koopstromen in de vrijetijdsector worden gemeten.
- Koopstromen worden gemeten vanuit de branche waartoe de winkel behoort en niet vanuit artikelgroepen.
- De meting gebeurt voor heel Nederland waardoor eenvoudig regionale vergelijkingen kunnen worden gemaakt.
- De koopstromen worden jaarlijks geactualiseerd waardoor ontwikkelingen en conjunctuureffecten eenvoudig in beeld kunnen worden gebracht.

Online bestedingen komen niet aan de orde omdat de KoopstromenMonitor zich richt op de fysieke detailhandel en niet op webwinkels.

Bijlage III: Steden en dorpen

Woonplaats	Gemeente	Provincie	Kerngrootte	Bevolking 2011	Banen 2011
Aarlanderveen	Alphen aan den Rijn	Zuid-Holland	klein dorp	1.180	296
Alphen aan den Rijn	Alphen aan den Rijn	Zuid-Holland	grote stad	69.585	28.284
Zwammerdam	Alphen aan den Rijn	Zuid-Holland	klein dorp	1.920	1.917
Bodegraven	Bodegraven-Reeuwijk	Zuid-Holland	kleine stad	17.670	8.180
Driebruggen	Bodegraven-Reeuwijk	Zuid-Holland	klein dorp	1.810	526
Nieuwerbrug	Bodegraven-Reeuwijk	Zuid-Holland	klein dorp	1.750	502
Reeuwijk	Bodegraven-Reeuwijk	Zuid-Holland	groot dorp	9.810	4.348
Waarder	Bodegraven-Reeuwijk	Zuid-Holland	klein dorp	1.690	251
Boskoop	Boskoop	Zuid-Holland	kleine stad	15.045	3.734
Abcoude	De Ronde Venen	Utrecht	groot dorp	7.430	1.912
Amstelhoek	De Ronde Venen	Utrecht	klein dorp	975	263
Baambrugge	De Ronde Venen	Utrecht	klein dorp	1.360	422
De Hoef	De Ronde Venen	Utrecht	klein dorp	900	216
Mijdrecht	De Ronde Venen	Utrecht	kleine stad	16.535	9.860
Vinkeveen	De Ronde Venen	Utrecht	groot dorp	8.490	2.599
Waverveen	De Ronde Venen	Utrecht	klein dorp	785	235
Wiinis	De Ronde Venen	Utrecht	groot dorp	6.515	1.264
Gouda	Gouda	Zuid-Holland	grote stad	71.050	32.900
Hoogmade	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	klein dorp	1.735	174
Kaag	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	klein dorp	480	349
Leimuiden	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	groot dorp	4.275	1.017
Nieuwe Wetering	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	klein dorp	645	150
Oud Ade	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	klein dorp	780	280
Oude Wetering	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	groot dorp	4.040	646
Rijnsaterwoude	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	klein dorp	1.240	128
Rijpwetering	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	klein dorp	1.575	243
Roelofarendsveen	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	groot dorp	7.400	3.156
Woubrugge	Kaag en Braassem	Zuid-Holland	groot dorp	3.560	634
Nieuwkoop	Nieuwkoop	Zuid-Holland	groot dorp	8.605	2.879
Nieuwveen	Nieuwkoop	Zuid-Holland	groot dorp	3.800	1.841
Noorden	Nieuwkoop	Zuid-Holland	klein dorp	1.825	395
Ter Aar	Nieuwkoop	Zuid-Holland	groot dorp	8.950	2.495
Vrouwenakker	Nieuwkoop	Zuid-Holland	klein dorp	100	22
Woerdense Verlaat	Nieuwkoop	Zuid-Holland	klein dorp	830	209
Zevenhoven	Nieuwkoop	Zuid-Holland	groot dorp	2.855	378
Benthuizen	Rijnwoude	Zuid-Holland	groot dorp	3.310	949
Hazerswoude Dorp	Rijnwoude	Zuid-Holland	groot dorp	5.650	2.440
Hazerswoude Rijndijk	Rijnwoude	Zuid-Holland	groot dorp	5.300	1.613
Koudekerk aan den Rijn	Rijnwoude	Zuid-Holland	groot dorp	4.200	1.138
Breukelen	Stichtse Vecht	Utrecht	kleine stad	10.580	6.324
Kockengen	Stichtse Vecht	Utrecht	groot dorp	3.320	826
Loenen aan de Vecht	Stichtse Vecht	Utrecht	groot dorp	4.270	1.114
Loenersloot	Stichtse Vecht	Utrecht	klein dorp	500	121

Maarssen	Stichtse Vecht	Utrecht	kleine stad	37.440	13.645
Nieuwer ter Aa	Stichtse Vecht	Utrecht	klein dorp	725	163
Nieuwersluis	Stichtse Vecht	Utrecht	klein dorp	465	385
Nigtevecht	Stichtse Vecht	Utrecht	klein dorp	1.570	304
Oud Zullen	Stichtse Vecht	Utrecht	klein dorp	565	117
Tienhoven	Stichtse Vecht	Utrecht	klein dorp	1.175	301
Vreeland	Stichtse Vecht	Utrecht	klein dorp	1.765	565
Waddinxveen	Waddinxveen	Zuid-Holland	kleine stad	25.340	10.919
Harmelen	Woerden	Utrecht	groot dorp	8.355	3.047
Kamerik	Woerden	Utrecht	groot dorp	3.790	918
Woerden	Woerden	Utrecht	grote stad	35.255	22.776
Zegveld	Woerden	Utrecht	groot dorp	2.340	708
Gelderswoude	Zoeterwoude	Zuid-Holland	klein dorp	80	13
Zoeterwoude	Zoeterwoude	Zuid-Holland	groot dorp	8.050	7.149
Moerkapelle	Zuidplas	Zuid-Holland	groot dorp	3.915	1.661
Moordrecht	Zuidplas	Zuid-Holland	groot dorp	8.165	2.749
Nieuwerkerk ad IJssel	Zuidplas	Zuid-Holland	kleine stad	21.800	6.203
Zevenhuizen	Zuidplas	Zuid-Holland	groot dorp	6.635	2.064

Bijlage IV: Geraadpleegde bronnen

- ABF (2010). Midtermmeting Monitor Sociaal-Economische Vitaliteit Platteland.
- ABF (2011). Vastgoedmonitor.
- ANWB (2009). Het Groene Hart mooi dichtbij. ANWB-visie op de recreatieve inrichting van het Groene Hart.
- ANWB (2011). Vrijtijdslandschappen op particuliere grond. ANWB visie ruimtelijke bouwstenen en kansen voor uitvoering.
- Arcadis, LEI (2010). Bouwstenen voor de Agenda Landbouw van de Provincie Zuid-Holland.
- Blaauwberg (2012). Economische analyse Bodegraven-Reeuwijk. Basis voor een economische agenda voor de gemeente Bodegraven-Reeuwijk.
- Broeksma, Janke (2010). Communicatiemix over vrijetijdsbesteding voor de verschillende doelgroepen in het Groene Hart.
- Ecorys, Aequator Groen & Ruimte, Verwey-Jonker Instituut (2009). Verkenning potentiële markt vraag verbredingsactiviteiten landbouw.
- ETIN Adviseurs (2006). Naar een economisch actieplan voor het Groene Hart.
- Groene Hart, Kloppend hart (2006). Marketing Communicatie Plan.
- Groene Hart, Kloppend hart (2011). Monitor Toerisme Groene Hart 2010. Eindmeting economische betekenis verblijfstoerisme in het Groene Hart.
- Het Opiniehuis (2011). Wie kent het Groene Hart?
- Hoppers, Gert-Jan (2012) Krimpdorpen in een global village. *Geografie*, 21, 5: 24-27
- Kamer van Koophandel (2012). Visiedocument Ondernemers Platform de Hollandse Plassen. Cluster van Economie en Recreatie in het Groene Hart.
- KPMG (2011). Hospitality Benchmark 2011. Cijfers maken het duidelijk!
- Kwaliteitsteam Groene Hart (2012). Manifest: Bruidsschat voor het Groene Hart. Fundament voor een nieuwe koers.
- LAGroup en ZUS (2010). Zuid-Holland 2040 leisure times. Opinie over de ontwikkeling van recreatie en vrije tijd in Zuid-Holland.
- LEI (2009). Boeren in het Groene Hart. Kansen voor het agrocluster.
- LEI (2009). Kijk op multifunctionele landbouw, omzet en impact. Achtergronddocument.
- LEI (2009). Landbouw in het Groene Hart: vitaal en perspectiefrijk.
- LEI (2010). Kijk op Multifunctionele landbouw, Omzet en omvang.
- LEI (2011). Landbouw Economisch Bericht 2011.
- LEI (2011). Lessen voor succesvol investeren in landschap.
- LVKK (2010). Beleidsvisie 2011-2015. Andere overheid, andere burger, samen aan de slag.
- LVKK (2011). Elan en Expertise. Civil society in praktijk.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2006) Agenda voor een vitaal platteland – Meerjarenprogramma vitaal platteland 2007-2013.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2011). Aanbieding Visienota Tweede Kamer.
- Ministerie van EL&I (2012). Kamerbrief decentralisatie natuurbeleid 11-5-2012.

- Ministerie van VROM (2005). Vitaal platteland, vitale kleine kernen. Evaluatie in het kader van de Nota Ruimte.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2010). Reactie op het advies van de RLG: "Kansen voor een krimpplatteland".
- MKB Leidschendam-Voorburg (2012). Zienswijze concept Structuurvisie Ruimte voor Wensen 2040, herijking 2012.
- NBTC (2011). Kerncijfers vrijetijdseconomie.
- NBTC (2011). Ranglijst op basis van het aantal bezoeken per dagattractie in 2010.
- NBTC (2012). Toerisme in perspectief.
- NBTC en Gastvrij Nederland (2011). Kerncijfers 2011. Gastvrijheidseconomie.
- NBTC-NIPO Research (2012). ContinuVakantieOnderzoek.
- NBTC-NIPO Research (2012). ContinuVrijeTijdsOnderzoek.
- NRIT (2011). Trendrapport toerisme, recreatie en vrije tijd 2010/2011
- PAL Zuid-Holland (2011). Advies koepelvisie recreatie en toerisme.
- Programmabureau Groene Hart (2005). De balans van het Groene Hart.
- Provincie Noord-Holland (2011). Structuurvisie Noord-Holland. Kwaliteit door veelzijdigheid.
- Provincie Utrecht (2012). Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028.
- Provincie Utrecht (2011). Focus op Kennis en Creativiteit. Economische Visie provincie Utrecht 2020.
- Provincie Utrecht (2011). Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen. Gebiedskatern Groene Hart.
- Provincie Utrecht (2011). Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen. Koepelkatern: beleid, landing en doorwerking van landschapskwaliteit.
- Provincie Utrecht (2011). Vitaal platteland. Leefbaarheid en sociaal-economische vitalisering van het platteland in de Randstad.
- Provincie Zuid-Holland (2006). Tussen groei en krimp in het Groene Hart.
- Provincie Zuid-Holland (2011). Het tijt gekeerd. Op weg naar een provinciale visie op recreatie en vrijetijd in Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2011). Leefstijlatlas dagrecreatie provincie Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2012). Provinciale Structuurvisie. Visie op Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland (2012). Uitvoeringsimpuls voor recreatie en toerisme: de markt op.
- Rabobank Nederland (2012). BIR (Branche Informatie Rabobank).
- Rabobank Nederland (2011). Regionaal-economische thermometer.
- Rabobank Nederland (2011). Koopstromenmonitor 2009.
- Servicenet Nationale Landschappen (2012). Het Groene Hart: Gastvrij voor ondernemers. Aanzet projectplan Broedplaats Groene Hart.
- Stuurgroep Groene Hart (2007). Het Groene Hart icoon van Nederland. Uitvoeringsprogramma 2007-2013.
- Woerdens Beraad (2011). Jaarverslag Woerdens beraad. Krachtenbundeling van alle Groene Hartgemeenten.
- ZKA Consultants & Planners (2011). Monitor Toerisme Groene Hart 2010.
- ZHBT (2012). Bezoekcijfers 2011.
- ZHBT (2012). Bezoekcijfers Zuid-Holland 2011.

- ZHBT (2011). Toeristische trendrapportage Zuid-Holland 2011. Werkgelegenheid R&T sector.
- ZHBT (2011). Toeristische trendrapportage Zuid-Holland 2011. Binnenlandse vakanties.

Colofon

Titel:

Een kloppend Groene Hart, een krachtig Groene Hart!

Auteurs:

Willem van der Velden

Cynthia Briesen

Thijmen Röfekamp

Publicatiedatum:

1 Oktober 2012

In opdracht van:

Rabobank, Kamer van Koophandel en gemeenten

Contactinformatie:

communicatie@rijnstreek.rabobank.nl

www.krachtvanhetgroenehart.nl en

www.rabobank.com/economie

© Rabobank Nederland, 2012

De in deze publicatie gepresenteerde cijfers zijn gebaseerd op gegevens uit door ons betrouwbaar geachte in- en externe bronnen. Deze gegevens zijn op zorgvuldige wijze in onze analyses verwerkt. Rabobank Nederland aanvaardt echter geen enkele aansprakelijkheid voor het geval dat de in deze publicatie neergelegde gegevens of prognoses onjuistheden bevatten. Het betreft algemene informatie die aan veranderingen onderhevig is.

Aan de verstrekte informatie kunnen geen rechten worden ontleend. Resultaten uit het verleden bieden geen garantie voor de toekomst. Rabobank aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor de inhoud hiervan of voor informatie die op of via de site wordt verstrekt. De afnemer van de informatie is verantwoordelijk voor de keuze en elk gebruik van de informatie

Rabobank deelt graag haar kennis en visie met anderen. Overname uit dit rapport wordt daarom aangemoedigd. Let daarbij wel op zorgvuldigheid en een goede bronvermelding.

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de Burgemeester van de
gemeente Bodegraven-Reeuwijk,
de heer mr. C. van der Kamp
Postbus 401
2410 AK Bodegraven

Kenmerk: 201200664

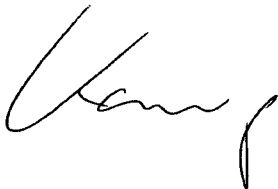
Den Haag, 26 oktober 2012

Geachte heer Van der Kamp,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven,
nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons
onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

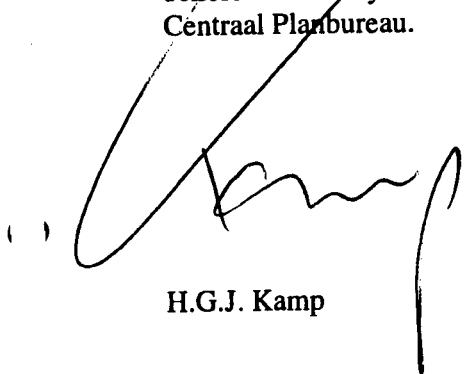
H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

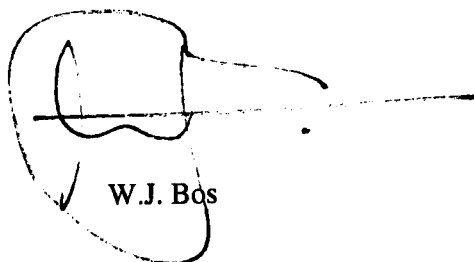
Kenmerk: 201200665

Den Haag, 29 oktober 2012

Hierbij bieden wij u het eindverslag van onze werkzaamheden aan met daarbij gevoegd het regeerakkoord van de fracties van VVD en PvdA. Bijgevoegd is tevens de hierbij behorende "Analyse economische effecten financieel kader regeerakkoord" van het Centraal Planbureau.

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Verslag

Op 20 september 2012 nam de Tweede Kamer met de stemming over de motie-Rutte/Samsom (Kamerstukken II 2012/3, 33410, nr. 2) het advies van verkenner H.G.J. Kamp over om ons tot informateurs te benoemen met de opdracht "om - mede gelet op de financieel-economische situatie en in verband daarmee de begroting voor 2013 - op zo kort mogelijke termijn de mogelijkheid te onderzoeken van een stabiel kabinet uit VVD en PvdA, de grootste partijen en de grootste winnaars." De waarnemend voorzitter van de Tweede Kamer heeft ons op 21 september ontvangen ter bevestiging van de benoeming en de opdracht. Op 26 september vond een kennismakingsgesprek plaats met de voorzitter van de Tweede Kamer.

Ter uitvoering van de opdracht hebben wij vanaf vrijdag 21 september tot en met 29 oktober, met uitzondering van de weekeinden, vrijwel dagelijks besprekingen gevoerd met de voorzitters van de fracties van VVD en PvdA, elk telkens vergezeld van hetzelfde lid van hun onderscheiden fracties, de heren S.A. Blok en J.R.V.A. Dijsselbloem. De eerste bespreking, op vrijdag 21 september, stond vooral in het teken van de ordening van de werkzaamheden, met inbegrip van afspraken over het informatiedossier conform de inbreng van de verkenner in het debat op 20 september naar aanleiding van de motie-Pechtold (Kamerstukken II 2012/3, 33140, nr. 4). De tweede bijeenkomst op maandag 24 september richtte zich op de financieel-economische situatie. Hierbij hebben de minister van Financiën, de president van de Nederlandsche Bank, de directeur van het Centraal Planbureau en de secretaris-generaal van het ministerie van Financiën mondeling informatie verstrekt. Na deze bijeenkomst zijn de besprekingen begonnen over de verschillende onderwerpen die van belang zijn voor de totstandkoming van een regeerakkoord.

Hierbij hebben wij op verzoek van de beide fractievoorzitters en in aansluiting bij onze opdracht, de besprekingen met voorrang gericht op de voorbereiding van de begroting voor 2013. Hiertoe nam de minister van Financiën op maandag 1 oktober deel aan een bijeenkomst met de fractievoorzitters met het oog op de voorbereiding van de algemene financiële beschouwingen. Over de uitkomst van deze besprekingen die heeft geleid tot gezamenlijke conclusies van de fractievoorzitters, hebben wij u vervolgens schriftelijk ingelicht. Tevens hebben wij u de hierover tijdens de regeling van werkzaamheden gevraagde aanvullende informatie gezonden. Op dinsdag 2 oktober vond een debat in de Tweede Kamer plaats over de begroting voor 2013 waarvoor wij zijn uitgenodigd en waarin wij inlichtingen hebben verstrekt. Vrijdag 5 oktober hebben wij, na de gezamenlijke conclusies die de voorzitter van de Tweede Kamer en wij op 26 september jl. trokken, een bezoek aan H.M. de Koningin gebracht.

Ter voorbereiding van de besprekingen hebben de fractievoorzitters en de leden van hun fracties die hen vergezelden voorstellen gedaan ten aanzien van de verschillende onderwerpen waarbij zij over en weer rekening hielden met de standpunten en aangelegen onderwerpen van beide fracties vanuit het gezamenlijke uitgangspunt Nederland sterker uit de crisis te laten komen. Wij hebben de besprekingen mede voorbereid door het stellen van vragen aan bewindspersonen door tussenkomst van de

minister-president en het voeren van gesprekken met deskundigen en vertegenwoordigers van verschillende organisaties, onder wie de beide voorzitters van de Stichting van de Arbeid, de voorzitters van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, het Interprovinciaal Overleg en de Unie van Waterschappen, de president van de Algemene Rekenkamer, de voorzitter van de commissie inkomstenbelasting en toeslagen, de voorzitter van de commissie inkomens medisch specialisten en de commandant der strijdkrachten. Het gesprek met laatstgenoemde – die in het buitenland verbleef – vond telefonisch plaats.

Na afronding van de onder ons voorzitterschap gevoerde besprekingen over de inhoud van het akkoord en na doorrekening van de resultaten hiervan door het Centraal Planbureau, is op maandag 29 oktober aan de fracties van VVD en PvdA een concept-regeerakkoord voorgelegd. De voorzitters van de beide fracties hebben dezelfde dag onder ons voorzitterschap de wijzigingsvoorstellen van de twee fracties besproken en verwerkt in het akkoord. Beide fractievoorzitters hebben ons vervolgens geïnformeerd dat zij namens hun fracties instemden met het akkoord.

De departementale benaming en indeling alsmede de verdeling van posten tussen bewindspersonen van VVD en PvdA zijn eveneens onderwerp van bespreking geweest. De fractievoorzitters zijn het eens geworden over wijziging van de naam van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. Het ministerie krijgt de naam Economische Zaken.

Wat de departementale indeling betreft, zijn beide fractievoorzitters het eens geworden over de volgende herindelingen. Van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gaan immigratie en asiel naar het ministerie van Veiligheid en Justitie en integratie en inburgering naar het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Van het ministerie van Financiën gaat het rijksvastgoed naar het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie gaat buitenlandse handel naar het ministerie van Buitenlandse Zaken.

De fractievoorzitters van VVD en PvdA bereikten ten aanzien van de samenstelling van het kabinet overeenstemming over een kabinet uit VVD en PvdA van twintig bewindspersonen, tien van VVD-huize en tien van PvdA-huize. Het beoogde kabinet telt hierbij dertien ministers, onder wie de minister-president en twee ministers zonder portefeuille, en zeven staatssecretarissen. De tussen beide fractievoorzitters bereikte overeenstemming betreft een kabinet met de volgende indeling en samenstelling:

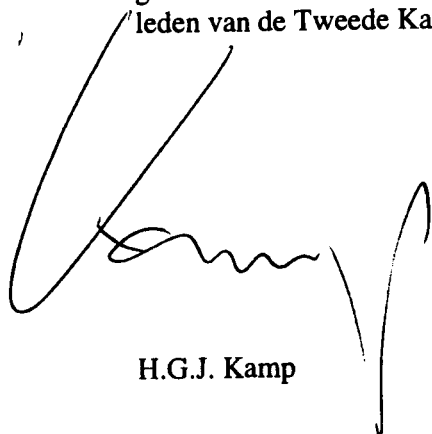
- De minister-president, minister van Algemene Zaken (VVD)
- De minister van Buitenlandse Zaken (PvdA)
- De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking (PvdA), op Buitenlandse Zaken
- De minister van Veiligheid en Justitie (VVD)
- De staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (VVD)
- De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (PvdA)
- De minister voor Wonen en Rijksdienst (VVD), op Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (PvdA)
De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VVD)
De minister van Financiën (PvdA)
De staatssecretaris van Financiën (VVD)
De minister van Defensie (VVD)
De minister van Infrastructuur en Milieu (VVD)
De staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu (PvdA)
De minister van Economische Zaken (VVD)
De staatssecretaris van Economische Zaken (PvdA)
De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (PvdA)
De staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (PvdA)
De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VVD)
De staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (PvdA).

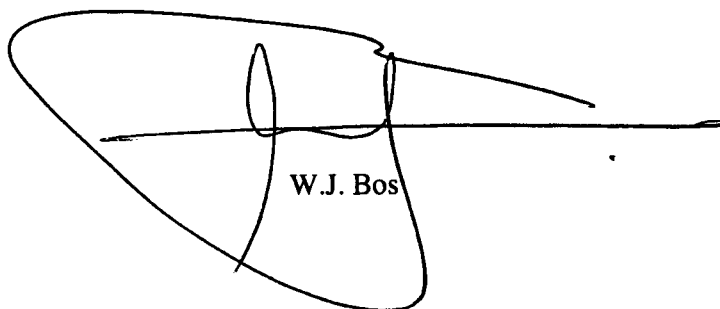
De voorzitter van de VVD-fractie en de voorzitter van de PvdA-fractie hebben op maandag 29 oktober ingestemd met dit verslag. Hiermee hebben de beide fractievoorzitters tevens geconcludeerd dat op basis van het bijgevoegde akkoord kan worden overgegaan tot de formatie van een stabiel kabinet uit VVD en PvdA en dat hiertoe een formateur van VVD-huize kan worden aangewezen. De voorzitter van de VVD-fractie is bereid een opdracht tot formatie in beraad te nemen en hierover verslag uit te brengen.

Op grond van deze bevindingen adviseren wij de heer M. Rutte aan te wijzen als formateur en hem te belasten met de vorming van een kabinet bestaande uit VVD en PvdA met inachtneming van art. 43 van de Grondwet waartoe hij tijdig H.M. de Koningin informeert.

Met de aanbieding aan u van dit verslag met bijlagen beschouwen wij onze werkzaamheden als informateurs als beëindigd. Wij danken u, de voorzitters van de fracties van VVD en PvdA en de twee fractieleden die hen vergezelden voor het in ons gestelde vertrouwen. Gaarne zijn wij bereid een debat over dit verslag bij te wonen en de leden van de Tweede Kamer dan desgevraagd inlichtingen te verstrekken.

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Bruggen slaan

VVD en PvdA delen een onverwoestbaar geloof in de toekomst, een rotsvast vertrouwen in wat Nederlanders samen voor elkaar kunnen krijgen en de diepe overtuiging dat ons land de komende jaren een stabiel en daadkrachtig kabinet nodig heeft om hiervoor kracht en energie vrij te maken.

Als volkspartijen met steun in brede lagen van de bevolking zien wij het als onze opdracht om bruggen te slaan. Tussen Den Haag en de samenleving. Tussen stad en landelijk gebied. Tussen rijk en arm. Tussen jong en oud. Tussen hoog- en laagopgeleiden. Tussen mensen die in elke verandering een uitdaging zien en mensen die vooral bezorgd naar veranderingen kijken. Deze coalitie wil de onderlinge verbondenheid, het optimisme en de kracht van Nederland versterken.

Dit regeerakkoord weerspiegelt onze zoektocht naar het beste van twee werelden. Wij hebben ons niet laten verlammen door verschillen of het tegenhouden van plannen van de ander; wij zoeken inspiratie in wat ons bindt. Het land heeft samenwerking nodig en daar vroeg de kiezer op 12 september om.

Dus reiken wij elkaar de hand en halen we het beste uit elkaar. Dat maakt grote hervormingen en noodzakelijke doorbraken mogelijk: in de zorg, op de woningmarkt, op de arbeidsmarkt, in het buitenlands beleid en op energiegebied. Hervormingen en doorbraken waardoor Nederland sterker uit de crisis kan komen.

De ene partij is beducht voor een overheid die in de weg loopt. De andere partij vreest een overheid die mensen in de steek laat. Samen kiezen we voor een overheid die mensen niet in de eerste plaats als consument ziet, maar als burgers die de ene keer zelfstandig, de andere keer samen de toekomst van Nederland vormgeven. Een betrouwbare overheid die kansen biedt en grenzen stelt; die optimaal beschermt en minimaal belemmert.

Wij zijn ervan overtuigd dat het goed is voor onze samenleving en onze burgers om ruimte te maken voor initiatief en ondernemerschap. En wij weten dat het verstandig en sociaal is om er te zijn voor mensen, die niet mee kunnen komen. Ieder mens is allereerst zelf verantwoordelijk voor succes in het leven en de mogelijkheden daartoe willen wij zo groot mogelijk maken. Maar nooit zullen wij de ogen sluiten voor de mensen die het zonder extra zetje in de rug niet kunnen redden.

Wij willen Nederland sterker uit deze crisis laten komen. Met een solide beleid: dus brengen wij de overheidsfinanciën op orde en stimuleren wij innovatie en duurzame technologie. En op een sociale manier: dus verdelen wij de lasten eerlijk en richten wij onze collectieve voorzieningen zo in dat ze ook voor latere generaties toegankelijk blijven. We investeren extra in onderwijs en stellen hogere kwaliteitseisen aan leraren en schoolleiders. Ook dat is solide en sociaal.

Een sterke economie heeft baat bij een hoge kwaliteit van dienstverlening door de overheid. Dat kan alleen als we vakmanschap meer ruimte en waardering geven. Mensen in de voorste linie van het onderwijs, in de zorg en bij de politie moeten trots kunnen zijn op hun werk en zich gesteund weten door hun leidinggevenden. Vertrouwen, ruimte en voldoende tijd zijn daarbij belangrijke randvoorwaarden. Niet toegeven aan de reflex om op elk incident te reageren met nieuwe regelgeving. Bewezen vakmanschap belonen met minder verantwoording en controle. Het loongebouw moet zo in elkaar zitten dat echte vakmensen voor promotie niet hoeven te vluchten in managementfuncties.

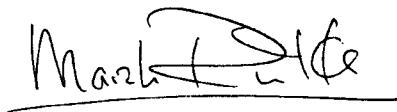
Werk blijft de snelste route naar een goed inkomen en economische zelfstandigheid. Dat moet lonen. En werk moet fatsoenlijk zijn. Dus verkleinen wij de verschillen tussen flexibel en vast werk. Na ontslag staat alles in het teken van het vinden van nieuw werk. We accepteren niet dat mensen onnodig thuis zitten en spreken daar zowel hen als de werkgevers op aan.

Ook voor de integratie van nieuwkomers in Nederland is werk van het grootste belang. Daarom stellen wij hoge eisen aan mensen die uit vrije wil naar Nederland komen: een opleiding, beheersing van de taal, een gedegen voorbereiding en het vermogen om hier economisch zelfstandig te kunnen leven. Maar wie dat doet en zijn of haar bijdrage levert aan de toekomst van ons allemaal, is en blijft welkom.

Een sociale samenleving is een veilige samenleving. Een samenleving waarin bewoners en ondernemers zich gesteund weten door het gezag. Met politie die zichtbaar is op straat om duidelijke regels effectief te handhaven.

Europa heeft ons vrede, veiligheid en welvaart gebracht. Als het Europa goed gaat, gaat het ons goed. Veel van onze werkgelegenheid en welvaart wortelt in een Europese markt waar Nederlandse ondernemers hun producten en diensten slijten. Van de euro hebben we veel profijt gehad en het einde van de euro zou grote onzekerheden voor onze economie en welvaart met zich mee brengen. We zijn bereid elkaar te helpen om de Europese Unie en de euro te versterken, maar niet tot elke prijs. Steun dient hand in hand te gaan met bewezen inspanningen van landen om hun financiële problemen op te lossen en hun economieën te versterken.

Wij gaan aan de slag. Met passie voor ons mooie land en met hart voor de mensen. Met een open oog voor de wereld om ons heen. Met gevoel voor urgentie, maar ook met energie voor jaren en ideeën die aan één kabinetsperiode niet genoeg hebben. We gaan aan de slag door kansen te pakken, problemen op te lossen en bruggen te slaan.

Mark Rutte

Diederik Samsom

Inhoudsopgave

I.	Nederland uit de crisis: solide en sociaal.....	4
II.	Sociale zekerheid en inkomensbeleid.....	5
III.	Duurzaam groeien en vernieuwen.....	8
IV.	Nederland in Europa.....	13
V.	Nederland in de wereld.....	14
VI.	Van goed naar excellent onderwijs.....	16
VII.	Zorg dichtbij.....	20
VIII.	Veiligheid en justitie.....	26
IX.	Immigratie, integratie en asiel.....	29
X.	Woningmarkt.....	32
XI.	Arbeidsmarkt.....	33
XII.	Ruimte en mobiliteit.....	37
XIII.	Bestuur.....	40
	BIJLAGE A - Financieel kader.....	43
	BIJLAGE B – Begrotingsregels.....	79

I. Nederland uit de crisis: solide en sociaal

Het financieel en sociaal-economisch beleid van dit kabinet kent drie onlosmakelijk met elkaar verbonden pijlers: de schatkist op orde brengen, eerlijk delen en werken aan duurzame groei. Samen dragen ze onze welvaart en ons welzijn. De offers die de komende jaren worden gevraagd zijn groot en komen bovenop eerder beleid dat ook al tot forse offers van burgers en bedrijven leidt. Op maatschappelijk draagvlak voor de door ons voorgestane bezuinigingen mogen we alleen rekenen als we rechtvaardige keuzes maken en perspectief bieden op houdbare overheidsfinanciën en een duurzame, gezonde economie.

Nederland heeft er in Europa steeds op aangedrongen dat landen hun zaken op orde hebben en zich aan afspraken houden. Een gedegen begrotingsbeleid is ook in ons eigen belang, versterkt onze positie in Europa en maakt het makkelijker bij een onverhoopte volgende crisis klappen op te vangen. Het wekt vertrouwen bij degenen van wie we geld lenen, waardoor we minder rente hoeven te betalen. Dat stelt ons op termijn in staat de lasten te verlagen of meer te investeren in essentiële maatschappelijke voorzieningen als onderwijs, onderzoek, innovatie en duurzaamheid. Ook voorkomen we op deze manier dat lasten onnodig doorschuiven naar volgende generaties.

- Met de maatregelen vermeld in bijlage A besparen we netto 16 miljard, conform de aanbeveling van de Studiegroep Begrotingsruimte.
- Op grond van de effecten van het regeerakkoord (inclusief basispad) stijgt de mediane koopkracht van mensen met een inkomen tot modaal met gemiddeld 0,2 procent per jaar. De mediane koopkracht van mensen met meer dan drie keer modaal daalt met gemiddeld 0,6 procent per jaar.
- Bij de budgettaire verwerking van dit akkoord zijn de bedragen leidend. Ombuigingen worden geboekt op het betreffende begrotingshoofdstuk, intensiveringen worden aangehouden op de aanvullende post. De uitgaven- en inkomstenkaders worden aan het begin van de kabinetsperiode gebaseerd op het uitgaven- en lastenbeeld uit bijlage A.
- We houden vast aan het trendmatig begrotingsbeleid met een strikte scheiding tussen inkomsten en uitgaven. De begrotingsregels zijn opgenomen in bijlage B.

II. Sociale zekerheid en inkomensbeleid

Wie kan werken, hoort niet van een uitkering afhankelijk te zijn. Wie buiten eigen schuld toch niet aan het werk komt, heeft de zekerheid van een uitkering op tenminste het bestaansminimum. Dat willen wij zo houden. Daarom bestrijden we actief misbruik en fraude en worden alle regelingen zo ingericht, dat ze houdbaar en toegankelijk blijven nu de vergrijzing toeneemt en de beroepsbevolking daalt.

Iedereen zal naar vermogen moeten bijdragen om de rekening van de crisis te betalen. Dat betekent dat er sprake is van een inkomensbeeld waarbij meer wordt gevraagd naarmate het inkomen hoger is. Daarnaast bestrijden wij de armoedeval. Werken moet lonen en daarom wordt het verschil tussen uitkering en inkomen uit werk vergroot door lagere belastingen voor werkenden. De financiering van de zorg verandert: premies en eigen risico worden inkomensafhankelijk. We gaan meer geld uittrekken voor armoedebestrijding.

- De AOW-leeftijd wordt geleidelijk verhoogd tot 66 jaar in 2018 en 67 jaar in 2021 en vervolgens gekoppeld aan de stijging van de levensverwachting.
- Voor mensen die per 1-1-2013 deelnemen aan een VUT- of prepensioenregeling en zich niet hebben kunnen voorbereiden op de AOW leeftijdsverhoging wordt een overbruggingsregeling ontworpen. De regeling geldt voor deelnemers met een inkomen tot 150 procent van het wettelijk minimumloon en kent een partner- en vermogenstoets (exclusief eigen woning en pensioenvermogen). Mocht invoering per 1 januari 2013 op praktische bezwaren stuiten, dan krijgt de regeling terugwerkende kracht tot die datum. Met de pensioenfondsen bespreken we de mogelijkheid ter overbrugging pensioen naar voren te halen.
- Er komt een doorwerkbonus voor werknemers van 61 tot 65 jaar met een laag inkomen. Hiermee kan een werknemer die doorwerkt, sparen om de financiële gevolgen van de stijging van de AOW-leeftijd vanaf 2013 op te vangen. Wanneer in 2021 de AOW-leeftijd 67 is kunnen degenen die doorwerken tot 65,5 jaar gemiddeld anderhalf jaar eerder met pensioen zonder er financieel op achteruit te gaan. De doorwerkbonus geldt voor werknemers met een inkomen vanaf 90 procent van het wettelijk minimumloon, is maximaal van 100 tot 120 procent en stopt bij een inkomen van 175 procent van het wettelijk minimumloon.
- De uitkering op basis van de algemene ouderdomswet (AOW) voor samenwonende AOW-ers wordt gelijkgetrokken met die van gehuwden.
- De bezuiniging op de AOW-tegemoetkoming aan personen die een onvolledige AOW- uitkering hebben, wordt teruggedraaid.
- De partnertoeslag voor AOW gerechtigden wordt per 1 juli 2014 ingeperkt. AOW-gerechtigden die samen met hun partner (die nog niet AOW gerechtigd is) een totaalinkomen hebben van meer dan 50.000 (exclusief AOW) ontvangen niet langer de partnertoeslag.
- De huishoudinkomenstoets wordt vervangen door een huishouduitkeringstoets. Dit voorkomt dat binnen een huishouden sprake kan zijn van stapeling van uitkeringen, waardoor de inkomsten hoger zijn dan bij de buurman of buurvrouw die aan het werk is. Tegelijkertijd zorgen we ervoor dat het wel loont om aan het werk te gaan door dit loon niet te verrekenen met de uitkeringen in het huishouden.

- Om het activerende karakter van de bijstand te vergroten, geldt de arbeids- en re-integratieplicht en de plicht tot tegenprestatie naar vermogen voortaan voor iedereen. Er zijn geen categoriale ontheffingen meer. Een individuele ontheffing heeft een tijdelijke karakter en betreft alleen de arbeidsverplichting. Permanente ontheffing van de arbeids- en re-integratieverplichting bestaat alleen nog voor mensen die volledig en duurzaam arbeidsongeschikt zijn.
- We bekijken of door toepassing van het urencriterium in inkomensregelingen méér werken beter kan gaan lonen.
- In de WWB leggen we vast dat gemeenten een bijstandsuitkering drie maanden moeten stoppen als de sollicitatieplicht niet wordt nageleefd. Hervatting vindt slechts plaats na een verzoek van betrokkene.
- Om de naleving van WWB-verplichtingen te verbeteren wordt de handhaving strikter. De arbeidsverplichtingen en de duur en hoogte van de bijbehorende sancties worden geüniformeerd. Ernstige misdragingen tegen ambtenaren die de regelingen uitvoeren, leiden tot onmiddellijke stopzetting van de uitkering. Dit gaat gelden voor de hele sociale zekerheid.
- De individuele bijzondere bijstand voor daadwerkelijk gemaakte kosten wordt verruimd. Extra aandacht is er voor gezinnen met kinderen, werkenden met een laag inkomen en ouderen met een klein pensioen. De mogelijkheden voor bijzondere bijstand in de vorm van een aanvullende zorgverzekering of een pas voor culturele, maatschappelijke en sportvoorzieningen worden ruimer. Het is belangrijk dat kinderen uit gezinnen met een laag inkomen kunnen sporten. Daarom wordt de subsidie aan Jeugdsportfonds Nederland verlengd en de Sportimpuls verhoogd. Mensen die langdurig van een laag inkomen rond moeten komen zonder zicht op verbetering, krijgen op individuele basis een toeslag. Categoriale bijzondere bijstand voor aannemelijke kosten wordt beperkt. Voor dit hele pakket wordt structureel 100 miljoen vrijgemaakt.
- Voor nieuwe gevallen wordt de maximale duur van een nabestaandenuitkering beperkt tot een jaar. In dat jaar kunnen zij met behulp van bestaande instrumenten een baan zoeken. Er is geen re-integratieplicht.
- We hervormen en versoberen de kindregelingen. Oogmerk is het stelsel te vereenvoudigen, de arbeidsparticipatie te verhogen en inkomensondersteuning te bieden waar die het hardste nodig is. De negen kindregelingen worden teruggebracht tot maximaal vier. Twee zijn in samenhang gericht op inkomensondersteuning (Algemene Kinderbijslagwet en Wet Kindgebonden Budget) en twee op participatiebevordering (inkomensafhankelijke combinatiekorting en kinderopvangtoeslag).
- De arbeidskorting neemt toe met een bedrag dat oploopt tot 500 euro per werkende per jaar in 2017.

Er zijn weinig of geen landen waar de oudedagsvoorziening zo solide en sociaal geregeld is als in ons land. Wij richten ons beleid met betrekking tot de AOW en de aanvullende pensioenen er op deze voorzieningen ook voor de jonge generaties veilig te stellen. Dat houdt in dat wij de noodzakelijke maatregelen nemen om –nu het aantal ouderen snel groeit en de beroepsbevolking licht zal gaan krimpen- de betaalbaarheid oftewel de houdbaarheid van de AOW en de aanvullende pensioenen te kunnen garanderen.

- Het is een maatschappelijk aanvaarde norm dat met veertig jaar werken iedereen redelijk in staat moet zijn om een pensioen bij elkaar te sparen van 70 procent van het gemiddeld verdiende loon. Het Witteveen-kader, de wettelijke regeling waarbij fiscaal aantrekkelijk sparen voor het pensioen mogelijk wordt gemaakt, wordt op deze norm gebaseerd. Dit leidt tot een verlaging van het opbouwpercentage met -0,4%.
- Met het inkomen boven 100.000 (drie keer modaal) kan niet langer fiscaal gunstig pensioen worden opgebouwd.

III. Duurzaam groeien en vernieuwen

De positie van Nederland in de top 5 van de meest concurrerende economieën moet de komende jaren verankerd en versterkt worden. Ons land heeft daarvoor een uitstekende uitgangspositie met zijn innovatieve bedrijven en excellente kennisinstellingen. Een compacte, krachtige overheid die haar zaken financieel op orde heeft, kan in belangrijke mate bijdragen aan de versterking van die positie.

Nederland komt sterker uit de crisis door de goede keuzes te maken. Keuzes voor hervormingen, ombuigingen en ambitie. De innovatiekracht van het bedrijfsleven, de kennisinstellingen en de overheid zal optimaal worden gericht op de transitie naar een duurzame economie en groene groei, mede met het oog op versterking van het concurrentievermogen van de Nederlandse economie. Wij zorgen er voor dat de overheid daarbij een betrouwbare partner is die weet wat ze wil bereiken, besluitvaardig is en in staat vast te houden aan de ingeslagen koers.

De succesvolle samenwerking tussen bedrijfsleven, wetenschappelijke instellingen, regio's en overheid, in het kader van het topsectorenbeleid, wordt voortgezet en in het nieuwe financiële kader ingepast.

- Via NWO blijft 275 miljoen beschikbaar voor programmatisch onderzoek voor de topsectoren, waarbij de publiek-private samenwerking voor excellent fundamenteel onderzoek wordt voortgezet.
- Er komt 150 miljoen extra beschikbaar voor versterking van het fundamenteel onderzoek, waarvan 50 miljoen door herprioritering. Een substantieel deel zetten we in om te kunnen meedingen voor extra middelen uit het Europese onderzoeksprogramma Horizon 2020.
- Door verschuiving maken we 110 miljoen vrij om samenwerking tussen bedrijven en kennisinstellingen verder te stimuleren. Hier staat tegenover dat generieke (fiscale) subsidies worden verlaagd.
- De verschillen in belastingheffing tussen ondernemers en werknemers zijn de afgelopen jaren toegenomen. Om meer evenwicht te bereiken wordt een winstbox ingevoerd in 2015.

We willen met bedrijfsleven en onderwijsinstellingen een Techniepact 2020 afsluiten. Daarin wordt uitgegaan van het wederzijdse belang van bedrijven en onderwijsinstellingen en de ambities die de sector voor zichzelf formuleert. In het Techniepact komen tenminste afspraken over de volgende onderwerpen:

- Transparantie door onderwijsinstellingen en bedrijven voor leerlingen en studenten over de loopbaanperspectieven.
- Het beschikbaar stellen van voldoende stageplekken.
- Verbeteren van de doorstroom door praktisch ingestelde leerlingen een verkorte route door het beroepsonderwijs te bieden.
- Verkennen van mogelijkheden voor aanpassing van de bekostiging van instellingen voor middelbaar beroepsonderwijs (MBO) en/of van meer cofinanciering door bedrijfsleven, waaronder een investeringsfonds voor moderne apparatuur en middelen voor techniekopleidingen.

- We verminderen de schooluitval in het technisch onderwijs door betere structurering van dat onderwijs en intensievere begeleiding.
- Het aantal kenniscentra Beroepsonderwijs Bedrijfsleven wordt sterk gereduceerd en taken worden ondergebracht bij de Stichting Beroepsonderwijs en Bedrijfsleven.

We kiezen voor een realistische, ambitieuze groene groeistrategie, waarin ruimte en zekerheid verankerd worden. Ons land heeft alles in huis om een betekenisvolle bijdrage te leveren aan de snelle ontwikkeling van nieuwe energiebronnen als zon, wind, biomassa en geothermie: hoogwaardige chemie, een innovatieve agrarische sector, grote havens en een sterke energiesector. Die ontwikkeling is noodzakelijk vanuit het perspectief van klimaatverandering en eindige grondstoffen en is tevens een uitdaging voor innovatieve ondernemingen. Een groot aantal veelbelovende 'biobased' initiatieven is de laatste jaren al tot stand gekomen. Deze 'biobased economy' kan een van de pijlers vormen voor groene groei. We willen – met een breed draagvlak in parlement en samenleving – een stabiel en ambitieus beleid voor de lange termijn neerzetten. In internationaal verband zal getracht worden daar zoveel mogelijk landen bij te betrekken, ook om zo de kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven te vergroten.

- Nederland zet in op een ambitieus internationaal klimaatbeleid. Nieuwe internationale doelstellingen voor de jaren 2020, 2030 en verder moeten technologische vooruitgang aanjagen en ecologisch evenwicht voor de toekomst veilig stellen. Wij streven internationaal naar een volledig duurzame energievoorziening in 2050.
- We kiezen voor een aandeel duurzame energie in 2020 van 16 procent. Om innovatie te stimuleren, wordt een optimale mix ingezet van subsidies (SDE+) en mogelijk ook de leveranciersverplichting en bijmengverplichtingen. De concurrentiepositie van de energie-intensieve sectoren en de werkgelegenheidseffecten worden daarbij in het oog gehouden. Voor de aan het eind van deze kabinetsperiode optredende lastenverzwaring komt een compensatie. In 2016 wordt de voortgang beoordeeld en over het vervolg besloten.
- Energiebesparing krijgt prioriteit. De aanpak van de Green Deals wordt uitgebreid met ten minste een besparingsdeal met energiebedrijven en woningbouwcorporaties voor een versnelling in het verduurzamen van de bestaande woningen. Ook voor kantoren, scholen en andere gebouwen wordt energiebesparing via energiebedrijven op deze wijze bevorderd. Het kabinet zal dit ondersteunen door waar mogelijk belemmeringen in wet- en regelgeving weg te nemen.
- Het kleinschalig, duurzaam opwekken van (zonne-)energie waarvoor geen rijkssubsidie wordt ontvangen, wordt fiscaal gestimuleerd door invoering van een verlaagd tarief in de eerste schijf van de energiebelasting op elektriciteit die afkomstig is van coöperaties van particuliere kleinverbruikers, aan deze verbruikers geleverd wordt en in hun nabijheid is opgewekt. Deze wordt lastenneutraal gefinancierd door een generieke verhoging van het reguliere tarief in de eerste schijf van de energiebelasting.
- Om de kostprijs van windenergie op zee versneld omlaag te brengen zal het kabinet samen met energiebedrijven en de Nederlandse offshore industrie initiatieven nemen om de innovatie in deze veelbelovende sector te stimuleren. Met netbeheerders wordt verkend hoe de benodigde transportinfrastructuur voor elektriciteitswinning op zee tot stand kan komen.

- Elektrisch vervoer biedt veel kansen voor Nederland. Met netbeheerders, energiebedrijven en lokale overheden worden afspraken gemaakt over de laadinfrastructuur om de groei van elektrische mobiliteit verder te stimuleren.
- Biomassa moet zo hoogwaardig mogelijk worden ingezet ('cascadering') en de duurzame productie en herkomst van biomassa gegarandeerd.
- Het kabinet streeft naar een circulaire economie en wil de (Europese) markt voor duurzame grondstoffen en hergebruik van schaarse materialen stimuleren.
- De agrarische sector is een belangrijke economische motor. Nederland is de tweede exporteur van agrarische producten ter wereld. Boeren en tuinders verdienen dus de ruimte om te ondernemen en een fatsoenlijke beloning voor hun bijdragen aan het cultuurlandschap en de natuur.

Een effectieve borging van publieke belangen moet samengaan met ruimte voor vernieuwing. Daarom gaan we met kracht door met het verminderen van regeldruk en kiezen we voor een samenhangende aanpak in de verschillende sectoren op het terrein van ordening, sturing en toezicht.

- We koersen aan op een structurele verlaging per 2017 met 2,5 miljard (ten opzichte van 2012) van de regeldruk voor bedrijven, professionals en burgers. Daartoe wordt een verband gelegd tussen het invoeren van nieuwe regels en het laten vervallen van bestaande regels.
- We gaan ook de minder meetbare, maar zeer merkbare regeldruk verminderen door met belanghebbenden in tenminste vijftien regeldichte sectoren en domeinen de ervaren problemen te verkennen en concrete oplossingen te vinden. Sectoren als chemie, logistiek, agri & food, life sciences, de bouw, (jeugd)zorg, onderwijs en politie zullen hier deel van uitmaken.
- De wettelijke winkelsluiting op zondag wordt opgeheven. Het is aan gemeenten om desgewenst nadere regels te treffen.
- We gaan de vormgeving van toezicht waar nodig herbezielen – ook in samenwerking met de medeoverheden – om met behoud van effectiviteit de toezichtlasten te verminderen.
- De dienstverlening door overheden moet beter. Bedrijven en burgers kunnen uiterlijk in 2017 zaken die ze met de overheid doen – zoals het aanvragen van een vergunning – digitaal afhandelen. Er komt een eenmalige gegevensuitvraag voor ondernemers die gebruik maken van het Ondernemingsdossier om bedrijfsgegevens uit te wisselen met de overheid.
- Er komen tien publiek-private doorbraakprojecten, ondermeer gericht op het vergroten van het gebruik en de kennis van ICT door het midden- en kleinbedrijf, in de topsectoren en in sectoren als onderwijs en zorg.
- Door de ordening en de governance te verbeteren kunnen de belangrijke bijdragen die woningcorporaties, pensioenfondsen, zorginstellingen, scholen en spoorbedrijven aan de welvaart en het welzijn in ons land leveren, vergroot worden. Het kabinet zal hiertoe voorstellen doen.

Ondernemers hebben ruimte nodig om te groeien. Die kan verkregen worden door vernieuwing via ICT en vermindering van regeldruk en nalevingskosten, maar vooral ook door betere toegang tot krediet en kapitaal.

- De Garantie Ondernemingsfinanciering wordt structureel gemaakt, met een garantiëplafond van 400 miljoen per jaar. Zo blijven ondernemers in staat bankleningen aan te trekken en bankgaranties te verkrijgen.
- Om kleine, startende ondernemers beter te kunnen helpen zal het kredietplafond van de microfinancieringsorganisatie Qredits worden verhoogd van 50.000 tot 150.000 euro. Er zal met Qredits en de banken een afspraak worden gemaakt om dit te bewerkstelligen.
- We maken binnen het bestaande Innovatiefonds MKB+ ruimte om meer risicodragend vermogen aan jonge innovatieve bedrijven te kunnen verstrekken.
- Nieuwe alternatieve financieringsvormen zoals kredietunies, crowdfunding en MKB-obligaties zullen worden ondersteund via promotie, wegnemen van belemmeringen in de regelgeving en door de inzet van kennis en bestaande instrumenten.

Een gezonde financiële sector is onmisbaar voor het functioneren van onze economie. Maar als bankiers te grote risico's nemen, kan dat onze economie ook grote schade toebrengen. Die ervaring hebben we en dat willen we niet nog eens meemaken. Daarom zetten we de fundamentele hervorming van de bankensector door, zodat banken weer een positieve bijdrage kunnen leveren aan het herstel van de reële economie.

- Er komt een verplichte bankierseed met strenge sancties bij overtreding.
- Niet alleen topbankiers worden door de Autoriteit Financiële Markten en de Nederlandsche Bank gescreend, ook bankmedewerkers verantwoordelijk voor transacties met hoge risico's.
- Producten die niet in het belang zijn van de klant mogen niet worden verkocht. De zorgplicht van banken wordt wettelijk verankerd.
- Op basis van het advies van de onlangs ingestelde commissie structuur Nederlandse banken komen er voorstellen om spaartegoeden van burgers beter te beschermen tegen risicovol bankieren.
- Tussen 2013 en 2018 worden de kapitaaleisen voor banken (Basel III) geleidelijk verhoogd om de kans op financiële crises fors te verkleinen. We halen het groeipad voor de additionele buffers voor systeemrelevante banken (SIFI) naar voren om risico's verder in te perken. Dat doen we verantwoord op basis van een risico-inschatting en een internationale vergelijking, mede met het oog op de concurrentiepositie.
- Nederland steunt de stapsgewijze totstandkoming van een Europese bankenunie. Er dient zo snel mogelijk sprake te zijn van effectief Europees banktoezicht en opschoning van balansen. Onder strikte voorwaarden kan daarbij directe bankensteun uit het Europees stabiliteitsmechanisme (ESM) aan de orde zijn. Sluitstuk is een gemeenschappelijke resolutiemechanisme en een Europees depositogarantiestelsel.
- Voor organisaties die (mede) met publiek geld zijn gefinancierd, is het verboden te speculeren met complexe financiële producten zoals derivaten. Verzekeren tegen renterisico's is wel toegestaan. Toezicht hierop vindt plaats bij de jaarlijkse accountantscontrole.
- In Europa is een versterkte samenwerking op gang gekomen met het oog op een mogelijke heffing op de financiële sector. Nederland zal zich hierbij aansluiten op voorwaarde dat onze pensioenfondsen hiervan gevrijwaard blijven, er geen disproportionele samenloop is met de huidige bankenbelasting en de inkomsten terugvloeiën naar de lidstaten.

- **ABN AMRO kan pas terug naar de markt als de financiële sector stabiel is. Er moet voldoende interesse zijn in de markt, de onderneming moet er klaar voor zijn en zoveel mogelijk van de totale investering van de Staat moet terugverdiend kunnen worden. Tegen deze achtergrond onderzoeken we ook andere opties dan een volledige beursgang.**
- **De hoogte van de maximale variabele beloning binnen de financiële sector wordt wettelijk vastgelegd op 20 procent van de vaste beloning.**
- **Om misbruik, fraude, constructies en witwassen effectiever aan te kunnen pakken, krijgen belastingdienst en de Fiscale inlichtingen- en opsporingsdienst / Economische controledienst meer capaciteit.**

IV. Nederland in Europa

Europa is van groot belang voor onze vrede, veiligheid en welvaart. We verdienen er ons geld; onze banen zijn er voor een groot deel van afhankelijk. De interne markt is de kern van de Europese samenwerking. Daarnaast versterken we door samen te werken onze geopolitieke positie ten opzichte van opkomende en gevestigde machten elders in de wereld. Ook voelen vele Europeanen zich verbonden door de idealen van democratie, rechtstaat en gelijke behandeling. Langs deze assen geeft Nederland invulling aan zijn rol in Europa.

Als het goed gaat met Europa gaat het goed met Nederland. Een crisis in Europa voelt Nederland heftiger dan veel andere landen. Daarom hebben we belang bij een sterk Europa dat zo snel mogelijk de crisis overwint.

- Landen gaan zelf over hun eigen beleid maar voor het voortbestaan van de euro is het van cruciaal belang dat alle landen financieel-economisch sterker worden en daarbij naar elkaar toegroeien. Om economische onbalans te voorkomen, houden landen elkaar effectief aan afspraken en worden controlemechanismen waar nodig versterkt.
- Landen hebben de verantwoordelijkheid hun begroting op orde te brengen en hun economie te versterken. Als er sprake is van steun moet die hand in hand gaan met hun inzet voor een gestaag herstel. Structurele steun van landen die hun verantwoordelijkheid wel nemen richting landen die deze verantwoordelijkheid niet nemen, kan niet aan de orde zijn.
- De interne markt wordt verder versterkt. Effectieve maatregelen om de noodzakelijke groei in Europa te versterken, worden bevorderd en ondersteund. Protectionisme is in strijd met de Europese gedachte. De inrichting van de (semi-)publieke sector en sociale zekerheid is primair een verantwoordelijkheid van lidstaten.
- Nederland steunt de stapsgewijze totstandkoming van een Europese bankenunie. Er dient zo snel mogelijk sprake te zijn van effectief Europees banktoezicht en opschoning van balansen. Onder strikte voorwaarden kan daarbij directe bankensteun uit het Europees Stabiliteitsmechanisme (ESM) aan de orde zijn. Sluitstuk is een gemeenschappelijke resolutiemechanisme en een Europees depositogarantiestelsel.
- Nederland vraagt de Europese Commissie te inventariseren, op basis van het beginsel van subsidiariteit, welke beleidsterreinen kunnen worden overgedragen aan nationale overheden en zal zelf ook voorstellen doen.
- Toetreding van lidstaten wordt getoetst aan de hand van de Kopenhagen criteria.
- De positie van de Eurocommissaris voor economische en monetaire zaken zal verder versterkt moeten worden.
- Het in onderling overleg uit het gemeenschappelijk arrangement treden (Schengen, Eurozone, Europese Unie) moet mogelijk zijn.
- De ontwikkeling van de Europese begroting dient in lijn te zijn met de ontwikkeling van nationale begrotingen. Nederland steunt geen voorstellen voor een substantiële verruiming, terwijl nationale lidstaten bezuinigen.
- Door verlaging van landbouw- en cohesiebudgetten wordt de Europese begroting gemoderniseerd ten gunste van investeringen in innovatie en duurzaamheid.
- De lasten tussen Europese lidstaten moeten eerlijk worden verdeeld. Voor Nederland betekent dit ten minste voortzetting van de eerder afgesproken correctie van 1 miljard.

- Een betere verantwoording over de besteding van Europees geld blijft voor ons prioriteit houden.

V. Nederland in de wereld

Nederland kent van oudsher een sterke internationale oriëntatie, zowel omdat het in ons belang is als uit overtuiging. Nederlanders en Nederlandse bedrijven hebben grote belangen in het buitenland. Het buitenlands beleid is gericht op het behartigen en beschermen daarvan en bevordert de internationale rechtsorde en de mensenrechten. De allerarmsten staan centraal bij ontwikkelingssamenwerking. Onze krijgsmacht moet in staat blijven in internationaal verband de veiligheid van ons land te garanderen en bij te dragen aan vrede en veiligheid in de wereld. Zij moet hiertoe beschikken over eenheden en materieel van hoge kwaliteit. Zo dienen we internationale stabiliteit, veiligheid en welvaart.

- In bilaterale- en multilaterale samenwerking en contacten bevorderen we mensenrechten, duurzaamheid en goede arbeidsomstandigheden en krijgen energie- en grondstoffenzekerheid bijzondere aandacht.
- Nederland zet zich in voor een effectieve werking van internationale organisaties.
- Waar mogelijk draagt Nederland bij aan vrede en veiligheid in het Midden-Oosten en benut daarbij de goede banden met zowel Israël als de Palestijnse autoriteit.
- We besparen op het postennetwerk, vooral door samenwerking in EU-verband en met andere (Europese) landen.
- De Dienst Buitenlandse Zaken gaat per 1 januari 2013 vallen onder de Algemene Bestuursdienst.
- De minister van Buitenlandse Zaken is verantwoordelijk voor de coördinatie van het buitenlandse beleid, inclusief de Europese agenda van het kabinet. De voorbereiding van de Europese Raad vindt plaats onder regie van de minister-president.

Er komt een minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hiermee wordt het belang van samenhang tussen beide beleidsterreinen bevestigd. Dit geldt bijvoorbeeld voor het vergroten van de mogelijkheden van het midden- en klein bedrijf om te investeren in zich ontwikkelende landen, en ook voor het creëren van nieuwe coalities tussen bedrijven, NGO's en particulieren zoals die om HIV/AIDS in Afrika te bestrijden. Het belang van de 3D-benadering (defense, diplomacy, development) bij internationale crisisbeheersingsoperaties en vredesmissies komt tot uiting in een nieuw budget voor internationale veiligheid.

- Om kansen te creëren voor Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen werken we actief aan de versterking van internationale economische relaties en blijft economische diplomatie een zware component in het werk van ambassades en consulaten.
- De versterkte samenhang tussen buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking krijgt onder meer vorm door het in samenwerking met het bedrijfsleven ontwikkelen van een revolverend fonds van 750 miljoen dat in de jaren 2014-2016 vanuit de begroting van Ontwikkelingssamenwerking wordt gevoed. Hieruit kunnen investeringen in ontwikkelingslanden worden ondersteund, in het bijzonder die van het midden- en kleinbedrijf.
- Het belang van vredes- en crisisbeheersingsoperaties voor ontwikkelingslanden wordt onderstreept door vanaf 2014 een nieuw structureel budget voor Internationale

Veiligheid in te stellen van 250 miljoen, dat ter beschikking komt voor de dekking van uitgaven verbonden aan internationale veiligheid, die nu nog drukken op de begroting van Defensie. De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking is verantwoordelijk voor de aanwending, in overeenstemming met de minister van Defensie.

- Met het oog op het financieren van bovenstaand fonds en budget en als bijdrage aan het oplossen van de algemene financiële problematiek wordt gekort op de begrotingen van Ontwikkelingssamenwerking en Defensie, olopend tot respectievelijk 1 miljard en 250 miljoen in 2017.
- Nederland zet zich binnen de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) in voor modernisering van de criteria voor officieel erkende ontwikkelingshulp.
- De prioriteiten op het terrein van ontwikkelingssamenwerking blijven watermanagement, voedselzekerheid, veiligheid en rechtsorde, seksuele en reproductieve gezondheid en rechten. Hetzelfde geldt voor de doorsnijdende thema's: gender, milieu (inclusief de internationale klimaatdoelstellingen uit Kopenhagen) en goed bestuur.
- Voor een bijdrage aan internationale crisisbeheersingsoperaties is een volkenrechtelijk mandaat vereist of dient sprake zijn van een humanitaire noodsituatie. Verzoeken daartoe worden overwogen in het perspectief van onze internationale verantwoordelijkheid en nationale belangen.
- Bij internationale missies naar landen in conflict moeten veiligheid, ontwikkeling en diplomatie hand in hand gaan.
- De oorspronkelijke voornemens met betrekking tot de vervanging van de F16 zijn niet uitvoerbaar zonder aanpassing hiervan of herprioritering binnen het totale Defensiebudget. De minister van Financiën verzoekt de Algemene Rekenkamer een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling van de financiële perspectieven ten aanzien van de aanschaf en exploitatie van de vervanger van de F16 en de informatievoorziening daarover in de afgelopen periode. De minister van Defensie ontwikkelt, in overleg met de minister van Buitenlandse Zaken en uitgaande van het beschikbare budget, een visie op de krijgsmacht van de toekomst. Ook in de toekomst zal de krijgsmacht de verplichtingen in NAVO- verband gestand moeten kunnen doen en in staat zijn in internationaal verband een bijdrage te leveren aan crisisbeheersingsoperaties. Mede op basis van beide rapportages zal het kabinet eind 2013 een beslissing nemen over de vervanging van de F16. Gelet op het rapport van de Algemene Rekenkamer ter zake zetten we de ontwikkel- en testprogramma's conform de MOU's voort.
- De missie in Afghanistan (Kunduz) wordt afgemaakt en conform planning afgerond in 2014.

VI. Van goed naar excellent onderwijs

Onderwijs en wetenschap in Nederland zijn van hoog niveau, maar onze ambitie reikt verder: wij willen tot de top vijf van de wereld gaan horen. De kwaliteit van de man of vrouw voor de klas of in de collegezaal is daarbij van doorslaggevende betekenis. En die kwaliteit staat of valt met opleiding en selectie van leraren en van directeuren en bestuurders die hun medewerkers stimuleren, belonen en zo nodig sanctioneren. Dit zijn de mannen en vrouwen van wie we het moeten hebben: in hen willen we investeren.

Zo kan onderwijs het beste uit kinderen en studenten halen. Talent meer uitdagen en achterstanden verkleinen, ook als je geboren bent in een migrantenfamilie, een gezin met een laag inkomen of deelneemt aan het speciaal onderwijs. Het belang dat wij hechten aan goed onderwijs, wordt onderstreept door het feit dat wij onderwijs buiten de bezuinigingen hebben weten te houden en er in deze crisistijd zelfs in investeren.

- Met het onderwijsveld willen wij tot afspraken komen over verbetering van de kwaliteit van leraren en schoolleiders. Over betere begeleiding van startende docenten en bijscholing van bestaande docenten en schoolleiders. Over professionalisering van het personeelsbeleid met behulp van de Onderwijsinspectie. Over terugdringing van het aantal onbevoegde docenten. Het oordeel van de Onderwijsinspectie over scholen zal zich ook gaan uitstrekken tot de categorieën “goed” en “excellent”. Onderdeel van het akkoord is dat scholen die hun kwaliteit op orde hebben, minder hoeven te verantwoorden dan scholen die slecht scoren. Scholen gaan publieke verantwoording afleggen over behaalde resultaten en gebruikte middelen.
Andere elementen die we betrekken bij te sluiten akkoorden:
  - Het zo effectief mogelijk benutten van kostbare onderwijstijd.
  - Modernisering van de huidige wettelijke onderwijstijdnorm.
  - De ouderenregeling (BAPO) afbouwen om ruimte te creëren voor moderne arbeidsvoorwaarden.
  - Het versneld voldoen aan gewenste beloningscodes.
  - Vanaf 2017 is voor dit pakket ruim 340 miljoen beschikbaar, op voorwaarde dat het lukt de arbeidsvoorwaarden te moderniseren.
- De eisen rond lerarenopleidingen worden aangescherpt en een groter deel van dit onderwijs moet in de praktijk plaatsvinden.
- De eisen van bekwaamheid uit het Lerarenregister en de bijscholingsplicht van docenten worden met ingang van 2017 wettelijk verankerd.
- De mogelijkheden om slecht functionerende docenten aan te pakken, nemen toe nu de rechtspositie van ambtenaren in overeenstemming zal worden gebracht met die van andere werknemers.
- Het participatie- en vervangingsfonds wordt gemoderniseerd, zodat goed werkgeverschap beter kan worden beloond.
- In het onderwijs zal een stofkamoperatie plaatsvinden, zodat het aantal administratieve verplichtingen en voorschriften voor verantwoording kan verminderen.
- Er komen normen die borg moeten staan voor de menselijke maat in het onderwijs en voor minder overhead. De bekostiging wordt daarop geënt en deze normen zijn ook leidend bij fusies.

- In krimpgebieden moeten alle vormen van samenwerking mogelijk zijn. Denominatie noch fusietoets mag daarbij in de weg staan.
- Het leerwegondersteunend onderwijs (LWOO) en het praktijkonderwijs (PRO) worden doelmatiger en gaan vallen onder het gebudgetteerde stelsel van samenwerkingsverbanden voor passend onderwijs.
- Consultatiebureaus gaan doelgroepkinderen voor wat betreft risico op taalachterstand toetsen en doorverwijzen. Het beschikbare extra geld voor Vroeg en voorschoolse educatie zal in het licht van bovenstaande worden aangewend.
- In het middelbaar beroepsonderwijs (MBO) gaan we door met actieplan 'Focus op vakmanschap', maar op een verantwoord tijdpad. Daarbij betrekken we inkorting en intensivering van de opleidingen en een sterk vereenvoudigde kwalificatiestructuur.
- Er komen minder opleidingen en uitstroomprofielen zodat de kwaliteit in het MBO kan toenemen. Kleine opleidingen worden in principe beëindigd.
- Er is 250 miljoen beschikbaar om te intensiveren in het MBO, gekoppeld aan prestatieafspraken met instellingen. Volle roosters, uitdagende opleidingen, voldoende aandacht voor de basisvaardigheden taal/rekenen en een sterke praktijkoriëntatie dragen bij aan meer kwaliteit.
- De langstudeerdersboete voor studenten wordt afgeschaft.
- Er komt een sociaal leenstelsel in het hoger beroeps- en universitair onderwijs voor de basisbeurs in de bachelor- en in de masterfase. Dit geldt voor nieuwe studenten met ingang van september 2014. De aanvullende beurs blijft buiten het sociale leenstelsel, om de toegankelijkheid van het onderwijs te garanderen.
- De openbaarvervoerkaart voor studenten wordt een kortingskaart in 2015, die ook beschikbaar komt voor scholieren in het MBO. Vervoerskosten vallen (tot een zeker maximum) onder het sociaal leenstelsel.
- De opbrengsten van de maatregelen in de studiefinanciering worden geïnvesteerd in het onderwijs en onderzoek.
- Voor het compenseren van onbedoelde effecten van het vrijgeven van het collegegeld voor een tweede studie is 20 miljoen beschikbaar.
- De verstrekking van gratis schoolboeken wordt teruggedraaid. Het huidige systeem van inkoop van boeken door scholen kan in stand blijven. Een deel van de besparing wordt teruggeven in inkomensondersteuning. De maatregel levert per saldo 185 miljoen op.
- Er komt 150 miljoen extra beschikbaar voor versterking van het fundamenteel onderzoek, waarvan 50 miljoen door herprioritering.
- In lijn met de motie Van Haersma Buma wordt 256 miljoen uit het gemeentefonds overgeheveld naar de scholen ten behoeve van hun huisvesting.
- Het beleid gericht op bekostiging op basis van kwaliteit wordt voortgezet.
- Toelating tot het hoger onderwijs vindt plaats op basis van een daarvoor kwalificerend diploma. Selectie aan de poort blijft toegestaan voor University colleges, studies waar het aantal aanmeldingen het aantal opleidingsplaatsen overstijgt en voor opleidingen met bijzondere toelatingseisen, zoals in de kunsten.
- Bestuur, beheer en beloningen bij instellingen van hoger onderwijs worden in overleg met de sector versneld op orde gebracht.

Emancipatie en gelijke behandeling

Iedereen moet iets van zijn of haar leven kunnen maken, ongeacht geslacht, seksuele geaardheid, afkomst, religie, levensovertuiging of handicap. Dat vraagt van iedereen een bijdrage: van individuen zelf, sociale partners, overheden, levensbeschouwelijke groepen en etnische gemeenschappen. De overheid kan anderen alleen met overtuiging aanspreken als zij zelf het goede voorbeeld geeft.

- Nieuwe 'weigerambtenaren' worden niet aangesteld. De algemene wet gelijke behandeling wordt aangepast naar Europees model. De 'enkele feitconstructie' verdwijnt uit de wet. Scholen mogen homoseksuele leraren niet ontslaan en homoseksuele leerlingen niet weigeren of wegsturen vanwege hun seksuele voorkeur. Op scholen zal ook voorlichting worden gegeven over 'seksuele diversiteit'. Het wetsvoorstel lesbisch ouderschap treedt zo spoedig mogelijk in werking. Daardoor verbetert de juridische positie van lesbische ouders en hun kinderen.
- Bestrijding van homofob geweld blijft een prioriteit voor politie en Openbaar Ministerie.
- De sterilisatie-eis met betrekking tot officiële geslachtsregistratie zal worden geschrapt uit de wet.
- Het kabinet zet zich actief in om nog bestaande loonverschillen tussen mannen en vrouwen voor gelijke arbeid weg te nemen.
- Het kabinet bestrijdt alle vormen van onderdrukking van vrouwen. Geweld in afhankelijkheidssituaties is onaanvaardbaar en wordt opgespoord en bestraft. Dat geldt voor huiselijk geweld en kindermishandeling, genitale verminking, eerwraak, prostitutie en mensenhandel. Op schijnhuwelijken wordt strenger gecontroleerd. Gedwongen huwelijken worden strafbaar en herhaalde huwelijksmigratie gaan we tegen.
- Nederland zal het verdrag van de Verenigde Naties voor de rechten van gehandicapten ratificeren, onder de voorwaarde dat hieruit volgende verplichtingen geleidelijk ten uitvoer kunnen worden gebracht.

Kunst en Cultuur

Kunst en cultuur zijn van grote waarde voor de samenleving. Nederland heeft een naam hoog te houden in kunst en cultuur. Nederlandse ontwerpers, modemakers, dj's en architecten veroveren de wereld. Beeldende kunst, dans, opera en musicals trekken een groot publiek. Instellingen en kunstenaars ontpoppen zich als cultureel ondernemer en boren nieuw publiek en nieuwe middelen aan. Het overheidsbeleid richt zich vooral op een sterke basisinfrastructuur, talentontwikkeling en internationale bekendheid van onze topkunst.

- Cultuur moet toegankelijk blijven. De BTW-verhoging voor podium- en beeldende kunsten gaat definitief niet door.
- We ondersteunen en stimuleren cultureel ondernemerschap en nieuwe financieringsvormen.

- De cultuurkaart CJP voor jongeren blijft behouden. Culturele instellingen richten hun educatie op deze groep.
- Talentontwikkeling wordt gestimuleerd via het Fonds voor de podiumkunsten en cultuureducatie.
- Gesubsidieerde culturele instellingen hanteren de Code culturele diversiteit.
- Het onderwijs en de cultuursector bundelen krachten ten behoeve van cultuureducatie in het basis- en voortgezet onderwijs.

Media

Centraal in het mediabeleid staat het waarborgen van een onafhankelijk, gevarieerd en hoogwaardig aanbod, toegankelijk voor alle lagen van de bevolking. Het bestaande beleid wijzigen we op een aantal punten.

- De regionale omroepen worden niet langer gefinancierd door de provincies, maar door het Rijk. Het budget wordt overgeheveld van het provinciefonds naar de mediabegroting. Door samenwerking en integratie van taken met de landelijke publieke omroep is een besparing mogelijk.
- We heroverwegen het eerder aangekondigde mediafonds. Het Stimuleringsfonds voor de Pers blijft bestaan.
- De zogenaamde 'artikel 2.42 omroepen' worden - zoals eerder besloten - ondergebracht bij omroeporganisaties. Dat maakt het schrappen van de hiermee samenhangende uitgaven mogelijk.
- De landelijke publieke omroep krijgt daarnaast een extra taakstelling. Deze kan onder meer worden gerealiseerd door de eigen inkomsten te vergroten, onnodige uitgaven aan ledenwerving te voorkomen en door de voorgenomen koppeling tussen ledenaantallen en budgetten van omroepverenigingen los te laten en te vervangen door systeem met A- en B-licentie. Toetreding van nieuwe omroepen blijft mogelijk.

VII. Zorg dichtbij

Goede zorg en, nog belangrijker, goede gezondheid is niet alleen een zaak van de overheid. Succes boeken we alleen door samen te werken. Dat begint bij preventie en een gezonde levensstijl. Natuurlijk zijn mensen hiervoor in de eerste plaats zelf verantwoordelijk, maar wij willen dit ondersteunen. Daarnaast kiezen wij de komende kabinetsperiode voor een drietal andere prioriteiten. Allereerst willen wij de kwaliteit van de geleverde zorg verder verbeteren. We doen dit door het inzicht in de geleverde kwaliteit te verbeteren, praktijkvariatie te verminderen en zinloos medisch handelen tegen te gaan. Kwaliteitsverhoging gaat in de zorg gelukkig vaak samen met kostenverlaging; daar ligt een tweede prioriteit. Wij drukken de stijging van de kosten door de hoeveelheid geleverde zorg beter te beheersen, overbehandeling tegen te gaan, stringent pakketbeheer in te voeren, overcapaciteit te verminderen en verspilling te bestrijden. Een derde prioriteit betreft het bevorderen van (regionale) samenwerking tussen zorgaanbieders. Dure, complexe en acute zorg willen we concentreren; minder complexe zorg organiseren we dichterbij de mensen. Beide is goed voor kwaliteit én kosten.

Binnen het stelsel van curatieve zorg gaan we nieuwe accenten leggen op meer samenwerken in plaats van enkel concurreren, op het wegnemen van perverse volumeprikkels en de introductie van inkomensafhankelijke financiering. De sleutelrol van verzekeraars blijft in stand. In 2015 zijn zij volgens plan volledig risicodragend.

- Financiering van zorg wordt in hoofdzaak inkomensafhankelijk. De zorgtoeslag verdwijnt. Voor 2017 gaan we uit van een nominale premie van 400, daarna blijft de verhouding tussen de nominale en inkomensafhankelijke premie constant. Het bestaande eigen risico wordt budgettair neutraal omgezet in een inkomensafhankelijk eigen risico. De zorgkosten blijven gelijk verdeeld tussen werkgevers en werknemers.
- Met behulp van convenanten houden we het zorgstelsel binnen maatschappelijk en politiek wenselijke bandbreedtes. Met verzekeraars sluiten we een convenant over preventie en het bevorderen van een gezonde levensstijl. Na 2014 zetten we het hoofdlijnenakkoord voort met instellingen voor medisch specialistische zorg, vrijgevestigde medisch specialisten, huisartsen en instellingen voor geestelijke gezondheidszorg. Daarbij wordt de kostenstijging verder gedrukt van 2,5 naar 2 procent (huisartsen naar 2,5 procent). We willen de kans op inzet van het macro beheersingsinstrument zo klein mogelijk maken en bekijken daarom of het mogelijk is de Nederlandse Zorgautoriteit (NZa) vooraf te laten toetsen of het door de verzekeraars gecontracteerde volume past binnen het begrotingskader zorg.
- Concentratie van voorzieningen zorgt vaak voor een hogere kwaliteit tegen lagere kosten. Verzekeraars zijn er verantwoordelijk voor dat dit doel bereikt wordt, door selectiever te contracteren op basis van heldere kwaliteitscriteria. Daarom wordt de basisverzekering beperkt tot naturapolissen; de restitutiepolis gaat naar de aanvullende verzekering.

- Het naast elkaar bestaan van verschillend gefinancierde spoedeisende hulpposten (SEH's) en huisartsenposten (HAP's) zorgt voor volumeprikkels die bijdragen aan overbehandeling en verspilling. Om dit tegen te gaan wordt de ingezette beweging richting concentratie en specialisatie van SEH's voortgezet en zullen deze worden geïntegreerd met de HAP's. Huisartsenzorg moet altijd bereikbaar zijn. Mensen die zich zonder verwijzing van een huisarts melden bij de SEH, betalen een eigen bijdrage van 50 euro. Uiteindelijk zullen deze voorzieningen onder regie van de verzekeraars in één bekostigingssysteem met de huisartsen worden ondergebracht. Dit systeem gaat uit van populatiegebonden bekostiging en biedt ruimte voor aanvullende beloningsafspraken met verzekeraars. Die afspraken zijn gericht op het vervangen van tweedelijnszorg door de eerste lijn, het ontmoedigen van onnodige doorverwijzingen en het bevorderen van chronische zorg in de eerste lijn. Voor nieuwe aanbieders blijft ruimte. Dit pakket van maatregelen legt het fundament voor een structuur van sterke eerste- en anderhalvelijnszorg, dicht bij de mensen en met de huisarts in een sleutelrol. Ook wordt op deze manier onnodig gebruik van dure ziekenhuiszorg ontmoedigd.
- Met verzekeraars sluiten we een convenant af gericht op concentratie van acute zorg, omdat dit leidt tot hogere kwaliteit van zorg. Ook de top-referente zorg die op dit moment door academische ziekenhuizen wordt verleend, wordt geconcentreerd.
- Zorgverzekeraars worden in 2017 financieel verantwoordelijk voor de Geestelijke GezondheidsZorg (GGZ). Dit vergt vervanging van de kostenverevening achteraf door een goede vereveningssysteem vooraf, een deugdelijke productstructuur en goede kwaliteitsmeting. Langdurige geestelijke gezondheidszorg kan dan ook overgeheveld worden naar de zorgverzekeringwet. Om afwenteling te voorkomen wordt de bestaande eigen bijdrage in de eerste lijn budgettair neutraal omgezet in een procentuele eigen bijdrage voor alle GGZ-kosten in eerste en tweede lijn gezamenlijk. Dit resulteert in een lagere eigen bijdrage in de eerste lijns GGZ.
- Vanaf 2015 gaan we investeren in extra wijkverpleegkundigen met een bedrag dat oploopt tot minimaal 250 miljoen in 2017. Dit financieren we met middelen die we vrijspelen bij medische zorg in de tweede lijn (substitutie). Zo bevorderen we dat meer zorg dicht bij de mensen thuis wordt geleverd.
- De mogelijkheid om winst uit te keren in de zorg zal zo ingeperkt worden dat het alleen interessant is voor investeerders met een langetermijnperspectief. Winstuitkering is alleen mogelijk bij surpluswinst boven 20 procent solvabiliteit en alleen bij winst uit reguliere exploitatie. Zorgverzekeraars krijgen de mogelijkheid een minderheidsbelang bij zorgaanbieders te verwerven.
- Het rapport van de commissie-Meurs is leidraad bij het inkomensbeleid gericht op medisch specialisten. Het fiscale ondernemersvoordeel voor medisch specialisten vervalt in 2015, als het specialistenhonorarium integraal onderdeel is van het ziekenhuisbudget en het beheersmodel medisch specialisten verdwijnt. De vorming van mega- of regiomaatschappen wordt ontmoedigd.

- Publiek toegankelijke informatie over kwaliteit is van groot belang voor verzekeraars, patiënten, patiëntenverenigingen, de Nederlandse Mededingingsautoriteit en de Nederlandse Zorgautoriteit. Lopende initiatieven worden met kracht doorgezet, eventueel ondersteund door convenanten. Het Kwaliteitsinstituut krijgt doorzettingsmacht als de voortgang stopt. We verplichten aanbieders van zorg om bij de declaratie ook informatie te geven die nodig is om vast te kunnen stellen dat kwaliteit geleverd is. Het gros van deze informatie, bijvoorbeeld voortkomend uit klinische registraties, bestaat reeds maar moet nog ontsloten worden. Vanzelfsprekend wordt hierbij recht gedaan aan de bestaande privacy regelingen.

In de langdurige en welzijnszorg willen we de komende periode een omslag maken naar meer maatwerk, meer zorg in de buurt, meer samenwerking tussen de verschillende aanbieders maar ook naar houdbaar gefinancierde voorzieningen, zodat ook latere generaties er nog gebruik van kunnen maken. Dit betekent dat maximaal aansluiting gezocht zal worden bij wat mensen nodig hebben en wat gemeenten in staat zijn te doen. Ook richten wij de voorzieningen scherper op beschikbaarheid voor mensen, die zich uit eigen middelen geen alternatief kunnen veroorloven. Daarbij geven wij prioriteit aan zorg met een medisch karakter boven zorg met een niet-medisch karakter, omdat mensen bij die laatste vorm van zorg vaker (maar niet altijd) op alternatieven in eigen kring kunnen terugvallen.

- De Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) wordt omgevormd tot een nieuwe landelijke voorziening waarin de intramurale ouderen- en gehandicaptenzorg (vanaf ZZP 5) landelijk wordt georganiseerd met een budgetgrens middels de contracteerruimte. De voorziening krijgt daarbij een centraal beleidskader, zowel zorg in natura als pgb's maken deel uit van de voorziening. Zowel inkoop als indicatiestelling komt hier terecht. De bestaande regionale structuur van zorginkoop met budgetplafond wordt vooralsnog gehandhaafd, terwijl de indicatie wordt beperkt tot degenen die het echt nodig hebben. De besparing ontstaat door het terugdringen van regionale variatie en spreiding in tariefstelling. Het gebruik van persoonsgebonden budgetten heeft juist bij deze zorg overigens geleid tot zorg op maat en institutionele innovaties. Dat willen we verder bevorderen.
- Voor verbetering van verpleegkundige zorg buiten instellingen zijn al veel goede ideeën ontwikkeld, onder meer door de Sociaal Economische Raad en in de Agenda voor de Zorg. Wij sluiten daarbij aan. Extramurale verpleging wordt in 2017 van de AWBZ overgeheveld naar de Zorgverzekeringswet (ZVW) en valt daar onder het zelfde systeem van populatiegebonden bekostiging als de huisartsenzorg. De indicatiestelling vervalt. Zo verdwijnen schotten, bevorderen we wijkverpleging, ontmoedigen we overbehandeling en stimuleren we een sterke eerste lijn waar de huisarts integraal deel van uitmaakt.
- Gemeenten worden geheel verantwoordelijk voor de activiteiten op het gebied van ondersteuning, begeleiding en verzorging. De aanspraken worden beperkt, dienstverlening wordt versoberd en meer gericht op waar ze het hardste nodig is en gaat vallen onder de wet maatschappelijke ondersteuning (WMO). De aanspraken op huishoudelijke hulp worden vervangen door een maatwerkvoorziening voor degenen die het echt nodig hebben en het niet uit eigen middelen kunnen betalen.

- De combinatie van de introductie van inkomensafhankelijke zorgfinanciering en het organiseren van zorg dicht bij mensen maakt beperking, vereenvoudiging en decentralisatie mogelijk van regelingen als compensatie eigen risico, de aftrek specifieke zorgkosten en de wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten. Hieruit wordt een nieuwe gemeentelijke voorziening gefinancierd met een omvang van ruim 750 miljoen.
- De gemeenten wordt een zeer ruime beleidsvrijheid gegeven met betrekking tot de concrete invulling van deze gedecentraliseerde voorzieningen.

De afgelopen jaren hebben grote groepen medewerkers in de (semi-)collectieve sector hun bijdrage aan het herstel van de overheidsfinanciën geleverd, doordat de groei in hun arbeidsvoorwaarden afgeremd werd met de zogeheten “nullijn”. De medewerkers in de zorg zijn hier tot nu toe uitgezonderd van geweest. Het is dus redelijk van hen een bijdrage te vragen. Voorts nemen de stijgende collectieve zorguitgaven een steeds groter aandeel in de collectieve uitgaven in; binnen de collectieve zorguitgaven nemen de personele uitgaven een dominante positie in. Het beheersen van deze uitgaven is dan ook van toenemend belang om adequaat te kunnen reageren op verslechtingen van het EMU-saldo. Het vigerende convenant voor de overheidsbijdrage in de arbeidskostenontwikkeling in de zorg (OVA), waarin geregeld is hoe de overheid de jaarlijkse bijdrage voor de arbeidskosten voor de zorg vaststelt, heeft momenteel geen mogelijkheid om af te wijken. Dat is wel mogelijk in de overige delen van de collectieve sector. In het recente verleden zijn werkgevers bereid geweest om af spraken te maken over de incidentele loonontwikkeling. Het kabinet zal nu in gesprek gaan met de zorgsector, met als uitgangspunt een meer gelijke behandeling tussen de verschillende onderdelen van de collectieve sector. In dit overleg zal het kabinet er tevens op aandringen om, binnen de beschikbare middelen, ruimte vrij te maken (100 miljoen) voor het verbeteren van de arbeidsmarktpositie van specifieke groepen zorgmedewerkers. Eind 2013 beoordeelt het kabinet de voortgang op beide punten. Om ervan verzekerd te zijn dat per 1 januari 2016 daadwerkelijk stappen gezet kunnen worden, zet het kabinet per onmiddellijk de procedure in gang om het OVA-convenant met ingang van die datum op te schorten.

Voortschrijdende mogelijkheden, toenemend zelfbewustzijn bij burgers en definiëring van nieuwe ziekten leiden tot nieuwe medisch-ethische vragen. Om deze vragen op zorgvuldige wijze te beantwoorden is een brede maatschappelijke discussie nodig. Leidend is het beginsel van zelfbeschikking, altijd in samenhang met menselijke waardigheid, goede zorg en beschermwaardigheid van het leven.

- Er is geen aanleiding om de grens voor het uitvoeren van abortus aan te passen.
- De maatschappelijke discussie over het vrijwillige levenseinde zal worden voortgezet en kan leiden tot aanpassing van wet- en regelgeving.
- Embryoselectie is toegestaan op medische gronden.
- Het oordeel over een actief donorregistratiesysteem wordt aan de Kamer overgelaten.

Ouders zijn er voor verantwoordelijk hun kinderen veilig en gezond te laten opgroeien. Wanneer de ontwikkeling van kinderen ernstig in gevaar komt, moet de overheid tijdig ingrijpen. Dat is in het verleden ondanks toenemende budgetten niet altijd gebeurd. De jeugdzorg zal daarom de komende jaren sterk worden verbeterd. Tegelijkertijd zullen de fors gestegen uitgaven voor jeugdzorg en geestelijke gezondheidszorg voor de jeugd worden teruggebracht.

De jeugdzorg wordt in 2015 gedecentraliseerd naar gemeenten. De decentralisatie omvat alle onderdelen: de jeugdzorg die nu een verantwoordelijkheid is van de provincie, de gesloten jeugdzorg onder regie van Volksgezondheid Welzijn en Sport, de jeugd-GGZ die onder de ZVW valt, de zorg voor lichtverstandelijk gehandicapten jongeren op basis van de AWBZ en de jeugdbescherming en jeugdreclassering van Veiligheid en Justitie. Deze decentralisatie wordt gecoördineerd op het ministerie van VWS.

- “Eén gezin, één plan, één regisseur” is het uitgangspunt bij de decentralisaties in het sociale domein: bij de wet werken naar vermogen, de algemene wet bijzondere ziektekosten, de wet maatschappelijke ondersteuning en de jeugdhulpverlening. Dit vergt ook één budget en één verantwoordelijke van overheidszijde. Er komt een einde aan de praktijk waarbij vele hulpverleners langs elkaar heen werken bij de ondersteuning van één gezin.
- Consultatiebureaus worden verplicht kinderen voor wie taalachterstand dreigt, door te verwijzen naar vroeg- en voorschoolse educatie. Sluitende samenwerking tussen gemeenten en scholen moet waarborgen dat achterstanden spoedig mogelijk en in ieder geval voor het eind van de basisschoolperiode zijn weggewerkt.
- Om de effecten van Jeugdzorg te kunnen beoordelen worden prestatiegegevens aangeleverd en openbaar.
- De decentralisatie moet ertoe bijdragen dat de eigen kracht, het sociale netwerk en de voorzieningen in een gemeente beter worden benut. Het accent zal steeds liggen op participatie in de samenleving.
- We versnellen de professionalisering van de jeugdzorg, inclusief opleidingseisen, beroepscodes en tuchtrecht.
- De nieuwe Jeugdwet waarborgt de gemeentelijke beleidsvrijheid. Elementaire kwaliteitswaarborgen voor cliënten blijven wettelijk verankerd.
- De voorgenomen eigen bijdrage in de jeugdzorg wordt niet ingevoerd.

Sport brengt mensen bij elkaar en is van groot maatschappelijk belang. Kinderen verwerven belangrijke sociale vaardigheden. Voldoende en veilig sporten houdt jonge en oude mensen fitter en gezonder. We willen dat meer mensen kunnen sporten en bewegen in hun eigen omgeving. Er zijn nog veel mogelijkheden om de openbare ruimte beter te benutten.

- We bevorderen samenwerking van gemeenten, bedrijven, scholen en sportverenigingen.
- Met gemeenten willen we bevorderen dat er bij de aanleg van nieuwe wijken voldoende ruimte voor sport en bewegen is.
- Het kabinet streeft naar meer gymlessen per week in het primair onderwijs.
- Topsportevenementen kunnen waardevol zijn voor de Nederlandse economie en hebben een positieve uitstraling naar de breedtesport. Het binnenhalen en organiseren

van de Olympische Spelen brengt echter veel financiële risico's met zich mee. Hiervoor is weinig draagvlak in de samenleving in een tijd van crisis en bezuinigingen. We onderschrijven de ambitie om de Nederlandse sport op Olympisch niveau te brengen, zonder de Olympische Spelen naar Nederland te willen halen.

- Sporten en als toeschouwer aanwezig zijn bij wedstrijden moeten veilig zijn. Helaas zijn er nog altijd te veel mensen die sport voor anderen verpesten. Voetbalhooligans worden daarom hard aangepakt.
- Verbaal en fysiek geweld op of om het sportveld verdient een strenge straf. Ook sportbonden en sportverenigingen hebben hier een taak.
- Mochten de loterijen de komende jaren meer omzet maken, dan zal de extra afdracht ten goede komen aan de sport.

VIII. Veiligheid en justitie

Veiligheid is een kerntaak van de overheid. Burgers moeten zich veilig kunnen voelen op straten en in wijken. Politie en justitie moeten daadkrachtig en gezaghebbend kunnen optreden tegen overlast, intimidatie, agressie, overvallen, inbraken en geweld. Kwetsbare groepen moeten op de overheid kunnen rekenen. Door een goede onderlinge samenwerking kunnen ouders, onderwijs, jeugdzorg en politie tijdig risicogedrag signaleren en zo criminele carrières voorkomen. De rechter krijgt de mogelijkheid als aanvullende maatregel “ter beschikking aan het onderwijs” (TBO) op te leggen. Barrières die effectief optreden van politie en justitie in de weg staan, worden waar dat kan weggenomen. Met de komst van de nationale politie blijft er aandacht voor lokale prioriteiten. Burgers worden meer betrokken bij het veiligheidsbeleid in wijken. Aandachtswijken houden prioriteit. De mannen en vrouwen in de frontlinie verdienen steun en moeten voor een hoger salaris niet de straat voor het bureau hoeven te verruilen. Door meer blauw op straat nemen de veiligheid en de pakkans toe. Recidive dringen we terug door passende straffen en tijdige resocialisatie, zodat ook weer een nieuw perspectief ontstaat. We verbeteren de positie van slachtoffers voor, tijdens en na afloop van het strafproces. De schade verhalen we op de daders. Bescherming van de persoonlijke levenssfeer van burgers is van groot belang. De overheid dient daarvoor borg te staan.

- De nationale politie krijgt structureel 105 miljoen per jaar extra. Dat maakt meer blauw op straat en meer capaciteit voor opsporing mogelijk.
- Het wetsvoorstel tot wijziging van de Politiewet 2012 wordt voortgezet om de lokale inbedding van de politie te versterken, met name door burgemeesters meer te betrekken bij de aanwijzing van de regioburgemeester en door geregeld overleg tussen minister en burgemeesters te voeren over onderwerpen van lokaal belang zoals de verdeling van de sterkte en benoeming van leden van de politieleiding.
- Gezagsdragers en hulpverleners verdienen respect. Het programma Veilige publieke taak ondersteunt dit. Ook kan er anoniem aangifte worden gedaan.
- Bevoegdheden en uitrusting van lokale toezichthouders en handhavers (BOA's) worden beter geregeld.
- In de strafrechtketen krijgen de volgende punten bijzondere aandacht: innovatie, pakkans, optimalisatie van de executieketen, doelmatiger strafrechtketen, verkorting van doorlooptijden van strafzaken, intensivering van opsporing en berechting van jeugdcriminaliteit en aanpak van ingrijpende misdrijven zoals overvallen, woninginbraken en geweldsdelicten.
- Straffen van meer dan twee jaar in eerste aanleg worden direct geëffectueerd, ook al wordt er hoger beroep aangetekend. Bij een delict met slachtoffers geldt dit bij straffen van meer dan een jaar.
- Er komt een adolescentenstrafrecht met een maximum voor jeugdetentie van twee jaar.
- Er komt een eigenbijdrageregeling voor gedetineerden.
- Met goed gedrag kunnen gedetineerden meer bewegingsruimte en vervroegde invrijheidstelling verdienen. De algemeen geldende detentiefasering verdwijnt.

- Betere informatievoorziening – onder strikte voorwaarden – en zo nodig intensivering van de observatie moet een einde maken aan de gunstige positie van verdachten die weigeren mee te werken aan een onderzoek. Om dit mogelijk te maken wordt het wetsvoorstel Forensische Zorg (WFZ) zo spoedig mogelijk ingevoerd.
- Het wordt mogelijk levenslang toezicht te houden op zeden- en geweldsdelinquenten.
- Publieke- en private toezichthouders gaan camerabeelden van delicten en incidenten direct doorsturen naar de meldkamer van de politie.
- Er komt één loket voor slachtofferhulp. De reikwijdte van het schadefonds geweldsmisdrijven wordt uitgebreid met onder meer dood door schuld bij ernstige verkeersovertredingen. Slachtoffers krijgen meer spreekrecht in het strafproces.
- De kosten van het strafproces worden waar mogelijk verhaald op de daders.
- Verdachten kunnen eenvoudiger tot de (snel)rechtszitting in voorlopige hechtenis worden gehouden.
- De rechter krijgt in geval van meerdaadse samenloop ruimere mogelijkheden om een passende straf te bepalen.
- In de strafvorderingrichtlijnen van het openbaar ministerie worden minimale strafeisen voor ernstige gevallen van recidive vastgelegd.
- Mensenhandel en de daaraan gerelateerde prostitutie worden harder bestreden.
- We intensiveren de aanpak van de georganiseerde misdaad over de hele linie. Zo gaan we witwassen strenger straffen en criminele vermogens beter afromen. Het boeteplafond bij de bestraffing van rechtspersonen wordt opgeheven.
- Er is sprake van toenemende bedreigingen en kwetsbaarheden op het terrein van cybersecurity. Die willen we het hoofd bieden door krachten te bundelen met alle belanghebbenden, de opsporingscapaciteit te versterken en het juridisch instrumentarium aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden.
- We onderzoeken of het verlengen van bewaartermijnen kan bijdragen aan het oplossen van oude, onopgeloste zaken.
- De wietpas vervalt, maar de toegang tot coffeeshops blijft voorbehouden aan ingezetenen die een identiteitsbewijs of verblijfsvergunning, samen met een uittreksel uit het bevolkingsregister kunnen tonen. De handhaving van dit ingezetenen criterium geschiedt in overleg met betrokken gemeenten en zonodig gefaseerd, waarbij wordt aangesloten bij het lokale coffeeshop- en veiligheidsbeleid zodat er sprake is van lokaal maatwerk.
- De bestrijding van drugstoerisme en georganiseerde drugsmisdaad zetten we met kracht door. Drugsridders en illegale straathandel pakken we hard aan. Het gehalte werkzame stoffen in softdrugs wordt aan een maximum gebonden.
- Het civiele proces wordt vergaand vereenvoudigd en gedigitaliseerd. Het onderscheid tussen verzoekschrift en dagvaarding kan vervallen. Hoger beroep wordt gestroomlijnd.
- Echtscheiding zonder tussenkomst van de rechter wordt mogelijk als er geen kinderen betrokken zijn en partners overeenstemming over de scheiding hebben bereikt.

- We moderniseren het kansspelbeleid. Online kansspelen, sportwedenschappen en pokerevenementen worden strikt gereguleerd. Het illegale aanbod aan kansspelen dringen we daarmee terug. Op de naleving van de aan de vergunning verbonden voorwaarden wordt strikt toegezien. Het aanbieden van gokspelen is geen kerntaak van de overheid, daarom wordt Holland Casino onder voorwaarden verkocht.
- Het auteursrecht wordt zo gemoderniseerd dat recht wordt gedaan aan de bescherming van creatieve prestaties zonder dat de gebruiksmogelijkheden voor consumenten in het gedrang komen.
- We gaan digitaal procederen in het bestuursrecht mogelijk maken.
- De Raad van State wordt gesplitst in een rechtsprekend deel en een adviserend deel. Het rechtsprekende gedeelte wordt samengevoegd met de Centrale Raad van Beroep en het College van Beroep voor het Bedrijfsleven.
- De privacytoezichthouder, het College Bescherming Persoonsgegevens, krijgt meer bevoegdheden, waaronder de bevoegdheid meer boetes uit te delen. Bij de bouw van systemen en het aanleggen van databestanden is bescherming van persoonsgegevens uitgangspunt. Daar hoort een zogenaamd privacy impact assessment (PIA) standaard bij. Inbreuken door de overheid zijn voorzien van een horizonbepaling en worden geëvalueerd.
- Het verdrag ter bestrijding van namaak (ACTA) krijgt in de huidige vorm geen steun.
- Bij nieuwe wetgeving wordt netneutraliteit strikt gehandhaafd.
- We ondersteunen de samenwerking in en tussen veiligheidsregio's en gaan door met de regionalisering van de brandweer.
- Er komt een aangescherpte Voetbalwet met hogere straffen, boetes voor clubs die het hooliganverbod niet handhaven en stadion- en gebiedsverboden voor degenen die voor het eerst de fout in gaan.
- Overmatig alcoholgebruik door met name jongeren is zeer zorgelijk en leidt tot grote schade. De minimumleeftijd voor de verstrekking van alcohol gaat naar 18 jaar. Dit gaat gepaard met intensieve voorlichting en adequate handhaving.

IX. Immigratie, integratie en asiel

Ons immigratiebeleid is restrictief, rechtvaardig en gericht op integratie. Bij het immigratiebeleid zal rekening gehouden worden met de draagkracht van de samenleving. Voor betrokkenen en voor de samenleving is het van belang dat migranten op eigen benen kunnen staan, door werk in hun levensonderhoud voorzien, snel integreren en meehelpen de samenleving op te bouwen. Op die basis blijven ook EU-inwoners en kennismigranten welkom.

Ook bij gezinshereniging en gezinsvorming waarborgen we integratie door eisen te stellen. In een andere vorm doen we dat ook bij immigranten uit de drie andere landen van het Koninkrijk. Vluchtelingen die aan de voorwaarden voldoen krijgen bescherming en voorzieningen die hen in staat stellen zo snel mogelijk volwaardig deel uit te maken van onze samenleving. We verwachten van hen dat zij zich optimaal inzetten om de geboden kansen te benutten. Voor alle nieuwkomers biedt beheersing van het Nederlands, kennis van de samenleving en betaald werk het beste perspectief op succesvolle integratie.

Integratie- en inburgeringsbeleid zal worden ondergebracht bij het ministerie van SZW, asiel en immigratie bij het ministerie van V&J.

- We blijven in EU-verband pleiten voor aanscherping van de richtlijn die eisen stelt aan huwelijk- en gezinshereniging. Dit betreft een leeftijd van tenminste 24 jaar, het in voldoende mate in eigen levensonderhoud kunnen voorzien door inkomen uit werk en maatregelen om schijnhuwelijken en huwelijksdwang effectief tegen te gaan.
- De DNA-test wordt gebruikt als middel tegen identiteitsfraude.
- Huwelijken tussen neef en nicht worden in beginsel verboden.
- Een verblijfsvergunning wordt niet verstrekt als de aanvrager eerder illegaal in Nederland verbleef of fraude pleegde.
- Vreemdelingen die veroordeeld zijn voor een delict worden eerder uitgezet. De toetsingsperiode wordt verlengd tot vijf jaar en bij recidive wordt de norm voor veelplegers toegepast.
- Gezinsmigratie betreft het kerngezin: een duurzame, exclusieve relatie tussen partners en degenen die door biologische verwantschap tot het gezinshuishouden behoren.
- Alleenstaande minderjarige vreemdelingen worden, mede in het belang van de ontwikkeling van de kinderen zelf, zo snel mogelijk in het land van herkomst met hun familie herenigd, of ondergebracht in een opvangvoorziening in het land van herkomst.
- Het toelatingsbeleid richt zich op de bescherming van vreemdelingen die zelf, op grond van de internationale en Europese beschermingsnormen, vervolging of ernstige mensenrechtenschendingen te vrezen hebben; nationale beschermingsgronden, waaronder het categoriaal beschermingsbeleid, worden uit de Vreemdelingenwet geschrapt. Toelatingsprocedures worden gestroomlijnd en zoveel mogelijk bekort, in het bijzonder als het gaat om vervolgaanvragen en om reguliere aanvragen die worden ingediend door vreemdelingen die een machtiging tot voorlopig verblijf moeten aanvragen. De prikkels en mogelijkheden om procedure op procedure te stapelen, worden weggenomen. Deze maatregelen zijn erop gericht zorgvuldig te toetsen of bescherming nodig is en bij afwijzing het perspectief eenduidig op terugkeer te richten.

- Het kind van een afgewezen asielzoeker dat tenminste vijf jaar voor het bereiken van de leeftijd van 18 jaar in ons land is krijgt een verblijfsvergunning indien het deze aanvraagt voor het bereiken van de leeftijd van 21 jaar en zich niet langdurig aan het toezicht van de rijksoverheid heeft onttrokken. Hetzelfde geldt voor een alleenstaande minderjarige vreemdeling die tenminste vijf jaar voor het bereiken van de leeftijd van 18 jaar in ons land is. Alleen de in Nederland verblijvende gezinsleden van het kind van een afgewezen asielzoeker, krijgen bij deze vergunningsverlening een afgeleide verblijfsvergunning. Het voorgaande wordt vervat in een overgangsregime als onderdeel van een definitieve regeling in het kader van de stroomlijning en bekorting van toelatingsprocedures. In de definitieve regeling, die naar zijn aard betrekking zal hebben op een klein aantal personen, kunnen kinderen van afgewezen asielzoekers of alleenstaande minderjarige vreemdelingen die vijf jaar of langer aaneengesloten in ons land verblijven voor het bereiken van de leeftijd van 18 jaar, alleen in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning indien zij deze aanvragen voordat zij de leeftijd van 19 jaar hebben bereikt. Zij moeten dan, voordat zij de leeftijd van 18 jaar bereiken, hebben voldaan aan de voorwaarden dat zij zich niet langdurig aan het toezicht van de rijksoverheid hebben onttrokken, aan hun terugkeer hebben meegewerkt en hun identiteit hebben aangetoond, onder meer door het overleggen van documenten en/of consistent en naar waarheid verklaren en antwoorden. Een beroep op deze regeling biedt geen recht op opvang. Geen vergunning op grond van deze regeling wordt verleend aan een vreemdeling die een zwaar delict heeft begaan of aan wie is tegengeworpen dat hij oorlogsmisdaden heeft begaan en evenmin aan zijn gezinsleden. Indien voor, tijdens of na de aanvraag voor de overkomst van een of beide ouders door een alleenstaande minderjarige vreemdeling die een verblijfsvergunning heeft gekregen op grond van deze regeling onjuiste gegevens zijn verstrekt met betrekking tot zijn ouders, leidt dit tot intrekking van zijn verblijfsvergunning.
- Werkgevers en malafide verhuurders die personen zonder verblijfsvergunning te werk stellen of onderdak bieden pakken we hard aan.
- Illegaal verblijf wordt strafbaar gesteld. Daarbij zijn particulieren en particuliere organisaties die individuele hulp bieden niet strafbaar.
- We verhogen de Nederlandse bijdrage aan de opvang van vluchtelingen in de regio.
- Op basis van criteria zoals de landen Aruba, Curaçao en Sint Maarten zelf hanteren (onder meer toets op strafblad en inkomen) komen we met een voorstel tot regulering van de vestiging van inwoners uit die landen in Nederland.
- Bij een restrictief en rechtvaardig immigratiebeleid hoort ook een actief en consequent terugkeerbeleid. Wie hier niet mag blijven moet vertrekken of wordt uitgezet. We oefenen druk uit op landen om hun onderdanen terug te nemen aan wie de toegang tot Nederland is ontzegd. Dit betreft ook de handels- en ontwikkelingscontacten met deze landen.
- We scherpen de eisen voor inburgering aan, zowel in het buitenland als in Nederland.
- Voorbereiding op het inburgeringsexamen is een verantwoordelijkheid van betrokkenen zelf. Mensen met een asielstatus doen we een aanbod, voor anderen is een sociaal leenstelsel beschikbaar.

- Inburgeringsinspanningen worden consequent en vanaf het begin gevolgd. Wie zich onvoldoende inzet verliest de verblijfsvergunning, met uitzondering van degenen met een verblijfsvergunning asiel. Maar ook voor de laatste groep geldt dat zij zich in moeten zetten om belemmeringen voor werk, zoals het niet beheersen van het Nederlands, weg te nemen. Alleen dan kunnen zij in aanmerking komen voor een bijstandsuitkering.
- Gezichtsbedekkende kleding wordt verboden in het onderwijs, de zorg, het openbaar vervoer en in overheidsgebouwen. In de openbare ruimte kan de politie ten behoeve van identificatie gelasten de gezichtsbedekkende kleding af te leggen. Wie deze kleding draagt, voldoet niet aan de eisen voor een bijstandsuitkering.
- Voor stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen, naturalisatie en het niet verliezen van het verblijfsrecht bij het aanvragen van een bijstandsuitkering geldt nu een periode van vijf jaar. Die wordt verlengd tot zeven jaar.
- Het kabinet spant zich in EU-verband in om ook voor EU-onderdanen te laten gelden dat zij pas na zeven jaar bijstand kunnen krijgen, mede in het kader van een te ontwikkelen ingroeimodel voor de sociale zekerheid.
- Immigranten met een gewelddadige partner komen in aanmerking voor een partneronafhankelijke verblijfsvergunning; de dader wordt vervolgd.
- Wie de Nederlandse taal niet beheerst krijgt geen bijstandsuitkering. Dit uitgangspunt wordt consequent toegepast: voor vreemdelingen uit derde landen, EU-onderdanen en Nederlanders.
- Het ingezet beleid gericht op het verblijf en de terugkeer van EU-arbeidsimmigranten wordt voortgezet.
- Per 1 januari 2014 vervallen de beperkingen voor de toegang van Bulgaarse en Roemeense werknemers tot de arbeidsmarkt. Dat vergroot het belang om het project EU-arbeidsmigratie, het programma aanpak malafide uitzendbureaus en de Wet aanscherping handhaving en sanctiebeleid SZW-wetgeving met kracht uit te voeren.
- Nederland zet zich er internationaal en in bilaterale contacten voor in dat mensen de mogelijkheid krijgen vrijwillig afstand te doen van een nationaliteit zonder stateloos te worden.

X. Woningmarkt

De woningmarkt zit op slot. Dat is slecht voor onze economie en buitengewoon belemmerend voor mensen die willen kopen, huren of verhuizen. Door annuïtair aflossen als voorwaarde te stellen voor belastingaftrek bij nieuwe hypotheekleningen en de overdrachtsbelasting structureel te verlagen zijn de eerste belangrijke stappen gezet om de woningmarkt weer in beweging te krijgen. Als sluitstuk scheppen wij een helder en houdbaar kader voor de koop- en de huurmarkt. Zo maken we een einde aan de heersende onzekerheid en brengen we een eerlijke en goedlopende woningmarkt binnen bereik. Vanwege het grote belang en de grote complexiteit van de hervormingen wordt op het departement van BZK een nieuwe minister voor Wonen en Rijksdienst belast met het woondossier.

- De hypotheekrenteaftrek blijft bestaan om de aanschaf van een eigen woning te stimuleren en wordt als volgt aangepast. Voor bestaande en nieuwe hypothecaire leningen wordt vanaf 2014 het maximale aftrektarief (vierde schijf), in stappen van een half procent per jaar, teruggebracht naar het tarief van de derde schijf. De opbrengst sluiten we jaarlijks budgettair neutraal terug naar de groep die door de maatregel geraakt wordt. Voor de helft door verlaging van het hoogste tarief in de inkomstenbelasting en voor de helft door verlenging van de derde belastingschijf in de inkomstenbelasting. De problemen met restschulden worden gericht aangepakt. De rente betaald op restschulden kan tijdelijk (maximaal 5 jaar) en onder voorwaarden blijven worden afgetrokken. De gunstige leningsfaciliteit voor starters van de Stichting Volkshuisvesting Nederland zal worden uitgebreid.
- De huurtoeslag blijft intact om woningen voor lagere inkomens betaalbaar te houden. Dat maakt een gedifferentieerde huurverhoging mogelijk. Voor huurders met een huishoudinkomen tot 33.000 is dat 1,5 procent plus inflatie. Bij mensen met een inkomen tussen de 33.000 en 43.000 gaat het om 2,5 procent bovenop de inflatie. Boven de 43.000 is de huurverhoging 6,5 procent plus inflatie. Verhuurders mogen hierbij werken met een huursombenadering. De systematiek met een huurliberalisatiegrens blijft intact. Het systeem voor woningwaardering wordt sterk vereenvoudigd met als grondslag 4,5 procent van de waarde op basis van de wet waardering onroerende zaken. Daarmee komt een einde aan het ingewikkelde puntensysteem. Voor huurders met een inkomen boven 43.000 wordt de maximale huurprijs op basis van het woning waarderingssysteem tijdelijk buiten werking gesteld. Na vertrek van de zittende bewoners geldt de maximale huurprijs weer. Zo pakken we scheefwonen aan en blijft de sociale woningvoorraad in stand.
- Woningbouwcorporaties moeten weer dienstbaar worden aan het publiek belang in hun werkgebied. Hun taak brengen we terug tot het bouwen, verhuren en beheren van sociale huurwoningen en het daaraan ondergeschikte direct verbonden maatschappelijke vastgoed. Corporaties komen onder directe aansturing van gemeenten. Gemeenten met meer dan honderdduizend inwoners krijgen extra bevoegdheden. De schaal van een woningbouwcorporatie moet in overeenstemming zijn met de schaal van de regionale woningmarkt en met de maatschappelijke kerntaak. De extra huuropbrengsten van corporaties die het gevolg zijn van de maatregelen in de huursector worden via een heffing afgeroomd. De beloning van bestuurders van woningbouwcorporaties wordt versneld aangepast op basis van de nieuwe wet normering topinkomens.

XI. Arbeidsmarkt

De werking van de arbeidsmarkt zal voor alle werknemers verder moeten verbeteren. Kansen van vooral oudere werknemers op nieuw werk zijn te laag en flexwerkers verdienen betere bescherming. Een snelle doorstroming van baan naar baan, met een zo kort mogelijke terugval op een uitkering, is voor iedereen wenselijk. Door het ontslagrecht te hervormen en de Werkloosheidswet (WW) te moderniseren kan de route van werk naar werk sterk worden verkort. We streven naar overeenstemming met de sociale partners over een sociale agenda waarvan deze plannen deel uitmaken.

- We handhaven de preventieve ontslagtoets in de vorm van een verplichte adviesaanvraag aan de Uitvoeringsorganisatie Werknemersverzekeringen (UWV). Criteria voor rechtmatig ontslag worden nauwkeurig omschreven. De parallelle route via de kantonrechter vervalt. Het UWV gaat het overgrote deel van de aanvragen binnen vier weken afhandelen (nu zes weken).
- Bij ontslag wegens bedrijfseconomische redenen blijft het UWV dezelfde toetsingscriteria hanteren als tot nu toe. Werkgevers zullen een transitiebudget moeten betalen, tenzij het ontslag ingegeven is door de slechte financiële situatie van de werkgever en de werkgever failliet zal gaan als hij aan die verplichting moet voldoen.
- De preventieve UWV-toets vervalt als in de collectieve arbeidsovereenkomst (cao) is voorzien in een qua inhoud en snelheid vergelijkbare procedure.
- Een werkgever kan zich tot de rechter wenden als hij iemand wil ontslaan in strijd met het opzegverbod, of een tijdelijk contract wil ontbinden terwijl de arbeidsovereenkomst die mogelijkheid niet biedt.
- Een ontslagen werknemer kan zich tot de rechter wenden. Die zal het UWV-advies zwaar laten wegen. De toetsingscriteria voor de rechter worden identiek aan de criteria die het UWV toepast voor een werkgever.
- Indien de rechter een ontslag onterecht vindt of in hoofdzaak aan de werkgever te wijten, kan hij een vergoeding toekennen. Indien de werkgever is afgeweken van een negatief ontslagadvies van het UWV, kan de rechter het ontslag ook ongedaan maken. De ontslagvergoeding bedraagt maximaal een half maandsalaris per dienstjaar, met een grens van 75.000 euro. Er is geen mogelijkheid tot hoger beroep.
- Werknemers hebben bij ontslag in de periode tussen twee banen recht op de volgende voorzieningen. Allereerst de bestaande wettelijke opzegtermijn van één tot vier maanden, afhankelijk van de duur van het dienstverband. Daarnaast is de werkgever bij onvrijwillig ontslag of het niet verlengen van een tijdelijk contract van minstens een jaar een vergoeding voor scholing in de vorm van een transitiebudget verschuldigd. De omvang van dit budget bedraagt een kwart maandsalaris per dienstjaar met een maximum van vier maandsalarissen.
- De duur van de WW-uitkering wordt maximaal 24 maanden: 12 maanden gerelateerd aan het laatstverdiende loon en 12 maanden gerelateerd aan het wettelijk minimumloon. In de eerste tien jaar bouwen werknemers per gewerkt jaar één maand WW-recht op, daarna een halve maand per gewerkt jaar. Bestaande rechten voor wat betreft de opgebouwde jaren worden binnen het maximum van de nieuwe systematiek gerespecteerd.

- Voor 55-plussers die ontslagen worden gaat de inkomensvoorziening voor oudere werklozen (IOW) gelden, zonder partner- of vermogenstoets en met sollicitatieplicht. De IOAW vervalt.
- Het financiële voordeel dat werkgevers hebben door deze hervorming van het ontslagrecht wordt verrekend door verhoging van de WW-premie. We bezien de mogelijkheid om de WW-premie per werkgever te differentiëren op basis van criteria van goed werkgeverschap.
- Bij cao mag worden afgeweken van het afspiegelingsbeginsel, dat bepaalt dat ontslagen evenwichtig moeten worden gespreid over de verschillende leeftijdsgroepen.
- Flexibele arbeid is belangrijk voor een goed functionerende arbeidsmarkt en economie. Het is nodig om bedrijven in staat te stellen pieken en dalen op te vangen. Flexibele arbeid mag echter niet verworden tot een goedkoop alternatief voor werk dat beter door vaste werknemers gedaan kan worden. We nemen initiatieven om flexibele en vaste arbeid beter met elkaar in balans te brengen.
- Door openstelling van de laagste loonschalen kunnen flexwerkers aan de onderkant van de arbeidsmarkt, zoals schoonmakers en cateringmedewerkers, gewoon weer in dienst worden genomen. De rijksoverheid zal op dit punt het goede voorbeeld geven.
- Samen met sociale partners kijken wij naar verbetering van de wettelijke bescherming voor verschillende vormen van flexibel werken. Daarbij betrekken wij onder andere ketenregelingen en concurrentiebedingen.

Het wetsvoorstel Werken naar Vermogen wordt vervangen door een nieuwe Participatiewet, in te voeren op 1 januari 2014. Het kabinet ontwerpt een quotumregeling voor het in dienst nemen van arbeidsgehandicapten door grotere werkgevers. We zorgen ervoor dat niemand tussen wal en schip valt. Naarmate het aantal plaatsen in de sociale werkvoorziening afneemt, neemt het aantal reguliere plaatsen voor arbeidsgehandicapten toe. De quotumregeling wordt vanaf 1 januari 2015 (het jaar waarin de nieuwe wet ook voor bestaande gevallen in de Wet Sociale Werkvoorziening (WSW) gaat gelden) in zes jaar stapsgewijs ingevoerd. Zo voorkomen we dat verdringing optreedt en krijgen de werkgevers tijd om aanpassingen door te voeren. Ten opzichte van het wetsvoorstel Werken naar Vermogen bevat de Participatiewet de volgende wijzigingen.

- Wij schrappen de herbeoordeling voor jongeren die al een arbeidsongeschiktheidsuitkering (Wajong) hebben en de verlaging van de uitkering voor deze groep.
- Wij bouwen in zes jaar een quotum van vijf procent op voor bedrijven voor het aannemen van arbeidsgehandicapten. Wanneer een bedrijf niet aan het quotum voldoet volgt een boete van 5.000 per werkplaats voor een arbeidsgehandicapte. Er komt een uitzondering op de quotumregeling voor bedrijven met minder dan 25 werknemers.
- Wij spreiden van de efficiencykorting op de sociale werkvoorziening over zes jaar.
- De instroom in de sociale werkvoorziening in zijn huidige vorm stopt met ingang van 1 januari 2014. Gemeenten krijgen binnen de wettelijke kaders ruimte om zelf beschut werk als een voorziening te organiseren. Er is geld om via deze voorziening structureel uiteindelijk dertigduizend werkplekken te realiseren afgestemd op honderd

- procent van het wettelijk minimumloon. De verplichting voor gemeenten om één op de drie vrijgevallen plaatsen in de sociale werkvoorziening op te vullen vervalt.
- Voor zover werknemers voor een loon onder het wettelijk minimumloon werken, is dat altijd tijdelijk en groeit het totaal van loon en aanvullende uitkering toe naar het wettelijk minimumloon. Op basis van de evaluatie van de lopende experimenten met loondispensatie wordt een beslissing genomen over de maatvoering en invulling hiervan.
  - Op de bij gemeenten en UWV beschikbare re-integratiemiddelen wordt een doelmatigheidskorting doorgevoerd, mede in het licht van grote decentralisaties zoals bij de Participatiewet.

In het licht van ons streven naar een gezamenlijke sociale agenda hecht het kabinet aan constructieve samenwerking met de sociale partners. We willen met hen in gesprek over de invulling en uitwerking van de maatregelen in dit regeerakkoord, in het bijzonder voor de maatregelen inzake ontslag en WW, binnen de financiële kaders. Doel is het verbeteren van het functioneren van de arbeidsmarkt, waarbij iedereen - flexwerker of vaste werknemer – in staat wordt gesteld zo snel mogelijk nieuw werk te vinden.

Bijna 800.000 kinderen maken gebruik van kinderopvang. Het gaat om kinderen in een kwetsbare leeftijd. Daarom moeten de opvangvoorzieningen een gezonde en veilige omgeving bieden, die bijdraagt aan de ontwikkeling van kinderen. Kinderopvang biedt ouders de mogelijkheid om deel te nemen aan het arbeidsproces. Al met al voldoende redenen om betaalbaarheid en kwaliteit van kinderopvang te blijven borgen.

Onderwijs, kinderopvang, peuterspeelzalen en voor- en vroegschoolse educatie moeten op elkaar afgestemd zijn. In de voorschoolse periode is dat van belang om ontwikkelingsachterstanden te voorkomen, te signaleren en tijdig aan te pakken. Het leren van de Nederlandse taal door jonge kinderen verdient daarbij bijzondere aandacht. Dit stelt ook eisen aan de vaardigheden van de beroepskrachten in de sector. Bij buitenschoolse opvang is afstemming noodzakelijk om waar mogelijk een sluitend dagarrangement te realiseren, bijvoorbeeld in het kader van de brede school of integrale kindcentra. Ouders kiezen de voorziening die het beste bij hun kind past. Klachten moeten makkelijk kunnen worden ingediend, verdienen serieuze en snelle behandeling en worden betrokken bij het toezicht. Het risicogestuurd toezicht verbetert verder: streng waar nodig, zelf verantwoordelijk waar dat kan.

- Om de onderlinge afstemming van onderwijs, peuterspeelzaalwerk en kinderopvang te optimaliseren wordt de financiering van het peuterspeelzaalwerk onder de Wet Kinderopvang gebracht. Daarbij zal bestaande gemeentelijke financiering worden betrokken. Belemmeringen voor samenwerking zullen op basis van de ervaringen in de nu lopende pilots worden weggenomen. De bestaande minimumeisen aan voor- en vroegschoolse educatie worden onderdeel van de afspraken. Financieringsstromen stemmen we op elkaar af.
- Door extra investeringen in voor- en vroegschoolse educatie verbeteren we de kwaliteit en de taalvaardigheid van het personeel.
- De veiligheid van kinderen in de kinderopvang heeft de hoogste prioriteit. Screening van het personeel zal voortdurend plaatsvinden.

- De positie van ouders wordt versterkt. De verschillende klachten- en geschillenregelingen worden gestroomlijnd, zodat ouders bij elke voorziening een beroep kunnen doen op een klachtenfunctionaris/vertrouwenspersoon en een laagdrempelige geschillenregeling.
- Het aanbod van voorzieningen dient aan te sluiten bij de wensen van ouders. Met de sector worden afspraken gemaakt over een grotere flexibiliteit in het aanbieden van contracten. Doel is een verbeterde aansluiting tussen gebruikte en betaalde uren. Indien nodig wordt dit wettelijk vastgelegd.

XII. Ruimte en mobiliteit

Infrastructuur en bereikbaarheid zijn van doorslaggevend belang voor onze economie. Ook in de afgelopen jaren is de mobiliteit gegroeid, ondanks de economische crisis. Op twee manieren werken we aan het verbeteren van bereikbaarheid en doorstroming. Door te investeren, vooral in het aanpakken van fileknelpunten en de aanleg van ontbrekende schakels in hoofdverbindingen. En door de bestaande infrastructuur - weg, spoor en water - beter te benutten. Openbaar vervoer moet betrouwbaar, toegankelijk en efficiënt zijn. Spoor en andere vormen van openbaar vervoer moeten beter op elkaar aansluiten. De veiligheid op het spoor moet verder verbeteren. Het kabinet bevordert de ontwikkeling van de mainports Schiphol en Rotterdam vanwege hun grote belang voor de Nederlandse economie. Zij krijgen ruimte om te groeien, met blijvende aandacht voor een goed woon- en leefklimaat.

- De resterende investeringsruimte in Infrastructuurfonds en Deltafonds tot 2028 kan in de komende kabinetsperiode voor 80 procent worden bestemd voor nieuwe projecten.
- Projecten met een gunstige maatschappelijke baten/kostenverhouding voeren we volgens plan uit. Dit geldt onder meer voor de aanleg van de Blankenburgtunnel. Knelpunten in het aansluitende wegennet worden gelijktijdig aangepakt. De besluitvorming over de verbreding van de Ring Utrecht (2 x 7 rijstroken) wordt afgerond.
- Er komt geen kilometerheffing. In plaats daarvan zetten we het programma Beter Benutten door dat een bijdrage levert aan het verminderen van files.
- Om de beschikbare middelen optimaal te gebruiken en ondernemerschap en innovatie te bevorderen zetten we in op publiek-private samenwerking bij de aanleg van infrastructuur.
- Het Eurovignet wordt verder toegespitst op schonere vrachtwagens. Eventuele geraamde meeropbrengsten komen ter beschikking voor investeringen in weg- infrastructuur.
- De vrijstelling in de motorrijtuigenbelasting voor oldtimers wordt vanuit milieu-overwegingen afgeschaft.
- Vanaf 2016 wordt met gebruikmaking van bestaande budgetten het Europees spoorbeveiligingssysteem (ERTMS) gefaseerd ingevoerd. Om het aantal overwegincidenten te verminderen komt er een verbeterprogramma.
- In het kader van de op te stellen lange termijn agenda spoor analyseren we organisatie en ordening op het spoor. Op basis van de uitkomsten volgen eventueel aanpassingen.
- De onderhandse gunning aan de NS van het vervoer op het hoofd railnet voor de periode 2015-2024 wordt afgerond.
- Belemmeringen voor grensoverschrijdend treinverkeer worden waar mogelijk weggenomen.
- We verkennen de mogelijkheden voor verdere decentralisatie, maar houden het hoofd railnet in stand.
- Regionale luchthavens mogen zich verder ontwikkelen, ook om de groei van Schiphol te ondersteunen.
- We inventariseren belemmeringen voor duurzame binnenvaart die kan bijdragen aan de ontwikkeling van de kernfuncties van de haven Rotterdam en nemen die waar mogelijk weg.

- Belemmeringen voor het goederenvervoer worden weggenomen door het bevorderen van snelle en goede douaneafhandeling.

Het kabinet kiest bij de ruimtelijke inrichting voor economische groei die geen afbreuk doet aan ecologie en omgevingskwaliteit.

- Nederland wil internationaal concurrerend blijven en investeringen moeten maximaal renderen. Daarom krijgen de economische gebieden rond de mainports, brainports en greenports prioriteit.
- De besluitvorming over ruimtelijke projecten moet eenvoudiger en sneller, daarom stroomlijnen we de ruimtelijke wet- en regelgeving verder. In 2013 komen we met een wetsvoorstel omgevingswet ter vervanging van onder meer de wet op de ruimtelijke ordening en de waterwet.
- Er komt een databank voor ruimtelijke gegevens, waardoor informatie makkelijker kan worden ontsloten.
- De krimpproblematiek krijgt aandacht vanuit verschillende ministeries. In het onderwijs moeten alle vormen van samenwerking mogelijk zijn wanneer krimp daartoe noopt. Woningen zullen moeten worden aangepast met het oog op de bevolkingssamenstelling en soms is sloop aan de orde. Voorzieningen zullen waar mogelijk moeten worden gebundeld. Het voortouw ligt hiervoor bij de lokale overheid. Regio's die hiermee te maken hebben, moeten ruimte krijgen door middel van maatwerk in regelgeving.

Bij het natuurbeleid is de rijksoverheid verantwoordelijk voor de kaders en ambities. De provincies zijn verantwoordelijk voor het invullen en uitvoeren van het beleid, zoals in het Natuurakkoord is afgesproken.

- De ecologische hoofdstructuur wordt uitgevoerd, inclusief de verbindingzones, maar we nemen er meer tijd voor. Daarom maken we afspraken met provincies en natuurbeheerorganisaties over prioriteiten, tijdpad en de inzet van middelen. Bij een evaluatie in 2016 betrekken we de effecten van planologische claims.
- Het beheren en beschermen van bestaande natuurgebieden krijgt voorrang. Hiervoor is de 200 miljoen die in het begrotingsakkoord 2013 voor natuur is bestemd geoormd via het Provinciefonds beschikbaar.
- De Natuurbeschermingswet die in behandeling is wordt aangepast. Waar mogelijk worden de verschillende beschermingsniveaus geharmoniseerd en waar relevant in overeenstemming gebracht met de Vogel- en Habitatrictlijn en andere relevantie regelgeving. Zo zal de wet bijdragen aan de biodiversiteit in Nederland.
- Om een grotere private betrokkenheid mogelijk te maken bezien we de positionering van Staatsbosbeheer. Voor alle natuurbeheerorganisaties geldt dat zij zo veel mogelijk eigen middelen moeten genereren.
- Binnen het natuurbeleid streven we naar synergie met andere maatschappelijke belangen zoals waterveiligheid, recreatie, ondernemerschap, gezondheid, energie en klimaat.
- Alle alternatieven voor natuurcompensatie rond de verdieping van de Westerschelde zijn zorgvuldig gewogen op kosten en effecten. Op grond daarvan besluiten we de volledige ontpoldering van de Hedwigepolder zo spoedig mogelijk ter hand te nemen.

Nederland leeft met water. Zorg voor waterbeheer en waterkwaliteit zal daarom altijd een essentiële overheidstaak blijven. Nederland heeft unieke kennis en kunde op het gebied van waterbeheer en waterkwaliteit en verdient daar veel geld mee. Deze kennis kunnen we ook gebruiken voor verduurzaming van de waterketen, waardoor de leefomgeving verbetert.

- Het Rijk beperkt zich tot de normstelling en het toezicht op de primaire waterkeringen, de provincie tot de secundaire keringen en zijn rol als gebiedsregisseur.
- Water- en natuuropgaven raken steeds meer met elkaar vervlochten. Rijkswaterstaat, de dienst landelijk gebied en de waterschappen krijgen de opdracht om met voorstellen te komen die de efficiency bij beheer en onderhoud verhogen.
- Het in stand houden van de bestaande infrastructuur voor waterveiligheid krijgt bij het waterbeleid prioriteit. In een programma waterveiligheid zullen de verschillende opgaven optimaal en innovatief worden gecombineerd.
- Uitgaven voor waterveiligheid en de zoetwatervoorziening worden gefinancierd uit het Deltafonds. Dit fonds wordt met ingang van 2014 afgesplitst van het Infrastructuurfonds.
- De uitvoering van de programma's Ruimte voor de Rivier en Maaswerken wordt voortgezet.
- Het kabinet zet zich in voor de export van producten, kennis en kunde van de watersector.

Dierenwelzijn is belangrijk en leeft breed onder de bevolking. De afgelopen jaren is veel verbeterd en die lijn trekken we door.

- De komende jaren wordt dierenwelzijn verder verankerd in de intensieve veehouderij. Uitgangspunt is het advies van de commissie Van Doorn.
- We ondersteunen samenwerking van organisaties binnen de voedselketen op het terrein van dierenbescherming, consumentenbelangen, landbouw en levensmiddelenhandel.
- We toetsen planologische regels voor de bouw van zeer grote stallen en regels voor het gebruik van antibiotica voor dieren op volksgezondheidsaspecten en scherpen ze zo nodig aan.
- De reguliere politie pakt verwaarlozing en mishandeling van dieren hard aan. Zware straffen en verboden om dieren te houden ondersteunen dit beleid.
- Er komt een verbod op het gebruik van wilde dieren in circussen.

XIII. Bestuur

Een krachtige en dienstverlenende overheid vraagt een duidelijke afbakening van taken en verantwoordelijkheden tussen en binnen bestuurslagen. Het overbrengen van een groot aantal taken van het Rijk naar gemeenten maakt meer maatwerk mogelijk en vergroot de betrokkenheid van burgers. Gemeenten kunnen de uitvoering van de taken beter op elkaar afstemmen en zo meer doen voor minder geld. Hiertoe biedt het Rijk hen ruime beleidsvrijheid.

Een grote decentralisatie van taken en bevoegdheden vergt medeoverheden die op een passende schaal zijn georganiseerd. Voor de lange termijn hebben wij het perspectief van vijf landsdelen met een gesloten huishouding en gemeenten van tenminste honderdduizend inwoners voor ogen. De inwonersnorm kan worden aangepast aan de bevolkingsdichtheid in verschillende delen van het land. De waterschappen worden samengevoegd met de landsdelen. Samen met de medeoverheden willen we dit lange termijn perspectief realiseren. Ontwikkelingen in de gewenste richting worden aangemoedigd.

De landelijke overheid zal zijn doen en laten in de contacten met medeoverheden richten op het gewenste eindbeeld. Dit heeft gevolgen voor het overleg en de vormgeving van decentralisaties en financieringsarrangementen. Decentralisaties zullen in principe gericht worden op 100.000+ gemeenten. Gemeenten benutten mogelijkheden om bewoners van wijken, buurten en dorpen te betrekken bij zaken die hen raken.

- De provincies Noord-Holland, Utrecht en Flevoland worden samengevoegd, waarbij over de positie van de Noordoostpolder later een beslissing valt.
- Met de overige provincies bespreken we initiatieven gericht op vergroting van de provinciale schaal.
- Wij kiezen voor een materieel gesloten provinciale huishouding, beperkt tot taken op het gebied van ruimtelijke ordening, verkeer en vervoer, natuur en regionaal economisch beleid.
- Waterschapsverkiezingen gaan plaatsvinden op de dag van de verkiezingen voor provinciale staten. We bevorderen opschaling tot tien à twaalf waterschappen. Waterschappen verdwijnen uit de Grondwet.
- Een wetsvoorstel tot afschaffing van de WGR+ samenwerkingsverbanden zal worden ingediend.
- We nodigen provincies uit om met gemeenten initiatieven gericht op vergroting van de gemeentelijke schaal te bespreken.
- Het wetsvoorstel tot vermindering van politieke ambtsdragers met 25 procent zal worden aangepast. Het aantal gemeenteraadsleden daalt tot het aantal dat bestond voor de dualisering van het gemeentebestuur. We verwelkomen het initiatief op dit punt vanuit de Tweede Kamer. Dat geldt ook voor het initiatief tot deconstitutionalisering van de aanstelling van de burgemeester en de commissaris van de Koningin. De voorgestelde daling van het aantal provinciale politieke ambtsdragers zal wel 25 procent blijven.
- Het BTW-compensatiefonds zal worden afgeschaft. Uit de evaluatie van het fonds is gebleken dat het niet tot het achterliggende doel -doelmatigheidswinst door uitbesteding- heeft geleid.

- Decentrale overheden gaan in 2013 verplicht schatkistbankieren. Niet alleen daalt hierdoor de schuld van Nederland, maar met schatkistbankieren worden de risico's van beleggen voor decentrale overheden tot nul gereduceerd.
- Stemmen vanuit het buitenland wordt makkelijker gemaakt.
- Ook lokale partijen gaan onder de wet financiering politieke partijen vallen.
- Het toezicht op de landen van het Koninkrijk op grond van de rijkswet financieel toezicht blijft gehandhaafd. Fundamentele menselijke rechten en vrijheden, rechtszekerheid en deugdelijkheid bestuur en beheer blijven het uitgangspunt voor de Koninkrijksrelaties. De specifieke positie van Bonaire, Sint Eustatius en Saba als onderdeel van het land Nederland wordt gerespecteerd.

De rijksoverheid gaat goedkoper, flexibeler en efficiënter werken, met minder bestuurlijke en ambtelijke drukte en regeldruk. Dat moet bijdragen aan verbetering van de dienstverlening aan burgers en bedrijven. Beleid en uitvoering worden vereenvoudigd, toezichtstaken en adviesfuncties samengevoegd, taken beëindigd of gedecentraliseerd naar andere overheden en de deregulering met kracht voortgezet. Dit leidt tot lagere nalevingskosten. Vanwege het grote belang en de complexiteit van deze opgave wordt de verantwoordelijkheid hiervoor ondergebracht bij een nieuwe minister voor Wonen en Rijksdienst met doorzettingsmacht, op het ministerie van BZK.

- Aanvullend op de eerdere besparingen wordt binnen de rijksdienst in 2017 nog eens 900 miljoen (1,1 miljard structureel) omgebogen. De bezuiniging richt zich op vastgoed en huisvesting, basisregistratie en keteninformatie en de bedrijfsvoering bij zelfstandige bestuursorganen (ZBO's) en daarmee vergelijkbare organisaties. Het project compacte rijksdienst wordt afgerond. Alle ministeries en ZBO's nemen deel aan rijksbrede shared services onder meer op het gebied van bedrijfsvoering.
- Het strategisch personeelsbeleid richt zich op voortdurende kwaliteitsverbetering, het flexibiliseren van de organisatie en het verminderen van het aantal coördinatielagen.
- Het kabinet streeft naar meer vrouwen in hogere (management)functies bij de rijksoverheid, zowel bij nieuwe instroom in de algemene bestuursdienst als in overige functies. In 2017 bestaat tenminste 30 procent van de algemene bestuursdienst (ABD) uit vrouwen.
- Wij willen onderzoeken of het werkt om bij de arbeidsvoorwaarden uit te gaan van de loonsombenadering. Op die manier wordt het mogelijk ruimte voor secundaire arbeidsvoorwaarden – het pensioen uitgezonderd – te gebruiken voor meer loon.
- Het ontslagrecht van ambtenaren wordt in overeenstemming gebracht met het ontslagrecht van werknemers buiten de overheid. Ook secundaire arbeidsvoorwaarden van ambtenaren worden – na raadpleging van de sociale partners – gelijkgetrokken met die in de private sector.
- Met de organisaties van werknemers bespreken we het openstellen van de laagste ambtelijke loonschalen, zodat medewerkers in facilitaire functies eventueel in dienst genomen kunnen worden.
- In afwijking van het advies van de commissie Dijkstal wordt het salaris van bewindspersonen definitief niet verhoogd. In lijn hiermee passen we het wetsvoorstel normering topinkomens aan, dat betrekking heeft op de salarissen in de (semi-) publieke sector. De norm wordt 100 in plaats van 130 procent van een ministersalaris.

Die geldt niet alleen voor topfunctionarissen, maar voor alle medewerkers. Het is mogelijk een uitzondering te maken als dat noodzakelijk is.

- De procesketens binnen de Rijksdienst houden we tegen het licht om doelmatigheidswinst en kostenbesparing te kunnen realiseren. Na de al gestarte doorlichting van de vreemdelingenketen volgt de veiligheidsketen.
- Niet alleen de bedrijfsvoering van ZBO's wordt tegen het licht gehouden, ook kijken we of de ZBO-vorm de meest geëigende is. Daarbij gelden de volgende uitgangspunten:
  - uitbesteding of uitvoeren binnen het publieke domein?
  - in het publieke domein "agentschap, tenzij"
  - als het een ZBO moet zijn, dan kan zich dat beperken tot het bestuur.
- De product- en bedrijfschappen worden opgeheven. Publieke taken die nu binnen de publiekrechtelijke organisatie (PBO) worden uitgevoerd, zullen worden ondergebracht bij het ministerie van Economische Zaken. Ondernemers kunnen er voor kiezen de andere taken als voorlichting, promotie en belangenbehartiging voor eigen rekening uit te voeren, bijvoorbeeld in een brancheorganisatie.

BIJLAGE A

Financieel beeld

Samenvatting financieel beeld.

Totaaloverzicht (in € mln. -/- is saldoverbeterend)	2013	2014	2015	2016	2017	struc
Uitgaven (incl. indicatief GF/PF-effect)	527	-12	-3.293	-5.874	-8.998	-10.522
wv ombuigingen	-77	-1.708	-6.240	-9.285	-12.896	-17.674
wv intensiveringen	604	1.696	2.947	3.411	3.898	7.152
Lasten	-284	-2.295	-5.106	-4.628	-4.431	-6.492
Subtotaal	243	-2.307	-8.399	-10.502	-13.429	-17.014
Inkomsten niet lastenrelevant	-705	-1.157	-1.156	-2.096	-2.586	-694
Totaal	-462	-3.464	-9.555	-12.598	-16.015	-17.708

Maatregelen (in € mln. -/- is saldoverbeterend)	2013	2014	2015	2016	2017	struc
A Openbaar bestuur	58	-187	-827	-1.591	-2.571	-3.581
B Veiligheid	0	0	0	0	0	0
C Energie	-155	212	212	212	212	212
D Onderwijs	313	181	326	196	196	196
E Zorg	145	-370	-3.441	-4.307	-5.384	-5.734
F Sociale Zekerheid	-401	-1.054	-1.614	-2.429	-3.241	-4.877
G Overdrachten bedrijven	0	-286	-437	-446	-484	-484
H Internationale samenwerking	0	-520	-540	-540	-1.040	-1.040
I Overige uitgaven	0	-69	-226	-319	-402	-467
J Overige belastingen en premies	-422	-1.371	-3.008	-3.374	-3.301	-1.933
totaal	-462	-3.464	-9.555	-12.598	-16.015	-17.708

Voor de budgettaire verwerking van dit akkoord zijn alle bedragen in de tabellen uit de financiële bijlage leidend. Ombuigingen uit dit regeerakkoord zullen direct op de departementale (meerjaren)begrotingen worden verwerkt. Intensiveringen uit dit akkoord worden op de aanvullende post van het Ministerie van Financiën geboekt, in afwachting van de concrete en doelmatige beleidsvoorstellen ter uitwerking van de in dit akkoord aangekondigde beleidsvoornemens. Deze worden vervolgens tranchegewijs uitgekeerd.

Toelichting

A	Openbaar bestuur	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	58	-187	-827	-1.591	-2.571	-3.581
1	Rijksoverheid (incl. ZBO's)				-400	-900	-1.100
2	Decentrale overheden (trap-op-trap-af)	58	13	-48	-237	-352	-307
3	Verlaging topinkomens publieke sector				-10	-10	-10
4	Incidentele loonontwikkeling op nul voor de (semi-) collectieve sector				-100	-400	-400
5	Terugdraaien vermindering politieke ambtsdragers			110	110	110	110
6	Initiatiefwet Heijnen (PvdA)			-18	-18	-18	-18
7	Motie Van Haersma Buma afromen gemeentefonds onderwijshuisvesting			-256	-256	-256	-256
8	Lagere apparaatskosten gemeenten			-60	-120	-180	-975
9	Minder provincies			-5	-10	-15	-75
10	BTW-compensatiefonds		-200	-550	-550	-550	-550

1. Rijksoverheid (incl. ZBO's)

- Vanaf 2016 zal een nieuwe taakstelling op de Rijksdienst gelden, die oploopt tot 1,1 mld. Deze taakstelling wordt over de departementen (inclusief ZBO's c.a.; exclusief krijgsmacht en politie) versleuteld en in de begroting ingeboekt op basis van de apparaatsuitgaven. De departementen zijn zelf verantwoordelijk voor de realisatie van hun taakstelling en moeten daartoe met specifieke maatregelen komen. Een deel van de departementale taakstelling kan gerealiseerd worden met behulp van:
  - Geïntensiveerde inzet op programma's Compacte Rijksdienst;
  - Efficiënter beheer, onderhoud en gebruik van Rijksvastgoed;
  - Versnelde effectieve inzet van basisregistraties;
  - Het wettelijk normeren van de bedrijfsvoeringsuitgaven van ZBO's c.a.; gebaseerd op het niveau van kerndepartementen en agentschappen;
  - Het versterken van de governance en sourcing binnen de bedrijfsvoering.

- ( )
- Voor de verdeling over de departementale begrotingen zijn de volgende percentages gehanteerd:

	2016	2017	2018 e.v.
HCvS, AZ, Fin, SZW, VWS	1,6%	3,6%	4,4%
VenJ, Defensie, EZ, IenM,	3,2%	7,3%	8,9%
BuiZa, BZK, OCW	4,8%	10,9%	13,3%

- De taakstelling van agentschappen is verdeeld over de begrotingen van de opdrachtgevende departementen. De agentschappen vallen hierbij onder het taakstellingspercentage van het moederdepartement.
- De AIVD en het postennetwerk zijn deel van de grondslag van de taakstelling. Additioneel aan de algemene taakstelling worden hier aanvullende maatregelen genomen.

- De taakstelling leidt per begroting tot de volgende bezuiniging:

Departement (in € mln., -/- is saldoverbeterend)	2016	2017	2018 e.v.
HCvS	-3	-6	-7
AZ	0	0	-1
BuiZa	-22	-49	-60
BZK (incl. KR)	-64	-143	-175
DEF (excl. krijgsmacht)	-17	-39	-48
EZ	-35	-79	-96
FIN	-50	-112	-136
I&M	-43	-98	-119
OCW	-24	-54	-67
SZW	-23	-52	-64
VWS	-9	-21	-26
V&J (excl. politie)	-109	-245	-300
Totaal apparaattaakstelling	-400	-900	-1.100

Bij eventuele departementale herschikkingen worden naast de programmamiddelen, ook de bijbehorende apparaatsuitgaven overgeheveld. Hierbij wordt voor uitvoeringsorganisaties (ZBO's en agentschappen) uitgegaan van de apparaatskosten. Bij kerndepartementen wordt uitgegaan van het aantal beleidsmedewerkers maal de totale apparaatsuitgaven per beleids-fte van het oude departement, tenzij de betrokken departementen onderling tot andere afspraken komen. Daarmee wordt een evenredig budget overgeheveld voor ondersteunende dienstverlening. Bij deze afspraken geldt dat medewerkers het budget volgen.

Op alle overgeheveldde apparaatsuitgaven is het taakstellingspercentage van het oude departement van toepassing.

Het kabinet hanteert in plaats van een nullijn voor de contractloonstijging een budgettaire nullijn voor de loonsom voor overheidspersoneel in 2012 en 2013. Op voorwaarde van modernisering van CAO's en het in lijn brengen van de secundaire arbeidsvoorwaarden met kabinetsbeleid, kunnen financiële besparingen door het afschaffen van secundaire arbeidsvoorwaarden in dezelfde CAO-periode worden ingezet voor stijging van het primair loon. De budgettaire arbeidsvoorwaardenruimte als geheel neemt hierdoor niet toe.

2. Decentrale overheden trap-op-trap-af

De doorwerking van de normeringsystematiek (samen trap-op-trap-af) leidt tot een daling van het Gemeentefonds/Provinciefonds.

3. Verlaging topinkomens publieke sector

In afwijking van het advies van de commissie Dijkstal wordt het salaris van bewindspersonen definitief niet verhoogd. In lijn hiermee wordt het wetsvoorstel normering topinkomens aangepast, dat betrekking heeft op de salarissen in de (semi-) publieke sector. De norm wordt 100% in plaats van 130% van een ministerssalaris.

Die geldt niet alleen voor topfunctionarissen, maar voor alle medewerkers. Uitzonderingen op de norm moeten een wettelijke basis hebben. De (budgettaire) verantwoordelijkheid voor het realiseren van de (resterende) taakstelling ligt bij de minister van BZK.

4. Incidentele loonontwikkeling op nul voor de (semi-)collectieve sector

De bijdrage aan de incidentele loonontwikkeling (ILO) in de (semi)collectieve sector in 2016 en 2017 wordt beleidsmatig op nul gesteld.

5. Terugdraaien vermindering politieke ambtsdragers

Het verminderen van het aantal politieke ambtsdragers met 25% zoals opgenomen in het regeerakkoord Rutte I vindt voor gemeenten geen doorgang. Voor de provincies blijft de maatregel wel van kracht (10 mln. vanaf 2015).

6. Initiatiefwet Heijnen (PvdA)

Het kabinet kiest voor gemeenten voor het toepassen van een dualiseringscorrectie conform het wetsvoorstel van lid Heijnen tot wijziging van de gemeentewet in verband met het terugbrengen van het aantal gemeenteraadsleden tot op het niveau van voor de dualisering van het gemeentebestuur. Dit houdt in dat het aantal raadsleden wordt teruggebracht met 1500 raadsleden. De besparing wordt gerealiseerd door een uitname uit het Gemeentefonds van 18 mln.

7. Motie Van Haersma Buma afkomen Gemeentefonds onderwijshuisvesting

Er vindt een uitname uit het Gemeentefonds plaats van de middelen die in de verdeling toegerekend worden aan onderwijshuisvesting, maar daar niet aan uitgegeven worden, zoals geconstateerd in de motie Van Haersma Buma (Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 33 000, nr. 12).

8. Lagere apparaatskosten gemeenten

Het eindperspectief voor gemeenten leidt tot besparingen die ontstaan door schaalvoordelen, verminderen van toezicht, vereenvoudiging van regelgeving en minder dubbeling van taken. De besparing gaat uit van een daling van het aantal gemeenteambtenaren doordat gemeenten groter worden of met elkaar gaan samenwerken. Er is uitgegaan van het rekenkundige equivalent van een vermindering met 75 gemeenten in de periode tot 2017. Voor de totale periode komt deze benadering neer op een resterend aantal van 100-150 gemeenten in 2025. Dit leidt tot een uitname uit het Gemeentefonds.

9. Minder provincies

Ons lange termijn perspectief leidt tot aanzienlijke besparingen op de middellange termijn. Een deel van deze besparing wordt in de periode tot 2017 gerealiseerd door een eerste opschaling naar 10 provincies. Het eindbeeld betreft 5 landsdelen in 2025. De besparing leidt tot een uitname uit het Provinciefonds. In deze kabinetsperiode worden Noord-Holland, Utrecht en (delen van) Flevoland samengevoegd.

10. BTW-compensatiefonds

Gemeenten en provincies zullen via de reguliere normeringssystematiek worden gecompenseerd voor de btw-verhoging. De automatische compensatie die via het BCF voor de btw-verhoging plaatsvindt, wordt door de sector gefinancierd via een structurele uitname uit het Gemeentefonds en Provinciefonds van per saldo 200 mln. euro met ingang van 2014. Ook kunnen met ingang van 2014 geen vorderingen meer ontstaan bij het BTW compensatiefonds, aangezien het fonds wordt afgeschaft met ingang van 2015. Bij de overheveling van de middelen uit het BTW-compensatiefonds naar het Gemeentefonds en Provinciefonds zal een taakstellende structurele korting van 350 mln. euro plaatsvinden, mede als gevolg van de hogere groei van het BCF de afgelopen jaren ten opzichte van de accrespercentages.

B	Veiligheid	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	0	0	0	0	0	0
11	Doelmatiger strafrechtsketen		-30	-60	-60	-60	-60
12	AIVD		-10	-23	-35	-45	-45
13	Intensivering veiligheid		40	83	95	105	105

11. Doelmatiger strafrechtsketen

Door een betere aansluiting van de te onderscheiden schakels (politie, OM en ZM, maar bijvoorbeeld ook jeugdzorg) worden in de strafrechtsketen efficiëntiewinsten gerealiseerd, onder meer door ICT-systemen beter op elkaar aan te laten sluiten.

12. AIVD

De taken van de AIVD worden heroverwogen. Voor de informatieverwerking in het buitenland wordt overgestapt op samenwerking met buitenlandse diensten en wordt de eigen buitenlandtaak geschrapt. Daarnaast wordt de taak in het kader van het stelsel bewaken en beveiligen verplaatst naar de politie. Deze beide maatregelen leveren bij de AIVD een besparing op, oplopend van 13 mln. in 2014 tot structureel 55 mln. vanaf 2017. De maatregel leidt tot extra kosten voor de politie die oplopen van 3 mln. in 2014 tot structureel 10 mln. in 2017 en worden toegevoegd aan het budget van de politie. Deze besparingen zijn additioneel aan de generieke apparaattaakstelling.

13. Intensivering veiligheid

Er is een bedrag van 105 mln. structureel beschikbaar voor Veiligheid en Justitie, met name gericht op het versterken van de researchcapaciteit. De precieze invulling wordt door de nieuwe minister vorm gegeven.

	2013	2014	2015	2016	2017	struc
C Energie	-155	212	212	212	212	212
Subtotaal	-	-163	-163	-163	-163	-163
14 Terugdraaien intensivering duurzaamheid	155					
15 SDE+ regeling			20	80	395	2.420
wv uitgaven			-20	-80	-395	-2.420
wv lasten		375	375	375	375	375
16 Inzet terugsluis vergroening begrotingsakkoord						

14. Terugdraaien intensivering duurzaamheid

In het begrotingsakkoord is een enveloppe voor duurzaamheid gevormd. Deze wordt teruggedraaid.

15. SDE+ regeling

Het kabinet zet in op het realiseren van 16% duurzame energie in 2020. Om dit te realiseren worden de uitgaven SDE+ verhoogd en komen er middelen beschikbaar voor het stimuleren van bij- en meestook van biomassa in kolen- en gascentrales. Het in de kolom structureel opgenomen bedrag heeft betrekking op de benodigde middelen voor 16% duurzame energie in 2020. Na 2020 zijn de benodigde middelen afhankelijk van de reeds aangegane verplichtingen en de dan geldende doelstelling.

De verhoging van de uitgaven voor duurzame energie (zie post 114) wordt gedekt uit een verhoging van de SDE+ heffing.

De uitgaven en ontvangsten ten behoeve van de COVA (stichting centraal orgaan voorraadvorming aardolieproducten) worden als gevolg van gewijzigde Europese regelgeving vanaf 2013 verhoogd met 18 mln.

16. Inzet terugsluis vergroening begrotingsakkoord

De bij het begrotingsakkoord gereserveerde middelen voor terugsluis vergroening worden gedeeltelijk ingezet voor lastenverlichting bij bedrijven ter compensatie van de SDE+ heffing.

D	Onderwijs	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	313	181	326	196	196	196
17	Schrappen subsidies	0	-100	-200	-200	-200	-200
18	Beëindiging specifieke subsidies onderwijsvernieuwing groen onderwijs na 2015				-55	-55	-55
19	Leerwegondersteunend onderwijs			-15	-50	-50	-50
20	Afschaffen wettelijk verplichte maatschappelijke stages			-20	-70	-75	-75
21	Afschaffen gratis schoolboeken			-55	-185	-185	-185
22	Minder opleidingen en macrodoelmatigheid mbo				-60	-60	-120
23	Samenvoegen kenniscentra mbo			-40	-80	-80	-80
24	Minder opleidingen hoger onderwijs (inclusief kunstopleidingen)				-70	-90	-130
25	Verminderen overhead in het hoger onderwijs		-15	-33	-50	-65	-65
26	Sociaal leenstelsel basisbeurs bachelor/masterfase hbo/wo met cohortgarantie				-15	-55	-810
27	OV-Kaart -> kortingskaart (incl mbo 18-)				-5	-45	-425
28	Effect vereenvoudiging Wet studeren is investeren		1	-9	-14	-19	-33
29	Budget motie Van Haersma Buma naar scholen ipv gemeenten			256	256	256	256
30	Verdubbeling intensivering leerkrachten vo (bèta, jong academisch)	50	50				
31	Schrappen maatregel langstudeerders (plus teruggaaf 2012)	263	220	230	230	230	230
32	Intensivering onderwijs en onderzoek		25	212	504	689	1.938

17. Schrappen subsidies

Er wordt structureel 200 mln. op subsidies omgebogen.

18. Beëindiging specifieke subsidies onderwijsvernieuwing groen onderwijs na 2015

Alle specifieke subsidies onderwijsvernieuwing groen onderwijs worden per 2016 beëindigd.

19. Leerwegondersteunend onderwijs

Het Leerwegondersteuning (LWOO) en Praktijkonderwijs (PRO) worden onder het gebudgetteerde stelsel van samenwerkingsverbanden voor passend onderwijs ondergebracht. Daarbij wordt een korting op het huidige zorgmiddelenbudget LWOO PRO toegepast.

20. Afschaffen wettelijk verplichte maatschappelijke stages

De wettelijke verplichte maatschappelijke stages worden per 2015 (voor scholen schooljaar 2015/16) afgeschaft. Daarbij zal een uitname uit de algemene uitkering van het Gemeentefonds plaatsvinden (20 mln. struc). De alternatieve invulling van de onderwijstijd wordt gedekt uit het bestaande onderwijsbudget.

21. Afschaffen gratis schoolboeken

De wettelijke regeling voor gratis schoolboeken wordt afgeschaft. Het huidige systeem van inkoop van schoolboeken kan in stand blijven. Voor ouders/verzorgers met een laag inkomen komt er compensatie in de vorm van een intensivering in het op de vo-leeftijd gerichte deel van het kindgebondenbudget (90 mln. structureel). De reeks is inclusief deze compensatie.

22. Minder opleidingen en macrodoelmatigheid mbo

Het aantal opleidingen in het mbo wordt verminderd en de macrodoelmatigheid van het opleidingsaanbod in het mbo wordt vergroot. Deze maatregel resulteert in een verminderde complexiteit van het mbo en minder kleine mbo opleidingen.

23. Samenvoegen kenniscentra mbo

De Kenniscentra Beroepsonderwijs Bedrijfsleven worden samengevoegd. Waar mogelijk worden (zo nodig via een wetwijziging) de taken van de kenniscentra ondergebracht bij de Stichting Beroepsonderwijs en Bedrijfsleven en mbo-onderwijsinstellingen; dergelijke overdracht verloopt budgettair neutraal. De bezuiniging is taakstellend.

24. Minder opleidingen hoger onderwijs (inclusief kunstopleidingen)

De doelmatigheidswinst van het ingezette beleid om te komen tot een efficiënter opleidingsaanbod komt ten goede aan de algemene middelen. Het aantal plaatsen aan de kunstopleidingen wordt gereduceerd; via scherpere selectie voor en na de poort is er op de kunstopleidingen alleen plaats voor de meest getalenteerden.

25. Verminderen overhead in het hoger onderwijs

De overhead in het hoger onderwijs, zowel in het onderwijs- als in het onderzoeksdeel, wordt verminderd.

26. Sociaal leenstelsel basisbeurs bachelor/masterfase HBO/WO met cohortgarantie

Met ingang van studiejaar 2014/2015 wordt de basisbeurs in de bachelor- en masterfase vervangen door een sociaal leenstelsel. Er is sprake van cohortgarantie (binnen de bachelorfase respectievelijk binnen de masterfase). Fiscale weglek wordt voorkomen.

27. OV-kaart -> kortingskaart (incl. mbo 18-)

De OV-studentenkaart wordt per 2016 omgezet in een studentenkortingskaart voor het openbaar vervoer. Deze kortingskaart wordt ook verstrekt aan mbo-studenten jonger dan 18 jaar. Fiscale weglek wordt voorkomen.

28. Effect vereenvoudiging Wet studeren is investeren

De vereenvoudigingsvoorstellen op het gebied van de studiefinanciering uit het Voorstel tot wijziging van onder meer de Wet studiefinanciering 2000 (Studeren is Investeren) worden alsnog doorgevoerd.

29. Budget motie Van Haersma Buma naar scholen ipv gemeenten

De onder maatregel 7 uitgenomen middelen worden volledig toegevoegd aan de lumpsumbekostiging van het funderend onderwijs.

30. Verdubbeling intensivering leerkrachten vo (Bèta, jong academisch)

In het begrotingsakkoord is 105 mln. beschikbaar gesteld voor de kwaliteit van docenten en schoolleiders. Voor begeleiding van startende bèta leraren en jonge academische leraren in het voortgezet onderwijs wordt 100 mln. incidenteel extra uitgetrokken: 50 mln. in 2013 en 50 mln. in 2014. Deze middelen worden ingezet via een tijdelijke regeling (niet lumpsum).

31. Schrappen maatregel langstudeerders (plus teruggaaf 2012)

De langstudeerdersmaatregel wordt voor studenten teruggedraaid. De in 2012 reeds geïnde boetes worden zo snel mogelijk terugbetaald. De Dienst Uitvoering Onderwijs heeft extra uitvoeringskosten (eenmalig 1 mln.).

32. Intensivering onderwijs en onderzoek

De beschikbare middelen van 689 mln. (808 mln. in 2018) worden als volgt ingezet:

- Er wordt 75 mln. geïntensiveerd in fundamenteel wetenschappelijk onderzoek. Dit loopt op naar 150 mln. structureel. Hiervan komt 25 mln. beschikbaar door herprioritering binnen OCW (nader in te vullen) en 25 mln. door een besparing op fiscale subsidies voor bedrijven (onderdeel van regel 81). Hiermee zullen de ministers van OCW en EZ de Rijkscofinancieringsbehoefte voor Horizon 2020 dekken.
- Er wordt 344 mln. geïntensiveerd in het primair en voortgezet onderwijs. De middelen worden vooral ingezet voor kwaliteitverbetering van leraren en schoolleiders. Daarnaast worden middelen aangewend, onder andere ter financiering van de wens om tenminste 3 uur per week gymnastiek in het primair onderwijs te geven binnen de bestaande onderwijsuren.
- Er wordt 250 mln. geïntensiveerd in het MBO. Hierbij staat kwaliteitverbetering van leraren en schoolleiders voorop. Verder ligt er een accent op techniekonderwijs en vakscholen.
- Er komt 20 mln. beschikbaar om onbedoelde effecten op te vangen van de maatregel collegegeld tweede studie.

De middelen voor het onderwijs komen beschikbaar na de vaststelling van een onderwijsakkoord tussen Rijk en onderwijssectorraden, op voorwaarde dat de

arbeidsvoorwaarden in het onderwijs worden gemoderniseerd, teneinde deze meer participatiebevorderend en meer kwaliteitsbevorderend te maken. In afwachting van een onderwijsakkoord met concrete en doelmatige bestedingsplannen en vervolgens een akkoord tussen sociale partners waarin de arbeidsvoorwaarden gemoderniseerd worden, worden de intensiveringsmiddelen op de Aanvullende Post geplaatst.

De resterende oploop in de middelen na 2017 is beschikbaar voor verdere versterking van de kwaliteit van het onderwijs.

E	Zorg	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	145	-370	-3.441	-4.307	-5.384	-5.734
	Cure						
33	Hoofdlijnenakkoord medisch specialistische zorg/GGZ naar 2,0%; huisartsen naar 2,5%.			-355	-760	-1.175	-1.175
34	Honoraria medisch specialisten			-100	-100	-100	-100
35	Harmoniseren duur vervolgopleiding medisch specialisten			20	10	10	-180
36	Concentratie topreferente zorg (IBO rapport)			-70	-70	-70	-70
37	Stringenter pakketbeheer		3	3	-50	-200	-200
38	Schrappen eigen bijdrage GGZ en liggeld ziekenhuizen; nieuwe eigen bijdrage GGZ	145	145	145	145	145	145
39	Intensivering wijkverpleegkundige			50	100	250	250
40	Dekking intensivering wijkverpleegkundige uit Zvw budget tweedelij			-50	-100	-250	-250
41	Afschaffen zorgtoeslag wv lasten			-4.512	-4.512	-4.512	-4.512
42	Invoering inkomensafhankelijke zorgpremie en terugsluis zorgtoeslag wv lasten			4.512	4.512	4.512	4.512
43	Besparing uitvoeringskosten zorgtoeslag			-15	-15	-15	-15
44	Eigen bijdrage zelfverwijzers SEH (€50)			-24	-24	-24	-24
45	Invoering inkomensafhankelijk eigen risico		30	0	0	0	0
	Care						
46	Geen aanspraak op begeleiding, budget 75% naar gemeenten, overheveling persoonlijke verzorging			-290	-1.540	-1.565	-1.580
47	Landelijke invoering intramurale AWBZ			25	-20	-475	-475
48	Overheveling extramurale verpleging naar Zvw (5%)					-30	-30
49	Overheveling langdurige GGZ naar de Zvw					0	0
50	Extramuraliseren ZZP 4				-35	-70	-110
51	Verhogen intramurale eigen bijdrage AWBZ			-30	-40	-50	-50
52	Ontschotten jeugdzorg			-40	-100	-150	-150
53	Schrappen eigen bijdrage jeugdzorg			70	70	70	70

54	Intensivering arbeidsmarkt zorg				100	100
55	Huishoudelijke hulp inkomensafhankelijk beperken	-89	-975	-1.140	-1.140	-1.140
56	Verplicht hergebruik scootmobiel/rolstoel etc. in Wmo		-15	-25	-50	-50
	Inkomensregelingen					
57	Maatwerkvoorziening inkomenssteun chronisch zieken en gehandicapten	100	709	759	761	761
58	Wtcg afschaffen		-553	-645	-649	-649
59	Regeling specifieke zorgkosten wv uitgaven		-36	-42	-42	-42
	wv lasten		-450	-450	-450	-450
60	CER afschaffen	-200	-200	-200	-200	-200

Cure

33. Hoofdlijnenakkoorden medisch specialistische zorg/GGZ naar 2%, huisartsen naar 2,5%

Met de sectoren van medisch specialisten/medisch specialistische instellingen, de GGZ en de huisartsen worden voor de periode 2015-2017 nieuwe hoofdlijnenakkoorden gesloten met daarin afspraken over het beperken van de jaarlijkse groei tot 2% (ruim boven de demografische groei van 1,1%). Huisartsen krijgen 0,5 procentpunt extra ten opzichte van de medisch specialistische zorg en de GGZ om substitutie te faciliteren.

In deze akkoorden worden onder meer afspraken gemaakt over een meer integrale benadering in de aanpak van de zorgvraag, substitutie van 2e naar 1e lijn, verdere kwaliteitsverbetering, meer inzicht in zorgzwaarte, verbetering van de informatievoorziening, aanpassing van de bekostigingsstructuur (meer afrekenen op gezondheidswinst i.p.v. productie), doelmatig gebruik (specialité) geneesmiddelen en de inzet van het macrobeheersingsinstrument (MBI) als stok achter de deur.

De overheid werkt verder aan het versterken van de rol van verzekeraars door onder andere het nemen van de volgende maatregelen: het afschaffen van art. 13 Zvw zodat selectieve inkoop wordt ondersteund, het uitsluitend verplicht verzekeren van zorg uit het basispakket via de naturapolis, het toezien op verbetering van de informatievoorziening en ondersteunen/ingrijpen waar noodzakelijk. Tevens zet de overheid zich in voor het maken van prijs/volume afspraken met fabrikanten over specialité geneesmiddelen. Verder wordt vastgehouden aan afspraken rond het volledig afschaffen van de ex-post risicoverevening per 2015. Onder de met de akkoorden te realiseren opbrengsten vallen ook maatregelen als een doelmatiger verdeling van SEH's en doelmatiger inkoop van medische technologie en hulpmiddelen.

34. Honoraria medisch specialisten

De onder het huidige hoofdlijnenakkoord afgesproken route van de invoering van integrale tarieven blijft van kracht, in lijn met de zienswijze van de commissie Meurs. De commissie concludeert dat er onder het huidige beheersmodel ruimte voor inkomensmatiging resteert. Derhalve wordt aanvullend op de hoofdlijnenakkoorden een besparing van 100 mln. doorgevoerd op het budgettair kader van medisch specialisten door deze na afloop van het lopende hoofdlijnenakkoord taakstellend te verlagen in combinatie met de honorariumtarieven.

35. Harmoniseren duur vervolgopleiding medisch specialisten

Het aantal jaren van publieke bekostiging voor medisch specialistische vervolgopleiding wordt geharmoniseerd tot de opleidingsduur zoals geformuleerd in de EU-richtlijn voor erkenning van beroepskwalificaties (2005/36/EU). De herziening van het curriculum gaat met invoeringskosten gepaard. Structureel levert deze maatregel vanaf 2020 een besparing op van 180 mln. euro.

36. Concentratie topreferente zorg (IBO rapport)

Doelmatigheidsverbeteringen op het vlak van topreferente zorg en onderzoek worden bereikt door verdere concentratie en via mogelijke toetreding van andere instellingen dan UMC's. Door het bereiken van hogere vaardigheid van ziekenhuizen kan met een hogere kwaliteit eenzelfde productie worden bereikt in een topferent (deel)specialisme. Hiermee wordt een doelmatigheidswinst op de academische component gehaald. Deze wordt taakstellend verlaagd.

37. Stringenter pakketbeheer

Deze maatregel betreft het stringenter beheren van het verzekerd basispakket, zodat alleen nog noodzakelijke en (kosten)effectieve zorg wordt vergoed. Hiertoe worden de volgende wijzigingen doorgevoerd:

1. Noodzakelijkheid (medisch-inhoudelijk en budgettair) wordt een apart voorliggend (en daardoor op zichzelf doorslaggevend) criterium. Een uitzondering hierop betreft zorg die een ketenfunctie heeft, bijvoorbeeld de huisartsenzorg. Daarnaast wordt het criterium (relatieve) kosteneffectiviteit wettelijk verankerd.
2. Het instrument van voorwaardelijke toelating/financiering tot het pakket in combinatie met risicogericht pakketbeheer wordt breed en met een sunset-clausule ingezet. Tijdens de periode van voorwaardelijke toelating/financiering (maximaal 4 jaar) wordt (kosten)effectiviteit in beeld gebracht. Bij het besluit van de Ministerie van VWS tot het wel/niet toelaten tot het pakket, speelt ook de beschikbare ruimte binnen het budgettaire kader een rol.
3. Het CVZ licht elk jaar een deel van het pakket door met een taakstellend percentage uitgavenbesparing. Ook vinden meer ex ante toetsingen op instroom en risicogericht ex-post toetsingen ter bevordering van uitstroom plaats. Selectief doch systematisch wordt de kosteneffectiviteit in beeld gebracht. De maatregel vereist investeringen in de capaciteit bij het CVZ; hiermee is in de opbrengst rekening gehouden.

38. Schrappen eigen bijdrage GGZ en liggeld ziekenhuizen; nieuwe eigen bijdrage eerste en tweedelijns GGZ

De invoering van de eigen bijdrage tweedelijns GGZ en de eigen bijdrage van 7,50 euro per verpleegdag in instellingen voor medisch-specialistische zorg worden teruggedraaid. Om afwenteling binnen de GGZ te voorkomen wordt de bestaande eigen bijdrage in de eerste lijn budgettair neutraal omgezet in een eigen bijdrage voor alle GGZ-kosten in eerste en tweede lijn gezamenlijk. Dit resulteert in een lagere eigen bijdrage in de eerstelijns GGZ.

39. Intensivering wijkverpleegkundige

Met deze intensivering wordt het mogelijk op grotere schaal wijkverpleegkundigen in te zetten. Met dit budget wordt de zorg en ondersteuning die wijkverpleegkundigen leveren bekostigd. De wijze van bekostigen wordt nog nader bezien. Bij deze maatregel wordt er vanuit gegaan dat eventuele in- en uitvoeringskosten uit de intensivering worden gedekt. Er is totaal 250 mln. beschikbaar die wordt ingezet voor opleidingen, infrastructuur (daar waar nodig) en ondersteuning om meer wijkverpleegkundigen in te kunnen zetten.

40. Dekking wijkverpleegkundige

Aanvullend op de hoofdlijnenakkoorden wordt, in het kader van de substitutie van zorg, taakstellend budget vrijgemaakt ten gunste van een budget voor verpleegkundigen.

41. Afschaffen zorgtoeslag

Door invoering van de inkomensafhankelijke zorgpremie, wordt de zorgtoeslag overbodig.

42. Invoering inkomensafhankelijk zorgpremie en terugsluis zorgtoeslag

De zorgpremie wordt inkomensafhankelijk gemaakt. De nominale premie komt gemiddeld uit op €400 in 2017. De inkomensafhankelijke premie wordt geheven vanaf het wettelijk minimumloon (incl. vakantiegeld) tot een grens van 2x modaal en het tarief wordt geharmoniseerd. De inkomensgrens van de inkomensafhankelijke bijdrage (IAB) wordt eveneens verhoogd naar 2x modaal. De IAP en de IAB worden beide uitgevoerd door de belastingdienst.

De zorgtoeslag wordt met de invoering van de inkomensafhankelijke premie afgeschaft. Het budget van de zorgtoeslag in 2014 wordt teruggesluisd via een verlaging van de belastingtarieven tweede en derde schijf met 4,05%.

43. Besparing uitvoeringskosten zorgtoeslag

Door het afschaffen van de zorgtoeslag wordt 15 mln. bespaard aan uitvoeringskosten.

44. Eigen bijdrage zelfverwijzers SEH (€50)

Voor zelfverwijzers op de spoedeisende hulp (SEH) wordt een eigen bijdrage geïntroduceerd van 50 euro per bezoek.

45. Invoering inkomensafhankelijk eigen risico

Het eigen risico wordt in 2015 budgettair neutraal omgezet in een inkomensafhankelijk eigen risico. De additionele uitvoeringskosten worden gedekt binnen het eigen risico. De drie tredes gelden voor drie even grote inkomensgroepen (en zullen bij invoering grofweg 180-350-595 bedragen).

Care

De huidige langdurige zorg (AWBZ) kent brede aanspraken die naast zorg ook meer algemeen ondersteunend kunnen zijn. Voor houdbare langdurige zorg is een koerswijziging noodzakelijk waarbij is gekeken naar te behalen synergievoordelen en de mogelijkheid tot volledig risicodragende uitvoering om te bezien welke zorg vanuit welk domein wordt geleverd.

De AWBZ zorg die nu thuis of in de omgeving wordt geleverd en die met name ondersteunend van aard is, wordt vanaf 2015 door gemeenten uitgevoerd (onder de Wmo). Gemeenten kunnen meer maatwerk bieden en inspelen op lokale omstandigheden en zorgbehoefte van cliënten.

Zorg die meer medisch gericht is, zoals de AWBZ verpleging aan huis en de GGZ, wordt risicodragend ondergebracht bij zorgverzekeraars. Zij hebben de kennis in huis om hiervoor de juiste zorg in te kopen voor patiënten en er een integraal aanbod van te maken.

De AWBZ in nieuwe opzet blijft behouden voor echt onverzekerbare risico's, de zwaardere zorg voor ouderen en gehandicapten. Deze doelgroep kenmerkt zich door een brede zorgvraag (levenslang) die vanuit zorginstellingen wordt geleverd. Om de kennis over gespecialiseerde zorg te optimaliseren wordt de uitvoering gecentraliseerd (landelijk).

46. Geen aanspraak op begeleiding, budget 75% naar gemeenten, overheveling persoonlijke verzorging

Gemeenten worden geheel verantwoordelijk voor de activiteiten op het gebied van ondersteuning, begeleiding en verzorging. De dienstverlening wordt meer gericht op waar ze het hardste nodig is en gaat vallen onder de wet maatschappelijke ondersteuning (WMO). In 2014 wordt de aanspraak voor de functie begeleiding in de AWBZ beperkt door de aanspraak op dagbesteding te laten vervallen. Voor de functie persoonlijke verzorging vervalt in 2014 het recht op zorg bij een indicatie korter dan 6 mnd. en wordt de norm voor gebruikelijke zorg van 60 naar 90 minuten per week verhoogd. Vanaf 2015 wordt de extramurale zorg overgeheveld naar het gemeentelijk domein. De opbrengst vanaf 2014 is een netto reeks.

47. Landelijke invoering intramurale AWBZ

De Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) wordt omgevormd tot een nieuwe landelijke voorziening waarin de intramurale ouderen- en gehandicaptenzorg (vanaf ZZP 5) landelijk wordt georganiseerd met een budgetgrens middels de contracteerruimte. De voorziening krijgt daarbij een centraal beleidskader, zowel zorg in natura als pgb's maken deel uit van de voorziening. Zowel inkoop als indicatiestelling komt hier terecht. De bestaande regionale structuur van zorginkoop met budgetplafond wordt voornamelijk gehandhaafd, terwijl de indicatie wordt beperkt tot degenen die het echt nodig hebben. De besparing ontstaat door het terugdringen van regionale variatie en spreiding in tariefstelling. Het gebruik van persoonsgebonden budgetten heeft juist bij deze zorg overigens geleid tot zorg op maat en institutionele innovaties.

48. Overheveling extramurale verpleging naar Zvw (5%)

De AWBZ functie extramurale verpleging wordt per 2015 overgeheveld naar de Zvw. In 2017 zijn zorgverzekeraars hiervoor volledig risicodragend, waardoor een besparing van 30 mln. (5% van grondslag van 600 mln.) wordt bereikt. Voor de jaren 2015 en 2016 wordt een hoofdlijnenakkoord gesloten met verzekeraars waarin het budgetplafond voor de uitvoering van de functie verpleging en het tempo van opbouw risicodragendheid zorgverzekeraars wordt vastgelegd.

49. Overheveling langdurige GGZ naar de Zvw

De huidige intramurale GGZ in de AWBZ wordt per 2015 overgeheveld naar de Zvw, waarbij over het onderdeel maatschappelijke opvang (Zvw of gemeenten) nog een nader besluit wordt genomen. Voor de jaren 2015 tot 2017 wordt een hoofdlijnenakkoord gesloten met verzekeraars, zorgkantoren en aanbieders. Daarin wordt voor de overname van zorg een budgetplafond en het tempo van opbouw risicodragendheid voor de uitvoering van de huidige intramurale GGZ vastgelegd. In 2017 worden zorgverzekeraars hiervoor volledig risicodragend.

50. Extramuraliseren ZZP 4

Met deze maatregel wordt beoogd dat cliënten met een lichtere zorgvraag die voorheen in een intramurale setting zorg zouden ontvangen, voortaan de zorg in de eigen omgeving krijgen (scheiden wonen en zorg). Concreet wordt met deze maatregel de aanspraak voor ouderen (V&V) en verstandelijk gehandicapten op zorgzwaartepakket (ZZP) 4 geschrapt en ZZP's met een vergelijkbare zorgzwaarte in de gehandicaptenzorg. De maatregel wordt ingevoerd voor nieuwe cliënten/herindicaties vanaf 2016.

51. Verhogen intramurale eigen bijdrage AWBZ

Met deze maatregel wordt de intramurale eigen bijdrage verhoogd tot de zak- en kleedgeldnorm. Bovendien wordt de huidige korting die cliënten ontvangen op de eigen bijdrage vanuit de Wtcg beperkt. Besparing is structureel 50 mln.

52. Ontschotten jeugdzorg

Het jeugdzorgbudget, dat per 2015 met een decentralisatie-uitkering naar gemeenten wordt overgeheveld, wordt additioneel verlaagd met 150 mln. met een ingroei in 2015 en 2016. Gemeenten kunnen deze taak veel doelmatiger uitvoeren door ontschotting, preventie/vroegtijdig signaleren, verschuiving van zwaardere naar lichtere zorg en eenvoudigere (indicatie-)procedures. Het 'recht op zorg', de PGB 'kan' bepaling en de gemeentelijke taak worden in de nieuwe wet zodanig beschreven dat dit voldoende beleidsvrijheid en ruimte voor maatwerk biedt. Daarnaast is scherpere tarifiering van zorgaanbieders mogelijk en kunnen gemeenten efficiency behalen bij de gesloten jeugdzorg door de overcapaciteit in het aanbod niet langer te bekostigen en de gemiddelde verblijfsduur te verlagen.

53. Schrappen eigen bijdrage jeugdzorg

De introductie van een eigen bijdrage in de jeugdzorg, die per 2015 was voorzien en door gemeenten zou worden uitgevoerd, wordt ongedaan gemaakt.

54. Intensivering arbeidsmarkt zorg

Er wordt 100 mln. ingezet om het voor gemeenten financieel mogelijk te maken huishoudelijke dienstverlening aan te bieden waarbij voor de dienstverlener in beginsel dezelfde sociale rechten gaan gelden als voor een gewone werknemer. Dit in tegenstelling tot de sociale rechten onder de regeling dienstverlening aan huis.

55. Huishoudelijke hulp inkomensafhankelijk beperken

Het beroep op de bestaande huishoudelijke hulp in de WMO wordt voor nieuwe cliënten in 2014 beëindigd. Voor bestaande cliënten gaat de maatregel een jaar later in. Gemeenten behouden 25% van het budget voor een maatwerkvoorziening.

56. Verplicht hergebruik scootmobiel/rolstoel etc in de Wmo

Hulpmiddelen zoals rolstoelen en scootmobiel worden verstrekt door gemeenten binnen de Wmo. Hiervoor geldt voortaan een plicht tot hergebruik. Er wordt taakstellend uitgegaan van een structurele opbrengst van 50 mln.

Inkomensregelingen

57. Maatwerkvoorziening inkomenssteun chronisch zieken en gehandicapten

De combinatie van de introductie van inkomensafhankelijke zorgfinanciering en het organiseren van zorg dicht bij mensen maakt vereenvoudiging en decentralisatie mogelijk van regelingen als de Wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten (Wtcg), de fiscale regeling voor aftrek van specifieke zorgkosten en de Compensatie Eigen Risico (CER). Door decentralisatie van de financiële ondersteuning voor chronisch zieken en gehandicapten met meerkosten ontstaat uit een complex van ongerichte regelingen één eenduidig vangnet, waarmee de doelgroep op transparante wijze en met scherpe focus bereikt wordt.

Voor het leveren van maatwerk door gemeenten aan chronisch zieken en gehandicapten die in de knel kunnen komen door meerkosten komt structureel ruim 760 mln. beschikbaar. Dit budget wordt vrijgemaakt uit het afschaffen van de Wtcg, de fiscale regeling voor aftrek van specifieke zorgkosten, de daarmee samenhangende Tegemoetkoming Specifieke Zorgkosten (TSZ) en de CER.

Het wettelijk kader voor het uitvoeren van deze taak door gemeenten kan de Wmo of de Wet bijzondere bijstand zijn, maar ook een nieuw op te stellen wettelijk kader behoort tot de mogelijkheden.

58. Wtcg afschaffen

De Wtcg wordt vóór 1-1-2014 in zijn geheel afgeschaft. Dit betekent dat in 2014 (met een kleine doorloop naar 2015) de laatste uitbetalingen van Wtcg-forfaits plaatsvinden voor rechten die in jaren t/m 2013 zijn opgebouwd. Ook de Wtcg-korting op de eigen bijdrage AWBZ/Wmo voor extramurale gevallen vervalt (voor intramurale gevallen, zie de maatregel verhogen intramurale eigen bijdrage AWBZ). Per 2015 wordt de taak naar gemeenten overgeheveld. Het afschaffen van de Wtcg levert structureel 649 mln. op. Hierin is ook de structurele doorwerking van de doelgroepverkleining door de maatregel rond fysiotherapie opgenomen. Bijna tweederde van dit besparingsbedrag wordt aan het budget voor maatwerk gemeenten toegevoegd.

59. Regeling specifieke zorgkosten afschaffen

De fiscale regeling voor de aftrek van specifieke zorgkosten wordt in zijn geheel – net als de Wtcg - per 2014 afgeschaft. Daarmee verliest ook de Tegemoetkoming Specifieke Zorgkosten (TSZ) zijn functie en vervalt derhalve tegelijkertijd. De helft van de besparing van 492 mln. komt ten gunste van het budget voor gemeentelijk maatwerk.

60. CER Afschaffen

De Compensatie Eigen Risico (CER) wordt afgeschaft. Voor de CER geldt, net als voor de Wtcg, dat de regeling ongericht en ondoelmatig is. Van de besparing van 200 mln. wordt de helft aan gemeenten beschikbaar gesteld voor het gericht ondersteunen van chronisch zieken en gehandicapten die door meerkosten in de problemen komen.

F	Sociale Zekerheid	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	-401	-1.054	-1.614	-2.429	-3.241	-4.877
61	WW/Ontslag (ten opzichte van basispad)						
	wv uitgaven		784	947	592	284	-140
	wv lasten		-1.300	-1.300	-1.300	-1.300	-1.300
62	Participatiewet (Voorheen Werken naar Vermogen, taakstelling oplopend in 6 jaar)		-60	-180	-290	-400	-1.830
63	Quotumregeling bedrijven arbeidsgehandicapten (ingroei in 6 jaar)		10	-5	-60	-130	-340
64	Hervorming kindregelingen						
	wv uitgaven	-2	19	309	73	-90	-59
	wv lasten			-830	-840	-840	-840
65	Ombuiging reïntegratie		-55	-83	-110	-138	-138
66	Aanscherpen definitie passende arbeid WW	3	3	-21	-32	-46	-57
67	Algehele arbeids-en reïntegratieplicht en naleving WWB		-13	-45	-90	-95	-95
68	AOW voor samenwonenden naar 50% WML			-10	-30	-50	-200
69	Overbruggingsregeling AOW-verhoging		75	45	45	20	0
70	Doorwerkbonus/mobiliteitsbonus						
	wv lasten	150	150	300	300	300	300
71	Schrappen voorschotregeling AOW	-10	-30	-30	50	20	0
72	Snellere verhoging AOW leeftijd				-70	-160	0
73	Schrappen toeslag jonge partner AOW > 50.000		-15	-40	-40	-40	0
74	Terugdraaien geen MKOB bij onvolledige opbouw		8	16	16	16	16
75	Niet invoeren vitaliteitssparen						
	wv lasten	-580	-764	-759	-734	-700	-140
76	Huishouduitkeringstoets			-80	-80	-80	-80
77	Modernisering ZW: 1 jaar uitstel werknemerprikkel	38	24	0	0	0	0
78	ANW naar maximaal 1 jaar			-8	-23	-35	-74
79	Intensivering armoedebeleid		80	100	100	100	100
80	Temporiseren afbouw ahk in referentieminimumloon		30	60	94	123	0

61. WW/ontslag (ten opzichte van basispad)

De maximale WW-duur wordt per 1-7-2014 voor nieuwe instroom in de WW beperkt tot 24 maanden, waarvan 12 loongerelateerde uitkering gevolgd door maximaal 12 maanden vervolguitkering van 70% WML. De opbouw van het arbeidsverleden wordt aangepast. De opbouw in de eerste 10 jaar is 1 maand WW per gewerkt jaar en daarna is de opbouw een halve maand WW per gewerkt jaar. Daarbij wordt het reeds opgebouwde arbeidsverleden van voor 2014 gerespecteerd, zodat de jaren die liggen voor het kalenderjaar 2014 blijven tellen voor 1 jaar en de jaren 2014 en later tellen voor ½ jaar vanaf het 11^e jaar arbeidsverleden. De IOAW wordt in 2014 afgeschaft. De IOW (zonder vermogenstoets en partner- of inkomenstoets) wordt daarentegen toegankelijk gemaakt voor mensen die werkloos worden op het moment dat zij 55 jaar of ouder zijn.

De raming van de opbrengst van deze maatregelen, zie eerste rij in de tabel, betreft de duurverkortung, de aanpassing van de opbouw, het afschaffen van de IOAW, de uitbreiding van de IOW, de doorwerking op de WGA en de uitvoeringskosten.

Het verhalen van de eerste zes maanden WW/uitkering op werkgevers vindt geen doorgang. De WW-premies gaan structureel vanaf 1-1-2014 met 1,3 mld. omhoog. Deze lastenverzwaring voor werkgevers komt in de plaats van het WW-verhaal en wordt gecompenseerd door lagere ontslagvergoedingen, die door een wettelijke norm in omvang beperkt worden, en omgezet in een transitiebudget ten bate van (om)scholing en van werk-naar-werk trajecten. De omvang van het budget wordt een kwart maand per gewerkt jaar vanaf het eerste jaar met een maximum van 4 maanden. Verder ontstaat door de hervorming het ontslagstelsel, ingaand per 1-7-2014, één route voor ontslag via het UWV, in de vorm van een preventieve toets. De kantonrecht route wordt opgeheven, waardoor uitvoeringskosten (5 mln.) worden overgeheveld van de rechtspraak naar het UWV.

(in € mln., -/- is saldoverbeterend)	2014	2015	2016	2017	struc
WW	34	-53	-408	-716	-1140
Schrappen WW-verhaal	750	1.000	1.000	1.000	1.000
Totaal uitgaven	784	947	592	284	-140
Totaal lasten: WW premieverhoging	-1.300	-1.300	-1.300	-1.300	-1.300
Totaal	-516	-353	-708	-1.016	-1.440

62. *Participatiewet (voorheen Wet Werken naar vermogen, taakstelling oplopend in 6 jaar)*

(in € mln., -/- is saldoverbeterend)	2014	2015	2016	2017	struc
Wajong: beperken toegang tot volledig en duurzaam	0	-40	-80	-120	-1.180
Wsw: geen nieuwe instroom + nieuwe voorziening beschutte werkplek	-20	-50	-70	-90	-650
Efficiëncykorting Participatiebudget geleidelijk	-40	-90	-140	-190	0
Totaal	-60	-180	-290	-400	-1.830

Er komt één participatiewet die de Wwb, Wsw en een deel van de Wajong samenvoegt. Voor de hele doelgroep wordt een systeem van loondispensatie geïntroduceerd zoals dat nu in de Wajong bestaat. Hierdoor kunnen de gemeenten meer mensen laten participeren, budgetten gericht en effectiever inzetten en kosten besparen. Met ingang van 1-1-2014 wordt de Wajong alleen toegankelijk voor volledig en duurzaam arbeidsongeschikten; voor de groep 'niet volledige en duurzame arbeidsongeschikten' is de nieuwe participatiewet beschikbaar. Huidige Wsw'ers en Wajong'ers worden niet herkeurd. Instroom in de Wsw in zijn huidige vorm en voorwaarden wordt gestopt met ingang van 1-1-2014. Gemeenten krijgen binnen de kaders van de participatiewet de ruimte om beschut werk zelf te organiseren als voorziening. Voor deze nieuwe voorziening beschut werk komen geleidelijk middelen beschikbaar voor structureel 30.000 plekken, afgestemd op 100% WML. Re-integratie en begeleidingsbudgetten worden samengevoegd in een gebundeld re-integratiebudget. Deze middelen zullen gericht en efficiënter worden ingezet, waarbij speciale aandacht zal worden besteed aan mensen met een arbeidshandicap. Vanaf 1-1-2014 nemen deze middelen over een periode van zes jaar geleidelijk af. Tot slot geldt dat de doelgroep arbeidsgehandicapten voor de mobiliteitsbonus toeneemt. De extra kosten die hieruit voortvloeien worden gedekt binnen de beschikbare middelen voor mobiliteitsbonussen.

63. *Quotumregeling bedrijven arbeidsgehandicapten (ingroei in 6 jaar)*

Er komt per 1-1-2015 een verplicht quotum voor middelgrote en grote werkgevers in de markt-, premiegesubsidieerde en collectieve sectoren voor het in dienst hebben van arbeidsgehandicapten op straffe van een boete. Dit quotum wordt stapsgewijs in zes jaar ingevoerd. De opbrengst bestaat uit boeteopbrengsten en lagere uitkeringslasten, na aftrek van uitvoeringskosten, weglekeffecten en de dubbelstelling met de Wajong maatregel uit de Participatiewet.

64. Hervorming kindregelingen

Het aantal kindregelingen wordt per 1-1-2015 beperkt tot vier: Kinderbijslag (AKW), Kindgebonden budget (WKB), Kinderopvangtoeslag (KoT) en de Inkomensafhankelijke Combinatiekorting (IACK). De besparing bij deze hervorming betreft een saldo van maatregelen aan zowel de uitgaven- en inkomstenkant van de begroting, zie tabel.

(in € mln., -/- is saldoverbeterend)	2013	2014	2015	2016	2017	struc
1. Afschaffen aanvulling alleenstaande ouders	0	0	-350	-350	-350	-350
3. Introduceren kop op kindgebonden budget (WKB)	0	76	915	915	915	915
4. Verlagen WKB afbouwgrens	0	-19	-226	-233	-240	-200
5. Versoberen kinderbijslag	-2	-59	-283	-501	-647	-656
6. Hervormen WTOS en TOG	0	0	0	0	0	0
8. WKB: Verhogen bedrag 1e kind met 25 euro	0	1	15	15	14	14
9. WKB: Verhogen bedrag 2e kind met 517 euro	0	20	238	227	218	218
10. WKB: Compensatie afschaffen schoolboeken *			(30)	(90)	(90)	(90)
Totaal uitgaven	-2	19	309	73	-90	-59
2. Afschaffen (aanvullende) alleenstaande ouderkortingen	0	0	-530	-540	-540	-540
7. Afschaffen ouderschapsverlofkorting en aftrek LOK	0	0	-300	-300	-300	-300
Totaal lasten	0	0	-830	-840	-840	-840
Totaal	-2	19	-521	-767	-930	-899

* Is niet meegenomen in de totaaltelling, komt terug bij maatregel 35.

- (1) De aanvulling in de bijstand en de Anw voor alleenstaande ouders wordt afgeschaft.
- (2) De fiscale alleenstaande ouderkorting en de aanvullende alleenstaande ouderkorting worden afgeschaft.
- (3) Daarvoor in de plaats komt in het kindgebonden budget een alleenstaande ouderkop van 2800 euro per jaar.
- (4) In het kindgebonden budget wordt de inkomensgrens waar onder het volledige bedrag wordt ontvangen, verlaagd naar de inkomensgrens die ook in de zorgtoeslag wordt gebruikt.
- (5) In de kinderbijslag worden de bedragen verlaagd naar de bedragen van de jongste leeftijdscategorie, er gelden leeftijdsonafhankelijke bedragen. Deze maatregel wordt al in 2014 ingevoerd. Daarnaast wordt de kinderbijslag in de tweede helft van 2013 en 2014 niet geïndexeerd. Dit geldt ook voor het hele jaar 2015.
- (6) De WTOS 17- wordt afgeschaft en budgettair neutraal geïntegreerd met het kopje op het kindgebonden budget voor ouders van kinderen van 16-17 jaar. De TOG wordt afgeschaft en budgettair neutraal geïntegreerd met de AKW.

(7) De ouderschapsverlofkorting en de aftrek voor levensonderhoud kinderen (Lok) worden afgeschaft.

(8) In het kindgebonden budget wordt het bedrag voor het eerste kind met ingang van 2015 met 25 euro verhoogd.

(9) In het kindgebonden budget wordt het bedrag voor het tweede kind met ingang van 2015 met 517 euro verhoogd.

(10) Ter compensatie van het afschaffen van de gratis schoolboeken worden de bedragen in het kindgebonden budget voor ouders van kinderen van 12-17 jaar in 2 stappen verhoogd (zie ook maatregel 35.).

65. Ombuiging re-integratie

Het re-integratiebudget van UWV en het participatiebudget van gemeenten worden gekort. De korting wordt voor 30% verhaald op het re-integratiebudget van het UWV en voor 70% op het participatiebudget van gemeenten. Dit levert een besparing op, oplopend tot netto 138 mln. in 2017, rekening houdend met uitverdieneffecten van 25% in het eerste jaar en 50% in latere jaren.

66. Aanscherpen definitie passende arbeid WW

De definitie van passende arbeid wordt in 2014 aangescherpt. De maatregel houdt in dat reeds na 6, in plaats van 12 maanden, alle arbeid als passend wordt aangemerkt. Eveneens vanaf 6 maanden komt de WW-gerechtigde in aanmerking voor inkomstenverrekening in plaats van urenverrekening.

67. Algehele arbeids- en re-integratieplicht en naleving WWB

De algemene arbeids- en re-integratieplicht in de Bijstand wordt aangescherpt door het gebruik van ontheffingen te beperken. Tevens wordt in 2014 de naleving en handhaving geïntensiveerd, onder meer door verplichtingen in de regelgeving te uniformeren en sancties wettelijk voor te schrijven. Wettelijk voorgeschreven wordt dat gemeenten de bijstandsuitkering 3 maanden stoppen in geval van het niet nakomen van de arbeids- en re-integratieplicht. De besparing wordt taakstellend in de begroting van SZW verwerkt.

68. AOW voor samenwonenden naar 50% WML

De uitkering van iedere AOW'er die samenwoont met één of meer volwassenen (ook als het gaat om eerste graad bloedverwanten) wordt per 2015 vastgesteld op 50% van het netto minimumloon. Dit geldt voor nieuwe instroom in de AOW, voor AOW-ers waarvan de huishoudsituatie wijzigt en na afloop van het overgangsrecht voor het zittend bestand.

69. Overbruggingsregeling AOW-verhoging

Voor mensen die per 1-1-2013 nu reeds deelnemen aan een vut- of prepensioenregeling, en zich niet hebben kunnen voorbereiden op de AOW leeftijdsverhoging, wordt vanaf 2013 een overbruggingsregeling ontworpen. De regeling geldt voor deelnemers met een inkomen tot 150% WML en kent een partner- en vermogenstoets (exclusief eigen woning en pensioenvermogen). Mocht invoering per 1-1-2013 op praktische bezwaren stuiten, dan wordt aan de regeling terugwerkende kracht vanaf 1-1-2013 toegekend.

70. Doorwerkbonus/mobilitaitbonus

Er wordt een doorwerkbonus ingevoerd voor werknemers (voltijd en deeltijd) vanaf 61 tot 65 jaar. Werknemers die doorwerken tot 65,5 jaar, kunnen zo gemiddeld 1,5 jaar eerder met pensioen zonder er financieel op achteruit te gaan. Deze doorwerkbonus geldt voor werknemers met een inkomen vanaf 90% WML, wordt maximaal van 100% tot 120% WML en loopt daarna af tot 175% WML. Het structurele budgettaire beslag van deze regeling is ruim 200 mln. Daarnaast komen middelen beschikbaar voor de reeds bestaande mobiliteitsbonus, om de arbeidsparticipatie te stimuleren in het kader van de Participatiewet. Mocht invoering per 1-1-2013 op praktische bezwaren stuiten, dan wordt de bonus in 2014 met terugwerkende kracht alsnog ter beschikking gesteld.

71. Schrappen voorschotregeling AOW

De huidige voorschotregeling voor de AOW leeftijdsverhoging wordt afgeschaft. Deze is niet langer nodig, wanneer de nieuwe overbruggingsregeling in werking treedt.

72. Snellere verhoging AOW-leeftijd

De AOW leeftijd wordt na 2015 versneld verhoogd volgens onderstaand schema. Hierdoor wordt in 2018 de AOW leeftijd 66 jaar en in 2021 67 jaar.

Tabel: nieuw tijdpad verhoging AOW-leeftijd (aantal maanden)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Huidige wet	1	2	3	5	7	9	12	15	18
Na deelakkoord	1	2	3	6	9	12	16	20	24

73. Schrappen toeslag jonge partner AOW > 50.000

De partnertoeslag voor AOW-gerechtigden wordt per 1-7-2014 ingeperkt. AOW-gerechtigden die samen met hun partner een totaalinkomen van meer dan 50.000 euro (exclusief AOW) hebben, ontvangen niet langer partnertoeslag. Dit geldt voor nieuwe instroom en, na afloop van een overgangsperiode, voor het zittend bestand. Structureel kent de maatregel geen opbrengst omdat in de wet verhoging AOW en pensioenrichtleeftijd besloten is dat de AOW partnertoeslag voor nieuwe gevallen helemaal wordt afgeschaft.

74. Terugdraaien geen MKOB bij onvolledige opbouw

De maatregel "geen aow-tegemoetkoming bij onvolledige opbouw" uit het vorige regeerakkoord wordt per 1-7-2014 teruggedraaid. Dit betekent dat de MKOB niet langer meegenomen wordt in de middelentoets van de bijstand voor 65-plussers (AIO).

75. Niet invoeren vitaliteitssparen

Het vitaliteitssparen wordt niet ingevoerd. Kasbedragen zijn leidend.

76. Huishouduitkeringstoets

Een huishouduitkeringstoets wordt ingevoerd per 2015. Het normbedrag van de WWB wordt verlaagd naarmate in een huishouden meer inwonende volwassenen aanwezig zijn. De inkomsten van gezinsleden binnen het huishouden worden niet verrekend met de uitkering van de bijstandsontvanger, zodat werken lonend is en niet direct consequenties heeft voor de overige gezinsleden. Wel wordt de bijstandsuitkering lager naarmate er meer boven bedoelde gezinsleden zijn. Elk van de gezinsleden blijft een zelfstandig recht op bijstand houden.

77. Modernisering ZW: 1 jaar uitstel werknemerprikkel

De invoering van de prikkel voor werknemers uit de modernisering van de Ziektewet (duur van de loongerelateerde uitkering afhankelijk van arbeidsverleden) wordt met een jaar uitgesteld. Binnen een jaar wordt een alternatief gevonden om de hoge instroom van werknemers zonder vast contract (flexwerkers) in de Ziektewet het hoofd te bieden.

78. Anw naar maximaal 1 jaar

Vanaf 1-7-2014 geldt voor nieuwe instroom in de Anw een maximum duur van één jaar (exclusief de wezenuitkering). De gerapporteerde besparing is inclusief weglek. In de besparing is verondersteld dat de integratie van de halfwezenuitkering in de nabestaandenuitkering uit het wetsvoorstel deregulering SVB zijn beslag heeft gekregen.

79. Intensivering armoedebeleid

De mogelijkheden voor individuele bijzondere bijstand (van daadwerkelijke kosten) worden verruimd en de mogelijkheden voor categoriale bijzondere bijstand (aannemelijke kosten) worden beperkt. Daarbij is er bijzondere aandacht voor werkenden met een laag inkomen en ouderen met klein pensioen. Daarnaast kan categoriale bijzondere bijstand voor gezinnen met kinderen in de vorm van aanvullende zorgverzekering en stadspas voor culturele/maatschappelijke/sportieve voorzieningen worden uitgebreid. De overheidssteun aan het Jeugdsportfonds Nederland wordt verlengd (2015 en 2016) en de Sportimpuls wordt structureel verhoogd. Tot slot wordt de langdurigheidstoelage in de WWB vervangen door een individuele toeslag voor personen die langdurig van een laag inkomen rond moeten komen zonder zicht op verbetering. Voor dit pakket wordt structureel 100 miljoen vrijgemaakt.

80. Temporiseren afbouw AHK in referentieminimumloon

De afbouw van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting (ahk, in de fiscaliteit voor werkenden al vanaf 2009 afgebouwd) wordt sinds januari 2012 ook doorvertaald naar de uitkeringshoogte (excl. AOW). Deze afbouw wordt in de jaren 2014 t/m 2017 getemporiseerd, zodat per jaar 2,5 procentpunt wordt afgebouwd in plaats van 5 procentpunt per jaar.

G	Overdrachten bedrijven	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	0	-286	-437	-446	-484	-484
81	Subsidies bedrijven						
	wv uitgaven		260	244	244	244	244
	wv lasten		-502	-574	-583	-596	-596
82	Doorberekenen kosten toezicht AFM/DNB		0	-38	-38	-38	-38
83	Afschaffen PBO's						
	wv uitgaven		-184	-191	-198	-206	-206
	wv lasten		215	222	229	237	237
84	Boetes marktwerking (NMa)		-75	-100	-100	-125	-125

81. Subsidies bedrijven

(in € mln., -/- is saldoverbeterend)	2014	2015	2016	2017	Struc.
1. Beperken subsidies bedrijfslevenbeleid en topsectoren EZ	-46	-52	-52	-52	-52
2. Beperking subsidies bedrijfslevenbeleid en topsectoren overige departementen	-8	-8	-8	-8	-8
3. Verlagen uitgaven ondernemerspleinen	-5	-15	-15	-15	-15
4. Verhogen budget TKI-toeslag	110	110	110	110	110
5. Subsidieregeling	209	209	209	209	209
Totaal uitgaven	260	244	244	244	244
6. WVA Onderwijs	-409	-414	-423	-436	-436
7. Beperking fiscale innovatieregelingen	-93	-160	-160	-160	-160
Totaal lasten	-502	-574	-583	-596	-596
Totaal	-242	-330	-339	-352	-352

1. *Beperken subsidies bedrijfslevenbeleid en topsectoren EZ*
De uitgaven aan het bedrijfslevenbeleid en topsectoren worden taakstellend beperkt.
  2. *Beperking subsidies bedrijfslevenbeleid en topsectoren overige departementen*
Ook de andere betrokken departementen dragen bij aan een ombuiging op subsidies aan het bedrijfslevenbeleid en topsectoren, te weten: VWS (3 mln.), IenM (2 mln.), OCW (2 mln.) en Defensie (1 mln.)
  3. *Verlagen uitgaven ondernemerspleinen*
Op de ondernemerspleinen kan worden bespaard door meer producten en diensten tegen een kostendekkende vergoeding aan te bieden en door het beëindigen van taken.
  4. *Verhogen budget TKI-toeslag*
Het budget van de TKI-toeslag wordt verhoogd. Hiermee wordt een stimulans gegeven aan de publiek-private samenwerking. Die stimulans kan eveneens worden bereikt door gebruik te maken van programma's en projecten in het kader van Horizon 2020. Mocht EZ hiervoor cofinanciering dienen te leveren, dan zal die ten laste van de TKI-toeslagmiddelen worden gebracht.
  5. *Subsidie en 6. WVA Onderwijs*
Het budgettaire beslag van de WVA onderwijs is vanaf 2007 verdubbeld van 200 mln. naar 400 mln. De Wet afdrachtvermindering Onderwijs wordt afgeschaft en vervangen door een veel beter te richten subsidieregeling op de begroting van OCW. Het voor de nieuwe regeling beschikbare budget wordt teruggebracht naar het niveau van 2007.
  7. *Beperking fiscale innovatieregelingen*
In 2014 wordt er in totaal 93 mln. bezuinigd op de RDA, de innovatiebox en de WBSO. Dit bedrag loopt op naar 160 mln. in 2015 e.v.
82. *Doorberekenen kosten toezicht AFM/DNB*
Het toezicht door AFM en DNB wordt doorbelast aan de partijen die actief zijn op de financiële markten. Voor het toezicht op de BES-eilanden blijft, vanwege de bijzondere omstandigheden aldaar, de bestaande situatie gehandhaafd. Bij de vaststelling van de nieuwe (hogere) tarieven zullen kleinere partijen zoveel mogelijk worden ontzien.
83. *Afschaffen PBO's*
De PBO's en de PBO heffing worden afgeschaft. De medebewindstaken en autonome publieke taken van de PBO's worden door EZ uitgevoerd vanaf 2014. Voor de uitvoering van deze taken wordt 31 mln. aan de EZ begroting toegevoegd.

84. Boetes marktwerking (NMa)

De boetes marktwerking (NMa) worden verhoogd omdat de NMa meer kartelboetes gaat opleggen. De ontvangsten worden geraamd op 75 mln. in 2014 oplopend naar 125 mln. structureel. Deze bezuiniging wordt taakstellend ingeboekt op de EZ begroting. Bij eventuele besparingsverliezen kunnen extra opbrengsten uit maatregel 111 binnen het EZ domein gebruikt worden.

H	Internationale samenwerking	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	0	-520	-540	-540	-1.040	-1.040
85	Ontwikkelingshulp		-750	-750	-750	-1.000	-1.000
86	Defensie		-250	-250	-250	-250	-250
87	Nieuw budget internationale Vrede en Veiligheid		250	250	250	250	250
88	Revolving fund internationale samenwerking		250	250	250	0	0
89	Reductie postennetwerk		-20	-40	-40	-40	-40

85. Ontwikkelingshulp

De uitgaven voor OS worden verlaagd met de in de tabel opgenomen bedragen, de ontwikkeling van de uitgaven blijft gerelateerd aan de ontwikkeling van het BNP. De publieke uitgaven voor de lange termijn financiering van het internationale klimaatbeleid –zoals toegezegd tijdens de Klimaattop in Kopenhagen in 2009- worden gefinancierd uit het OS budget.

86. Defensie

Om de inzet van de Nederlandse krijgsmacht voor vrede en veiligheid in de wereld te kunnen blijven verzekeren, wordt vanaf 2014 jaarlijks 0,25 mld. van het budget voor Ontwikkelingssamenwerking omgezet in een budget voor Internationale Veiligheid. Dit budget komt beschikbaar voor Defensie voor aan internationale veiligheid verbonden kosten. De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking is verantwoordelijk voor de aanwending, in overeenstemming met de minister van Defensie. Correspondierend wordt de begroting van Defensie vanaf 2014 met 0,25 mld. verlaagd, waaronder de volledige huidige HGIS-middelen voor vredesoperaties.

87. Nieuw budget internationale Vrede en Veiligheid

Zie maatregel 86.

88. Revolving fund internationale samenwerking

Er wordt, binnen het geldende begrotingsbeleid, een revolverend fonds opgericht waarmee investeringen in ontwikkelingslanden gefaciliteerd kunnen worden. Daartoe wordt in de jaren 2014 t/m 2016 jaarlijks 250 mln. van de 750 mln. besparing in deze jaren ingezet ter voeding van het fonds.

89. Reductie postennetwerk

De uitgaven aan het interdepartementale postennetwerk onder hgis worden in 2014 met 20 mln. en vanaf 2015 met 40 mln. gekort. Deze taakstelling is additioneel aan de generieke taakstelling.

I	Overige uitgaven	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	0	-69	-226	-319	-402	-467
90	Taakstelling MRB (hogere boete bij herhaaldelijk te laat betalen)		-50	-70	-70	-70	-70
91	Doorberekenen kosten strafzaken en detentie aan veroorzaker		0	-60	-60	-60	-60
92	Publieke omroep				-50	-100	-100
93	Belasting- en invorderingsrente		-19	-96	-139	-172	-237

90. Taakstelling MRB (hogere boete bij herhaaldelijk te laat betalen)

Bij het te laat betalen van de Motorrijtuigenbelasting (MRB) wordt een boete opgelegd van 50 euro. Bij een tweede en derde (en verdere) verzuim binnen een periode van 2 jaar bedraagt de boete respectievelijk 100 en 150 euro. Dat is een verzwaring van de huidige systematiek waarbij een boete wordt opgelegd van 50 euro voor het tweede en verdere verzuim binnen een periode van één jaar.

91. Doorberekenen kosten strafzaken en detentie aan veroorzaker

Er komt een eigen bijdrageregeling voor gedetineerden. Voor de verblijfkosten wordt (indicatief) 12,50 euro per dag in rekening gebracht (maximum 6 maanden). Daarnaast worden griffierechten geheven voor strafzaken in eerste aanleg, waarmee (een deel van) de kosten van het strafrecht (in geval van een veroordeling) aan de veroordeelde worden doorberekend. Ter indicatie: De gemiddelde gerechtskosten van een strafzaak in eerste aanleg bedragen 950 euro.

92. Publieke omroep

De bezuiniging op de publieke omroep wordt langs 4 sporen ingevuld:

- Een efficiencytaakstelling van 25 mln. bij het centraliseren van het budget voor regionale omroepen (uitname uit het Provinciefonds per 2014 van 142 mln.).
- Het eerder aangekondigde mediafonds wordt heroverwogen. Alleen het Stimuleringsfonds voor de Pers blijft bestaan. Dit levert een besparing op van 16 mln.
- Artikel 2.42 omroepen gaan 'inwonen' bij één van de landelijke ledenomroepen. De budgetten voor 2.42 omroepen vervallen. Dit levert een besparing op van 14 mln.
- Een nader in te vullen taakstelling van 45 mln.

93. Belasting- en invorderingsrente

Het rentepercentage van de belastingrente wordt voor de vennootschapsbelasting gekoppeld aan de wettelijke rente voor handelstransacties met een ondergrens van 8%. Het rentepercentage van de belastingrente voor de overige belastingmiddelen en het rentepercentage van de invorderingsrente blijft gekoppeld aan de wettelijke rente voor niet-handelstransacties met een ondergrens van 4%.

J	Overige belastingen en premies	2013	2014	2015	2016	2017	struc
	Subtotaal	-422	-1.371	-3.008	-3.374	-3.301	-1.933
94	AOW premies door 65 en 66 jarigen				-25	-55	0
95	Terugdraaien reiskostenaftrek						
	wv uitgaven	-17	-49	-91	-108	-121	-121
	wv lasten	1.669	1.719	1.754	1.794	1.794	1.794
96	Assurantiebelasting naar 21%	-1.222	-1.379	-1.403	-1.403	-1.403	-1.403
97	Witteveen aftoppen 100.000			-317	-529	-635	-297
98	Witteveen opbouwpercentage- 0,4%						
	wv uitgaven (toeslagen)			-36	-60	-72	0
	wv lasten			-1.075	-1.792	-2.150	-1.116
99	Verlaging maximaal afrekpercentage hypotheekrente		-45	-89	-133	-175	-770
100	Gekoppelde verlaging toptarief/ verlenging 3e schijf		45	89	133	175	770
101	Restschulden	10	20	30	40	50	0
102	Maatregel huurmarkt						-770
	wv uitgaven (huurtoeslag)	45	135	225	315	420	
	wv lasten (verhuurdersheffing)	-45	-485	-725	-965	-1.190	
103	Afroken kansspelbelasting						
	wv uitgaven			-10	-10	-10	-10
	wv lasten			-25	-28	-31	-31
104	Schrappen aftrekbaarheid provisies tussenpersonen	-75	-84	-92	-100	-109	-150
105	Vervallen vrijstelling oldtimers		-156	-155	-154	-153	-153
106	Invoering Winstbox						
	wv uitgaven (toeslagen)			-27	-27	-27	-27
	wv lasten			-473	-473	-473	-473
107	Verhoging accijnzen (tabak en alcohol)		-187	-200	-200	-200	-200
108	Verhoging accijnzen (diesel en LPG)		-280	-280	-280	-280	-280
109	Lastenverlichting arbeidskort. €500		785	1.570	2.355	3.140	3.140
110	Versterking toezicht Belastingdienst, UWV en SVB						
	wv uitgaven	108	169	157	157	157	157
	wv inkomsten	-265	-533	-533	-566	-623	-663
111	Werkkostenregeling		-100	-100	-100	-100	-100
112	Tegemoetkoming ondernemers afdracht BTW	19					
113	Incidentele lastenruimte 2013	-649					
114	Ongedaan maken technische veronderstelling in basispad (terugsluis vergroening)		-375	-375	-375	-375	-375
115	Zorgpremies en overige lastenmaatregelen		-571	-827	-840	-855	-855

94. AOW premies door 65 en 66 jarigen

Het versnellen van de verhoging van de AOW-leeftijd leidt tot hogere ontvangsten uit de AOW-premies, omdat het aantal personen dat AOW-premie dient te betalen toeneemt.

95. Terugdraaien maatregel reiskostenaftrek

De maatregel uit het begrotingsakkoord rond de afschaffing van de fiscale reiskostenaftrek wordt in zijn geheel teruggedraaid, inclusief de maatregel "auto van de zaak". Het feit dat de reiskostenaftrek blijft bestaan geeft belastingplichtigen mogelijk een lager verzamelinkomen; dit heeft effect op toeslagen en werknemersverzekeringen.

96. Assurantiebelasting naar 21%

Het tarief van de assurantiebelasting wordt per 1-4-2013 verhoogd naar 21%. Het overgangsrecht wordt zo vormgegeven dat het nieuwe tarief van 21% van toepassing is op premies voor zover die betrekking hebben op een verzekerde periode van na 31-3-2013 (ongeacht wanneer deze premies betaald zijn).

97. Witteveen aftoppen 100.000

Vanaf een inkomensniveau van 100.000 euro kan niet langer fiscaal gefaciliteerd voor aanvullend pensioen worden gespaard. Dit geldt voor zowel voor pensioenopbouw in de tweede als de derde pijler (individuele lijfrenteopbouw). Kasbedragen zijn leidend.

98. Witteveen opbouwpercentage -0,4%

Het maximale jaarlijkse opbouwpercentage voor nieuwe pensioenopbouw wordt verlaagd met 0,4%. Voor het gebruikelijke middelloonpensioen betekent dit dat jaarlijks een opbouw van maximaal 1,75% van het pensioengevend loon fiscaal wordt gefaciliteerd. Na 40 jaar werken kunnen mensen een pensioen opbouwen van 70% van hun gemiddelde loon. De derde pijler (individuele lijfrenteopbouw) wordt op overeenkomstige wijze aangepast. Kasbedragen zijn leidend.

99. Verlaging maximaal aftrekpercentage hypotheekrente

Het maximale aftrekpercentage voor hypotheekrente wordt vanaf 2014 in jaarlijkse stappen van een half procentpunt verlaagd van het tarief in de vierde naar de derde schijf.

100. Gekoppelde verlaging toptarief/schijflengte (50-50)

De opbrengst van de beperking van het aftrektarief voor hypotheekrente wordt voor 50% teruggesluisd in verlaging van het toptarief en voor 50% via een verlenging van de 3^e belastingschijf.

101. Restschulden

De problemen met restschulden worden gericht aangepakt. De rente betaald op restschulden kan tijdelijk (maximaal 5 jaar) en onder voorwaarden in mindering worden gebracht op het belastbaar inkomen in box 1.

102. Maatregel huurmarkt

De huren worden richting marktconform niveau gebracht. Er wordt voor alle huurders een additionele huurverhoging van 1,5% boven de reeds bepaalde huurverhogingen toegestaan. In het woningwaarderingssstelsel (WWS) wordt de maximale huur niet langer bepaald met het puntensysteem, maar vastgelegd op 4,5% van de WOZ van de woning. Verhuurders mogen hierbij werken met een huursombenadering. De systematiek met een huurliberalisatiegrens blijft intact. Daarbij wordt het wettelijk mogelijk gemaakt dat voor huurders met een inkomen boven de 43.000 in een gereguleerde huurwoning de maximale huur volgens het WWS tijdelijk buiten werking wordt gesteld en dus tijdelijk boven de huurliberalisatiegrens kan uitkomen. Hierbij blijft de woning zelf wel tot de sociale woningvoorraad behoren. Daarnaast wordt de heffing voor verhuurders verhoogd, rekening houdend met extra middelen om toenemend gebruik van huurtoeslag als gevolg van de huurverhogingen op te vangen. Als gevolg hiervan wordt de heffing reeds in 2013 met 45 mln. euro verhoogd. Op lange termijn wordt de heffing voor verhuurders evenredig met het toenemend gebruik van de huurtoeslag als gevolg van de maatregelen verhoogd.

103. Afkomen kansspelbelasting

Deze maatregel bestaat uit twee delen.

a) Vergunningen loterijen (niet on-line)

Per 2015 worden de vergunningen voor loterijen niet meer ondershands gegund, maar door middel van een transparante procedure, zoals bijvoorbeeld een veiling of beauty contest. Dit geldt ook voor de staatsloterij. De nieuwe vergunninghouders betalen een marktconforme licentie-fee. De opbrengst hiervan is 10 mln.

b) Online regulering

Binnen de termijn van de komende regeerperiode wordt de online markt gelegaliseerd en gereguleerd. Door te reguleren levert de heffing van de kansspelbelasting van 29% bij online aanbieders circa 31 mln. structureel op (geldt niet als lastenverzwaring). Illegale aanbieders worden actief geweerd en vergunningen vervallen wanneer belasting niet wordt voldaan.

104. Schrappen aftrekbaarheid provisies tussenpersonen

Door de maatregel vervalt in verband met het provisieverbod de aftrekbaarheid van bepaalde fee's van tussenpersonen in het kader van de lijfrenteafrek en de aftrek van premies voor arbeidsongeschiktheidsrenten.

105. Vervallen vrijstelling oldtimers MRB

De vrijstelling in de motorrijtuigenbelasting voor oldtimers komt te vervallen.

106. Invoering Winstbox

De verschillen in belastingheffing tussen ondernemers en werknemers zijn de afgelopen jaren toegenomen. Om meer evenwicht te bereiken zullen de ondernemersfaciliteiten waaraan het uren criterium is verbonden per 2015 met 0,5 mld. worden versoerd en/of afgeschaft.

Daarnaast worden deze kabinetsperiode stappen gezet om een winstbox in te voeren. Hierbij worden betrokken de zelfstandigenaftrek, fiscale oudedagsreserve, meewerkaftrek, startersaftrekken en de S&O-aftrek. Het bewerkelijke uren criterium kan dan komen te vervallen.

107. Verhoging accijnzen (tabak en alcohol)

De accijns op bier, wijn, sherry en port wordt met ingang van 1-1-2014 verhoogd met ongeveer 14% en de accijns op gedistilleerde dranken met ongeveer 5%. Hiermee wordt een opbrengst gerealiseerd van 120 mln. De accijns op een pakje sigaretten van 19 stuks en de accijns op een pakje shag van 40 gram worden, met ingang van 1-3-2014, verhoogd met ongeveer 9 cent. Hiermee wordt een opbrengst gerealiseerd van 80 mln.

108. Verhoging accijnzen (diesel en LPG)

De accijns voor diesel wordt verhoogd met 3 cent per liter en komt daarmee op ongeveer 46 cent per liter. De opbrengst van deze accijnsverhoging, die ingaat per 1-1-2014, bedraagt 230 mln. De accijns op LPG wordt verhoogd met 7 cent per liter en komt daarmee op ongeveer 18 cent per liter. De opbrengst van deze accijnsverhoging, die ingaat per 1-1-2014, bedraagt 50 mln.

109. Lastenverlichting arbeidskorting €500

Het maximum van de arbeidskorting wordt in 2014 verhoogd met 125 euro. Dit bedrag wordt in gelijke stappen verder verhoogd tot 500 euro in 2017 en daarna. Deze maatregel geldt voor iedereen die recht heeft op arbeidskorting, ongeacht het inkomen.

110. Versterking toezicht Belastingdienst, UWV en SVB

De Belastingdienst heeft bekeken of door het versterken van toezicht door de Belastingdienst meer belastingontvangsten binnen kunnen komen. De capaciteit van de Belastingdienst kan met structureel 157 mln. worden geïntensiveerd. Bij particuliere belastingplichtigen gaat het om het versterken van de controle van aangiften. Daarnaast zal de Belastingdienst extra controles uitvoeren bij bedrijven die fiscaal ongewenst gedrag vertonen. Ook de capaciteit voor de invordering wordt vergroot, waardoor de Belastingdienst meer verschuldigde belasting zal innen. Het is geen lastenverzwaring omdat de fiscale regelgeving niet wordt aangescherpt.

Ook UWV en SVB kunnen mogelijk, zonder verdere aanpassingen van wetgeving, het toezicht zodanig versterken dat daardoor besparingen op uitkeringslasten worden gerealiseerd. Indien daartoe overtuigende business cases worden ontwikkeld, zal de capaciteit worden geïntensiveerd ten einde de besparingen te kunnen realiseren.

111. Werkkostenregeling

In het Belastingplan 2013 is een verhoging opgenomen van de forfaitaire ruimte van de werkkostenregeling van 0,1%. Deze verhoging wordt teruggenomen. Dit levert vanaf 2014 een besparing op van structureel 100 mln.

112. Tegemoetkoming ondernemersafdracht BTW

Voor ondernemers wordt een uitstelregeling ontworpen, die ruimer is dan het huidige voorstel in het Belastingplan 2013. De grens voor de uitstelregeling wordt opgetrokken van 12.000 euro naar 20.000 euro, dezelfde grens bestaat al voor particulieren. Dit kost 19 mln. eenmalig in 2013.

113. Incidentele lastenruimte 2013

De voor 2013 beschikbare incidentele lastenveloppe van 649 mln. (verlaging AOF premie) wordt ingezet in het deelakkoord. De bijbehorende incidentele lastenschuif tussen burgers en bedrijven in 2014 van 195 mln. komt hiermee te vervallen.

114. Ongedaan maken technische veronderstelling in basispad (terugsluis vergroening)

Deze maatregel dient ter dekking van maatregel 16 (inzet terugsluis vergroening begrotingsakkoord).

115. Zorgpremies en overige lastenmaatregelen

De maatregelen in de curatieve zorg leiden tot mutaties in de Zvw-premie. Deze worden teruggesluisd naar burgers en bedrijven, afgezien van 145 mln. ter dekking van het terugdraaien van de eigen bijdrage van de tweedelijns GGZ en de eigen bijdrage van 7,50 euro per verpleegdag in instellingen voor medisch-specialistische zorg. De terugsluis naar bedrijven gaat via de Aof-premie. Als onderdeel van de maatregelen die het beoogde koopkrachtbeeld moeten bewerkstellingen worden, aanvullend op andere maatregelen het belastingtarief eerste schijf met 0,5% verlaagd en de algemene heffingskorting met 160 euro verhoogd. Hiermee wordt de terugsluis van de BTW-verhoging in 2014 en 2015 alsmede de terugsluis van de vergroeningsmaatregel voor burgers anders vorm gegeven. Ook wordt de oploop van de af te schaffen zorgtoeslag in 2015-2017 hiermee teruggegeven aan de burgers.

(in € mln., -/- is saldoverbeterend)	2014	2015	2016	2017
Tarief 1 ^e schijf	980	980	980	980
Algemene heffingskorting	62	1660	1790	1972
Effect zorgpremies	-17	61	-466	-1.128
Oploop zorgtoeslag na 2014	-1280	-2560	-2560	-2560
Terugdraaien BTW terugsluis begrotingsakkoord	-200	-200	-200	-200
Terugdraaien Vergroening (burgers) begrotingsakkoord	-250	-250	-250	-250
Totaal	-571	-827	-840	-855

BIJLAGE B

Begrotingsregels

Het trendmatige begrotingsbeleid wordt voortgezet.

Onderstaande afspraken dienen ter explicitering of verbetering van bestaande begrotingsregels. Voor het overige worden de vigerende begrotingsregels de komende jaren bestendig (inclusief de technische aanpassingen van de 14^e Studiegroep begrotingsruimte (bijlage 7)¹.

- 1. Europese begrotingsafspraken zijn leidend*
We houden ons aan Europese begrotingsafspraken van het SGP. Het bedrag van 16 miljard netto besparingen, conform de aanbeveling van de Studiegroep Begrotingsruimte, stelt ons in staat deze afspraken na te komen en leidt –in combinatie met onderliggende structurele hervormingen- tot een houdbaarheidsoverschot, zodat toekomstige schokken kunnen worden opgevangen en de Nederlandse economie weerbaar wordt voor financiële schokken.
- 2. Een strikte scheiding tussen de inkomsten en de uitgaven*
Een meevaller bij de inkomsten wordt niet gebruikt voor extra uitgaven. Andersom hoeft er niet direct bezuinigd te worden op de uitgaven wanneer er sprake is van een tegenvaller aan de inkomstenkant.
- 3. Uitgavenkader en uitgavenplafonds*
Voor de uitgaven geldt een onderscheid naar drie sectoren: Rijk, Sociale Zekerheid en Zorg. Voor een goede beheersing van de overheidsuitgaven werkt het kabinet met een vooraf afgesproken maximum aan uitgaven: het uitgavenkader. Het uitgavenkader werkt als een plafond waarbinnen de uitgaven en dus het te voeren beleid moeten blijven. Deze afspraken worden gemaakt in reële termen, dus uitgedrukt in euro's van een bepaald jaar.
- 4. Conjunctuurgevoelige uitgaven*
Rente-uitgaven worden buiten het uitgavenkader gehouden. Andere conjunctuurgevoelige uitgaven worden wél gehandhaafd onder het uitgavenkader. Ook bij rente-tegenvallers geldt dat de Europese afspraken leidend zijn. Eventuele rentemeevallers worden direct ingezet ten gunste van het saldo.
- 5. Compensatie tegenvallers binnen eigen uitgavenkader*
Elke sector moet overschrijdingen binnen het betreffende uitgavenkader compenseren. Dit betekent dat tegenvallers in een sector binnen dat betreffende uitgavenkader moeten worden opgevangen. Zo staan voor overschrijdingen in de zorg de overheid prijs- en volumemaatregelen ter beschikking, naast pakketmaatregelen en eigen betalingen.
- 6. Terugsluis zorgpremies*
Incidentele stijgingen van de premies ZVW worden niet langer gecompenseerd met incidentele lastenverlichting. Dit komt de ordentelijke besluitvorming en efficiënte aanwending van overheidsmiddelen ten goede. Structurele stijgingen zullen wel worden teruggesluisd.

---

¹ Met uitzondering van de voorgestelde wijziging in regel 28. Het nieuwe kabinet presenteert zo spoedig mogelijk de nieuwe integrale set begrotingsregels.

7. *Inkomstenkader*

Voor de inkomsten wordt een reëel inkomstenkader vastgesteld en wordt uitgegaan van automatische stabilisatie. De begroting kan aan de inkomstenkant mee ademen met de economische ontwikkelingen en er hoeft niet direct actie te worden ondernomen bij een meevaller of tegenvaller. Meevallers en tegenvallers aan de inkomstenkant komen ten gunste of ten laste van het EMU- saldo.

8. *Meevallersregel bij meerjarig overschot*

Indien het EMU-saldo een meerjarig overschot laat zien is 75 procent van het overschot bestemd voor het aflossen van de staatsschuld en 25 procent voor lastenverlichting.

9. *Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid EMU-saldo*

Gegeven het belang van houdbare overheidsfinanciën en het belangrijke aandeel dat decentrale overheden hierin hebben, zullen in de Wet Houdbare Overheidsfinanciën (HOF) ook regels worden opgenomen ten aanzien van de bijdrage die decentrale overheden moeten leveren aan het bereiken en vasthouden van houdbare overheidsfinanciën.

10. *Garanties en achterborgstellingen*

Garanties en achterborgstellingen brengen risico's met zich mee. Het blijft van belang deze risico's te beheersen. Garanties zullen de financiële verantwoordelijkheid zijn van het verantwoordelijke departement.

11. *Ombuigingen en intensiveringen*

Voor de budgettaire verwerking van dit akkoord zijn alle bedragen in de tabellen uit de financiële bijlage leidend. Ombuigingen uit dit Regeerakkoord zullen direct op de departementale (meerjaren)begrotingen worden verwerkt. Intensiveringen uit dit akkoord worden op de aanvullende post van het Ministerie van Financiën geboekt, in afwachting van de concrete en doelmatige beleidsvoorstellen ter uitwerking van de in dit akkoord aangekondigde beleidsvoornemens. Deze worden vervolgens tranchegewijs uitgekeerd.

De benodigde wetgeving voor de uitvoering van bijlage A van het Regeerakkoord zal in het eerste jaar van de kabinetsperiode aan de Staten-Generaal worden voorgelegd.

Centraal Planbureau

CPB Notitie | 29 oktober 2012

Analyse economische effecten financieel kader Regeerakkoord

*Uitgevoerd op verzoek van
de informateurs*

Centraal Planbureau

CPB Notitie

Aan: Informateurs

Centraal Planbureau
Van Stolkweg 14
Postbus 80510
2508 GM Den Haag
T (070)3383 380
I www.cpb.nl

Contactpersoon
Johannes Hers en Wim Suyker

Datum: 29 oktober 2012

Betreft: Analyse economische effecten financieel kader Regeerakkoord

Inhoud

1	Inleiding en samenvatting.....	3
2	Overheidsbegroting.....	4
3	Macro-economische effecten.....	8
4	Overheidstekort en overheidsschuld.....	10
5	Koopkrachteffecten.....	11
6	Houdbaarheid overheidsfinanciën.....	14
7	Zorg.....	16
8	Woningmarkt.....	19
9	Bijlage: Maatregelen Regeerakkoord.....	23
9.1	Ombuigingen.....	23
9.2	Intensiveringen.....	30
9.3	Lasten.....	34
10	Bijlage: actualisatie basispad.....	40
10.1	Inleiding.....	40
10.2	Economisch beeld tot en met 2017.....	40
10.3	Zorg.....	41
10.4	Begroting tot en met 2017.....	42

1 Inleiding en samenvatting

Deze analyse is gebaseerd op het financieel kader van het Regeerakkoord zoals ontvangen op woensdag 24 oktober. Voorliggende analyse is dus géén analyse van het Regeerakkoord. In hoofdstuk 9 staat precies aangegeven welke maatregelen zijn meegenomen in de analyse. Het basispad voor de doorrekening is de geactualiseerde versie van *De Nederlandse economie tot en met 2017* (zie hoofdstuk 10). Bij de beoordeling van de verschillende voorstellen is op dezelfde manier te werk gegaan als bij de beoordeling van verkiezingsprogramma's in *Keuzes in Kaart 2013-2017* (KiK).¹ Net als in KiK hebben wij alleen maatregelen in de analyse betrokken die juridisch haalbaar zijn. Dat betekent niet dat wij voor elke maatregel een doorwrochte juridische analyse hebben opgesteld. In tegenstelling tot bij *Keuzes in Kaart* is niet samengewerkt met het Planbureau voor de Leefomgeving. Dit betekent dat analyses van de effecten op energie en klimaat, bereikbaarheid en natuur niet in deze Notitie zijn opgenomen. Er zijn ook geen aparte hoofdstukken opgenomen over structurele werkgelegenheidseffecten, onderwijs en innovatie. Uiteraard zijn de budgettaire effecten van maatregelen op deze terreinen wel meegenomen en zijn de gevolgen voor de structurele werkgelegenheid berekend.

Het financieel kader van het Regeerakkoord bevat budgettaire maatregelen die ex ante het begrotingssaldo verbeteren met 15 mld euro ten opzichte van het basispad (waarin de maatregelen van het Begrotingsakkoord 2013 zijn verwerkt). Als gevolg van de maatregelen van het Regeerakkoord valt de bbp-volumegroei in de periode 2013-2017 0,2%-punt per jaar lager uit dan in het basispad. Per saldo resulteert dan een bbp-volumegroei van 1¼% per jaar. De werkloosheid in 2017 valt als gevolg van de maatregel 0,9%-punt hoger uit dan in het basispad en komt uit op 5¼%.

Vanwege de doorwerking van het pakket op de economie is de verbetering van het EMU-saldo in 2017 minder groot dan de initiële impuls van 15 mld euro of 2,3% bbp. Inclusief de inverdieneffecten van -1% bbp euro verbetert het EMU-saldo tot -1,5% bbp in 2017.

Per saldo blijft de statische koopkracht van zowel de mediane werknemer als de mediane gepensioneerde gelijk. Het pakket is gunstig voor de mediane uitkeringsgerechtigde. Binnen al deze categorieën is sprake van herverdeling van hoge naar lage inkomens. Dit komt vooral door de invoering van de inkomensafhankelijke zorgpremie en het inkomensafhankelijke eigen risico.

---

¹ CPB, 2012, *Keuzes in Kaart 2013-2017*, 27 augustus.

Het beleidspakket verbetert de houdbaarheid met 2,1% bbp, en komt daarmee uit op een positief saldo van 0,8%. Hiermee is het houdbaarheidstekort van 1,3% bbp omgebogen in een overschot. Dit betekent dat het kabinet ruimte creëert voor toekomstige lastenverlichting of hogere uitgaven.

2 Overheidsbegroting

Zonder rekening te houden met de negatieve effecten op het saldo verbetert het EMU-saldo in 2017 met 15 mld euro ten opzichte van het basispad. Deze verbetering van het begrotingssaldo komt uitsluitend door lagere uitgaven en wordt beperkt door een netto lastenverlichting. Het afschaffen van de zorgtoeslag in combinatie met verlaging van de premies zorgverzekeringen betekent zowel een ombuiging bij de uitgaven (5½ mld euro) als een vergelijkbare lastenverlichting. Het Regeerakkoord start in 2013 met tekortreducerende maatregelen ten opzichte van het basispad.

Tabel 2.1 Tekortreducerende maatregelen beleidspakket t.o.v. basispad, 2013-2017

	2013	2014	2015	2016	2017
EMU-saldo (ex ante, mld euro)	¼	3	9	12	15

Tabel 2.2 Uitgavenontwikkeling van beleidspakket t.o.v. basispad, 2013-2017 (a)

	Basispad	Netto intensive ringen	Basispad inclusief beleidspakket	Basispad	Basispad inclusief beleidspakket
	mld euro		% per jaar		
Arbidsvoorwaarden		0			
Openbaar bestuur	-3½	-1½	-1½	-1	-1½
Veiligheid	-½	-½	-½	-½	-1½
Defensie	-7½	0	-2½	-1	-1½
Bereikbaarheid	-1	0	-1½	-2	-2½
Milieu		-½			
Onderwijs	¾	0	¾	½	½
Zorg	11	-6	6	3½	1½
Sociale zekerheid	5	-7½	-2	1½	-½
Overdrachten aan bedrijven	-1½	0	-1½	-3½	-3½
Internationale samenwerking	1½	-1	½	1½	½
Overig		-¾			
Totaal EMU-relevante uitgaven	11½	-15½	-4½	¾	-¾

(a) De onderdelen tellen niet altijd op tot het totaal vanwege afrondingen.

In 2017 buigt de coalitie per saldo 15¾ mld euro om op de **overheidsuitgaven** ten opzichte van het basispad. Netto wordt het meest omgebogen bij zorg en sociale zekerheid. Alleen voor milieu wordt netto meer uitgegeven.

Op de **arbeidsvoorwaarden collectieve sector** wordt niet omgebogen behalve een beperkte ombuiging op topinkomens in de publieke sector. De coalitie buigt 1½ mld euro om op **openbaar bestuur**, waarvan ½ mld euro op het ambtenarenbestand van het Rijk (exclusief veiligheid en defensie en inclusief overig openbaar bestuur, zoals UWV) en 1¼ mld euro op lokaal bestuur, wat tot vermindering van het ambtenarenapparaat van de lokale overheid zal leiden. Dit is de maximale bezuiniging die door het CPB voor de komende kabinetsperiode voor mogelijk wordt gehouden op openbaar bestuur (inclusief ombuigingen op het ambtenarenapparaat in andere functies 2 mld euro in 2017 en 2½ mld euro structureel). Het CPB tekent aan dat deze besparingen alleen onder strikte voorwaarden ten aanzien van politieke en ambtelijke sturing haalbaar zijn en zullen leiden tot minder dienstverlening.

De coalitie wil per saldo ¼ mld euro minder uitgeven aan **veiligheid**. De **defensie-uitgaven** blijven ten opzichte van het basispad onveranderd. Hetzelfde geldt voor de uitgaven voor **bereikbaarheid, onderwijs en overdrachten aan bedrijven**. De coalitie wil in 2017 ten opzichte van het basispad ¼ mld euro op **milieu** intensiveren. In de **zorg** buigt de coalitie per saldo 5 mld euro om ten opzichte van het basispad. Zie hoofdstuk 7.

De coalitie buigt per saldo 7¼ mld euro om in de **sociale zekerheid**. De grootste ombuiging komt door de afschaffing van de zorgtoeslag (5½ mld euro), waar de invoering van een inkomensafhankelijke premie (iap) tegenover staat. Daarnaast wordt omgebogen door een snellere verhoging van de AOW-leeftijd (¼ mld euro) en door hervorming van de WW (¾ mld euro).

De coalitie buigt 1 mld euro om op **internationale samenwerking** door het budget voor ontwikkelingssamenwerking te korten. Op de **overige uitgaven** buigt de coalitie netto ¾ mld euro om.

Het beleidspakket vermindert de **werkgelegenheid** in de sector overheid in 2017 met 25 duizend arbeidsjaren ten opzichte van het basispad. De daling van de werkgelegenheid in de sector overheid komt uit op 1¼% per jaar, tegen ¾% per jaar in het basispad. In de zorg daalt de werkgelegenheid in 2017 met 60 duizend arbeidsjaren ten opzichte van het basispad. De werkgelegenheid in de zorg stijgt daarmee met 1½% per jaar, tegen 2½% per jaar in het basispad.

Tabel 2.3 Werkgelegenheidseffecten beleidspakket t.o.v. basispad, 2013-2017 (a)

	Uitgangspunt	Basispad	Effect beleidspakket	Basispad inclusief beleidspakket	Basispad	Basispad inclusief beleidspakket	
	2012	2013-2017	2013-2017	2013-2017	2013-2017	2013-2017	
	duizenden arbeidsjaren					% per jaar	
Sector overheid	1060	-40	-25	-60	-4%	-1%	
Zorg	555	130	60	70	2%	1%	
Overheid en zorg	2015	90	-80	10	1	0	

(a) De onderdelen tellen niet altijd op tot het totaal vanwege afrondingen.

Tabel 2.4 Belasting- en sociale-premiemaatregelen van beleidspakket, 2013-2017 (a)

	Basispad	Netto lastenverzwaring	Basispad inclusief beleidspakket
	mld euro		
Totaal EMU-relevante lasten	14%	-3%	13%
w.v. milieu	1%	1%	1%
Inkomen en arbeid	8%	-4%	4
w.v. Witteveen	1%	1%	3%
vermogen en winst	1%	1%	1%
overig	3%	1%	4%
Totaal EMU-relevante lasten	14%	-2%	13%
w.v. gezinnen	8%	-2%	6%
bedrijven	6%	1%	7%
buitenland	0	0	0

(a) De onderdelen tellen niet altijd op tot het totaal vanwege afrondingen.

De coalitie verlicht de **collectieve lasten** in 2017 per saldo met ¾ mld euro ten opzichte van het basispad. Gezinnen profiteren hiervan, terwijl bedrijven te maken krijgen met een netto lastenverzwaring.

De **belastingen op milieu** worden verzaamd (½ mld euro). De **lasten op inkomen en arbeid** worden netto met 4¼ mld euro teruggebracht. De financieringsverschuiving van de zorgtoeslag naar inkomensafhankelijke premies gaat gepaard met een lastenverlichting voor gezinnen. De **lasten op vermogen en winst** nemen toe (1¾ mld euro), vooral door de hogere verhuurdersheffing. De coalitie verhoogt per saldo de **overige belastingen** met 1½ mld euro, met name door de hogere assurantebelasting.

Aanpassingen van het Witteveen kader (verlaging jaarlijkse pensioenopbouw en atopping fiscaal voordeel van pensioenpremies) leidt tot een ex-ante EMU-relevante

lastenverzwaring van 2¼ mld euro in 2017. Behalve de toename van de belastinggrondslag voor werknemers is daarbij ook een deel van de veronderstelde macro-economische doorwerking via daling van de pensioenpremies aan ex-ante toegerekend.²

Budgettaire opbrengst van beperking pensioenopbouw is onzeker

De fiscale aftrekbaarheid van pensioenpremies, die begrensd is in het Witteveenkader, wordt aanzienlijk beperkt. Eerder is al besloten om de pensioenrichtleeftijd in 2014 te verhogen naar 67 jaar en om de maximale jaarlijkse opbouw te verlagen van 2,25% naar 2,15% van het gemiddelde loon. De maximale jaarlijkse opbouw daalt in het regeerakkoord verder naar 1,75%, zodat na 40 jaar een pensioen van 70% van het gemiddelde loon resulteert. Daarnaast vervalt de aftrekbaarheid van pensioenpremies voor het loon boven 100.000 euro per jaar.

De versoering van de opbouw van nieuwe rechten biedt ruimte om de pensioenpremies te verlagen. Lagere werknemerspremies leiden direct tot een hoger belastbaar loon en een hogere loonheffing. Een verlaging van de werkgeverspremies kan in cao-onderhandelingen worden geruild tegen een hoger loon. Of lagere werkgeverspremies kunnen leiden tot lagere loonkosten, een betere concurrentiepositie, meer export en meer werkgelegenheid. De resulterende verkrapping van de arbeidsmarkt leidt indirect tot hogere lonen en een hogere loonheffing. Het is ook denkbaar dat de versoering van de opbouw aanleiding geeft tot andere afspraken over de verdeling van pensioenpremies tussen werkgevers en werknemers.

De budgettaire opbrengst van de maatregel is onzeker. Het fiscale kader is namelijk niet waterdicht. In de meeste pensioenregelingen ligt de opbouw van rechten vast, maar is de premie variabel. De ruimte die vrijvalt door een versoering van de opbouw van nieuwe rechten kan ook aangewend worden voor verbetering van de indexatie (bijvoorbeeld koppeling aan lonen in plaats van aan prijzen), voor vermindering van het beleggingsrisico of voor verbetering van het nabestaandenpensioen. Het budgettaire effect van de versoering van het Witteveenkader is dus mede afhankelijk van de reactie van de sociale partners en de pensioenfondsen. In de raming is verondersteld dat de versoering van het fiscale kader grotendeels doorwerkt in lagere premies en slechts in beperkte mate tot verbetering van de regeling.

Een verlaging van de pensioenpremies leidt niet alleen tot een hoge loonheffing in box 1, maar ook tot meer besparingen in eigen beheer en een hogere belastingopbrengst in box 3. Op termijn staan daar echter lagere belastingopbrengsten tegenover, doordat ook de belastbare pensioenuitkeringen lager uitvallen vanwege de versoering van de opbouw. De opbrengsten van de maatregel zijn daardoor op korte termijn veel hoger dan op lange termijn.

---

² Daarmee is het ex-ante bedrag vergelijkbaar met dat in *Keuzes in Kaart 2013-2017* (KiK) voor vergelijkbare maatregelen. In afwijking met KiK is in de analyse van de economische effecten van het Regeerakkoord rekening gehouden met daling van de pensioenpremies. Bij nadere analyse is dit een realistischer veronderstelling.

3 Macro-economische effecten

Het pakket vermindert de EMU-relevante uitgaven met 15¾ mld euro in 2017. Ruim eenderde daarvan betreft overheidsbestedingen, waarvan de jaarlijkse groei gemiddeld 0,7%-punt lager is dan in het basispad. Daarnaast verlaagt het pakket de uitkeringen en inkomensoverdrachten met 8½ mld euro, vooral vanwege het afschaffen van de zorgtoeslag (5½ mld euro), besparingen op WW en bijstand en minder uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking. Tegenover deze lagere uitgaven staat een netto EMU-relevante lastenverlichting van ¾ mld euro. Het pakket verlaagt de jaarlijkse pensioenopbouw en topt het fiscale voordeel van pensioenpremies af, waardoor de pensioenpremies 6 mld euro lager uitvallen dan in het basispad. Hoewel hier op lange termijn lagere pensioenuitkeringen tegenover staan, stimuleert dit de consumptie op korte en middellange termijn. Per saldo groeit de consumptie 0,3%-punt per jaar minder hard dan in het basispad. Daar staat tegenover dat als gevolg van lagere loonkosten de uitvoer 0,1%-punt per jaar sneller groeit. Hierdoor is de resulterende bbp-groei 0,2%-punt per jaar lager dan in het basispad.

Tabel 3.1 Macro-economische effecten beleidspakket, 2013-2017

	Basis	Effect pakket	Basispad incl. beleidspakket
	% p.a. / % p.a.		
Volume bestedingen en productie			
Bruto binnenlands product	1 1/2	-0,2	1 1/4
Consumptie huishoudens	1/4	-0,3	0
Overheidsbestedingen	1 1/2	-0,7	5/4
Investerings bedrijven	3 1/2	-0,1	3 1/4
Uitvoer goederen en diensten	2 1/2	1,1	4 1/4
Lonen en prijzen			
Contractloon marktsector	2 1/4	-0,7	1 1/4
Consumptieprijen	2	0,0	2
Reële arbeidskosten marktsector	2	-0,6	1 1/4
Arbeidsmarkt			
Werkgelegenheid (arbeidsjaren) w.v. marktsector	1/2	-0,2	0
	0	0,0	0
effect op niveau 2017 in %-punten			
Werkloze beroepsbevolking	5	0,9	5 1/2
Arbeidsinkomensquote marktsector	80%	-2,1	78%
Saldo lopende rekening (%bbp)	11	0,6	11 1/2

Het arbeidsaanbod neemt door het pakket in 2017 met 60.000 personen toe. Daarentegen neemt de deeltijdfactor toe waardoor er 1% meer personen nodig zijn voor een arbeidsjaar. Per saldo komt de werkloosheid door deze combinatie hoger uit. Daarbij neemt de werkgelegenheid in de zorg en bij de overheid af met 80.000 arbeidsjaren. In eerste instantie loopt daardoor de werkloosheid op, met een neerwaarts effect op de lonen. De replacement rate (verhouding tussen beschikbaar

inkomen van uitkeringsgerechtigden en werkenden) daalt met 1½%-punt ten opzichte van het basispad. Daarvan komt een groot deel door de hervorming van de WW: de duur wordt verkort en de gemiddelde uitkering is lager. Daarnaast verhoogt het pakket de arbeidskorting. Werkenden houden daardoor meer netto loon over, terwijl de uitkeringen netto gelijk blijven. Daar staat tegenover dat de premies van de Zvw meer inkomensafhankelijk worden met een stijging van de replacement rate als gevolg. Per saldo komt de replacement rate lager uit en dat heeft eveneens een drukkend effect op de lonen.

Aanpassing ontslagstelsel

Het huidige duale ontslagstelsel wordt vervangen door één ontslagroute met een verplichte adviesaanvraag bij het UWV; het civielrechtelijk repressief stelsel uit het basispad wordt dus losgelaten. Ontslagenen hebben recht op een opzegtermijn en een beperkt transitiebudget die beide oplopen met de duur van de baan. Een ontslagen werknemer kan bovendien naar de rechter stappen, die een vergoeding kan toekennen of het ontslag ongedaan kan maken als het ontslag ingaat tegen het advies van het UWV of in hoofdzaak aan de werkgever te wijten is. Als dit stelsel onmiddellijk wordt ingevoerd is de vraag of rechters zullen afwijken van de huidige praktijk van min of meer automatische toekenning van ontslagvergoedingen. In dat geval is per saldo sprake van een aanscherping van het ontslagrecht, omdat bij de UWV route thans geen vergoeding wordt toegekend. Een duidelijk transitiepad zou behulpzaam om een heldere demarcatie aan te brengen tussen de huidige praktijk en de regel waarbij alleen bij uitzondering recht is op vergoeding.

De lagere pensioenpremies voor werkgevers hebben een opwaarts effect op de contractlonen. De toekomstige pensioenuitkeringen dalen namelijk, terwijl tegelijkertijd werkgevers minder pensioenpremies hoeven te betalen. Werknemers trachten hun lagere pensioenopbouw te compenseren via hogere loonwinsten. Een deel van dit extra loon zullen werknemers gaan sparen, maar zij zullen de rest inzetten voor een hogere consumptie.

Dit opwaartse effect op de contractlonen is kleiner dan het neerwaartse effect van de lagere replacement rate, de lastenverlichting voor gezinnen en de hogere werkloosheid, waardoor de jaarlijkse loonstijging gemiddeld 0,7%-punt minder is dan in het basispad. De werkloosheid komt 0,9%-punt hoger uit in 2017. De lagere lonen hebben als gevolg dat de arbeidsinkomensquote in de marktsector in 2017 2,1%-punt lager uitkomt dan in het basispad.

Het saldo op de lopende rekening neemt toe met 0,6%-punt bbp. Dit is voor ongeveer de helft het gevolg van de verbeterde concurrentiepositie door de lagere arbeidskosten. Daarnaast neemt het saldo ook toe door een lager budget voor ontwikkelingssamenwerking. Hiermee komt het overschot op de lopende rekening nog verder uit boven het maximum van 6% bbp dat in de EU in het kader van de macro-economische onevenwichtigheden is overeengekomen.

4 Overheidstekort en overheidsschuld

Vanwege de doorwerking van het pakket op de economie is de verbetering van het EMU-saldo in 2017 minder groot dan de initiële impuls van 15 mld euro of 2,3% bbp. Dit komt doordat veel maatregelen in het pakket een negatief inverdieneffect hebben. De vermindering van de werkgelegenheid bij de zorg en de overheid gaat gepaard met behoorlijk negatieve (tijdelijke) inverdieneffecten. Ook de lagere inkomensoverdrachten hebben substantiële negatieve inverdieneffecten, die gedeeltelijk gecompenseerd worden door positieve inverdieneffecten van lastenverlichting. Verder zijn er ook negatieve effecten van maatregelen zonder initiële effecten op het EMU-saldo. De huren zijn bijvoorbeeld hoger. Dit zorgt voor lagere consumptie. Daar staat tegenover dat de ombuigingen op inkomensoverdrachten naar het buitenland niet gepaard gaan met negatieve inverdieneffecten. Inclusief de inverdieneffecten van -1% bbp euro verbetert het EMU-saldo tot -1,5% bbp in 2017.

Het structureel saldo (EC-methode) in 2017 verbetert door het pakket aan maatregelen met 1,6% bbp ten opzichte van het basispad. Inclusief het pakket wordt het structureel saldo geschat op 1,4% bbp in 2017.³

Tabel 4.1 Overheidstekort en overheidsschuld beleidspakket, 2013-2017

	2013	2014	2015	2016	2017
EMU-saldo (% bbp, basispad)	-2,7	-3,0	-2,7	-2,9	-2,8
Externe effect pakket	0,1	0,5	0,4	1,9	2,3
Inverdieneffecten van het pakket	0,1	-0,1	-0,8	-0,9	-1,0
EMU-saldo inclusief effect pakket (% bbp)	-2,6	-2,7	-2,9	-1,9	-1,5
EMU-saldo structureel (EC-methode, % bbp, basispad)	-1,2	-1,9	-1,8	-2,4	-2,9
Effect pakket	0,0	0,4	1,0	1,2	1,6
EMU-saldo structureel inclusief pakket (%bbp)	-1,2	-1,4	-0,8	-1,2	-1,4
EMU-schuld (% bbp, basispad)	71,8	72,3	72,2	72,1	72,2
Effect pakket	-0,5	-0,7	-0,9	-1,2	-1,6
EMU-schuld inclusief effect pakket (% bbp)	71,3	71,6	71,2	71,3	70,6

³ Het effect van het beleidspakket op het structurele EMU-saldo, berekend volgens de methode van de Europese Commissie, is vergelijkbaar met de verbetering van het feitelijke EMU-saldo omdat de output gap niet of nauwelijks verandert door het pakket. De methode van de Europese Commissie leidt het effect van het pakket op de potentiële groei via filters af van het effect op de feitelijke groei en houdt daardoor, zeker als de methode voor meer dan 1 tot 3 jaar in de toekomst wordt gebruikt, onvoldoende rekening met structurele effecten op bijvoorbeeld het arbeidsaanbod en de deeltijdfactor. Daarmee wordt de verbetering van het structurele saldo onderschat.

5 Koopkrachteffecten

Het onbelast laten van de reiskostenvergoeding en de verhoging van de arbeidskorting zijn gunstig voor de koopkracht van werkenden ten opzichte van het basispad. De overgang naar een inkomensafhankelijke zorgpremie pakt vooral gunstig uit voor de middeninkomens; voor de hoge inkomens is het ongunstig. De verhoging van de algemene heffingskorting is relatief gunstig voor de lage inkomens. De versoering van de pensioenopbouw is in de koopkrachtberekening niet meegenomen. De mediane koopkracht verandert niet ten opzichte van het basispad. Zie tabel 5.1 voor een gedetailleerde uitsplitsing van de koopkrachteffecten van het beleidspakket. Het effect van het pakket is gunstig voor uitkeringsgerechtigden en neutraal voor werknemers en gepensioneerden. Per saldo blijft de statische koopkracht van de zowel de mediane werknemer, de mediane uitkeringsgerechtigde als de mediane gepensioneerde daardoor gelijk. Binnen al deze categorieën is sprake van herverdeling van hoge naar lage inkomens.

Tabel 5.1 Mediane koopkracht naar inkomensbron, huishoudtype en -inkomen, jaargemiddelde in %, 2013-2017

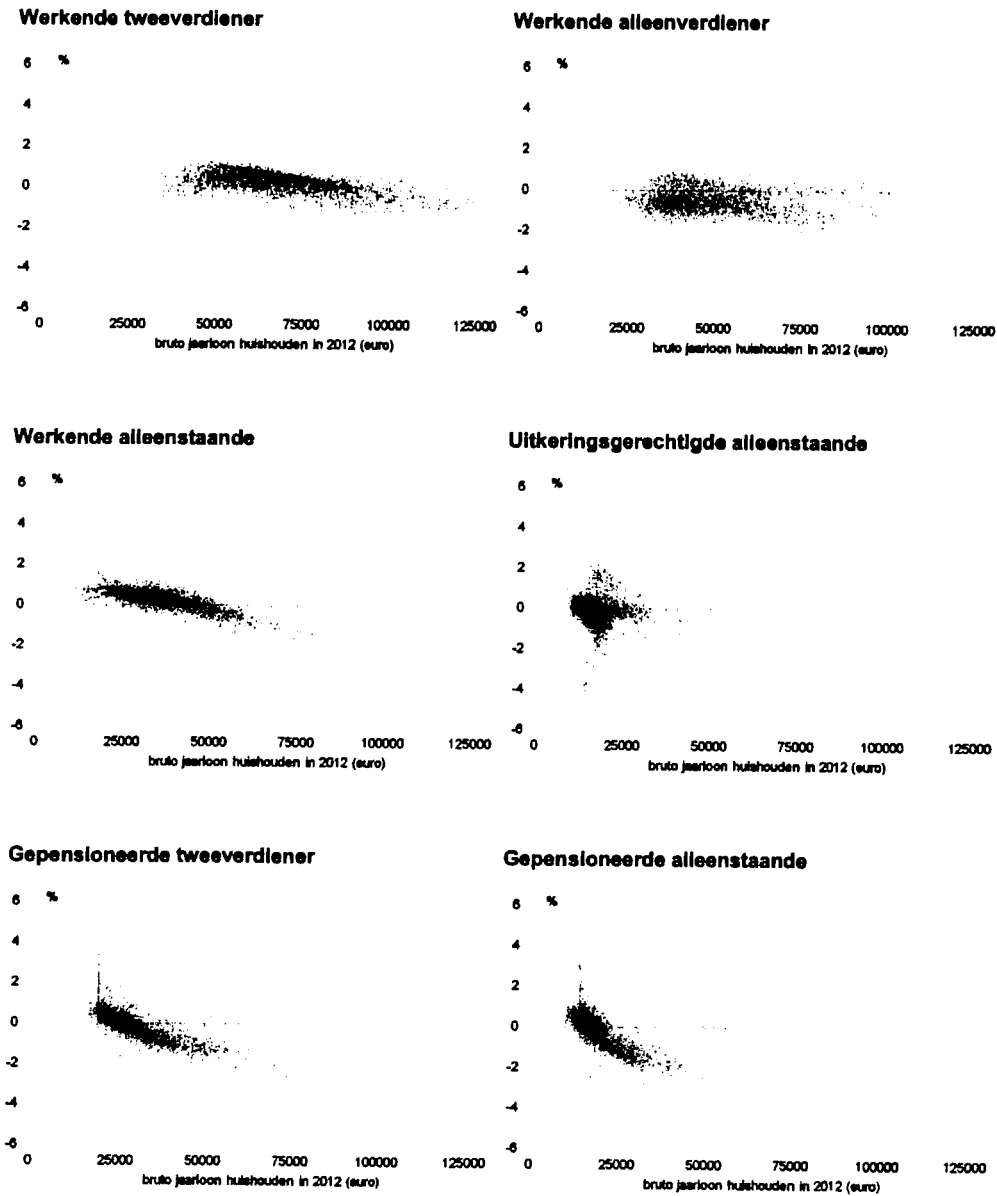
Bruto huishoudinkomen (b)	Tweeverdieners (c)		Aleenstaande (ouder)		Aleenverdiener		Alle huishoudtypen	
	Effect RA	Basis incl. RA	Effect RA	Basis incl. RA	Effect RA	Basis incl. RA	Effect RA	Basis incl. RA
mediaan koopkrachtmutatie in % (a)								
Werknemers								
< 175% WML	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
175 - 350% WML	1/2	1/2	-1/4	0	0	-1/4	0	0
350-500% WML	1/4	0	1/4	1/4	1/4	1/4	1/4	1/4
> 500% WML	-1/4	-1/4	-1/4	-1/4	-1/4	-1/4	-1/4	-1/4
Uitkeringsgerechtigden								
< 120% WML	1/4	0	0	0	1/4	1/4	1/4	0
> 120% WML	1/4	0	-1/4	-1/4	0	0	1/4	0
Gepensioneerden								
< 120% AOW	1/4	1/4	0	1/4	0	1/4	0	0
> 120% AOW	1/4	-1/4	-1/4	-1/4	0	-1/4	0	0
Alle inkomensbronnen	1/4	0	0	1/4	0	-1/4	0	0

(a) Statische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties.

(b) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering; bruto minimumloon (WML) en bruto 100% AOW-uitkering zijn in 2012 ongeveer 18.800 euro.

(c) De indeling van tweeverdieners naar inkomensbron is op basis van de meest verdienende partner.

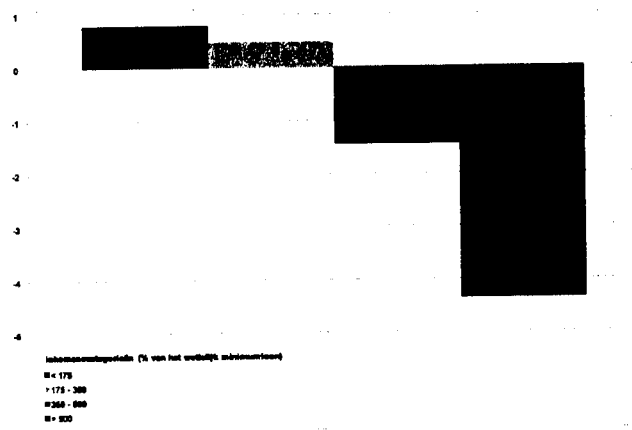
Figuur 5.1 Spreiding koopkracht beleidspakket RA (Inclusief basispad), mutaties in % per Jaar, 2013-2017⁴

⁴ Koopkracht naar huishoudtype en huishoudinkomen, mutaties in % per jaar, 2013-2017.

Figuur 5.2 Koopkrachteffecten beleidspakket (excl. basispad) naar inkomensgroep, gecumuleerd voor 2013-2017

Door het pakket leveren de hoogste inkomens de meeste koopkracht in (figuur 5.2). Dit komt vooral door de invoering van de inkomensafhankelijke zorgpremie en het inkomensafhankelijke eigen risico.

6 Houdbaarheid overheidsfinanciën

Het beleidspakket verbetert de houdbaarheid met 2,1% bbp, en komt daarmee uit op een positief saldo van 0,8% bbp. Hiermee is het houdbaarheidstekort van 1,3% bbp (op basis van de geactualiseerde basispad; zie hoofdstuk 10) omgebogen in een overschot. Dit betekent dat het kabinet wat ruimte creëert voor toekomstige lastenverlichting of hogere uitgaven.

De belangrijkste verbetering komt door maatregelen die al in periode 2013-2017 effect hebben op het EMU-saldo, in totaal 15 mld euro. Het totale houdbaarheidseffect is 1 mld euro kleiner, doordat per saldo de opbrengst van de voorgenomen maatregelen na 2017 iets afneemt.

In het Begrotingsakkoord 2013 is besloten tot een versobering van de hypotheekrenteaftrek voor nieuwe gevallen. In het financieel kader van het Regeerakkoord wordt de opbrengst van deze maatregel ingezet voor een geleidelijke verlaging van de loon- en inkomstenbelasting. Dit heeft een negatief effect op de houdbaarheid van 0,5% bbp.

De voorgenomen bezuiniging op zorg bedraagt netto 5 mld euro (0,8% bbp) in 2017. Belangrijke besparingen zijn de beperking van de aanspraak op dagbesteding en het beroep op huishoudelijke hulp. Voor beide maatregelen geldt dat vooral ouderen een beroep op deze regelingen doen. Doordat er in de toekomst meer ouderen zullen zijn dan in 2017 loopt ook de besparing die met deze maatregelen gemoeid is geleidelijk op. Deze vergrijzingsbonus verbetert de houdbaarheid met 0,4% bbp extra, bovenop de initiële besparing op zorguitgaven.

De structurele werkgelegenheid neemt af met 0,3%, waardoor de houdbaarheid met 0,1% bbp verslechtert. Belangrijkste oorzaak van de afname van de werkgelegenheid is de omvorming van de premie voor ziektekosten, met een groter aandeel voor de inkomensafhankelijke premie, zodat de zorgtoeslag afgeschaft kan worden. Door deze hervorming neemt de herverdeling toe en daalt de werkgelegenheid. De positieve effecten van de WW-maatregelen en de lastenverlichtingen (arbeidskorting, tarieven) die daar tegenover staan, compenseren deze effecten net niet.

Een aantal maatregelen levert op lange termijn minder op dan in 2017, wat de verbetering van de houdbaarheid afzwakt. Het beperken van het Witteveenkader, dat de fiscale aftrekbaarheid van de aanvullende pensioenen regelt, leidt op korte termijn tot een toename van de inkomstenbelasting voor werkenden, maar leidt op termijn tot kleinere pensioenen en daardoor een afname van de belasting op pensioeninkomen. Ook de versnelde verhoging van de AOW-leeftijd leidt op korte termijn tot een extra besparing, maar op lange termijn wordt vastgehouden aan de bestaande koppeling van de AOW-leeftijd aan de levensverwachting.

Voor de invoering van een nieuwe participatiewet geldt juist het omgekeerde, daarvan loopt de besparing na 2017 geleidelijk op, doordat de instroom in de WSW wordt beperkt en de Wajong geleidelijk wordt beperkt tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Ook bij het pakket maatregelen voor de woningmarkt, loopt de opbrengst geleidelijk op. De opbrengst van de versoering van de hypotheekrenteaftrek wordt echter teruggesluisd, de opbrengst van de huurmaatregel loopt op.

Tabel 6.1 Houdbaarheid, effect van financieel kader Regeerakkoord

	bbp	Mld eur
Houdbaarheid basispad	-1,3	-9
Verbetering houdbaarheid, binnen de kabinetsperiode en structurele effecten	2,1	14
Stand Incl. verbetering	0,8	5
Verbetering houdbaarheid, binnen de kabinetsperiode en structurele effecten	2,1	14
Extr. EMU-saldo 2017	2,5	15
EMU-saldo na 2017	-0,2	-1
Verbetering houdbaarheid, selectie van beleidsdoelstellingen	0,2	1
AOW en pensioenen	0,3	2
Woningmarkt	1,3	9
Zorg		

7 Zorg

De coalitiepartijen brengen de **AWBZ** terug tot de intramurale zorg voor gehandicapten en ouderen met zorgzwaarte 5 en hoger. Deze romp-AWBZ van ongeveer 12 mld euro krijgt het karakter van een landelijke voorziening. Het uitvoeringsorgaan krijgt de opdracht om regionale variatie in uitgavenniveaus terug te dringen. Het CPB rekent ermee dat daarmee 0,2 mld euro bespaard kan worden.

De inkrimping van de AWBZ wordt gerealiseerd door overheveling van taken van de huidige AWBZ naar de Zvw en de gemeentelijke WMO. Zo wordt de intramurale langdurige geestelijke gezondheidszorg (GGZ) in 2015 overgeheveld naar de Zvw, net zoals de extramurale verplegingszorg. Samen gaat het om een bedrag van krap 2 mld euro. Voor beide overhevelingen wordt een budgettair kader geformuleerd en wordt de eis gesteld dat vooraf zicht moet zijn op risicodragendheid van de zorgverzekeraars. Voor de verplegingszorg wordt overigens gestreefd naar 'populatiebekostiging'. Inpassing van deze beide vormen van langdurige zorg in het raamwerk van de eenjarige private zorgverzekeringen zal nog niet eenvoudig zijn. Mede daarom heeft het CPB aan deze overhevelingen vooralsnog geen doelmatigheidswinst of andere financiële effecten toegekend.

De overige extramurale AWBZ-zorg van ongeveer 10 mld euro, vooral bestaande uit de functies verzorging, begeleiding en dagbesteding, wordt in 2015 overgeheveld naar de gemeentelijke WMO en verandert daarmee van een verzekerd recht in een voorziening. De functie dagbesteding wordt als zodanig geschrapt en de aanspraken op persoonlijke verzorging worden ingeperkt. Bovendien zullen gemeenten mede dankzij het voorzieningenkarakter beter maatwerk kunnen leveren. Daarom wordt het over te hevelen budget voor de gemeenten met 1,6 mld euro taakstellend verlaagd.

Met deze inrichting van de langdurige zorg gaat de voorgenomen uitvoering van de AWBZ door zorgverzekeraars niet door en treedt de daarmee samenhangende kostenstijging van 0,5 mld euro niet op.

In de **WMO** wordt de aanspraak op huishoudelijke hulp voor de hoge en midden inkomens met ingang van 2015 geschrapt (voor nieuwe gevallen in 2014). Op basis daarvan wordt de rijksbijdrage structureel met 1,2 mld euro verlaagd. Merk wel op dat door het schrappen van de aanspraken op dagbesteding en de inperking van de aanspraak op persoonlijke verzorging en huishoudelijke hulp het beroep op de andere vormen van zorg toe kan nemen.

Met enkele andere maatregelen wordt 0,2 mld euro bespaard. Het gaat om het verplichte hergebruik van scootmobielen en andere hulpmiddelen en om diverse maatregelen op het gebied van de jeugdzorg.

Verlaging van de nominale premie Zvw naar 255 euro per jaar

In 2014 wordt de premie voor de zorgverzekeringswet nagenoeg helemaal gefiscaliseerd. Dat wil zeggen dat de nominale premie omlaag gaat van gemiddeld 1280 euro per jaar per volwassene naar gemiddeld 255 euro. Daartegenover verdwijnt de zorgtoeslag die huishoudens met een laag inkomen ontvangen en komt er een nieuwe inkomensafhankelijke premie van 11,1%. Dat laatste percentage is zo gekozen dat gezinnen er gemiddeld niet op vooruit of achteruit gaan. Voor individuele gezinnen heeft het wel effect, gezinnen met een laag inkomen gaan er op vooruit, gezinnen met een hoog inkomen achteruit. Die effecten zijn beschreven in hoofdstuk 5 als onderdeel van de totale koopkrachteleffecten van dit Regeerakkoord. Voor verzekeraars betekent het dat 85% van hun inkomsten afkomstig zal zijn van inkomensafhankelijke premies, feitelijk zijn dat belastingen. Slechts 15% van hun inkomsten innen ze zelf bij de verzekerden.

De fiscalisering van de zorgverzekeringspremies heeft het voordeel dat het 'rondpompen van geld' door middel van de zorgtoeslag niet meer nodig is. Daarmee wordt 15 mln euro aan uitvoeringskosten bespaard. Daar staan diverse nadelen tegenover.

De operatie heeft per saldo een negatief effect op het arbeidsaanbod. Door de nieuwe premiestelling houden mensen van een dag extra werken netto niet zo veel meer over als voorheen. De structurele werkgelegenheid komt daardoor 1% à 2% lager uit (zie ook hoofdstuk 6).

Een ander nadeel is dat het afbreuk doet aan het zorgverzekeringsstelsel van 2006. Het beperkt de ruimte voor verzekeraars om zich te profileren met een lage premie en daarmee belemmert het de concurrentie tussen verzekeraars. In 2012 ligt de premie voor de goedkoopste individuele polis zonder kortingen 170 euro per jaar onder het gemiddelde. Daarnaast bieden verzekeraars premiekortingen, vooral voor een verhoogd eigen risico. Op de goedkoopste individuele polis biedt de betreffende verzekeraar kortingen die oplopen tot 300 euro per jaar. In 2014 zou deze verzekeraar op die polis dus een negatieve premie van 215 euro moeten rekenen. Het ligt in de lijn der verwachting dat verzekeraars zeer terughoudend zullen zijn met negatieve premies. De ervaring in Duitsland, waar de ziekenfondsuitgaven grosso modo volledig gedekt worden uit belastingen, wijst daar ook op. En als verzekeraars onderling minder scherp concurreren neemt ook de noodzaak af om scherp zorg in te kopen bij de zorgaanbieders. Dat tast de kern van het stelsel van 2006 aan. (a)

Voor de private verzekeraars neemt het politieke risico toe, nu ze nog sterker afhankelijk worden van belastinggeld. Investeren in goede zorg op lange termijn wordt riskanter als volledige nationalisatie op de loer ligt.

Een laatste nadeel is dat het kostenbewustzijn bij burgers afneemt omdat de premiestelling minder transparant is. De huidige maandpremie van gemiddeld 100 euro per persoon geeft nog enigszins een idee hoe duur de zorg werkelijk is. Van een maandpremie van ongeveer 20 euro per maand gaat eerder het signaal uit dat de zorg vrijwel niets kost. Niet alleen de verzekeraars, ook de verzekerden zullen sneller geneigd zijn aan te dringen op verruiming van het pakket, ook met behandelingen die weinig of niets toevoegen aan de kwaliteit van zorg.

(a) Schut en Van de Ven stellen dat het lage niveau van nominale premies in Duitsland aanzet tot meer concurrentie (ESB, jrg. 95, pp. 662-665). Enkele Duitse ziekenfondsen verloren in de twee jaren na introductie van het nieuwe stelsel inderdaad leden. Maar dat cijfer lag nog beduidend onder de mobiliteit van verzekerden in Nederland in 2006-2007.

Drie afzonderlijke inkomensregelingen op het gebied van ziektekosten worden geschrapt en vervangen door een inkomensvoorziening door gemeenten. Per saldo wordt hiermee structureel 0,6 mld euro bespaard. Het betreft de Compensatie Eigen Risico voor chronisch zieken en gehandicapten (CER), de Wet Tegemoetkoming Chronisch Ziekten en Gehandicapten (WTCCG) en de aftrekbaarheid van bijzondere

ziektekosten voor de LB/IB. Dit laatste onderdeel boekt het CPB overigens niet in de rubriek ombuigingen, maar in de rubriek EMU-relevante lastenverzwaringen.

De coalitiepartijen nemen ook diverse maatregelen op het gebied van de **curatieve zorg**. Zij willen nieuwe hoofdlijnenakkoorden sluiten met de sectoren van medisch specialistische instellingen, de GGZ en de huisartsen voor de periode 2015-2017. Het doel is om tot afspraken te komen die de jaarlijkse volumegroei van de ingezette middelen beperken tot 2% (voor huisartsen 2,5%). Het macrobeheersingsinstrument (MBI) geldt hierbij als stok achter de deur. Het CPB rekent ermee dat het niveau van de uitgaven in 2017 daardoor 1,2 mld euro lager uitkomt dan in het basispad, ook al is er enige twijfel over de effectiviteit van het MBI.

Door concentratie van top-referente zorg, het harmoniseren/verkorten van de duur van medische opleidingen naar EU-maatstaven en het verlagen van de norminkomens van medisch specialisten komt het uitgavenniveau 2017 additioneel 0,2 mld euro lager uit, structureel 0,4 mld euro. Door een verdere aanscherping van het stringente pakketbeheer wordt 0,2 mld euro bespaard.

De coalitiepartijen zetten het uniforme **eigen risico** van 350 euro per volwassene om in een inkomensafhankelijk eigen risico. De lage inkomens krijgen een lager eigen risico, de hoge inkomens een hoger. Beoogd wordt hier een budgetneutrale operatie van te maken. Omdat zorgverzekeraars geen inkomensgegevens van de verzekerden mogen verzamelen, moet hiervoor een uitvoeringsapparaat opgetuigd worden waarin ook de Belastingdienst een rol speelt. De kosten die dat met zich mee brengt, worden gedekt uit een lichte verhoging van het gemiddelde eigen risico.

De verhoging van de eigen bijdragen GGZ uit het Regeerakkoord Rutte/Verhagen wordt teruggedraaid en de introductie van een eigen bijdrage van 7,50 euro per ligdag in ziekenhuizen uit het Begrotingsakkoord 2013 gaat niet door. Daartegenover wordt voor elk bezoek aan de spoedeisende hulp zonder verwijzing van de huisarts een eigen bijdrage van 50 euro geïntroduceerd.

De coalitiepartijen trekken 0,25 mld euro uit voor extra **wijkverpleegkundigen**. Vooralnog is niet helder of deze capaciteitsuitbreiding de zorguitgaven elders, in de Zvw en/of de AWBZ, zal drukken, bovenop de besparingen uit hoofde van de eerder genoemde maatregelen. Daarom heeft het CPB niet gerekend met additionele besparingen.

De **werkgelegenheid** in de zorg, publiek en privaat, groeit in de periode 2013-2017 met 70 duizend arbeidsjaren. Dat is 60 duizend minder dan in het basispad.

8 Woningmarkt

De hypotheekrenteaftrek wordt beperkt. Tussen 2013 en 2040 wordt het maximale tarief waartegen de hypotheekrente mag worden afgetrokken jaarlijks met 0,5%-punt verlaagd tot uiteindelijk het tarief van de derde schijf.⁵ De rente op de restschuld, die mogelijk ontstaat bij de verkoop van een woning, wordt voor maximaal vijf jaar aftrekbaar. Deze maatregel geldt vanaf 2013 tot en met 2017. Op de huurmarkt wordt het huidige stelsel met zijn woningpuntensysteem, inclusief de door het kabinet Rutte-Verhagen daaraan toegevoegde vijftientig woningpunten voor woningen in schaarstegebieden, afgeschaft. In plaats daarvan wordt een systeem ingevoerd waarbij de maximaal redelijke huur wordt vastgesteld op 4,5% van de WOZ-waarde van de woning. Het wordt bovendien wettelijk geregeld dat, voor huurders met een inkomen boven de 43.000 euro, de maximale huur tijdelijk buiten werking wordt gesteld. Dit betekent dat de maximaal redelijke huur hoger wordt dan in het basispad uit de Juniraming. Er ontstaat daardoor extra ruimte voor huurverhoging. De coalitie benut deze ruimte en laat de huren jaarlijks met 1,5%-punt extra stijgen ten opzichte van het basispad. Er wordt, ten slotte, een extra verhuurdersheffing ingevoerd. Deze heffing bedraagt in 2040 1,2 mld euro. Dit levert, na aftrek van de extra uitgaven aan huurtoeslag, vanaf 2017 een positief budgettair effect op van 0,8 mld euro. De voorgestelde maatregelen in het Regeerakkoord genereren in 2040 2,4 mld euro extra huurinkomsten, waarvan 1,2 mld euro wordt afgeroomd via de verhuurdersheffing.

---

⁵ Deze beperking van de hypotheekrenteaftrek wordt teruggeluid via een lager tarief van de vierde schijf en verlenging van de derde schijf in de inkomstenbelasting. De effecten van dit verlaagde tarief op de woningmarkt zijn niet meegenomen in de berekeningen in deze paragraaf.

De effecten van deze maatregelen zijn samengevat in de onderstaande tabel:

Tabel 8.1 Woningmarkt, effecten van maatregelen Regeerakkoord

	2017	structureel
	%bbp	
Welvaartswinst		0,3
EMU-effect		0,3
		Structureel met basispad in %
Prijs koopwoningen	-2,8	-2,7
Netto huur	6,0	10,1
Consumptie koopwoningen	-0,1	-1,8
Consumptie huurwoningen	0,5	6,0
		% huurwaarde
Koopsector subsidiepercentage	20,9	15,7

De versoering van de hypotheekrenteaftrek zorgt structureel voor een daling van de fiscale subsidievoet met 0,9%-punt tot 15,7% (16,6% in het basispad). Als gevolg daarvan dalen de prijzen van koopwoningen in lichte mate. De maatregelen op de huurmarkt doen de huren structureel met tien procent stijgen. Omdat de extra huurinkomsten groter zijn dan de extra verhuurdersheffing, neemt het aanbod van huurwoningen toe, waardoor de rantsoenering op de huurmarkt verder afneemt. Dit leidt ook tot een verminderde druk op de koopwoningmarkt waardoor huizenprijzen verder omlaag kunnen.

De vermindering van de verstoringende subsidie op de koopwoningmarkt en de afnemende rantsoenering op de huurwoningmarkt leiden tot een structurele welvaartswinst van 0,3% bbp.

Het extra aanbod van huurwoningen wordt in de huidige opzet vanuit maatschappelijk oogpunt op een dure wijze gerealiseerd. De huren worden voor een groot deel van de bestaande woningvoorraad verhoogd, terwijl de extra huurinkomsten op diezelfde voorraad slechts gedeeltelijk worden afgeroomd. Op de bestaande voorraad ontstaan dan ook grotere exploitatiewinsten die volledig toevallen aan de eigenaren van deze woningen. Deze winsten genereren op zichzelf geen extra aanbod van huurwoningen.

De extra huurinkomsten zijn gemiddeld genomen groter dan de voorgenomen verhuurdersheffing.⁶ Voor een individuele verhuurder (in de praktijk vrijwel altijd een woningcorporatie) hoeven de extra inkomsten echter niet groter te zijn dan de heffing. Een verhuurder met relatief veel huurders met lage inkomens in een regio waar de huren al dicht tegen de 4,5% van de WOZ liggen, zal waarschijnlijk meer aan de heffing kwijt zijn dan er aan extra huren binnenkomt. In 2009 gold voor ongeveer 11% van de corporatiewoningen dat de huur al minimaal gelijk was aan 4,5% van de WOZ.

De gekozen grondslag (de WOZ-waarde) correspondeert dus onvolledig met de extra huurinkomsten.⁷ Bovendien geldt de heffing alleen voor woningen met een huur beneden een grenswaarde. Verhuurders die kans zien de huren via huurharmonisatie te verhogen tot boven de grenswaarde, hebben dus meer inkomsten, maar vallen buiten de heffing. In 2009 waren er circa 350 duizend corporatiewoningen (met een gezamenlijke WOZ-waarde van 66 mld euro) waarvan de feitelijke huur lager lag dan de grenswaarde, maar de maximale redelijke huur hoger lag dan deze grenswaarde. Door huurharmonisatie zouden deze woningen dus buiten de heffing kunnen gaan vallen.

Vanaf 1 januari 2013 geldt voor nieuwe hypothecaire leningen dat de rente aftrekbaar blijft, mits de lening in maximaal 30 jaar en ten minste volgens een annuïtair schema volledig worden afgelost (een maatregel uit het Begrotingsakkoord 2013). De aflossingsverplichtingen moeten bij het aangaan van de schuld zijn overeengekomen in de leningovereenkomst en moeten daadwerkelijk worden nageleefd.⁸ Dit beperkt in de praktijk de keuzevrijheid. Huishoudens kunnen goede redenen hebben om minder af te lossen. Dit kan worden opgelost door de fiscale aftrek los te koppelen van de feitelijke hypotheek, bijvoorbeeld via een forfaitair aflossingsschema. Daarnaast bestaan er juridische onzekerheden omtrent deze maatregel. Er blijft dertig jaar lang een onderscheid bestaan tussen kopers met een oude lening en met nieuwe leningen. Mogelijk houdt dit onderscheid geen stand bij de rechter.

---

⁶ De maatregelen van het kabinet Rutte/Verhagen en het Begrotingsakkoord 2013 genereren in 2017 1 mld euro extra huurinkomsten, waarvan 0,8 mld wordt afgeroomd. In 2040 genereren deze maatregelen 2,7 mld euro extra huurinkomsten, waarvan 0,8 mld euro wordt afgeroomd. De voorgestelde maatregelen in het Regeerakkoord genereren in 2017 1,2 mld euro extra huurinkomsten, waarvan 0,9 mld euro wordt afgeroomd. In 2040 genereren deze maatregelen 2,4 mld euro extra huurinkomsten, waarvan 1,2 mld euro wordt afgeroomd..

⁷ De WOZ-waarde per vierkante meter woonoppervlakte of per woningpunt (volgens het woningwaarderingssysteem) correleert waarschijnlijk veel sterker met de extra huurinkomsten.

⁸ Zie Memorie van Toelichting Wet herziening fiscale behandeling eigen woning, september 2012.

Vanaf 2013 tot en met 2017 wordt de rente op de restschuld, die mogelijk ontstaat bij de verkoop van een woning, voor maximaal vijf jaar aftrekbaar. Dit kan huishoudens met een restschuld over de streep trekken om hun woning toch te verkopen en de verhuismobiliteit bevorderen. Het is echter aannemelijk dat een deel van deze huishoudens niet in staat zal zijn de restschuld (gemiddeld 30.000 euro voor 15% van de eigenaar bewoners in 2011) die zou ontstaan bij verkoop van hun woning, binnen vijf jaar af te lossen.

9 Bijlage: Maatregelen Regeerakkoord

Deze paragraaf geeft een gedetailleerd overzicht van de in het Regeerakkoord voorgestelde maatregelen en hun effecten op de overheidsfinanciën. De bedragen zijn ex ante, in prijzen 2012 en betreffen allemaal afwijkingen ten opzichte van het basispad.

9.1 Ombuigingen

In het Regeerakkoord wordt 22,8 mld euro bruto omgebogen in 2017 op de collectieve uitgaven.

Arbeidsvoorwaarden collectieve sector

- Verlaging van de norm voor topsalarissen in de collectieve sector levert een ombuiging op. (RA_003)

Openbaar bestuur

De besparing op de apparaatskosten van het Rijk inclusief zbo's bedraagt 0,9 mld euro. Deze ombuigingen hebben vooral betrekking op de functie openbaar bestuur, maar slaan ten dele neer bij de functies veiligheid, defensie en bereikbaarheid. De ombuiging komt overeen met de maximale ombuiging die het CPB de komende kabinetsperiode voor mogelijk houdt. Op de apparaatskosten van de lokale overheden wordt voor 1,2 mld euro omgebogen. De ombuiging komt overeen met de maximale ombuiging die het CPB de komende kabinetsperiode voor mogelijk houdt. Het deel van de maatregelen van het financieel kader van het Regeerakkoord dat boven het maximum uitkomt, is niet meegenomen.

- Bij het Rijk en de zbo's worden de uitgaven openbaar bestuur taakstellend met 0,4 mld euro beperkt. (RA_001)
- Bij het lokaal bestuur wordt voor 0,6 mld euro gekort door vermindering van het btw-compensatiefonds in 2014 en de afschaffing in 2015. (RA_158)
- Bij het lokaal bestuur wordt voor 0,5 mld euro gekort op het gemeente- en provinciefonds via de trap-op-trap-af-systematiek waarbij begrensd is in verband met het maximum van de bezuiniging op lokaal bestuur en rekening houdend met de andere maatregelen met betrekking tot de apparaatskosten van de lokale overheid. (RA_910)
- Bij het lokaal bestuur wordt voor 0,2 mld euro gekort op het gemeente- en provinciefonds in het kader van de vermindering van het aantal gemeentes en provincies. (RA_004, 005). Na 2017 is alleen de oploop van besparingsverliezen meegenomen. De ombuiging is inclusief de beperkte korting door vermindering van het aantal gemeenteraadsleden (initiatiefwet Heijnen). (RA_177)

- Vermindering van het diplomatieke postennetwerk. (RA_125)

Veiligheid

- Een deel van de apparaatskorting op het Rijk slaat neer bij de veiligheid, inclusief de uitvoerende diensten van het ministerie van Veiligheid en Justitie en het ministerie van Binnenlandse Zaken. (RA_001)
- Een taakstellende korting op politie en justitie van 0,1 mld euro. Betere aansluiting van de onderscheiden schakels dient te leiden tot efficiencywinsten en de eigen buitenlandtaak van de AIVD wordt geschrapt. (RA_011, 012)

Defensie

- Een deel van de apparaatskorting op het Rijk slaat neer bij de defensie. Dit betreft 0,1 mld euro. (RA_001)
- Van de Defensiebegroting wordt 0,3 mld euro overgeheveld naar de begroting Buitenlandse zaken voor internationale veiligheid. (RA_122, 123)

Bereikbaarheid

- Een deel van de apparaatskorting op het Rijk slaat neer op de functie bereikbaarheid. (RA_001)

Milieu

- De enveloppe voor duurzaamheid uit het Begrotingsakkoord wordt geschrapt. Deze maatregel heeft zowel in 2017, als structureel een positief EMU-effect van 0,2 mld euro. (RA_021)

Onderwijs

- Het aantal opleidingen in het mbo en het hoger onderwijs neemt af, resulterend in een besparing van 0,2 mld euro in 2017 en 0,3 mld euro structureel. De selectie voor kunstopleidingen zal tevens zo worden vormgegeven dat selectie aan de poort plaatsvindt, waardoor minder studenten kunnen deelnemen. (RA_036, 039)
- De regeling gratis schoolboeken wordt afgeschaft, resulterend in een besparing van 0,2 mld euro. (RA_170)
- Het aantal subsidies in het onderwijs neemt af met 0,2 mld euro. (RA_031)
- Een sociaal leenstelsel vervangt de basisbeurs in de bachelor- en masterfase. Deze maatregel geldt alleen voor nieuwe gevallen. Dit leidt tot een bezuiniging van 0,1 mld euro in 2017 en 0,8 mld euro structureel vanaf 2035. (RA_033)
- Instellingen in het hoger onderwijs worden 0,1 mld euro gekort. (RA_034)
- De subsidies gericht op onderwijsvernieuwing groen onderwijs eindigt. Dit leidt tot een besparing van 0,1 mld euro. (RA_035)
- Het samenvoegen van de kenniscentra in het mbo leidt tot een besparing van 0,1 mld euro. (RA_040)

- De maatschappelijke stages worden afgeschaft, dat leidt tot een besparing van 0,1 mld euro. (RA_041)
- Het leerwegondersteunend onderwijs (LWOO) en het praktijkondersteunend onderwijs (PRO) worden onder het stelsel van samenwerkingsverbanden voor het passend onderwijs gebracht. Daarbij wordt een korting toegepast van 0,1 mld euro. (RA_042)
- De OV-jaarkaart voor studenten wordt afgeschaft en omgezet in een kortingskaart. De specifieke vormgeving van de kaart is nog nader te bepalen en onderdeel van onderhandelingen. Hiermee wordt 0 mld euro in 2017 en structureel 0,4 mld euro bespaard. (RA_037)
- In navolging van Motie Buma wordt het gemeentefonds voor onderwijshuisvesting gekort met 0,3 mld euro, waarop de middelen worden ondergebracht bij scholen (RA_043, 044).
- De vereenvoudigingsvoorstellen op het gebied van de studiefinanciering uit het Voorstel van wijziging van onder meer de Wet studiefinanciering 2000 (Studeren is Investeren) worden alsnog doorgevoerd. (RA_045)

Zorg

- Zorgzwaartepakket 4 geeft geen aanspraak meer op intramurale zorg, alleen extramurale zorg. Het geldt voor nieuwe gevallen vanaf 2016. Het is een uitbreiding van de maatregel uit het Begrotingsakkoord 2013 om de intramurale zorgzwaartepakketten 1-3 te schrappen. Feitelijk behelst dit het scheiden van wonen en zorg voor de ZZP's 1-4, met een besparing in 2017 van krap 0,1 mld euro. (RA_084)
- De intramurale GGZ ad 1,0 mld euro en de extramurale verpleging ad 0,8 mld euro worden overgeheveld naar de Zvw, met afspraken over een budgetplafond en volledige risicodragendheid van zorgverzekeraars. Op de verpleegzorg zal 'populatiebekostiging' van toepassing zijn. Aan deze maatregelen kent het CPB vooralsnog geen financiële effecten toe. (RA_074, 075)
- Alle overige extramurale AWBZ-zorg ten bedrage van ongeveer 10 mld euro wordt overgeheveld naar de gemeentelijke WMO. Het verandert daardoor van een verzekerd recht in een voorziening. De functie dagbesteding wordt als zodanig geschrapt. Aanspraak op persoonlijke verzorging is er alleen nog bij een indicatie langer dan 6 maanden, onder verdiscontering van een norm voor gebruikelijke zorg van 30 minuten per week. Het gaat gepaard met een taakstellende besparing van 1,6 mld euro. (RA_071)
- Wat overblijft in de AWBZ is de intramurale zorg voor gehandicapten en ouderen met zorgzwaarte 5 en hoger. Daar is een bedrag van ongeveer 12 mld euro mee gemoeid. De eigen bijdragen voor intramurale zorg gaan omhoog met 0,1 mld euro. De uitvoering van deze romp-AWBZ wordt georganiseerd als een landelijke overheidsvoorziening langdurige zorg met een budgetgrens. Het verandert dus van een verzekerd recht in een

voorziening. Het landelijk uitvoeringsorgaan krijgt opdracht de regionale variatie in de kwaliteit van zorg en in de spreiding van tarieven terug te dringen. Daarmee kan 0,2 mld euro bespaard worden. Lukt het niet de besparing langs die weg te realiseren, dan gaat de budgetverkrapping ten koste van de gemiddelde hoeveelheid verleende zorg. (RA_073, 079)

- Door de overheveling van het grootste deel van de extramurale zorg naar de WMO en de intramurale zorg naar een landelijke voorziening gaat de uitvoering van de AWBZ door zorgverzekeraars met de bijbehorende kostenstijging van 0,5 mld euro niet door. (RA_085)
- In de WMO wordt de aanspraak op huishoudelijke hulp beperkt tot mensen met een laag inkomen, een besparing van 1,1 mld euro. (RA_072)
- Met het verplichte hergebruik van scootmobielen en andere hulpmiddelen en met diverse maatregelen op het gebied van de jeugdzorg wordt 0,2 mld euro bespaard. (RA_078, 080)
- De budgetten worden met 0,2 mld euro verkrapt door verlaging van de post 'incidenteel' in de loonbijstelling. (RA_175)
- Door het afsluiten van hoofdlijnenakkoorden wordt de groei van het volume van de ziekenhuiszorg en de GGZ teruggebracht naar 2% per jaar, en van de huisartsenzorg naar 2,5% per jaar. Tot de maatregelen die dit moeten ondersteunen, behoort het afschaffen van art. 13 Zvw en de inperking van de verplichte collectieve zorgverzekeringen tot naturapolissen. Tevens dringt de overheid aan op het maken van prijs/volumeafspraken met fabrikanten van specialité geneesmiddelen, een doelmatigere verdeling van SEH's en een doelmatiger inkoop van medische technologie en hulpmiddelen. Het macrobeheersingsinstrument (MBI) geldt hierbij als stok achter de deur. Gerekend is met een besparing van 1,2 mld euro. (RA_051)
- Het CPB rekent ermee dat een verdere budgetverkrapping voor de ziekenhuiszorg en de GGZ, zonder ondersteunende maatregelen, niet realistisch is. De voorgenomen budgetverkrapping door verlaging van de post incidenteel in de loonbijstelling heeft daardoor geen effect in de sectoren van de curatieve zorg. (RA_163)
- Door het aanscherpen van het stringente pakketbeheer wordt voor 0,2 mld euro bespaard. (RA_055)
- Door concentratie van top-referente zorg en door het verlagen van de norminkomens van medisch specialisten wordt additioneel 0,2 mld euro in 2017 bespaard. Het harmoniseren van de duur van medische opleidingen naar EU-maatstaven levert in 2017 geen besparing op, maar op termijn wel 0,2 mld euro. (RA_052, 053, 054)
- Het eigen risico Zvw bedraagt in het basispad vanaf 2013 350 euro per volwassene op basis van afspraken die gemaakt zijn in het Begrotingsakkoord 2013. De coalitiepartijen spreken af dit eigen risico in 2014 inkomensafhankelijk te maken: lage inkomens krijgen een lager eigen risico, hoge inkomens een hoger eigen risico. Het gemiddelde komt iets boven de

350 euro uit om de uitvoeringskosten van krap 0,1 mld euro te dekken. Zodoende is deze operatie budgetneutraal. (RA_062)

- De Compensatie Eigen Risico voor chronisch zieken en gehandicapten (CER) en de Wet Tegemoetkoming Chronisch Zieken en Gehandicapten (WTCCG) komen te vervallen, wat als zodanig een besparing oplevert van 0,8 mld euro. Daartegenover wordt een vervangende voorziening in het leven geroepen, uit te voeren door gemeenten. Deze wordt besproken bij de intensiveringen. (RA_081, 083)
- Een bezoek aan de spoedeisende eerste hulp (SEH) zonder verwijzing van de huisarts gaat 50 euro kosten. Dit levert een beperkte besparing op. (RA_061)

Sociale zekerheid

- Door afschaffing van de zorgtoeslag wordt in 2017 5,6 mld euro omgebogen. Het budget van de zorgtoeslag in 2014 (4,5 mld euro) wordt teruggesluisd via een verlaging van de tarieven in de tweede en derde belastingschijf. De oploep van het budget voor de zorgtoeslag na 2014 wordt teruggesluisd via een verhoging van de algemene heffingskorting. (RA_058, 060)
- De AOW-leeftijd wordt sneller verhoogd dan in het Begrotingsakkoord. Na 2015 stijgt de AOW-leeftijd drie jaar lang met drie maanden per jaar en vervolgens met vier maanden per jaar. Hierdoor wordt in 2018 de AOW-leeftijd 66 jaar en in 2021 67 jaar. Rekening houdend met meer uitgaven aan sociale zekerheid voor 65-jarigen resulteert een netto besparing van 0,2 mld euro in 2017. De structurele opbrengst van deze maatregel is nihil. (RA_102)
- De duur van de WW-uitkering bedraagt per 1 juli 2014 maximaal 24 maanden voor nieuwe instroom, waarbij de eerste twaalf maanden gerelateerd zijn aan het laatstverdiende loon en de tweede twaalf maanden gerelateerd zijn aan het wettelijk minimumloon. De opbouw van de WW-rechten wordt gebracht op een maand per jaar gedurende de eerste tien jaar en vervolgens een halve maand per jaar. De nieuwe regels voor de WW opbouw gaan in per 1 januari 2014 waarbij bestaande rechten worden gerespecteerd. De besparing bedraagt 0,7 mld euro in 2017 en 1,1 mld euro structureel. (RA_091)
- De kinderbijslag voor kinderen van 6 t/m 17 jaar gaat in drie jaar tijd omlaag naar het bedrag voor kinderen van 0 t/m 5 jaar. Hiermee wordt 0,6 mld euro bespaard. (RA_094_5)
- De WWB-toeslag voor alleenstaande ouders wordt afgeschaft. De bijstandsuitkering voor alleenstaande ouders wordt daarmee gelijk aan die van alleenstaanden, namelijk 70% van het wettelijk minimumloon. Hiermee wordt 0,4 mld euro bespaard. Zie ook onder 'Lasten'. (RA_094_1)
- De bijstand, WSW en een deel van de Wajong worden samengevoegd in één Participatiewet die wordt uitgevoerd door gemeenten. De Wajong wordt beperkt tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten, de WSW wordt beperkt tot 30.000 plaatsen voor mensen met indicatie 'beschut werk' en re-integratie- en begeleidingsbudgetten worden samengevoegd en geleidelijk

verminderd. De besparing bedraagt 0,4 mld euro in 2017 en 1,8 mld euro structureel. (RA_092)

- Voor middelgrote en grote bedrijven wordt een quotum geïntroduceerd voor het in dienst hebben van arbeidsgehandicapten op straffe van een boete. Door boete-inkomsten en minder uitkeringslasten resulteert een besparing van 0,2 mld in 2017 en 0,3 mld euro structureel. (RA_093)
- De WW- en WIA-aanspraken dalen, doordat het niet belasten van de reiskostenvergoeding een lager premieplichtig inkomen impliceert. De resulterende ombuiging bedraagt 0,2 mld euro. (RA_142)
- Het re-integratiebudget van UWV en het participatiebudget van gemeenten wordt met 0,3 mld euro gekort. Na correctie voor uitverdieneffecten resteert een besparing van 0,1 mld euro. (RA_095)
- Gemeenten kunnen vanaf 2015 drie maanden bijstand inhouden wanneer onvoldoende wordt meegewerkt aan de arbeids- en re-integratieplicht. De bezuiniging bedraagt 0,1 mld euro. (RA_097)
- De uitkering voor AOW'ers die met één of meer ongehuwde volwassenen samenwonen, wordt verlaagd naar 50% van het netto minimumloon. De besparing bedraagt 0,1 mld euro in 2017 en 0,3 mld euro structureel. (RA_098)
- Een huishouduitkeringstoets wordt ingevoerd in de bijstand. Dit leidt tot een ombuiging van 0,1 mld euro. (RA_104)
- De duur van een ANW-uitkering wordt beperkt tot maximaal een jaar. De besparing is 0,1 mld euro. (RA_106)
- De toeslag jongere partner wordt afgeschaft voor AOW-gerechtigden die een aanvullend pensioen van 50.000 euro en meer hebben. De besparing bedraagt 0,1 mld euro; structureel echter nul omdat de toeslag per 2015 reeds wordt afgeschaft voor alle nieuwe gevallen. (RA_166)
- De definitie passende arbeid in de WW wordt aangescherpt; vanaf 2014 wordt alle arbeid na zes maanden als passend aangemerkt. De besparing bedraagt 0,1 mld euro structureel. (RA_096)

Overdrachten aan bedrijven

- Overdrachten aan bedrijven verminderen met 0,1 mld euro. Dit gebeurt door minder subsidies voor het bedrijfslevenbeleid en de topsectoren en door lagere netto uitgaven voor ondernemerspleinen. (RA_111)

Internationale samenwerking

- Het budget voor ontwikkelingssamenwerking neemt 1 mld euro af. (RA_121)

Overige uitgaven

- De niet-belastingmiddelen worden verhoogd met 0,5 mld euro door het doorberekenen van kosten van AFM- en DNB-toezicht, hogere NMA-kartelboetes, hogere boetes voor het te laat betalen van de

motorrijtuigenbelasting, het deels doorberekenen van de kosten van strafzaken en detentie aan de veroorzaker, verhoging van de heffings- en invorderingsrentes en veiling van vergunningen voor internetkansspelen. (RA_112, 132, 133, 134, 149, 151)

- De PBO's worden afgeschaft. De medebewindstaken en autonome taken van de PBO's worden uitgevoerd door het ministerie van EL&I vanaf 2015. Dit leidt per saldo tot een besparing van 0,2 mld euro. (RA_131)
- Het budget voor publieke omroep neemt 0,1 mld euro af. (RA_135)

Tabel 9.1 Ombuigingen in 2017, ex ante, mid euro

	2017
Arbidsvoorwaarden collectieve sector	0,0
Diverse ombuigingen (RA_003)	0,0
Openbaar bestuur	1,7
Apparaatskorting Rijk (RA_001)	0,4
Btw-compensatiefonds (RA_158)	0,6
Gemeente- en Provinciefonds (RA_910)	0,5
Vermindering gemeenten en provincies (RA_004, 005, 177)	0,2
Overig (RA_125)	0,0
Veiligheid	0,4
Apparaatskorting Rijk: deel Veiligheid (RA_001)	0,3
Taakstellende korting politie en justitie (RA_011, 012)	0,1
Defensie	0,1
Apparaatskorting Rijk: deel Defensie (RA_001)	0,1
Overheveling Defensie naar International veiligheid (RA_122, 123)	0,0
Bereikbaarheid	0,1
Apparaatskorting Rijk: deel Bereikbaarheid (RA_001)	0,1
Milieu	0,2
Terugdraaien intensivering duurzame energie (RA_021)	0,2
Onderwijs	1,0
Minder opleidingen (RA_036, 039)	0,2
Afschaffen gratis schoolboeken (RA_170)	0,2
Schrappen subsidies (RA_031)	0,2
Sociaal leenstelsel (RA_033)	0,1
Korting hoger onderwijs (RA_034)	0,1
Subsidies onderwijsvernieuwing groen onderwijs (RA_035)	0,1
Samenvoegen kenniscentra MBO (RA_040)	0,1
Afschaffen maatschappelijke stages (RA_041)	0,1
Leerwegondersteunend onderwijs (RA_042)	0,1
Overig (RA_037, 043, 044, 045)	0,1
Zorg	6,4
Extramuraliseren AWBZ-zorg ZZP 4 (RA_084)	0,1
Overhevelen en inperken extramurale zorg naar gemeenten (RA_071)	1,6
Intramurale zorg (RA_073, 079)	0,3
Niet doorgaan uitvoering AWBZ door zorgverzekeraars (RA_085)	0,5
Huishoudelijke hulp inkomensafhankelijk beperken (RA_072)	1,1
Hergebruik hulpmiddelen, diverse maatregelen jeugdzorg (RA_078, 080)	0,2
Verkrapping loonbijstelling (RA_175)	0,2

Hoofdlijnenakkoorden ziekenhuiszorg, GGZ en huisartsenzorg (RA_051)	1,2
Stringenter pakketbeheer (RA_055)	0,2
Overig curatieve zorg (RA_052, 053, 054)	0,2
Inkomensregelingen chronisch zieken en gehandicapten (RA_081, 083)	0,8
Eigen bijdrage zelfverwijzers SEH (RA_061)	0,0
Sociale zekerheid	11,1
Afschaffen zorgtoeslag (RA_058, 060)	5,6
Snellere verhoging AOW-leeftijd (RA_102)	2,1
WW duurverkortng (RA_091)	0,7
Verlagen kinderbijslag (RA_094_5)	0,6
Afschaffen WWB-toeslag alleenstaande ouders (RA_094_1)	0,4
Kindgebonden budget (RA_094)	0,4
Participatiewet (RA_092)	0,4
Quotum arbeidsgehandicapten (RA_093)	0,2
Weglek reiskosten via WW en WAO (RA_142)	0,2
Ombuiging re-integratiebudget (RA_095)	0,1
Arbeids- en re-integratieplicht WWB (RA_097)	0,1
AOW samenwonenden (RA_098)	0,1
Huishouduitkeringstoets (RA_104)	0,1
Beperken duur ANW (RA_106)	0,1
Schrappen AOW-toeslag jonge partner (RA_166)	0,1
Overig (RA_096)	0,0
Overdrachten aan bedrijven	0,1
Beperken subsidies bedrijven (RA_111)	0,1
Internationale samenwerking	1,0
Ombuiging ontwikkelingssamenwerking (RA_121)	1,0
Overige uitgaven	0,8
Niet-belastingmiddelen (RA_112, 132, 133, 134, 149, 151)	0,5
Afschaffen PBO's (RA_131)	0,2
Bezuiniging publieke omroep (RA_135)	0,1
Totaal	22,8

9.2 Intensiveringen

In het Regeerakkoord wordt bruto 6,9 mld euro in 2017 uitgetrokken voor extra collectieve uitgaven.

Openbaar bestuur

- Extra controles door de Belastingdienst leiden tot 0,2 mld euro intensivering. Het CPB houdt bij apparaatskorting op de Belastingdienst geen rekening met een negatief effect op de belastinginkomsten. Er wordt voornamelijk geen rekening gehouden met een positief effect van deze maatregel. Als na adequate monitoring een positief effect toegerekend kan worden, zal het CPB na twee jaar beoordelen of voor deze maatregel toch een positief effect op de belastinginkomsten kan worden geboekt. (RA_157)
- Het verminderen van het aantal politieke ambtsdragers met 25% vanaf 2015, zoals opgenomen in het Regeer- en gedoogakkoord Rutte-Verhagen, en daarmee in het basispad, vindt voor gemeenten geen doorgang. (RA_176)

Veiligheid

- Het budget voor veiligheid neemt 0,1 mld euro toe om uitval van zaken in de strafrechtsheten terug te dringen. (RA_013)

Milieu

- De SDE+ wordt geïntensiveerd om 16% hernieuwbare energie volgens de Europese definitie in 2020 te bereiken. Het bijmengen van biobrandstoffen in de brandstofmix wordt daarbij gelimiteerd op 10%, waardoor duurdere opties moeten worden ingezet om de 16%-doelstelling te bereiken. Ook de bij- en meestook van biomassa wordt onder de SDE+ gebracht. Om deze doelstelling te halen, moeten in deze kabinetsperiode nog afdoende verplichtingen worden aangegaan voor wind op zee. Deze maatregel heeft een negatief EMU-effect van 0,4 mld euro in 2017 en 2,4 mld euro structureel. (RA_022) Tegenover deze uitgaven staat een heffing van dezelfde omvang.

Onderwijs

- Een intensivering in het onderwijs bedraagt 0,7 mld euro in 2017 en 1,4 mld euro structureel. De oploop na 2017 is door het CPB gekoppeld aan de opbrengsten uit het sociaal leenstelsel, waarbij wordt aangenomen dat deze middelen in het hoger onderwijs zullen terugvloeien. (RA_046)
- Het studentdeel van de langstudeerdersmaatregel wordt afgeschaft, waarbij reeds geïnde boetes uit 2012 zullen worden terugbetaald. Dit resulteert in een intensivering van 0,2 mld euro. De korting op de instellingen blijft gehandhaafd. (RA_032)
- De intensivering voor leraren in het voortgezet onderwijs zal in 2013 en 2014 worden verdubbeld. In 2017 resulteert een intensivering van 0 mld euro. (RA_038)

Zorg

- Voor de inzet van extra wijkverpleegkundigen wordt 0,3 mld euro uitgetrokken en 0,1 mld euro voor extra ruimte voor alfahulp en verpleeghulp. (RA_076, 164)
- De verhoging van de eigen bijdragen GGZ uit het Regeerakkoord Rutte-Verhagen wordt teruggedraaid, de introductie van een eigen bijdrage van 7,50 euro per ligdag in ziekenhuizen uit het Begrotingsakkoord 2013 gaat niet door, de eigen bijdragen voor de jeugdzorg worden afgeschaft. Een intensivering van 0,2 mld euro. (RA_056, RA_171)
- Er komt een inkomensregeling voor chronisch zieken en gehandicapten die uitgevoerd gaat worden door gemeenten. Daartegenover worden de CER en de WTCG afgeschaft (vermeld bij de ombuigingen) en komt de LB/IB-aftrek voor ziektekosten te vervallen (vermeld bij de lasten). (RA_178)

Sociale zekerheid

- Aan het kindgebonden budget wordt per saldo 1,0 mld meer uitgegeven. Het afschaffen van de WWB-toeslag voor alleenstaande ouders wordt deels gecompenseerd door het kindgebonden budget voor alleenstaande ouders te verhogen met 2800 euro per jaar. De inkomensgrens vanaf welke het kindgebonden budget wordt afgebouwd wordt verlaagd naar de inkomensgrens van de zorgtoeslag. Tot slot wordt het bedrag voor het eerste kind met 25 euroverhoogd. Het bedrag voor het tweede kind wordt verhoogd met 517 euro. (RA_094, 180)
- Een hogere verhuurdersheffing leidt tot hogere huren. Daarmee stijgt ook de huurtoeslag. De intensivering bedraagt 0,2 mld euro in 2017. (RA_148)
- Het afschaffen van de IOAW en het toegankelijk maken van de IOW voor mensen die werkloos worden op het moment dat zij 55 jaar of ouder zijn, leidt tot een intensivering van 0,1 mld euro. (RA_091)
- De bijzondere bijstand neemt met 0,1 mld euro toe. (RA_107)
- De terugsluis van de btw-verhoging gaat niet meer via de tarieven van de tweede en derde belastingschijf, maar gedeeltelijk (0,1 mld euro) via een tragere afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in de bijstand. (RA_181)
- Onderdeel van de modernisering van de Ziektewet is de invoering van een arbeidsverledeneis. De invoering van de arbeidsverledeneis wordt één jaar uitgesteld. Als gevolg hiervan is sprake van een beperkte intensivering in 2013 en 2014. (RA_105)
- De maatregel 'geen AOW-tegemoetkoming bij onvolledige opbouw' uit het vorige Regeerakkoord wordt halverwege 2014 teruggedraaid. Dit betekent dat de MKOB niet langer meegenomen wordt in de middelentoets van de bijstand voor 65-plussers (AIO). (RA_169)

Overdrachten aan bedrijven

- Invoering van een revolverend fonds om investeringen in ontwikkelingslanden te faciliteren. Verondersteld is dat 50% een EMU-relevante overdracht betreft, van 0,1 mld euro in de jaren 2014-2016. (RA_124)

Tabel 9.2 Intensiveringen in 2017, ex ante, mid euro

	2017
Arbidsvoorwaarden collectieve sector	0,0
Openbaar bestuur	0,3
Extra toezicht Belastingdienst (RA_157)	0,2
Terugdraaien vermindering politieke ambtsdragers (RA_176)	0,1
Veiligheid	0,1
Intensivering veiligheid (RA_013)	0,1
Defensie	0,0
Bereikbaarheid	0,0
Milieu	0,4
Intensivering SDE+ (RA_022)	0,4
Onderwijs	0,9
Intensivering onderwijs (RA_048)	0,7
Afschaffen langstudeermaatregel (RA_032)	0,2
Overig (RA_038)	0,0
Zorg	1,3
Extra wijkverpleegkundigen, ruimte voor alfahulpverleners/verpleeghulpverleners (RA_076, 164)	0,4
Schrappen eigen bijdragen langdurige GGZ en kinderen ziekenhuis (RA_056, 171)	0,2
Inkomensregeling chronisch zieken en gehandicapten bij gemeenten (RA_178)	0,8
Sociale zekerheid	3,9
Snellere verhoging AOW-leeftijd (RA_102)	1,9
Kindgebonden budget (RA_094, 180)	1,4
Huisvesting s.d.v. huurtoelagen (RA_148)	0,2
IO(AW) (RA_091)	0,1
Afschaffen structurele ondersteuning (RA_094_2)	0,1
Intensivering armoedebeleid (RA_107)	0,1
Temporeel bouwen dubbele algemene heffingskorting (RA_181)	0,1
Overig (RA_099, 105, 169)	0,0
Overdrachten aan bedrijven	0,0
Internationale samenwerking	0,0
Diverse intensiveringen (RA_124)	0,0
Overige uitgaven	0,0
Totaal	6,9

9.3 Lasten

In het Regeerakkoord worden de lasten netto met 0,8 mld euro verlaagd in 2017. Het gaat hier om de beleidsmatige lastenontwikkeling op EMU-basis (blo). De lastenverlaging is de resultante van een lastenverzwaring van 1,6 mld euro voor bedrijven en een lastenverlichting van 2,4 mld euro voor gezinnen.

Milieu

- De energiebelasting voor bedrijven neemt af vanaf de huidige tweede schijf. De lastenverlichting is 0,4 mld euro per jaar. Deze maatregel kan - afhankelijk van de specifieke invulling - tot een geringe stijging van de emissies leiden. (RA_023)
- Het verhogen van de SDE+-heffing betekent een lastenverzwaring van 0,4 mld euro in 2017 (2,4 mld euro structureel). Deze maatregel heeft een positief EMU-effect van dezelfde omvang als aan de uitgavenkant en komt voor de helft ten laste van gezinnen en voor de helft van bedrijven. (RA_022)
- De accijns op diesel gaat per 1 januari 2014 omhoog met 3 cent per liter en op LPG met 7 cent per liter. Dit betekent een lastenverzwaring van 0,3 mld euro. (RA_167, 168)
- De vrijstelling in de motorrijtuigenbelasting voor oldtimers komt te vervallen. Dit betekent een lastenverzwaring van 0,1 mld euro op. (RA_152)

Inkomen en arbeid

- De terugsluis van de afgeschafte zorgtoeslag leidt tot een lastenverlichting voor gezinnen; zie bij 'Ombuigingen'. (RA_059)
- De maximale arbeidskorting gaat omhoog met 125 euro in 2014, oplopend tot 500 euro in 2017. Dit betekent een lastenverlichting van 3 mld euro. (RA_156)
- Het Witteveenkader wordt op twee manieren versoerd. In de eerste plaats wordt de fiscale begunstiging van pensioensparen afgeschaft boven een inkomen van 100.000 euro. In de tweede plaats wordt het maximale jaarlijkse opbouwpercentage verlaagd met 0,4%-punt. Beide maatregelen leiden gezamenlijk tot een toename van de lasten voor gezinnen met 2,9 mld euro in 2017. (RA_144, 145)
- De maatregelen - (lease)auto, fiets en ov - uit het Begrotingsakkoord 2013 ten aanzien van het belasten van de vergoedingen voor het woon-werkverkeer worden teruggedraaid. Dit is een lastenverlichting van 1,8 mld euro in 2017. Daarnaast leidt dit tot accijnsinkomsten van 0,2 mld euro in 2017. (RA_142)
- Het niet invoeren van de vitaliteitsspaarregeling betekent een lastenverzwaring voor gezinnen van 0,7 mld euro. (RA_103)
- De alleenstaande- en aanvullende alleenstaande-ouderkorting worden afgeschaft, waardoor de lasten voor gezinnen met 0,6 mld euro stijgen. Zie ook onder 'Intensiveringen'. (RA_094_2)

- De terugsluis van de btw-verhoging gaat niet meer via de tarieven van de tweede en derde belastingschijf. Voor een deel (0,6 mld in 2017) gaat dat niet meer via de lasten, maar via verhoging van het kindgebonden budget en een tragere afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in de bijstand. (RA_182)
- De AOF-premie voor werkgevers stijgt met 0,4 mld euro vanaf 2014 als gevolg van een lagere terugsluis van vergroeningsmaatregelen uit het Begrotingsakkoord (aardgasheffing, kolenbelasting). (RA_162)
- De WW-hervorming uit het Begrotingsakkoord, waarbij werkgevers de eerste zes maanden WW gaan betalen, wordt teruggedraaid. Dit is een lastenverlichting voor bedrijven van 1,0 mld euro. De WW-premies gaan omhoog met 1,3 mld euro. Per saldo resulteert een lastenverzwaring van 0,3 mld euro. (RA_091)
- De invoering van een doorwerkbonus voor werknemers van 61 tot 65 jaar leidt tot een lastenverlichting van 0,2 mld euro. Daarnaast wordt 0,1 mld euro geïntensiveerd op de bestaande mobiliteitsbonus. (RA_100)
- Het afschaffen van de aftrek levensonderhoud kinderen en ouderschapsverlofkorting betekent een lastenverzwaring van 0,3 mld euro. (RA_094_7)
- De aftrekbaarheid van provisies voor tussenpersonen bij het afsluiten van lijfrentes wordt in 2013 afgeschaft. Dit betekent een lastenverzwaring van 0,1 mld euro. (RA_150)
- Een versobering van de belastingaftrek voor specifieke zorgkosten leidt tot een lastenverzwaring voor gezinnen van 0,5 mld euro. (RA_082)
- De snellere verhoging van de AOW-leeftijd vanaf 2016 leidt tot 0,1 mld euro hogere lasten in 2017, doordat een groter deel van de 65- en 66-jarigen AOW-premie gaat betalen. Zie ook onder 'Ombuigingen'. (RA_102)
- De voorgestelde Zvw-maatregelen leiden tot een stijging van de Zvw-premies voor zowel bedrijven als gezinnen. Deze premiestijging wordt gedeeltelijk teruggesluisd via een lagere Aof-premie en een lager belastingtarief in de eerste schijf. Per saldo resulteert een lastenverzwaring van 0,1 mld euro. (RA_161)
- In het Belastingplan 2013 is een verhoging opgenomen van de forfaitaire ruimte van de werkkostenregeling van 0,1%. Deze verhoging wordt vanaf 2014 teruggenomen. (RA_142) Dit levert vanaf dat jaar een besparing op van structureel 0,1 mld euro.
- De rente op de restschuld, die mogelijk ontstaat bij de verkoop van een woning, wordt voor maximaal vijf jaar aftrekbaar. De maatregel geldt vanaf 2013 tot en met 2017. De maatregel heeft een negatief budgettair effect dat oploopt tot 0,1 mld euro in 2017. (RA_179)
- Het maximum percentage waartegen hypotheekrente kan worden afgetrokken, wordt in 28 jaar afgebouwd naar het tarief derde schijf. De opbrengst wordt budgettair neutraal teruggesluisd via een verlaging van het

tarief in de vierde schijf en een verhoging van de bovengrens van de derde schijf. (RA_146, 147)

- De verlaging van de AOF-premie in 2013 komt te vervallen. Hiermee vervalt ook een lastenschuif tussen gezinnen en bedrijven in 2014. In 2013 is sprake van een lastenverzwaring van 0,7 mld euro. (RA_160)

Vermogen en winst

- **Maatregelen huurmarkt.** Op de huurmarkt wordt het huidige stelsel met zijn woningpuntensysteem, inclusief de door het kabinet Rutte-Verhagen daaraan toegevoegde vijftientig woningpunten voor woningen in schaarstegebieden, afgeschaft. In plaats daarvan wordt een systeem ingevoerd waarbij de maximaal redelijke huur wordt vastgesteld op 4,5% van de WOZ-waarde van de woning. Daarnaast wordt een extra maximale jaarlijkse huurstijging toegestaan van 1,5%-punt bovenop het basispad. Het wordt bovendien wettelijk geregeld dat, voor huurders met een inkomen boven de 43.000 euro, de maximale huur tijdelijk buiten werking wordt gesteld. Ten slotte wordt een extra verhuurdersheffing ingevoerd. Dit levert, na aftrek van de extra uitgaven aan huurtoeslag, een positief budgettaire effect op dat oploopt tot 0,8 mld euro in 2017. (RA_148)
- Bij de directe belasting wordt een box voor fiscale winsten geïntroduceerd, welke taakstellend een opbrengst van 0,5 mld euro zal genereren. (RA_153)
- Fiscale faciliteiten voor het bedrijfsleven worden per saldo teruggeschroefd met 0,2 mld euro. Tegenover bezuinigingen op RDA, innovatiebox en WBSO staat een verhoging van de TKI-toeslag. Daarnaast wordt voor onderwijs de Wet afdrachtsvermindering afgeschaft en vervangen door een beperktere subsidieregeling (RA_111)

Overige lasten

- De assurantiebelaasting op alle lopende verzekeringen gaat per 1 maart 2013 omhoog van 9,5% naar 21%. Dit betekent een lastenverzwaring van 1,4 mld euro. (RA_143)
- De PBO-heffing wordt afgeschaft. Dit betekent een lastenverlichting van 0,2 mld euro. (RA_131)
- De accijnzen op tabak en alcohol gaan omhoog. Dit betekent een lastenverzwaring van 0,2 mld euro. (RA_154)
- Voor ondernemers wordt een beperkte uitstelregeling voor de btw-afdracht ontworpen. Dit leidt tot een bescheiden lastenverlichting. (RA_159)
- Structurele oploop woningmarktmaatregelen: de woningmarktmaatregelen in het Regeerakkoord hebben na 2017 nog additionele budgettaire effecten. Het gaat om de maatregelen RA_146 en RA_148. De doorwerking van dit pakket van maatregelen leidt op lange termijn tot een additioneel positief budgettaire effect van 0,9 mld euro in 2040. (RA_920)

Tabel 9.3 Lastenmutaties t.o.v. basispad in 2017, ex ante, miljard euro

	2017
Milieu	0,4
Verhoging energiebelasting (RA_023)	0,4
Uitbreiding SDE+ (RA_022)	0,4
Verhoging accijnzwaai op LPG (RA_167-168)	0,3
Vervallen vrijstelling oldtimers MRB (RA_152)	0,1
Inkomen en arbeid	-4,3
Ten tijde bezetten zorgkosten (RA_059)	-3,8
Verhogen arbeidskorting (RA_156)	-3,0
Verhoging Wtarenktoeslag (RA_144-145)	-2,9
Niet belaste reiskostenvergoeding (RA_142)	-1,8
Niet invullen vitaliteitsaanpakking (RA_103)	0,7
Afschaffen alleenstaande ouderkorting (RA_094_2)	0,6
Alternatieve langdurige studietoelagen (RA_162)	0,6
Verhoging Aof-premie (RA_162)	0,4
WW premievrijstelling (RA_106)	0,3
Doorwerk- en mobiliteitsbonus (RA_100)	-0,3
Afschaffen BTW-levensloopkorting kinderen en ouderkorting (RA_094_1)	-0,3
Schrappen aftrekbaarheid provies tussenpersonen (RA_150)	0,1
Speciale zorgkosten (RA_102)	0,5
Snellere verhoging AOW-leeftijd (RA_102)	0,1
Endoersaand 2-inkomens (RA_161)	0,1
Afschaffen WWB-toeslag alleenstaande ouders (RA_094_1)	-0,1
Verhoging werkloosheidsvergoeding (RA_142)	0,1
Restschulden (RA_179)	-0,1
Overig (RA_146, 147, 180)	0,0
Vermogen en winst	1,7
Hogere verhuurdersheffing (RA_148)	0,9
Invordering Winbox (RA_153)	0,5
Fiscale faciliteiten bedrijfsleven (RA_111)	0,2
Overig	1,4
Verhogen assurantiebelasting (RA_143)	-1,4
Afschaffen PBO heffing (RA_131)	-0,2
Verhoging accijnzen (RA_154)	0,2
Overig (RA_158, 920)	0,0
Totaal lastenmaatregelen (bio)	-0,8
w.v. gezinnen	-2,4
bedrijven	1,6

Niet-EMU-lasten

De niet-EMU-lasten dalen netto met 1,7 mld euro in 2017 t.o.v. het basispad. De niet-EMU-lasten kunnen gezien worden als een correctie op de lastenontwikkeling in 2017 op EMU-basis om tot de lastenontwikkeling te komen zoals die door gezinnen en bedrijven wordt ervaren. Intertemporele schuiven worden meegenomen omdat een lastenverzwaring in 2017 in deze gevallen (ten dele) wordt gecompenseerd door een lastenverlichting na 2017. De overige niet-EMU-lasten betreffen kosten voor bedrijven of gezinnen die het gevolg zijn van overheidsbeleid, maar die geen directe gevolgen hebben voor het EMU-saldo.

- Door verschillende zorgmaatregelen stijgen de lasten voor burgers met 0,4 mld euro. (RA_056, 061, 062, 071, 072, 079, 081, 083, 171, 172, 178)
- De EMU-relevante lastenstijging van de versoering van het Witteveenkader van 2,9 mld euro omvat een tijdelijk effect van 1,4 mld euro. De beperking van de fiscale aftrekbaarheid van pensioenpremies leidt op korte termijn tot een stijging van de belastingopbrengsten. Op de lange termijn staan daar echter lagere belastingopbrengsten tegenover, doordat ook de belastbare pensioenuitkeringen lager worden. Na correctie van de EMU-relevante lasten voor intertemporele schuiven resulteert de microlastenontwikkeling over de gehele levensduur. (RA_144, 145)
- Het niet invoeren van vitaliteitssparen is een lastenverzwaring voor gezinnen. Een deel van de lastenverzwaring geldt op korte termijn en wordt later weer ingelopen. (RA_103)
- De vormgeving van het nieuwe ontslagstelsel omhelst één ontslagroute, namelijk een preventieve ontslagtoets in de vorm van een verplichte adviesaanvraag aan het UWV. Het UWV gaat het grootste deel van de aanvragen binnen vier weken afhandelen. Ontslagen werknemers hebben recht op een opzegtermijn die oploopt met de duur van de baan tot maximaal vier maanden. Ontslagen werknemers hebben ook recht op een transitiebudget van een kwart maandsalaris per dienstjaar met een maximum van vier maandsalarissen. Ontslagen werknemers kunnen bovendien naar de rechter stappen indien het ontslag ingaat tegen het advies van het UWV of in hoofdzaak aan de werkgever te wijten is. De rechter kan het ontslag ongedaan maken indien is afgeweken van een negatief ontslagadvies van het UWV. En de rechter kan een vergoeding van een half maandsalaris per dienstjaar met een maximum van 75.000 euro toekennen indien de rechter het ontslag onterecht vindt of in hoofdzaak aan de werkgever te wijten. Er is geen mogelijkheid tot hoger beroep. Daarbij moeten werkgevers minder transitiekosten financieren dan in het basispad (0,7 vs 1,0 mld euro). Per saldo zou een lastenverlichting van 0,3 mld euro resulteren. De lastenverlichting is echter met onzekerheid omgeven en, zoals hoofdstuk 3 aangeeft, waarschijnlijk optimistisch. De raming behelst een inschatting van toegekende vergoedingen van vrijwel nul. Als werknemers toch vaak naar de

rechter stappen, bedrijven toch vaak tegen het advies van het UWV in ontslaan en rechters toch ontslagvergoedingen toekennen, dan zal de post toegekende vergoedingen aanzienlijk groter dan nul uitvallen. (RA_091)

- Als gevolg van het quotum voor arbeidsgehandicapten is sprake van een lastenverzwaring voor bedrijven van 0,2 mld euro in 2017 en 0,3 mld euro structureel. (RA_093)

Tabel 9.4 Niet-EMU-lastenmutaties t.o.v. basispad in 2017, ex ante, mid euro

	2017
Zorgmaatregelen (RA_056, 061, 062, 071, 072, 079, 081, 083, 171, 172, 178)	0,4
Versobering Witteveenkader (RA_144, 145)	-1,4
Niet invoeren vitaliteitsparen (RA_103)	-0,6
Aanpassing ontslagstelsel (RA_091)	-0,3
Quotumregeling arbeidsgehandicapten (RA_093)	0,2
Totaal niet-EMU-lastenontwikkeling	-1,7

10 Bijlage: actualisatie basispad

10.1 Inleiding

Het basispad gepubliceerd in juni⁹ is geactualiseerd. Daarmee is het basispad consistent met de raming van 2012 en 2013 in de *Macro Economische Verkenning 2013* en voor eerdere jaren met de in september door het CBS gepubliceerde *Nationale Rekeningen 2011*. In de actualisatie is het septemberpakket pensioenen meegenomen.¹⁰

10.2 Economisch beeld tot en met 2017

Het economisch beeld tot en met 2017 verandert nauwelijks door de actualisatie. Zo blijft de gemiddelde bbp-groei per jaar afgerond 1½%. Wel komt de werkloosheid in 2017 gecumuleerd ¼%-punt lager uit, maar dat is naar verwachting deels al in 2013 gerealiseerd als gevolg van de opwaarts bijgestelde groei in 2012 in de Macro Economische Verkenning van september. De olieprijs is lager dan in het juni-basispad. Deze neerwaartse aanpassing vindt al plaats in 2012-2013 en werkt door in de daaropvolgende jaren.

	1998-2002	2003-2007	2008-2012	2013-2017	T.o.v. juniraming
	mutaties per jaar in %				
Volume bestedingen en productie					
Bruto binnenlands product	2,9	2,4	0	1½	0
Consumptie huishoudens	3,4	0,8	-0,5	¼	0
Overheidsbestedingen	3,7	3	1,4	½	0
Lonen en prijzen					
Contractloon marktsector	3,4	1,7	2,1	2½	0
Consumptieprijzen	3	1,9	1,3	2	0
Arbeidsmarkt					
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	1,7	0,3	0	¼	0
w.v. marktsector	1,3	0,1	-0,6	-¼	0
Arbeidsmarkt					
Werkdoze beroepsbevolking	3,1	3,6	5,3	5	-¼
Arbeidsinkomensquote marktsector	80,5	77,4	81,6	80½	-½
Saldo lopende rekening (%bbp)	6,1	8,4	8,4	11	1½

⁹ CPB, 2012, De Nederlandse economie tot en met 2017, CPB Policy Brief, 2012/01, [juni](#).

¹⁰ Ministerie van SZW, 2012, Brief aan de Kamer over septemberpakket pensioenen, [24 september](#)

10.3 Zorg

De raming van de collectieve zorguitgaven is op enkele punten aangepast ten opzichte van de juni-publicatie. De raming voor 2013-2017 van de reële groei van de AWBZ-uitgaven is iets verhoogd, die van de Zvw iets verlaagd. De som van beide is nauwelijks veranderd en blijft 3½% per jaar (zie tabel 10.1).

Voor de jaren na 2014 is bij de ziekenhuiszorg plus curatieve geestelijke gezondheidszorg gerekend met een volumegroei van 3¼% per jaar. Dat is ¾% per jaar meer dan de 2½% die voor deze sectoren is overeengekomen in de hoofdlijnenakkoorden, met het macrobeheersingsinstrument (MBI) als stok achter de deur, voor de jaren tot en met 2014.

De cijfers voor de jaren 2009-2012 zijn aangepast op basis van de recente MEV-raming. Daardoor komt de nominale groei in deze periode niet meer uit op gemiddeld 5,0% maar op 4,9%. De conclusie blijft dat in deze periode de onderliggende groei, in de tabel de 'overige groei' van 3,2% per jaar, hoger was dan de 2,6% per jaar in de referentieperiode 2001-2008. De ontwikkeling van deze periode is niet betrokken bij de raming voor de periode 2013-2017. Voor de raming is vastgehouden aan de trend van de 'overige groei' in de referentieperiode 2001-2008.

De groei van de AWBZ-uitgaven 2013-2017 is ten opzichte van de juni-publicatie verhoogd met gemiddeld 0,3% per jaar op basis van nieuwe inzichten over het effect van de ombuigingsmaatregelen die verwerkt zijn in het basispad. Het gaat om een bijstelling van cumulatief 0,4 mld euro. De grootste bijstelling heeft plaatsgevonden bij de voorgenomen scheiding van wonen en zorg.

Tabel 10.1 Determinanten van de groei van de collectieve zorguitkeringen 2001-2017 (a)

	2001-2008	2009-2012	2013-2017
	groei per jaar		
Nominale groei	6,9	4,9	5,2
Algemene inflatie (prijsmutatie bnp)	2,5	0,9	1,6
Reële groei	4,3	3,9	3,5
Bijdragen aan de reële groei			
Demografische/epidemiologische factoren	0,9	1,2	1,2
Beleids effecten	0,2	-1,6	-1,1
Reële lonen en prijzen	0,6	1,0	0,9
Overige factoren	2,6	3,2	2,6
Totaal	4,3	3,9	3,5

(a) De onderdelen tellen niet altijd op tot het totaal vanwege afrondingen. Voor de periode 2001-2008 gaat het om de bruto uitgaven AWBZ en Zvw conform de Zorgrekeningen, voor de latere jaren om de netto uitgaven cf. de Nationale Rekeningen.

Bij de Zvw is voor het jaar 2014 alsnog gerekend met een neerwaarts effect van de hoofdlijnenakkoorden voor de ziekenhuiszorg en de GGZ van samen 0,2 mld euro. In de juniraming was al gerekend met een neerwaarts effect in eerdere jaren. Voorts is de 'overige groei' voor de Zvw met 0,2% iets verlaagd om beter aan te sluiten bij het desbetreffende cijfer voor de referentieperiode 2001-2008. Het gaat om een bijstelling van cumulatief 0,6 mld euro.

10.4 Begroting tot en met 2017

Vóór verwerking van het Regeerakkoord wordt het EMU-saldo in 2017 geraamd op -2,8% bbp. Dit is een aanpassing van -0,2% bbp ten opzichte van de juniraming van -2,6% bbp. Het tekort is vergroot door de neerwaartse herziening van de aardgasbaten als gevolg van de neerwaartse bijstelling van de olieprijs, door aangepaste meerjarencijfers voor de begroting in enge zin ontvangen van het ministerie van Financiën en het negatieve effect van het septemberpakket pensioenen. Ook is nu na 2015 voor de incidentele loonstijging van ambtenaren uitgegaan van de referentiesystematiek. Het effect van deze aanpassingen op het EMU-saldo is deels tenietgedaan door een opwaartse herziening van het EMU-saldo lokale overheid als gevolg van de Nationale Rekeningen 2011 en door de neerwaartse aanpassing van de werkloosheidsuitkeringen.

De aanpassing van het geraamde feitelijke EMU-saldo in 2017 resulteert in een vergelijkbare aanpassing van het structurele EMU-saldo (CPB-methode) en daarmee in het houdbaarheidstekort. Het houdbaarheidstekort in het geactualiseerde basispad bedraagt 1,3% bbp, tegen 1,1% bbp in de juniraming.

Tabel 10.2 Kerngegevens collectieve financiën, 2011-2017

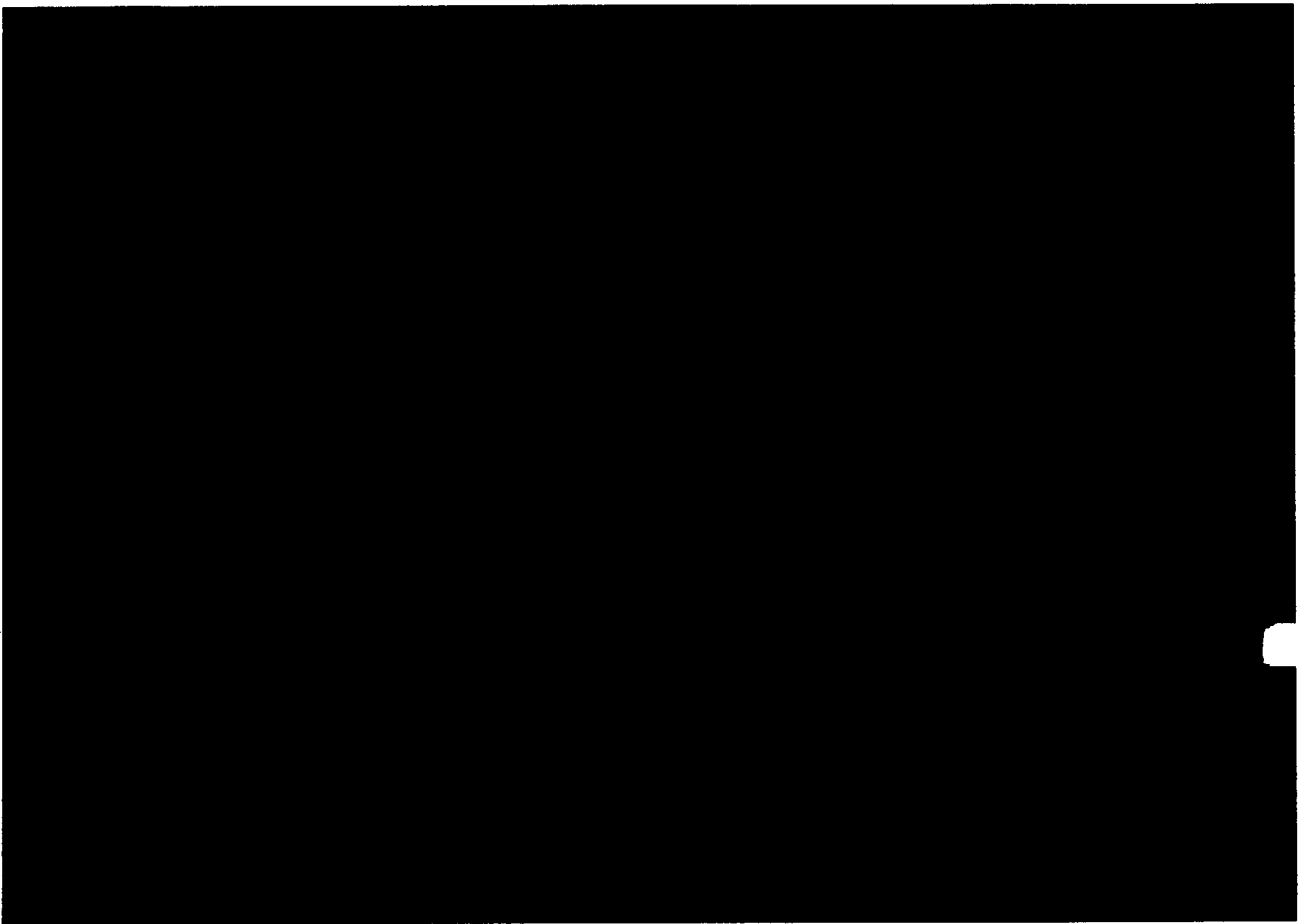
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
MEV2013-mit	% bbp						
Bruto collectieve uitgaven	49,8	49,9	49,4	49,2	48,8	48,8	48,7
Collectieve lasten	38,4	39,0	40,0	39,9	39,8	40,0	40,1
Niet-belastingmiddelen	6,9	7,3	6,6	6,2	6,2	5,9	5,8
EMU-saldo	-4,5	-3,7	-2,7	-3,0	-2,7	-2,9	-2,8
EMU-saldo (mld euro)	-27	-23	-17	-20	-18	-20	-20
EMU-schuld	65,5	71,4	71,8	72,3	72,2	72,4	72,2
Verschil met mit van juni 2012							
Bruto collectieve uitgaven	-0,5	-0,7	-0,6	-0,5	-0,5	-0,6	-0,6
Collectieve lasten	0,1	0,0	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0
Niet-belastingmiddelen	-0,5	-0,4	-0,6	-0,7	-0,7	-0,8	-0,8
EMU-saldo	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0	-0,1	-0,2
EMU-saldo (mld euro)	1,1	0,7	1,2	0,8	-0,3	-0,7	-1,8
EMU-schuld	0,3	-0,3	-1,1	-1,2	-1,7	-1,9	-1,9

Gebruikte afkortingen

AFM	Autoriteit Financiële Markten
AHK	Algemene heffingskorting
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
AKW	Algemene Kinderbijslag
ANW	Algemene Nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
AOF	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOW	Algemene Ouderdompensioen
AWBZ	Algemene wet bijzondere ziektekosten
AWF	Algemeen werkloosheidsfonds
blo	beleidsmatige lastenontwikkeling op EMU-basis
bcm	beslissing personenauto's en motorfietsen
btw	Belasting op de toegevoegde waarde
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CER	Compensatie eigen risico zorgverzekeringwet
CIZ	Centraal Inkomende Ouderen Zorg
corop-gebied	Nederland is ingedeeld in 40 statistische regio's. De naam Corop komt van Coördinatie Commissie Regionaal Onderzoeks Programma
CPB	Centraal Planbureau
DBC	Diagnose-behandelcombinatie (declaratiesysteem zorg)
DNB	De Nederlandsche Bank
EC	Europese Commissie
EMU	Economische en Monetaire Unie (EMU) is het gemeenschappelijk optreden van de Europese landen
EU	Europese Unie
Eurostat	Bureau voor de Statistiek van de Europese Unie
GGZ	Gemeentelijke gezondheidszorg en verslavingszorg
ib	inkomenbelasting
IGZ	Inspectie voor de Gezondheidszorg
IOAW	Wet Inkomensvoorziening Ouders en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte Werkloze werknemers
IOAZ	Wet Inkomensvoorziening Ouders en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte gewezen Zelfstandigen
IOW	Inkomensvoorziening voor oudere werklozen
KIK	Keuzes in Kaart; de publicatie van het CPB waarin de verkiezingsprogramma's van politieke partijen worden doorgerekend
LWOO	Leerwegonderwijs en ander onderwijs
MBI	Macrobeheersinstrument zorg
mbo	Middelbaar beroepsopleiding
MEE	Vereniging voor ondersteuning bij leven met een beperking
MEV	Macro Economische Verkenning (de publicatie van het CPB die op Pijnschedag wordt gepubliceerd)
mkb	Midden- en kleinbedrijf
MKOB	Wet mogelijkheid koopkrachtbegemoetkoming oudere belastingplichtigen
MIA	Milieu-investeringsaftrek
mb	motorrijtuigenbelasting
NMA	Nederlandse Mededingingsautoriteit
OLZ	Overheidsvoorziening langdurige zorg
ov	openbaar vervoer
PBO	Publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie
PGB	Persoonsgebonden budget
PRO	Praktijkondersteunend onderwijs
RA	Regerakkoord (financieel kader)
RDA	Research & Development Aftrek

SDE	Stimulering Duurzame Energieproductie
SDE+	Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE+)
SEH	Spoedeisende Eerste Hulpdiensten
SEW	Spaarkering eigen woning
SW	Sociale werkvoorziening
TKI	Topschieten voor Kennis en Innovatie
UAZ	Uitvoering AWBZ door zorgverzekeraars
UFR	Uniforme loonwet
ULB	Uniformering loonbegrip
UWV	Uitvoering instelling Werknemersverzekeringen
vmbo	Vorbereidend middelbaar beroepsopleiding
vo	Voorbasisonderwijs
vpb	Vennootschapsbelasting
WAO	Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAJONG	Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten
WAZ	Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen
WBSO	Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk
WGA	Wet op de Arbeidsongeschiktheid Arbeidsongeschikten
WIA	Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen
WML	Wetelijk minimumloon
WMO	Wet maatschappelijke ondersteuning
WvZ	Wetasserment omliggende zaken
WSW	Wet sociale werkvoorziening
Wvca	Wet op de Verzekering Arbeid Zaken en Gehandicapten
WTOS	Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten
WVA	Wet tegemoetkoming aanricht fondsen en premie voor ziekteverzekeringen
WW	Werkloosheidswet
Wwb	Wet Werk en Bijstand
WWS	Woningwaarderingstelsel
zbo	Zelfstandig bestuursorgaan
Zvw	Zorgverzekeringswet
zfp	Zelfstandige zonder personeel
ZZP	Zorgzwaartepakket

Dit is een uitgave van:

Centraal Planbureau
Van Stolkweg 14
Postbus 80510 | 2508 GM Den Haag
T (070) 3383 380

info@cpb.nl | www.cpb.nl

Oktober 2012

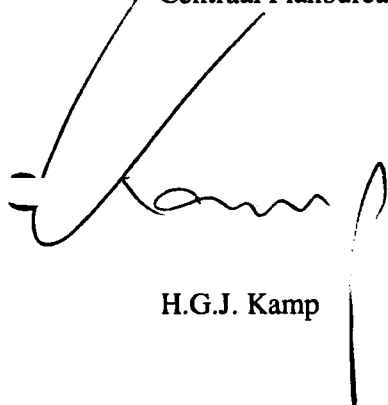
H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Aan de Voorzitter van de Eerste Kamer
der Staten-Generaal
Postbus 20017
2500 EA DEN HAAG

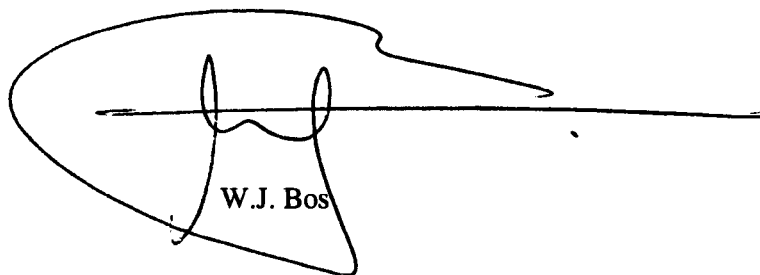
Kenmerk: 201200666

Den Haag, 29 oktober 2012

Hierbij bieden wij u het eindverslag van onze werkzaamheden aan met daarbij gevoegd het regeerakkoord van de fracties van VVD en PvdA. Bijgevoegd is tevens de hierbij behorende "Analyse economische effecten financieel kader regeerakkoord" van het Centraal Planbureau.

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

Sociale Alliantie Fryslân

Keetwoltje 1
8921 EV Leeuwarden
058 – 212 17 00
info@socialealliantiefryslan.nl
www.socialealliantiefryslan.nl

Aan: de kabinetsinformateurs
Dhr. Bos en dhr. Kamp
p/a Tweede Kamer der Staten Generaal
Postbus 20018
2500 AE Den Haag.

c.c.: de fractievoorzitters van de Tweede Kamerfracties.

Betreft: Kantelingsgedachte Werk en Inkomen
Meer beleidsruimte gemeenten

Leeuwarden, 22 oktober 2012

Geachte heren Bos en Kamp,

We willen u op de valreep van uw werkzaamheden als informateurs graag nog een hartenkreet meegeven. Het gaat niet om wetwijzigingen of ingrijpende beleidsveranderingen. Het gaat om een visie die een andere dienstverlening, een verandering in denken en handelen vraagt. Een visie die de vaak verlamdende bureaucratie te lijf gaat!

Veel burgers hebben het gevoel dat ze zelf geen grip meer hebben op hun eigen toekomst. De grote afhankelijkheid van (overheids)instanties en van beoordelaars levert vaak een gevoel van machteloosheid op. Een gevoel dat versterkt wordt door de ontmoedigende procedures en regelgeving die als een beschermklaag om de beslissers heen is gebouwd. Gevolg is een passieve, afwachtende houding bij de burger. De instanties die de sociale regelingen uitvoeren zouden veel beter in kunnen spelen op de ideeën en mogelijkheden van hun klanten. Dat zou het vertrekpunt moeten zijn voor de dienstverlening en de communicatie, met maatwerk en creatieve oplossingen als resultaat. De contacten met de burgers kunnen op grond daarvan veel coöperatiever en productiever verlopen!

We stellen voor om het klassieke uitvoeringsbeleid in te wisselen voor een integraal participatiebeleid! Kenmerkend voor een participatiebeleid is dat de burger en zijn situatie uitgangspunt en startpunt zijn en niet de regelgeving. Dat is de basis van de dienstverlening in het kader van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO), vervat in de zogenaamde Kantelingsgedachte. Die Kanteling zou ook van toepassing moeten zijn op Werk en Inkomen. De huidige praktijk is echter dat de beoordeling en dienstverlening van sociale diensten en het UWV vooral vanuit de regelgeving plaatsvinden, met steeds meer nadruk op de plichten en steeds minder op de rechten van de burger! De burger raakt snel verstrikt in een wirwar aan ongrijpbare codes en rituelen van de systeemwereld.

De gemeente zal afscheid moeten nemen van de klassieke aanvraagprocedures en letterlijk in gesprek gaan met de burger. De burger die zich meldt of aangemeld wordt krijgt de uitnodiging om een gesprek over zijn situatie te voeren. In dit gesprek wordt bekeken wat de persoon nodig heeft om stappen te maken. Vervolgens worden de voorzieningen er bij gezocht die echt persoonlijk maatwerk leveren. Het gaat dan vaak om voorzieningen die onder verschillende gemeentelijke diensten vallen

(zoals sociale zaken, welzijn, belastingen, economische zaken, huisvesting). De medewerker van de gemeente zal voorbij allerlei schotten een pakket aan voorzieningen moeten kunnen aanbieden aan de burger. Hoe dat geregeld en afgestemd wordt is een interne zaak van de gemeente waar de burger niet mee belast behoort te worden!

Daar horen dan uitgangspunten bij als:

- Ken je burger en investeer consequent in de relatie met de burger
- Baseer het beleid op 'vertrouwen, tenzij' in plaats van op 'wantrouwen, omdat'.
- Bouw daarom een dienstverlening op zonder standaards en dichtgetimmerde procedures en protocollen
- Maak profielen van burgers, niet van risicogroepen!
- Ga in de dienstverlening uit van maakbaarheid en niet van haalbaarheid
- Werk aan duurzame oplossingen en niet aan tijdelijke noodverbanden
- Ga wensdenken: 'hoe zou het kunnen?' in plaats van 'wat kan'
- Voer een open gesprek met de burger: wees allereerst dienstverlener en niet een beoordelaar!
- Inventariseer in een gesprek wat nodig is en niet wat moet
- Stel eisen aan kwaliteit van de gespreksvoering: activeer de burger en geef ruimte aan eigen ideeën van die burger
- 'Zelfredzaam, eigen regie, zelfgekozen perspectief': wie bepaalt de norm? Geef de burger werkelijk de mogelijkheid om zijn eigen toekomst in te richten
- Benut de vele netwerken en samenwerkingsverbanden van maatschappelijke instellingen
- Vraag niet alleen integraal werken van de maatschappelijke organisaties maar vraag dat ook van de eigen ambtelijke organisatie.

We verzoeken u om te stimuleren dat het komende kabinet aan de slag gaat om deze verandering in denken en handelen vorm te geven. Het vergt een langdurige aanpak: er moet een proces in gang worden gezet bij beleidsmakers, ambtelijke uitvoerders en bij de burgers.

Gemeenten zijn de overheden die het dichtst bij de burger staan. Deze constatering vormt een belangrijk motief voor het overhevelen en decentraliseren van rijkstaken naar gemeenten. We pleiten er voor om gemeenten dan ook meer beleidsruimte te geven voor hun sociale beleid. Een ingrijpende beperking zoals de maximale norm van 110% om in aanmerking te komen voor minimaregelingen behoort ongedaan gemaakt te worden.

We vinden het de moeite waard om de samenleving vriendelijker en meer uitnodigend te maken. We rekenen er op dat u die wens met ons deelt en uw best doet om er een kabinetsmissie van te maken!

Met vriendelijke groet,

De Sociale Alliantie Fryslân,

namens ~~deze~~,

Nanne de Jong.

De Sociale Alliantie Fryslân is een breed platform dat zich inzet voor het bestrijden van armoede in Fryslân. In de werkgroep nemen organisaties deel waarin voornamelijk vrijwilligers actief zijn: maatschappelijk activeringswerk Protestantse Kerk Nederland, Solidair Friesland, Fries Samenwerkingsverband Uitkeringsgerechtigden FSU, CNV Vakmensen, FNV Bondgenoten, FNV Vakcentrale Noord en Oost, Stichting samenwerkende Friese Voedselbanken, Humanitas district Noord en plaatselijke Arme Kant groepen.

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

De heer N. de Jong
Sociale Alliantie Fryslân
Keetwaltje 1
8921 EV Leeuwarden

Kenmerk: 201200668

Den Haag, 29 oktober 2012

Geachte heer De Jong,

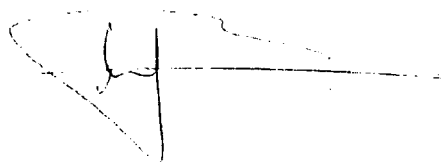
Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

BEZORGEN

Bureau Kabinetsformatie
t.a.v. de heren informateurs
H.G.J. Kamp en drs W.J. Bos
Plein 2
2511 CR Den Haag

Tevens per post PB 20008 1500 EN Den Haag

Amsterdam, 25 oktober 2012

Mijne heren,

Hiermede wenden wij ons tot u m.b.t. het volgende:

De Vereniging van Gepensioneerden uit de Detailhandel is een volledige rechtspersoonlijkheid bezittende vereniging, waarvan het lidmaatschap open staat voor allen die hun aanvullende pensioen hebben opgebouwd tijdens hun arbeidsverhouding met werkgevers in de detailhandel. Het begrip "detailhandel" is breed gedefinieerd (zie de bijgevoegde statuten).

De gepensioneerden / leden van onze vereniging hebben gedurende vele jaren een deel van hun salaris gespaard in de vorm van een pensioenpremie. Het gespaarde is de facto "achtergesteld salaris / loon". Tijdens hun dienstverband hadden de leden geen vrije keus om hun spaargeld bij deze of gene bank of verzekeraar onder te brengen. Door het simpele feit dat zij een arbeidsovereenkomst cum annexis hadden met hun werkgever, waren zij verplicht deelnemer in het pensioenfonds, in sommige gevallen een ondernemingspensioenfonds, in andere gevallen een Bedrijfstakpensioenfonds voor de branche, waartoe de onderneming van hun bedrijf behoort / behoorde. De werkgevers en de werknemers vulden het fondsvermogen door betaling c.q. inhouding van premies. Als gevolg van fusies / concentraties van ondernemingen, werden de respectievelijke pensioenfondsen soms samengevoegd of overgeheveld naar een bedrijfstakpensioenfonds.

In vrijwel alle gevallen is in de loop van de jaren het vermogen van pensioenfondsen afgeroomd of qua inkomsten verminderd door lagere werkgeverspremies. Zulks geschiedde in navolging van de handelwijze van een toenmalige minister van financiën, die van mening was dat het ABP-vermogen te groot was geworden en dat derhalve een deel van de premie-opbrengsten kon worden benut voor verlaging van het begrotingstekort van de staat. De ondernemingen volgden het voorbeeld, met resultaat verkleining van het fondsvermogen ten gunste van het ondernemingsvermogen c.q. ter verbetering van het resultaat van de onderneming.

De werknemers in het bedrijfsleven hebben immer trouw hun premies betaald (de werknemerspremies werden nimmer verlaagd) in het vertrouwen op een waardevast pensioen (en in sommige gevallen zelfs een welvaartsvast pensioen). Waardevast betekent dat de pensioenen jaarlijks worden geïndexeerd met een zodanig percentage, dat de pensioenen in de pas lopen met de lonen / salarissen.

Die indexering is voor de gepensioneerden nu reeds een vier- of vijftal jaren gepasseerd omdat "hun" fonds over te weinig vermogen beschikte, een rechtstreeks gevolg van het hiervoor gememoreerde. De dekkingsgraad werd voortdurend lager omdat het fonds er niet meer in kon slagen voldoende rendement op het vermogen te maken.

Onze leden blijven hierdoor reeds jaren achter in hun inkomen ten opzichte van de werkers van heden. Praktisch gesproken komt het erop neer, dat velen op een niveau zitten van vier of vijf jaren geleden. Dat is onaanvaardbaar, zij krijgen immers een deel van hun spaargeld niet terug. Dit is een situatie, die niet kan / mag voortduren. Voor mensen, die tijdens hun werkzame leven al onderaan de financiële ladder stonden, betekent het dat zij als gepensioneerden hollen in de richting van armoede. De voortdurende non-indexering wordt gevoeld als een niet te rechtvaardigen aanslag op hun inkomen /vermogen.

Wij vragen u aan de partijen, die thans onder uw leiding, aan tafel zitten klip en klaar duidelijk te maken dat het noodzakelijk is, dat er linksom of rechtsom maatregelen

Vereniging van Gepensioneerden uit de Detailhandel

Secretariaat:
Mijehof 266
1106 HV Amsterdam
Tel: 020-7854223
E-mail: info@v-g-d.nl

worden getroffen door het nieuwe kabinet, die ertoe leiden dat de pensioenen van onze leden weer op het niveau komen, waarop ze reeds jaren moeten zijn en dat de achterstand wordt gecorrigeerd.

Dat kan, naar ons inzicht, als de pensioenfondsen waarvan onze leden afhankelijk zijn, enerzijds tijdelijk gefaciliteerd worden met betrekking tot een lagere dekkingsgraad en anderzijds een kapitaalinjectie krijgen van de ondernemingen waaraan die fondsen zijn gelieerd c.q. de rechtsoptvolgers van de ondernemingen, waar de gepensioneerden hun brood verdienen en spaarden voor hun pensioen.

Wij rekenen op de toekomstige regering.

Hoogachtend,

Mw W. Wieten-Göbel

Secretaris.

Bijlage

@notaris

SCHOUDERMANTEL 37
3981 AE BUNNIK

CORRESPONDENTIE
POSTBUS 74
3980 CB BUNNIK

T: 030 656 87 88
F: 030 656 56 68
E: INFO@ANOTARIS.NL
I: WWW.ANOTARIS.NL

BANK
SNS BANK 94.26.04.660
T.N.V. DERDENGELDEN
ANOTARIS

BTW NUMMER
NL8134.89.660.B01

AFSCHRIFT AKTE VAN STATUTENWIJZIGING

van

Vereniging Gepensioneerden uit de Detailhandel

akte de dato 1 juni 2012

STATUTENWIJZIGING

32329 DB

Heden, een juni tweeduizend twaalf, verscheen voor mij, Mr Job Broos, hierna te noemen: —
 notaris, waarnemer van het vacante notariskantoor van mr Thomas Cornelis Bartholomeus —
 Melchior Langerwerf, met als vestigingsplaats Bunnik: —

de heer Dennis Wilhelmus Maria Boerboom, geboren te Gendringen op vijf december —
 negentienhonderd zeventig, houder van een paspoort nummer: NM88963K5, te dezer zake —
 woonplaats kiezend ten kantore van voornoemde notaris, ten deze handelende als schriftelijk —
 gevolmachtigde van: —

1. de heer Harmannus Gerhardus Jacobus Emanuel PLAGGE, geboren op vijftwintig —
 december negentienhonderd negenendertig te Groningen (paspoort nummer: NYCBJ9D6),
 wonende Vincent van Goghlaan 25, 5246 GA Rosmalen; —
2. de heer Johannes Josephus VERLAAN, geboren op veertien januari negentienhonderd —
 eenenveertig te 's-Gravenhage (paspoort nummer: NRD02DB69), wonende Windrust 13, —
 2351 EV Leiderdorp, —

bestuursleden van na te noemen vereniging en tezamen vertegenwoordigend het bestuur van
 de vereniging met volledige rechtsbevoegdheid: **Vereniging Gepensioneerden uit de** —
Detailhandel, statutair gevestigd te Utrecht, kantoorhoudende Mijehof 266, 1106 HV —
 Amsterdam Zuid-Oost, ingeschreven in het handelsregister van de Kamer van Koophandel —
 onder nummer 40345463, deze vereniging hierna te noemen: vereniging, handelend ter —
 uitvoering van een na te melden besluit tot statutenwijziging. —

Van de voimacht blijkt uit een onderhandse volmacht welke aan deze akte is gehecht. —

BESLUIT TOT STATUTENWIJZIGING.

Blijkens de aan deze akte gehechte notulen van de algemene vergadering van de vereniging —
 van twee mei tweeduizend twaalf is besloten tot wijziging van de statuten van de —
 vennootschap. —

STATUTENWIJZIGING.

De statuten worden gewijzigd als volgt: —

STATUTEN**DEFINITIES****Artikel 1.**

In deze statuten wordt verstaan onder: —

Vereniging:	Vereniging van Gepensioneerden uit de Detailhandel. —
Bestuur:	Het Bestuur van de Vereniging. —
ALV:	De Algemene Ledenvergadering van de Vereniging. —
Bestuurder:	De bestuurder(s) van de Vereniging van Gepensioneerden uit de — Detailhandel in de zin — van artikel 2:37 Burgerlijk Wetboek. —
Pensioenfonds:	Alle in Nederland gevestigde pensioenfondsen waarvan de — pensioengerechtigden en uitkeringsgerechtigden in welke — hoedanigheid dan ook werkzaam zijn geweest in de detailhandel in de breedste zin van het woord. —
Leden:	Personen waarvan het pensioen of nabestaandenpensioen is — ingegaan. —
Detailhandel:	Ondernemingen, die als kleinhandel of ambachtelijk bedrijf tegen — betaling goederen en/of diensten aanbieden en leveren aan — consumenten. —
Organen van het Pensioenfonds	Organen van het pensioenfonds, zoals Bestuur, Deelnemersraad. — Verantwoordingsorgaan, Raad van Toezicht etc. als bedoeld in — de statuten van het betreffende pensioenfonds, en als bedoeld in de — reglementen van dat pensioenfonds. —
Pensioenuitvoerder:	De door het pensioenfonds gecontracteerde uitvoerder. —

NAAM EN ZETEL**Artikel 2.**

1. De vereniging draagt de naam: **Vereniging van Gepensioneerden uit de Detailhandel.**
2. Zij heeft haar zetel in de gemeente Utrecht.

DOEL**Artikel 3.**

1. De vereniging heeft ten doel:
  - a. het verkrijgen van (on)middellijke bestuursverantwoordelijkheid in de pensioenfondsen, waarvan haar leden / gepensioneerden hun pensioen ontvangen;
  - b. het behartigen van de belangen van gepensioneerden bij de in aanmerking komende Pensioenfondsen;
  - c. het vertoeken van wensen van de leden verband houdende met de inhoud en uitvoering van pensioenreglementen;
  - d. het adviseren van haar leden; evenals het verrichten van al hetgeen met het vorenstaande verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin van het woord;
  - e. het bewerkstelligen van collectieve materiële voordelen anders dan pensioen en het aangaan van overeenkomsten daartoe.
2. De vereniging tracht dit doel te bereiken door:
  - a. het onderhouden van contacten met de organen van de daarvoor in aanmerking komende pensioenfondsen, alsmede met de uitvoerder(s) van de pensioenregelingen van deze fondsen;
  - b. het bevorderen dat de mening van gepensioneerden over pensioenaangelegenheden bekendheid krijgt in overlegsituaties op elk niveau;
  - c. het houden van contact-bijeenkomsten en vergaderingen met de leden;
  - d. het onderhouden van schriftelijke contacten met de leden alsmede informatievoorziening via de website van de vereniging;
  - e. het ten behoeve van de leden bemiddelen en het geven van advies bij problemen rond pensioen en toeslagen;
  - f. het namens de leden van de vereniging stellen van gekwalificeerde kandidaten voor functies in de besturen en organen van pensioenfondsen, waarvan leden hun pensioen ontvangen;
  - g. het samenwerken met andere verenigingen die een soortgelijk doel nastreven;
  - h. alle andere geëigende middelen, die aan het doel van de vereniging bevorderlijk kunnen zijn;
  - i. het aanwenden van alle wettelijk toegestane middelen.

LIDMAATSCHAP**Artikel 4.**

1. Lid van de vereniging kunnen zijn:
  - a. personen die een pensioen ontvangen van of namens enig pensioenfonds uit de detailhandel,
  - b. personen die een uitkering ontvangen, verband houdende met hun beëindigde arbeidsrelatie, zoals een WAO-uitkering, VUT-regeling of afvloeiingsregeling en uit dien hoofde een pensioenaanspraak hebben bij enig pensioenfonds uit de detailhandel.
2. Het bestuur kan toestemming geven voor het lidmaatschap van personen die niet onder de criteria vallen genoemd in lid 1.
3. Leden zijn zij die zich schriftelijk als lid bij het bestuur hebben aangemeld en door het bestuur als lid zijn toegelaten, blijkens een door het bestuur afgegeven verklaring. In geval van niet-toelating door het bestuur kan de algemene ledenvergadering alsnog tot toelating besluiten.

Het lidmaatschap is persoonlijk en kan niet worden overgedragen of door erfopvolging worden verkregen, behoudens het bepaalde in artikel 5 lid 5. Indien het lidmaatschap eindigt op grond van het bepaalde in artikel 5 lid 1 sub d en het lid was ten tijde van overlijden gehuwd of geregistreerd als partner in de zin van het geregistreerd partnerschap, dan gaat het lidmaatschap van rechtswege over op diens voormalige partner, indien deze in aanmerking komt voor een uitkering van een pensioenfonds uit de detailhandel. Wanneer de voormalig partner binnen zes maanden na het overlijden van het lid schriftelijk mededeelt geen lid te willen zijn van de vereniging, wordt deze geacht nooit lid te zijn geweest, tenzij de voormalig partner voor bedoelde mededeling handelingen heeft verricht of nagelaten waaruit het tegendeel is gebleken.

Artikel 5.

1. Het lidmaatschap eindigt:
  - a. door opzegging door het lid;
  - b. door opzegging door de vereniging;
  - c. door ontzetting;
  - d. door de dood van het lid.
2. Opzegging van het lidmaatschap door het lid kan slechts geschieden tegen het einde van het boekjaar. Zij geschiedt schriftelijk aan het bestuur met inachtneming van een opzeggingstermijn van ten minste vier weken. Indien een opzegging niet tijdig heeft plaatsgevonden, loopt het lidmaatschap door tot het einde van het eerstvolgende boekjaar.
Het lidmaatschap eindigt onmiddellijk:
  - a. indien redelijkerwijs van het lid niet gevergd kan worden het lidmaatschap te laten voortduren;
  - b. binnen een maand nadat een besluit waarbij de rechten van de leden zijn beperkt of hun verplichtingen zijn verzwaaard, aan een lid bekend is geworden of is medegedeeld tenzij het betreft een wijziging van de geldelijke rechten en verplichtingen;
  - c. binnen een maand nadat een lid een besluit is medegedeeld tot omzetting van de vereniging in een andere rechtsvorm of tot fusie.
3. Opzegging van het lidmaatschap namens de vereniging kan tegen het einde van het lopende boekjaar door het bestuur worden gedaan:
  - a. wanneer een lid na daartoe bij herhaling schriftelijk te zijn aangemaand op één november niet volledig aan zijn geldelijke verplichtingen jegens de vereniging over het lopende boekjaar heeft voldaan;
  - b. wanneer het lid heeft opgehouden te voldoen aan de vereisten die op dat moment door de statuten voor het lidmaatschap worden gesteld.
 De opzeggingstermijn is ten minste vier weken. Indien een opzegging niet tijdig heeft plaatsgevonden, loopt het lidmaatschap door tot het einde van het eerstvolgende boekjaar. De opzegging kan evenwel onmiddellijke beëindiging van het lidmaatschap tot gevolg hebben, wanneer redelijkerwijs van de vereniging niet kan worden gevergd het lidmaatschap te laten voortduren. De opzegging geschiedt steeds schriftelijk met opgave van de redenen.
4. Ontzetting uit het lidmaatschap kan alleen worden uitgesproken wanneer een lid in strijd met de statuten, reglementen of besluiten van de vereniging handelt of wanneer het lid de vereniging op onredelijke wijze benadeelt. Zij geschiedt door het bestuur, dat het lid zo spoedig mogelijk van het besluit in kennis stelt, met opgave van de redenen. Het betrokken lid is bevoegd binnen één maand na de ontvangst van de kennisgeving in beroep te gaan bij de algemene ledenvergadering. Gedurende de beroepstermijn en hangende het beroep is het lid geschorst. Een geschorst lid heeft geen stemrecht.

5. Wanneer het lidmaatschap in de loop van een boekjaar eindigt, blijft de _____ jaarlijkse bijdrage voor het geheel door het lid verschuldigd, tenzij het bestuur anders _____ beslist. _____

CONTRIBUTIES EN BIJDAGEN

Artikel 6.

1. Ieder lid is jaarlijks een contributie verschuldigd. De hoogte van de contributie _____ wordt jaarlijks voor het komende jaar vastgesteld door de algemene ledenvergadering. _____
2. Het bestuur is bevoegd in bijzondere gevallen gehele of gedeeltelijke ontheffing van de _____ verplichting tot betaling van de contributie te verlenen. _____

Artikel 7.

Het Bestuur is bevoegd overeenkomsten te sluiten met instellingen en ondernemingen voor _____ (sponsor) bijdragen aan de vereniging. _____

BESTUUR

Artikel 8.

1. De algemene ledenvergadering stelt het aantal bestuursleden vast op een oneven aantal. _____
2. Door de algemene ledenvergadering kunnen als bestuurslid gekozen worden leden van de vereniging, uit een voordracht door het bestuur en/of door leden gestelde kandidaten. De voordracht door de leden dient door minstens tien leden te zijn ondertekend en vóór de _____ algemene vergadering schriftelijk bij het bestuur te zijn ingediend. _____
3. Het bestuur is, in afwijking van lid 2, bevoegd een of meerdere personen van buiten de _____ vereniging voor te dragen voor benoeming of ontslag als bestuurslid. _____
4. Het aantal te benoemen bestuursleden van buiten de vereniging kan niet meer zijn dan _____ een derde van het aantal bestuursleden zoals vastgesteld door de algemene _____ ledenvergadering. _____
5. Het bestuur bestaat uit minimaal vijf leden, die uit hun midden een voorzitter, een _____ vicevoorzitter, een secretaris en een penningmeester aanwijzen. _____
6. Bestuursleden kunnen te allen tijde onder opgaaf van redenen door de algemene _____ ledenvergadering worden geschorst of ontslagen. De algemene ledenvergadering besluit _____ tot schorsing of ontslag met een meerderheid van twee/derde van _____ de uitgebrachte stemmen. Het gekozen bestuurslidmaatschap eindigt eveneens indien _____ het lidmaatschap van de vereniging eindigt. _____
7. De schorsing eindigt wanneer de algemene ledenvergadering niet binnen _____ drie maanden daarna tot schorsing heeft besloten. Het geschorste bestuurslid wordt in de gelegenheid gesteld zich in de algemene ledenvergadering te verantwoorden en kan zich _____ daarbij door een raadsman doen bijstaan. _____
8. De bestuursleden worden benoemd voor een periode van drie jaar. Onder een _____ jaar wordt te dezen verstaan de periode tussen twee opeenvolgende jaarlijkse _____ algemene ledenvergaderingen. De gekozen bestuursleden treden af volgens een door het _____ bestuur op te maken rooster. Een volgens het rooster aftredend bestuurslid is onmiddellijk herkieesbaar. _____
9. Indien het aantal bestuursleden beneden het in lid 1 vermelde minimum is gedaald, blijft _____ het bestuur niettemin bevoegd. Het bestuur is verplicht zo spoedig mogelijk een algemene ledenvergadering te beleggen, waarin de voorziening in de vacature(s) aan de orde komt. _____
10. Op de vergaderingen en de besluitvorming van het bestuur is het bepaalde in _____ de artikelen 11 tot en met 14 zoveel mogelijk van toepassing. _____

Artikel 9.

1. Het bestuur is belast met het besturen van de vereniging. _____
2. Het bestuur is, met voorafgaande goedkeuring van de algemene _____ ledenvergadering, bevoegd te besluiten tot het aangaan van overeenkomsten tot _____ verkrijging, vervreemding of bezwaring van registergoederen en tot het aangaan van _____ overeenkomsten waarbij de vereniging zich als borg of hoofdelijk medeschuldenaar _____ verbindt, zich voor een derde sterk maakt of zich tot zekerheidstelling voor een schuld van _____

een ander verbindt. Het bestuur is tevens bevoegd tot het aannemen van schenkingen en erfelingen.

3. Kosten gemaakt ten behoeve van de uitoefening van hun functie, worden de bestuurders vergoed.
4. Het bestuur is bevoegd bepaalde onderdelen van zijn taak onder zijn verantwoordelijkheid te doen uitvoeren door commissies, die door het bestuur worden benoemd, dan wel uit te besteden aan derden.
5. Het bestuur is bevoegd vertegenwoordigers in organen en/of het bestuur van een pensioenfonds te benoemen dan wel voor te dragen.

Artikel 10.

1. Het bestuur vertegenwoordigt de vereniging in en buiten rechte.
2. De vertegenwoordigingsbevoegdheid komt mede toe aan de voorzitter samen met enig ander bestuurslid.

ALGEMENE LEDENVERGADERINGEN

Artikel 11.

De algemene ledenvergaderingen worden gehouden in de gemeente Utrecht, tenzij het bestuur daartoe een andere in Nederland gelegen gemeente aanwijst.

Artikel 12.

1. Toegang tot de algemene ledenvergaderingen hebben de leden die niet geschorst zijn, evenals degenen die daartoe door het bestuur en/of de algemene ledenvergadering zijn uitgenodigd. Een geschorst lid heeft toegang tot de vergadering waarin het besluit tot zijn schorsing wordt behandeld, en is bevoegd daarover dan het woord te voeren.
2. Met uitzondering van een geschorst lid heeft ieder lid één stem in de algemene ledenvergadering. Ieder stemgerechtigd lid kan aan een andere stemgerechtigde schriftelijk volmacht verlenen tot het uitbrengen van zijn stem. Een stemgerechtigde kan voor ten hoogste twee personen als gevolmachtigde optreden.
3. Een eenstemmig besluit van alle stemgerechtigde leden, ook al zijn zij niet in vergadering bijeen, heeft, mits met voorkennis van het bestuur genomen, dezelfde kracht als een besluit van de algemene ledenvergadering. Dit besluit kan ook schriftelijk tot stand komen.
4. De voorzitter bepaalt de wijze waarop de stemmingen in de algemene ledenvergadering worden gehouden.
5. Alle besluiten waaromtrent bij de wet of bij deze statuten geen grotere meerderheid is voorgeschreven, worden genomen bij volstreekte meerderheid van de uitgebrachte stemmen. Bij staking van stemmen over zaken is het voorstel verworpen. Staken de stemmen bij verkiezing van personen, dan beslist het lot. Indien bij verkiezing tussen (meer dan twee) personen door niemand een volstreekte meerderheid is verkregen, wordt herstemd tussen de twee personen, die het grootste aantal stemmen kregen, na tussenstemming.

Artikel 13.

1. De algemene ledenvergaderingen worden geleid door de voorzitter. Bij diens afwezigheid wijzen de aanwezige bestuursleden een voorzitter aan. Zijn geen bestuursleden aanwezig, dan voorziet de vergadering zelf in haar leiding.
2. Het door de voorzitter ter algemene ledenvergadering uitgesproken oordeel over de uitslag van een stemming, is beslissend. Hetzelfde geldt voor de inhoud van een genomen besluit, voor zover werd gestemd over een niet schriftelijk vastgelegd voorstel. Wordt echter, onmiddellijk na het uitspreken van het oordeel van de voorzitter de juistheid daarvan betwist, dan vindt een nieuwe stemming plaats, indien de meerderheid van de vergadering of indien de oorspronkelijke stemming niet hoofdelijk of schriftelijk geschiedde, een stemgerechtigde aanwezige dit verlangt. Door deze nieuwe stemming vervallen de rechtsgevolgen van de oorspronkelijke stemming.

Van het ter algemene ledenvergadering verhandelde worden notulen gehouden door de secretaris of door een door de voorzitter aangewezen persoon. Deze notulen worden in dezelfde of in de eerstvolgende algemene ledenvergadering vastgesteld en ten blijke daarvan door de voorzitter en de secretaris van die vergadering ondertekend.

Artikel 14.

1. Het boekjaar van de vereniging is gelijk aan het kalenderjaar. Jaarlijks wordt ten minste één algemene ledenvergadering gehouden en wel binnen zes maanden na afloop van het boekjaar behoudens verlenging van deze termijn door de algemene ledenvergadering. In deze algemene ledenvergadering brengt het bestuur zijn jaarverslag uit over de gang van zaken in de vereniging en over het gevoerde beleid. Het legt de balans en de staat van baten en lasten met een toelichting alsmede de begroting voor de 3 volgende boekjaren ter goedkeuring aan de algemene ledenvergadering voor. Deze stukken worden ondertekend door de bestuursleden; ontbreekt de ondertekening van een of meer hunner, dan wordt daarvan onder opgave van redenen melding gemaakt.
2. Wordt over de getrouwheid van de stukken bedoeld in het vorige lid aan de algemene ledenvergadering niet overgelegd een verklaring afkomstig van een accountant als bedoeld in artikel 2:393 lid 1 van het Burgerlijk Wetboek, dan benoemt de algemene ledenvergadering, jaarlijks, een commissie van ten minste twee leden die geen deel van het bestuur mogen uitmaken.
3. Het bestuur is verplicht aan de commissie ten behoeve van haar onderzoek alle door haar gevraagde inlichtingen te verschaffen, haar desgewenst de kas en waarden te tonen en inzage in de boeken en bescheiden van de vereniging te geven.
4. De commissie onderzoekt de in lid 1 en lid 3 bedoelde stukken.
5. Vergt dit onderzoek naar het oordeel van de commissie bijzondere boekhoudkundige kennis, dan kan zij zich op kosten van de vereniging door een deskundige doen bijstaan. De commissie brengt aan de algemene ledenvergadering verslag van haar bevindingen uit.

Artikel 15.

1. Algemene ledenvergaderingen worden door het bestuur bijeengeroepen zo dikwijls het dit wenselijk oordeelt of daartoe op grond van de wet verplicht is.
2. Op schriftelijk verzoek van ten minste twintig stemgerechtigde leden is het bestuur verplicht tot het bijeenroepen van een algemene ledenvergadering, te houden binnen vier weken na indiening van het verzoek. Indien aan het verzoek binnen veertien dagen geen gevolg wordt gegeven, kunnen de verzoekers zelf tot de bijeenroeping van de algemene ledenvergadering overgaan op de wijze als in lid 3 bepaald of door middel van een advertentie in ten minste één in Nederland veel gelezen dagblad. De verzoekers kunnen dan anderen dan bestuursleden belasten met de leiding van de vergadering en het opstellen van de notulen.
3. De bijeenroeping van de algemene ledenvergadering geschiedt door schriftelijke dan wel elektronische mededeling aan de stemgerechtigden op een termijn van ten minste zeven dagen. Bij de oproeping worden de te behandelen onderwerpen vermeld.

STATUTENWIJZIGING

Artikel 16.

1. Wijziging van de statuten kan slechts plaatshebben door een besluit van de algemene ledenvergadering, waartoe is opgeroepen met de mededeling dat daar wijziging van de statuten zal worden voorgesteld.
2. Zij, die de oproeping tot de algemene ledenvergadering ter behandeling van een voorstel tot statutenwijziging hebben gedaan, moeten ten minste vijf dagen vóór de dag van de vergadering een afschrift van dat voorstel, waarin de voorgestelde wijziging woordelijk is opgenomen op een daartoe geschikte plaats voor de leden ter inzage leggen tot na afloop van de dag, waarop de vergadering werd gehouden. In plaats van de ter inzage legging kan bedoeld afschrift ook worden gepubliceerd in een contactorgaan dat ten minste vijf dagen vóór de dag van de vergadering wordt verspreid onder alle leden.

- Tot wijziging van de statuten kan door de algemene ledenvergadering worden besloten met een twee derde meerderheid van het aantal uitgebrachte stemmen.
4. De statutenwijziging treedt eerst in werking nadat daarvan een notariële akte is opgemaakt. Ieder van de bestuursleden is bevoegd de akte van statutenwijziging te doen verlijden.
  5. Het bepaalde in de leden 1 en 2 is niet van toepassing, indien in de algemene ledenvergadering alle stemgerechtigden aanwezig of vertegenwoordigd zijn en het besluit tot statutenwijziging met algemene stemmen wordt aangenomen.
  6. De bestuursleden zijn verplicht een authentiek afschrift van de akte van statutenwijziging en een volledige doorlopende tekst van de statuten, zoals deze na wijziging luiden, neer te leggen ten kantore van het door de Kamer van Koophandel en Fabrieken gehouden register.

ONTBINDING EN VEREFFENING

Artikel 17.

1. Het bepaalde in artikel 16 leden 1, 2, 3 en 5 is van overeenkomstige toepassing op een besluit van de algemene ledenvergadering tot ontbinding van de vereniging.
2. De algemene ledenvergadering stelt bij haar in het vorige lid bedoelde besluit de bestemming vast voor het batig saldo, en wel zoveel mogelijk in overeenstemming met het doel van de vereniging.
3. De vereffening geschiedt door het bestuur.
4. Na de ontbinding blijft de vereniging voortbestaan voor zover dit tot vereffening van haar vermogen nodig is. Gedurende de vereffening blijven de bepalingen van de statuten zoveel mogelijk van kracht. In stukken en aankondigingen die van de vereniging uitgaan, moeten aan haar naam worden toegevoegd de woorden "in liquidatie".
5. De vereffening eindigt op het tijdstip waarop geen aan de vereffenaar bekende baten meer aanwezig zijn.
6. De boeken en bescheiden van de ontbonden vereniging moeten worden bewaard gedurende zeven jaren na afloop van de vereffening. Bewaarder is degene die door de vereffenaars als zodanig is aangewezen.

REGLEMENTEN

Artikel 18.

1. De algemene ledenvergadering kan een of meer reglementen vaststellen en wijzigen, waarin onderwerpen worden geregeld waarin door deze statuten niet of niet volledig wordt voorzien.
2. Een reglement mag geen bepalingen bevatten, die strijdig zijn met de wet of met deze statuten.
3. Op besluiten tot vaststelling en tot wijziging van een reglement is het bepaalde in artikel 16 leden 1, 2, 3 en 5 van overeenkomstige toepassing.

SLOTBEPALING

Artikel 19.

Aan de algemene ledenvergadering komen in de vereniging alle bevoegdheden toe, die niet door de wet of de statuten aan andere organen zijn opgedragen.

DOMICILIEKEUZE.

Voor alle gevolgen dezer akte verklaarde de comparant domicilie te kiezen ten kantore van de notaris-bewaarder van deze akte.

IDENTITEIT.

De comparant is mij, notaris, bekend en de identiteit van de bij deze akte betrokken comparant is door mij, notaris, aan de hand van het hiervoor gemelde en daartoe bestemde document vastgesteld.

PLAATS EN DATUM ONDERTEKENING.

Deze akte is verleden te Bunnik op de datum in het hoofd van deze akte vermeld.

TOELICHTING.

Na opgave van de inhoud van deze akte en toelichting over de inhoud ervan aan de _____
verschenen persoon heeft deze verklaard: _____

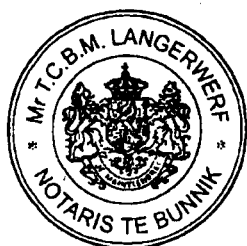
1. van de inhoud van deze akte tijdig voor het verlijden ervan te hebben kennisgenomen; —
2. in te stemmen met de inhoud ervan; en _____
3. op volledige voorlezing van deze akte geen prijs te stellen. _____

VOORLEZING EN ONDERTEKENING.

Onmiddellijk daarna is deze akte beperkt voorgelezen en door de comparant en mij, notaris, —
ondertekend. _____

(Volgt ondertekening)

UITGEGEVEN VOOR AFSCHRIFT:

[Handwritten signature]

( )

H.G.J. Kamp en W.J. Bos
Informateurs
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Mevrouw W. Wieten-Göbel
Vereniging van Gepensioneerden uit de
Detailhandel
Mijehof 266
1106 HV Amsterdam

Kenmerk: 201200670

Den Haag, 29 oktober 2012

Geachte mevrouw Wieten,

Dank voor de brief die wij van u mochten ontvangen.

In het kader van onze werkzaamheden ontvangen wij een grote hoeveelheid brieven, nota's en verzoeken. Wij vertrouwen erop dat u zult begrijpen dat het voor ons onmogelijk is om daarop inhoudelijk te reageren.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

H.G.J. Kamp en W.J. Bos

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

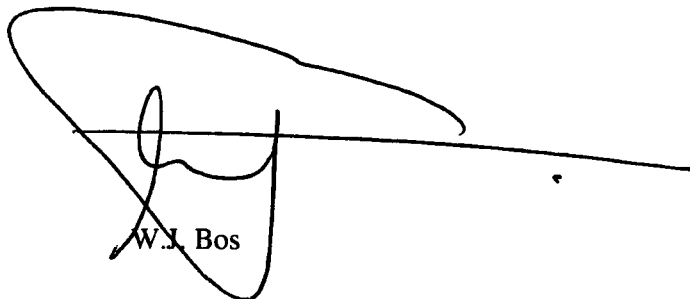
Kenmerk: 2012000671

Den Haag, 30 oktober 2012

Tijdens de regeling van werkzaamheden heden heeft het lid Pechtold gevraagd naar de omgang met onderliggende stukken en verslagen van de gesprekken met partners. Wij hebben in ons eindverslag toegezegd dat wij na de aanbieder hiervan onze werkzaamheden als informateurs als beëindigd beschouwen en bereid zijn een debat over het verslag bij te wonen om de leden van de Tweede Kamer dan desgevraagd inlichtingen te verstrekken. Ten behoeve van dit debat geven wij uitvoering aan deze toezegging. Er bestaat ten aanzien van het archief dat zal worden overgedragen aan de Tweede Kamer en aan het ministerie van Algemene Zaken, waarop de Wet openbaarheid van bestuur van toepassing is, geen onderscheid tussen onderliggende stukken, verslagen van gesprekken met derden en andere stukken. Informatie van feitelijke aard wordt niet bewaard. Er zijn geen verslagen van gesprekken met derden. Het archief wordt openbaar behoudens gegevens met betrekking tot de persoonlijke levenssfeer van kandidaat-bewindspersonen.

H.G.J. Kamp

W.J. Bos

201200672

Voorzitter

Tweede Kamer

DER STATEN-GENERAAL

Aan de heer H.G.J. Kamp en de heer drs. W.J. Bos
Binnenhof 1A
2513 AA Den Haag

Postbus 20018
2500 EA Den Haag
T 070 318 30 33

Den Haag, 30 oktober 2012

Kenmerk: 2012Z18412

Mijne heren,

Hierbij zend ik u het stenografisch verslag van het ordedebat van heden toe.
Met deze brief breng ik het verzoek van het lid Pechtold over en vraag u mij te willen berichten of u aan dit verlangen kunt voldoen.

Met vriendelijke groet,

Anouchka van Miltenburg
Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal

Regeling van werkzaamheden d.d. 30 oktober 2012**Concept**

Het woord is aan de heer Pechtold.

De heer **Pechtold** (D66):

Voorzitter. Het lijkt me prima om morgen dat debat te hebben. Ik denk dat wij er allen bij gebaat zijn als dit morgen niet een soort eerste debat over een soort regeringsverklaring wordt. Ik kijk daarbij naar u en de orde. In 2010 hebben wij dit niet zo bij de hand gehad, in 2006 wel: toen was het een relatief kort debat met de informateur. Nu zijn er twee informateurs. Ik wil u en de leden vragen hoe wij hieraan morgen vorm gaan geven. Gaan we erg de inhoud in, of niet?

In ieder geval zou ik de brief die wij vrijdag hebben gehad van de demissionair minister-president over de zakelijke en financiële belangen van bewindslieden graag bij dat debat van morgen betrekken. Ik zou ook graag van de informateurs een extra brief krijgen over de omgang met de onderliggende stukken. In het verslag heb ik gelezen dat men op 21 september heeft gesproken over de vraag hoe daarmee om te gaan. In deze Kamer hebben wij dat ook gedaan. Ik zou graag middels een extra brief duidelijk hebben of die onderliggende stukken beschikbaar zijn.

Ten slotte heb ik een vraag over het verslag van de gesprekken met de partners; er zijn ook anderen dan politici aan tafel geweest. Ik lees daar niks over in het verslag, maar ik zou graag van de informateurs ook daarvan de beschikbare verslagen krijgen.

De voorzitter:

Uw voorstel is om de brief die afgelopen vrijdag is binnengekomen, over nevenfuncties en -inkomsten, te betrekken bij het debat van morgen. Ik kijk rond en zie dat daartegen geen bezwaar is. Wij voegen dit dus toe aan de agenda.

Verder vraagt u twee brieven aan de informateurs: over de omgang met de onderliggende stukken en over het verslag van de gesprekken met de partners. Ik neem aan dat u die brieven vóór de aanvang van de vergadering van morgen wilt hebben.

Dan zal ik dit deel van het stenogram doorgeleiden naar de informateurs.

Verder vroeg u hoe wij moeten omgaan met dit debat. Ik kan mij hiervoor alleen maar richten op het Reglement van Orde, maar dat doet daarover geen uitspraken. Ik heb gewoon een reguliere vergadering uitgeschreven met een eerste en een tweede termijn. Ik stel hierbij spreektijden van tien minuten voor. Misschien had uw verzoek hierop betrekking? Graag een verduidelijking.

De heer Pechtold (D66):

Tien minuten spreektijd op volgorde van fractiegrootte kan met zich meebrengen dat de eerste twee sprekers heel veel geïnterrupteerd worden over het totaal van 81 pagina's, terwijl mij dat nu juist iets lijkt voor het debat over de regeringsverklaring. Ten behoeve van het verwachtingspatroon van de sprekers lijkt het mij goed om te benadrukken dat het morgen om een debat met de informateurs gaat. Het onttaardt anders in een debat met de fractievoorzitters van de twee grootste partijen.

De voorzitter:

Ik probeer uw verzoek te ontleden voordat er een kakofonie aan interpretaties ontstaat. U stelt voor om minder spreektijd te hanteren, om een meer procedureel debat te voeren en om over de inhoud van het regeerakkoord pas volgende week of bij de regeringsverklaring met de beoogd premier te spreken. Begrijp ik het zo goed?

De heer Pechtold (D66):

U begrijpt het goed. Ik kan mij natuurlijk voorstellen dat mensen voor hun inbreng in het debat met de informateurs alvast hun licht in het algemeen laten schijnen, maar de maatregelen zelf kunnen niet met vak-K besproken worden want daarin zitten de informateurs. De sprekers van de VVD en de PvdA kunnen in die paar minuten geen recht doen aan het totaal. Ik vraag dan ook een beetje om uw sturing zodat iedereen hetzelfde verwachtingspatroon heeft. Tien minuten lijkt mij veel voor een debat dat uiteindelijk moet leiden tot het aanwijzen van een formateur.

De voorzitter:

Ik ga vragen wat uw en mijn collega's hiervan vinden.

Mevrouw Thieme (PvdD):

Voorzitter. Ik kan de redenering van de heer Pechtold heel goed volgen. Ook mijn fractie zou morgen een procedureel debat willen voeren met de informateurs. Volgende week kan het inhoudelijke debat over de regeringsverklaring plaatsvinden. De spreektijden kunnen in die zin worden aangepast.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks):

Mevrouw de voorzitter. Ook de fractie van GroenLinks wil het debat over regeerakkoord en regeringsverklaring voeren met het nieuwe kabinet. Ik sluit mij daarom helemaal aan bij het verzoek en de opmerkingen van collega Pechtold en collega Thieme.

De heer **Slob** (ChristenUnie):

Voorzitter. Ook mijn fractie beseft zich dat er misschien volgende week ook nog een debat over de regeringsverklaring zal plaatsvinden. Dat laat onverlet dat het iedere fractie vrij staat om te zeggen in een debat wat zij wil. Het lijkt mij evident dat wij ons morgen in het debat beperken tot de totstandkoming van een regeerakkoord, het proces dat daartoe gevoerd is en de volgende stap die gezet moet worden. Het lijkt mij echter ook onvermijdelijk dat, nu er een regeerakkoord ligt, een en ander daarover gezegd gaat worden morgen.

De heer **Van Raak** (SP):

Voorzitter. Het lijkt mij onmogelijk om af te spreken wat wij morgen al dan niet gaan bespreken. Het lijkt mij nog moeilijker voor de voorzitter om daarop te handhaven. Dat is dan ook een heel vreemd verzoek.

De **voorzitter**:

Dank voor uw begrip.

De heer **Van Raak** (SP):

Wij voeren een debat met de informateurs, maar ook met elkaar. Morgen zien wij hoe dat debat verloopt.

De **voorzitter**:

Dat betekent dat u geen steun geeft aan het verzoek van de heer Pechtold?

De heer **Van Raak** (SP):

Ja.

De heer **Bosma** (PVV):

Voorzitter. Hetzelfde geldt voor mijn fractie. Wij willen u altijd steunen en wij willen u die onmogelijke taak niet aandoen. Het is heel logisch dat wij volgende week gaan praten over de regeringsverklaring, maar als wij morgen alleen mogen praten over wie precies wie ontmoet heeft, dan zijn wij echt in drie minuten klaar. Dat heeft geen enkele zin. Laten wij morgen gewoon een volwaardig debat voeren over alles wat wij gisteren hebben mogen ontvangen.

De heer **Van der Staaij** (SGP):

Voorzitter. Ik ben het met de heer Pechtold eens dat het debat morgen hoofdzakelijk gevoerd wordt met de informateurs. Dat heeft gevolgen voor de invulling van het debat. Het grote, inhoudelijke debat over de plannen moet gevoerd worden in het kader van de regeringsverklaring. Ik sluit mij echter ook aan bij de kanttekening van de heer Slob dat wij ons moeten realiseren dat wij dit debat over de aanwijzing van een formateur kunnen voeren omdat de PvdA en de VVD het inhoudelijk eens zijn geworden. Dat kleurt en bepaalt vanzelfsprekend het debat.

De heer **Knops** (CDA):

Voorzitter. Wat ons betreft, wordt dat debat niet louter procedureel van aard.

Tegelijkertijd weten wij dat er volgende week nog een debat zal plaatsvinden. Ik sluit mij aan bij de opmerkingen die daarover gemaakt zijn door de heren Slob en Van der Staaij, maar steun uiteindelijk ook het voorstel van de heer Pechtold.

De **voorzitter**:

Ik kijk nu toch even naar de twee grootste fracties in dit huis. Wat is hun opvatting?

De heer **Heijnen** (PvdA):

Voorzitter. Uit de uiteenlopende opvattingen van een aantal partijen over dit onderwerp blijkt dat het noodzakelijk is om ruim voldoende tijd te nemen om in dit huis te praten over datgene waarover heel Nederland praat.

De heer **Harbers** (VVD):

Het is aan fracties zelf om te bedenken wat ze inbrengen in het debat. Wat ons betreft staat dan ook uw voorstel voor een royale spreektijd.

De **voorzitter**:

Mijnheer Pechtold, ik handhaaf mijn voorstel, want er is voldoende steun voor. De kanttekening is dat u tien minuten spreektijd krijgt maar daarvan natuurlijk geen gebruik hoeft te maken. Dat staat u vrij.

Voorts stel ik de Kamer voor om niet meer plenair te vergaderen nadat de stemmingen van morgen, die volgen op het debat over de regeringsverklaring, zijn geweest. Ik bedoel daarmee dat we tot na de regeringsverklaring niet meer plenair vergaderen.

De heer **Bosma** (PVV):

Voorzitter. Afhankelijk van de uitkomsten van het debat van morgen behouden wij ons graag het recht voor om toch een debat met de formateur aan te vragen.

De **voorzitter**:

Uiteraard. Dat betekent dat u de mogelijkheid openhoudt dat er donderdag nog een regeling van werkzaamheden plaats heeft.

De heer **Bosma** (PVV):

Ja. Dan gebeurt er de hele dag niets in deze zaal behalve een regeling.

De **voorzitter**:

Dank u wel voor deze vooraankondiging. Aldus besloten.